

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İsmet Zeki Eyuboğlu

DİVAN ŞİİRİ 1

ISBN. Tk. 975-468-065-5

ISBN. I. C. 975-468-066-3

DİVAN ŞİİRİ I

İsmet Zeki Eyuboğlu / Yayımlayan: Say Yayınları

Birinci Basım: Ağustos 1994/ Dizgi - Baskı: Engin Matbaacılık

Genel Dağıtım: **SAY DAĞITIM LTD. ŞTİ.**

Ankara Caddesi No: 54 Sirkeci/İSTANBUL

Tel: 512 21 58 - 528 17 54 Fax: 512 50 80

İsmet Zeki Eyuboğlu

DİVAN ŞİİRİ

1

Divan şiiri konusunda yapılacak bir çalışmanın verimli olması, tüketilen emeğin boşa gitmemesi kaynaklarla kurulan bağlantıya dayanır. Yüzyıllar boyunca, toplumun belli bir kesiminde yaşamış, yaşatılmış bir uygarlık ürününün araştırıcıya öğreteceği çok ilginç sorunlar vardır. Bu sorunların ortaya konması da araştırıcının tutumuna, benimsediği yöntemle bağlıdır. Çalışmanın yöntemini, ele alınan konunun yapısından, içeriğinden uzakta tutmak, ayrı bir araçmış gibi görmek olumlu sonuç vermediği gibi yanlış yargılara varmayı da önleyemez. Divan şiiri gibi içine kapalı bir yaratma alanında, araştırıcıyı gerçekten uzaklaştırabilecek en etkili varlık duygulara dayanan önyargıdır. Önyargının en olumsuz etkisi de, yazara güvenen, inanan okuyucu üzerinde olur. Kendisine inanan, güvenen okuyucularını, kendi önyargılarının doğrultusunda düşünmeye alıştıran bir yazarın, bir araştırıcının kötülüğü çağından çok geleceğe dokunur. Belli bir çevrenin, belli bir düşünce ortamının önyargılarına kapılarak doğru düşündüğünü sanan bir kimse gibi acınır yaratık bulmak kolay değildir uygar toplumlarda. Yalnız kendi düşüncelerinin doğru olduğunu, yalnız kendi yolunun gerçeğe ulaştırıcı nitelik taşıdığını söyleyen, bunu başkalarına benimsetmek isteyen bir kimsenin kötülüğü kendinden çok çevresinedir. Bir insan için en büyük yıkım bilmediğini bilir görünerek kendisine inananları, güvenenleri yanlış yola götürmektir. Günün birinde, bu yanlış yolda ereğinden saptığını anlar duruma gelince, ardına düşenlerin kendisinden çok uzaklarda kaldıklarını görerek başını vuracak taş aramak önyargıyla davranmayı, konuşmayı alışkanlık durumuna getirenlerin değişmez yazgısıdır. Bir çalışma alanına girerken, daha girişin başında, önyargılarını bırakmayı bilmeyen bir araştırıcının, bir yazarın gerçeğe yönelme şöyle dursun, gerçek kavramının içinde nenin bulunduğunu kavraması bile olacak iş değildir. Aranan gerçek, çözümü istenen sorun yalnız kendi varlık ortamındadır, önyargının belirlediği çizgiler içinde değildir.

Önyargının ne olduğunu, okuyucuyu ne denli yanılttığını, kimi kollarıda çıkmaza soktuğunu, daha doğrusu anlama gücünü yozlaştırdığını yaşayarak gören, acısını çeken bir kimseyim. Divan şiirinin tadını çıkardığını, bu alanda en büyük yetkili olduğunu sandığımız kişilerin izini

sürerek, onların ışıldağından yararlanarak dolaştığım yerlerde değil yolu bulmak, gittiğimin yol olduğunu bile anlamak olanağı kalmamıştı. Bir divan ozanını anlatırken, nitelerken "en büyük", "en güçlü" sözleriyle başlayan yapıtlarda, bu sözlerin doğruluğunu gösterecek en ufak bir örnek bile bulamadığım günler çoktur. Aşağı yukarı yüz yılı aşkın bir süredir yazınımızda, önceleri, "müntehabat", sonraları "antoloji" adı verilen yapıtlar basılmış, yayılmıştır. Şiirlerinden seçmeler alınan bir divan ozanı ile ilgili yargıların ışığında, seçilen şiirleri anlamaya çalışınca, ilk adımda bir uçuruma düşer gibi olur kişi. Yazar, araştırmacı başka söyler, seçilen şiirler ayrı bir dilden konuşur. Oysa, bu tür çalışmalarda ozanı kendi ürünleriyle konuşturmak, kendini gene kendi dilinden dinlemek, anlamak gerekir.

Divan ozanı, yaşadığı toplumdan kopararak anlatılamaz, açıklanamaz. Onun dili, düşüncesi, duygusu yaşadığı ortamın koşullarıyla bağlantılıdır. Ortamının töresi, düzeni, geleneği, beğenci neyse ozan da odur, onlarla çevrilidir. Ozanın söylediğini, kendi duygularına göre söylemeye çalışmak, ozanı yaşadığı çağın dışına çıkararak başka aktöre (ahlak) ölçülerine göre değerlendirmeye kalkışmak, ona saygısızlık etmekten çok yalan söyletmektir. Ozan çağının insanıdır. Yaşadığı çağda, o çağa ters düşen bir topluluğun insanı olabilir, çağının gerisinde kalabilir. Ancak, onun çağının gerisinde, ilerisinde oluşunu bile gene kendi çağının ölçülerine göre belirleyebiliriz. Geleceğe kalmak, uygarlık bakımından, başarının başlıca kuralı değildir. Önemli olan geleceği yaratmadır, beslemedir. Eskiçağdan günümüze kalmış niceleri vardır, adlarını tiksinererek, ürpererek, öğrenerek anarız. Böylesi bir eskilik, böylesi bir geleceğe kalış, uygarlığı geliştirme bakımından, söz konusu değildir. Geleceğe bir taş katılıyla kalmak sevinilecek bir özellik taşımaz, geleceğe besleyici, doğurucu bir güç kaynağı, bir verim odağı olarak kalmak önemlidir.

Divan şiirini, kendi bütünlüğü içinde, bugüne değin önyargılardan, uzak kalmış, okuyucuyu daha başlangıçta etkileyecek bir davranış biçiminden sıyrılmış, olanı olduğu gibi yansıtmayı erek edinen bir çalışmaya yönelik anlayışla inceleyen olmamıştır. Bilinen çalışmalar ya divan şiirini olduğundan başka türlü, sevimli göstermek ya da sorunlarını değil de dış görünüşünü, yapısını değil de biçimini beğendirme amacını gütmüştür. Okuyucuya verilmek istenen, divan şiirinin kendi gerçeği değil, araştırmacının önyargılarına uygun gelen yanları olmuştur.

İster adına "antoloji", ister eskilerde söylendiği gibi "müntehabat/seçilmişler, seçmeler" densin belli bir beğence göre düzenlenen bu tür yapıtların, kendi bütünlüğü içinde, tutarlı, uyumlu olması gerekir. Bir seçmeler dergisinin içerdiği şiirlerin, ozanın görüşlerini, şiire, yaşayışa

bakış biçimini, olayları, yorumlayışını dilegetirmesi, sözün kisası ozanı vermesi, ortaya koyması gereği vardır. Ozanı tek yanlı, yalnız seçicinin beğencine göre vermeye yönelik bir çalışma, daha başlarken, eksik demektir. Divan ozanlarını incelediğimizde olaylardan etkilenme konusunda, çok değişik yönlü, günün akışına göre davranan kimseler olduklarını, belli, değişmez bir tutumun tutsağı olmadıklarını görürüz. Oysa bugüne değin, okuyucuya sunulan seçme şiirlerin tek yönlü, tek içerikli olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. Divan ozanı yalnız seven, gönül eğlendiren, duygusuz, yaşadığı çağdan büsbütün kopmuş bir kimse değildir. Onun olaylara bakışı, sorunları yorumlayışı, toplumu anlayışı soyut bir evren varlığını dilegetirir. Özellikle kullanılan kavramların yaşanan olaylarla çokluk ilgisi yoktur anlam bakımından. Ancak, kimi şiirlerde, ozan bu soyut kavramlarla gerçeğin en açığını, en koyusunu söylemekten geri kalmaz. Gerçeği örtülü, üstü kapalı söylemek, divan ozanının başlıca özelliğidir, ancak söylenmek istenen gene gerçektir.

*İmrenme gönül mîve-i bâğın ümerânın
Kim sular anı gözleri yaşı fıkârânın*

-Ali Çelebi, XVI.yy.-

dizelerinde dilegelen toplum gerçeği, ilk bakışta pek ilgi çekmeyebilir, şiire biraz daha yaklaşmak, daha yakından bakmak gerekir. Bu toplum gerçeği bütün çağlar boyunca geçerlidir, uygarlık tarihinin önemli bir bölümünü içeren konudur. Ozan, şiirin biraz soyutlaştırılmış ortamında görüşünü dilegetirirken: "ey gönül, toplumda ileri gelenlerin, yüksek görevlilerin bağında yetişen yemişlere pek imrenme, onları yoksulların göz yaşları sular" demektedir. Bu durumdan yakınmayan bir çağ, bir toplum bulma kolay değildir evrende, günümüzde bile.

*Bu fırsatı bil ganimet ey can
Her dem bu deme yeter mi insan*

-Sabuhi, XVII.yy.-

dizelerinde dilegelen yaşama anlayışı, yorumun çizgilerini biraz eskiye doğru uzatırsak, ilkçağın, Epikuros'u ile gelişen, görüşüne varır. Ozan, bir daha gelme olanağı bulunmayan bu yeryüzünde, mutlu yaşamaya bak, eline geçen bu durumdan yararlan, yaşamı kendi kendini yiyerek, tüketerek geçirme, diyor. Bunu söylerken de, bütün aktöre ilkelerini, yasaları, insancıl duyguları bir yana at, yalnız kendini düşün gibi çarpık bir anlama yönelmiyor. "Fırsat ganimettir"de kötüye yorulacak, eğriliğe çeki-

lecek bir anlam yoktur, bu yaygın bir atasözüdür, üstelik islam dininin öngördüğü inançlarla da bağlantılıdır. Oysa, divan şiirinde "soyutlaşmanın" tek ilke olduğuna inanan yorumcu, bu dizelerden bambaşka anlamlar çıkarmada kendini bağımsız sayar, böylece dizelerin içerdiği insan gerçeği, yaşama anlayışı tersine çevrilir. Tasavvuf alanına girince, dizelerin yorumu, başka örtülere bürünür, gene de soyutlamayı seven yorumcunun dediği gibi olmaz, gerçek.

Bugüne değin, Fuzuli denince ağlayan sızlayan, acı çeken, bağı- rı yanık bir ozan anlaşılır, anlatılır. Toplumdan soyutlanmış bir kimse olarak gösterilir, ancak "Şikâyet-nâme" adlı yazısı, dilediği gelire, çıkara ulaşamayışın dışı vuran bir yakınışı diye nitelenir. Oysa Fuzuli, içinde yaşadığı toplumu, insanları bambaşka açıdan görmeyi de bilir, onun aşağıya alınan dizelerinin bulunduğu şiirlerinden söz edilmez pek, edilse bile yorumu değişik, toplum olaylarından soyutlanarak yapılır:

*Gönül tâ var elünde Câm-i mey tesbihe el urma
Namaz ehline uyma anlar ile durma oturma*

dizelerinde dilegelen düşünce, bugün bile yakındığımız toplum gerçeklerinden, yanlış uygulamalar sonucu doğan tersliklerden biridir. Bir inancın kötüye kullanılmasından, özünden sapıtılmasından doğan iç bunalımı günümüzde bile yakınma konusu değil midir? Ozan bu dizeleriyle inancın özüne değil, onu aykırı bir nitelikte anlayıp anlatanlara, gösterişe, görünüşe değer veren özsüzlere, içi boşlara çatıyor. Oysa, bunları bize sunan, Fuzuli'nin yaşadığı toplumdaki karışık durumları da konu edinmekten, ikiyüzlülerin içini dışına çevirmekten kaçınmayan, ortama göre gerçekçi bir kimse olabildiğini, yalnız soyut bir sevgiyle avunmadığını anlatan çıkmamıştır. Bütün divan şiirinde olduğu gibi Fuzuli'de de yoruma açık bir şiir anlayışı vardır. Ancak kimi şiirleri yorumu gerektirmeyecek nitelikte açıktır. Divan şiirinin genel durumu gereği, bir "yorum şiiri" olduğu yadsınamaz, öte yandan bu bütünün içinde yorum-dışı kalan bölümlerin varlığı da unutulmamalı, gözden kaçırılmamalı. Kimi şiirlerin, içerilen konu gereği, yorumlanmadan anlaşılma olanağı yoktur, ancak bunu divan şiirinin bütününe uygulayarak açık seçik olaylara, açık bir görüşle dilegetirdiği kesin olan şiirleri yoruma uğratarak anlam sapmalarına, saptırmalarına yolaçmanın da gereği yoktur. Divan şiirinde, yorum yoluyla, en çok sapıtılan konu sevgidir. Bu çalışmamızda, bu durumu gözönünde tutarak, sevgi konusunda ozanın tutumunu, davranışını açıklıkla ortaya koyduğu, yorumu gerektirmeyen örnekleri seçtik.

Divan şiiri, genel niteliğiyle, soyut bir düşünme ortamının ürünü-

dür. Bu özellik, ortaçağın getirdiği, egemen kıldığı inanç varlıklarının kaçınılmaz sonucudur. Buna karşın, yaşanan gerçekleri, soyut kavramların örtüsü altında, bir özleyiş, bir umut olarak dilegetiren şiirler az değildir. Azınlıkta kalan bu tür şiirlerin, divan şiirinin bütününe kurtaramayacağı, ona "gerçekçi" bir nitelik kazandıramayacağı savı da doğrudur. Ancak bu sav, bütün divan şiirini gerçekçi saymaya yetmediği gibi, yorum-suz anlaşılma olanağı bulunmayan bir ürün olarak anlamaya da yetmez. Özellikle ağıtlar, kimi "tarih düşürmeler", uzun şiirler arasında Bağdatlı Ruhi'nin "Terkib-i bend"i yorumu gerektirmeyecek nitelikte açıktır, çağın gerçek durumunu yansıtırıcı güçtedir.

Divan şiiri, kimi araştırmacıların, uzmanların uzun yıllardır ileri sürdükleri gibi çağımıza uygulanacak, toplumumuzun bugününe uyacak nitelikte değildir. O bir "tarih varlığı"dır, içinden doğduğu toplumu anlamaya, açıklamaya, öğrenmeye yarayan çok önemli, çok ilginç bir kaynaktır. Çağların beğençleri değişir, bunun önüne geçilemez. Bu değişme de çağın yapısı gereğidir. Çağını yaşayan bir toplum diridir, sürekli bir atılım içindedir. Bu özelliklerini yitirdiği gün, o da bir "tarih varlığı" olarak geçmişe gömülür, müzeye kalkar. Bir varlığın müzeye kalkması, uygarlık ortamında ki değerini, önemini yoketmez. Müzeye kalkan varlıkların, düşünmeyi bilen kimselere öğfetecekleri, öğretim kurumlarında verilen bilgilerden, şu "kitaba dayalı bilgilerden" daha önemli, daha etkili, daha güçlüdür. Yeter ki müzeye gitmeyi, müzeyi gezmeyi bilelim. Uygar bir toplumda müze öğretim kurumlarından daha ilginçtir. Müzeye gitmeyi, müzeyi gezmeyi bilmeyen bir toplum uygar değildir. Müzeyi "ölü varlıklar sığınağı" sayan bir toplum, uygarlık alanında, yeterince gelişmemiş, gereğince aydınlanamamış demektir. Müzede sergilenen uygarlık ürünlerinden gereğini öğrenemeyen, o varlıkları, geçmişi aydınlatan, geçmişle gelecek arasında en güçlü bağlantıyı, birliği, bütünlüğü kuran diri öge olarak göremeyen kimse, görevin, bilimin hangi aşamasında bulunursa bulunsun aydın değildir, çağın kişisi sayılamaz. Bu anlayış açısından bakılırsa divan şiiri de bir müzedir.

*Ademi âlemde görme âlemi âdemde gör
Eyleme âlemde yâ'ni herkesi âdem hayâl*

-Bağdatlı Ruhi-

dizelerinden çok öğrenecekleri vardır, geçmişle gelecek arasında bağlantı kurmayı bilen, bir aydının. Bu dizeler günümüzün diline, söyleyişine, düşünce yapısına uygun değildir. Ancak, geçmişte bir toplumun

hangi düşünme odağında bulunduğunu, hangi gözle evrene, insana baktığını anlamak için aydınlatıcı bir kaynaktır. Gene Bağdatlı Ruhi'nin:

*Mâle oldu râğbet ey ruhi aceb âlemdeyiz
Her kime arz-ı kemâl üdükse râğbet bulmadık*

dizelerinde işlenen düşünce bugün de geçerlidir. Çok kazanmaya, çok çıkar sağlamaya yönelik bir toplumda, değer, ilginin, önemin kazanmakla, çok yarar sağlamakla ölçüldüğü bir toplumda bilime, bilgiye, bilgiye önem verilmeyişinden yakınmayan uygar bir çevre yoktur çağımızda. Demek, bizim toplumumuzda, XVI.yy.da olduğu gibi değişmeyen, süregelen olumsuz bir değerlendirme vardır. İşte, divan şiiri, bunu anlayıp anlatmakta başvurulması gereken bir "tarih varlığı" niteliğindedir.

Bu söylenenlerle, divan şiirine dönelim, onu kendi bütünlüğü içinde yeniden yürürlüğe koyalım gibi aykırı bir anlamın açıklanmak istendiği sanılmasın. Çağın varlığı olmak, çağın verileriyle uyum içinde bulunmak, daha açığı diriliğini uygulamalarla yaşama ortamında sürdürmek ayrı, "tarih varlığı" olan uygarlık ürünlerinden bilgi edinmek, yararlanmak ayrıdır. Divan ozanından, kendi çağını öğrenebiliriz, onun düşüncelerinden, buluşlarından, geçmişi öğrenme bakımından, yararlanabiliriz. Ancak divan ozanı gibi yaşayamayız, düşünemeyiz, onun diliyle söyleşemeyiz, duygularıyla davranamayız.

Divan şiirinin tartışılmasında, genellikle, saptırıcı bir yolun varlığı gözden kaçmıyor. Bu şiiri, tutanların, sevenlerin çoğu, onu bir bütün olarak, yaşatmak, kavramlarını, deyimlerini, imlerini gündeme getirerek yürürlüğe koymak istiyorlar. Bunu başarabilmek için de "Osmanlıca" denen eski dile, divan yazınının diline dönmeyi gerekli görüyorlar. Bu çok yanıltıcı bir düşüncedir. Divan şiirini yaşatmak için onun dilini yürürlüğe koymak yetmez. O dilin arkasında, içinde çağının toplum yapısı, beğenisi, inancı, insan anlayışı, yaşama biçimi, değerler örgüsü vardır. Divan şiiri ancak bunlarla bir bütündür.

*Çokdan ey sâki gelüb sinemde mihman olmadun
Derdüme destinde ki sâgarla dermân olmadun*

-Nedim-

dizelerinin öilini benimsemek, yürürlüğe koymak, o şiiri diriltmeye, yaşatmaya yetmez. Bu dizelerde bir de o çağın toplum yapısı, yaşama, eğlenme türü sözkonusudur. Eskiden, içkili toplantılarda, içkiyi bir kişi tek

kapla dağıtırdı. Bir elinde şarap testisini, bir elinde kadehi tutar, toplantıda bulunanlara, sıra ile içki verirdi. İçki kabını, dağıtıcının elinden alan içer, içki dağıtıcı içkinin bitmesini bekler, sonra alır yanındakine sunardı. Oysa şimdiki içkili toplantılarda ayrı ayrı bardaklarla içiliyor. Bu nedenle "sâki" denen kişi, görevi bittiğinden, ortadan kalkmıştır. Bugün, hangi toplantıda, birinin içtiği bardakla bütün toplantıda bulunanlar içmek ister? Ayrıca, içki testiye de konmuyor artık. İçki dağıtıcının görev yaptığı toplanma, eğlenme biçimi değişti, eski üstü örtülü sofranın yerini masa, bağdaş kurulan oturma aracının yerini arkalıklı oturma araçları (iskemle, sandalya, koltuk) aldı. Dolayısıyla "saki"yi yaşatan toplum kalmadı. Bu durumda, yukarki dizeler de birer "tarih varlığı" olarak kaldı, onları doğdukları ortamı geri getirerek yaşatma olanağı yoktur artık. Demek, geçmişin bir kurumunu günümüzde yaşatabilmek için yalnız dile dayanmak, dili o kurumun bütününden soyutlamak yetmiyor. Dille kurum arasında oluşan bütünü bozmadan sürdürme gereği doğuyor. Bu da pek kolay başarılabilecek nitelikte bir iş değildir. Çağın yeni gereçleri, yeni buluşları dil alanında da birtakım yenilikleri gerekli kılıyor. Yeni bulunan bir nesne yeni bir adla anılabilir, bu da yeni bir kavram yaratma demektir.

Bizde, özellikle divan şiiri konusunda, üzerinde durulması gereken bir durum vardır, o da seçmelerde (antoloji düzenlemede) değişmeyen bir geleneğe bağlı kalmadır. Aşağı yukarı yüz yılı aşkın bir süredir, seçmelerin değişmediğini, birbirinden aktarmalarla yetinildiğini görmekteyiz. Binlerce ozanın yüz binlerce şiirinden seçilen örneklerle ne bir yenisi ekleniyor, ne de bilinmeyen, okuyucuya sunulmayan başka şiirlerden örnekler veriliyor. Gerek öğretim kurumlarında, gerekse yazın alanında bu gelenek günümüzde de sürüp gitmektedir. Sözgelişi Fuzuli denince ya "Leylâ ile Mecnun"dan çok yaygın bir bölüm ya da "meni candan usandırdı" diye başlayan şiir ile ona benzer birkaçı alınır. Kadı Burhaneddin ise "Dilberin işi itâb-ü nâz olur" dizesiyle başlayan tuyuğla bilinir. Durum öteki ozanlar için de böyledir. Oysa gerek eğitim-öğretim, gerekse divan şiirini, ozanlarını anlama bakımından bu çok tutarsız, yanıltıcı bir yoldur. Biz, bu çalışmamızda, geleneğe uymadık, elden geldiğince değişik şiirler seçtik, bugüne değin "antoloji" denen yapıtlara girmeyenleri aldık. Okuyucu, bambaşka seçmelerle karşılaşacak, Fuzuli'nin bugüne değin bilinenler dışında başka düşünceleri de olduğunu, başka konulara da değindiğini görüp anlayacaktır. Ahmed Paşa, Necati gibi XV. yy. ozanlarının bilinenlerden daha başarılı şiirlerinin bulunduğunu öğrenecektir. Özellikle Kadı Burhaneddin'in bir "tuyuğ ozanı" değil, divan şiirinin en büyükleriyle boy ölçüşecek, kimi yerde onları çok mu çok geçecek yaratıcılıkta bir ozan olduğunu kavramakta güçlük çekmeyecektir. Ağıt türünde, Baki'den, Fuzuli'den geri kalmayan iki örnek bu-

lacaktır. Bu örneklerin, iki kadın ozanımızın elinden çıkması da ayrı bir önem taşımaktadır, şiirimiz bakımından. Şiir seçme bir beğeni işidir, özel bir durumu vardır denecek. Bu doğrudur ancak, bizde bugüne değin yapılan seçmeler tek kaynaklıdır, biri yüz yıl, öteki elli altmış yıl önce düzenlenmiş iki seçmeden (antolojiden) alınmıştır, özel beğeni diye bir durum yoktur. Özel beğeni, ancak divanları tarayarak, araştırarak seçmede sözkonusudur. Yoksa bundan bilmem kaç yıl önce bir yazarın seçtikleri arasından seçmelere girişmek, okuyucuya bunu başka bir yazarın adıyla sunmak, özel beğeniyle bağlantılı değildir. Özel beğeni ancak, bütün seçmelere kaynak olan, daha önceki iki seçmenin yazarları için sözkonusudur.

Bu çalışmanın başka bir özelliği de, ozanları özel yaşayışlarıyla değil de çağlarının içinde vermek, çağın genel durumunu en belirgin çizgileriyle özetleyerek konuyu dağıtmamaktır. Ozanın önemi, değeri çağın düşünce ortamını bilmekle daha kolay anlaşılır. Çağının içinde ozanın özel yaşamı başka araştırma konusudur. Şiir ne denli öze yönelik olsa bile çağının damgasını taşır. Bu nedenle yüzyılların genel akışı içinde ozanın yerini bulma kolaylaşır.

Çalışmamızda alışlagelen bir uygulamayı bıraktık. Bu uygulama, yüz yılı aşkın bir süreden beri, divan şiirini XIII. yy. ile başlatma geleneğinden kaynaklanır. Oysa, bir toplum ne denli ileri aşamada olursa olsun, şiiri, yazın ürünleri birdenbire başlamaz, gökten düşercesine ortaya konmaz. Divan şiirini XIII.yy.đan başlatma geleneğinin sağlam bir dayanağı olmadığı gibi, bilimsel bir açıklanışı da yoktur. Ayrıca, yalnız XIII.yy. çizgileri içinde varlık alanına çıkmış önemli bir ekin atılımı da bilmiyoruz. Elimizde bulunan yazılı kaynaklar, XIII.yy. Anadolu'sunu önemli bir uygarlık gelişiminden değil de toplumsal yıkımlardan, Moğol saldırıları sonucu doğan geniş boyutlu bunalımlardan sözaçar. Öte yandan, XIII.yy. Anadolu insanı bir sarsıntı varlığı olmaktan da kurtulamamıştır. Özellikle "tarikat" denen kuruluşların ortaya çıkışıyla Anadolu insanı yaratıcılığa değil içekapanışa itilmiştir, gözü gerçekötesi bir evrene çevrilmiştir. Bu dönemde verilen ürünlerin daha önceki yy.ların bilgi birikimiyle biçimlendiğini söylemek bile gereksizdir. İşte bu geçmişten gelen bilgi birikimini göz önünde tutarak divan şiirinin kaynaklarını değilse de, ondan önceki Türk şiirinin durumunu ele almayı, işe ondan başlamayı uygun bulduk. Böylece, XIII. yy. da başladığı söylenen divan şiirinden, aşağı yukarı, beşyüz yıl önce ortaya konan Türk şiirini çıkış yeri olarak aldık. VIII.yy. dolaylarında ortaya konduğu ileri sürülen Türk şiiri örneklerinden kalkarak X., XI., XII. yy.ları aşır "divan şiiri" denen türün XIII.yy.-daki ilk ürünlerine geldik. Bu tutumla, XIII.yy.da, az çok, belli biçimini kazanan divan şiirinin, Türk dili bakımından, çok daha eskilere giden bir

dil varlığından beslendiğini, sonra bu besleyici kaynaktan hızla uzaklaşıp bilinen niteliğine kavuştuğunu örneklerle göstermeye çalıştık. Divan şiiri XIII.yy.da başlasa bile, bu başlama bir doğuş değil, İran-Arap şiiri, İslam dini etkisiyle bir biçim değiştirmedir. Biçimin yanında dil de değişmiş, VIII. yy. ile X. yy. arasında ortaya konan, daha çok Asya Türklerinin birer yaratması olan, arı-duru Türkçeyle düzenlenen şiir bırakılmıştır. Bu bir tarih sorunudur, burada, üzerinde durulmayacak.

Divan şiirinin, en ilginç ürünlerini Anadolu'da vermesi, Osmanlı İmparatorluğu ölçüsünde değilse de, gene büyük Türk devletlerinin egemenlik sürdüğü Asya'da böyle bir şiirin geniş bir alanda gelişme olanağı bulamayışı önemli bir sorundur. Elimizde Ali Şir Nevai, Babür Şah gibi gerçekten güçlü, başarılı ozanların divanları var. Ancak yüzlerce yıl egemenlik sürmüş, büyük bir alana yayılmış Türk devletlerinden böylesine az yazın ürünü (burada şiir sözkonusudur) kalması düşündürücüdür. Sözgelisi, tarih kaynaklarına göre, güçlü bir Türk devleti kuran Gazneli Mahmud döneminden kalma, yazın tarihine ışık tutucu, önemli bir Türkçe divan bilmiyoruz. Kutadgu Bilig, Atebtü'l-Hakayık, Divan-i Hikmet gibi şiir yapıtlarının önemi belli, ancak yy.ları kuşatan çağlarla oranlanınca, büyük bir boşlukla karşılaşılır. Bu konuda en büyük etkenin dil olduğu, bu Türk devletlerinde, Türk diline yeterince önem verilmediği anlaşılıyor. Biz çalışmamızda, bu önemli konuya, pek değinmedik, ayrı bir araştırmayı gerektirdiği kanısındayız. Nitekim, bugüne değin, yapılan derlemelerde, seçmelerde de Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinin dışında kalan bu ozanlara pek az yer verilmiş, kiminin adı bile anılmamıştır. Oysa, Türk diline giren Arapça-Farsça sözlerin sayısı düşünüldüğünde, bir orantı yapıldığında, Osmanlı egemenliği dışında kalan, Türkçe şiir yazan ozanlarla Osmanlı ozanları arasında önemli bir ayrılık görülmez. Sözgelisi Bâbü Şah'ın:

*Min nice cefâ vü cevringe sabr itey
Bir zerre vefâ vü mihr yok sinde nitey
Çün başım ayağına koyarga baramas
Başımni alıb ayağ yetgence kitey*

dörtlüğünde (rübâî'sinde) görülen yabancı söz oranı Bâki, Nedim gibi divan ozanlarının şiirlerinden değişik değildir. Demek, yabancı dil etkisi egemenlik alanıyla değil, uygarlık ürünleriyle bağlantılıdır. Anadolu'da, Selçuklular döneminde, Farsça'nın egemenliğine eş bir dil olayını öteki Türk uluslarında da görüyoruz.

Divan şiirinin özelliğini, yapısını, özünü anlamak okunacak "divan"ların niceliğiyle bağlantılı değildir. Bu yüzden, şiir seçmelerinde,

ozan sayısının yükselmesi, seçilen şiirlerin niceliği önemli bir etki yaratmaz. İşlenen konu, kullanılan ölçü, yararlanılan dil, şiire egemen olan biçim, ozanın tutumu değişmedikçe seçmede sayının, niceliğin önemi yoktur. Böyle bir durumda önem, şiirde konu türülüğünden, öz ayrılığından, biçim bağımsızlığından doğar. Öyle ozanlarımız vardır ki, şiir evrenini anlamak, düşüncesinin odağını bulmak için birkaç dizesini okumak yeter. Buna karşın, bütün "divan"ını okuduktan sonra ne demek istediği anlaşılmayan ozanlarımızın sayısı da az değildir. Bu çalışmamızda, düşüncemizin başlıca ögesi, ozanı kendi şiir evreni içinde öğrenmeye yarayabilecek örnekleri vermek, nicelikten çok niteliği gözönünde bulundurmaktır. Bunu eksiksiz başardığımızı söyleyemeyiz. Bunun nedeni de, "divan ozanı"nın kesin çizgilerle belirlenebilecek bir ölçü ortamına sokma olanaksızlığıdır. Ozan, bir gazelin dizeleri sayısınca, düşünce değiştirir, konudan konuya atlar, kendi kendisiyle çelişkiye düşer. Ozanın, divan yazınında, en belirgin özelliği kendi kendisiyle çelişkiye düşmeyi olağan sayması, tutarsızlığı bir tutum olarak benimsemesidir. Bu durum yermeyi, değer vermemeyi gerektirmez. Bu davranış türünde divan ozanı yalnız değildir, olayı yaratan etkenler onun dışındadır, ona egemendir. Belli bir düşünceyi uzun boylu işleyerek tutarlı, dengeli, ölçülü bir sorun durumuna getirmek, bir sonuca bağlamak, bundan bir düşünce düzeni çıkarmak içinde bulunduğumuz Doğu uygarlığının yapısına yabancıdır. İçinde yaşadığımız Doğu uygarlığında egemen olan düşünme akımı bütünleyici, birleştirici, düzene ulaştırıcı değil tekçidir, bireycidir. Bu nedenle, Doğu uygarlığında bir düşünce yöresinde toplanarak düşünceyi düzene ulaştıran, bir düşünce çığırı yaratan girişim görülmez. İslam felsefesinin doğuş döneminde, bir düşünce çevresinde toplanmış, bir çığır kurmuş gibi görünen aydınlar varsa da, gene, bütünlüğe ulaştırıcı, yaratıcı bir birlik oluşturucu nitelikte olanı yoktur. Bu bütünlüğü aydının kendinde de bulamayız çokluk. Sözgelisi bir konuyu, bir sorunu ele alarak çağlar boyunca, birleştirici, uzlaştırmacı çözüme vardır, o soruna yeni yeni çözüm biçimleri getiren aydınlar topluluğunu bulmak kolay değildir Doğu uygarlığında. Bu olay toplumun yapısıyla, düşünürü etkileyen ortamın niteliğiyle ilgili olsa gerek. Konu edinilen düşünce değişmemiştir, onunla ilgili yorumlar da değişmemiştir, değişen yalnız kişilerin adlarıdır. Kişi, bu düşünceleri içinde bile, bir "bütün" değildir. Onun bütünlüğü dağınıklığından oluşan "toplam"dadır.

Divan şiirinin yayılma alanına bakıldığında, belli odaklarda, içekapalı bir ortamın dışına taşmadığı görülür. Daha sonra, ayrıntılı olarak üzerinde durulan, örnekler verilen bu konuya, burada bir ön bilgi vermek için kısaca değinelim. Divan şiiri öğretimle benimsenen, ayakta duran, Osmanlı aydınının şiiridir. Alanının dar oluşu da bu yüzdendir. Bu-

güne değin antolojilere giren, birbirinden aktarılan şiir örnekleri bu öğretim kurumlarının anlayışı doğrultusunda seçilmiş, ağızdan ağıza aktarılgelen ürünlerdir. Nitekim, bundan yüzelli yıl önce düzenlenen, "Nevâdirü'l Asâr (1256)" adlı seçmelerde yeralan binlerce dize incelendiğinde divan şiirine hangi anlayış açısından, hangi beğençle bakıldığı kolayca anlaşılır. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğunda, divan şiirinin gelişmesini sağlayan toplum kurumlarının başında saray denen, yönetici topluluk gelir. Osmanlı padişahlarının çoğu ozan olduğu gibi, şiir yazmayanların da şiiri içtenlikle koruduğu, tuttuğu biliniyor. Divan şiirinin en güçlü koruyucusu, beslenme kaynağı saray çevresiydi. Bu çevrenin inançları, İslam topluluğu içinde ki yeri, bağlı bulunduğu inanç kurumu şiiri kendi düşüncesi yönünde etkilemiş, kendine bağlamıştır. Nitekim, divan ozanları içinde, İran'da gelişen bir inanç kurumuna bağlananlardan sarayca tutulana, korunana yoktur. Osmanlı Sarayı şiiri ancak kendi inançları doğrultusunda yürüdüğü sürece korumuş, tutmuştur. Saray çevresinde ilgi görmüş, korunmuş bir halk ozanı bilinmiyor. Bu durum, divan şiirinin, Osmanlı toplumunda yönetici çevrenin onayladığı bir ürün olarak kendini sürdürme olanağı bulduğunun açık kanıtıdır.

*

Bu çalışmada, seçilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, ozanın gücünü, tutumunu gözönünde bulundurduk. Bu nedenle, günümüze değin seçilen, bilinen örneklerden uzak kalmaya, ozanı bilinen şiirleriyle değil bilinmeyen şiirleriyle okuyucuya sunmayı düşündük. Daha önce de açıklandığı gibi, bunu alışılan geleneğe uymamak için yaptık. Geleniğin getirdiği seçme şiirler dışında da, ozanların gücünü, başarısını, beğencini gösterecek nitelikte örneklerin bulunduğu savına bağlanmay, bir ürünün anlaşılması yolunda daha yararlı saydık. Divan şiirinin, bu olumlu yanlarına dayanarak, kendinden sonra gelen yazın ürünlerini geliştirici, besleyici, çağımız şiirine aydınlık getirici bir verimlilikle dolu olduğu, bu nedenle yeniden ona dönmenin gerektiği görüşünde olduğumuz sanılmasın. Biz, burada, divan şiirinin kimi konularda "gerçekçi" olduğunu söylerken, çağdaş düşünce akımlarının içerdiği gerçekçiliğe eş düzeyde bulunduğu görüşünü ileri sürmüyoruz. Divan şiiri kendi çağını, kendi doğuş ortamını açıklayan, anlamaya yarayan bir üründür. Onun gerçekçiliği çağını anlamaktan öte bir önem taşımaz. Divan şiiri, kendi varlık ortamında büyük bir başarı ürünüdür, üzerinde durulmaya değer bir yaratmalar bütünüdür, ancak "şiir özü" bakımından geleceğe ışık tutucu, eğitici, öğretici, yarını yaratıcı değildir. Öte yandan, divan şiiri derken, yediyüz yılı aşkın bir süreyi dolduran, binlerce ozanın yetiştiği bir

çağlar dizisini kaplayan, yüzbinlerce şiiri elimizde bulunan bütünü değil, onun gerçek değer taşıyan bölümünü anlıyoruz. Karşılaştırmada kolaylık olsun diye bir örnek verelim: Bugün, elimizde 436 nın üstünde "divan" vardır. "Mesnevi" türüne girenleri bunun dışında bırakıyoruz. Bu divanların kiminde elli, kiminde dört yüzle altı yüz arası, kiminde altı yüz ile bin dolaylarında, kiminde binin epeyce üstünde şiir vardır (özellikle Nevai; Zâti divanlarında). Bu divanlarda yeralan şiirleri şöyle bir sayıda toplamaya kalksak birden bire yüzbinin çok üstüne çıkarız. Bunlara "divan" biçimine sokulmayıp yazmalarda dağınık bir durumda kalanları, Şeyhoğlu Mustafa'nın 7903 beyitlik (iki dizeden oluşan birime "beyt" denir), "Hurşid-nâme", Aşık Paşa'nın 12000 beyitlik "Garib-nâme" adlı yapıtları gibi olanları, daha ufak boyutluları da katarsak şiir konusunda ne denli büyük bir niceliğe varacağımız kolayca anlaşılır. İmdi, "Divan şiiri" kapsamı içine giren bu yapıtlarda yeralan bütün şiirleri birer başarı örneği diye görme olanağı yoktur. Çok ince eleyp sık dokuyan, yaratıcı gücü, özgün buluşu, şiir özünü ölçü olarak alan bir araştırmacı "divan şiiri" denen bütünden ancak, orta büyüklükte, dört-beş yüz sayfalık bir kitap çıkarabilir. İşte, 'bizim de "divan şiiri" dediğimiz böyle bir bütündür. Bu durum üzücü olmadığı gibi pek iç açıcı da değildir. Bizim, bu düşüncemizde, karamsar bulanlara söyleyebileceğimiz ancak şudur: Zâti'nin, irili ufaklı, binbeş yüz dolaylarındaki şiirinden, çağına örnek olabilecek nitekte beş-on arası bir seçme yapın bakalım.

Yukarda söylenenler biraz ürkütücüdür, bunca yy.lık bir yazın türünden böylesine az mı seçme yapılabilir, diye bir soru uyanır kişinin içinde ister istemez. Ancak, şunu da unutmamalı ki değer taşıma, yapıcı, yaratıcı olma nicelikle değil nitelikle bağlantılıdır. Yaratıcı olan özdür, söz özün açıklanışı, yaratıcının içeyreninden dışa taşarak başkalarına sunuluşudur. Bu sunuluş biçimi, o biçimin anlaşılmasını sağlayan araçların (burada sözcüklerin) toplum yüzeyinde yayılma kolaylığı ne denli çoksa, genişse etkisi de onunla doğru oranlı olur. Burada işin içine dil denen gücün girdiğini görürüz.

*Kızumuz yok durur ana viresi
Gözümüz yok durur anı yöresi
Elinden ne gelirse ide görsün
Başını kanğı taş katıysa ursun*

-Hurşid-nâme/4410-11-

Bu dizelerin alındığı yapıt XIV.yy. sonlarında yazılmıştır. Sözcüklerin söylenir biçimini bir yana bırakırsak (kızımız/kızımız, viresi/verilecek) gü-

nümüz Türkçesine yabancı bir yanı yoktur. Bizim "yoktur" dediğimize o dönemin ağzı "yok durur" diyordu.

*Bilmem nedir enfüsü nedir âfâkı
Kimdir fâni cihanda kimdir bâkı
Dünyâyı saran boşluğu hissetmiyelim
Peymâneyi boş bırakma doldur sâkı*

-Yahya Kemâl-

İlk dörtlük Şeyhoğlu Mustafa'nın, ikinci dörtlük ondan beşyüz yıl sonra gelen, çağdaş ozanımız Yahya Kemâl'indir. İki dörtlükte de ölçü "a-ruz"dur, sözcüklerin sayısı (birleşikleri ayrı sözcük sayarsak) yirmidir. İlk dörtlükte bir tek yabancı sözcük yoktur, ikincisinde yabancı sözcük sayısı dokuzdur, yinelenen sözcükleri (yok durur, nedir) tek sözcük sayarsak ikinci dörtlükte yabancı sözcük oranı yüzde altmışa çıkar. Bu durumda, ozanın kendi özüne yönelerek, kendi varlık bilincinin aydınlığında, yaratıcı gücünü gösterme olanağı ne olabilir? Kişi kendi özüne yöneldikçe yaratıcı, yapıcı, dışa yöneldikçe aktarıcı olur, bu kaçınılmaz bir sonuçtur.

Divan şiiri, daha sonraki bölümlerde çağlara göre dizilen alıntılardan da anlaşılacağı gibi, bir yy.dan ötekine geçerken gerek dil, gerek olaylara bakış yönünden birtakım değişikliklere uğradı. Biçimde görülmeyen, yalnız çağın olayları sonucu içeriğe yansıyan, bu değişiklikler göze batar bir gelişim doğrultusunda değildir. Özellikle XIX. yy. ortalarına yaklaşan dönemden (1840 tan) sonra bu şiiri sürdürme bir alışkanlık, bir eskiye bağlılık eğilimi olmaktan öteye geçememiştir. Çocukluk çağında edinilen alışkanlıkların çoğunu bırakamayan ileri yaşlarda iki kimseler gibi XIX.yy.da da kimi ozanlar divan şiirine olan bağlılığı sürdürmek istediler. Ancak, yaşama ortamının hızla değişmesi şiiri de etkiledi. Böylece, biçim olarak eskiye bağlı kalan kimi ozanlar, şiirde bu özlemi yaratıcı bir öze dönüştürme gücünü gösteremediler. Bundan dolayı XIX. yy. divan şiiri geçmişin tadını çıkarma, onu gönülde yaşatma tutkusu olmaktan öteye geçemedi, bir "alışkanlığın şiiri" olarak kalıverdi. XIX.yy. ile XX.yy., belli bir anlamda, birbirinin bütünleyicisidir. Öğrenimini XIX.yy. sonlarında ya da XX.yy. başlarında gören ozanların şiir türü bakımından büyük bir bölümü, dili şiire uygulama yönünden hepsi geçmişe bağlıdır. Mehmed Emin ile arkadaşları gibi, belirli bir toplum anlayışını savunan, dilde arınmayı yeğleyen birkaç kişi dışında, bugün kolay okunup anlaşılacak bir ozan yoktur. Bu durum, Anadolu Türkçesinde, XI.yy.dan başlayan yabancı dillerden etkilenme olayının doğal sonucu-

dur. Dil düşünme, yeni düşünce ürünleri yaratma kaynağı olmaktan çıkıp kuru bir anlaşma, konuşma aracına dönüştü. Şiir de bu aracın "aruz" denen ölçüye uygunluğu diye anlaşıldı. Bu yüzden, en güçlü, en yaratıcı sayılan bir divan ozanında bile kullanılan kavramların sayısı birkaç yüzü geçmez.

Bütün bu çelişik durumlara karşın, divan şiiri bir "tarih varlığı" olarak Anadolu uygarlığının üzerinden uzun uzun durulması, araştırmalar, incelemeler yapılması gereken önemli bir bölümdür. XI.yy. ortalarından günümüze değin uzayan süreyi anlamak için divan şiirini bilme gereği vardır. Bu şiir kendi çağının insanını veren, yaratıldığı toplumun uygarlık evreninde ki yerini gösteren öğelerden biridir. Divan şiirini günümüz beğencine, şiir anlayışına, yaşama biçimine yabancı görüp seveyebiliriz. Ancak şurasını da unutmamalı ki geçmiş, kendi bütünlüğü içinde, anlamak-öğrenmek için yalnız sevilen, beğenilen yanlarıyla değil bütünü ile düşünmek gerekir. Bu uygarlık ürünü kendiliğinden ortaya çıkmadı, çağının Osmanlı toplumunun, bu toplumun düşünce örgüsünü oluşturan inanç öğelerinin bir gereği olarak doğdu, gelişti. İmdi, bu şiiri, onu yaratan, geliştiren toplumdan ayrı bir varlıkmiş gibi görmek, değerlendirmeye çalışmak, kimi çevrelerde yaşatmak isteyenler bile çıkabilir. Bu geçmişe duyulan özlemin dışı vuruşu, geçmiş günümüzde yaşatma isteğinin açığa çıkışıdır. Özlem, istek burada çok özel bir durumun sonucudur. Ancak, divan şiirini günümüzde yaşatmak, anlaşılır duruma getirmek için, dil bakımından, Osmanlıya dönmek yeterli değildir. Divan şiirini doğuran, yaşatan yalnız Osmanlı toplumunun konuştuğu, konuştuğu sanılan dil değildir. Bu şiir, içinde doğduğu toplumun bütünlüğünü oluşturan bölümlerden biridir, Osmanlı toplumunun bir ögesidir. Onun varlığı toplum içindeki yeriyile bağlantılıdır. Bugün, Bâki'nin, Şeyh Galib'in konuştuğu dili konuşma olanağı bulsak bile, divan şiirini yaşatma, yeniden gündeme getirip yürürlüğe koyma gücünü bulamayız. Divan şiirinin güncelliğini yitirliğini, unutulmasını dilde ki gelişmelere, yabancı sözcüklerden arınmalara bağlayanların yanıldıkları konu budur. Bu şiiri anlamayı, yaşatmayı dilin, bağımsız bir sorunu diye anlamak, dilin tek başına ortaya koyduğu bir ürün diye görmek yanıltıcıdır. Divan şiirinin bırakılması ikiyüz yılı aşkın bir süredir toplumumuzda görülen, elimizde olmayan, değişimler sonucudur. Çağın getirdiği değiştirici etkeni ne tek tek kimselerin, ne de ulusu yöneten yetkili kuruluşların gücü, geçersiz kılmaya, kıyıya atmaya yeter. Daha önce değinilen bu konuya, burada, yeniden dönmemizin amacı aşağıda söyleneceklerle bağlantı kurmak için bir anımsatmadır.

Yukardaki yinelemeden sonra, yeni bir konuya geçerek, divan şiirinin "tarih varlığı" olarak kalmasına yolaçan etkenlere dönelim. Osman-

lı toplumu, XI.yy.dan sonra Anadolu'ya gelip yerleşen, ulus yönetimini yeni inanç temelleri üzerine oturtan Selçukluların bir ardıdır. İlk temeli kuran Selçuklulardır. Osmanlı toplumu, Selçukluların oluşturdukları kimi kurumları olduğu gibi korumuş, kimilerini değiştirmiş, kimilerini de onarak kendi anlayışına göre düzenlemiştir. Dile bağlanan şiir, olduğu gibi aktarılan, toplum varlıklarından biridir, bir uygarlık kurumunun ürünüdür. Çağlar boyunca bu ürünle öteki toplum kurumları yanyana, elele yürüdü. Bir süre sonra Osmanlı toplumunda birtakım değişimler baş gösterdi. Bu değişimler çağın getirdiği gereksinmelerin kaçınılmaz sonucuydu. Özellikle ordu düzeninde, donatımında, komşu uluslarla alış-veriş ilişkilerinde görülen gerekli değişimler karşısında, divan şiiri uzun süre bütünlüğünü korudu. Öyle bir dönem geldi ki toplum kurumlarıyla divan şiiri arasındaki bağlar gevşemeye, çözülmeye, kimi yerde büsbütün kopmaya başladı. Bu kopuş kimsenin isteyerek, bilerek yola çıktığı bir olay değildi, bireyi de, toplumu da aşan bir gücü, sarsan bir etkisi vardı. Bu durum çağın getirdiği olaylara dayanıyordu. Toplumun, çağın getirdiklerine karşı direnecek, onların akışını, yayılışını önleyecek, onları gereksiz, yetersiz kılacak nitelikte dayanıklı, sağlam kurumları yoktu. Bu durum daha XVI.yy. ortalarında. Kanuni Süleyman döneminde ortaya çıkmaya başladı. Bir ozan olan, "Muhibbi" takma adını kullanan Kanuni Süleyman, bir şiirinin girişinde

*Allah Allah diyeliim sancak-ı şâhi çekeliim
Yürütiib her yanadan Şarka sipâhi çekeliim*

diyerek, karşısında, uğraşılması, yenilmesi, etkisiz kılınması gereken tek güç olarak İran'ı görüyordu. Bu durum, bu görüş biçimi yeni değildi, inanç olarak sekiz, yönetim kurumu olarak dört yüz yıl öncelere gidiyordu. Divan şiirini incelediğimizde, şiire egemen olan inançla, Sultan'ın düşüncelerinin yanyana yürüdüğünü görürüz. Oysa, gene bu dönemde, XVI.yy. göbeğinde, Batı ülkelerinde önemli değişimler, gelişmeler başlamıştı. Yönetim biçimleri, ordu donatımları, düzenlemeleri, yaşama anlayışları, toplum görüşleri, toplum-birey ilişkileri, düşünce çıtırları, "sanat" kavramı altında toplanan bütün kuruluşlar hızla değişmeye, başkalaşmaya, gelişmeye, eskiden uzaklaşmaya yönelmişti. Artık doğu sorunu bir düşünce akımı, yaratıcı gelişme değil, bir egemenlik özlemi olarak kalıyordu. Bunun kökeninde de, besbelli, inançlar vardı. Osmanlı yönetimi, inançlara dayanan egemenlik tutkusu karşısında, düşünce yaratmalarından kaynaklanan hızlı gelişmeyi göremedi. Bunun ne gibi sonuçlar doğuracağını, doğurduğunu daha sonraki ilgili bölümlerde, özet olarak göreceğiz. Bu durumda Osmanlı toplumu bir yandan Batı ülkele-

rinde görülen gelişmelere, bir yandan da özünden doğan şiire (divan şiirine) ters düşmeye başladı. Sözel gelişimi Batı ülkelerinde resim, yontu, tiyatro, roman, oyun (piyes), ulusal destan, opera, türlü türlü felsefe çığır- ları, gökbilimde yeni gözlem araçları, öteki deney bilimlerinde sayısız buluşlar ortaya konurken Osmanlı toplumunda bunları karşılayacak kav- ram, deyim bilinmiyor. Put, tasvir, suret, nakş bg. köken bakımından bambaşka anlamlar taşıyan kavramlarla Avrupa ülkelerinde bulunan ye- ni araçlar-gereçler karşılanmak isteniyordu. Böylece, kavramlarla karşı- lanmak istenen varlıklar arasında bir "yapı ayrılığı" belirliyor, kavram nes- neyi açık-seçik dilegetiremiyor. Osmanlının put, suret, tasvir, nakş dedik- leri, gerçek anlamda, yontunun, resmin karşılığı değildir. Sözcüğün kö- kenine inerek "resim" sanıldığı gibi "tasvir" değildir, öte yandan "suret" de resim değildir. Bugün fotoğrafa da, tabloya da "resim" deniyor, Os- manlı, yurttan topladığı "vergi"ye de resim diyordu. Yontunun karşılı- ğı sayılan "heykel"in anlamı başkadır. Tiyatronun, piyesin, romanın, ope- ranın Osmanlı ağzında açık-seçik bir karşılığı yoktur. Bunlara deney bi- limleriyle ilgili kavramları da ekleyebiliriz, ortaya büyük bir boşluk çıkıve- rir. Daha açık bir örnek verelim. Osmanlı ağzında, Arapçadan gelme, "musiki" diye bir kavram vardır. Bu kavram, ilkçağda "kır perisi" anlamı- na gelen, bir inanç varlığı olan "musa" sözcüğünden türemiş, sonra Grek-Latin dillerinden Arapçaya geçmiştir. Sözlük anlamı; "musa" de- nen kır perisiyle ilgili olan, "musa ile bağlantılı" demektir. Batı dillerinde geçen, Türkçe'de "müzik" biçiminde söylenen sözcüğün kökeni işte bu "musa"dır. Tektanrı dinlere göre, ilkçağın "musa"sını sevmek, beğen- mek, ona saygı göstermek yasaktır, inanç bakımından ağır suçtur, tanrı- ya karşı ortak koşmaktır. Osmanlı aydını, kökenini bilmediği, Arapça- dan geldiğine bakarak "müslüman işi" sandığı "musiki"yi aldı, benimse- di. Öte yandan "musiki"nin kökeni olan "musa" ile bağlantılı kurumları, kaynağını bilmediğinden, Arap inançlarının etkisinde kalarak, yasakladı. Oysa çalgı, oyun, tiyatro bg. ürünlerin hepsi bu "musa" ile bağlantılıdır, bir bütün oluşturur.

Divan şiirinin yaşamasını sağlayan bütünde başka kopmalar da var. Osmanlı toplumunda "divan" düzenlemek bir gelenektir. Düzenle- nen "divan" yazıcılar (hattatlar) aracılığıyla çoğaltılır, yayılır. Bu iş, Avru- pa'da XV.yy. başlarında basım araçlarıyla yürütülmeye başladı. Yazılan yapıtlar bu araçla basılıp çoğaltılıyordu. Osmanlı yönetimi bu aracın kul- lanımını dine aykırı bulduğundan yasakladı, Kur'an'dan, Peygamberin sözlerinden örnekler, kanıtlar getirerek bu tür araçların, inanç bakımin- dan, sakıncalı olduğunu ileri sürdü. Böylece basım araçları Türkiye'ye, ancak üçyüz yıl sonra, XVIII.yy. ortalarından epeyce sonra, girebildi. Aradan yüz yıl bife geçmeden, basım araçlarını yasaklayan "Kitab"lar, o

yasakladıkları araçla basılıp çoğaltılır oldu. Burada, üzerinde düşünülünce, çok ilginç bir durum ortaya çıkar: yasaklayanın kendi yasağına uymaması. İşte bu büyük bir çözülmüzdür, düşünme eylemiyle yaşama davranışı arasındaki çelişkiyi geçerli kılarak, uyuma dönüştüren girişimdir. Kişi, kendi kendisiyle, çelişkiye düşmeyi bir uyum olarak anladığı, benimsediği gün düşünce ortamında karışıklık başlamış, çözülme, dağılma önüne geçilmez bir duruma gelmiş demektir. Böyle bir durumda yargılamak için suçlu aramanın gereği yoktur. Gerçek suçlu yargılayacak kimse arayandır, onun kendi kendini yargılaması, suçunun karşılığı-nı gene kendi eliyle vermesi gerekir. Divan şiirimin durumu, yazgısı da böyledir. Onun çağın dışında kalması, bir "tarih varlığı" olarak yorumlanması için suçlu aramanın, şuna buna sataşmanın, toplum gerçeklerini saptırmanın günü geçmiştir. Yüzyıllar boyunca onarılmayan, yenilenmeyen, pekiştirilmeyen bir yapı çağların yıpratıcı ellerine bırakılmış, temelinden göçmüş, ortada yalnız yana yatmış güzel, süslü, alımlı bir tavan kalmış. Onu eski durumuna getirme, eski yapıyı kurma, eski gereçleri kullanarak eski biçimi koruma olanağı kalmadı. Çok daha az emekle, çok daha az giderle, çok daha iyisini yapıp geleceğe bırakma varken bu güzel tavanı didiklemenin, yerinden oynatmanın gereği yoktur, yapayım derken büsbütün dağıtır gidersiniz. Bu nedenle onu bir "tarih varlığı" olarak saklama, geçmişini öğrenmek için ondan yararlanma uygar aydın- nın, uygarlığa saygısı olanın görevleri arasındadır.

Divan şiiri geçmişimizin, tarihimizin önemli bir bölümüdür demiş-tik. Bu önemli bölüme gerçek değerini verebiliyor muyuz? Onu, tarih içinde uygun yerine koyabiliyor muyuz? Bu soruların karşılığı, ne yazık ki, olumsuzdur. Sevileni, değer verileni yaşatmak yakıştığı yere koymak- la sağlanır. Günlük gereçler arasında kullanılan bir "tarih varlığı" çok da- ha kolay yıpranır, eskitilir, değerini yitirir. "Her gün papaz pilâv yemez" diye çok anlamlı, özlü bir atasözümüz vardır. Bu güzel sözü tarih varlık- larımızı korumada, yaşatmada gereği gibi anlayamıyoruz. Papazın önü- ne pilâv koya koya pilâvın tadını kaçırdık. Ne acıdır ki bunu yapanlar da gene pilâvı çok sevdiğini söylöyenlerdir.

Burada, gene divan şiiri bakımından, ayrı bir konuya geçmekte yarar vardır. Divan şiiri, Anadolu uygarlığının bütünü içinde ele alınmalı, anlaşılmalıdır demiştik. On un kavramlarını, deyimlerini, kimi inanç varlık- larını incelediğimizde çok eskilere gider, eski Anadolu uygarlığını besle- yen kaynaklara varırız. Divan şiiri, Anadolu insanının bir başarısıdır. Onu tutan, beğenen, ortaya koyan toplum katı ne denli dar, ne denli toplum bütününden sıyrılmış olursa olsun, gene Anadolu toprağındadır. Anado- lu dışında da "divan ozanı" bulunması, Anadolu insanının başarısını or-

tadan kaldırmaz, kaynağının bütününe Anadolu dışına kaydırmaz.⁽¹⁾ Dilin Türkçe-Arapça-Farsça gibi üçüzlü bir yapıda olması, daha önceki yy.larda gelişmeye başlayan Türk şiirini, belli bir aşamaya değin, divan şiirini etkilemesi olayı yanında tasavvuf, bilgelik, söylence (mitos) bg. bilgi dallarıyla ilgili kavramların büyük bir bölümü, insan varlığı ile ilgili yorumların bütünü, evren-insan-tanrı sorunu ilkçağ kökenlidir, Anadolu kaynaklıdır. Bu nedenle, divan şiirinin düşünce varlığını besleyen köklerin en büyüğü, en verimlişi Anadolu ilkçağına uzanır. Bunun ne denli gerçek olduğunu, divan şiirinde geçen "nergis", "yıldız", "güneş", "evren", gök bg. sözcüklerin içerdiği söylenceye yönelik anlamları gösterir açıkça. Oysa, divan şiirine, bugüne değin, böyle bir anlayışla yaklaşılmak istenmemiş, belli bir geleneğe uyularak XI-XIII. yy.larla başladığı savı geliştirilmiştir. Divan şiirinin içyapısını oluşturan düşünce ürünleri incelendiğinde çok daha eskiye, sağlam uygarlık ilkelerine dayanan temellere, güçlü bir beslenme kaynağına varılır. Böylece, Anadolu'ya dışardan, konar-göçer olarak geldiği sanılan bir düşünce ortamının yerli olduğu, Anadolu toprağının ürünleriyle beslendiği anlaşılır, divan şiiri de konar-göçer olmaktan kurtulur. Nitekim, divan ozanlarının yaşam öyküleri, geçmişleri incelendiğinde pek azının komşu ülkelerden, asya'dan göçüp geldiği, çoğunun yerli olup sonradan inanç değiştirdiği görülür. Osmanlı sultanlarının, daha ilk egemenlik yıllarında, Anadolu'nun tarih boyunca yerlisi olan insanların soyundan gelen kızlarla, kadınlarla evlenmeleri, bu evlilikler nedeniyle inanç değiştirmelerin çağlar boyunca sürüp gittiği biliniyor. Bu tarih gerçeğini, bu toplum olayını basamak eden bir araştırma-inceleme divan şiirinin varlık öğelerini bilinenden, savunulandan daha inandırıcı odaklara götürür. Bu konuda tek güvenilir dayanak bilim anlayışı, bilim gerçeğinin değişmez kuralıdır, duygulardan uzak kalan us ilkelerine bağlı bilim inancıdır. Bilim gerçeğinin en azgın karşıcıkıcısı duyguya, duygu verilerine göre davranan kimsedir. Bilim gerçeğinin yürürlükte olduğu yerde duygunun, duygunun egemenlik sağladığı ortamda bilimin barınma olanağı yoktur. Duygunun en özgün eylemi olan sevgi bile, belli bir ölçüde, us ilkelerine dayanma, onlardan güç alma gereğindedir. Us ilkelerinden uzaklaşmış, bilim verilerinden yoksun kalmış bir duygu varlığının yaratacağı yıkımın ağırlığını sonunda gene, duygunun karşı çıktığı, us yüklenir. Duygunun uçuruma sürüklediği kimseyi kurtaracak olan gene ustur. Daha doğrusu duygu-yu bile us koruyabilir, yaşatabilir.

(1) Divan şiirinde geniş bir yer tutan ilkçağdan gelen kavramlar konusunda ayrıntılı bilgi için bk. İ. Z. Eyuboğlu. Alevilik-Sünnilik, 1979, S.138-257

Divan şiirini anlamak, onun doğduğu ortamın tarihini bilmeye, tarih içindeki yerini tanımaya bağlıdır. Bu da tarih bilincini gerektiren, tarih olaylarına bilimsel tutumla yaklaşmaya bağlı bir konudur. Divan şiirini, dış görünüşüyle toplumdan soyutlayarak, açıklamaya, eski söyleyişle "tasvir"e yñnelen bir tutum sorunları çñzmekten çok içinden çıkılmaz duruma sokmaya yarar. Bundan dolayı, bu şiiri anlamak, tarihi bilmeye yñnelik eleştirici bir tutumu gerekli kılar. Eleřtirici tutum divan şiirini, tarih içindeki yerine koymaya, varlık çizgilerini belirlemeye yardım eder. Bu şiir, kimilerine göre bir gönöl varlığı, bir duygu ürünü olarak doğdu, Bu doğru olabilir, ancak onu anlamak, kaynaklarına inen bir incelemeyle tanımak yalnız "bilim eri" olmayı gerektirir, "gönöl adamı" olmayı değil. Divan şiirini sevmek, anlamak başkalarının yargılarına dayanarak, başkalarının ağzıyla konuşarak değil, onu özüne inmekle, onu en ince ayrıntılarına değin öğrenmekle olabilir.

DİVAN ŞİİRİNDEN ÖNCE

Divan Şiirinden Önce Türk Şiiri

-1-

Divan şiiri birdenbire ortaya çıkmış, kendi adıyla başlamış, eski kaynağı, geçmiş olmaya bir ürün değildir. Çağlar boyunca sürüp giden, çağın inanç durumuna, uygarlık anlayışına, yaşanan çevrenin etkisine göre değişip gelişerek, son biçimini alan bir şiirdir. Divan şiirinden önceki Türk şiirinin en eski örneklerini, şimdilik XI. yy. dolaylarından kalan yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Daha sonraki bölümde de, bir karşılaştırma olanağı sağlama düşüncesiyle, birkaç ufak alıntı vereceğimiz bu konuyu, burada, biraz daha geniş ölçüde inceleyerek divan şiirine geçmeyi düşünüyoruz. Böylece divan şiirinin yürüdüğü çizgiyi, geçirdiği değişme aşamalarını anlamada kolaylık olur umundayız.

Divan şiirinden önceki Türk şiirinin, divan şiiriyle büyük bir yakınlığı, özdeşliği vardır demek istemiyoruz. Ancak, divan şiirini geliştiren toplumun Türk egemenliği altında bulunması, bu egemenliği kuran kimselerin ortaçağın başlarında ufak bir topluluk oluşturması, Anadolu'ya XI. yy.da gelmesi, yerleşmesi, şiirin geçmişi bakımından önemlidir. Divan şiirini yaratan toplulukta şiir bilincinin, divan şiiriyle doğduğu, geliştiği söylenemez, şiiri, bu konuda yeteneği, başarısı olan bir topluluğun değişik ölçüler, dil verileri, uygarlık ürünleri, yaratma olanakları ile sürdürdüğü bir yaratmalar bütünüdür. biçim, konu, dil, kavram bakımından eski Türk şiirinden ayrıdır, ancak dilin özü yönünden eski Türk şiirine bağlıdır. Bu bağlılığı, gelecek bölümlerde, örnekler vererek göstermeye çalışacağız.

Elimizde bulunan yazılı kaynaklara göre, divan şiirinden önceki Türk şiiri de, bir yanı ile inançlara dayanan, onlardan beslenen bir şiirdir. Bu inançlar, Türklerin bağlı bulundukları çoktanrıci dönemlerden kaynaklanan, biçimlenen uygarlık ürünleridir. İslam dininden önceki Türk insanının yaşama biçimini, inanma odağını gösteren bu eski şiirin başlıca özelliği dilinin tutarlı, karışmamış, yabancı dillerin etkisinde kalarak özünden uzaklaşmamış olmasıdır. Bir süre sonra, özellikle "Kutadgu Bilik" in ortaya konduğu dönemde, Türkçenin yavaş yavaş yabancı diller etkisinde kaldığı, çoktanrıci dönemle ilgili inançları işleyen şiir dilini yer yer bıraktığı görülür. Önemli olan, bu değişimin, yabancı etkinin nerde, ne biçimde başladığını gözler önüne sermektir.

Divan şiirinden önceki Türk şiiri derken, olaya burada yalnız şiir yönünden bakılacak, Anadolu uygarlığının kökeninden kaynaklanan

ürünlerle olan bağlantısı üzerinde durulmayacak. "Giriş" bölümünde, biraz açıklanan bu konuyu yeniden, ayrıntılarıyla ele almanın gereği yoktur. Bu yüzden, divan şiirinden önceki Türk şiirine dil bakımından yaklaşmaya çalışacağız.

Biraz aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi divan şiirinden önceki Türk şiiri doğaya bağlı yaşamışın kokusunu taşıyan, somut yaşama gereçleriyle beslenen, insanı düşünülen evrende değil de içinde yaşadığı evrende konu edinen, ona düşünüşle değil yaşayışla yaklaşan bir şiirdir. İçerdiği konuların yalın olmasına karşılık sağlam bir dili, düzenli bir yapısı, dayanıklı bir tabanı olan bu eski Türk şiiri, Türk insanının düşünce evrenini, inanç ortamını yansıtırma bakımından da ayrı bir önem taşır. Ne var ki bu konu üzerinde pek durulmamış, bu şiir yalnız bir dil varlığı, duygu ürünü olarak düşünülmüş, yorumlanmıştır. Bu eski şiirin içerdiği inançları, başka nitelikte de olsa, ilkçağ Anadolu insanının duygu evreninde de buluruz. Bütün çoktanrıci dönemlerde olduğu gibi, Asya ülkelerinde yaşamış insanlarla Anadolu eskiçağında, ilkçağında yaşamış insanlar arasında doğaya yönelme, doğa varlıklarına saygı-sevgi duyma bakımından bir anlayış birliği, inanç özdeşliği vardır. Öyle ki, eski Türk şiirlerinden birinde geçen özel adları bir yana bırakırsak, onları Anadolu ilkçağından kalmış, komşu ülkelerden aktarılmış sanmakta güçlük çekmeyiz. Bu özellik, bu eski şiirlerin doğa karşısında, ortak konuları içermesinden kaynaklanıyor.

Bugün elimizde bulunan, divan şiirinden çok önceki dönemlerin ürünü olduğu bilinen bu doğacı, dirilik dolu, özlü şiirlerin yazıya geçirilişi ne yazık ki çok sonradır. Bu yüzden doğuş yıllarında ki özelliklerini sergileme olanağı azalmaktadır. Bu şiirleri ancak yazıya geçiriliş biçimi ile öğrenmek, açıklamak gereğindeyiz. Ancak, yazıya geçiriliş dönemi ne denli yakın olursa olsun, şiirin içerdiği konu niteliği, dilin sağlam yapısı, şiirin kuruluşu bize bu alanda oldukça eski bir geleneğin varlığını bildiriyor. Bu şiirlerin, yazıya geçiriliş döneminde ortaya konduğunu ileri süremeyiz. Buna başlıca engel, yazıya geçiriliş dönemiyle birlikte ortaya çıkan inançlar arasındaki çelişkidir. Şiirin konusu, inanç örgüsü yazıya geçiriliş çağlarının çok ötelere gidiyor. Daha sonra, yazıya geçiriliş dönemlerinde, yeni inançlarla karışmaların, kaynaşmaların başladığı görülüyor. Ortaya çıkışı, divan şiirinin doğuşundan çok eski olduğu bilinen "Oğuz Kağan Destanı" ile "Dede Korkud" gibi şiirli-düzyazılı yapıtlarda bulunan inanç varlıkları bir karışım ürünüdür. Eski ile yeni, çoktanrıci ile tektanrıci inanç yanyanadır, içiçedir. Bu durum, bu ürünlere, daha sonraları başka inanç ürünlerinin karıştığını gösterir. Buna karşın dil gücünü, özünü korumuş, Türkçenin yapısı, düzeni bozulmamıştır. Bu bozulmadan kalışı, daha sonra ki yy.larda Anadolu'da doğup gelişen, çok geniş bir alana yayılan "halk şiiri"nde görüyoruz. Divan şiirinin giremediği alanda yayılan, divan şiirinden bambaşka bir ölçü, içerik, yapı, düzen ta-

şıyan "halk şiiri" düşünce, inanç bakımından Asya'dan göçüp gelen Türk topluluklarıyla Anadolu'nun yerlileri arasındaki birliği sağlayan başlıca uygarlık ürünüdür. Asya'dan gelip Anadolu'yu egemenliği altına alan Türk topluluklarına eski Anadolu uygarlık ürünlerini benimseten, yaşama odaklarına sokan bu şiirin yayıldığı büyük topluluktur. Bu yerli topluluk, egemen topluluğun inançlarını, düşüncelerini kendi uygarlık verileriyle yeniden yoğurup biçimlendirerek bütünlük-birlik sağladı. Böylece dışardan gelenle içerde olanın karışık kaynaşmasından yeni bir birleşim oluştu. Bugün Anadolu insanı dediğimiz varlık bu karışık kaynaşmanın yarattığı bütündür. Divan şiiri de bu bütün içinde yer almış, onunla nitelenmiştir.

Divan şiirinden önceki Türk şiiri derken, bir gelişim çizgisi üzerinde bulunan uygarlık ürününü anlarız, belli bir sürenin içinde sakışıp kalmış, belli bir adla tarihe geçmiş topluluğun ya da toplulukların şiirini (varsa) değil. Bu şiirin, ayrı bir çalışma konusu olan bölümü, şu "halk şiiri" öz bakımından daha yalın, daha verimlidir. Bu özelliği de, eski Anadolu uygarlığıyla olan köken birliğinden kaynaklanıyor. Bu çalışmamızda, eski Türk şiirinin biri "halk şiiri", öteki "divan şiiri" adlarıyla anılan iki kanadından yalnız ikincisini ele aldık, birinci kesim üzerinde başka bir inceleme yapacağız. Halk şiiri de, eski Türk şiiriyle birleşir, XI.yy.dan sonra, Anadolu'da yeni bir içerik kazanır. Beslenme kaynaklarının özdeş olmasına karşılık, bu şiir bütününe ikiye ayrılması toplumun yapısı, yönetimin özü gereğidir. Nitekim bu bölümde verilen örneklerle, iki ayrı yönde yürüyen, şiir türleri arasında bağlantı kurmanın bir sorun olduğu bellidir. Ancak, sorunun ağırlığı gerçeğe bakış açısının değiştirilmesini gerektirmez. Burada verilen, eski şiir örneklerinin bir özelliği de insana gökle yeri birbirine daha yakın göstermesidir. İnançlar öylesine doğaldır ki insan elini uzatsa göğü tutup yerle birbirine düğümleyecekmiş gibi olur. İnsan varlığı, yaşama biçimi bu iki ayrı varlık katını kendi özünde duyar gibidir. Başka bir söyleyişle, insan yerle gök arasında birlik-bütünlük kuran, birbirine akım iletmeye yarayan bir varlık durumundadır. Bu durumun yalnız bu bölüme giren şiir türüne özgü olduğu sanılmasın, eski şiirlerde görülen genel nitelik böyledir.

Eski Türk şiiri ile divan şiiri arasında iki türlü bağlantı vardır. Biri, Türkçe kavramlar çok az da olsa, dil bakımından, öteki İslam dininin Türkler arasında yayılışı nedeniyle, ilk dönemlerde ortaya konan şiirlerdeki inanç varlıkları yönünden. Yusuf Has Hacib, Edib Ahmed gibi ozanların şiirlerinde İslam inançlarının ağır bastığı, bu nedenle arada bir konu yakınlığının bulunduğu görülür. Daha önceki dönemlerden kalan, "eski Türk şiiri" adı altında toplanan şiirlerle olan yakınlık ise yalnız dilin Türkçe oluşu dolayısıyladır. Konu gene inanç ise de, bu inancın yapısı, niteliği, içeriği ayrıdır. Ancak, birer insan ürünü, insanı vermeleri nedeniyle, araştırmacının gözünde ikisi de birdir (insan varlığını dile getiriş bakımından).

- 1- Aklar bulut örlepe kükişep
- 2- Alkuka mu kar yagurur
- 3- Ak bir sağıg karı anam
- 4- Açıyu mu yaşların akıdur
- 5- Karalar bulut örlepe kükişep
- 6- Kar mu yagmur ol yagurur
- 7- Karı yaşlıg ol anam ,
- 8- Kayguda mu yaşın akıdur
- 9- Yazkı bulut yaşlap kükişep
- 10- Yagmurlar mu ol yagurur
- 11- Yaşı kiğıg alganlarım
- 12- Yaşların mu akıdur
- 13- Küzki bulut kükişep örlepe
- 14- Köp mü yagmur ol yagıdur
- 15- Köngöl taşım iki kiğıg
- 16- Köz yaşların mu ol akıdur

(RRA./248).

- 1- Ak bulutlar yükselir kükreder
- 2- Ortaliğa kar nu yağdırır
- 3- Bir ak saçlı yaşlı anam
- 4- Acıdan nu yaşların akıtır
- 5- Kara bulutu yükselir kükreder
- 6- Kar nu yağmur mu yağdırır
- 7- O kocalmış yaşlı anam
- 8- Kaygıdan nu yaşın akıtır
- 9- Yazbaşı bulut çakar gürlər
- 10- Yağmurları o mu yağdırır
- 11- Yaşı küçük alganların
- 12- Yaşlarını nu akıtır
- 13- Güz bulutu gürlər yükselir
- 14- Çok mu yağmur yağdırır o
- 15- Gönüldaşım iki küçük
- 16- Göz yaşların nu akıtır o

Dil özellikleri:

Aklar bulut: ak bulutlar. Asya Türkçesinde, çoğul eki olan "lar"ın buluta değil de, onu niteleyen söze, önada (sıfata) eklendiği görülüyor. Böylece "ak bulutlar" yerine "aklar bulut" deniyor. .

Örlep kükirep: yükselerek-kükreyerek. Örlemek/yükselmek, küki-remek/kükremek. Örlep/örleyerek, kükirep/kükreyerek. Ak bir saçlığı karı anam: bir ak saçlı karı (yaşlı, kocalmış) anam. Asya Türkçesinde "ak bir saçlı", Anadolu Türkçesinde "bir ak saçlı"..

Karı/karığ sözcükleri de "karığmak/kocalmak"tan.

Açıyu mu: acıdan mı, üzüntüden mi, acı çekerek mi, üzüntü du-yarak mı.

Karalar bulut: kara bulutlar (bk. Aklar bulut).

Yağurur/yağurur: yağdırır, "kar mu yağmur ol yağurur" dizesinde "kar mı yağmur mu yağdırır" biçiminin tek soru imi olan "mu" ile düzen-lendiği görülüyor. Halk ağzında "kar, yağmur mu yağar?" biçiminde bir söyleyiş vardır. İki sözcüğü yanyana getirip bir soru imiyle, mi-mu ile, bağlama olağandır.

Kayguda mu: kaygıdan mı, •kaygılanarak mı, kaygıdan dolayı mı...

Yaşın akıdur: yaşını akıtır, ağlar. Anadolu Türkçesinde de bu söyleyiş vardır.

Kiçig: küçük, ufak, büyüğün karşıtı.

Alganlarım: aldıklarım, yavrucuklarım. Yaşı kiçig alganlarım/yaşı küçüklerim, yaşı küçük aldıklarım, yavrucuklarım.

Küzki bulut: güz bulutu, sonbahar bulutu.

Yazkı bulut: yaz bulutu, bahar bulutu, Anadolu halk ağzında "yaz-başı bulutu", halk ağzında "yazbaşı" sözcüğü "bahar" karşılığı söylenir.

Köp: çok, pek çok. Yağıdur: yağdırır. Köngül: gönül, köngül ta-şım: gönüldeşim, arkadaşım, dostum. (Biz bu sözcükleri "gönüldeş" di-ye anlıyoruz. RRA.da "köngül taş" pek açık seçik değil.)

- 1- Bilig biling ya begim
- 2- Bilig sanga eş bolur
- 3- Bilig bilgen ol erke
- 4- Bir kün devlet tuş bolur.
- 5- Biliglig er bilinge
- 6- Taş kuşansa kaş bolur
- 7- Biligsizning yanına
- 8- Altun koysa taş bolur.

(RRA./259)

- 1- Bilgi bilin ey beğim
- 2- Bilgi sana eş olur
- 3- Bilgi bilen o ere
- 4- Bir gün kutluk tuş olur.
- 5- Bilgili er beline
- 6- Taş kuşansa kaş olur
- 7- Bilgisizin yanına
- 8- Altın konsa taş olur...

Dil özellikleri:

Bilig biling: bilgi bil, bilgi edin. Anadolu Türkçesinde "bilgi bil-mek" biçimi yoktur. Asya Türkçesinde bu söyleyiş türü yaygındı. "Bil" köküne gelen "ing" eki eski Türkçenin bir özelliğidir, bugün bir saygı ya da çoğul durumu anlatırken kullanılır. "Sen bil, siz bilin" bg.

Sanga: sana, Anadolu Türkçesinde "ng" sesi yalnız "n" ile verilir, "g/ğ" düşer.

Eş bolur: eş olur, denk olur. Anadolu Türkçesinde baştaki "b" sesi düşer, "bolmak" ise "olmak" biçimine girer. Bu nedende "bolur" sözcüğü "olur"a dönüşür.

Tuş bolur: tuş olur, karşına çıkar, kazanır, gerçekleşir.

Devlet tuş bolur: yücelik karşına çıkar, "Bilig bilgen ol erke" dizesinde "bil bilen o ere" günün bilinde kutluk, mutluluk, yücelik ulaşır, mutlu olur, kutlu olur yücelir bg. bir anlam saklı.

Bilglig: bilgili, biliglig er / bilgili er...

Bilinge: beline, biline. Anadolu halk ağzında "bel" yerine "bil", "belin" yerine "bilin" denmektedir.

Kaş: değerli bir taş, özellikle süstakıları yapımında kullanılır.

Biligsiz: bilgisiz, biligsiznig/bilgisizin...

- 1- Tüzün bilge kişiler tirilelim
- 2- Tengrining bitigin biz işidelim
- 3- Tört ilig tengrilerke tapınalım
- 4- Tört ulug emgekde kurtulalım.
- 5- Tört ilig tengrilerde tanıgmalar
- 6- Tengri nomın todagmalar
- 7- Tünerig yeklerke tapanugmalar
- 8- Tümenlig irinçü kılıgmalar.
- 9- Tüpinte ol ukma ölmeki bar
- 10- Tünerig tamuka tüşmeki bar
- 11- Tümenlig yekler kelir tiyür
- 12- Tumanlıg yekler ayar tiyür.
- 13- Tünerig tünçüle basar tiyür
- 14- Tunumlug tegir tiyür
- 15- Töş öze olurup tültürür tiyür
- 16- Tanmış üzütler taşıkar tiyür
- 17- Tardıç teg etüzin kodur tiyür
- 18- Tavarı turguru kalır tiyür
- 19- Tetrü saçlıg kurtga yek kelir tiyür
- 20- Tohlıg bulıt teg tonkı kaşlıg tiyür.
- 21- Kanlıg bukaç teg karakı tiyür
- 22- Kaşguk tek kara boy emki tiyür
- 23- Burnınta boz bulıt önür tiyür
- 24- Tamgakınta kara tütün taşıkar tiyür.

(RRA./24)

- 1- Soylu bilge kişiler toplanalım
- 2- Tanrının bitiğini biz işitelim
- 3- Dört egemen tanrıya tapınalım
- 4- Dört ulu acıdan kurtulalım.
- 5- Dört egemen tanrıyı tanımayanlar
- 6- Tanrı yasasına uymayanlar
- 7- Karanlık yeklere tapınanlar
- 8- Onbinlerce suç işleyenler
- 9- Sonunda o bilinen ölmek var
- 10- Karanlık tamuya düşmek var
- 11- Onbinlerce yek gelir denir
- 12- Dumanlı yekler ayar denir
- 13- Karanlık gece bastırır denir
- 14- Sıkıntı yaklaşır denir
- 15- Göğsüne oturup deler denir
- 16- Yadsıyan tinler dışarı çıkar denir
- 17- Tardıç gibi gövdeni bırakır denir
- 18- Varlık arkada kalır denir
- 19- Ters, kullı, koca yek gelir denir
- 20- Dolu bulutu gibi kara kaşlı denir
- 21- Kanlı çömlek gibi gözlü denir
- 22- Kazık gibi kara boyalı memesi denir
- 23- Burnundan boz bulut ağız denir
- 24- Boğazından kara tütün çıkar denir

Tüzün: soylu, yüce, ulu. Tüz'den "ün" ekiyle tüz-ün/tüzün.

Tirilelim: derlenelim, toplanalım. Anadolu Türkçesinde "derilmek/toplanmak", eski Türkçede "tirilmek/toplanmak, derlenmek".

Tengrining bitigin: Tanrının dediğini, tanrının söylediğini. Gerçek anlamı "Tanrının yazısını, buyruğunu" olsa gerek. "Bitig/bitik" sözcüğü "yazılmış", ar. "kitap", "mektup" anlamındadır.

İlig: yüce, ulu. Tört ilig/dört yüce, dört ulu.

Emgek: emek, acı. Gerçek anlamı "emek" dediğim iş, çalışma. Anlam genişlemesiyle "yorgunluk, sıkıntı, acı". Emeği gerektiren bir eylem olması nedeniyle "acı, sıkıntı" anlamını kazandı.

Tanıgmalar: tanımayanlar, yadsıyanlar, inanmayanlar, benimsemeyenler. Anadolu Türkçesinde "tanımama", eski Türkçede "tanıgma" sözcükleri eşanlamlıdır.

Todagmalar: tutmayanlar, uymayanlar. "Tengi nomın todagmalar/Tanrı yasasına uymayanlar, Tanrı yasasını tanımayanlar".

Nom: yasa, kural, tüze, buyruk, koşul.. Noman/nomunu(yasasını, buyruğunu, tüseni, kuralını bg.)..

Tünerig: karanlık, tün/gece, karanlık sözcüğünden tün-e-r-ig/tünerig (karanlıkla ilgili, geceyle ilgili olan).

Yek: şeytan, doğru yoldan azdıran, eğriliğe yönelten gizli güç. "Tünerig yeklerke" ise "karanlık şeytanlara, karanlığın, gecenin gizli güçlerine" demektir.

Tapanugmalar: tapınanlar, tapanlar...

Tümen: bin, on bin. "Tümkenlig" ise "binlerce, onbinlerce".

İrinçü: yanlış, yanlışma, suç, din işlerinde "günah". Bu söz "irinç"le eşkökenlidir. *İrinç:* suç, yanlışma, yıkım, acı, bunalım, uğranılan korkunç durum, ar. felâket..

Kılıgmalar: kılanlar, yapanlar, işleyenler. "Kılmak"tan.

Tüpinte: dibinde, altında, sonunda.

Ol ukma: o, bilinen. Eski Türkçede "ukmak" sözcüğü "bilmek, anlamak, kavramak" bg. anlamındadır. Bu dizede "tüpinte ol ukma ölmek bar" dendiğine göre, "sonunda o bilinen ölüm var", ya da "sonun-

da kişinin şu bilinen ölmesi var" bg. bir anlam çıkıyor. RRA. çevirisinde bu dize: "sonunda insanın yine şu ölmesi var" biçimindedir (s.25)... *Düşmek*: düşmek, düşmesi. "Tünerig tamuka düşmek bar" dizesini, biz, "karınlık tamuya düşmek var" diye anladık. bunun geniş yorumu: "sonunda karanlık tamuya düşmesi de var kişinin"dir.

Tümenlig yekler: binlerce, onbinlerce şeytanlar (yekler).

Tumanlig yekler: dumanlı şeytanlar (görülmeyen, kolay anlaşılmayan, karışık işler yapan şeytanlar).

Ayar: işini görür (RRA). Ayamak/saymak, saygı göstermek, istemek, ululamak (Ul: Söz.).

Tiyür: denir, söylenir. Tiyür-tinür-dinür/denir. Türkçede y/n seslerinin dönüşümüyle. Kyüşe/küneş/güneşbg. y sesinin Anadolu ağzında n sesine dönüşmesi.

Tardıç: tarduş (san, görev, görev aşaması, Uy.Söz.). Dizeden çıkan anlama göre: "ölüm gelince bütün sanların, görevlerin gider, ortada cansız gövden kalır".

Tünçüle: tün/gece, karanlık'den tün-ç-ü-le/ tünçüle (geceleyin, gece gibi), "tünerig tünçüle/karanlık geceleyin, gece gibi)

Basar: bastırır, kaplar. "Tünerig tünçüle basar/karanlık gece gelir bastırır, ortalığı kaplar...

Töş: döş, göğüs, "töş öze/señin göğsüne", "göğsünün üstüne".

Olurup: oturup, çıkıp yerleşip.

Tüttürür: deler, diler, delik deşik eder, dilim dilim yarar.

Üzüt: tin, ruh, gizli güç.

Taşkar: taşar, taşra çıkar, dışarı çıkar. eski Türkçede "taş" sözü "dışarı"nın kökenidir.

Tavar: varlık, ar.mal, mülk. Anadolu ağzında koyun, sığır bg.

Tetrü: ters, karışt.

Saçlıg: kılı, Anadolu ağzında saç (baştaki saç), 'Asya Türkçesindeyse "kıl" anlamında.

Kurtga: kocalmış, yaşlı, "Kurtga yek/yaşlı, kocalmış şeytan".

Tolılıg bulıt: dolu yağdıran bulut, dolu bulutu.

Tonkı: kara. (Tolılık bulıt teg tonkı kaşlıg tiyür/ dolu bulutu gibi kara kaşlı derler, RRA.).

Kanlıg: kanlı. "Kanlıg bukaç/kanlı tencere, kan dolu tencere, kanlı çömlek"..

Bukaç: tencere, yemek pişirme kabı, çömlek(Eski Türklerde yemek topraktan yapılmış çömlekte pişirildiğinden.).

Kasguk: kazık. "Kasguk tek/ kazık gibi"...

Kara boy: kara boyalı.

Emki: meme (emmek eyleminden, emki-emgi- emçi bg.)...

Önür: öne çıkar, yükselir, açar. Türkçe "önümek/öne geçmek, yükselmek, ağmnak, ilerlemek).

Tamgakınta: boğazından, damağından, tamgak/damak, bo-
đaz...

- 1- Kılmağı kılıklarnı
- 2- Aşnuca sanmış kerek
- 3- Sanmadın kılmaştı kin
- 4- Netegin tanmış kerek.
- 5- Kırıkken tonlar kirin
- 6- Suv öze yumış kerek
- 7- Söz kiri kitmez yusa
- 8- Netegin kılmaştı kerek.
- 9- Ayıbsız tişike er
- 10- Boyunun sumış kerek
- 11- Ol andag tüzün birle
- 12- Tiriglik kılmaştı kerek.
- 13- Akıkat bolsa tüzün
- 14- Anga can birmış kerek
- 15- Mengi çın ol mengi ok
- 16- Takı ne aymış kerek.

(RRA./266)

- 1- *Yapılmayacak işleri*
- 2- *Önceden düşünmek gerek*
- 3- *Düşünmeden yapınca*
- 4- *Netek yadsınmak gerek.*
- 5- *Kirli giysilerin kirini*
- 6- *Suyla yıkamak gerek*
- 7- *Söz kiri yıkamakla gitmez*
- 8- *Bunda ne yapmak gerek.*
- 9- *Suçsuz kadına erkek*
- 10- *Boyun eğmek gerek*
- 11- *Öyle doğru biriyle*
- 12- *Yaşamak gerek.*
- 13- *Gerçekten doğru olursa*
- 14- *Ona can vermek gerek*
- 15- *Sonsuz gerçek bu sonsuz*
- 16- *Daha ne demek gerek.*

Dil özellikleri:

Kılmağı: kılınmaması gereken, yapılmayacak olan.

Kılıkları: işleri, eylemleri, davranışları.

Aşnuca: önceden. Aşnu/önce, aşnu-ca/önceden.

Sanmadın: düşünmeden. sanmadan. Sanmak/düşünmek.

Netegin: ne biçimde, ne türlü, nasıl. Nete/nite(ne biçim, nasıl), netegin/netegin(ne biçimde, ne türde, ne yolda.).

Kirikken: kirli, arınmış olmayan. Kir'den kir-i-g/ kirig-kirik, sonra "ken" ekiyle kirik-ken/kirikken.

Suv öze: su ile. Suv/su, öze/ile (burada anlamı öyle, yorum yoluyla: yalnız su, su ile).

Ayıbsız: ayb/ar.)dan ayıbsız/suçsuz, arınmış, eksiği olmayan. Arap dilinden Türkçeye söz girmeye başladığı dönemin ilk örnekleri.

Tişike: dişiye, kadına. Tişik-tişi/dişi. Anlam genişlemesiyle kadın.

Sumış: eğme, eğmiş. Sumak(eğmek, anlam genişlemesiyle söz dinlemek, uysal davranmak). "Boyunun sumış kerek" ten çıkan anlam: sözünü dinlemek, sözünü tutmak gerek.

Ol andag: öylesine, o durumda, o biçimde. Tüzün birle/doğru birisiyle, doğru olan kişiyle birlikte.

Tiriglik: dirilik, yaşam, canlılık. Tiriglik kılmak(yaşamak, yaşamı sürdürmek).

Akikat: ar. hakikat'tan bozma. Türkçeye giren ilk sözcüklerden.

Anga: ona. "anga can birmiş kerek/ona can vermek gerek. "Can" türkçeye giren fars. cân'dan.

Mengi: bengi (ebedi, sonsu olmayan, ölümsüz).

Takı: daha. "takı ne aymış/daha ne söylemek". Anadolu Türkçesinde "aymış"tan "söylemiş" anlamı çıkar.

- 1- Köp ıgaç öre turur
- 2- Asırakı mivesi bar
- 3- Kamug iş ırabtın erür
- 4- Kulnung ne sakınçı bar.
- 5- İş kılgu eygü işni
- 6- Körkitür könü yolı
- 7- Kescmengler egri talı
- 8- Töbesinde mivesi bar.

(RRA./262)

- 1- Çok ağaç ayakta durur
- 2- Azında yemiş var
- 3- Bütün iş Tanrıdandır
- 4- Kulun ne sakıncı var.
- 5- Eş kıl iyi eşi
- 6- Gösterir doğru yolu
- 7- Kesmezler eğri dalı
- 8- Tepesinde yemişi var.

Dil Özellikleri:

Igaç: ağaç. bunun "yığaç" biçiminde söylenişi de var.

Öre turur: ayakta durur. Anadolu Türkçesinde "uru durmak" deyi-mi "ayağa kalkmak" anlamındadır. Demek "öre" "uru" eşkökenli.

Asırakı: azında, azının.

Mivesi bar: yemişi var. Fars. "mive" Türkçeye "mive" olarak geç-ti, Anadolu ağzında "meyve" oldu.

Kamug: hep, bütün. "Kamug iş/hep iş, bütün iş"...

İrabtın: ar. Rab(tanrı)tan "ırab", "ırabtın/Tanrıdan". Türk diline ilk giren yabancı sözcüklerden (İslam dininden sonra.). "Kamug iş ırabtın erür/bütün işler Tanrı'dan gelir, ya da bütün iş tanrıdandır sözleri 'ar.-dan aktarmadır.".

Kulnung: kulun, kişinin, insanın.

Sakinç: sakınmak'tan, "sakinç/suç, sakınılması, kaçınılması gere-ken davranış."

İş kılgu: eş kıl, eş edin, arkadaş edin.

Eygü işni: eygü (eygü-eyü-eyi/iyi), işni(iş-ni/eşi, arkadaşı).

Köni yolnı: doğru yolu. könü/doğru, gerçek, yolnı/yolu.

Körkitür: gösterir, gördürür.

Töbe: tepe, uç, doruk. Töbesinde/tepesinde, ucunda.

- VI -

- 1- Tengri yaruk küçlög bilgeke yalvarar biz
- 2- Ötünür biz kün ay tengrike
- 3- Yaşın tengri nom kutı
- 4- Mar Mani firiştilarka.
- 5- Kut kolar biz tengrime
- 6- Etüzümüzni küzeding
- 7- Üzütümüzni boşung.
- 8- Kır kolar biz yaruk tengrilerke
- 9- Adasızın kuralım
- 10- Ögrünçliğin erelim...

(RRA./12)

- VI -

- 1- *Tanrı, ışıklı, güçlü bilgeye yalvarınız*
- 2- *Yakarınız güneş ay Tanrısına*
- 3- *Şimşek Tanrı töre kutu*
- 4- *Mar Mani yalvaçlarına.*
- 5- *Kut dileriz Tanrım*
- 6- *Gövdemizi koruyun*
- 7- *Tinimizi özgür kılın*
- 8- *Kıvanç dileriz ışık Tanrılardan*
- 9- *Korkusuz yaşayalım*
- 10- *Sevince erişelim...*

Dil özellikleri:

Yalvarar biz: yalvarınız biz, yalvaralım biz, Anadolu ağzında, kimi yörelerde, "yalvarak" biçiminde söylenir.

Tengri yaruk küçlüg bilge: tanrı, parlak, güçlü bilge (olarak niteleniyor.)

Ötünür biz: yakarınız biz, yakaralım biz, dileyelim biz. "Kün ay tengrike/gün, ay tanrısına, güneş-ay tanrısına."

Yaşın tengri: şimşek tanrısı, "nom kutı/törenin kutu, törenin mutluluğu olan tanrı."

Yaşın: "yaşumak/parlamak, ışımak, aydınlık saçmak"tan yaş-ı-n / yaşın (parlayan, ışılan, aydınlatan).

Yaruk: ışık, parlak, aydınlık. Bu iki sözcük, "yaruk" ile "yaşuk" eş-kökenlidir, r/ş seslerinde dönüşme sonucu yaşuk/yaruk, yaruk/yaşuk biçimleri.

Mar Mani: Hind inançlarında, aydınlıkla, ışıkla ilgili kutsal varlıklar. Bu dizede yalvaç (peygamber) karşılığı.

Firişti: Sanskritçede "melek" karşılığı, fars. Firişteh (melek).

Kolur: dileriz. "Kolmak/ dilemek, istemek, ummak"tan "kut kolur biz/kut dileriz biz, kut umarız".

Etüzümüzni: etüz/, etüzü/etözü sözcükleri et-özü biçiminde "et" ile "öz"den oluşan "gövde" anlamında kavram. Et-üzü-etözü/etözü (gövde, ar, vücut, beden)...

Küzeding: gözetin, koruyun. Anadolu ağzında "gözetmek" karşılığı. Küz sözcüğü "köz", sonra "göz" değişmesiyle. Göz'den gözetmek, eski Türkçede küz'den küzitmek (gözetmek).

Üzütümüzni: özümüzü, tinimizi, ar.ruh'umuzu. Üz-öz sözüne gelen "üt" ekiyle "üz-üt/ üzüt(öz'le ilgili olan, tin, can, ruh dirilik veren güç).. Öğmek'ten "öğ-üt/öğüt-üt ekiyle türetme".

Kıv: kıvanç sözcüğüyle bağlantılı kök. Kıv/sevinç, kıvanç, mutluluk.

Boşung: boş bırakın, çözün, özgür kılın. "Boş" kökünde bağımsızlık, özgürlük anlamı saklı. Bu kökten "boşamak", "boşmak" sözcükle-

ri bağılı bırakmamak, bağlamamak, çözmek, salıvermek bg. özgürlük içeren anlamlarda söylenir.

Ada: korku, yıkım, kötü durum, sakınca. Ada-sız-ın/adasızın (korkusuz, yıkımdan uzak, kötü durumdan sakıncasız)..

Öğrünçligin: sevinç, sevinçli olma durumuna. *Öğrünç, ökrünç* (sevinç, kıvanç).

Erelim: erişelim, ulaşalım, kavuşalım. Anadolu ağzında "ge,ge" eki Asya Türkçesinde "gin" biçiminde. Öğrünçligin/öğrünçlige-öğrünçliğe...

- 1- Tang tengri kelti
- 2- Tang tengri özi kelti
- 3- Tang tengri kelti
- 4- Tang tengri özi kelti
- 5- Turunglar kamağ begler kadaşlar
- 6- Tang tengrig ögelim
- 7- Körügme kün tengri
- 8- Siz bizni küzeding
- 9- Körünügmé ay tengri
- 10- Siz bizni kurtgaring
- 11- Tang tengri
- 12- Yıdılığ yıparlıg
- 13- Yaraklug yaşuglug
- 14- Tang tengri
- 15- Tang tengri..

(RRA./8)

- 1- *Tan tanrı geldi*
- 2- *Tan tanrı özü geldi*
- 3- *Tan tınrı geldi*
- 4- *Tan tanrı özü geldi*
- 5- *Kalkın kamu beğler kardaşlar*
- 6- *Tan tanrıyı övelim*
- 7- *Gören gün tanrı*
- 8- *Siz bizi gözetin*
- 9- *Görünen ay tanrı*
- 10- *Siz bizi kurtarın*
- 11- *Tan tanrı*
- 12- *Güzel kokulu kokuşlu*
- 13- *Işınlı ışıklı*
- 14- *Tan tanrı*
- 15- *Tan tanrı...*

Dil özellikleri:

Kelti: geldi. Anadolu ağzında, bugün de, "kelti" deniyor. Gelmek/kelmek.

Tang tengri: Günaçımı tanrısı, gerçekte güneş tanrısı. Bütün uluslarda, tarihöncesi dönemlerden kalma inançlara göre, güneş tanrısıdır.

Özi kelti: özü geldi, "kendi geldi". Anadolu ağzında "kendim" yerine "özüm", "ben yaptım" yerine "özüm yaptım" söylenişi yaygındır.

Turunglar: kalkın. Türkçede "turmak/durmak" eylemi kalkmak, dikilmek, ayakta durmak, ayağa kalkmak anlamındadır. Nitekim "uru turmak/ayağa kalkmak" deymi Anadolu Türkçesinde XIII. yy.dan bu yana yazılı kaynaklarda görülüyor.

Kamag: kamu, hep, bütün, topluca. Bunun kamug, kamuğ, kamu bg. söylenişleri yazılı kaynaklarda çoktur.

Ögelim: övelim, Doğrusu ögelim'dir, g/v dönüşmesiyle bugün övelim deniyor. Ög sözcüğü us, akıl anlamındadır. Ögmek/övmek bu köktendir.

Körügme: gören. Türkçe köz/göz'den "körmek/görmek", körügme/görünen.

Bizni: bizi. Bugün Azeri ağzında da böyle bir söyleyiş geçerlidir.

Kurtgaring: kurtarın. eski Türkçede "kurtgarmak/kurtarmak" biçiminde eylem.

Yıdılığ-yıparlıg: ikisi de güzel kokulu, güzel kokuşlu demektir. "Yıp" kökünde "güzel kokmak" anlamı saklı. Bundan "yıpar/güzel koku, güzel kokuş" sözcüğü türedi. Yıpar-ılığ(güzel kokulu).. Gerçekte "yıld/güzel koku, güzel kokuş.", "yıldmak/güzel kokmak", "yıldımak/güzel kokmak". Yıldlag-yıdlağ (güzel kokulu), yıldığ (kötü kokan, pis kokan, kokmuş), yıldlamak (koklamak).

Yaruklug: ışıklı, parlıtlı, parlak. Yaruk (parlak, ışık, ışın), yarmak/parlamak, ışımak, ışıldamak, ışık saçmak. Yarusun/gün açımı, güneşin ilk doğuş dönemi, Yarutmak (parlatmak, ışıktırmak). Yaşuk/ışık, ışın, parlaklık. Yaruk ile özdeş, r/ş seslerinde dönüşme olasılığı. Yaşutmak/aydınlatmak, ışık saçmak.

Önceki bölümde, divan şiiri dışında kalan, ondan birkaç yy. önce ortaya çıkan, islam dininin Türk topluluklarınca bilinmediği dönemler ile bu yeni dinin benimsenmeye başlandığı yıllardaki Türk şiirinden örnekler aldık. Bu örneklerde, İslam dininin bilinmediği dönemdeki Türk diliyle, bilinmeye başladığı dönemin Türkçesi arasında ufak boyutlu bir karşılaştırma yapma olanağı ortaya çıktı. Türk şiirine, inançlar gereği Çin, Hind dilleri dışında, Fars, Arap dillerinden de sözcükler, kavramlar girmeye başladı. Bu etki, bir dili kökünden sarsacak, ses uyumunu, yapısını bozacak nitelikte değildi. Şiirin ölçüsü, ölçüğü Türk dilinin yapısına uygun olup sözcüklerin ses sayısına dayanıyordu. Uzun, kısa ses, ölçüye göre sözcüğü uzatma-kısaltma diye bir sorun yoktu. Oysa şimdi vereceğimiz örneklerde bu durumun karşıtı ortaya çıkacak, Türk şiirine, Türk dilinin ses yapısına, uyumuna aykırı bir ölçü uygulanacaktır. Bu ölçünün yanında, Türk topluluğunun benimsediği yeni inançların etkisiyle, sayısız yabancı kavramlar da Türk diline girecektir. Bu kavramların çoğu, başlangıçta, inançlarla, islam dininin gerektirdiği düşünceyle ilgilidir. Daha sonra, inançlarla bağlantısı olmayan, yalnız şiir sanatını ilgilendiren sözlerin, kavramların, deyimlerin Türk diline girdiği, hızla yayıldığı görülecektir.

Divan şiirini bu olayın dışında, kendi başına buyruk, bütün dış etkilerden uzak bir uygarlık ürünü olarak görme olanağı yoktur. Öte yandan divan şiirini XIII.yy.da, ya da ondan biraz önce, birdenbire doğmuş, gelişmiş bir şiir diye görme de sözkonusu değildir. Bunu da vereceğimiz örneklerin karşılaştırılmasından anlamak kolay olacaktır.

Bu bölümün ilk kesiminde verilen örnekler, genellikle XI. yy. dolaylarına değin geliyordu. XI.yy. ortalarından sonra, Türk şiirinde hızlı bir gelişme, bu gelişmeyle atbaşı giden Arap-Fars dillerinden aktarma sözcükler görülür. Bu konuda en önemli kaynak "Kutadgu Bilik"tir. Türk dilinin nerdeyse en güvenilir kaynağı sayılan bu üründe yeralan sözlerin, kök bakımından, taşıdığı değer, unutulmuş Türkçeyi yeniden kuracak niteliktedir. Ölçünün yabancı olmasına karşılık, ona uydurulan, uzatılan-kısaltılan sözcüklerin taşıdığı anlak Türk dilinin kuşattığı anlayış evrenini

bilmeye yeter. "Kutadgu Bilik"ın işlediği konular ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden, burada ele alınmayacak, yalnız şiir olarak birkaç örnek vermekle yetinilecek. Seçilen örneklerde Türk dilinin hangi doğrultuda, hangi etkenler altında değişmeye başladığı sorunu, bu çalışma için, önemlidir. Bu yüzden örnekler de o açıdan görülmeli.

Yusuf Has Hacib, öl. 1070 dolayları

Edib Ahmed bin Yuknaki, öl. XII.yy. sonları ile XIII.yy. başları olduğu sanılıyor.

XI.yy. ortalarında Türkistan'da yaşadığı, Kutadgu Bilig (Mutluluk Veren Bilgi) adlı yapıtından anlaşılmaktadır. Yapıtını Karahanlı sultanı Tabgaç Ulug Bugra Han'a sunduğu 1070 yılında kendisine büyük bir görev olan "Has Hacib"lik verilmiştir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Günümüze bütün olarak kalan "Kutadgu Bilik" Türk dilinin en önemli varlıklarından biridir, özellikle dil çalışmalarında başvurulacak en verimli kaynaktır. Bugün unutulmuş, kullanılmayan binlerce öz Türkçe sözcüğü içeren bu yapıt üzerinde uzun boylu çalışmalar, incelemeler yapılmıştır. Türk topluluklarının İslam inançlarını benimsemeye başlamalarıyla, Türk diline Arapça kavramların hangi yolla, ne oranda girme olanağı bulunduğunu gösterme bakımından önemli bir kaynaktır. Yusuf Has Hacib bu yapıtını "faulün faulün faulün faul" ölçüsüyle yazmıştır, yapıtın bütünü 13290 dizedir. Bugünkü Türkçeye çevrili örneğiyle basılmıştır (1947).

Yusuf Has Hacib'in yazın tarihindeki önemi Türk dilinin en kapsamlı bir kaynağı olan bu yapıt dolayısıyladır. Yapıtın, şiir olarak büyük bir yeniliği yoktur, bütün değeri içerdiği Türkçe sözcüklerin çokluğu, Türkçenin kaynağını öğrenmede sağladığı olanak yüzündendir.

- 1- Yanut birdi Odogurmuş aydı bu söz
Eşitdim men emdi eşit evre söz
- 2- Sen aymış bu kim öğrenseler
Ajun içre bulgay tilek arzular
- 3- Velikin tiriglik bolurmu yığü
Munı bilgi aşnu ay bilge bığü
- 4- Kişi munca emgek bile kazganıp
Uzun kalmaz erse nerek neng yığıp
- 5- Bu dünya tileyü yığürse kişi
Yatu kaldı ta'at tapuglar işi
- 6- Bu kün sen manga kelmişingde berü
Baka gör tapug barça kaldı turu
- 7- Kamug bir kişiye katılmış üçün
Yası munca erse küçeme öçün
- 8- Uluş kendke kirse mening bu özüm
Kişi birle bolga işim hem sözüm
- 9- Negü teg kılur men bu ta'at tapug
Yapulgay menga bu singardın kapug

- 1- *Karşılık verdi Oğurmuş söyledi bu sözü
Dinledim ben, sen de dinle karşıt sözümü*
- 2- *Senin dediklerini öğrenseler
Dünyada yerine gelir istekler dilekler*
- 3- *Ancak yaşamak yalnız yemek değildir
Ey bilge bilgin önce bunu bilmek gerek*
- 4- *Kişinin bunca emekle kazanması
Geçici bir yaşam için öteberi yağması gereksiz*
- 5- *Kişi dünya dileği ardınca koşarsa
Ne tapınma kalır ne tanrı buyruğuna uyma*
- 6- *Bugün senin bana geldiğinden beri
Bak gör bütün tapınma işi geri kaldı*
- 7- *Hep bir kişiyle konuşmak beni
Böyle yıkıma sokarsa gücenme*
- 8- *İle gidip halkla ilişki kursam
Tek tek kişilerle işim sözüm olacak*
- 9- *Ben tanrı buyruğunu, tapınma işini
Yerine getiremem kapı yüzüme kapanır*

- 10- Gençliğim geçti yaşılandım bugün
Yaşamum tanrı'yı anmakla geçti
- 11- Boşuna geçecek bir yaşama dönmek daha
Yakıştır mı ey iyiliksever kişi
- 12- O bilgisi ırmak gibi kişi ne iyi bilgi verdi
Ey arınmış gönüllü dinle şimdi
- 13- Gençlikte yap yaşlılıktaki işi
Yaşlanınca el ermez güç yetmez
- 14- Gençlikte davran tanrı'ya tapın
Yaşlılıkta yapılmaz bunu iyi bil
- 15- Gençken iyi işler görmeye çalış
Yaşlılıkta bu ateş söner
- 16- Ne iyidir gençlik çağında
Hep iyilikten pay almak
- 17- Bak ne dengesiz olur yaşlı kişi
Gençlikte yapılması gerekeni yapmaya kalkarsa.

Dil Özellikleri, Açıklamalar:

Yanut birdi: yanıt verdi, karşılık verdi. *Yanut:* yanıt, karşılık, cevap(ar.). *Birdi:* verdi (birmek/ vermek).

Aydi bu söz: bu sözü söyledi. *Aydi:* söyledi, dedi (ayıtmak/ söylemek, demek).

Eşitdim: işittim, dinledim. Anadolu ağzında işittim sözcüğü duy-dum anlamındadır. Asya Türkçesinde "dinledim" karşılığı geçiyor. *Eşit:* işit, dinle.

Emdi: imdi şimdi, öyleyse.

Evre: aykırı, karşıt, çevrilen, evrilip çevirilen, döndürülen. *Evirmek/çevirmek.* Anadolu ağzında "evre" sözcüğü dönem(denmek'ten) anlamındadır.

Sen aymış bu kim öğrenseler: senin bu söylediğini öğrenseler, öğrenenler, anlayanlar.

Ajun: yeryüzü, evren, dünya, ajun içre: yeryüzünde, evrende.

Bulgay: bulur, gerçekleşir. *Bulgay tilek arzular:* tilekler, istekler(-gerçekleşir). Bu dizede, gerçek anlam şudur: senin söylediğini öğrenip uygulasalar, yeryüzünde gerçekleşmesi dilenen bütün istekler olur.

Tiriglik: dirilik, yaşam, dirim, canlılık.

Bolurmu: olur mu. *Bolurmu yigü:* yemek, yeyip içmek olur mu?

Yigi: yemek, yimek'ten, yenen nesne, yiyecek, yiği, yiyim.

Aşnu: çok.

Bügü: bilgili, bilgin, bilen. *Bilge bügi:* bilge bilgin, bilgisinde bilgeliğ olan kişi. Filozof bilgin, bilge olduğu gibi bilgin de olan kimse.

Munca: bunca (m/b şeslerinde dönüşme, men/ben bg.).

Emgek: emek, çaba, bir nesneyi elde etmek için tüketilen güç.

Emgek bile: emek ile, emekle.

Kazganıp: kazanıp, kazanarak.

Erse nerek neng yığıp: ne denli nesne biriktirip yığsa, toplasa.

Uzun kalmaz: uzun süre kalmaz, uzun süre yaşamaz.

Dünya tileyü yügürse kişi: kişi dünya dileği ardından koşarsa (yügürmek/koşmak, yürümek), *tileyü:* dileği, isteği (bu dünyayı dileyerek, isteyerek), *tileyü yügürse:* dileği ardınca koşarsa.

Yatu kaldı: bir yana atıldı, bırakıldı, unutuldu, yabancılaştı.

Tapuglar: tapmalar, tapınmalar, ibadetler(ar.).

Yatu kaldı: bir yana atıldı, bırakıldı, unutuldu, yabancılaştı.

Tapuglar: tapmalar, tapınmalar, ibadetler(ar.).

Yatu kaldı ta'at tapuglar işi: Tanrı buyruğunu yerine getirme (ta'at, ibadet), tapınmalar unutuldu, yabancılaştı, bir yana atıldı, savsaklandı.

Bu kün: bugün. Sen manga: sen bana, kelmişingde berü. geldiğinden beri.

Barça: hep, bütün, kamu, toptan.

Turu: hepsi, bütünü, kamusu, hep, bütün, kamu.

Kaldı turu: hepsi-kaldı, hepsi durdu, yapılmadı.

Tapug barça kaldı turu: tapınma işinin hepsi, bütün olarak kaldı, bütün tapınma işi olduğu gibi kaldı (dizede anlamı pekiştirmek için, eşanlamlı olan barça, turu sözcükleri kullanılmış. Öte yandan, dizede "turuk kalmak/durup kalmak, başariılmamak, gerçekişmemek, yapılmamak" eylemi de saklı görünüyor. "Bugün senin bana geldiğinden beri, bak işte, bütün ibadet olduğu gibi kaldı. RRA".

Üçün: dolayısıyla, nedeniyle için, bu yüzden.

Kamug bir kişike: yalnız bir kişiye, hep bir kişiyle.

Katılmış üçün: katıldığından, katılması nedeniyle.

Kamug bir kişike katılmış üçün: yalnız bir kişiile ilgilenildiğinden (söz anlamı: hep bir kişiye katılma nedeniyle. Burada "katılmış" sözcüğünü ingilenme, bir kişi ile çalışma, konuşma anlamında yorumlamak gerek.).

Yası: zarar, ziyan(ar.), yıkım, boşuna uğraşma, boş yere durma, günü boşuna geçirme.

Yası munça erse: zarar (yıkım) böyle, bunca olsa.

Küçeme: baskı yapma, zorlama.

Küçeme öçün: beni zorlayarak sen de gücenme.

Uluş: halk, ulus, ilçe.

Uluş kendke kirse: ilçeye, ile, halk içine girse.

mening bu özüm: benim bu özüm, benim kendim, kendim. Bugün Anadolu halk ağzında "özüm keldi/ben geldim", "özüm yaptı/ben yaptım", "özümün/benim" bg. söyleyişler vardır.

Kişi birle bolga: insanla olur. *Bolga:* olur, olacak(bolmak/olmak).

Edib Ahmet

Gerçek adı Edib Ahmed bin Mahmud Yükneki ya da Yugnaki'dir. 12 nci yy ile 13 c  yüzyıl arasında yaşıamıştır. Yaşamı konusunda yeterli, aydınlatıcı bilgi yoktur. Y knek ilinde doğduğu için Yükneki adını almıştır. Babası Mahmud adında kimliği bilinmeyen, bir söylentiye göre tasavvufia yakın ilgisi olan bir kimsedir. "Hikmet" adıyla anılan şiirleri Atabetü'l-Hakayık (Gerçeklerin Eşıği) adı altında toplanmış 512 dizedir. Kaşgar Türkçesiyle yazılan bu yapıt, aktöre öğütlerini içeren d ş ncele-ri,  zt rk e sözcüklere geniş vermesi bakımından önemlidir. Özellikle dil araştırmalarında en eski kaynaklar arasında yer alır.

Atabetü'l-Hakayık, 1951.

Kişi birle: kişi ile, kişiyle, insanla. Dizeyi açıklarken, insanlarla, kişilerle biçiminde çoğulu söyleniyor.

Negü tek: ne gibi, nasıl, hangi yolla, ne yöntemle.

Kılar men: kılarım ben, yaparım ben, kılayım, yapayım.

yapulgay: yapılmış, kapanmış.

Menga: bana, benim için.

Singar: yön, yan, (taraf).

Yapulgay menga bu singardın kapug: kapanmış olacak bana bu yönden kapı.

Kiçilikte: küçüklükte, gençlikte, gençlikten.

Yandım: ayrıldım, uzaklaştım, döndüm.

Karıdım: yaşlandım, kocaldım.

Bayat tapgı birle: Tanrıya tapmakla. **Bayat:** Tanrı.

Tirildim öğün: derlenip toparlandım, yaşadım, günlerimi geçirdim.

Yana: yine, gene, yeniden. **Yanmak:** dönmek, çevrilmek, yönelmek. **Yandurmak:** çevirmek, döndürmek. **Yavalmak:** güçlenmek, gençleşmek. **Tapa:** doğru, karşı, karşı yönde, doğrultusunda.

Ögüz: ırmak, çay, akarsu.

Ne edgü bilig birdi bilgi ögüz: ne iyi bilgi verdi bilgisi ırmak- gibi olan kişi-.

Köngli tüz: doğru gönüllü, gönlü arınmış, içi aydın.

Eşitgil: dinle, duy, işit.

Munı: bunu. **Aya:** ey.

Kılgıl: yap, kıl, gerçekleştir, eyle.

Yiğitlikte: gençlikte, gençken. **Karılık:** yaşlılık, kocalmışlık. **karılık işi:** yaşlılık işi, yaşlılıkta yapılacak iş.

Karisa barır: yaşlanınca, kocalanca, yaşlılığa varınca.

Barmak: varmak, ulaşmak, erişmek.

Küç yetilmez: güç yetmez, güç kalmaz, güçsüzlük başlar.

Tavrat: davran, eyleme geç, çalış, uğraş.

Tapgı kıl: tap, tapın, ibadet(ar.) eyle.

Yetrü: yeterince, yettiğince.

Munı yetrü bil: bunu yeterince öğren, bunu yeterince bil, bunu iyi bil.

Kiçig oğlan erken: genç iken, genç delikanlı iken.

Kılinc edgü tut: iyi iş gör, iyi iş görmeye çalış.

Ululukka tegse: ululğa varınca, yaşlılığa varınca.

Udınur bu ot: söner bu ateş(ot/ateş, udınur/söner).

Ne edgü bolur: ne iyi olur.

Yiğitlik ödün: gençlik çağı, yiğitlik çağı.

Ülüg alsa özke: üleş alsa kendine (ülüg/üleş, pay)..

Kamuğ edidün: hep iyiden, hep iyilerden, hep iyilikten.

Ne tengsiz bolur kör: ne densiz olur gör.

Karımış kişi: yaşlanmış kişi, kocalmış kişi.

Bilgi

- 1- Biligdin urur men sözümke ula
Biligligke ya dost özüngni bula
- 2- Bilig birle bulnur sa'âdet yolu
Bilig bil sa'âdet yolın bula
- 3- Bahalıg dinar ol biliglig kişi
Bu cahil bilgisiz bahasız kişi
- 4- Biliglig biligsiz kaçan teng olur
Biliglig tişi er cahil er tişi
- 5- Süngekke yilig teg erenke bilig
Eren börki akl ol süngekning yilig
- 6- Biligsiz yiligsiz süngek teg hali
Yiligsiz süngekke sunulmaz elig
- 7- Bilig bilgi boldı eren belgülüg
Biligsiz tirigle yitük körgülüg
- 8- Biliglig er öldi atı ölmedi
Biligsiz tirig erken atı ölüg...

Ölçü:

*Bilig bil / gi boldı / eren bel/ gülüg
fa'ulün fa'ulün fa'ulün fa'ul*

Bilgi

- 1- *Bilgiden yaparım sözüme temel*
Ey gönüldeş bilgiliye özünü yakın kıl
- 2- *Mutluluk yolu bilgiyle bulunur*
Bilgi bil mutluluk yolunu bul
- 3- *Bilgili kişi değerli altındır*
Bilgisiz kişi değersizdir
- 4- *Bilgiliyle bilgisiz denk olur mu*
Bilgili kişi er, bilgisiz kişi dişidir
- 5- *Kemik için ilig neyse kişiye de bilgi öyle*
Erin süsü ustur kemiğin ilik
- 6- *Bilgisiz kişi iliksiz kemik gibi boştur*
İliksiz kemiğe el uzatan olmaz
- 7- *Bilgi bilen kişi ün sağladı*
Bilgisiz yaşarken de ölü görülür
- 8- *Bilgili er öldü adı ölmedi*
Bilgisiz sağken de adı ölüdür..

Dil özellikleri:

Biligidin: bilgiden (bilig/bilgi).

Urur men: ben vururum, ben kurarım (*urmak/kurmak*), ben atarım (yapı temeli için).

Ula: temel, taban. Urur men ula (ben temel atarım, temel kurarım).

Biligligke: bilgiliye.

Ya dost: ey dost, ey gönüldeş, ey arkadaş.

Özüngni: özünü, kendini.

Bula: bulsun(dizenin açıklanışı: özünü bilgiliye yakın bul, kendin bilgiliye yakın ol, bilginin yanında bulun, bilginin yanında ol).

Bilig birle: bilgi ile, bilgiyle.

Bulnur: bulunur, ortaya çıkarılır, sağlanır.

bilig bil: bilgi bil, bilgi edin, bilgi kazan.

Sa'âdet (ar.) yolın bula: mutluluk yolunu bul, mutluluk yolunu bulasın (*bula:* bul, bulasın, bulsun).

Bahalı dinar: bahalı altın, değerli altın.

Dinar: altın, altın para.

Biliglig kişi: bilgili kişi.

Bahasız kişi: değersiz kişi.

Biliglig biligsiz kaçan teng olur: bilgili bilgisiz nasıl denk olur, bilgisiyle bilgisiz eşit olur mu?

Bililglig tişi er: bilgili dişi erdir.

Cahil er tişi: bilgisiz erkek dişidir(burada dişilik yerici, aşağılayıcı bir anlamda kullanılmıştır).

Erenke bilig: ere bilgi, er için bilgi, kişi için bilgi.

Süngegke yilig: kemikte ilik, kemik için ilik, kemiğe ilik.

Süngek: kemik, sünük.

Yilig: ilik, kemiğin içindeki ilik.

Eren börki akl: erin süsü us.

Börk: süs, başlık.

Süngekning: sünüğün, kemiğin.

Biligsiz: bilgisiz.

Yiligsiz süngek tek: iliksiz kemik gibi. *Tek*: gibi.

Hâli(âr.) boş, değersiz

Yiligsiz süngekke: iliksiz sünüğe, iliksiz kemiğe.

Sunulmaz elig: el sunulmaz, el uzatılmaz, alınmaz, beğenilmez.

Elig: el, kişinin eli.

Bilig bilgi: bilgili bilgi ile.

Boldı eren belgülüg: oldu erkek ünlü (erkek ünlü oldu, ün kazandı).

Belgülüg: ünlü, sanlı, belli, bilinen, tanınmış.

Boldı: oldu.

Biligsiz tirigle: bilgisiz dirilikle, bilgisiz yaşarken de.

Yitük körgülüg: yitmiş görölür, yitik sayılır, yokolmuş sayılır.

Biliglig er öldi atı ölmedi: bilgili öldü adı ölmedi, bilgili kişi öldü adı sanı kaldı.

Biligsiz tirig erken: bilgisiz diri iken de, bilgisiz sağken de.

Atı ölüg: adı ölüdür, unutulmuştur.

- 1- Köki körklüg erning huyı körklüg ol
Bu körklüg kılıkka köngül örlüg ol
- 2- Bir erdin bir erke tefâvüt telim
Velikin körerke tözü börklüg ol
- 3- Bütün kılğı fı'lin öte irtetil
Kerem kimde erse anı er tigil
- 4- Yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişi
Yimişsiz yıgaçnı kesip örtetil
- 5- Musulmanga müşfik bolub mihriban
Sanga sandukung teg musulmanka sen
- 6- Cefa kıldaçingka yanut kıl vefa
Arımaz neçe yusa kan birle kan
- 7- Yaraglıg aşingnı kişike yitür
Yarağ bulsang oprak yalangnı bütür
- 8- Küç emgek tegürme kişike kalı
Sanga tegse emgek kişidin kötür
- 9- İsiz kılğan erke sen edgü kıla
Keremning başı bu erür ked bile
- 10- Eğer kelse erdin sanga edgülük
Öküş kıl ol erning senasın tile..

Ölçü:

*Öküş kil / ol erning / senâsın / tile
fa'ulün fa'ulün fa'ulun fa'ul*

(Kaynak: Edib Ahmed B.Muhmud Yükneki, Atebetü'l-Hakayık, yay. Reşid Rahmeti Arat, T.D.K.1951).

- II -
İyilik

- 1- Kökeni görklü olanın özü de görklü olur
Özü görklü olana gönül bağlanır
- 2- Kişiden kişiye çok ayırım vardır
Oysa görünüşte hepsi börklüdür
- 3- Bütün davranışlarını eylemlerini iyice irdele
Kimde yardımseverlik varsa ona insan deyiver
- 4- Yardımsevmez kişi yemişsiz ağaç gibidir
Yemişsiz ağacı kes ocakta yak
- 5- Müslümana karşı yardımcı gönülsever ol
Kendin için ne düşünürsen müslüman için de düşün
- 6- Sana acı çektirene sen yakınlık göster
Ne denli yıkansa kan kanla çıkmaz
- 7- Yarayıştı yemeğini kişiye yedir
Elverişli giysi bulursan çıplağa giydir
- 8- Başkasına güçlük çıkarma emek tükettirme
Sana acı çektiren olursa kattan
- 9- Könlük eden kişiye sen iyilik et
Yardımseverliğin başı budur iyi bil
- 10- Sana birinden iyilik gelirse
Onu çok öv, övülmesini iste...

Dil özellikleri:

Köki körklüg erning: kökü görklü erin, kökeni soylu kişinin, kökü üstün kişinin.

Körklüg: görklü, yüce, güzel.

Örklüg ol: bağılı ol, balğan (*örk/bağ, örklüg/bağlı*).

Bu körklüg kılıkka: bu görklü kılıkta olana, bu görklü olana, özü görklü olana.

Bir erdin bir erke: bir erden bir ere, bir kişiden bir kişiye.

Tefâvüt(ar.) ayırım, iki nesne arasında görülen benzemezlik, birbirinden aynılık.

Körerke: görünüşte.

telim: çok, pek çok.

Tözü: hepsi, bütünü.

Börklüg: börklü, başında bört bulunan, süslü.

Bütün kılğı: bütün yaptığın, bütün ettiğin.

Öte: iyice, üzerinde durarak, üstelleyerek.

İrtegil: irdele, incele, araştı.

Kerem: yardımseverlik, eli açıklık

Kerem(ar.) kimde erse: yardımseverlik kimde varsa.

Anı enr tigil: ona er deyiver, onu er olarak adlandır, nitele.

Yimişsiz yıgaç: yemişsiz ağaç (yığaç/ağaç).

Teg: gibi, benzer, eş, denk.

Örtegil: yakiver, ocağa (örtemek/yakmak, ocağa atmak).

Musulmanga: müslümana.

Bolub: olup, olmalı, olsun.

Müşfik: gönülsever, yumuşak davranışlı.

Mihriban(lar.): yakınlık gösteren, sevilen, sevimli, gönül yapıcı, yardımsever.

Kıldaçingka: kılana, edene, yapana(cefa kıldaçingka / cefa edene, acı çektirene).

Yanut kıl vefâ(ar.) vefa ile karşılık ver (yakınlık göster, iyilik et).

Yanut: karşılık, cevap. *Yanut kıl:* karşılık ver.

Arımaz: arınmaz, temizlenmez.

Yusa: yıkasa, yıkansa. Neçe yusa: ne denli yıkasa, ne denli yıkansa.

Kan birle kan: kan ile kan (bu dizede kanı kan iye yumazlar, atasözü dile gelmektedir).

Yarağlıg aşingni: yarayışlı aşını, yüze çıkar yemeğini, iyi yemeğini.)

Kişike yitür: kişiye yedir, evine gelene yedir, insanlara yedir.

Yitür: yedir, ver.

Yarağ bulsang oprak: işe yarar giysi bulursan, yüze çıkar giyecek bulursan, giyeceğin varsa.

Oprak: giysi, giyecek.

Yalangni: çıplağı, yalın olanı (*yalın*/çıplak).

Kalı: ise, eger, olursa, olsa, böylece.

Küç emgek tegürme: güç iş çıkarma, güç iş yükleme, çok emek tüketmeyi gerektiren iş verme.

Tegürme: yükleme, görev olarak verme, yükümlü kılma.

Emgek: emek, yorgunluk, güçlük, yorgunluktan doğan acı.

Sana tegse emgek: sana güçlük çıkarılırsa, sana emek tükettirirse, sana emek çektiren olursa.

Kişidin: kişiden. (*Sanga emgek tegse kişidin* / kişiden sana çok yurucu, çok emek tüketici, çok acı çektirici bir iş verilirse, seni yoran olursa).

Kötür: taşı, katlan (*emek kötürmek* / emeğe katlanmak, yorgunluğa katlanmak, çektikinden yatkınmamak).

İsiz: arayışsız, elverişsiz, kötü, iyi olmayan.

İsiz kılğan: kötülük eden, yararlı iş yapmayan.

Erke: ere, kişiye, kimseye.

Edgü kıla: iyilik et (*edgü* / iyilik, iyi).

Ked: iyi, yeterince, gereğince.

Bile: bil, bilesin.

Erür: irür, olur (*bu erür* / bu olur, budur).

Erdin: erden, kişiden.

Sanga: sana.

Edgülük: iyilik.

öküş: çok.

ol erning: o kimsenin.

Tile: dile, iste.

DİVAN ŞİİRİ

-1-

Divan şiiri, kendi yarattığı kavramlarla bütünleşen, içinden çıktığı toplumun yaşama özelliklerini, yaratıcı gücünün yönünü, sanat anlayışını dilegetiren, çağından ayrı düşünülmemesi gereken bir uygarlık ürünüdür. Onu anlamak çağını bilmeye, çağını kavramak bu şiiri öğrenmeye bağlıdır. Bu açıdan bakmayan bir araştırmacı divan şiirinin özünde oluşan öğeleri görmeden, ancak yanından, yakınından geçer.

Divan şiiri, Türk toplumunun, islam inançlarını benimsemedikten, o inançların biçimlendirdiği yaşama ilkelerine uyduktan sonra doğup gelişen varlık ortamında, ortaya koyduğu bir üründür. İslam inançlarının egemen olduğu bir ortamda, bir dönemde doğması, o şiirin bütün konularıyla dine, gerçeklerin ötesinde kalana bağlılığı anlamına gelmez. Bugün bize gerçekötesi görünen nice konular, divan şiirinin yaratıldığı, geçerlik kazandığı varlık ortamında yaşayışa biçim veren birer ilke sayılıyordu. Bu ilkeler, onlara bağlananlara yeni bir yaşama biçimi getirmiş, yeni bir bakış açısı sunmuştu. Bu yeni yaşama biçimi, bu yeni bakış açısı çağının özelliğini taşırdı kuşkusuz, başka türlü olması da düşünülemez. Bir divan ozanından, çağımızın ozanının yaptığını yapması, gördüğünü görmesi, düşündüğünü düşünmesi beklenemez. Ancak çağını aşan, geleceğin şiirini etkileyen, onu yönlendiren yaratıcı başlar ayrı bir değer taşır, ayrı bir başarı gösterir. Gün olur, onları bile, çağlarının ölçüleri içinde anlama, yorumlama gereği doğar. Çağını aşanın anlaşılması da çağının, bir bütün olarak, bilinmesine bağlıdır. Ozanı, aydını, bilgeli, bilgini anlamanın yolu çağının içinden geçer, yanından değil...

Divan şiirini, Türk şiirinin belli bir dönemden sonra ortaya konan, konmaya başlayan ürünü olarak görmek, onun alanının daraltma anlamına gelmez, belli bir ortamda yaratılan uygarlık varlığı diye anlaşılmasını gerektirir. Bu da, bu uygarlık ürününün içerdiği düşünce öğelerinden, benimsediği yaşama biçiminden, öngördüğü evrenden dolaydır. Elimizde bulunan kaynaklara göre, divan şiirinin ilk ürünleri XIII.yy. öncesinde ortaya konmuş, ancak XI.yy. ötesine, özellikle İslam inançlarının yaygınlaştığı dönemlere geri gideni, şimdilik, bulunamamıştır. Ondan önceki dönemlerden şiirlerin biçimi, yapısı, konuları, düzeni divan şiiri kavramı altında bulunan ölçülere uymaz pek. Bu ilk ürünlerin, deði-

şık yollarla, divan şiirini etkilediğini, Türk ozanlarının, İslam-öncesi inançlarını büsbütün bırakmadıklarını, yeni bir yorumun süzgecinden geçirdiklerini de biliyoruz, örnekler elimizdedir.

Divan şiirine bu adın neden dolayı verildiği, bu adın nereden geldiği kesinlikle bilinmiyor. Bu konuda ileri sürülen görüşler "divan" kavramının yapısından, özünden kaynaklanıyor. kimine göre, ozanın şiirlerini topladığı dergiye "divan" adını vermesi, kimine göre ozanların ulus yöneticileri, büyükleri çevresinde toplanmaları, "divan" denen toplanma yerinde, sultanın, hakanın, padişahın önemli, değerli saydığı kimseler arasında bulunmaları, o toplantılarda ulus büyüklerine övgüler yazıp sunmaları, şiir okumaları bu yazın türüne "divan" denmesine yolaçmış.. Bu açıklamanın da kesin, güvenilir bir kaynağı, bir dayanağı yoktur. Birinci türdeki bir yorumun taşıdığı özellik daha gerçeğe yakın görünüyor. O da, kimi ozanların şiirlerini topladıkları dergilere "divan" adını vermeleridir.

*Hüsrev-i mülk-i sühan olduğunu ey Bâkî
Fehm ider ehl-i nazar defter-i divanından*

Divan şiirinin önde gelen ozanlarından biri olan Bâkî, "defter-i divan" deyiimiyle şiirlerini topladığı dergiye, kitabı anlatmak istiyor besbelli... Bu "defter-i divan" deyiimi konuya biraz aydınlık getiriyor.. Ancak, "divan" kavramını Türk ozanlarının bir buluşu sanmamalı, daha X., XI.yy.larda İran ozanlarının, şiirlerini topladıkları dergilere, "divan" dediklerini gösteren yazılı kaynaklar elimizdedir. Özellikle Gazne saraylarında toplanan İran ozanlarının "divan" sözünü bir "şiir dergisi" karşılığı söyledikleri günümüze kalan kaynaklardan anlaşılıyor.

Türk yazınında, "divan" kavramının XIII.yy.dan sonra hızla yayıldığını, benimsendiğini, gene yazılı kaynaklardan, ozanların elimize geçen divanlarından öğreniyoruz. Gerek Anadolu'da, gerekse Anadolu dışında kalan Türk toplumlarında "divan" kavramı şiirle yanyana bulunur. Şiirlerin, belli ölçülere, belli bir ses düzenine göre bir "divan"da toplanması, ozanın "divan" dzenlemesi (tertib-i divan) yaygın olduğu ölçüde önemli bir gelenektir. Şiir söyleyen bir ozan için "divan" düzenlemek, bu alanda, yalnız bir başarı değil, ozanlığını ortaya koymanın da gerekçesi sayılırdı. "Divan"ı olan ozanın başka bir değeri, başka bir saygınlığı vardı.

Divan şiiri, kendi gelişme doğrultusunda, bir biçim şiiridir, onun özünü oluşturan anlam ile yapısını kuran kavram arasındaki ses uyumu, bu uyumla sağlanan birlik önde gelir. Bu biçim şiirinin, XIII.yy.da daha geniş bir alana yayılması sonucu, yeni izlenimlerle beslendiği görülür. Yönetim alanının genişlemesi, egemenlik sınırlarının büyümesi so-

nucu buyruk altına alınan değişik toplumların uygarlık ürünleri, boya değiştiren inançları, gelenekleri, görenekleri yavaş yavaş İslam topluluğu içinde erir, eritir, karışır kaynaşır, bu büyük, sürekli yoğurulmuş sonucu şiire yeni, değişik düşünce ürünleri girer. Yaşama biçimlerinde görülen ayrılıklar, başkalıklar, çok az daha olsa şiiri etkiler. XII. yy.dan sonra, Selçuklu-Osmanlı yönetimleri altında gelişen divan şiiri bu yönetim alanlarının dışında kalan Türk topluluklarının şiiri arasında görülen ağız, deyiş, duyuş ayrılıkları, söyleyiş başkalıkları bu karışıp kaynaşmalardan kaynaklanır. Kimi toplumda inanç, kimi toplumda sevgi, yaşanan ortamla ilişkili görüşler, düşünce ürünleri şiirin özüne yerleşir, ona ayrı bir özellik, ayrı bir örgü kazandırır. Bunun en açık örneklerini Çağatay-Azeri ağızı denen Türk ağızlarının oluşturduğu şiirde bulmaktayız. Bu ağızlarda yalnız söyleyiş biçimi değil, konuya yaklaşma, konuyu işleme, duyguları dile getirme, şiirin özünü doldurma türünde de değişiklik görülür. Sözgeşi Nevai (XV.yy.) ile Anadolu'lu çağdaşı Ahmed Paşa (XV.yy.) dil, şiiri düzenleme, özünü oluşturma bakımından özdeş konuları işleseler bile, birbirinden çok ayrı birer ortamın ozanı oldukları ilk bakışta görülür, anlaşılır. Konu değişmez, ancak, konuya yaklaşmada iki ozanın yaşadığı toplumun varlık anlayışında ki derin ayrılık ortadan kalkmak şöyle dursun, gittikçe büyür. Bunun nedenini yalnız ağız ayrılıklarında, söyleyiş başkalıklarında değil, yaşanan toplumların özünde, biçimlenişinde, düzeninde aramak gerekir. Öte yandan bir Seyyid Nesimi (XIV.yy.) ile bir Şeyhi (XIV.-XV.yy.) çağdaş olmalarına karşılık bambaşka toplumların, apayrı düşünme evrenlerinin yurttaşları gibi görülür şiirde. Ayrılık ağızda, dilde değil, yaşanan ortamdan, beslenen kaynaklardan gelen etkinin gücündedir. Oysa, şiirde benimsedikleri biçime bakarak ikisini de bir çatı altında toplarız, ikisine de divan ozanı deriz... Öte yandan, Anadolu'da şiir dilinin kurucusu, öncüsü sayılan, Türkçenin şiir dili olarak gelişmesinde büyük katkısı bulunan, Yunus Emre (XIII.yy.) divan ozanları arasına sokulmaz. Oysa onun kullandığı ölçü, işlediği konular, bağlandığı inançlar, yaşadığı toplum ayrı değildir. Ayrılık yalnız biçime, ses uyumuna, kavramların yarattığı ses yansımalarına dayanır.

*Uş yine ışkun beni mest-ü harâb eyledi
Yakdı gönül evini bağrı kebâb eyledi
Dal gibi bükdi belüm inilerim dün-ü gün
Çekdi kemende beni çeng-ü rebâb eyledi
Ayblaman yârenler benim zâr eyledüğüm
Neyleyeyin nideyin hükmi Çalab eyledi
Göz ile görür iken derdüm bilinmez idi*

*Bu ayrılık odları beni tûrâb eyledi
Ger diler isen fakı tekye idin gel Hak'ı
Nice Yunus gibiye tanrı hitâb eyledi.*

şiiirini söyleyen Yunus Emre divan ozanı değildir, oysa şiiirde ölçü (müf-
teilün failün müfteilün fâilün) ile biçim, düzen, ayak, uyak divan şiiirinde
geçerlidir.

*Ah eger bahub tapunu görmeyen
Düş görüben yine sana yormayam
Hiç zemânda hiç mekânda hiç nese
Görmeyem ki anda sini görmeyem
Kuralı sen gisuların tuzağın
Nezrüm oldur kuşa tuzah kurmayam
İşk-bâzi meclisinde niçe ki
Tapun oturur ola ben turmayam
Niçe ki bâz oldu gözlerin şehâ
Ayrığa gömül kuşun uydurmayam*

şiiir, Kadı Burhaneddin'indir, Yunus Emre'den yetmiş beş yıl sonra öl-
müştür, kullandığı ölçü (fâilâtün fâilâtün fâilün) divan şiiirinin en kolay öl-
çülerinden biridir. Dil bakımından, Kadı Burhaneddin'in ki, Yunus Em-
re'den sonra gelmesine, Sivas beyi olmasına karşılık Azeri ağızdır. İm-
di, bu iki ozanı bir yere koymak sözkonusu olunca, Yunus Emre halk
ozanı, Kadı Burhaneddin divan ozanı sayılır. Oysa arada açık, kesin, ayı-
rıcı bir ölçü görülmüyor, bütün iş yoruma kalıyor. İşlenen konu, kullanı-
lan ölçü, ayak, uyak düzeni, uyum bir, ozanlara verilen yerler ayrı. Bura-
da, bu tür nitelermelerin tartışılmasına gerek yok, ortada alışkanlıktan do-
ğan bir yazın geleneği var, ona uyulmuş.

Az önce, divan şiiirinin bir "biçim şiiiri" olduğunu söylemiştik. Bu
biçimden ne anlaşıldığını, kesin çizgilerle, belirlemek, ortaya koymak da
güçtür. Biçimi koruyan, ona kendi anlayışına göre bir tanım getiren tek
etken gelenektir. Bundan dolayı, divan şiiiri, kendi kavramlarından olu-
şan varlık ortamında, bir "gelenek şiiiri"dir. Bu geleneğin belli, kesin, de-
ğişmez öğeleri, ilkeleri, dokuları vardır. Ozan bunlara uyduğu sürece "di-
van ozanı", uymadığında ya "halk ozanı", ya "divansız"dir. Divanı olma-
yan ozanı önemsenmediğini gösteren sayısız örnek vardır elimizde.

Bu açıklamalar, yediyüz yılı aşkın bir süreyi kuşatan, binlerce

ozan yetiştiren uzun bir dönemi anlamaya, anlatmaya yetmez. Bundan dolayı en tutarlı yol, ozanı yorumlamak, ona uzaktan bakmak değil, onu konuşturmak, söylediklerini dinleyerek anlamaya çalışmaktır. Bu uzun çelaşmanın ereği de budur...

Divan şiiri diliyle, düşünceyle, duyulaarı-deyişleriyle, kendi içine kapalı, arada bir çağına açık kapısı bulunan, başarıyı düşgücünün bütün olanaklarını kullanmada, alabildiğine enginlere açılmada, birbirinden güzel, alımlı, çekici, süslü imgeler yaratmada arayan bir üründür. Bu ürün, iyi incelendiğinde çağını, çağının insanını, toplumunu, nereleri beğenip neleri beğenmediğini ortaya koyacak ölçüde doludur. Kavramların uçarı, boşlukta dolaşır gibi oluşu araştırmacıyı ürkütmemeli. İnsanın elinden çıkan bu ürünlerin gene insanı ele vereceği kuşku götürmez. Yeter ki, araştırmacı, araştırmacağı konuyu doğduğu ortamda bulmayı, onu o ortamın varlık ilkelerine göre değerlendirmeyi bilsin. Eskiden kalanı, çağa ışık tutanı, eskimeyenı, yaşadığımız çağın anlayış ölçülerine göre açıklamak kolaydır. Bunu, eskiden günümüze kalanın kendisi yapıyor, yapmasa günümüze kalamazdı. Önemli olan, günümüze kalmayanı, bir geçmiş varlığı olarak kıyıya çekileni kendi bütünlüğü içinde, oluş olanaklarına göre anlayıp anlatmaktır. İyi bir araştırmacı, çağının anlayışına, görüşüne uymuyor, ters düşüyor diye geçmişe yalan söyletmekten kaçınandır. Yoksa geçmişte olanı, birtakım çekip çekiktirici, uzaltıp kısaltıcı yorumlarla başka türlü göstermek, günümüzün töresine, geleneğine göre biçimlendirmek değildir. Geçmişin kendisine uygun gördüğünü, yakıştırdığını, birtakım geleneklerin, alışkanlıkların baskısıyla, etkisiyle tersine çevirmek, olduğundan başka türlü göstermeye çalışmak geçmişe yapılabilecek kötülüklerin en büyüğü değilse de en yararsız, en gereksizidir. Geçmiş kendini anlatır, yeter ki onun dilini bilelim, bizim dilimizle onu konuşturmaya kalkışmayalım. Geçmişin, bugün için beğenilmeyen, sevilmeyen yanlarını güzel göstermeye çalışmak, gelecek kuşakların gerçekleri öğrenmelerini önlemek için yalancı tanıklar bulmaktan başka bir anlam taşımaz. Ne var ki, tarih, bilim, günün birinde yalancı tanıkların içyüzünü ortaya koymakta, "yeniden yargılama" yoluna gitmekte gecikmemiş, bundan sonra da gecikmez. Geçmişini seven, ona saygısı, sevgisi olan bir kimse, onu istediği, özlediği, düşündüğü gibi değil, olduğu gibi görmeyi bir uygarlık ilkesi diye benimseyendir.

Divan şiiri, kuruluş bakımından, başlıbaşına birer anlamla yüklü birimlerden oluşan bir bütündür. Bu birimlerin en ufağı mısra (dize)dir. dizenin "aruz" denen ölçüye uyması, ses düzeninin, uyumunun onun yapısına göre kurulması gereklidir. Bunun dışında dizenin anlamı, değeri yoktur. İki dizeden oluşan, ölçü bakımından birbiriyle özdeş olan, daha büyük birime beyt (ikilik) denir. Arapça "ev" anlamına gelen "beyt" şi-

irde, birleşik bütünlüğün, ilk örneğidir. Bu birimde son sesler (uyaklar) özdeş de olabilir, bağımsız da. Bu iki birim divan şiirinin kurucu ilk öğeleridir, bunların dışında, bunlardan oluşmayan bir şiir söz konusu değildir. Bu iki birimden kurulan değişik bütünlüğü, daha sonra, örneklerle göreceğiz. Burada üzerinde durulması gereken konu, divan şiirinin dilidir. Divan şiiri, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, ortaçağın düşünce yapısına, sanat anlayışına, inanç ilkelerine uyan, uyması gereken bir üründür. Bu özellik, bütün tektanrıci uluslar için, ortaçağ denen dönemi yaşayanlar için, geçerlidir. Bu bakımdan, divan şiiri yalnız değildir, başka uluslarda, daha başka biçimlerde, niteliklerde soydaşları, çağdaşları vardır. O uluslarda da şiirin başlıca konusu yaşanan değil, özlenen, yaşanmak istenen evrendir. Dil, inancın buyruğu altındadır, şiir ise inancın geçerli kıldığı dili kullanma gereğindedir. Ortaçağın boyu, boyası, giysisi ulustan ulusa göre değişir de öz değişmez, özü niteleyen dil değişir de kavramların içeriği, kabuğun içinde ki değişmez. Divan şiirinin diline de bu açıdan bakma gereği vardır. Bu dil çağın dilidir, toplum kurumlarını düzenleyen, yaşama biçimlerine geçerlik kazandıran inançların dilidir. Ozan ne denli güçlü, ne denli yüksek bir görevle yüklü olursa olsun ne çağının, ne de çağdaş dilin dışına çıkabilir. Bunları söylerken ozan yaratıcı, yenilik getirici, bulucu olamaz demek istemiyoruz, çağının diliyle olan bağlantısını belirtmeye çalışıyoruz. Yoksa yeni kavramlar, yeni imgeler, yeni buluşlar getiren ozanların sayısı az değildir. Ancak "divan ozanı" olmanın, çağına göre, belli kuralları, belli koşulları da vardır. Bu durumda "divan ozanı"nın karşısına kullanacağı "divan dili" çıkar. Bu dil, öğretim-eğitim kurumlarında, yasalara uyun olarak, ozana "verilir". Ozanın gücü, yeteneği, başarısı bu kendisine "verilen" dili geliştirmesinde, daha işlek, daha verimli kılmasındadır. Bu dili edinmenin değişik yolları da var. Birinin öğrenimle bağlantılı olduğunu, öğretim kurumlarından kaynaklandığını söyledik. Divan şiirinin doğduğu toplumda bu dilin "medrese" adı verilen kuruluşlarda öğretildiği, İslam dininin kılavuzluğu altında yürüyen bilimlerle beslendiği biliniyor. Buna, "bilim dili" denirdi, Arapçaydı. Ozan, bu bilim kurumlarında okumasa bile, dinini, dininin gerekli gördüğü önbilgileri bu dille edinmeden edemezdi. Kulak dolgunluğu olsa bile dinle ilgili kavramlar, deyimler, sözler belli kaynaktan aktarıldı. İkincisi de şiir bakımından, İslam ülkelerinde, çok ileri bir başarı aşamasında bulunan İran'ın diliydi. Farsça denen bu dil yazın yoluyla, özel öğretmenler aracılığıyla, özel çalışmayla öğrenilirdi. Başlangıç dönemlerinde, "medrese"lerde Farsça okutulmaz, öğretilmezdi. Bunda, İran'ın bağlı bulunduğu inançların etkisi büyüktü. Bu nedenle, Farsça daha çok, özel olarak öğrenilirdi. Farsçanın öğrenilip öğretilmesinde Selçuklu yönetiminin bu dili "devlet dili" olarak benimsemesinin, Mevlevilik'in etkisi, katkısı büyüktür. İşte, bu ikili öğrenim ortamında, ozanın, yazarın, bilginci-

lerin iki ayrı dil öğrenmeleri gereklilikti. İslam bilimlerini Arapçadan, şiir, tasavvuf, yazın konularını Farsçadan öğrenme dışında, üçüncü bir olanak sözkonusu değildi. Çağın uygarlık durumu, aydınlanma anlayışı bunu gerektiriyordu. Ozan, böyle bir ortamda, kendisine açılan iki kapıdan girip çıkacak, gerekeni yapacaktı. Nitekim, çağın inanç düzeni de bunu gerekli kılıyor, ozanı böyle bir yetiştirme alanında bırakıyordu...

Divan şiirinin doğduğu ortamın, dil bakımından, taşıdığı özellik ozanı iki kaynakla karşı karşıya getiriyor, bilimi seçen bir yana, şiiri seçen öte yana yöneliyordu. İkisini yanyana yürütmek isteyenler için de iki kaynak, iki kapı açıktı. Bu kapıların birinden bilim kavramları, ötekinden yazın kavramları giriyordu. Ozanın bağımsız bir yanı da vardı: iki ayrı kavram topluluğundan şiirle ilgili olanı seçince istediği kavramları da alabilme, onları yeniden birleştirip ayırıştırarak üretimi sürdürme. Bu işi yapanlar arasında Seyyid Nesimi, Ahmed Paşa, Necati, Fuzuli, Bâki, Taşlıcalı Yahya, Şeyhulislam Yahya, Neşati, Naili, Nef'i, Nedim, Şeyh Galib gibiler, divan şiirinin önde gelen, çağına göre yeni sayılan ozanlarıdır...

Divan ozanı, bu tür kavramları (Arap-Fars kökenli) seçmeden edemez miydi? Edemezdi, kullanacağı ölçüye istediği kavramı sokma olanağı azdı. Türkçe kavramlar, "aruz" ölçüsünün yapısına göre değildi, uzayıp kısalma esnekliği yoktu. Ayrıca, Türk dilinde sözcüğün ortadan bölünmesi, yarısının uzun, yarısının kısa okunması da sözkonusu değil. Sözel geliş "geliyorum", "gidiyorum", "geleceğim" bg. sözcüklerin uyabileceği bir "aruz" bilinmiyor. Sözleri "aruz"a göre uzatma-kısaltma olanağı da yok, yazının dizilişi, ses yapısı buna elverişli değil. Bu tür koşullara aldırmaıyan birkaç ozan var, onlar, kimi Türk sözlerini, esnekliği oranında "aruz"a sokmuş, ancak iyi sayılan, beğenilen bir iş yaptıklarını da söyleyen çıkmadı, divan ozanlarından.

Ayağın toziyla vezn itmez boyın ehl-i hüner

*

Sâkıyâ rıl-ı girân eksik gerekmez âreden

Yahşı ağırlanmak ister hâsılı mihman-i id

dizelerinde, Bâki'nin kullandığı, "ayağın toziyla", "âreden", "ağırlanmak" sözleri "aruz"a uymuyor, bundan dolayı "aradan"ı "âreden", "ağırlanmak"ı "âğırlanmak", "ayağın toziyla"yı "âyeğın toziyla" biçiminde okumak gerekir ki bunu da bir eksiklik sayanlar az değildir.. İşte bu gibi "eksiklikler"den kaçınma nedeniyle, kimi ozanlar, "aruz"a uygun kavramların ardınca koşarak Arap-Fars dillerinden kavram aktarma gereğini duyarlar..

Şiirin yapısı belli ölçülere dayanan ses uyumundan, özü de kavramlara yüklenen anlamlardan kaynaklanır. Ozanın başarısı kavramların uyumu, anlamları ile sınırlıdır, çevrelenmiştir. Bu kavramlar da, ister İran şiirinden, ister Arap bilimsel ürünlerinden aktarılsın, çağın düşünce yapısına uyan dil varlıklarıdır. Kavramlarda birbirinin alanına girme, birbirinin yerini alma söz konusu değildir. Ozanın ilgisini yoğunlaştırdığı önemli konulardan biri bu kavramların sınır çizgilerini iyi bilmektir. Bu bilmenin Arap-İran uygarlığına olan yakınlıkla bağlantılı bulunduğunu söylemenin gereği yok..

Divan şiirini, çağının uygarlık anlayışından, olaylara bakış biçiminden, biliminden, inançlarından, sanatından ayrı, bağımsız bir alan gibi görüp gösterme de tutarlı değildir. Divan şiiri, çağının bütün uygarlık kurumlarıyla yanyana yürüyen, atbaşı giden bir yaratmalar topluluğudur. Onun yeşerdiği ortamda bilim, sanat, din, ulus yönetimi bir birlik bütünlük içinde, eş adımlarla yürür. Ozanın baktığı pencere ile bilginin baktığı birdir, ayrılık yalnız gözlüklerdedir.

XIII. yy.dan sonra, özellikle Osmanlı ülkesinde, şiir alanında görülen atılımın Selçuklu döneminden kalan uygarlık kurumlarından kaynaklandığını görürüz. Bilimin, sanatın XI. ile XII.yy.larda, Türkler arasında yeni bir inanç kurumunun etkisiyle biçimlenmesi olayı Osmanlı toplumunun düşünce temellerini yaratan girişimlere dayanır. XIII.yy. Osmanlı toplumunun emekleme çağıdır, bu dönemde Osmanlı toplumu son biçimini almış, son başarı aşamasına ulaşmış bir uygarlık anlayışının taşıyıcısı değildir. Selçuklu anlayışı bütün kurumlara egemendir. Osmanlı toplumu, ilk gelişme atılımını gösterdiği XIV.yy. ortalarında, önceki çağlara dönecek, onların yaratmalarını basamak yaparak yönünü belirleyecektir. Bu dönemlerde başlıca ürünün çeviriyle başlayan şiir olduğu görülür. Şiirin yanında, bilimsel çalışmalar yer alır. Bunlar da önceki dönemlerin uygarlık ürünlerini anlama ereğini güden aktarmalardır. Özellikle İran şiirinden, çeviri yoluyla, yapılan bu aktarmaların Kur'an'dan, eski İran halk masallarından, Tevrat'ta geçen öykülerden kaynaklanan ürünler olduğu görülür. İşlenen konular, genellikle, üçe ayrılır. A- İran şiirinde geçen, kaynağını eski İran yiğitlik öykülerinden alan ürünler. Bunlar arasında, en önemlisi, ünlü İran destan ozanı Firdevsi (XI.yy.)nin işlediği, "Şehname" adlı kitabında ölümsüzleştirdiği savaş, yiğitlik olayları, onlara karışan kahramanlardır. B- Kaynağını İran-Arap halk masallarında bulan, acıklı, üzücü, duygulu sevgi öyküleri. Bunların başında "Leylâ ile Mecnun", "Ferhad ile Şirin", "Vamık ile Azra", "Yusuf ile Züleyha" bg. inançlarla ilgili olanlar gelir. Büyük kaynak gene Tevrat ile halktır. Bunlar derin bir sevgiyi, kimi yerde ölüme götüren tutkuyu konu edinir, sevenle sevilen karşı karşıya geldiğinde bile, olaya doğaüstü bir nitelik, tanrı'ya

yönelik ülkücü bir eğilim verilir. Sevenin sevdiğinde aradığı gerçek kişi değil, tanrısal güzelliiktir, tanrı'ya duyulan derin özlemin, kavuşma, ölüm-süz olma tutkusudur. Bu sevgi konulu ürünlerde, ozan bütün duygularını yoğurur, yoğunlaştırır, sürükleyici, acıma duygularını aşırılığa varıncı bir yapıya dönüştürür. Kavuşma özleminin büyüleyici etkisi ayrılığı basamak yaparak doruğa ulaşır, özlem sarsıcı, tüketici bir üzüntüye, ayrılık acısına dönüşür. "Hüzün" adı verilen bu durum divan ozanının yeniden işleyeceği bir konudur. C- Tasavvuf konuları. Bunların da kaynağı "Yeni-eflâtunculuk"tan beslenen, tanrı'yı, evreni, insanı, bütün varlık türlerini, yaratılış, oluş olaylarını apayrı bir açıdan gören düşünce ürünleridir. Bu konular kimi yerde sevgiyle, kimi yerde sevgiyi aşan, ona yol gösteren bilgelikle biçimlendirilir işlenir, sergilenir.

Bu üç konunun işlenmesinde, düzenlenişinde eski geleneğe uyulur, olaylara, olaylarla bağlaşımlı kişilere, daha önceden bilinenlere ayrı ayrı nitelikler verilir. Sözgelisi seven erkektir, sevilen kızdır. Seven koşar, çırpınır, yanar yakılır, yakınır, döğünür, sevilen içine kapanır, kimseye görünmez, sevgisini dumansız yalımlar gibi gönlünün oylumunda kıvrım kıvrım yükseltir, dokunulmazlığın, kutsallığın, kolay kolay elde edilmezliğin yüce bir örneği olarak sessizliğe gömülür. Yiğitlik olaylarında başlıca örnek Firdevsi'nin yüceleştirdiği İran büyükleridir. Tasavvuf konularındaysa, en yüksek aşamada tanrı, ondan engin, eşsiz bir ışık (nur) olarak fışkıran (sudur) evrendir, evreni dolduran varlıklardır. Bu fışkırtma, "yaratılış", "yoktan varedilme" değil, yüce varlık olan tanrı'dan, "önsüzce-sonsuzca varolan"dan görünüş alanına çıkma, elle tutulur-gözle görülür varlıklarda göze verilme anlamına gelir. Tasavvuf'un, dinle bağdaşmadığı, dinin bir yasası olan "şariat" kurallarına uymadığı görüşü yaygındır. Bu nedenle, tasavvufa düşkün, onu işleyen kimselerin eylemleri sık sık yasaklanır. Bu konuda sayısız buyruk (fetva) vardır, Seyyid Nesimi'den Pir Sultan Abdal'a değin nice ozanın ortadan kaldırılışı, kiminin sürülüşü, ülkeden ülkeye kaçıışı bundandır.

İnanç egemenliği karşısında düşünme özgürlüğü sözkonusu değildir, çağın, şu "ortaçağ" denen dönemin özelliği budur. Buna karşın, sonuç ölüm de olsa, çağın baskısına karşı direnen, düşündüğünü söyleyen yazarlar, ozanlar, düşünürler çıkmış, geleceğe ışık tutmuşlardır. Durum ortaçağı yaşamış bütün ülkelerde böyledir. Uygarlık bu baskı ile düşündüğünü söyleme arasında geçen savaşın ürünüdür. Divan şiiri de, çağın kaçınılmaz bir sonucu olarak, bu dönemi yaşamış, geçmiştir.

Divan şiirinde işlenen konulara gelince, başka bir durum ortaya çıkar. Ozan, geleneğe uymakla birlikte, özel yaşayışla ilgili olayları, toplum olaylarını, az da olsa, şiire geçirir, şiirle gerçeği bütünleştirir. Yasak-

ları, kimi gereksiz yargılamaları, toplumda olan yasa-dışı işlemleri, tutarsızlıkları konu edinir. Bunları ilgili bölümde göreceğiz. Geleneğin getirdikleriyle çağın verdikleri arasında sürekli bir çatışma vardır. Ozan, içinde bulunduğu durumun elverişliliği oranında, bu iki yandan birine geçer. Geleneğe baştan savma bir tutumla yer verirken, çağın getirdiklerini ileri sürer işler. Buna karşın, divan şiirinde evrene açılma, bütün insanları kuşatma gibi büyük bir atılım görülmez. Bütün başarı içe kapanışın sağladığı olanaklara dayanır...

-II-

Divan şiirinde en büyük sorun dildir. Onun anlaşılması, özü, gelişimi, etkisi, özelliği, yapısı bu dille bağlantılıdır. Divan şiirinin kapısından ancak, onu dilini konuşarak, o dille söyleşerek girilebilir. Bu da ayrı bir başarıyı, ayrı bir beceriyi gerektirir. Kendi olanakları içinde, gerçekten eşsiz deneyecek örnekler veren, insandaki yaratıcı gücün, düş kurma yeteneğinin son çizgilerine varan bu şiir ortaya konduğu dönemlerde bile belli bir bilgi aşamasına ulaşmadan, belli bilim verileri edinmeden kolay kolay anlaşılamazdı. Öyle durumlar ortaya çıkmıştır ki, ozanlar bile birbirlerini anlamada güçlük çekmiş, birbirinin dilinin ağırlığından, güç anlaşılır oluşundan yakınmıştır. Bu yakınmalı durum, daha XIII.yy. sonlarında görülmüş, XIV.yy.dan günümüze değin sürmüştür.

*Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yol ol ulu menzilleri*

-Aşık Paşa-

Türk dilinin bilinmeyişiinden, gereken değeri görmeyişinden yakınırken, ondan kısa bir süre önce yaşamış olan Mevlânâ (öl.1274) bütün şiirlerini Fars diliyle söylemiş, oğlu Sultan Veled de:

*Türkce eger bile idim bir sözi bin ide idim
Datca eger diler isez guyem esrâr-ı a'lâ*

demekten kendini alamadı. Daha sonra Karamanoğlu Mehmed Beğ,

egemenliği altında bulunan bölgede, "devlet dili" olan Farsçayı yasaklamış, onun yerine Türk dilini "devlet dili" olarak yürürlüğe koymuştu. Oysa, başlangıçta Türk dili böyle değildi, bambaşka bir yapısı, özelliği, kuruluşu vardı. İnançların etkisinde kalan, özelliğini, yapısını koruyan bu dilde yabancı söz yok denecek oranda azdı. Şiir bu dille söylenir, tapınaklarda yakınmalar, yakarmalar bu dille gerçekleştirilir, ağıtlar bu dille düzenlenirdi. Konuşma diliyle yazı dili arasında uçurum yoktu.

*Tüzün bilge kişiler tirilelim
Tengrining bitigin biz işidelim
Tört ilig tengrilerke tapınalım
Tört ulug emgekde kurtulalım*
-E.T.RRA./24-

dörtlüğünde bütün sözler Türkçedir:

*Soylu bilge kişiler toplanalım
Tanrı'nun biüğünü biz işitelim
Dört egemen tanrı'ya tapınalım
Dört ulu acıdan kurtulalım...*

Bu dil, XII. yy.dan sonra, bir daha dönmemek üzere, geçmişe uğurlanacak, onun yerini Arap-Fars dilleriyle karışıp kaynaşan başka bir Türk dili, Osmanlı Türkçesi, ya da, gene Doğu'da Çağatay-Azeri Türkçesi denen diller alacaktır. Divan ozanı, neden bu karışık dili benimsediğini açıklamakta bir sakınca görmeyecek, gecikmeyecektir:

*Ol sebebden fârisi lafziyle çokdur nazm kim
Nazm-ı nâzük Türk lâfziyle iken düşvâr olur*
-Fuzuli-

Türk şiirinde Fars-Arap dillerinin etkisine karşı çıkan, dilin ağırlığından yakınan, başka bir Türk ozanı, Mesihi (öl.1512):

*Mesihi gökden insen sana yer yok
Yüri gel ya Arab'dan ya Acem'den*

demekten kendini alamamış. Burada dilin yarattığı güçlük, karışık oluşundan, özünden uzak kalışından kaynaklanıyor besbelli...

Ey şi'r miyânında satan lâfz-ı garibi
Divân-ı gazel nüsha-i kâmûs değıldir
-Nâbi-

derken, ondan kısa bir süre sonra, Sünbülzade Vehbi, "Sühan Kasidesi"nde:

Fârisi vü a'rebiden iki şehbâl gerek
Ta ki pervâz-ı büilend eyleye anka-yi sühan

diyerek Fuzuli gibi, Arap-Fars dillerinin üstünlüğünü, onlarsız iyi, güzel şiir söylenemeyeceği görüşünü savunmuştur. Bu tutum, belli belirli bir anlayışı besleyen geleneğin doğal sonucudur. Ozan, kendi düşünce evreninde, yaratmanın hangi olanaklarla sağlanabileceğini açığa vururken doğru bildiğini dilegetirmektedir. Onun şiir evrenini oluşturan öğelerin kökeni Arap, Fars dilleridir. Böyle bir anlayış türünü, başka ülkelerde de görürüz. Özellikle felsefe alanında bunun sayısız örnekleri vardır. Belli bir kaynağa bağlanmak, bütün olayları, başarı atılımlarını, o kaynaktan beslenen düşünce ilkelerinde bulmak, daha da ileri giderek, benimsediği kaynağın dışında gerçek tanımamak uygarlığın yarattığı yazgılardan biridir. Oysa, divan şiirini oluşturan dönemlere, XIII.yy.lara doğru geri gittikçe, dilin bambaşka bir nitelik taşıdığını görürüz:

Ol hatunlar çünkü gördiler yüzün
Aklı gidiüb unitular köndözin
Ah kıldı kamusi düşdi yire
Hayran oldu esridi anı göre
Zeliha ider kesün tununcunuz
Kanı elünüzde ki bıçağınız
Her biri aldı bıçağı eline
Ellerin doğradı tununç yirine

-Şeyyad Hamza-

Türkçenin ölçüye uygulanışında birtakım güçlüklerin bulunmasına karşılık, ozan gene de, çağının konuşulan diline uymuş, Tevrat-Kur'an gibi din kitaplarında geçen "Yusuf ile Zeliha" öyküsünü yabancı sözcüklere pek seyrek başvurarak işlemiş. Şeyyad Hamza'dan bir kuşak sonra gelen, Hoca Mes'ud da Farsçadan çevirdiği uzun bir öyküyü çağının konuşma diliyle Türkçeye aktarmış:

*Süheyl ol didigini itdi vü ol
Aracuğa vardı gözetürdi yol
Kim olmaya kişi sataşıgele
Gerek saklığım ile olan hele*

dizelerinde Türk dilinin yapısına aykırı bir ölçü (aruz) kullanılmış, ancak dilin özüne dokunulmamış pek. Türkçenin böyle özüne dokunulmadan, şiire geçirilişinde iki ayrı etkenin varlığı sözkonusudur. Biri, bu tür inançlarla yoğurulmuş öykülerin geniş halk topluluğuna yayılması, ikincisi ozanın aydınlar arasındaki yerini kesinlikle belirtememiş olmasıdır. Bu kolay anlaşılır dizeleri söyleyen ozan, başka şiirlerinde, geleneğe uyarak ağır, karmaşık bir dil kullanmaktan kendini alamaz. Burada, üzerinde ilgiyle durulması gereken, önemli bir toplum olayı görülür. Türk dilinin, belli bir dönemden sonra Arap-Fars dillerinin etkisi altında kalışıyla, Türk egemenliğinin boyutları arasında bir bağlantı vardır. Nitekim, Anadolu'da XII.yy.dan sonra hızlı bir gelişme gösteren şiir yavaş yavaş eski dilden uzaklaşır, Selçuklu, daha sonra, Osmanlı egemenliklerinin alanları genişledikçe yabancı dillerden aşırı ölçüde yararlanmaya, söz, kavram, deyim aktarmaya başlar. Bu olay Osmanlı egemenliği güçlendikçe hızlanır, genişledikçe yayılır. Öte yandan Anadolu'da kurulu ufak beyliklerde konuşulan halk diline, öz Türk diline, bağlılık daha açık bir nitelik kazanır. Bunun en belirgin örneği Kadı Burhaneddin'in şiirleridir. Demek bu gelişigüzel bir olay değildir. Devlet güçlendikçe, dilde çözülme, daraldıkça halk diline sarılma hızlanıyor. Başka bir söyleyişle, büyük illerde yerleşmeler çoğaldıkça dilde karışma, kırsal kesimlere açıldıkça, büyük yerleşme yerlerinin dışına çıktıkça, halk dili dediğimiz dile bağlılık artıyor. Bu olayda, büyük yerleşme yerlerinde açılan öğretim kurumlarının, bilgi yayma gereçlerinin etkisi de önemlidir, ancak, bu durum da, yönetimin uygarlık anlayışından, bilgi uygulamasından kaynaklanır. Anadolu'nun geçmişine baktığımızda, öğretim kurumlarının, genellikle, büyük illerde, özellikle başkentlerde açıldığını, yoğunluk kazandığını görürüz. Bu kurumlarda öğretilen bilgi odaklarının islam dinine, dolayısıyla, o dinin doğduğu Arap diline dayanaşı bir toplum uygulamasıdır. İşte Arap-Fars dillerinden aktarılan sözlerin, deyimlerin, kavramların geliş yollarından başlıcası bu kurumlardır.

Bu kurumların divan şiirinin gelişmesi, yayılması ile bağlantısı ne olabilir? gibi bir sorunun gereği yoktur. Divan şiirinin beslendiği kaynakların, çoğunun bu yabancı dillerde verilen uygarlık ürünleri olduğunu daha önce söyledik. Olaya daha geniş, daha gerçekçi bir açıdan bakılırsa, Anadolu'da üretim alanlarında konuşulan dille, büyük tüketim yerle-

rinde konuşulan dil arasında önemli bir ayrılığın bulunduğu görülür. Gerek Selçuklularda, gerekse Osmanlılarda büyük yerleşme yerleri olan iller büyük tüketim alanlarıdır. Büyük üretim alanı olan tarım bölgeleriye tüketim bakımından elisikıdır, olanaklar azdır. Bu durumla konuşulan dil karşılaştırdığımızda ters orantılı bir sonuca varırız. Tüketimin geniş boyutlara ulaştığı yerde dil karışık, ağır, üretim alanlarındaysa arınmıştır. Bu durumu, yalnız öğretim biçimine yüklemek, onunla açıklamaya kalkışmak da yeterli değildir. Yunus Emre, Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin bg. ozanları bilgisiz, kulaktan dolma birer kişi sayamayız. Bugün kimse çıkipta sağlam bir "mederese öğrenimi" gören Kadı Burhaneddin'in dilinin arınmışlığını bilgisizliğine, az okumuşluğuna, önemli bir öğrenim görmemiş olan Zâti'nin o güç anlaşılır dilini bilginliğine yoramaz. Çok okuyanın çok yabancı sözcük kullanması gerekirse, Kadı Burhaneddin'in dilinin en ünlü divan ozanlarının dillerinden çok daha ağır, güç anlaşılır olması kaçınılmazdı. Oysa durum bunun büsbütün karşıtıdır. Zâti, Osmanlı imparatorluğunun başkenti olan, aşırı tüketici İstanbul'da yaşamış, Kadı Burhaneddin ise üretici bir bölge olan Sivas yöresinde beylik kurmuş. Biri kır insanıdır, beyliği kırla sınırlıdır, öteki başkent insanıdır...

Divan şiirinin dilinde, öğrenim kaynakları yanında, başka bir beslenme odağı da yöredir. Biz buna "yöre dili" adını vereceğizi. Ozan, ister istemez yaşadığı yörenin dilini benimseme gereğini duyar. Yazdığı koşukları kendi dilini konuşan topluluğa okuyan, çalgısı eşliğinde söyleyen bir halk ozanı gibi divan ozanı da şiirlerini, kendi dilini kullananların toplandıkları yöreye sunma gereğindedir. "Yöre dili" derken "ağız" anlaşılmasın. "Ağız" bir dilin değişik biçimde konuşulmasıdır, bizim düşündüğümüz "yöre dili" ise belli bir aydınlarlar, okumuşlar, yazarlar, ozanlar topluluğunun ürünlerini ortaya koydukları dildir. Sözelgeşi bütün divan ozanlarının dili bir "yöre dili"dir, evde, alışveriş yerlerinde değil, yalnız ozanlar, yazarlar, okumuşlar arasında geçerlidir, daha doğrusu yalnız yazıda kullanılır. Öyle şiirler var ki, onların yazıldığı dili konuşmak şöyle dursun, okumakta bile güçlük çekilir.

Divan şiirinde işlenen dil, halk ozanlarının dili türünden bir dil olamaz mıydı? Bu soruya doğru, yeterli bir karşılık bulmak için uzun boylu düşünmenin gereği yoktur. Divan ozanı halk ozanının diliyle yazamazdı, yazsa divan ozanı olamazdı, divan ozanının elinde bulunan şiir gereçleri, özellikle ölçü, halk diline yatkın, uygulanabilir türden değildi. Daha önce, başka bir konu dolayısıyla üzerinde durduğumuz bu olayı, yeniden ele alıp geçelim. Divan şiirinin doğduğu ortamın ilkeleri, koşulları, inanç düzeni, yaşama biçimi halk ozanlarını yaratan ortamından çok mu çok ayırır, değişiktir. Divan ozanı, düşlediğini, özlediğini yazan

bir kimsedir. Halk ozanı ise koşmalarını günlük yaşama olaylarından esinlenerek düzenler. Divan ozanının nitelediği "sevgili", "güzel" içinde yaşanan toplumda yoktur, yalnız ozanın gönlünde vardır. Oysa halk ozanının sevdiği güzel karşıdadır, komşusudur, tarlasında, yaylasında, çayırında, bayırındadır, sözün kısaşı köydedir. şiiri, bir insan ürünü olarak, gerekli yerine oturturken yre sorununu unutmamak gerekir. şiirin dili yöresiyle iten bağlantılıdır. Ne ozan yörenin dışında başarı gösterebilir, ne de şiir yaratıldığı yörenin uzağında tutunacak yer bulabilir. şiirin yre ile olan bağlantısını da dil oluşturur. Bu yüzden, şiiri yazıldığı dilden başka bir dile aktarıırken giysilerinden soyup başka bir gövdeye göre biçilmiş giysinin içine sokmuş gibi olunur. şiir çevirisinin güçlüğü bundandır. Dilden dile aktarmada şiirin kuşattığı anlam alanı daralmayabilir, daralmaz da, ancak o alanda yeşeren duyuş incelikleri, bütüne dirilik kazandıran söz uyumu ortadan kalkar. eviriyle anlamını yitiren şiirde boşluk var demektir. Oysa şiir, bir insan gerçeğini yansıtıyorsa, içeriyorsa doludur, eviri olayı o dululuğu boşluğa dönüştüremez. Çeviride yok olan dilin yarattığı uyumdur, ses düzeninden doğan tatlılıktır. şiir öz-dr, özü hangi kaba koyarsanız koyun, kabın biçimini alsa bile yapısı bozulmaz. Tuz suda erir, biçimi değişir, su kaynatılıp uurulunca gene tuz kalır. Erime, tuzu tuz yapan özü değiştiremez. şiir çevirileri de suda eriyen tuz gibidir, yalnız biçimi değişir. Divan şiirine, dil açısından bakıldığında, değişik bir durum çıkar ortaya. nce ozanın kavrama verdiği anlamı, sonra o kavramın sözlükteki anlamını bilmek gerekir. Ozan, şiirine derinlik, üstünlük kazandırmak için, kavramın sözlükteki anlamıyla yetinmez. Bu divan şiirinin bir özelliğidir, birçok araştırıcıyı, uzmanı kolayca yanıltabilir. ř yoruma dökülür, yorumcu bildiği, düşünebildiği bütün anlamları ortaya döker, sergiler, ozanın şiirini söylerken bütün anlamları dilegetirmek istediğini ileri sürer. şte divan şiirinin yazıldığı dilin iyi bilinmemesi bundandır, yanılmaların kaynağı da budur. şeyh Galib'in

Yine zevrak-ı derûnum kırılab kenre düşdi

Dayanır mı şişedir bu reh-i sengsre düşdi

dizelerinin aıklanışında böyle bir çelişki vardır, dizede geçen "zevrak" sözcüğünün yaygın anlamı "kayık", çok az bilinen anlamı da "hasır örgülü zemzem şişesi"dir. Dizeleri açıklayanların çoğu - en gvenilirleri bile - "zevrak-ı derunum"u "iimin kayığı", "gönlümün kayığı" olarak nitelediler. Böylece, "gönlümün kayığı kırılıp bir kıyıya düştü/Dayanır mı sıradır taşlı yola düştü" yorumu çıkıp yayıldı, benimsendi. Peki "kayık"ın taşlı yolda ne işi var? Bu yorum divan şiirinin genel ölçülerine, anlam örgü-

süne, başka bir söyleyişle "şiiir mantığına" uyuyor mu? Oysa, şöyle bir açıklama dizelerin yapısına, eski şiiir geleneğine daha uygun düşer: "gönlümün zemzem şişesi (ya da bir zemzem şişesini andıran gönlüm) kırılıp bir kıyıya düştü, dayanır mı sırçadandır, taşlı yola düştü." Olayın üzerinde durulursa, eskiden Hacc'a gidip gelenler, çevresi hasır örgülü, ufak boğazı dar, karnı yürek biçiminde yuvarlak şişelerle Zemzem getirirlerdi. Ozan, o dönemlerde binek hayvanlarıyla gidilen, gerçekte kumlu, çakıllı Hacc yoluyla, bu şişe arasında bir anlam bağlantısı kurmak istemiş, besbelli. Divan şiirinin "mantık"ı bunu gerektiriyor. Divan şiirinin dili, kavram yapısı bakımından, ilgiyle incelenirse "gemi"nin, "kayık"ın ancak "deniz"le bağlantılı kılındığı, "sırça"nın, "şişe"nin de "taşla", "taşlıkla" ilişki içine sokulduğu anlaşılır kolayca. Bu kısacık yorumlar bile, divan şiirinin dilinde ne denli esnek bir anlam örgüsünün bulunduğunu gösteriyor. Araştırmacının işi bilinen, söylenegelen yorumlara kapılmadan, başka anlamların, daha uygun bağlantıların bulunup bulunmadığını aramaktır...

Dilde ortaya çıkan sorunun değişik nedenleri vardır. Divan ozanının şiirde kullandığı dil ile günlük yaşamındaki dil özdeş değildir. Şiiir dili yapma bir dildir, üstelik kaynakları da birbirinden ayrı varlık ortamlarında, doğal koşulları değişik ülkelerde oluşan uygarlıklardır. Osmanlı toplumu yapısı, kuruluşu, yaşama biçimi, doğal ortamı bakımından ne İrana benzer ne Arabistana. Arap insanının doğal yaşama ortamı, yörenin doğal yapısı ile bağlantılıdır. Geniş, verimsiz çöllerde yaşayan, bütün yaşamı boyunca göçebe olan, yörenin doğal koşullarına göre belli hayvanları, bitkileri tanıyan bir toplumun insanıyla, diliyle Anadolu gibi üç yanı denizle çevrili, bütün yıl boyunca yeşil, akarsuları bol, yaylaları, dağları, yaylımları, gölleri, verimli ovaları bulunan bir yerin insanı, dili birbirine uymaz besbelli. Arapçanın kavramları, deyimleri, sözleri onu konuşan toplulukların doğal varlık koşullarına göre biçimlenmiştir. Başlıca ulaşım aracı, çöle, kurağa, susuzluğa dayanan devedir, daha elverişli yaşama koşulları olan bölgelerde attır. Bu nedenle Arap dilini oluşturan kavramları arasında atla, deveyle bağlantılı olanları şaşılacak niceliktedir. Seksenin üstünde deve adı, otuzu aşkın at adı bulunan, bir de o adlardan türemiş sayısız kavramı olan bir dili, bambaşka bir ortamda yaşayan insanların diliyle uzlaştırmak kolay değildir. Buna bir de Arap dilinin konuşulduğu ülkelerin bitki örtüsü, onunla bağlantılı doğa varlıkları, onlardan kaynaklanan kavramların değişikliği eklenip Anadoludakilerle karşılaştırılırsa aradaki uçurumun daha da büyüdüğü görülür. Bu kavramları öğrenen bir kimsenin yaşadığı doğal ortamda karşılıkları yoksa, bulunamazsa durumun ne denli güçleşeceği kolayca anlaşılır. Bütün başarı sözlüklerde bulunan dil varlıklarının değişik, çelişik anlamlarını öğrenip kullanmaya dayanır. Divan ozanı, konuştuğu dili başka kaynaktan, yaz-

dığı dili başka kaynaktan, şiirinin dilini başka kaynaktan öğrenme zorunda kalan bir kimsedir. Onun başarısı, gücü bu sonradan, sözlüklerden, öğretim kurumlarında öğrendiği dilin olanaklarıyla sınırlıdır, bu olanakları genişletmek sözlükte bulacağı bir kavramın değişik anlamlarına dayanır. Ozan bu sınırın ötesine geçemez. İşte, şiire giren nice kavramın çok değişik anlam taşıması ozana yeni bir beceri kapısı açar. Ozan, şiirinde, kavramın değişik anlamlarından birini ya da ikisini seçer, ilerde görüleceği üzere "sanat" denen söz oyunlarına girer. Şiir ortaya konduktan sonra, okuyucu, ozanın hangi anlamı öne aldığını bulmak sorunuyla karşı karşıya gelir, buna bir de, kimi Arapça sözcüklerde anlam değişikliğinin okunuş ayrılığından doğuşu katılırsa iş büsbütün güçleşir. Söz gelişi şiir kavramının kökeni "kıl" anlamına gelen "şe'r"dir. Sözlük bilgileri bu kavramın "on iki çekim türü olduğunu" ileri sürerler. İmdi siz, Arapçayı sonradan, kendi gırtlığınızın ses yapısına göre öğrenmiş bir kimse olarak, bir güçlüğü gidermeye çalışma gereğindesiniz. Bu durumda "şe'r", "şe'ir", "şi'ir", "şa're", "şi're", "şe're", "şa'ir", "şai'r" bg. bir kökten gelip anlamı okunuş biçimine bağlı sözcükleri, gırtlığınızın ses yapısına aykırı olarak öğrenip kullanacaksınız, şiir alanındaki becerinizi göstermek için bir de söz oyunlarına başvuracaksınız. Güçlüğün büyüklüğünü, yorumcuya açılan kapıyı düşünün. Yukarda "zevrak" sözünün ikili anlamından doğan yorum ayrılığının sayısız örneği vardır divan şiirinde. Söz gelişi "mısra" denen, Türkçe "dize" ile karşılanan kavramın kök anlamı "sarsılma"dır. Ondan Arap çadırının kapısını örten "örtü", "kapı kanadı", "tutarık" dediğimiz "sar'a", "çırpınma", "yere yatıp döğünme", "kendini yerden yere çalma" bg. nice anlam türemiştir. Oysa okuyucu "mısra" denince yalnız "dize"yi anlar. "Mısra"nın, bu değişik anlamlarını, sözlükte yakalayan ozan, okunuş ayrılığından yararlanarak söz oyunlarına başvurur, böylece şiir dili içinden çıkılması güç bir karmaşaya döner. Şiir dilinin bu güçlüğünü gören Araplar, "el-ma'na fi batn'i-ş-şa'ir/anlam ozanın karnındadır" demekten kendilerini alamamışlar. Bu, Arap insanının kendi dilinde yazılan bir şiiri anlama karşısında duyduğu güçlüğün açıklanışdır.

Divan şiirinin dilinde, kendi yapısı gereği, başka bir güçlük daha vardır. Ozan yeterli bir öğrenim görmemiş, şiirle ilgili bilgileri üstünkörü, derme çatma bir çalışmayla edinebilmiştir, Arapçası, Farsçası bir ozanı besleyecek nitelikte değildir. Bu durumda, sözcüğün önde gelen anlamı yerine, elinde olmadan, daha sonra gelen bir anlamını şiire sokar. Okuyucu, çokluk, bu durumu bilemez, şiirin çok derin bir anlamı içerdiğini sanarak çırpınır durur, yorumcuya büyük iş düşer. Arapça karşısında duyulan bu güçlüğün Farsça karşısında da ortaya çıktığı görülür. Özellikle, divan şiirine kaynak olan, eskî İran ozanları, İslamdan önceki

inançlarını korumuş, İslam dinini kendi inançlarına göre biçimlendirmişlerdir. Onların, bu inanç ortamında, şiire soktukları eski kavramlar, İslam inançlarına bağlı ozanların yanlış anlamalarına, yanlış yorumlarına yolaçmıştır. Bu yüzden, İran dilinin en büyük destan ozanı sayılan Firdevsi, İslamdan önceki İran kahramanlarını, ateşe tapanları övdü, ululadı diye, suçlanmıştır.

Dilin yarattığı güçlülere bir de inançların geliştirdikleri engeller eklenmiştir demek. İnançların önerdiği kavramlarla ozanların beğendikleri arasında uzlaşma olmayınca, ozanın yapacağı tek işin dilin olanaklarına sığınarak şaşırtıcı anlamları bulmaktır. Bu da, divan şiirinde ortaya çıkan başka bir dil sorunudur, anlamayı güçleştiren ayrı bir olaydır.

Divan şiirinin dilinde görülen güçlüklerden biri de, kullanılan kavramların yalnız sözlüklerde kalışı, gündelik olaylara, yaşayışa karışmayışıdır. Aradan geçen uzun süre kimi sözcükleri eskitmiş, arkada kalan ikinci, üçüncü anlamını öne getirmiştir. Ozan, bunlardan, hangisini seçmiş, bilmek güçtür. Öte yandan, ozanların birbiriyle üstünlük, senlik-benlik nedeniyle, şiire soktukları değişik, güç anlaşılır, çelişkili kavramlar da ayrı bir dil sorunu yaratır. Bunun en açık örneği "ilham" kavramıdır. Bu kavramın kök anlamı "lokma yutturma", birinin ağzına bir "lokma koyma"dır, anlam genişlemesiyle ozanın içine doğan "düşünce" karşılığı söylenir. Bir kimse "bana ilham etti" derse, bundan "bana lokma yutturdu" anlamı da çıkar. Türkçede "esin" sözüyle karşılan "ilham"ı ozanın hangi anlamda söylediğini kestirmek kolay değildir. Ne var ki, bütün bu olumsuz durumlara, güçlülere karşın, divan şiirinin kendi oluş ortamında, kendi varlığını sürdüren, sürdürmeye yeten özel bir dili, özel bir kavram evreni bulunmaktadır. Bu özel dil, bu özel kavram evreni divan şiirinin tek kapısıdır, o kapıdan ancak bu dilin ışıldağı ile girilebilir, o kapının açıldığı büyülü evde ancak bu ışıldakla dolaşılabilir. Bunun dışında ne o kapıyı açmanın, ne de o büyülü evde dolaşmanın yolu, olanağı vardır. Şurası da unutulmaması gereken bir gerçektir ki, divan şiirinin tadına varmak, onu anlamak başkalarının özel beğenilerine göre seçtikleri çok dar sınırlı ürünleri okumakla başarılacak bir iş değildir. Divan şiiri bir bütündür, onu o bütünlüğü içinde tanıma, bilme gereği vardır. Başkaların seçtikleriyle divan şiirinin bütünü değil, ancak seçenin ondan ne anladığı, o şiire hangi anlayış açısından baktığı öğrenilebilir. Divan dilini bilmenin birtakım güçlükleri vardır besbelli. Bu güçlükleri yenmek de kısa süreye sığdırılabilecek bir iş değildir. Ancak, bu dilin başka bir özelliği daha var, o da bir kavramın ötekini çok kolay çağırdığı, bu çağrışım yoluyla kavramların birbirine eklendiği, birbirini açıkladığı olayıdır. Divan ozanı, şiir dilini işlerken, büyük bir sezgiyle kavramlara yaklaşmış, kavramlar arasında çağrışım yoluyla uyumlu bir topluluk oluştur-

muştur. Bu dil topluluğunda yeralan üyeler, bireyler birbirine yabancı değildir, kavram komşuluğu daha ileri götürülmüş, kavram soydaşlığına dönüştürülmüştür. Bu da divan dilini anlamak için ayrı bir olanak, başka bir kolaylık sayılmalıdır.

Dil yalnız şiir için bir sorun değildir Osmanlı toplumunda, öteki uygarlık kurumları için de geçerlidir. Yapısı gereği İslam dininin verilerine göre oluşan Osmanlı toplumunda dil de öteki sorunlar gibi belli bir inanca dayanma, ondan kaynaklanma gereğindeydi. Dilin yapısı, kuruluşu, öğeleri inançlara aykırı bir düzende olamazdı. Üstelik, Kur'an'ın bir yerinde yasaklanan, sapkınlık, büyüculük sayılan şiirin bu yasaktan kurtulması için yeni bir yapı taşıması, İslam öncesi dönemlerin şiirinden kesinlikle ayrılması gerekirdi. Peygamber, şairleri önce suçlamış, onların kandırıcı, büyücü, aldatıcı, sapırtıcı kimseler olduğunu söylemiş, sonra kendisini, İslam dinini öven ozanlarla tanışınca bu yasağın yalnız sapırtıcı, yerici, İslam inançlarına aykırı şiir için geçerli olduğunu söyleyerek kimi ozanları, şiiri övmüş. İşte divan şiirinin de bu inanç doğrultusunda, İslam dinine, Peygamber sözlerine uygun yönde yürümesi gereği vardı. "Öyle şiir vardır ki bilgeliktir, öyle düzyazı (beyân) vardır ki büyüleyicidir." biçiminde açıklanan bir Peygamber sözü karşısında divan şiirinin yerini alması, gerçek tutumunu belirlemesi kaçınılmazdı. Bu tutum, bu davranış biçimi ister istemez şiir dilini etkiledi, şiire İslam dininin uygun gördüğü, onayladığı Arapça kavramlar girdi. İşte, divan şiiri dilinde geçen dinle ilgili kavramların geliş yolu budur. Bu dili dinle ilgili şiirlerde buluruz, daha sonra bu şiir türlerini açıklarken bu konuya dönecektir.

Divan şiirinin dilinde birer özellik daha var, o da ozanın düşüncelerini, duygularını açıklarken dili temel öge değil de aracı bir nesne gibi kullanmasıdır. Bu tutum içinde ozan kendi kendini yalanlamaktan bile kaçınmaz, şiirin akışı içinde, incelik olsun diye, Kur'an'ın "şairler yalancıdır.." anlamında yorumlanan sözlerini benimsediğini açıklar.

*Ger dirse Fuzuli ki güzellerde vefâ yoh
Aldanma ki şâir sözi elbetde yalandır*

diyen Fuzuli'nin bir söz oyunu yaptığı, işi biraz da gönül eğlencesine dönüştürdüğü besbelli, ancak ozanlar için Kur'an da böyle söylemişti.

*Ben şa'irim ol kamet-i mevzuni doğrusı
Sevmem desem de bil ki yalan söylerim sana⁽¹⁾*

(1) Kimi yazım alanında "belki" olarak geçer...

diyen Nedim, öncekiyle özdeş bir dil oyunuyla işi tatlıya bağlama eğilimindedir. Bunun bir gerçek olduğu düşünülebilir mi? Şiir, yalnız bir düşünme ürünü olarak anlaşılırsa, yukarıki örneklerin doğruluğuna diyecek yok. Ancak, bu yargıyı, bütün şiir evreninde geçerli sayamayız. Gerçeği söyleyen, yaşanan olaylardan kaynaklanan nice şiir vardır. Bu tür şiirleri, az bile olsa, divan ozanlarında da buluruz. Ozan yaşadığı çağın gerçeklerini, birtakım yasaklar, sakıncalar yüzünden açıkça söylemese bile, şiirinin dili, düzeni, ses uyumu onun söyleyemediklerini daha güçlü, daha etkili bir sesle duyuruyor araştırmacıya.

- III -

Divan şiiri, gelişimi bakımından, öteki toplum kurumlarıyla yanyana yürür demiştik, daha önce, şimdi bu konu üzerinde duralım. Divan şiiri, ne denli içine kapalı, kendi özel evreninde yaşayan, bir uygarlık ürünü olursa olsun çağını dilegetiren, anlatan, yansıtan bir varlıktır. Onun bütünlüğü içindeki yerini yaratan çağının öteki toplum kurumlarıdır. Nitekim bu şiire bakıldığında, bütün toplum kurumlarına girdiği, belli bir yere konduğu görülür. Divan şiirinin en yakın, en senli benli arkadaşı "hat" denen yazı türüdür. Birçok biçimde sunulan, biçimle yaratıcı yetenekleri bağdaştıran bu başarı alanını şiirden ayrı görme olanağı yoktur, kimi yerde, kimi dönemlerde.

Bir dize ile oluşan eşsiz bir yazı (hat) örneği yalnız kendini değil, o dizeyi, ozanını da, unutturmamaya yarar, yaşatır. Şiirle yazı (hat) elele vererek su içilen kaptan yemek yenen tabağa, kaşığa, yemek pişirilen kaba, savaş gereçlerine, başlıklara, han, hamam, çeşme, sebil, su kemeri, medrese, cami, mescid, tekke, pencere, kapı, sur, araba, at takımı, seccade, değişik türden örtü, sözün kıyası insan yaşayışına giren, çevresinde bulunan bütün varlık türlerine girer. Şiir kişinin yaşadığı ortamın kaçınılmaz bir bölümü, bir ögesi, bir dokusu olurur. Mezartaşından tabuta, sandukaya, türbeye değin bütün öteberi de şiirle yazıyı sarmaş dolaş buluruz. Büyük kitaplıkları süsleyen şiirle yazıdır. İslam dininde resim yasağından doğan boşluğu gideren yazı (hat) şiirle özünü dolduran bir kabuk niteliğindedir, Osmanlı toplumunda.

Şiirin toplumda böylesine yaygın bir yeri olmasında, Anadolu insanının önemli bir özelliği dilegelir. Anadolu insanı gibi şiire yaşama ortamında geniş yer veren bir kimseyi düşünmek bile kolay değildir. Günümüz Anadolu insanı bile, öğrenim görsün görmesin, kendi olanakları

ölçüsünde bir şiir ortamında sürdürür kendini. Onun halk ozanlarını tutması, sevmesi, onlara yaşama olanağı sağlaması da bu şiir sevgisi yüzündendir. Bu yeni bir olay değildir, Anadolu insanının geçmişi, uzak geçmişiyile bağlantılıdır. Bu sevgi Anadolu toprağından, Anadolu insanının özünü kuran varlık öğelerinden kaynaklanıyor. En güzel bir yazıyı en kötü bir şiirin doldurması bile yadırganacak bir olay sayılmamalı. Burada yazıyı yazanın, ya da yazdıranın beğenişi sergilenmektedir. Onun şiirden ne anladığını, hangi şiiri sevdiğini bu örnekten anlamak kolaydır. Bu nedenle yazı-şiir arkadaşlığı, bir yerde, insanın sanat anlayışını dilegetiriyor, beğenme biçimini açığa vuruyor. Bu durumu, Osmanlı toplumunda, divan şiirinin egemen olduğu yy.lar boyunca görmekteyiz. Toplumun şiire verdiği değer, ayırdığı yer, ozanın yalnız geleceğe kalmasını değil geçimini de sağlıyor. Bir çeşmenin yapılışına, bir konağın yapımına, donatımına, bir olayın istenen sonuca erdirilmesine ilişkin "tarih düşürme", kimi yerde, ozana büyük bir gelir, kimi yerde de önemli bir görev kazandırır. Şiir, bir geçim kaynağı oluverir, mutluluk sağlar, bunun karşısı da olur, ozanı canından eder.

Divan şiirinin belli ki toplumda geniş bir yer kaplaması sonucu, başka başarı ürünleriyle de arkadaşlık kurduğu görülür. Şiirin kazıldığı taş işlemeyle, oymasıyla taşçılığın, çini çiniciliğın, örgü örgücülüğün, dokuma dokumacılığın, maden madenciliğın, ağaç oyma ağaç işçiliğının gelişmesini sağlamıştır denebilir. Özellikle mermer üzerine kazılan çok başarılı yazı örneklerinin şiirle verilmesi ayrı bir değer taşır. Şiirle öteki sanatlar elele vererek yürür. Öyle ki, Osmanlı toplumunda, şiirle birleşmeyen, atbaşı yürümeyen bir başarı türü bulma olanağı yoktur. Yazı ile birleşen şiir bir süsleme aracı olarak yaşamın bütün alanlarına girerken bir beğenişin gelişmesine, yayılmasına da yardımcı olur. Şiirle öteki başarı türlerinin birleşmesi, Anadolu'da Osmanlı toplumuna özgü bir olay değildir, daha önceki çağlarda da bunun örneklerini görürüz. Aradaki ayrılık, önceki çağların kabartma, yontu, mozaik bg. İslam inançlarının uygun görmediği yaratmaların varlığındadır.

Bir süsleme gereci olarak kullanılan şiirin en bol olduğu alan çeşmelerle sebillerdir. Anadolu'nun neresinde ortaçağ İslam döneminde kalma bir Osmanlı ya da Selçuklu çeşmesi varsa onda şiir görme olasılığı bulunur. Şiirin böylesine yaygın olmasının türlü nedenleri vardır. Başta Anadolu insanının şiire duyduğu sevgi gelir. Şiirin uyumu, düzeni, okunuşundaki büyümlü ses yansımaları düzyazıdan daha etkilidir. Söz gelişi "Mevlid"in etkisini başka yazın ürünlerinde bulamayız. Süleyman Çelebi (öl.1421?) bu şiire konu olarak Peygamber'in doğuşunu, onunla ilgili olayları seçerken konuşma diline yakın bir söyleyiş biçimini de gözden uzak tutmamış. Bu şiir (Mevlid) belli ses düzenine göre, ölçünün

inşili çıkışlı uyumuna bağlı kalınarak okunur. İşte, halk kesiminde şiirin yayılmasını, tutunmasını sağlayan nedenler arasında bu tür olaylar da vardır. Kimi yiğitlik olaylarının, din savaşlarının şiirle işlenmesi de ayrı bir etkidir. Bu yiğitlemeler okunurken şiirle müziğin elele verdiği görülür. Şiir türkü söylenir gibi belli bir ezgiyle okunur, dinleyicileri ezginin biçimi, şiirleşen olayın anlamı kolayca etkiler.

Şiirin başka bir özelliği de törenlere girmesinden kaynaklanır, düğünden ölü gömme törenlerine değin ne varsa şiirle dilegetirilir. Bu şiirlerin türlerini, biçimlerini ilgili bölümde göreceğiz. Özellikle "gazel" denen tür müzikle şiirin birleştiği, kaynaştığı en önemli üründür. Düğünde, törende, bayramda, eğlencede okunan bir "gazel" gerçekte belli ölçüye, ayağa-uyağa göre düzenlenmiş, belli belirli yapı uyumu olan bir şiirdir. Divan şiirinin en yaygın türü olmasına karşılık, müzikle birleşme konusunda en ağır basanıdır denebilir. "Gazel" yapısı, uyumu gereği bir ezgi ögesi olmasına karşılık şiir türleri arasında yer alır Osmanlı yazınında, toplumunda.

Osmanlı toplumunda "tarikat" denen dine dayalı kuruluşlar arasında şiirin müzikle birleşmesini, yazıyla birlikte resme dönüşmesini, törenlerde bir uyum ilkesi olarak kullanılmasını sağlayan Bektaşilik, Mevlevilik, bir de Hurufilik'tir. Bu üç kuruluştaki yazı-resim bağlantısının yanısıra şiir-müzik birliği de geniş bir yer tutar. Öyle ki şiir yazıya geçirilirken ortaya bir resim çıkarır. Ancak, şiirin kazandığı bu yaygın ilginin daha çok divan şiirinde değil de halk şiirinde yoğunlaştığı görülür. Divan şiirinin yayılma alanı büyük yerleşme yerleri, öğretim kurumlarının bulunduğu yörelerdir. Halk şiiri konusunda böyle bir sınırlama yoktur. Süleyman Çelebi'nin ünlü şiirinin yarattığı ilgi işlediği konudan, bir de dilinin, çağına göre, kolay anlaşılır oluşundandır. Toplum, en büyük Divan ozanına bile böyle geniş boyutlu, sürekli bir ilgi duymamış, yakınlık göstermemiştir. Burada şiirle inanç birliği sözkonusudur ancak.

İnançla şiir birliğinin en verimli alanı "tarikat" dediğimiz kuruluşlardır. Bu kuruluşlarda, şiirin görevi biraz da inancı yaymaya elverişli, etkili bir araç olmasına dayanır. Daha önce adı geçen Bektaşilik, Mevlevilik, Hurufilik gibi inanç kurumlarında şiir özünün dışına taşar, özellikle Bektaşilikte bir inancın yayıcısı olarak yorumlanır. Divan şiirinde benzeri bulunmamakla, gene de, bu tür şiirler büyük yerleşme yerlerinde daha etkili bir nitelik kazanır, kırsal bölgelere değin uzanır. Çok geniş bir alana yayılmasına karşılık "tarikat şiirine" öğretim kurumlarında yer verilmez, ağır yasaklar bile konurdu. Bu durumda şiir inanç çatışmalarının bir gereci olarak yorumlanır, belli bir inanç kurumunun ilkelerine aykırı gelen şiir, hangi başarı aşamasında olursa olsun, kesinlikle yasaklanırdı. Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin bir "fetva" ile Yunus Emre'nin şiir-

lerini yasaklayışı gibi. Bu olayda yasaklanan şiir değil, şiirle dile getirilen, açığa vurulan inançlardır. Bu tür yasaklamaların, Emevi-Abbasi toplumlarında başladığı, sonra öteki İslam topluluklarında da uygulama alanına konduğu biliniyor. Yöneticiler, boyuna kendilerini öven ozanları korumuş, karşı çıkanları ortadan kaldırmakta bir sakınca görmemiştir. Kimi dönemlerde, şiirin bir ezgi gibi okunmasına bile karşı çıkmış, şiirle müzik arasında kurulacak bir bağlantının tutarsızlığı öne sürülmüştür. Söz gelişi, tekkelerde şiiri bir ezgi uyumuyla okuyup "zikir etmek" suç sayılmıştır. Bu tutum, bir inanç anlayışının doğal sonucudur, çağın değer düzenine dayalıdır, şiirin öteki yaratmalarla olan bağlantısını kesecek nite-likte değildir.

Divan şiiri, değişik biçimleri olan, düzeni, yapısı birbirine benze-meyen birimlerden kurulu bir bütündür. Bu bütünün içinde yeralan ürünlerin sayısı, ayrı bir çalışmayı gerektirecek niceliktedir. Burada özet olarak sunulan bu ürünlerden, ilgili bölümde, açıklamalı örnekler verile-cektir:

1- *Kaside*, genellikle övmek için düzenlenen, onbeş beyitten aşağı olmaması bir gelenek sayılan, bir şiir türüdür. Gazel düzeninde olup ondan çok uzundur. İlk iki dizesi birbiriyle uyaklı ayaklı olup, son-raki dizelerin ilki bağımsız, ikincisi birinci bölümün iki dizesiyle uyaklı ayaklıdır (kafiyelidir). Kasidede, uzun olmasına karşılık, konu bütünlüğü yoktur. Birkaç bölüme ayrılır. A- Başlangıç bölümü, buna "matla" denir, ilk iki dizenin oluşturduğu birimdir. B- Nesib, ikinci bölümdür, sevgiyi konu edinen ikinci bir başlangıç niteliğindedir. C- Övgüye girmeden ön-ce, değişik konularda söylenen bölümdür, buna "teşbib" adı verilir. Ç- Girizgâh denen, ana konu olan övgüye geçişteki ara bölümdür, belli be-lirli bir konusu yoktur. D- Tac beyt, ozanın adının geçtiği bölümdür. E- Tagazzül, kasidenin başında ya da ortasında değişik konuları, genellik-le sevgiyi içeren bir gazellik bölümdür. F- Fahriye, ozanın kendi kendini övdüğü. G- Dua, ozanın, övdüğü kimseyle ya da kendisiyle ilgili yakarış bölümü.

2- *Gazel*, beş beyitle onbeş beyit arasında olan bir türdür. Kasi-de de olduğu gibi ilk iki dize birbiriyle uyaklı ayaklı (mukaffa), sonraki dizelerin ilki bağımsız, ikincisi birincilerle uyaklı ayaklıdır. Konu bakımın-dan daha çok sevgiyi işler, ozanın tutumuna (meşrebine) göre konu-nun değiştiği, bilgece, dervişçe olduğu da görülür. Ozan konu seçmek-te bağımsızdır, ancak biçim kesindir, ölçü bellidir. Gazelin de ilk iki dize-sine "matla", ozanın adı geçen bitiş bölümüne "makta" adı verilir.

3- *Kıt'a*, dört dizeden oluşan bir bütündür. Birinci ile üçüncü di-zeler bağımsız, ikinci ile dördüncü dizeler ise, kendi aralarında, kafiyeli-dir. Birinci, üçüncü, dördüncü dizeleri kafiyeli olan dörtlükler de vardır.

Konusu ozanın isteğine bağlıdır, belli belirli değildir. Hangi ölçüyle olursa olsun düzeni değişmez, yalnız konuda bütünlük, birlik aranır.

4- *Mesnevi*, dizeleri ikiye ikiye kendi aralarında kafiyeli olan türdür. Birbiriyle kafiyeli olan birim (beyt)lerin bağımsız olması gerekir. Bu tür, uzun konuları işlediğinden, birimlerin tek kafiye düzenine bağlanması olanağı yoktur. Ölçü bakımından da, genellikle, kısa, kolay olanı seçilir ki bu da söz, kavram bulma güçlüğündendir.

5- *Murabba*, birbiriyle kafiyeli dörder dizeden oluşan birimlerden kurulu bir türdür. Dört dizelik birimlerin sayısı üçten dokuza değin yükseltilebilir. Kimi murabbalarda ilk birimin ikinci dizesi, sonraki birimlerin dördüncü dizesi olarak yinelenir.

6- *Muhammes*, kendi aralarında kafiyeli beşer dizelik birimlerden oluşan biçimdir. "Bend" adı verilen bu beşer dizelik birimlerin sayısı da murabba türünde olduğu gibidir.

7- *Müseddes*, birbiriyle kafiyeli, altışar dizelik birimlerden kurulu bütündür, birimlerin sayısı, üçten az olmamak üzere, isteğe göre, çoğaltılabilir.

8- *Müsebbâ*, kendi aralarında kafiyeli yedişer dizelik birimlerden oluşan türdür. Birimlerin sayısı isteğe göre değişir.

9- *Müsemmen*, kendi aralarında kafiyeli, sekizer dizelik bölümlerden oluşur. Bölümlerin sayısı ozanın gönlüncedir.

10- *Muaşşer*, kendi aralarında kafiyeli onar dizelik bölümlerden kuruludur. Bölümlerin sayısı kesin değildir.

11- *Müsel sel*, bütün dizeleri birbiriyle kafiyeli olan türdür. Tek kafiye düzenine dayandığından, pek az görülür.

12- *Müsemmat*, dört mefailün ya da dört müstefilün ölçüsüne göre düzenlenen, iki dizeden oluşan birimler(beyitler), kendi aralarında, dörde bölünerek, ilk üç bölümü birbiriyle, dördüncü bölümü baştaki iki dizenin son bölümleriyle kafiyeli olan türdür. Anlaşılması kolay olmadığından bir örnek verelim:

*Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı
Kamu bimârına cânân devâ-yı derd ider ihsan
Niçün kılmaz bana dermân beni bimâr sanmaz mı
Gamım pinhân dutardım ben didiler yâre kıl ruşen
Disem ol bi-vefâ bilmem inanır mı inanmaz mı*

-Fuzuli-

bu örnekte üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı dizeler ortalarından bölünerek, kendi aralarında, yeni bir kafiye düzeni oluşturuyor, dizelerin dördüncü bölümleri de gazelin birinci bölümünün sonuyla kafiyeli kılınıyor. Bu şiir ondört dizeden oluşup, bu ölçüye göre dizelerde kafiye düzeni vardır.

13- *Müstezad*, dizelerin altına, ikinci dize yerine yarım dize eklenerek oluşturulan şiir türü. İlk dize bütün, ondan sonra gelen ikinci dize yarımdır.

14- *Rübai*, dört dizeli, birinci, ikinci, dördüncü dizeleri birbiriyle kafiyeli şiir türüdür. kimi rübailerin dört dizesi de birbiriyle kafiyeli olur. Özel bir ölçüsü vardır, öteki şiir türlerine benzemez. Birinci dizesi "mef'ulün" ölçüsüyle başlarsa "ahrem", "mef'ulü" ölçüsüyle başlarsa "ah-reb" adını alır.

15- *Şarkı*, murabba biçiminde yazılıp ezgiye dönüştürülen şiire denir. Genellikle ikinci dize dördüncü dize olarak yinelenir.

16- *Terci-i bend*, gazel türünde düzenlenen şiirlerin, ayrı bir beytle birbirine bağlanmasından oluşur. Bu ayrı beytin, başladığı bölümlerin bitiminde yinelenmesi, değişmemesi gerekir. Bu yinelenen, değişmeye beyte "vasıta" denir ki "aracı" anlamındadır.

17- *Terkib-i bend*, gazel türünde yazılı şiirlerin başka bir bölüm eklenerek birleşmesinden oluşan bütün. Bu türde "vasıta" denen aracı beyt değişir.

18- *Tuyuğ*, yalnız fâilâtün fâilâtün fâilün ölçüsüyle düzenlenen, birinci, ikinci, dördüncü dizeleri birbiriyle kafiyeli olan, dört dizelik şiir türüdür. Divan şiirinde bu türün bulucusu Kadı Burhaneddin sayılır.

Yukarda, 18 bölümde açıklanan şiir türü, biçim, ölçü bakımındandır, şiirin konusu, özüyü bağlantılı değildir. Divan şiiri biçime büyük değer veren bir anlayışta olduğundan, ozanların bu kurala uymaları gereklidir, yoksa yapılan iş eksik sayılır. Şiirin bir de içerdiği konu yönünden değerlendirilip adlandırılması var. Bu adlandırmanın belli bir sayısı, sınırı yoktur. Ozan, şiirini hangi düşünceyle yazmış, hangi konuyu işlemişse, ona içeriğine uygun adı vermekte bağımsızdır. İmdi, bu adlandırmadan da birkaç örnek vermenin, konunun daha kolay anlaşılmasında, yararı vardır.

1- Ozan, şiirini kendi kendini övmek için düzenlemişse ona "*fah-riye/övünme*" denir. Az da olsa, bu türde şiirler vardır, Divan yazınında.

2- Şiir tanrıyı övmek, ona yakarmak, onun niteliklerini sayıp dökmeyi konu edinmişse "*münacaat*" adını alır.

3- Konu Peygamber olursa şiire "*naat*" denir.

4- Birisini övme düşüncesiyle yazılan şiirin adı "*medhiye*"dir.

5- Sevilmeyen, kızılan birini yermek için söylenen şiir "*hicviye*" diye anılır.

6- Konusu Ramazan olana "*ramazaniye*", bayram olana "*iydiye*", kış olana "*şitaiye*", yaz olana "*sayfiye*", at olana "*rahşiye*", hamam olana "*hammamiye*", bahar olana "*bahariye*" bg. adlar verilir. Bu türe giren şiirlerin, önce de söylendiği gibi, niceliği belli değildir..

7- Ölü için söylenen, genellikle içli, duygulu, acındırıcı olan şiir türüne "*mersiye*" denir, halk ağzında "*ağıt*" olarak yaygındır.

Divan yazınında, ozan "divan"ını düzenlerken şiirleri ABC dizisine uydurma gereğindedir. Bütünlüğe kavuşan bir "divan"da Arap yazısının bütün harflerine göre kafiyeleyen bir şiirin bulunması, "aruz" denen ölçünün bütün bölümleriyle, en azından bir şiirin, yazılması gerekir. Buna uymayanlar da vardır. "Divan düzenleme"nin de belli kuralları, koşulları bulunur. En başta "münacaat", sonra "naat", onların arkasından sırayla Padişahlara, devlet büyüklerine, bilginlere sunular övgüler (medhiyeler), ağıtlar (mersiyeler), öteki "kaside" türünden şiirler gelir. "Gazel" bölümü de "elif/a" ile başlar, "ya/y" ile biter. En sonra "mukataat/dörtlükler, daha uzunca şiirler, genellikle yarım kalmış olanlar", rübailer, beyitler, tek dizeler (mısralar) dizilir. Ozan, bu düzeni benimseyip benimse-meme konusunda pek bağımsız sayılmaz. Özellikle "divan"ın başlangıç bölümünde, yukarda söylenen düzene uyma gereği vardır. Son bölüm, düzenleme bakımından, ozanın bağımsız olduğu kesimdir. Söz gelişi, bir "divan"da tanrı'ya, Peygamber'e yazılan şiir sultanın atına yazılardan sonra gelemes, ya da sultan'a yazılan şiirin önüne sevilen, ancak aşama bakımından sıradan bir yurttaş için söylenen övgü getirilemez. Kimi ozanlar, "munacaat" "naat" yazmamıştır, söz gelişi Bâki, Nedim gibi ozanların, elimizde bulunan "divan"larında, geleneğe uyularak yazılmış "münacaat", "naat" yoktur. Nedim "divan"ında "Sultan III. Ahmed" için düzenlenen övgü, geleneğe uygun yerinde değildir (Nedim Divanı, A. Gölpınarlı, 1951).

Divan şiirinde, daha doğrusu, divan geleneğinde, ozan divanını sağlığında düzenlemişse, saray çevresinde yer almışsa, bir "kaside"yle Padişah'a sunar, "câize" denen karşılığı alır. Bu karşılık, başka övgüler için de verilir, niceliği ozana verilen değer oranındadır. Kimi divan ozan-ları, yergileri ayrı bir dergide toplar, kimi "divan"da gerekli gördüğü yere koyar.

"Divan" düzenleme dışında bir de "hamse" adı verilen, beş ayrı bölümden oluşan "bütün" vardır. İslam ülkelerinde, özellikle İran yazınında ilk "hamse" yazarı olarak bilinen ozan Genceli Nizami'dir (1141 -

1204). Türk yazınında Ali Şir Nevai (1441 - 1501), Hamdullah Hamdi (1449 - 1509), Lâmiî (1472 - 1532), Taşlıcalı Yahya (öl. 1582), Behiştî (öl. 1572), Nev'izâde Atai (1583 - 1635), Nergisi (1592 - 1635).

Divan şiirinde görülen bu biçimci, gelenekçi anlayışın başlıca kaynağı İran yazınıdır. Daha önce özetlenen şiir biçimleri içinde "tuyuğ" ile "şarkı" dışında kalan 16 tür de İran yazınından aktararak uygulama alanına konan bir biçim geleneğidir. Bu geleneğin Türk şiirine girişi epeyce eskilere, Gazneli Mahmud'un sarayında İran ozanlarıyla şiir toplantıları düzenlediği yıllara değin gider. Elde bulunan dağınık örnekler bakılırsa, İran etkisi Arap etkisiyle yanyana yürür Türk şiirinde. Ancak en güvenilir nitelikteki yazılı kaynaklar XI.yy. dolaylarında ortaya çıkar.

Bu etkinin dille başladığını, yazın ürünleriyle yayıldığını gösteren örneklerin en önemlileri Kutadgu Bilik (XI.yy.), Divan-ı Hikmet (XII.yy.) Atebetü'l-Hakayık (XII.yy.sonları) sayılır. Arap-Acem şiir ölçüsünün kullanıldığı en büyük kaynak Kutadgu Bilik'tir. Aruz ölçüsünün "fa'ulün fa'ulün fa'ulün fa'ul" bölümüyle düzenlenen bu uzun şiirde Arapça sözlerin Türk diline hangi inanç yoluyla girdiği görülür..

Divan şiirinin oluşmasında başlayan yabancı etki, Arap-Fars dillelerinden kavram aktarmâ olayı, bu yazın türünün ortaya çıkışıyla bağlantılı değildir, daha XI.yy.da, "Kutadgu Bilik"in yazıldığı dönemde İslam inançları yoluyla yabancı dil varlıkları, ölçü Türk diline, şiirine girmişti:

*Ugan bir bayat ol kamuğda oza
Öküş hamd-i öğdi anğar ok sezâ
Uluglug idisi ugan zü'l-celâl
Yaratgan törütgen me kadir kemal*

dizelerinde geçen "sezâ", "hamd", "zü'l-celâl", "kadir", "kemal" sözcükleri bu tür ürünlerdendir. Başlangıç döneminde, bu yabancı söz akını çok yavaş, çok az sayıda olmuştur. XIII.yy. ile onu izleyen ilk ikiyüz yıl içinn-de bu yabancı söz niceliği dörtte üç oranına varır.

Divan yazınından önceki Türk şiirinde ölçü ve düzen ayrı bir özellik gösterip Türk dilinin, Türk ağzının, sesinin yapısına uygunken XI.yy.da bu durum değişir. Nitekim yukarki, alıntıda kimi sözcüklerin ölçüye uysun diye uzatıldığı, uzun okunması gerektiği görülür, "oza", "öğ-di", "idisi" gibi.. Oysa Türk şiirinde ölçü sayıya, ses uyumuna dayanır, "aruz"da ise ölçüyü oluşturan seslerin uzunluğu kısıldığıdır (bk. II.).

Kimi kavramların, deyimlerin, başka dillerden aktarılmasına karşılık divan şiirinde yörenin doğal durumuna, uygarlık düzeyine göre yenilikler görülür. bu eğreti dil varlıklarından dokunan giysi yerli bir gövde-

ye giydirilir, böylece biçim dışta kalır, özü değiştiremez. Öte yandan bu biçim değişmezliği, yukarda sıralanan ölçülere, ilkelere bağlı kalma gereğinin nedeni nedir, hangi etkiler bu biteviyeliği sürdürür, pekiştirir, anlamak kolay değildir. Bu anlama güçlüğünün halk şiirinin karşısındaki durumdan geldiği belli. Özdeş inanç varlıklarına bağlanan, yalnız yaşama ortamları değişen, bir yönetimin uyruğu olan insan topluluğunun büyük bir bölümü, şiirde, ayrı, büyük yerleşme yerlerinde yaşayan azınlık da ayrı bir yol tutmuş. Daha önce de değindiğimiz bu konu toplumların yapılarına yönelik bir çalışmayı, olaya toplumbilim açısından bakmayı gerektirir. "Kutadgu Bilik" in diliyle konuşan bir topluluk yüz, yüzelli yıl sonra (en çok) birdenbire değişiyor, Fuzuli'nin, bildiğimiz, diliyle şiir söylüyor.

Divan Şiirinde Ölçü

Divan şiiri, biçim üzerine kurulmuş, yapısı ile biçimi arasındaki bağlantıyı ses uyumuyla sağlayan, anlamı kavramların uzayıp kısalmasında bulan bir yazın ürünüdür. Bu ürünün değişmez ölçüsüne "aruz" denir. Bütün İslam ülkelerinde kullanılan bu ölçüyü, kimi ulusların aydınları, kendi dillerinin yapısına göre az çok değiştirmiş ya da, kendi dillerine uygun gelen bölümleri almışlardır. Divan şiirinde kullanılan "aruz" önce Araplardan İran'a, oradan da Türk şiirine geçmiştir. Bu ölçünün, elimizde bulunan yazılı kaynaklara göre Türk toplumunda uygulandığı en büyük ürün "Kutadgu Bilik"tir. Onun dışında, Türk dilinde, bu ölçüyle yazılmış ufak boyutlu şiirler varsa da, en önemlisi, üzerinde en çok durulması bu ünlü kitaptır. "Aruz" denen ölçünün Araplarca bulunduğu ileri sürülürse de (İ.S. VIII. yy.da Basralı İmam Halil), elimizde bulunan, İ.Ö. 1250 de yazıldığı bilinen "Gılgamesh Destanı" adıyla dilimize çevrilen büyük şiirin bu ölçünün "recez bahri" denen bölümüyle yazıldığı anlaşılmıştır (Gıl. Des., 1944, s.7, Prof. Landsberger)... Sin Likke Unnini adlı bir ozanın, Babil diline aktardığı bu ünlü şiirin ölçüsü, sanıldığı gibi, "aruz"un ilkin Araplarca kullanılmadığını, daha önceleri de bilindiğini ortaya koymuştur.

Divan şiirinde kullanılan "aruz"un İran yoluyla Türk şiirine girmesi, bu iki ulusun komşu olmaları, tarih boyunca karşılıklı düşünce alışverişi içinde bulunmaları yüzündendir. "Kutadgu Bilik"te kullanılan ölçüye göre Türk şiirinde ses yapısı gereği, kavram seçme, ayıklama geleneği başlamıştır: Ozan ölçüyü dile değil, dili ölçüye uydurma yolunu seçmekte bir sakınca görmemiş, gereğinde yabancı kavramlar kullanarak ölçünün bütünlüğünü korumaya çaba göstermiştir.

*Yanut birdi İlig ayur ay бүгü
Negü ol manğa sözüñg sözlegü
Seniñdin eşitgü kerek barça söz
Biligke tenğiz sen ukuşka ögüz*

-Kut./2948-49-

dizeleri "aruz"un "fa'ulün fa'ulün fa'ulün fa'ul" bölümüyle düzenlenmiştir. Sonraki dönemlerde, uzun şiirlerde en çok bu ölçünün kullanıldığını görürüz. Bunun kullanılışı da Türk dilinin ses yapısına uygun düşmesi, bir de şiirin çok uzun olması nedeniyledir..

Divan şiirinde "aruz"un bütün bölümleri kullanılmaz. Arap dilinde "bahr" adı verilen ara-bölümlerden 10'nunun en çok uygulama alanına konan ölçü topluluğu olduğunu elimizdeki yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu ölçü topluluğunun bütününe "aruz", büyük bölümlerine "bahr", küçük bölümlerine de "vezn" adı verilir. Türk şiirinde kullanılan "vezn"ler (ölçüler) şunlardır genel olarak:

1- *Bahr-i hafıf: fâilâtün mefâilün feilün
feilâtün mefâilün fa'lün*

2- *Bahr-i hezec: mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün,
mefâilün faulün mefâilün faulün,
faulün mefâilün faulün mefâilün,
mefulü mefâilün mefâilü mefâilün,
mefulü mefâilü mefâilü faulün
mefulü mefâilün faulün
mefâilün mefâilün faulün
mefâilün mefâilün...*

3- *Bahr-i kâmil: mütefâilün mütefâilün mütefâilün mütefâilün
mütefâilün faulün mütefâilün faulün...*

4- *Bahr-i muzari: mefulü fâilâtün mefulü fâilâtün
mefulü fâilâtü mefâilü fâilün...*

5- *Bahr-i müctes: mefâilün feilâtün mefâilün feilün
mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün...*

6- *Bahr-i münserih: müsteilün fâilün müsteilün fâilün*

7- *Bahr-i mütekarib: feulün feulün feulün feulün...
feulün feulün feulün faul...*

8- *Bahr-i recez:* *müstefilün müstefilün müstefilün*
müstefilün
müstefilâtün müstefilâtün müstefilâtün
müste'ilâtün
müstefilün müstefilün
mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün
mefâilün mefâilün...

9- *Bahr-i remel:* *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*
fâilâtün fâilâtün fâilün
feilâtü fâilâtün feilâtü fâilâtün...

10- *Bahr-i seri:* *müfteilün müfteilün fâilün...*

Bu ölçülerin dışında, bir de "rübai vezinleri" vardır, onlar genel olarak "hezec bahri"ne girer, yirmidört türüdür. Divan şiirinde pek azı kullanılmıştır, en yaygınları:

mefulü mefâilün mefâilün fâ
mefulü mefâilün mefâilü faul...
mefulün.....

gibi "mefulü" ile başlayan türe "ahreb", "mefulün" ile başlayan türe de "ahrem" denir. Böylece "ahreb"le başlayan oniki, "ahrem"le başlayan oniki ölçü düşünülerek "rubai vezni" yirmi dörde çıkar.. Bu konuda uygulamalı örnekler, ilgili bölümlerde verileceğinden burada üzerinde durma gereği yoktur.

Divan şiirinde kullanılan bu ölçülerin yapısından anlaşıldığına göre, Türk dilinin ses uyumuna uymaları sözkonusu değildir. Ozan bir seçme yapma gereğindedir, ya yabancı kavramları yardıma çağırarak, ölçünün yapısına dokunmayacak, ya da ölçüyü Türk dilinin yapısına uydurmak için yeterince değiştirme yoluna gidecektir. Bütün divan ozanları birinci yolu seçmiş, değiştirme gereği doğduğunda, genellikle, dilin uyumunu bozmayı yeğlemişlerdir. Bu uygulamanın, dil açısından ne gibi sonuçlar doğurduğunu gelecek bölümlerde örnekleriyle göreceğiz..

Bu, ölçüye uyma gereği nereden geliyor? gibi bir soru ile karşılaşınca duraklamanın, şaşmanın da anlamı yoktur. Türk şiirinin dille olan bağlantısı, o dilin yapısına uyan ölçüyle kurulur. Oysa alınan ölçüler

Türk dilinin gelişimiyle, yapısıyla, ses uyumuyla ilgili değildir. Türk diline uyan ölçülerle ortaya konan şiirler başka bir inanç evreninin ürünleriydi, yeni inançlar bütünüyle bağdaşır, kaynaşır bir yanları yoktu. Yeni bir inanç ortamına giren Türk insanı, eski inançlarla sarmaş dolaş olan şiiri bırakma gereğindeydi, bunu da yönetimin yapısına aykırı davranmamak için uygulayacaktı. Sonunda gereğini yerine getirdi. Bir ozan olarak yeni inançların uygun gördüğü şiiri, ölçüyü seçti. Ölçü, ister istemez kendi yapısına uyan kavramı da birlikte getirdi. Ölçü-kavram bağlantısı, bir yerde, dil-ölçü bağlantısına dönüştü. Aktarılan, ölçüye uygun, kavramların yeni bir anlayış açısıyla geleceği de kuşkusuzdu. Kavram boş değildir, içini dolduran bir öz vardır, işte bu öz divan şiirinde, inançların etkisiyle, Arap-İran uygarlık ürünlerine yönelme gereğini yarattı. Oysa, ölçünün böylesine büyük bir etki taşıdığına pek inanılmaz, işin içine girmeyince. Divan şiirine dıştan bakıldığında, ölçünün ağırlığı pek sezilmez, içine girip ölçünün oturduğu tabanı görmek gerekir. Divan şiirinin ortaya konduğu çağlarda, Türk dilinde "geliyor musun?" gibi "mütefâilün" ölçüsüne uyabilecek kaç söz bulunabilirdi? Bulunsa bile şiire girme olanağı neydi? Hangi ozan, ölçüye kolayca uyan yabancı kavramları aktarma kolaylığı varken "aldanmıyorsun" diyerek "müstefulâtün" ölçüsünün içini dolduracağım diye akla karayı seçmeye koyulurdu? Bir de ozanın kendi düşünce evreninde yücelttiği görüşler, inançlar, sanatla ilgili buluşlarının bulunduğunu gözönüne getirelim.

Ölçünün dili etkilemesi ozanın tutumuna bağlı değildir. Ozan, bir geleneğin çizgisi üzerinde kalma gereğini duyarsa, bu çizginin dışına çıkma kendi yararına olmazsa, bağımsız sayılmaz. Yaşadığı çağın, üyesi olduğu toplumun yapısı gereği bulunduğu çevreye uymak, bütün ortaçağ boyunca sürediden bir davranış biçimidir. Varlıkların, Saray'ın çevresinde yaşayan, çıkarını, geçimini bu yolda bulan bir ozanın, bulunduğu yerin tutumuna, durumuna aykırı bir davranış içine girme olanağı yoktur. Ozan, çevrenin koşullarına uymadığı gün, kendini ya öteevrende ya da sürgünde bulur. Bu olayla şiirde uygulanan ölçünün ilgisi nedir diye bir soru doğaldır. İlgisi vardır, çok da köklüdür. Sözgelişi, Saray yöresinde yaşayan, geçimini oradan sağlayan bir ozanın, yörenin anlayışına, beğenisine ters düşecek ölçüde, nitelikte şiir söylemesi göz yumulur bir olay değildi, o dönemlerde. Ozan, umduğu "caize"yi alabilmek için sultana, başka bir büyüğe sunacağı şiiri "koşma" türünde yazmaz, yörede "kaside" denen bir tür, onun da belli bir biçimi, ölçüsü, düzeni vardır. "Kaside", "gazel" yalnız "aruz"la yazılır, onun bölümlerinden birine göre düzenlenir. Bu bölümlerden seçeceği ölçüye uyacak kavramların bulunması da kolay değildir. Önce seçilen ölçünün yapısına, düzenine, iniş-çıkışlarına denk gelenlerin aranması gereği var. Bulunan kavramlar arasında kurulacak bağlantı ozanın yaratıcılığını, gücünü gös-

teren birer kanıttır. Bunu düşünen, düşünme gereğinde kalan ozan bağımsız sayılamaz. Onun yaratıcı gücü, becerisi geleneğe dayalı ölçüyle, ölçüye uyan kavramlarla, bu kavramlar arasında kurulacak anlam bağlantısıyla sınırlıdır. Taşlıcalı Yahya Bey'in;

*Sürur-i sur-i ser-i serverân-i Osmânî
Müşerref itdi yine cümleten dil-ü cânî
Tonandı kasr-ı mu'allâlar ile her cânib
Cinâna döndi sanasın bu âlem-i fânî*

dörtlüğünde geçen dizeler, Kanuni Süleyman'a sunduğu bir övgünün başlangıcını oluşturur. Ozan, "mefâilün feilâtün mefâilün feilün" ölçüğünü seçmiş, ona uyan kavramlar arasında kurmayı düşündüğü bağlantı için ikinci bir seçim yapma gereğindedir. Dizelere yerleştirdiği yabancı sözlerin yapısı ölçüye kolayca uymaktadır. Buna karşılık "yine", "sanasın", ses uyumu bakımından ölçüye yatkın değil. Ozan, "sanasın" sözcüğünün "na"sını, ölçük gereği, uzatıp "nâ" diye okursa, sözcük "sanâsın" biçimine girerse şiire uyar. "Yine"nin de "ne"sini uzatma gereği var, ozan bu gereklileri yerine getirdi. Ancak, bu uzatıp kısaltmaların yapılabileceği sözler bellidir, sayılıdır. Sözcüleri "gelemiyor" sözünü neresinden uzatıp kısaltmaya kalksa gene okuma, söyleme tutukluğunu önleyemez, şiirin uyumu da bozulur, bu durum ozanın beceriksizliğine yorulur. İşte burada, ölçünün dille olan bağlantısı, dili etkileyişi daha kolay anlaşılıyor. İlk bakışta pek önemli gibi görünmeyen ölçü, biraz derinlere inince sanıldığından daha büyük bir etki gücüyle dikiliyor karşımıza. Bâki'nin;

*İdgehde varalum dülâba dilber seyrine
Görelim âyine-i devrân ne sâret gösterir*

dizelerinde geçen "varalum", "görelüm" gereksiz yere uzatıldı, ölçüye uyduruldu diye eleştirilmişti. Ozan "vâralum", "görelüm" gibi Türk dilinin yapısına aykırı gelen bir uzatmaya gitmese bu sözcükleri şiire sokamaz, söylemek istediğini de söyleyemezdi. Oysa ozan dilediğini yaptı, söyleyeceğini söyledi, ancak eleştiricinin okundan da kurtulamadı. "Fâilâtün" ölçüğine "varalum", "görelüm" başka türlü uyamazdı.

Divan Sanatının Genel Kavramları

Divan şiiri, bir sanat ürünü olarak, belli belirli yapısı içinde bütünlüğünü korur. Bu bütünlük şiirin gücünü, yaratma olanağının boyutlarıyla bağlantılı kılar. Ozan şiirini ortaya koyarken, değişik anlamları içeren kavramların yardımına sığınır. Bu kavramlar bellidir, sayılıdır. Şiirin özünü oluşturan bu kavramlar değişik oranda birbirine yaklaşır, birbirinden uzaklaşır. Ozan başarısını, bu kavramlar arasında kuracağı bağlantı ile sağlanan, anlama borçludur. Anlam bağımsız değildir, kavramların örgüsü içinde, okuyucunun kavrayış yeteneğine, yorum gücüne göre genişler, daralır, varolur yokolur. Bizim "divan sanatı" dediğimiz başarı alanı, bu belli kavramlar arasında kurulan bağlantıdan doğmuştur. Bu sanat kavramlarından şiirin yapısıyla ilgili sayılan önemlilerinden örnekler verelim.

1- *Ahenk*, şiirin içyapısıyla ilgilidir, ölçüyle bağlantılıdır, özellikle sözün ölçüyle uyması sonucu doğan müzik etkisine denir. Ahengi yaratan başlıca öge şiire giren kavramlar arasındaki ses bağlantısıdır. Seslerin birbirine uygunluğu, özdeşliği, akıcılığı ahengin yapısını oluşturur. Sesli harflerin yan yana gelişi, birbirine eklenişi, genellikle, ahengi bozar. Şiirde ahenge önem veren ozanlar kısa okunuşlu sözcüklerin yan yana gelmelerine özen gösterirler. Ahengin karşısı "tutukluk"tur, şiirde söyleyiş güçlüğü yaratır. Nâili'nin;

*Aşûfte idüb dilleri nezzârelerün hep
Bir bir dıyar esrârın biçârelerün hep*

dizelerinin birincisinde, "âşûfte idüb"te tutukluk, ötekilerde ahenk vardır, dizelerin okumuş güçlüğü, tikanıklık yaratmadan ağızdan akar gibi çıkıyor.

*Her subh tavâf eyleyerek ka'be-i kâyun
Bir yire gelür âşık-ı âvârelerin hep*

dizelerinde ahenkle tutukluk yanyanadır. "Bir yere güler" söyleyişi kolay

olmayan, "yire" sözcüğünde dili tıkayıcı bir nitelik var, oysa öteki bölümler akıcı, uyumludur. Bâki'nin;

*Hep seniinçindür benüm dünyâ cefâsın çekdiğüm
Yoksa ömrüm varı sensüz neyleyim dünyâyı ben*

dizelerinde "yoksa ömrüm" de iki sesli "a", "ö" yanyana geldiğinden söyleyiş duraklaması, tikanıklık var, öteki bölümler akıcıdır, söyleyişi kolay.

Nef'i'nin;

*Gül devri ayş eyyâmdır zevk-u safâ hengâmıdır
Aşıkların bayrâmıdır bu mevsim-i ferhunde dem*

dizelerinde "gül devri ayş" sözlerinde "i-a" nedeniyle yumuşak bir tutukluk, öteki bölümlerde ahengin açık örnekleri vardır. Yumuşak bir tutukluk dememizin nedeni eski harflerde "i" sesiyle "y" sesinin özdeş olmasındandır. ozan "gül devri ayş eyyâmı" derken "i/y-a" seslerini söyleyiş akışı içinde birbirine yaklaştırıyor. Bu yaklaşma "müstefilün" ölçeğinden dolayıdır. Gerçekte tikanıklığı yapan "devri" değil, onun ardınca gelen "ayş"ın "a"sıdır (eski yazıda "ayn")...

2- Azâde, bağımsız, başlı başına bir anlam bütünlüğü taşıyan dizeye denir. İki dizeden oluşan birimde, anlam dizeler arasında kurulan bağlantıya dayanır, âzâde denenenlerdeyse anlam tek dizeye sığdırılmıştır. Bu tür dizelerin çoğu atasözü niteliğindedir, dilden dile, çağdan çağa aktarılıp gider, kiminin ozanı bilinmez bile.

Bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

-Bâki-

Sen gelmeyince hâtıra bilsen neler gelür

-Nâbi-

Yâ Rab bu âferin ne tükenmez hazinedir

-Nâbi-

Şecaat arz ederken merd-i kıbtı sirkatin söyler

-Ragıp Paşa-

gibi dizeler, söylene söylene, bir atasözü niteği kazanmıştır...

3- *Akis*, bir dizenin ortasından bölünüp iki ayrı nitelikte söylenmesidir. Anlam, pek değişmese bile, söyleyiş özelliği değişir.

Semen geldi Sezâiye bu mahbesde oturmakdan
dizesi "aks" ile ortasından bölünüp yer değiştirerek:

Bu mahbesde oturmakdan semen geldi Sezâiye

-Sezâi-

Bunu "tedvir"le eşanlamlı görenler de var. Yapılan işlemde anlam değişikliği yok, sözcüklerin öne arkaya, alta üste gelmesi bir yer değiştirmedir..

4- *Asâlet*, iki kavram arasında kurulan bağlantıyla sağlanan uyumdur. İki dizenin birbiriyle olan anlam bağlantısı örnek alınacak nitelikte bir çağrışım yapıyor, sanat bakımından bir yükseliş gösteriyorsa, ortada bir asalet var demektir. Nedim'in

Ayağın sakınarak basma amân sultânım
Dökülen mey kınlan şîşe-i rindân olsun

dizelerinde görülen anlam bağlantısı "asâlet"tir. Sevgilinin sakına sakına yürüyerek sıkıntıya düşmesi dökülecek içkiye, kırılacak sağrağa yeğlenmiyor. Burada, dökülen dökülsün, kınlan kırılın, tatlı canını üzme anlamı saklı.

Beni öldürdie firâkın meded ey dost yetiş
Hele bir pâre dahi tende harâret bâkî

-Bâki-

dizelerinde de söyleyiş üstünlüğü, anlam yüceliği vardır. Ayrılığından öldüm, ey dost yetiş, yardıma gel, gövdemde biraz daha sıcaklık var, iyice soğumamış...

5- *Belâgat*, söylenen sözde, yazılan şiirde, düzyazıda akıcılık, anlam tutarlılığı, derinlik, uyum, kolaylık demektir. Anlam karışıklığı, söyleyişte ututukluk, tutarsızlık, tıkanıklık belâgat'le bağdaşmayan, istenmeyen, şiirin, düzyazının değerini düşüren özelliklerdir.

İtdik o kadar ref-i taayyün ki Neşâti
Ayine-i pür-tâb-ü mücellâda nihânuz

dizelerinde söyleyiş kolaylığı yanında anlam derinliği, uyum gibi şiirin özünü biçimlendiren öğeler vardır.

*Mestâne mukûş-i suver-i âleme bakduk
Herbirini bir özge temâşâ ile geçdük*

-Nâili-

dizelerinde de, anlam derinliği yönünden, belâgat görülür. bu iki örnekte, ozanların bilgece tutumu, evrene, varlığa bakışı sergileniyor... Kimi düzyazı örneklerinde söyleyişin akıcı, yumuşak, sürükleyici olmasına karşılık belâgat bulunmaz. Birbirine eklenen, bir müzik uyumunu uyandıran kavramların anlamlarını kavrama güçlüğü belâgat sayılmamalı... Belâgat güzel söyleyip boş konuşmak değildir, anlamla, tutarlılıkla dolu olmak gerek.

6- *Bercest*e: seçilmiş beğinilmiş, atasözü gibi söylenir olmuş dize ya da beyitlere denir. "Azâde"den ayrılan yanı, kolay söylenir, akıcı, uyumlu, anlamlı olmasıdır. Azâde'de söyleyiş kolaylı olmasa bile anlam taşıma önemlidir. Oysa berceste'de önem anlamla uyum arasındaki bağlantıdan doğar. Kimi ozanlar ikisini de özdeş sayar.

*Karşımda durma git demek ey meh ne ihtiyâc
Sen serv-i gül-izânı gören kendiiden gider*

-Ruhi-

(Ey ay yüzlü güzel, karşımda durma git demenin gereği yok, senin gibi servi boylu, gül yanaklıyı gören kendinden geçer, gider. Ozan, bir söz oyunu yaparak, kendinden geçme ile çekip gitme arasında bağlantı kurmuş).

Eğer maksud eserse musra-ı berceste kâfidir

-Ragıp Paşa-

*O gül endâm bir al şâle bürünsün yürüsün
Ucu gönrlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün*

7- *Cinas*: yazılışı bir, anlamı ayrı kavramlar arasında kurulan bağlantı. Divan şiirinde en çok başvurulan, söz oyunlarına en elverişli olan bir kavramdır.

*Bize Tâhir Efendi kelb demiş
İlûfâtı bu sözde zâhirdir
Mâlîki mezhebim benim zirâ
İ'tikadımca kelb tâhirdir*

-Nef'i-

dörtlüğünde geçen "tâhir" sözcüğü "temiz" anlamındadır, ayrıca bir kişinin adıdır. İslam dininin dört inanç kurumundan biri olan "Maliki mezhebi"ne göre köpeğin içtiği su ile abdest alınır, pis değildir. Ozan kendisine "kelp/köpek" deyen Tahir Efendi bize köpek dedi, bizi övdüğü sözle açığa çıktı, ben Maliki mezhebindenim, inancıma göre köpek tahir (Tahir)dir, dedi. Burada "cinas"ın anlamı "köpek sensin"dir, Tahir Efendi'nin adıyla anlamı arasında bağlantıdan yararlanan ozan onu, yiyor.

Başka bir ozan da, "çalmak" sözcüğünün iki anlamlılığından yararlanarak:

*Bir düzd-i sebük-pây girib höcre-i şeyhe
İç eyledi peymânesini nâyini çaldı*

dizelerini söyledi. Burada "çalmak"tan çıkan iki anlam var, biri çalgı çalmak, öteki aşırarak, hırsızlık etmek. Ozanın söz oyununa başvurarak söylemek istediği şu: Ayağı hızlı bir hırsız şeyhin odasına girerek kadehini yürüttü, kavalını (ney'ini)da aşırıldı.

8- *Ebcad hesabı*: bir olayın yılını, belli sayıları gösteren, harflerle anlatma. Divan şiirinde önemli bir başarı alanı sayılan, "tarih düşürme" diye dilegetirilen bir olaydır, buna "ebced hesabı" denir. Eski yazılara ayrı ayrı bir sayı verme kuralına dayanan "ebced hesabı" şöyledir: "ebced hevvez hutti kelemen sa'les karaşet sehzaz dazıg". Bu sözlerin anlamı yoktur, yalnız harflerin sırasını, sayılarını göstermeye yarar. Harflere karşılık olan sayılar bu sözlerle göre şöyle sıralanır: elif (a/1), be(b/2), cim(c/3), dal(d/4), he(h/5), vav(v/6), ze(z/7), ha(h/8), tı(t/9), ye(y/10), ke(k/20), lam(l/30), mim(m/40), nun(n/50), sin(s/60), ayn(a'/70), fe(f/80), sad(s/90), kaf(k/100), rı(r/200), şın(ş/300), te(t/400), se(s/500), hı(h/600), zel(z/700), dad(d/800), zı(z/900), gayn(ğ/1000). Arap ABC sinde bulunmayan, yalnız Fars ABC sinde bulunan p, ç, g harfleri şunlarla eşit sayıda tutulur: p/b, ç/c, j/z, g/k...

Ebcad hesabı eski yazı dediğimiz Arap-Fars ABC sine göre düzenlendiğinden, o ABC nin ses yapısı, okunuşu, söyleniş bilmeden anlaşılır. Sözel geliş bu ABC de "he", "ha", "hı" sesleri Türk ABC sinde

yalnız "h" sesiyle, "ka", "ke" sesleri "k" sesiyle, "elif", "ayn" sesleri "a-e" sesiyle, "dal", "dad" sesleri "d" sesiyle, "te", "ti" sesleri "t" sesiyle, "ze", "zi", "zel" sesleri "z" sesiyle, "se", "sin", "sad" sesleri "s" sesiyle veriliyor. Oysa bunların Arap-Fars ABC sinde sayıları ayrı, Türk ABC sinde birdir. Bu nedenle bu ABC yi bilmeden "ebced hesabı" uygulanamaz. Konuya açıklık getirmek için kolay bir örnek verelim: Kemal (kef/20, mim/40, elif/1, lam/30=91.) (Tarih bölümünde örnekler verilecek)

9- *Edâ*, ister şiirde, ister düzyazıda olsun, yazış, söyleyiş biçimini, ozanın, yazarın düşüncelerini ortaya koyuştaki davranış türüne, tutumuna denir. Hangi yazın türünde olursa olsun edâ'nın inceliğine, uyumuna büyük özen gösterilir. Bir yazı ürününü anlamada, kimin elinden çıktığını kavramada edâ'nın etikisi önemlidir. Edâ ile dile getirilen anlam "müeddâ", edâ'nın güzel oluşuna da "hüsn-ü edâ" denir.

*Çok mu bu kadar hüsn-ü edâ tâbıma zirâ
Vassâf-ı hudâvend-i pesendide şiyemdir*

-Nef'i-

Olizelerinde, ozan, "benim ozanlılığımın özünü oluşturan niteliğime bu denli güzel söz söyleyiş çok mu, beğenilmiş ulu bir varlığın niteleyicisidir" diyerek şiirinde "hüsn-ü edâ" bulunduğunu ileri sürüyor.

10 - *Edeb*, yazın türünde sözün düzgün, uyumlu, saygı-sevgi uyandıracak nitelikte olmasıdır. Şiir ya da düzyazının kuşattığı anlamda incelik, okuyucuda güzel bir izlenim, tatlı bir etki uyandırma, kabalıktan, yakışsızlıktan kaçma anlamındadır. Nedim'in;

*Mest-i nâzım kim büyüdü böyle bi-pervâ seni
Kim yetiştirdi bu güne servden bâlâ
Buyden hoş rengden pâkizedir nâzûk tenin
Beslemiş koynunda guya kim gül-i rânâ seni
Güllü dibâ giydin amma korkarım âzâr ider
Nâzeninim sâye-i hârî gül-i dibâ seni*

Olizelerinin bulunduğu gazel şiirde "edeb"in örneğidir. Öte yandan Sabit'in;

*zannitme nuhuddur dehen-i dâğ-ı tenimde
Ağzına gıdâ aldı piristu-yi mahabbet*

dizelerinde, "edeb"ın karşıtı olan "kabalık" vardır. Divan şiirinde "edeb"e ayrırlılığın en açık örnekleri "hicv" denen yergilerdir. Ozan, "aruz"a uygun düştü diye en söylenmeyecek sözleri söylemekten çekinmez, bütün saygı kurallarının dışına çıkar. (bk. Hicv).

11 - *Edebiyat*, "edeb"ten türemiştir, kök anlamı "edeb"le bağlantılı olanlar, "edeb"e yaraşanlar, uygun düşenler demektir. Anlam genişlemesiyle "güzel sanatlar"dan sayılan şiir, düzyazı ile benzeri ürünlerin oluşturduğu bütüne denir. "Türk Edebiyatı", "İran Edebiyatı", "Alman Edebiyatı" bg. söz-yazı sanatlarından kurulu bütünün adı olarak söylenir...

Edebiyat başlıbaşına bir yaratma, belli koşullara, kurallara uyarak ürün verme alanıdır. Özelliği, sanat kavramı altında toplanan yazı, söz ürünlerini dilegetirir. "Edeb" kurallarına, toplumun genel saygı, sevgi, saygınlık anlayışına ters düşen ürünlerin "edebiyat"ın dışında kalması gerekirken, yazı-söz sanatlarıyla ilgili gösterilerek bu alana sokulması onaylanır bir durum değildir. Buna karşın, yazı-söz ürünlerini bir "edeb" süzgecinden geçirmeksiniz "edebiyattan saymak yaygın bir alışkanlık olmuştur.

12 - *Fesahat*: açıklık; kolay anlaşılma, akıcılık. Okuyucuya güçlük çıkarmaksızın, isteneni söyleyip yazma kolaylığı. Fesahat, ozanın, yazarın dile olan egemenliğinden, yaratıcı gücünün yeterliliğinden, becerisinden kaynaklanır. Dilde burukluk, söyleyiş güçlüğü, anlatım tutukluğu gibi ozanı, yazarı başarısız kılan durumlar karşısında, kimileri, güç anlaşılan, karışıklık, bulanıklık yaratan kavramların arkasına sığınarak güçlü görünmek isterler. İyi bir okuyucunun gözünden kaçmayan bu tutum yazara, ozan karşı duyulması gereken güveni sarsar. Nedim'in;

*Eyvâh o üç çifte kayık aldı kararım
şarkı okuyub geçti bir âfet var içinde*

dizelerinde fesahat vardır, buna karşılık Bâki'nin;

*Zibâ yaraşur hil'at-i nâz ol boyı serve
İki kolumu itsem ana bel dolaması*

dizelerinde tutukluk, söyleyiş güçlüğü nedeniyle fesahat yoktur. "İki kolumu" sözlerini ölçüye uydurmak için gereksiz yere uzatmak dilin yapısına uymadığından tutukluk yaratıyor. Kırımlı Rahmi'nin;

*Hazır ol bezm-i mükâfata eyâ mest-i gürür
Rahne-i seng-i siyâh penbe-i minâdandır*

dizelerinde anlaşılma güçlüğü, değişik yorumlara kayma gereği bulunduğundan fesahat yoktur..

13 - *Ferd*, bağımsız beyite denir. Genellikle anlam bütünlüğü taşıyan, iki dizesi arasında uyum, düzen bulunan beyittir. Anlamı daha önceki, ya da daha sonraki beyitlere bağlı olanlar "ferd" değildir. "Ferd"e "müfred" de denir. Nevi'nin;

*Şâm-ı gamunda kuyine cân-i za'îfimi
Kıldum revâne âşika Bağdad irak değil*

dizelerinde birbirini bütünleyen anlam birliği bulunduğundan "ferd"e yerli bir örnektir.

14 - *Fikir*. şiirin, düzyazının özünü oluşturan, ona değer kazandıran, yaşamasını sağlayan ilkedir. Divan şiirinde, dizeler, beyitler kimi yerde bağımsız bir bütün olduğundan "fikir" denen temel öge de dizeye, ya da beyte yüklenir. Fikir, düşünme yeteneğinde bulunduğu sürece "icâd" olarak kalır, buna "buluş" diyoruz. Bir düzene konarak yazıya, şiire aktarılmasına "tertib" denir, şimdi "düzen" karşılığıdır. Fikrin içerdiği bütünlüğe, başka düşüncelerle karışmamasına "vahdet" adı verilir, bugün "birlik" dediğimiz niteliktir. Bir yazın ürününün içini dolduran öge "fikir"dir. Ancak onun da şiirin akışına, yapısına uyması gerekir. Yalnız bir düşünceyi anlatmak için ölçüyü, şiiri araç olarak kullanmak şiirin yapısına aykırıdır, uyumunu bozar, şiir "manzume" denen ölçülü, ayaklı-uyaklı sözler dizisi olarak kalır. Bu nedenle, başarılı bir şiirde, "fikir"in eritilerek genel uyuma karıştırılması, bir suyun içinde eriyip onu tatlandıran şeker niteliğinde olması gerekir. Bu durum ozanın yaratıcı gücüne, dile, şiir ilkelerine olan egemenliğine bağlıdır. Naili'nin;

*Nâyin ki çıkar zenzeme sürâhlarından
Bülbüller öter sanki gülün şâhlarından*

dizelerinde "fikir"i şiirin içinde eritip özümleyen bir söyleyiş başarısı vardır. Şeyh Galib'in;

*Cânân mısın belâ mısın âşub-i can mısın
Ey bi-amân gayri elinden aman senin*

dizelerinde şiir özü düşünceye egemen olarak okuyucuda bambaşka bir çağrışım yapıyor. Ozan bu dizelerde önce şiiri düşünüyor, "fikir" örtülü kalıyor.

Oysa Ragıp Paşa'nın;

*Muzaffer vakt-i fursatda adıvndan intikam almaz
Mürivvetmend olan nâkâmî-i düşmanla kâm almaz*

dizelerinde şiir değil, düşünce (fikir) öne alınarak, ölçü bir araç niteliğine dönüştürülmüş, şiir ilkeleri bir "fikir"i açıklamak için basamak yapılmıştır. Ozan, "başaran, kazanan bir kimse gününü kollayıp düşmanından öç almaya kalkmaz, yüce gönüllü kişi düşmanının mutsuzluğunu görerek mutlu olmaz" gibi gerçekten üstün, olgun, uygar kişiye yaraşır bir düşünceyi dilegetiriyor, ancak düşünce ağır bastığından şiir özü etkisiz kalıyor.

15- *Gevher*: "ebced hesabı"nda yalnız "noktalı harfler"den oluşan tarih düşürme. Tarih düşürülen dizelerin bütün harfleri sayıya katılmaz, "noktalı" olanlar seçilir (bk. Tarih).

16- *Haşv*: sözlük anlamı "kıtık", "kuru ot" bir yastığın ya da minderin içine doldurulan değersiz kırıntılar. Yazın alanında, şiirde ya da düzyazıda gereksiz söz kullanarak anlamı, uyumu bozmak karşılığı söylenir. Kimi ozanlar, şiirde, ölçüyü doldurmak için gereksiz sözleri araya sıkıştırarak anlamı bozarlar. Mehmed Akif'in;

*Nâr-ı beyzâmı nedir öyle zamanında güneş
Tepesinden döküyor beynine âfâkın ateş*

dizelerinde "tepesinden döküyor beynine" sözlerinde "haşv" vardır. bir olayı anlatırken "tepesinden" dedikten sonra "beynine", ya da "beynine" dedikten sonra "tepesinden" sözcüğünü söylemenin gereği yoktur. "Öyle döneminde güneş akkor mu nedir, çevrenlerin (ufukların) beynine tepesinden ateş döküyor"da "beynine döküyor" ile "tepesinden döküyor" eşanlamlıdır, biri ötekini gerektirmez..

17- *Hez*: sözlük anlamı, alaya alma, gülünç duruma düşürme, eğlenme'dir. Yazın dilinde, ünlü, güzel bir şiirin ölçüsüne, uyumuna öykünülerek söylenen ayaklı-uyaklı söz dizisine denir. Buna "şiir" diyemiyoruz, nedeni de gerçek şiire bir öykünme oluşudur. Divan yazınında, iş olsun diye, bu türden yararlanan, ağıza alınmaması gereken sözleri şiir ölçülerine vurarak "sözde şiir" yazarların sayısı az değildir. Aşağı yukarı bütün divan ozanlarında bu tür nesneler bulunur.

*Kaçan ağyâr oynaya satranç
Cen olur ara yirde hayli zaman
Bir iki üstühân için talaşur
Bozahâne kilâbı gibi heman*

dörtlüğünde, Taşlıcalı Yahya Bey, bir "hezl" örneği vermiştir. "Yabancılar satranç oynadıklarında, aralarında döğüş çekiş olur, nitekim bozahane köpekleri de bir iki kemik için dalaşırlar" demek şiirin özülle bağdaşır bir tutum değildir. Eğlenceli bir söz söylemek için, şiiri araç edinecek, satranç oynayanları bir kemik için dalaşan köpeklere benzetmek yazında kural sayılan "edeb"e uymaz (bk. Edeb.). "hezl" in çoğuluna "hezliyat" denir, divan yazınında bu türün başta gelen ozanları Süruri ile Havayi'dir.

18- *Hicv*: sözlük anlamı, yerme, alaya alma, küçük düşürme, kötüleme bg.dir. Divan yazınında alaylı, eğlenceli, yerici nitelikler taşıyan, bütün ozanların, az da olsa, kullandıkları bir türdür. "Hicv" i konu edinen şiirlere "hicviye" denir. "hicv" de yaratıcılık, beceri aranır da divan yazınında ölçüye uydurulmuş uyaklı- ayaklı sövüp saymalara bile "hicviye" demek bir alışkanlık olmuştur.

*Yokdur ishak gibi bir nâkes
Lütf-ü ihsânı andan itmen ümid
Hâtem-i Tay'durur ana nisbet
Mülk-i hisset içinde Pinti Hamid*

-Zâti-

*Bize kâfir dimiş Müfî Efendi
Dutalum ben ana diyem müselman
Varıldıkda yarıñ divân- Hak'ka
İkiniz de çıkarız anda yalan*

-Ne'fî-

19- *Hüsn-i ta'lîl*: bir ürünün ortaya konmasına, bir şiirin yazılmasına yolaçan, güzel örnek, örnek alınmaya değer etken. Özellikle övgülerde, bir olayla ilgili "kaside"lerde, ozanın yazmasını sağlayan konu. Fuzulî'nin "Leylâ ile Mecnun"da geçen;

*Seni görmek müteazzir görinür beyle ki eşk
Sana bakdukda dolar dide-i giryânumuza*

dizelerinde "hüsn-i ta'lil" vardır. "Sevgiliye bakınca göze dolan yaşlar önünü kapadığından yüzünü göremiyor, bundan dolayı başışlanması" diyor. Burada, görmeyi engelleyen gözyaşının göze doluşu olayında buluş inceliği nedeniyle "hüsn-i ta'lil"in varlığı açıktır...

20- *İbdâ*: yaratma, yenilik bulma, yeni bir düşünce ortaya koyma anlamındadır. Yazın alanında yaratıcılığın kaynağı "ibdâ"dır. Ancak, buluşun yeniliği geliştirici, yaratıcı olma gereğindedir, yoksa başkalarının söylemekten utanç duyduğu bir sözü, yaratıcı değeri, geliştirici özünü olmayan bir kavramı ilkin söylemek "ibdâ" sayılmaz. Şeyh Galib'in;

*Giydikleri âfîtâb-i temmuz
İçdikleri şu'le-i cihân-suz*

dizelerinde olduğu gibi;

*Bir şu'lesi var ki şem'-i cânun
Fânusuna sığmaz âsümânun*

dizelerinde de "ibdâ" vardır. Nitekim Şeyh Galib'den sonra bu tür buluşlar aramak şiirde bir gelenek niteliğine bürünmüştür.

21- *İbhâm*: bir kavramın kapalı olması, kolayca anlaşılmaması demektir. Divan şiirinde çok kullanılan, özel bir sanat sayılan kavramlardan biridir. Kimi ozanlar "ibhâm"ı bir başarı, bir derinlik sayarlar. Sözcüğün birkaç anlamı içermesinden doğan güç anlaşılma "ibhâm" değildir. "İbhâm"da kavramlar açık seçik olsa bile anlama güçlüğü vardır. Nesi-mi'nin;

*Deryâ-yi muhit cuşa geldi
Kevn ile mekân huruşa geldi
Sırr-ı ezel oldu âşikârâ
Arif nice eylesün mudârâ
Her zerrede güneş oldu zâhir
Toprağa sücud kıldı tâhir*

lızlerinde anlam derinliğinden kaynaklanan "ibhâm" vardır... Burada, kavramların sözlük anlamlarını bilmek, dizeleri bütün inceliğiyle anlamayı yetmez, ozanın yarattığı düşünce evrenine girmek, yarattığı görüntüleri bir bütünlük içinde görmek gerek.

"Olgun kişinin gönlü dolup taşı, varoluşla oluşun gerçekleştiği yor bir coşkunluk başladı, başlangıçtan beri gizli kalan varlık aydınlığa çıktı, bilge kişinin kimseye başvurması gereği kalmadı, varlığın bütün ayrıntılarında güneş (tanrı) göründü, özü sözü pırlı pırlı olan olgun kişi toprağa kapandı (secde etti)"

denerek tasavvufun varoluş görüşünü, "varlık birliği" düşüncesini açıklamaya çalışıyor. (Bk. Tasavvuf)...

22- *İbtizâl*: önemini, değerini yitirmiş, şunun bunun ağzında sakız olmuş söz demektir. Divan şiirinde, ölçüye uyularak söylenen değerli, yeniliği, derinliği olmayan, kolayca söylenebilen, boş sözlerle "ibtizâl" denir. Özellikle yergi (hicv) türünde çok görülür. Ozanın sevmediği, öfkelenildiği kimseyi kötülemek, yermek için ağıza alınmadık sözleri "aruz"a uydurarak söylemekten kaçınmaz. Buna "ibtizâle düşmek" denir. Namık Kemal'in Ali Süavi için söylediği şu dörtlükte "ibtizâl" vardır:

*Suavi dedikleri o küçük adam
Paris'te oturmuş yanında madam
Biz anı adam sandık o da mı cüdam
Aman yalnız kaldı Mustafa Paşa*

(Bu dizelerin ölçüsü bozuktur, hece ölçüsüne de uymuyor.)

23- *İcâd*: şiirde yeni bir imge, yeni bir kavram bulmaya denir, ancak bulunan yeniliğin, sanat açısından bir değer taşıması gerekir. Bu konuda "ibdâ"ya yaklaşırsa da, onun gibi, anlam derinliği yoktur.

*Çokdan ey kıl-i Nedimâ niçün oldun hâmuş
Bizi hasretde kudun nazm-ı nev-icâdın için*

diyen nedim, "icâd" sözünden bir "yeni buluş" anlamını çıkarmaktadır.

24- *İcâz*: az söz söyleyip geniş, derin anlam çıkarmaya denir. Divan şiirinde en çok aranan, ozanların başarı aşamalarını göstermeye yarayan sanat kavramlarından biri, bir bakıma en önemlisidir. Yunus Emre'nin;

*Ol can kaçır öliser sen ana can olasın
Olmuş gönül dirile anda ki sen olasın*

dizelerinde "icâz" vardır. İlk okunuşta çok kolay anlaşılır gibi gelen bu dizelerde, insan varlığının oluşu, insanın özünü kuran öğeler bakımından derin bir anlam vardır. Şeyh Galib'in;

Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

dizesinde de "icâz" vardır. İnsanın özünü kuran değerleri dilegetiriyor, geniş bir açıklamayı gerektiriyor. Anlaşılması güç değil, ancak bütünlüğün kavranması birtakım önbilgileri gerektiriyor. Yenişehirli Avni'nin;

*Sahbâ-yi hurûşân gibi minâ-yi felekden
Tâ hâric-i humhâne-i imkâne dökülsek*

söyleyişinde "icâz"ın başka bir örneği bulunuyor. Ozan, "bardaktan taşan içki gibi, kendi varlığımızın sınırlarını aşarak, bu gökkubbenin ötesine, oluşun gerçekleştiği alanın dışına dökülerek, gerçek varlığa ulaşsak" anlamını içeren bir görüşü dilegetiriyor.

25- *İhâm*: birkaç anlamı bulunan bir kavramın en uzak anlamı düşünülerek söylenen söz. Divan şiirinde söz oyunlarına en elverişli kavramlardaki biridir (bk. Tevriye).

*Lâlin esrârı nigârâ beni hayrân itdi
Acabâ böyle kalur nu ki hayret Bâki*

dizelerinde "bâki" sözcüğünde "ihâm" var. Ozan bir yandan kendi adı olan "Bâki"yi, bir yandan da sözcüğün "kalıcı" diye dilimize aktarılan anlamını düşünmüş. "Ey sevgili dudağının gizemi beni şaşırttı, benim bu şaşkınlığım sürüp gidecek mi" derken "bâki" sözcüğünün biri kendi adını, biri de anlamını içeren durumundan yararlandı.

26- *İmâle*: bir sözcüğün, belli bir bölümünün, uzun okunması, uzatılarak okunması anlamındadır. Divan şiirinde, ölçü gereği, en çok başvuru bir yoldur, ölçüyü bütünlemek için sözcükleri uygun yerlerinden bölercesine uzatarak okuma çok yaygın bir yazın geleneğidir. Arap-Fars dillerinde sözcükler, yapıları gereği, uzun-kısa okumaya elverişlidir, bu nedenle onlarda "imâle" pek ilgi çekici bir düzensizlik yaratmaz. Oysa Türk dilinde bütün sözcükler kısa okunur, uzatma, yapıya aykırı olarak, yok denecek oranda azdır. Bu yüzden Türkçe bir kavramı, ses uyumunu bozarak uzun okumak, uzatmak tutukluk yapar. Fuzuli'nin;

Vây yüz bin vây kim dildârdan ayrılmışam

dizesinde "vây"ların uzatılarak "vâyı", "dildârdan"ın da "dildârdan biçiminde okunması gerekir. Dilin yapısına uygun düştüğünden böyle okumak dizeye ayrı bir uyum, ayrı bir etki gücü kazandırıyor. Nedim'in;

Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-aman

dizesinde de "hâl", "zülf", "çeşm" sözcüklerinin uzatılarak "hâli", "zülfî", "çeşmî" biçiminde okunması doğaldır. Buna karşılık Bâkî'nin;

İki kolumu itsem ana bel dolaması

dizesinde "iki kolumu" ile "dolaması" uzatılınca tutukluk, burukluk doğuyor. Bu sözcüklerin yapısı kısa okumaya elverişlidir, uzatmaya değil. Ölçü gereği uzatılınca şu durum ortaya çıkıyor: "İykiy kolumuy", "dolamay-siy". eski yazılarla "kolumu" sözcüğü, ozanın yaşadığı çağın söyleyişine göre "kolımı" biçiminde okunur, öyle olmasına karşılık "imâle" dilin uyumunu bozuyor.

27- *İnşa*: yazın alanında, daha çok, düzyazı için geçerli bir kavramdır. Düzyazının güzel, akıcı, uyumlu olması anlamındadır. ayrı bir başarı türü sayılır, yazarın sanatla olan bağlantısını, becerisini göstermeye yarar bir kanıt diye yorumlanırdı. "İnşa", sözcüğün daha geniş bir yorumuyla, şiir-düzyazı arası bir üründü. Şiir gibi uyaklı-ayaklı olmamasına karşılık benzer sesli kavramların, belli bir anlam bağlantısı içinde sıralanmasından doğan uyuma büyük önem verilirdi.

28- *İntâk*: insan dışında kalan, konuşma yeteneği bulunmayan, doğa varlıklarını konuşturma, söyletme. Divan şiirinde çok yaygın bir türdür. Özellikle gül, bülbül, papağan bg. insan çevresinde bulunan doğa varlıklarını konuşturarak, onlara kişi niteliği yükleyerek şiir yazma yaygın bir gelenektir. Bu türün kökeni ilkçağ Anadolu uygarlığıdır. İran'da, Hindistan'da çiçekleri, kuşları, evcil olmayan hayvanları konuşturarak ürün verme geleneği yaygındı. Ancak, divan şiirine; İran ozanlarına öykünülerek geçtiği kanısı vardır. Mevlânâ'nın "Mesnevi"sinde "intak" varsa da yeni bir buluş değil, çok eskilere gider.

Gül hâre düşdi şine-figâr oldu andelib

Bir hâre bakdı bir güle zâr oldu andelib

diyen Nâili, bülbülün davranışını insansı göstererek "intak" örneği veriyor. Bülbülün güle, dikene bakması, üzülp ağlaması, yüreğinin yaralanması birer insan eylemidir.

29- *İntihâl*: başkasının söylediğini değiştirip söylemek, daha açığı başkasının sözlerini, buluşlarını kendi sözü, kendi buluşu diye göstermek, kendinin saymak, buna "çalmak" da denir. Divan yazınında birbirinin buluşlarını alıp değiştirerek kendininmiş gibi gösterme bir alışkanlık niteliğindeydi. Bunun en somut örneği, İran ozanı Hafız'ın şiirlerini, Türkçeye çevirip değiştirerek kendininmiş gibi ortaya atan Şeyhi'dir.

*Tahsil-i ışk-u rindi âsan nemud evvel
Cânem bisuht âhir der kesb-i in fezâil*

-Hafız-

*Tahsil-i ilm-i ışkî âsan bilirdük evvel
Ömr âhur oldı olmaz hâsıl bu hoş fezâil*

-Şeyhi-

bu örnekler karşılaştırılınca ikisi arasında kavram, anlam, ölçü bakımından özdeşlik olduğu görülür. Bu dizelerin bulunduğu şiir bütünü de böyledir, arada benzerlik değil özdeşlik vardır. Hafız'ın dizeleri: "Aşk, gönül enginliği (rind'lik) öğrenimi önce kolay göründü, yaşam sona erdi bu erdemleri kazanayım diye" anlamındadır, Şeyhi'nin dizeleri de sözcüğü sözcüğüne böyle. Divan yazınında "intihâl" nerdeyse bir gelenek olmuştur...

30- *İrşâd*: bir söz dizisinde ya da şiirde sonradan gelecek anlamın önceden kavranması, sezilmesi yolunda söylenen söz. Gelecekteki anlamı önceden sezdirme sanatı. Bâki'nin;

*Gül gülse dâim ağlasa bülbül aceb değil
Zirâ kimine ağla dimişler kimine gül*

dizelerinde "gül gülse bülbül ağlasa aceb değil"ün arkasından "kimine ağla kimine gül dimişler" akasözünün geleceği seziliyor. Üstelik "gül güller bülbül ağlar" diye de bir atasözü var. Bunların önceki, bir çağrışımla sonrakini gözönüne getirir.

31- *İstiâre*: sözlük anlamı, birinden ödünç almak, geri vermek üzere bir süre kullanmak için almak, iğreti olarak almaktır. Şiirde, bir kavramın anlamını başka bir kavrama yüklemek, iki kavram arasında anlam aktarması yapak karşılığıdır. Üstü kapalı olarak, gerekli sözler arasında bağlantı kurmadan, benzetme yapmak da denebilir. Benzet-

mede genellikle "gibi" ilgeci kullanılır, "dağ gibi adam", "tarlada buğday yeşil bir orman gibi", "ay gibi yüzü var", "gül gibi kokuyor" örneklerinde benzetme açıktır, bu açıklık "gibi" ilgecinin araya girmesinden doğuyor. Oysa "istiâre"de böyle bir durum yoktur, anlam araya başka bir sözcük girmeden doğrudan doğruya aktarılır. Konuşma dilinde, sevilen bir kimseye, "gülüm", "çiçeğim", "şekerim" bg. seslenmelerde "istiâre" vardır, gülün, çiçeğin, şekerin anlamı sevilen kimseye aktarılmıştır. Bâki'nin;

*Her yânededen ayağına altun akub gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar rüzgârdan*

örneğinde "ayağına altun akub gelür" bir "istiâre"dir. Ozanın "altun" dediği sularla sürüklenen sararmış yapraklardır, dökülen yapraklardır. Sararmış yaprağa, sarı olmasından dolayı, altın anlamı yükletilmiş, aktarılan anlam "istiâre"yi oluşturdu.

*Her biri görür yine pes-i perdede kânn
Nergisleri bahıtum gibi der-hâb da olsa*

-Nâili-

ikinci dizede geçen "nergisleri"nde "istiâre" vardır, göz anlamında söylenmiştir. "Her biri örtünün arkasında işin içyüzünü görür, gözleri bahıtım gibi uykuda olsa bile" derken gözün anlamı nergise aktarılmış.

*Hüsnile mümtâz olaldan verd-i handânın senin
Dâğdârın lâleler güller perişânın senin*

-Şeyhulislam Yahya-

dizelerinde "verd-i handânın"da "istiâre" vardır. "Gülen gülün" anlamında söylenen bu sözler, sevgilinin yüzü, yanağı karşılığıdır, gülün anlamı yanağa aktarılmıştır...

32- *İtnâb*: İcâz'ın karşıtıdır, çok sözle az anlam ortaya koymak, anlamı söz kalabalığı içinde boğmaktır. Divan şiirinde, ölçü sayısını bütünlemek için, bir sözle anlatılması gerekeni birçok sözle açıklama yoluna giden ozanların yaptığına denir. "İtnâb" okuyucuyu yorduğu anlayış yeteneğini karıştırdığı gibi şiiri, düzyazıyı da bozar. Ağırılık verir. Bâki'nin;

*Sakın mey dirsem ey zâhid mey-i enguri fehm itme
Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamakdır lâfz-ı muğlakdan*

dizelerinde "itnâb" vardır. Burada "sakın mey dirsem ey zâhid" sözcükleri ölçüyü doldurmak içindir, "mey-i enguri fehmi itme" de öyle, ikinci dizinin düzeninde de söz çokluğundan doğan ağırlık seziliyor. Oysa, ozan, bunu çok daha az söz kullanarak, daha etkili biçimde, "aruz"un egemenliği altına girmeden başarabilirdi. Zâtî'nin şu dizelerinde de "itnâb"ın ağırlığı seziliyor:

*Başuna yarın sa'âdet matla'ından gün toğar
Gün toğarken subh-dem ol mihr-i rahşânun gelir*

"gün toğarken", "şubh-dem" sözcükleri yakın anlamlıdır, üstelik birincisi iki dizede de, ölçüyü doldurma gereği, yineleniyor.

33- *Kafiye*: dizelerin bitiminde, eş nitelikte seslerle oluşan uyum, ses özdeşliğinden doğan düzen. "Kafiye"de kural harflerin özdeşliğidir. Bir sözcüğün bitiminde bulunan harflerle başka bir sözcüğün bitimindekileri dizelerin sonuna getirerek uyum sağlama divan şiirinin olduğu gibi "şiiir" kavramı altında toplanan bütün sanat ürünlerinin başlıca özelliğidir.

*Esdi bahâr yelleri mevsim seyr-i bâğdır
Vây bize ki bağrımız âteş-i gamla dâğdır*

-Ruhi-

dizelerinde "kafiye"yi oluşturan "bağdır" ile "dâğdır" sözcükleridir. Bu sözcüklerde geçen "ağdır" ortak ses niteliği taşıdığından "kafiye"dir. (Bk.Redif)..

*Karşunda subh olurca yanub yakılan benem
Şevk-ı ruhınle şem' gibi nice bir yanem*

-Kemalpaşazâde-

"kafiye"yi oluşturan "benem" ile "yanem"dir, "ya-nem", "be-nem"..

34- *Kinaye*: bir kavramı iki karşıt anlamda kullanarak açıklıktan kaçınma, iki ayrı anlama gelebilen sözlerin arkasına saklanarak düşüncesini dolaylı olarak dilegetirme. "Kinaye", genellikle, biri gerçek, biri simgeye dayalı olmak üzere iki ayrı anlamı bulunan kavramlarla yapılır, Divan şiirinde daha çok, yergi (hicv) alanında kullanılmıştır. Ziya Paşa'nın çok kızdığı Ali Paşa için yazdığı "Zafername" adlı uzun şiir baştan

aşağı kinaye ile doludur. Ozan, iki anlamlı kavramlardan yararlanıp över gibi görünerek yergiyi sürdürür:

*Öyle nâzûk ki eğer şapkalı bir kunduracı
Evine gelse ider ta kapıdan istikbal*

derken, bir yandan Ali Paşa'nın evine gelen bütün konuklara gösterdiği yakınlığı onların toplumdaki yerlerine, görev aşamalarına bakmadan, kapıda karşılaması, uğurlaması gibi gerçek bir olayı anlatır, bir yandan da "şapkalı kunduracı" ile o dönem toplumunun iyi karşılanmayan bir giyimini, onu benimseyene saygı göstermemenin gereğini ileri sürer. Ziya Paşa'nın yaşadığı dönemde "şapka" giyenler "gavurluğa özenmiş" sayılırdı. Ali Paşa'yı böyle bir kimseye saygı gösterecek nitelikte tanımlayıp bir yandan gerçeği, bir yandan da yergiye yönelik düşüncesini sergiliyor. Gene Ziya Paşa'nın adı geçen şiirinde bulunan;

*Öyle bir cerbeze-i nutkı da var kim eyler
Hasmının hakkı dahi olsa elinde ibtal*

dizelerde, Ali Paşa'nın "öyle etkili konuşması var ki kendisine karşı duran haklı bile olsa, onu haksız çıkarır" demek, över gibi görünüp yer-mektir. "Haklı olan" bir kimseyi güzel konuşmanın etkisiyle "haksız" duruma sokmak uygar bir kimseye, üstelik bir "devlet büyüğüne" yakışmaz. Edib Harâbî'nin;

*Kandil geceleri kandil oluruz
Kandilin içinde fütıl oluruz
Hakkı göstermeğe delil oluruz
Amma kör olanlar görmez bu hali*

dörtlüğünde "kandil geceleri kandil oluruz" ile üçüncü dördüncü dizeler birer kinayedir...

35- *Leff-ü neşr*: şiirde kavramların, araya başka bir anlam taşıyan sözler sokulmadan, birbiriyle bağlantılı kılınmasıdır. "*Leff*/bitiştirmek", "*neşr*/yaymak, açmak" sözcüklerinin taşıdığı anlama göre, önce söylenen bir kavramın arkasından gelecek başka bir kavramla bağlantılı olabilmesi için birinin ötekini nitelemesi gerekir. Nef'i'nin;

*Aşıka tan itmek olmaz mübtelâdır neylesün
Ademe mihir-ü mahabbet bir belâdır neylesün*

dizelerinde, yerli yerine oturmuş, "leff-ü neşr" örnekleri vardır. ozan, "â-şık"la "mübtelâ" arasındaki bağlantıyı doğrudan doğruya kurmuş, araya başka anlama gelebilecek, ya da anlam karışıklığına yolaçacak bir söz sokmamış. İkinci dizede "âdem" ile "mihr-ü mahabbet", "belâ" kavramları birbirini niteleyici bütünlük sağlıyor. "Mihr-ü mahabbet" sözlerini ortadan kaldırırsak "âdem"le "belâ" yanyana gelir, şiir de yok olur. Vası'nin;

*Kaddün kıyâmını görüb eşküm revân olur
Çün serv kanda ise olur cuybâr ile*

iki dizesinde de "leff-ü neşr" düzenlidir. "Kaddün kıyâmı", "eşküm revân olur" sözlerini birbirini izliyor, araya başka niteleyici bir söz girmiyor. İkinci dizede de "serv" birinci dizenin "eşküm revân olur" sözleriyle belli bir dizi içinde bağlantılıdır. "Leff-ü neşr" bir dizede bulunduğu gibi birbirini izleyen dizelerde de olabilir. Ozan, kavramları belli bir diziye göre yazar, ölçüye uygular, sonra gelen dizede de ilk dizenin sırasına uyarak niteleyici kavramları arka arkaya getirir. Yenişehirli Avnî'nin;

*Bârân değil, şafak değil, ebr-i seher değil
Göz yaşıdır, ciğer kanıdır, dud-ı âhdır*

dizeleri buna örnek gösterilir. Bu dizelerde "leff-ü neşr" şöyledir: "bârân/göz yaşı", "şafak/ciğer kanı", "ebr-i seher/dud-i âh" bağlantısı. Birinci dizenin sözcüklerini, ikinci dizeninkiler nitelemektedir.

36- *Lugaz*: bir bilmecenin şiir ölçüleri içinde, şiir diliyle söylenmesidir. Ozan, belli bir nesneyi, kendi düş gücünün olanaklarına dayanarak değişik anlamları içeren kavramlarla şiire sokar, bunun çözümünü ister. Bu, başka ozanları, okuyucuyu sınama, anlayış yeteneğini yoklama düşüncesiyle de yapılır, beceri gösterme eğilimiyle de. Bir örnek olsun diye, Sünbülzâde Vehbî'nin "kılıc"ı konu edinen "lugaz"ından bir bölüm alalım:

*"Gehi bir şir-i merdümhâra benzer
Gehi bir dilber-i gaddâra benzer
Gehi bel bekçisidir ol dilâver
Gehi kat'-i tarik ehline yâver
Künâmundâ yâtur mânend-i ejder
İder gencinesinde hıfz-ı gevher
Velikin teng-ü üre hâbgâhu*

*Girer habse ki pek çokdur günâhu
Sitemdür cün ana âyin-ü âdet
Asarlar ilse de merdâne hizmet"*

(Edebiyat Lügatı, Tahir Olgun, 1936).

yalnız "kılıc"ı içeren bölümünü seçtiğimiz bu şiirde ozanın sorduğu şudur:

*"Bir olur insan yiyen arslana benzer
Bir olur acumasız bir güzele benzer
Bir olur bel bekçisidir o yiğit
Bir olur yol kesene yardımcı
Kınında ejder gibi yatur
Hazinesinde gevher saklar
Ancak daracık karanlık uyuduğu yer
Hapse girer suçu pek çoktur
Onun töresi, tüzesi sitemdir
Yiğitçe (yiğitlere) hizmet etse de asarlar onu"...*

36- *Manzum/manzume*: Aruz ölçülerine göre düzenlenen, ayaklı-uyaklı sözler dizisine denir. Bu türde şiir özü değil, sözcüklerin şiir ölçülerinden birine uyması, uygulanması aranır, denenir. kimi ozanlar, "aruz"un bir ölçüsünü alır, sözcükleri ona uygular, sonra yazdıklarına "şiir" derler. Oysa "manzum" ile şiirin kullanılan ölçü dışında, en ufak bir bağlantısı yoktur. Yalnız divan yazınında değil, tanzimat döneminden sonra da şiirle manzum (manzume) birbirine karıştırılmış, aruzun ölçülerinden birine uygulandı diye, şiir adıyla ortaya atılmıştır. Bu konuda örnek vermek gerekirse "Şeyhi Divanı" ile Sümbülzade Vehbi'nin "Divan"ından iyisi az bulunur.

37- *Mecaz*: bir kavramın gerçek anlamı dışında, başka bir konuyu dile getirecek biçimde, kullanılması. Divan şiirinin önde gelen, bütün odzanlarca bol bol kullanılan, ozandaki yaratıcı gücün başlıca örneği sayılan bir kavramdır. Kavramın yerine, söyleniş biçimine, başka kavramla olan bağlantısına göre "mecaz" değişik adlar alır: istiâre, mecaz-i mürsel gibi. İstiâre'de bağlantı, dolaylı olarak benzetmeye dayanır, benzetmeyi sağlayan sözlerle, ilgeçleri söylemleden benzetme yapmak (bk. İstiâre). Mecaz-i mürselde ise benzetme bağlantısı bulunmaz, bir kavram söylenir, bir ad söylenir onunla başka bir eylem anlatılır. Sözge-

lişi "kulağıma çalındı" dendiğinde, anlatılmak istenen bir olayın duyulmasıdır, kulağa çalınan bir nesne yoktur. Üstelik "çalınmak" eylemi de "zil çalmak", "düdük çalmak" gibi öttürmek, ses çıkarmak anlamındadır. Burada "mecaz-i mürsel" duyulan olayın "kulağa çalınmak" sözleriyle anlatılmasıdır. "Bağrım delindi" denince ortada "delinen" bir nesne yok, "bağır"da, kişinin içinde bir üzüntü olduğu anlaşılır. "Suya gidildi" dendiğinde de "suyun bulunduğu yere su almak için gidildi" anlaşılır. Bir olayın, bir varlığın yeri söylenerek yapılan iş anlatılır. "Sınava girildi" dendiğinde de "sorulan sorulara karşılık vermek için, sınavdan geçmek için" girilen yerde yapılan işlem anlaşılır. "Denize gittim" dediğimde, deniz olayın geçtiği yerdir, onu söyleyerek "yüzdüğümüzü" anlatırız. Eskiden, "mecaz-ı mürsel"i oluşturan bölümler ayrı ayrı incelenir, açıklanırdı. Ancak ozanların bu adları bilmeleri gerekmez. Bunlar üzerinde daha çok divan sanatlarıyla uğraşanlar dururdu. Bu bölümlere de alâka (iki kavramı birbirine bağlantılı kılma, bu bağlantıyı sağlayan üçüncü kavram), hülûl (gerçekle mecaz'ın birbirini içermesi, birbirinin ortaya çıktığı yer olması durumu, "denize gidildi"de olduğu gibi), sebebiyet (Gerçek ile mecaz anlamlarının birbirinin nedeni olması durumu. "Can boğazdan gelir" sözlerinde sebep boğazdır, boğazdan sindirim aygıtına incek olan yiyecek ise müsebbeb/sebeb olan'dır.). Yağmur yağarken "bereket yağıyor" sözleri söylenirse "yağmur" sebep, "bereket" ise müsebbep'tir. Mecaz'ı oluşturan öğelerin sayısı epeycedir ancak ayrıntı niteliği taşıdığından uzun uzun açıklamaları gerektirmez.

*Merhabâ kılmadı hicrân ile öldüm gitdi
Devlet el virmedi hirmân ile öldüm gitdi*

-Amri-

dizelerde "hicrân ile öldüm gitdi", "hirmân ile öldüm gitdi" birer mecazdır. "Gücüm kalmadı, kendime gelemiyorum, çok arıkladım" bg. anlamlarda söylenmiştir.

*Gerçi gayet mesttir ol nergis-i hunrîzler
Katî geçkindir velî ol gamze-i sertîzler*

-Bâki-

"nergis-i hunrîzler/kan dökücü nergisler"de mecaz vardır, sevgilinin gözleri anlatılmak isteniyor. "Gamze-i sertîzler/ucu sivri gamzeler"de de mecaz vardır. Gamzenin ucu sivri olmaz, burada söylenmek istenen,

bir "ok gibi delicilik"tir, divan şiirinde "gamze" sözcüğü gerçek anlamı dışında, "ok", "kılıç" karşılığı söylenir.

*Kaşların bâlâda seyr it ruhlerin gör zırde
Kıl temâşâ huldi zir-i sâye-i şemşırde*

-Nedim-

dizelerinde ikincisi mecazla doludur. Ozan "kaşlarını üstte, yanaklarını da altta gör de, kılıçların gölgesi altında cenneti gözlemle" diyerek güzelin kaşlarını karşılıklı çatılmış iki kılıca, yanaklarını kılıçların gölgesinde kalan cennete benzetiyor.

*Erzakları belâ-yi nâ-gâh
Ateş yağar üstlerine her gâh
Ekdikleri dâne-i şîrâre
Biçtikleri kalb-i pâre pâre*

.....

*Satdıkları hep meta'-i candır
Aldıkları suziş-i nihândır*

-Şeyh Galib-

*"Yiyecekleri birden gelen yıkım
Üstlerine yağan sürekli ateş
Ekdikleri kor tanesi
Biçtikleri dilim dilim yürek
Satdıkları hep can
Aldıkları için için yanma"*

biçiminde aktarabildiğimiz bu dizelerde gerçek anlamıyla kullanılan kavram yoktur, bütün anlam mecaz'a yüklenmiş, okuyucuya, yorumcuya bırakılmıştır. Ayrıca, "bu dizelerin anlamı kesinlikle şöyledir" de denemez.

38- *Muamma*: bir kimsenin adını konu edinen bilmece. divan ozanları arasında, "muamma" söylemeyi bir beceri, bir alışkanlık edinenler de vardır. İran ozanlarından Molla Câmi (öl.1492) yazdığı üç ufak yazıyla "muamma"yı yazın alanında özel bir konu durumuna getirmiş, Emri (Edirneli), Lâmiî (Bursalı) gibi divan ozanları da onun izini sürmüşler. *Muamma*'nın özünü oluşturan öge, genellikle, kavramların yorumuna

dayanır. Ozan "lugaz"da olduğu, gibi birinin ya da kendi adını konu edindir, kavramları evirip çevirerek bilmeceyi düzenler (bk.Lugaz) Kolaylık olsun diye Namık Kemal'in kendi adına düzenlediği şu örneği verelim:

*Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine
Nâmun yazıldı her varak-ı tâbnâkine*

(Gülün arınmış yüreğine bir damla su düşünce
Adım her pırıl pırıl yaprağına yazıldı)...

Arap yazılarında "kemal" sözcüğünü oluşturan "kef", "mim", "elif", "lam" seslerini "kef", "lam" ile yazılan "gül"le bağlantılı kılmaktan yararlanan bir bilmecedir bu. "Gül" sözcüğünün "kef" ile "lam" harflerini ayırıp ortasına "su" anlamına gelen "mâ"yı koyunca sözcük "k-mâ-l" biçimini alır, bu da Arap yazısıyla "kemâl" okunur. Eski yazılarda "g-l" gül okunur, "kemal" de "g" ile başlar. Böylece "g" ile "l" arasına "(k)-m-a(elif)-l" gelince "kemal" ortaya çıkar. Eski yazılarda "kemal" yazarken "g/K"den sonra "e", "gül" yazarken "g"den sonra "ü" sesleri kullanılmaz, Ozanın yararlandığı da bu durumdur... Arap yazısını bilmeden bu bilmeceyi çözmek kolay değildir.

*Bende yok sabr-u sükun sende vefâdan zerre
İki yokdan ne çıkar fıkridelüm bir kerre*

"nâ" ile "bi" ilgeçleri olumsuz, yoku bildirir, ikisi birleşince ozan "Nâbi"-nin adı olmuş.

39- *Mübâlâga*: Abartmak, olduğundan çok, ya da olduğundan daha az göstererek gerçeğin dışına çıkmak. Divan yazınında, mübâlâga, kullanıldığı yere, içerdiği anlama göre "tebliğ", "iğrak" , "gulûv" gibi bölümlere ayrılırdı. "Tebliğ" yerinde, uygun görülür, beğenilir, "iğrak" ikisi ortası bir nitelik taşır, "gulûv" aşırılığa kaçtığından beğenilmezdi. Bâki'nin;

*Bir-harâret bağladım tâb-ı teb-i aşk ile kim
Sûzumu defeylemez nuş eylesem deryâyi ben*

dizelerinde "iğrak" vardır. Ozan aşkının etkisiyle öylesine susuzluktan yanmış ki, enginleri içse susuzluğu gitmez. Gene Bâki'nin;

*Feryâdıma ol kamet-i şimşâd yetişmez
Benzer ki anın guşına feryâd yetişmez*

dizelerinde de "iğrak" vardır. Ozan, sevgilinin boyunu öylesine uzun gösteriyor ki, ona çılgılık bile ulaşamıyor. Daha önceki dizelerde olduğu gibi bunda da aşırılık vardır. Ne bir kimsenin susuzluğunu gidermek için bir engini içmesine olanak vardır, ne de çılgılığın ulaşamayacağı nitelikte uzun bir boy. Olsa olsa, o uzun boylu sevgili uzaklarda olabilir ya da kendisini sevenin sesine, yakarışına kulaklarını kopar, duymazlıktan gelir. Bâki bir dörtlüğünde;

*Kühâsâra irse şu'le-i şemşîr-i heybeti
Deryâlara atardı özin havfdan peleng
Deryâyâ düşse sâye-i tiğ-i mehâbeti
Pertâb iderdi kendüyi sahrâlara neheng*

(Görkem hılcının parıltısı dağa vursa
Kaplan korkudan kendini denizlere atardı
Gösterişli kılıcının gölgesi denizlere düşse
Timsah konkusundan kendini çöllere atardı)

diyor ki bunda "gulûv" vardır. Kaplanın denize, timsahın çöle atlaması olacak iş değildir. Vasfî'nin şu dizelerinde "tebliğ" görülür:

*Gül gibi al olub rûhın ad saldı âleme
Kim bile kangı bülbül içündür yine bu al*

"yanağının kızılığı gül gibi evreni tutuşturdu, kim bilir bu oyun, bu kızılık hangi gül içindir". Gül açıldığında çevre kızılılaşır, ozan bu kızılığı "mübâlâğa" ile genişletiyor, abartıyor, ancak aşırılığın son sınırına varmıyor. Gerçekten güller açıldığında "ortaklık kıpkızıl güllerle doldu" diyoruz. Nedim'in;

*Her söziüm gülşen-i ma'nâyâ gönül bezminden
Gül gibi rengi nergis gibi mestâne gelür*

dizelerinde "tebliğ" vardır. Ozan bütün sözlerinin eşsiz, benzersiz olduğunu sezdirir nitelikte bir dil kullanıyor.

*Evc-i havâda sıyt-ı çekâcâk-i tiğdan
Avâz-ı ra'd-ü sâ'ika reh-gümktînân*

diyen Nefî bir "gulûv" örneği veriyor. "Kılıcın gök boşluğunda yansıyan şakırtısından şimşek, yıldırım, gökgürültüsü yolunu şaşırır" demek inanılacak iş olmadığı gibi varsayılması bile kişiye güç gelir.

40- *Nazire*: bir ozanın gazelinin (genellikle gazelde görüldüğünden) eş ölçüyü, kafiyei kullanarak benzerini yazmak. Divan şiirinde, bütün ozanların başvurduğu bir şiir türüdür. Nedim'in

*Rûyın bezmde pede-keş-i haclet olmasun
Lutfeyle mihre zerre kadar minnet olmasun*

dizeleriyle başlayan gazeli, Nedim-i Kadim'in;

*Derdin nedür gönül sana bir hâlet olmasun
Sad el-hazer ki düşmenin ol âfet olmasun*

dizeleriyle başlayan gazeline "nazire"dir.. Leskofçalı Galib'in;

*Her ne dem refâre kim ol serv kad âgâz ider
Aşıkı Cibril olursa pâymâl-i nâz ider*

başlıklı gazeli Nâilî'nin;

*Çeşm-i sâhir-pişesin sâki ki mest-i nâz ider
Her nigâhın tercemân-ı nükte-i i'câz ider*

başlıklı gazeline "nazire"dir. Hersekli Arif Hikmet'in;

*Arif-i ma'nâ-yi tevhidiz meâl-i kalb ile
Dâniş-âmuz-i füyûzâtız kemâl-i kalb ile*

dizelerinin bulunduğu gazeli, Leskofçalı Galib'in;

*Hüsn-ü aşkı cem'-ü kalb itdük meâl-i kalb ile
Vâkıf-ı sırr-ı kazâyız biz kemâl-i kalb ile*

ile başlayan gazeline "nazire"dir. Yahya Kemal'in;

*Gördüm ol meh düşuna bir şal atıp Lâhurdan
Gül yanaklar üstüne yaşmak tutunmuş nurdan*

diye başlayan gazeli Nedim'in;

*Hatt-ı sebz olmuş bedid ol gerden-i kâfûrdan
Ey aceb çıkmak zümürriid ma'den-i billûrdan*

başlıklı gazeline "nazire"dir. Divan şiirinde bir gelenek niteliği kazanan "nazire"cilik ozanların birbirinden etkilenmeleri, birbirinin izini sürmeleri gereğinden doğuyor. Divan şiirini, bir bütün olarak, "nazire" kavramı dışında görme, anlama, yorumlama olanağı yoktur...

41- *Redif*: şiirde, kafiye'nin son sesinden sonra yinelenen sözcük. Kafiye dizinin sonundaki sesle biter, onun ardından şiiri oluşturan beyitlerin ikinci dizelerinde, değişmeksizin yinelenen sözcük "redif" adını alır. Kemalpaşazâde'nin;

*Hasret-i lâlinle toldı gonca gibi kan gönül
Yüzünü göster ki ola gül gibi handan gönül*

dizelerinde "gönül" sözcüğü bütün gazel boyunca yinelandığından "redif" "an" ile biten sözcükler de "kafiye"dir, daha doğrusu sözcüklerin "a-n" ile biten bölümü kafiye'dir. Osman Nevres'in;

*Akıdır gözden nice kanlar bakanlar çeşmine
Hiç kanmazsın görünmez mi bu kanlar çeşmine*

dizelerinde "anlar" kafiye, "çeşmine" ise rediftir.

42- *Rekâket*: şiirin akıcılığını, sözcüklerin uyumunu bozan durum, tutukluk. Rekâket şiire özgü bir durum değildir, düzyazıda da bulunur, ancak, şiirde ölçüyü, uyumu bozduğundan etkisi daha belirgindir. Fuzuli'nin;

*Yire düşmez her ne ok kim atsa ol ebru-kemân
Gün şûâiyle onun çok farkı var ey âsmân*

dizelerinde apaçık bir tutukluk (rekâket) vardır. Dizeler okunurken dile ağırlık çöküyor, özellikle "her ne ok kim atsa ol" sözleri kolay söylenmiyor. Bunun nedeni de "ne ok.. atsa ol" gibi sözlerde "e,o" seslerinin yan yana gelmesidir. İkinci dizede "şûâiyle onun" sözleri de "u, a, i, e, o" seslerinin birbirini izlemesi sonucu tutukluk yaratıyor. Nef'i'nin;

*Hâne-i tende tıfl-ı dil eglenemez karân yok
Kâyüne âşık oynuna azm ider ihtiyân yok*

dizeleri kolay okunmuyor, seslilerin yanyana gelmesi, kimi sözcüklerin gereksiz uzatılması uyumu bozuyor. Yahya Kemal'in;

*Ölmek değildir ömrümüzün en feci işi
Müşkil budur ki ölmeden evvel ölür kişi*

dizelerinde "i-i", "i-ö" seslerinin yanyana gelmesiyle tutukluk yapıyor.

43- *Sâdelik*: düşüncenin açık seçik, kolay anlaşılır olması, söyleyişte akıcılık anlamına gelir. Ancak "sâdelik" sıklık, derinlikten yoksun olma demek de değildir, ağıri, karışık söyleyişten, burukluktan, tutukluktan kaçmadır. Nedim'in şu gazeliği bu konuda bir örnektir:

*Bir söz didi cânân ki kerâmet var içinde
Dün giceye dâir bir işâret var içinde
Meyhâne mukassî görinür taşradan amma
Bir başka ferâh başka letâfet var içinde
Olmakda derununda havâ âteş-i suzân
Nâyin diyebilmem ki ne hâlet içinde
Eyvâh o üç çifte kayık aldı karârım
Şarhi okuyub geçti bir âfet var içinde
Ey şûh Nedimâ ile bir seyrün eşildük
Tenhâca varub Göksu'ya işret var içinde...*

Dizeler okunurken söylenişte tutukluk, anlamda bulanıklık, ağırlık görülmediği gibi inceliğin, akıcılığın yanısıra uyum, tutarlılık da beliriyor.

44- *Sehl-i mümteni*: kolay görünen, akıcı, uyumlu bir söyleyişle düzenlenen, gerçekte yazılması çok güç olan şiir. Dıştan bakılınca söylenmesi, benzerinin yazılması kişiye çok kolay görünen, ancak özüne varınca ne denli büyük bir emek, güçlü bir yetenek istediği anlaşılan bu tür şiirde yazın sanatlarının bütün yaratıcılığı bir konu üzerinde yoğunlaşır. Bu türden bir şiirin benzerini yazmak, öykünme yoluyla dengini ortaya koymak çok güçtür. Divan yazını dışında bırakılmasına karşın "sehl-i mümteni"nin en açık seçik örneklerini Yunus Emre'de buluruz:

*Andan yığrek ne vardur kişi bile kendözin
Kendözin bile kişi kamulardan ol güzün*

*

*Canlar canını buldum bu canum yağma olsun
Assi ziyandan geçdüm dükkânım yağma olsun*

*

Bir güli yaylamak gerek hergiz ol gül solmaz ola

Bu dizeler ilk okuyuşta, çok yalın, kolay, gelişigüzel söylenmiş gibi gelir kişiye, ancak üzerinde biraz durup düşününce kolaylığın söyleyişteki becerinden kaynaklandığı anlaşılır. Seyyid Nesimi'nin şu dizelerinde de "sehl-i mümteni" vardır:

*Gel gel ki kamu savm-ü salâtın kazâsı var
Sensüz geçen zaman-i hayâtın kazâsı yoh*

Bütün bir şiirin "sehl-i mümteni" sayılma olanağı yoktur, ancak belli dizeler için böyle bir özellik sözkonusudur. Ölçü gereği uyumlu, dolgun sesli kavramları sıralayarak yalnız ses üstünlüğüne dayanan bir söyleyiş "sehl-i mümteni" değildir, söylenin sözlerin dolu, anlamla yüklü, özlü olması gerekir.

*Bülbüller öter güller açır şûd gönül yok
Hiç böyleliğin görmemişiz fasl-ı bahârın*

-Şeyhulislam Yahya-

Sen gelmeyince hâtıra bilsen neler gelir

-Nâbi-

*Göz gördi gönül sevdi seni ey yüzi mâlûm
Kurbanım olam var mı benim hunda günâhım*

-Nahifi-

45- *Sekt-i melih*: Aruz ölçülerinde, daha güzel bir anlamı dilegetirme düşüncesiyle, ölçü sayısını azaltan duraklamaya denir. Divan şiirinde sık sık görülen olaylardan biridir. Gerçekte "sekt" kavramı "mefulû mefâilün feulün" ölçü için geçerlidir. Kimi ozanlar bunu, bir sayı azaltarak, "mefulûn fâilün feulün" biçimine sokarlar. Böylece bir duraklama ortaya çıkar. Fuzulî'nin "Leylâ ile Mecnun" da geçen;

*Lütf ile dediler ey sîihan-senc
Fâş eyle cihâna bir nihân genc
Leyli Mecnun A'cemde çohdur
Etrâkde ol fesâne yohdur
Takrîre getir bu dâstâni
Kul tâze bu eski bustâni*

dizelerde ölçü şöyledir: Me'ulü mefâilün feulün... Oysa şiirin üçüncü dizesinde, özellikle "Leyli Mecnun" adlarının söyleniş biçiminden. dolayı, bir duraklama var. Bu iki sözcüğün bulunduğu dize "me'ulü mefâilün feulün" ölçeğine uymuyor, ozan bu sözleri dışta bırakmak, yerine başkasını koymak da istememiş anlaşılan. Dizeyi "me'ulün fâilün feulün" ölçeğine uydurarak "sekt-i melih" yapmayı yeğlemiştir. Böylece, bu dizenin ölçeği de;

*Leyli Mec nun A'cemde çohdur
me'fulün fâilün feulün*

biçimine girmiş. Öteki dizelerde ölçü, ilk dizedeki gibidir. Bu dizeyi, öteki dizelere uydurmak için "Leyli Me-cunun A'cemde çohdur" biçimine sokmak için "Mecnun" sözcüğünü ortasından bölmek yanlış olmasına karşılık denenmiştir.

46- *Sihri halâl*: Bir şiirde, ya da düzyazıda, altalta gelen dizelerden birinin anlamını üstekine de alttakine uygun gelecek nitelikte ortaya koymaya denir. Okuyucu dizeyi, anlam bakımından, bir öncekiyle de, bir sonrakiyle de eşnitelikte bağlantılı kılabilir. Fuzulî'nin şu rübâî'sinde dizelerin üsttekini alttakine, alttakini üsttekine bağlasak anlam bütünlüğü bozulmaz:

*Gördüm seni elden ihtiyârım gitti
Bakdum kadine sabr-ü karârım gitti
Hâk oldum-u her yanâ gubarım gitti
El-kıssa kapundan i'tihârım gitti*

Anlam, eşit ölçüde, bütün dizeleri kuşattığı için, bir dizenin yer değiştirmesi bütünlüğü sarsmıyor.

47- *Tarih*: ebced hesabı'(bk.)na göre bir olayın yılını gösterme. Divanı yazınında, bütün ezanların belli nedenlerle tarih düşürdüklerini, elimizde bulunan, yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Tarih, Arap yazılarının karşılığı sayılan, sayılara dayanır. Harflerin belli sayıları vardır. Ozan,

tahini belirtmek istediği olayla ilgili dizeler düzenler. Bu düzenleme işinde kullanılan sözcüklerin sayılarının toplamı, olayın geçtiği yıla eşit olacak, denk düşecek nicelikte olur. Tarih düşürmede harflerin özellikleri de gözönünde tutulur, "noktalı", "noktasız" olmalarına göre davranılır. Yalnız "noktalı" harflerin sayısına göre tarih düşürmeye "mücevher", "cevher", "gevher", "güher", "mu'cem", "sade" gibi adlar verilir. Bir ya da iki dizeden oluşan tarihlerde eksiğin giderilmesine,artığın çıkarılmasına "tamiye" denir. İki dizede ayrı ayrı, ancak eş yılı, bir dizede eş yılı iki kez gösteren tarih "düta" ya da "dübâlâ" adıyla anılır ki "iki katlı" demektir.

"Ebced hesabı" ile tarih düşürmek, düşürülen tarihleri anlamak için yalnız eski yazı bilmek yetmez, yukarda anlatılanlar konusunda beceri edinme gereği vardır. Tarihler çeşme, sebil, cami, mescid, tekke, konak ile benzeri yapıların yapılışı, onarımı ile doğum, ölüm, tahta çıkışı, sünnet, utku, savaş, düğün bg. olaylar dolayısıyla söylenir. Bunlardan başka divan düzenleme, hacca gitme, gezi, sakal bırakma gibi olaylara da tarih düşürülürdü. Birkaç örnek verelim:

Bu câm-ı dehrin gitti Neşati (1085)

Ozan Neşâti'nin ölümüne söylenen tarihtir.

*Söyledi tarih-i itmâmın bu musra'la Nedim
Çeşme-i vâlâsı Sultân Ahmed'in mâ-i kayat (1141)*

Sultan Ahmed'in bir çeşme yaptırdığı üzerine söylenmiştir.

*Olucak emr-i Hudâyile Nedim-i zârın
Mâder-i müşfikası âzim-i şehrâh-i bakaa
Gelüb iki gözine yaş didüm tarihin
Sâliha kadına cây ide behiştî Mevlâ (1124)*

Nedim, annesinin ölümü üzerine, söylemiştir.

Geçdi Galib Dede candan yâku (1214)

Şeyh Galib'in ölümü üzerine Süruri'nin düşürdüğü tarihtir. Gene Süruri'nin;

Kel Memiş gelmemişe döndi cihâna sad hayf (1191)

*

*Şöyle keşf eyledi tarihini erbâb-ı nefes
Hayflar göz yumub Esrâr Dede sır oldu (1211)*

tarih düşürmesi, Esrâr Dede'nin ölümü üzerine söylemiştir.

*Mücevher harf ile Hatıf didim tarih-i matbuun
Stanbulda basıldı hub Aynî'nin bu divanı (1258)*

Ayni Divanının basılışı üzerine söylenmiştir.

48- *Ta'riz*: kapalı bir biçimde, birine çıkışma, incindiğini, gücendiğini sezdirme. Birinin ilgisizliğinden ya da beğenilmeyen bir davranışından dolayı kınanması. Yenişehirli Avnî'nin;

*Gelince vakt-i hâcet geçmedim hâtırlarından hiç
Anuncün ben de şimdi hâtır-ı alhbâbdan geçdim*

dizelerinde, "onları gereksediğim gün adımlı bile etmediler, beni anımsamadılar ben de şimdi o tanıdıkları gönülden geçirmiyorum; anımsamıyorum" anlamını içeren bir "ta'riz" vardır.

49- *Tazmin*: başka bir ezandan alınan bir dizeyi ya da bir beyti yeni yazılan şiirin uygun bir yerine koymak. Nefî'nin Bâkî'den aldığı bir beyti şiirine ekleyerek;

*Bu mahalde aceb evsafına çesban görünür
N'ol bu beytini Bâkî'nin idersem tazmin
"Def'i-Ye'cuc-i game eşigidür sedî-i sedid
Men-i ceyş-i eleme dergehüdir hısn-ı hasin"*

bir bütün oluşturmuştur. "Tazmin", divan şiirinde ozanların beğendikleri dizeleri aktarıp yararlanmalarına, esinlenmelerine elverişli olduğundan sık sık başvurulmuş bir yoldur. Nefî'nin aktardığı dizeler de Bâkî'nin;

*Bâğa reşk itse revâ ravza-i firdevs-berin
Şol kadar ziynet-i fer virdi yine ferverdin*

diye başlayan kasidesindedir.

50- *Telmih*: düzyazıda, şiirde, konuşmada sözü üstü kapalı olarak bir olayla, başka bir nesneyle bağlantılı kılma. Telmih divan şiirinde birbirini çekemeyen ozanların başvurdukları yollardan biridir.

*Zillet-ü mihnet ile şimdi tamâm üç yıldır
Yatıruz zâviye-i hucerde bi-nâm-ü nişân
İrdiler pâye-i a'lâya serâser emsâl
Buldılar rütbe-i a'lâyı cemî'i akran*

dizelerinde Bâki, kendisine verilmesi gerektiğine inandığı bir göreve başkalarının atanmasına değinerek yakınıyor. Burada "telmih" adını söylemediği ancak göreve atanmalarını istemediği kimselere yöneliktir. Kanuni Süleyman'ın içki yasağı koyup şarap fışıklarını denize döktürmesi üzerine Bâki;

*Rel-i meyhâneyi kat'itli tiğ-i kalın sultânın
Su gibi arasın kesdi Stanbul-ü Kalata'nın*

dizeleriyle bu olaya değiniyor. Sani de;

*Humlar şikeste câm tehi yok vücud-i mey
Kıldun esir-i kalve bizi hey zamâne hey*

diyerek, gene bu şarap yasağı yüzünden, meyhanelerin kapatıldığını söylüyor.

Necati Beğ'in;

*Sihr ider refâtârda serv-i hurâmânun senün
Kıl yarar güftârda la'l-i düir-efşânun senün*

dizelerinde de "kılı kırk yarmak" deyimini ya da atasözüne telmih vardır. Ozan bu halk sözünden yararlanarak "çek ince söz söyler inci saçı dudağı" demek istiyor. Şeyh Galib'in;

*Fehm it engüşt-i işâret gibi Galib neyler
Gösterir râk-i nümâyân gönülden gönüle*

dizelerinde "gönülden gönüle yol vardır" atasözünde telmih görülüyor...

51- *Tenâsüb*: anlam bakımından birbiriyle bağlantılı, ses yönünden uyumlu sözcüklerin bağdaşması. Kavramlar arasında, anlam, içe-

rik, uyum bakımından bağlantı kurma. Divan şiirinde en önemli sanat sayılır. Şiirin yapısı, uyumu, etkisi buna bağlanır. Ozanın gücünü, şiirdeki buluş yeteneğini, dile egemen oluşunu gösteren "tenâsüb"tür. Necati Beğ'in;

*Adeti hûbların cevr-ü cefâdur amma
Bana itdiklerini kimselere itmediler*

dizelerinde "güzellerin, kendilerini sevenlere acı çektirmek, onları üz-
mek gibi bir alışkanlıkları vardır, ancak bana ettiklerini kimselere etmedi-
ler" anlamını içeren söyleyişi "güzel"le "cevr-ü cefa" arasında kurulan bağ-
lantıdan doğan "tenâsüb" bulunuyor. Bâki'nin;

*Terk itdi ben za'îfîni gitdi revân gibi
Gelmek müyesser olmadı bir dahi can gibi*

söyleyişinde de "bir daha dönmek üzere giden sevgili ile, ölümden
sonra gövdeye dönme olanağı bulunmayan can" arasında kurulan bağ-
lantı sonucu "tenâsüb" görülüyor. Nefi'nin "Bahariye" kasidesinde ge-
çen;

*Gül devri ayş eyyâmudur zevk-u safâ hangâmudur
Aşıkların bayramudur bu mevsim-i ferhunde-dem
Bir câm sur Allah içgün bir kâse de ol mâh için
Ta medh-i şahenşâh içgün alam ele levh-ü kalem*

dizelerinde "tenâsüb"ün açık seçik örnekleri görülmektedir. Bu dizelerin
geçtiği keside, bir bütün olarak, "tanâsüb"e örnek gösterilebilir.

Nâili'nin, bir gazelin bağlangıcı olan;

*Nâyin ki çıkar zemzeme sîrâhlarından
Bülbüller öter san ki gülün şâhlarından*

beytinde, yalnız iki dize arasında değil, anlam bakımından birbirinin bü-
tünleyicisi olan, kavramlar arasında da "tenâsüb" sergileniyor. Şeyhülis-
lam Yahya'nın;

*Cihanda âşık-ı mehcure sanma rahat olur
Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur*

niyleyişinde de "tenâsüb"e örnek olacak bir nitelik vardır. Tenâsüb şiir-
in yapısı, düzeni, dizelerin kuruluşu, ölçünün uyumu ile bağlantılı oldu-
ğundan bütün ozanlarca benimsenmiştir.

52- *Teşbih*: birbirine benzeyen, benzetilebilen iki varlık arasında
gözle bağlantı kurma. Teşbih'in türlü öğeleri vardır. A- müşebbeh (ben-
zeyen), B- müşebbehünbih (kendisine benzetilen), C- vech-i şebah (ara-
daki bezmeyip benzetme bağlantısı), Ç- vasita-i teşbih (benzemeyi gös-
teren, dilegetiren sözcük). "Güzelin yüzü ay gibi parlaktır" dendiğinde
benzeyen "güzelin yüzü", kendisine benzetilen "ay", ikisi arasında bağ-
lantı kuran "parlak", dile getiren, benzerliği sonuca bağlayan da "gibi"
dir. Kimi yerde "arada bağlantı kuran sözcüğe", "gibi" ilgecine "edat-ı
teşbih" de deniyor. Söyleyişin ayrı olmasına karşılık "vasita-i teşbih" ile
"edat-i teşbih" eşanlamlıdır. Divan şiiri, "teşbih" üzerine kurulmuş bir şiir-
dir dense gerçeğe aykırı düşmez, onun bulunmadığı bir şiir de çok mu
çok azdır...

*Gözlerüm gibi şehâ düşmemiş ola göze göz
Gönülüm gibi göze düşmemiş ola göze göz*

-Kadı Burhaneddin-

*Zamâne sınınu ko gonce gibi ser-beste
Çemen safâsına gül gibi dil-küşâ olalum*

-Şeyhi-

*Sine dağın görüb ol gonce dehen lâle gibi
Bir avuç kanuma girmek diledi jâle gibi*

-Bâki-

*Akar su gibi geldi bezme cânan
Gubâr-ı gussadan itdi dili pâk*

-Zâti-

*Biz hevâ-dârun iken gonca-i nev-reste idün
Yüzün açılmış işitdüm gül-i sirâb gibi*

-Nev'i-

*Hezâr bencileyin mübtelâsı var anun
Çoğaldı hastaları hikmet-i ilahi gibi*

-Taşlıcalı Yahya-

*Geldi bir mertebe âlem ki değil cây-i a'ceb
İtse bülbül gibi ger gonca gazeller taksim*

-Neşâti-

*Oldı eşküim gülşen-ârâ-yi heves-cûlar gibi
Akdı gönlüm bir nihâl-i işveye sular gibi*

-Nâili-

*Bir düş gibidir hak bu ki mâ'nide bu âlem
Kim göz yumub açınca zamanı gizer eyler*

-Ne'î-

*Şebnem gibi dil gonca-i handânuna düşdi
Yusuf gibi can çâh-ı zenehdânuna düşdi*

-Şeyhulislam Yahya-

*Sinede bir lâhza ârâm eyle gel cânım gibi
Geçmede ey rûh-i revân ömr-i şitâbânım gibi*

-Nedim-

*Ar'ar gibi ol kamet-i dildcye ne dersin
Anber gibi ol kâkül-i hoşbuye ne dersin*

-Ragıb Paşa-

*Mâ'nâ gibi bir beyde küncideyiz amma
Gezmekle ağızdan ağza derbederiz biz*

-Şeyh Galib-

Bu örnekleri, benzetmenin (teşih'in) "gibi" ilgeciyle olan bağlantısına göre seçtik. Oysa divan şiirinde "tek", "benzer", "misli", "misillu" bg. "teşbih"i oluşturan sözcükler de vardır. Özellikle ağız ayrılıklarından kaynaklanan bu tür benzetişler daha geniş bir yer kaplar. Fuzulî'nin;

Lebin aksi gözüüm yaşını mey tek lâle-gün itdi

dizesinde "gibi" yerinde söylenen "tek" sözcüğü de bir ilgeç olup "teşbih" ögesidir. Öte yandan Nedim'in;

*Anan atan senin var ise minhr-i mâhdır cânâ
Ki bir bakışda mihre bir bakışda mânâ benzersin*

dizelerinde de "benzersin" sözcüğü "teşbih"i oluşturmaktadır.

53- *Tevcih*: övme, yerme gibi iki anlamı bulunan bir kavramı şiire sokma. Ozan, bu iki anlamı kavramı genellikle yerici bir düşünceyle şiire yerleştirir, sonra işine geldiği gibi yorumlama yoluna gider. Divan yazınında "ayağ" sözcüğü biri "kadeh", biri de "bilinen ayak" gibi iki ayrı anlam içerir. İmdi bundan yararlanarak "sâkinin ayağını öptü" dersek iki çelişik anlamı birden dilegetiririz. Biri "içki sunan kişinin verdiği içki kapını, kadehi öptü", öteki de "içki sunanın elini değil de ayağını öptü" niteliğinde olur. Gene divan şiirinde "dirilik veren su" anlamında "âb-ı hayvan" deyimi vardır. "Hayvan"sözcüğü Arap dilinde "diri, yaşam, dirim, diri olan, canlı bg." anlamlara geldiği gibi, bildiğimiz "hayvan" karşılığı da söylenir. Bu durumda, birinin ağzı sulandığında, "ağzından âb-ı hayvan akıyor" denirse iki anlama gelebilir. Biri "sizin ağzınızdan dirilik veren su, bengisi akıyor", ötekiyse "sizin ağzınızdan hayvan suyu akıyor" anlamında olur.

54- *Tevriye*: iki anlamı olan bir kavramın, uzak anlamını dile getirme (bk. İham). Şeyh Galib'in;

*Yine zevrak-i derûnum kırılıb kanâre düştü
Dayanır mı şîşedir bu reh-i seng-sâre düştü*

dizelerinin birincisinde geçen "zevrak" sözcüğünde "tevriye" vardır. Bu sözcüğün bir anlamı "kayık, gemi", öteki anlamı "zemzem şişesi"dir. Yukarıki dizeleri yorumlayanların çoğu bundan "gönül gemisi, gönül kayığı" anlamı çıkararak dizeleri "yine gönlümün kayığı kırılıp bir kıyıya düştü, dayanır mı sırcadır taşlı yola düştü" biçiminde yorumlarlar. Oysa dizede bulunan "tevriye" düşünülürse anlamı "bir zemzen şişesine benze-

yen gönlüm kırılıp bir kıyıya düştü, sırcadır, taşlı yola düştü dayanır mı" olur. İzzet Molla'nın;

*Tecemmu eyleyub meydân-i lâhme
Tuz ekmek hâini bir nice bağı
Koyub kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdi ocağı*

(Toplanıp Etmeydanına
Tuz ekmek hayını bir nice vurguncu
İkide birde kazanı koyup kaldırmalarından
Kazan devrildi ocağı söndürdü)....

dörtlüğünde "kazan" ile "ocak" sözcüklerinin uzak anlamı olan "kazan kaldırmak"la "ocak söndürmek"i Yeniçeriler'in ayaklandıklarında kutsal sayılan kazanı yerinden alıp ayaklandıkları alana götürmeleri arasında bağlantı var. Ozan, Yeniçeriler "kazan kaldırdı/ayaklandı", kazan devrilince ocak da söndü, diyerek "kazan"la Yeniçeri kazanını, "ocak"la Yeniçeri Ocağı denen kuruluşu, "kazan kaldırmak"la ayaklanmayı dile getiriyor.

55- Tezâd: anlamları birbirinin karşıtı olan iki sözcüğü yanyana getirmek. Necati Beğ'in "deli" ile "uslu" yu yanyana getiren;

*Gönül aydur bana kim akli unut ışkî gözet
Vâcib oldu kim işidem delüden uslu haber*

dizelerinde "tezâd" vardır. Enderunlu Vasıf'ın;

*Tutalum âlemi şemşir ile pür eyleseler
Yakışur nu yine hiç kel başa şemşir tarak*

dizelerinde de "kel başa şimşir tarak" atasözünde dayalı "tezâd" görülür.

*Ak akça kara gün için diyu hazanı anub
Şükufelerle durahtah ider hesab-ı ferâh*

diyen Feni'de "ak ile kara" arasındaki karşıtlıktan yararlanarak "tezâd" yaptı. Bu tür "tezâd"a "ilhamlı tezaat" da denir. "Ak" ile "kara"nın uzak an-

lamları "iyi", "kötü" bir durumu içerdiklerinden "ak gün, kara gün" denir, buna dayanılarak "ak akça kara gün için" atasözünde, sözcüklerin uzak anlamı dile getirildiğinden "iham" var.

Ağların hatıra geldikçe gülüşlüklerimiz

çizmesinde de "ağlamak"la "gülmek" gibi iki karşıt söz bir araya geldiğinden "tezâd" oluşmuştur.

56- *Vasl*: iki sözcüğün, ölçü gereği, bitişmesi sonucu doğan birlik. Şiirde bir sözcüğün sonundaki sessizle onun ardınca gelen sözcüğün başındaki seslinin birleştirilerek okunması "vasl" diye nitelenir. Divan şiirinde en çok yararlanılan bir kavramdır. Fuzulî'nin;

*Âh eyledüğüm serv-i kırâmânun içündür
Kan ağladuğum gonca-i kândânun içündür*

dizelerinin son sözcüklerinde "vasl" vardır. Bu sözcükler birbiriyle birleştirilmeden okunursa ölçü bozulur.

*Âh eyle düğüm servi hurâmânı niçündür
me'ulu mafâ'ilü mafâ'ilü feulün*

biçiminde okunması gerekir, böylece "hırâmân"ın son sesi olan "n" ile "i-çündür" birleşerek "niçündür" oluverir. Burada "vasl"ı sağlayan n/i sesleridir. Bâkî'nin;

*Başlar kesilür zülf-i perişânın ucundan
Kanlar dökülür gamze-i bürrânın ucundan*

dizelerinde de son sözcükler "vasl" ile okunmasa ölçü bozulur. Bu nedenle "perişânın ucundan" sözcüklerini "perişânı-nucundan", "bürrânın ucundan" sözcükleri de "bürrânı-nucundan" biçiminde okumak gerekir. Vâsî'nin;

*Ömrüm odukça güzel sevmeyeyin dirdüm lik
N'ideyin bu dil-i şeydâ beni yalan itdi
Yine bir şuh-i cefâ-pişe güzel cânânun
Uğrın uğrın bakışı gömlümi virân itdi*

dörtlüğünde "ömrü-moldukça", "ne ideyin/n'ideyin", "uğrı-nuğrın" sözcükleri "vası" ile okunmasa ölçü bozulur.

Uğrı-nuğrın ömrü-molduk
fâilâtün fâilâtün

sözcüklerinin birleşmesiyle sağlanan uyumun etkisi dizeye akıcılık kazandırıyor. Oysa "ne ideyin" yerine "n'ideyin" diyerek "e/i" seslerinin birleştirilmesi uyumu bozuyor.

57- *Zihâf*: uzun okunması gereken bir sözcüğün ölçüye uydurulmak için kısa okunmasına denir. Divan şiirinde beğenilmeyen bir işlem olmasına karşılık bütün ozanlarda görülür, şiirin uyumunu bozar, dilde tutukluk yaratır. Nedim'in;

Ne mümkün dide giryân olmak ol ebru-kemânımdan
Akarsa âb-ı peygân çeşm-i zahm-i hun-feşânımdan

dizelerinin ikincisinde geçen "peygân" sözcüğünün "gân" bölümü uzun okunur, oysa burada kısa okunması gerekiyor. Gene bu dizede geçen "hun" sözcüğünün uzun okunması gerekirken kısa okunuşu uyumu bozar gibidir..

★

Divan şiirinde geçen sanatla ilgili kavramların sayısı, burada ele alınanların epeyce üstündedir, ancak çocuğunu divan ozanları da bilmezdi. Bu kavramları adlandıran, ayrı ayrı bölümlere ayırarak niteleyenler genellikle söz sanatlarına düşkün kimselerdi. Öte yandan, öyle durumlar, öyle yaklaşımlar ortaya çıkar ki, iki kavramı birbirinden ayırma olanağı kalmaz, kavramın hangi sanat türüne konacağı kestirilemez. Özellikle birden çok anlamı olan, bu anlamlar arasında çelişki, aykırılık bulunan kavramların şiirde hangi düşünceyle kullanıldığını kavrama kolay değildir, iş yoruma, özel beğeniye, anlama yeteneğine, sözün kıyası okuyucuya kalır. Tanzimat döneminden sonra divan şiirinin yorumuyla uğraşanların, kimi kavramların açıklanmasında kullandıkları sözcüklerin, sonradan birer sanat kavramı olarak nitelendiği araştırmacının gözünden kaçmamıştır. Bu durum yalnız divan şiiri için değil, öteki şiir türlerinde de geçerlidir. Sözel gelişim okuyup yazması bile olmayan bir halk ozanının geleneklerin sağladığı ön bilgilerle düzenlediği koşmalarda, araştırmacının biri kalkar, bir sürü sanatın bulunduğu savını ortaya artar. Oysa halk ozanı bu söylenen, ileri sürülen sanat kavramlarının bir tekini bile duymamış, görmemiş, anlamamıştır. Bu sanat kavramlarının sonradan türe-

tildiğini gösteren kanıtlardan biri de eski sözlüklerde bulunmayışları, bulunsa bile bambaşka bir anlamda söylenişleridir.

Divan şiirinde egemen olan sözdür, sözle sağlanan uyumdur. Ozan, şiirini düzenlerken kendini sözlerin akışın bırakır, ölçüye uyanları seçer, bu seçimi yaparken de hangi sanat kavramından yararlanacağını düşünmez, düşünemez. Şiir, belli ölçüler içinde, bütünlüğe ulaştıktan sonra yorumcunun işi başlar, şu dizede şu kavram şu anlama gelir, şu sanat türüne giren bg. yargılar başlar. Bu yargılar, araştırmacının, özel anlayışından kaynaklanır, tutunursa bir sanat kavramı olarak benimsenir, yayılır, yazılı kaynaklara geçer. İşte, bu bölümde yarıdan çoğunu ele aldığımız, divan kavramlarının oluşu, yayılışı da böyledir. Bu kavramların üzerinde ilgiyle durulduğundan, divan şiirinin hangi aşamalardan geçtiği, hangi örneklerle, sanat anlayışına dayandığı daha kolay anlaşılır. "Teşbih", "istiâre", "cinas", "mecaz", "tenasüb" adı verilen kavramların divan şiirinin yapısını, biçimini, içeriğini dile getiren en önemli, en yaygın dil varlıkları olduğu görülür. Daha açığını söylemek gerekirse, divan şiirinin özünü oluşturan "teşbih"le "istiâre"dir. Hangi divanı, hangi şiiri okursanız okuyun bu iki kavramdan birini bulmakta güçlük çekmezsiniz. Bunun nedeni de, divan şiirinin soyut bir evrene yönelişidir. Onun varlık evreninde düşünülen, düşüncede yaşayan kavramların yeri vardır, yaşanan doğadakilerin değil. Birer doğa varlığını yansıttığı sanılan kavramlar bile gerçeklerinden soyutlanır. Öyle ki, divan şiirinde geçen bir "servi"yi bile bağda, tarlada, doğada bulmak kolay değildir, ozanın kendi düşünce evreninde yarattığı doğaüstü, örnek bir "servi"dir o. Onun yalnız adı doğayla ilgilidir. Nedim'in;

*Serv-i dil-cûyumdan ayrı geç-i gülşen istemem
Var yûri istersen ey eşk-i revân cularla sen*

*

*Şûhdur tâ şöyle refâtârın ki fark itmez bakan
Şöyle gitsen serv-i âzâdım akan sularla sen*

dizelerinde geçen servi sevgilinin, güzelin boyudur, ozanın düşünce evreninde bitmiş, gelişmiş, yükselmiştir, doğada benzerini boşuna aramayalım.

★

XIII. YÜZYIL

Ahmed Fakih öl. 1221?

Şeyyad Hamza öl.?

Sulı Fakih öl. XIII. yy. sonları.

Hoca Dehhani öl.?

Sultan, Veled öl. 1312

Yunus Emre öl. 1320?

Divan Şiirinin İlk Ürünleri

Bundan önceki bölümlerde, divan şiirinin yapısını, kavramlarını, gelişimini sağlayan olanaklarını, ölçülerini, ondan önceki Türk şiirinin durumunu, ayrıntılara inmeden genel çizgileriyle açıklamaya çalıştık. Bunu yapmanın ereği, divan şiirine birdenbire girmemek, onun anlaşılması için birtakım önbilgiler vermek, konuyu elden geldiğince yumuşak bir anlayış tabanına oturtmaktır. Elimizde bulunan yazılı kaynaklar, özellikle "tezkire" adı verilen, ozanların yaşayışlarından, şiir anlayışlarından, sanat görüşlerinden örnekler veren kaynakların en eskilerinden günümüze değin çalışmaların, divan şiirine doğrudan doğruya girişleri, bu şiirin birdenbire başlamış bir uygarlık ürünüymüş gibi görülmesine yolaçıyordu. Divan şiirinin, genellikle, XIII. yy.da başladığı, ilk ürünlerin o dönemlerde verildiği kanısı bir gelenek niteliği kazanmıştır. Bu kanının yeterli olup olmadığı ayrı bir konudur. Ancak elde bulunan bu tür kaynakların divan şiirini, kendi bütünlüğü içinde, doğuş yıllarından başlatarak açıklamaya yetmediği de bir gerçektir.

Divan şiiriyle ilgili ürünlerin XIII. yy.dan kalmaları, daha eskiye gitmeye yardımcı olacak yeterli kaynakların, şimdilik, elimizde bulunmaması bu şiirin bir bütün olarak XIII. yy.da başladığını göstermez. Yeryüzünde, bir bebeğin doğumu gibi belli bir yılla, belli bir günle başlayan ne bir uygarlık, ne de bir düşünce akımı vardır. Doğduğu dönemden çok daha eskilere gitmeyen bir uygarlık ürünü, bir insan buluşu düşünme olanağı yoktur. En ufak boyutlu bir yaratmanın bile bir yeşerme dönemi, yeşermesini sağlayan toprakta bir bekleyiş süresi vardır. Tohumu daha önce toprağa düşmeyen bir bitki, bir yemiş ağacı düşünülemez. Bu, ağaç mı tohumdan çıkar tohum mu ağaçtan sorunu biçiminde görülmemeli. Öyle bir sorunun çözümü kişiöğlunun değil doğanın bileceği iştir. Böyle bir sorunu ortaya atmak, konuyu evrenin, özellikle yeryüzünün oluş dönemlerine götürür. Oysa bizim elimizde ne böyle bir tohum, ne de böyle bir tohumdan ürediği sanılan ağaç vardır. Biz, düşünen bir evren varlığı olarak, yeryüzüyle karşı karşıyayız, onun başlangıçtaki durumu, ilk tohum, ilk ağaç gibi nesnelerle değil. İşte divan şiiri de elimizde bulunan, tohumdan ürediği, bitkiye, ağaca döşüştüğü bilinen bir üründür. Bizim yapacağımız o ürünün hangi tohumdan, hangi toprakta yeşerdiğini sergilemektir.

Divan şiirinin elimizde bulunan ürünleri, başlangıç dönemi gözö-

nünde tutulduğunda, XIII. yy.a dayanıyor. Genel kanı da budur araştırmacılarca. Bu ürünlere baktığımızda, daha önceki bölümlerde de söylendiği gibi, epeyce gelişmiş, biçimlenmiş, "ortaya konmuş" bir varlıkla karşılaşırız. Bu bölümle, daha sonrakilerde, çağ çağ yürüyerek divan şiirinden örnekler verilecek, gerekli yerde açıklamalar yapılacak, XIII. yy. öncesiyle olan bağlantıya değinilecektir. Divan şiirini, XIII. yy.dan başlatan düşüncenin arkasında başka bir özlem, başka duygu yatmaktadır. XIII. yy. Anadolu'da Asya'dan gelen Türk topluluğunun egemenliğini doruğa ulaştırdığı, yy. ın ortalarına değin büyük bir başarıyla sürdürdüğü bir dönemdir. Moğol saldırılarının böldüğü Selçuklu İmparatorluğunun çöküşü bile bu egemenliğin yıkılışı değil, yetkiyi özdeş soydan gelen başka bir yönetici topluluğuna bırakışıdır. Selçuklu egemenliği sarsıldı, yeni Beylikler kuruldu, ancak yüz yıl bile geçmeden, el değiştiren bu egemenlik çok daha geniş bir alana yayıldı. İkiyüz yıla yakın bir süre sonra, gene bu egemenliğin Azerbaycan'dan bütün Kuzey Afrika'ya, Akdeniz kıyılarına, bütün Karadeniz yörelerine, Avrupa içlerine, Yemen'in son ucuna yayıldığını görüyoruz. İşte divan şiirinin yayıldığı, geliştiği alan da budur. Bu şiiri XIII.yy.la başlatmanın kökeninde bu duygu ışımaktadır.

Divan şiirinin elimizde bulunan ilk örnekleri, genellikle, inançları konu edinen, kutsal kitaplardaki öyküleri işleyen, İslam dininin getirdiği inanç verilerinden kaynaklanan yaratmalardır. Bunlarda şiir dili son biçimi almış, divan şiirinde bilinen türlerin çatısı kurulmuş sayılmaz. Bu ilk örnekler içten gelen, duygulu, pek derinlere inmeyen, bir olay, bir inanç varlığı karşısında beliren içten taşışları dilegetiren ürünlerdir. Bu ürünler, şiirin yapısı, özü bakımından pek başarılı, üstün nitelikli sayılmasa bile, geleceğin şiirine yön verme konusunda önemlidir. Bunları anmadan, kısa da olsa, birkaç örnek vermeden doğrudan doğruya XIV., XV. yy.lara geçmek doğru değildir. Önemli olan, bir çağın şiirindeki en başarılı örnekleri aramak, bu düşünceyle istenen örneği buluncaya değin çağların içinde dolaşmak değil, çağın oluşturduğu, biçimlendirdiği şiiri vermek, geleceğin şiirini onunla karşılaştırarak anlamaya çalışmaktır. Şiir başarılı da olsa, başarısız da olsa bir insan ürünüdür, insanın bir yanını verir, düşünce aşamasını, yaratıcı gücünün odağını gösterir. Bu nedenle, divan şiirinin bilinen örneklerine geçmeden önce XII. yy. sonlarıyla XIII. yy. başlarında ortaya konan ürünlere bir göz atmakta yarar vardır. Bu konuda elimizde bulunan, şimdilik, en eski sayılabilecek kaynak Ahmed Fakih'tir (öl. 1221?). Onun "Çarh-name" adlı uzunca şiiri dışında, bir de Hacc'a gidişini, orada gördüklerini, duygularını, izlenimlerini anlatan "Kitab-u-Evsâf-ı Mesâcidi's-Şerife/Yüce Mescidlerin Nitelikleri Kitabı" vardır. Bu bölüme ondan alınan dizelerle başlayacağız. Alınacak örneklerde "şiir özü" aranmayacak, şiir ölçüleriyle ortaya konmuş bir "ge-

zi'nin izlenimleri gözönünde tutulacaktır. Bu şiir, ozanın yaşadığı döneme, XIII. yy. başlarına göre, Anadolu'da yazılmış ilk gezi belgesidir denebilir. Onun dışında başka gezi yazıları da vardır, ancak divan şiirinin oluşmasında, özellikle Anadolu'da o dönemin en eski örneği şimdi-lik bu şiir sayılıyor.

XIII. yy. ortalarından sonra, şiir dilinde bir ağırlaşma, yabancı kavramların "terkid" denen birleşik düzende Türkçeye girmeye başladığı görülür. Bu durum, önemli bir dil olayı olmasına karşılık, kesin çizgileriyle aydınlığa çıkarılmış değildir. Selçuklu İmparatorluğunun sarsılmaya başladığı, bu dönemde, Anadolu'da Fars dilinin egemenliği doruğana ulaşmıştır. Tasavvuf denen düşünce akımının içerdiği bütün konuları şiire sokan, düzenlediği toplantılarda, özel törenlerde kendisine bağlananları güçlü bir etki altında bırakan Mevlânâ Celâledin, bu alanda, en ilginç kaynaktır. Aşağı yukarı yuzonbin dizeyi aşan şiirlerinde Türk diliyle söylenmişlerin sayısı birkaçı geçmez. Onun düşüncelerini benimseyip izini sürenler arasında da ağır bir dil kullanmayan yok gibidir. Anadolu'da "Osmanlı Türkçesi"yle şiir yazanlar arasında, örnek olsun diye Farsça birkaç şiir yazmayan ozan bulmak da güçtür.

XIII. yy.da yaşamış ozanlardan bütün şiirlerini Türk diliyle yazanların başında Şeyyad Hamza gelir (öl.?). Sultan Veled'in (öl. 1312) Türkçe şiirleri azdır (367 beyit), Hoca Dehhanî'den (öl.?) günümüze birkaç gazelle bir kaside kaldı.

Dil bakımından, XIII. yy. bir geçiş dönemi sayılabilir. İlerde başka kaynakların bulunmasıyla daha aydınlatıcı bilgiler edinilebilir. Bu yeni bilgilerin, şiirin yapısını, gelişim çizgisini kökten değiştirebileceği sanılmasın, temeli kuran öğeler elimizdedir. Bu öğeler, o çağ uygarlığının yarattığı, kendi niteliklerini dilegetiren ürünlerdir. Çağa onların dışında bir anlayışla yaklaşma, yeni bir uygarlık ortamı bulma olanağı da yoktur. Daha XII. yy. başlarında Edib Ahmed'in işlediği konular bile diriliğini, geçerliliğini sürdürüyor, özellikle XIV. yy. şiirinde bu konuların yeniden ele alındığı, XIII. yy. ile kopmayan bir bağlantının kurulduğu görülür. Edib Ahmed'in öğütleri, önerileri, içinde yaşadığı inanç dünyası kaynağını islam dininde, islam töresinde bulduğundan dolayı geçerlidir, bırakılmazdır. Nitekim bu ozanın şiirinde görülen yabancı kavramların dinle olan bağlantısı, inançlarla kurulu yakınlığı açıktır, yorumu bile gerektirmez. Edib Ahmed'in yaşadığı ülke divan şiirinin en başarılı ürünlerini verdiği yurdun çok uzağında olmasına karşılık ölçü, konu, işleyiş biçimi, olaylara bakış türü, inanç düzeni, özlenen yaşam ayrı değildir, değişmemiştir. Elimizde bulunan yazılı kaynaklardan, yazın ürünlerinin incelenmesin-

den anlaşıldığına göre XIII. yy. şiire inançla, özlenen, gelecekte bilinmeyen bir ülkede sürdürüleceğine kesinlikle bakılan bir eğilimle giriyor. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu dönemde, Tevrat'tan, Kur'an'dan kaynaklanan eski öykülerin ağır bastığı görülür. Bu öyküler, çağdan çağa geçen, özü değişmeyen, boyuna işlenen dil ürünleridir. Bunların, ilkçağ toplumlarının adı sanı unutulmuş kimseleri elinden çıkıp, sonraları bütün uluslarca benimsenen yaratmalar oldukları bellidir. İnanç, elinden tuttuğunu sınır tanımaksızın, bütün yeryüzünde kolayca gezdiriyor, ona gittiği toplumun anlayışına, beğenmesine göre yeni bir biçim verebiliyor.

Bugün elimizde bulunan, Türklerin İslam dinini benimsemelerinden sonra ortaya konan yazın ürünlerinin en eskileri dinle (İslam diniyle) bağlantılıdır. Bunun böyle olması da doğaldır. Nitekim en eski şiirlerin de inanç konularını işlediği, günümüze kalan örneklerden anlaşılıyor. İnançla en iyi birleşen insan davranışı da yiğitlik besbelli. Bu nedenle kimi şiirlerde inançla yiğitlik içiçedir.

XIII. yy. şiirinin kökleri, Asya Türklerine, VIII. yy.dan sonraki dönemlere gider demiştik. Bunun en açık örneği İslam inançlarını işleyen şiirlerdir. Bu şiir çizgisi Batıdan Doğuya doğru uzayıp gitmekte, ancak en tutarlı, en gelişmiş ürünlerini Anadolu'da ortaya koyduğu ilk bakışta görülmektedir. Bu dönem şiirinde, Anadolu ağızyla Doğu Türk ağızı yer yer birbirine karışır, özellikle Çağatay-Azeri ağız etkisini sürdürür. Daha sonraki dönemlerdeyse Anadolu ağızı, yavaş yavaş, kesin biçimini alır, Doğu ağızı bırakılır. Bunun da nereden kaynaklandığı bellidir. Anadolu'ya gelen Türk toplulukları, başlangıçta, değişik ağızlarla konuşuyorlardı, sonraları ağız ayrılığı ağız birliğine dönüşmeye başladı. Sanat açısından bakılınca XIII. yy. şiirinin büyük bir başarı sağlamadığı görülür. Bunun nedeni de ortam değiştirme, inanç değiştirme, bu değişmelerin gerektirdiği bir şiir içeriğini benimsemesidir. Daha XII. yy. başlarında bile kesin yol bulunmuş değildir şiir ortamında, yalpalamalar, çalkanmalar vardır. Özellikle ölçü (aruz) başka bir dilin yapısına uyup Türkçenin kuruluşuna aykırı geldiğinden sapmalara, duraklamalara yolaçmıştır. Edip Ahmed'in şiirlerinde, sanat bakımından, önemli bir gelişme yoktur, bütün yük ölçünün sırtına bindirilmiştir. Ozan düşüncelerini olduğu gibi değil ölçüye uyararak, ölçünün yapısına bağlı kalarak söyleme gereğindedir. Bu gerekim XIII. yy. şiirinin bir yapı şiirini olmasını önlemiş, biçimci, ölçüyle sınırlı kalmasına yolaçmıştır. Buna, yukarda söylendiği gibi, yabancı ölçüye uydurulmak istenen Türkçenin yapısını, ses uyumunu bozma girişimlerini de katarsak, güçlünün daha da arttığı görülür. Farsça söylerken dil güçlüğü çekmeyen Sultan Veled, Türkçe karşısında özdeş kolaylığı bulamıyor.

*Karnum açdur karnum açdur karnum aç
Rahmet ilgil Tengri bana kapu aç
Uçmak aşından dilerüm bir çanak
Nur hamirinden iki üç bazlamaç
Rahmetün çohdır denizdir ey çalab
Rahmetün eksilmeye sen çok saç
Gör yazıklunu bağışla ey kerim
Kuluna dutma katı bu kez kaç
Sen buyırdan kulına gel bir karış
Kim gelem senüniçin ben bir kulaç*

Sultan Veled'in gazeli böyle uzayıp gidiyor oniki dize daha. Oysa şiirin tek dayanağı olan ölçüyü aradan çekince sözcüklerin üstüste yığıldığını görmek güç değildir Farsça şiirlerinde çok daha başarılıdır, Sultan Veled. Burada, ozanın başarı aşamalarını araştırmak istemiyoruz, o ayrı konudur, bizi ilgilendiren divan şiirinin başlangıç ürünlerinde görülen durumdur. Öte yandan, Yunus Emre'ye baktığımızda, verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, ölçü engelini aşan bir söyleyiş vardır. Yunus Emre Türkçe konuşuyor, yaşamıyla ilgili bilgilerden öğrendiğimize göre, seçkinler topluluğundan değildir, halk insanıdır. Oysa Sultan Veled, "Devlet dili Farsçadır" diyen bir toplumun ozanıdır. Onun babası Mevlânâ da şiirlerini Türk diliyle söylememiştir. Gene, ilk bölümde belirtildiği gibi, şiirin tek kaynağı dil oluyor, ölçü dilin buyruğu altına girerse ozan daha kolay söylüyor söyleyeceğini, dil ölçünün egemenliği altında kalırsa ozan önce dilini bu egemenlikten kurtarma gereğiyle karşı karşıya geliyor. Bu nedenle XIII. yy. şiirine dille ölçünün savaşı diyebiliriz... Daha sonraki dönemlerde bu savaşı ölçünün kazandığını göreceğiz.

Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. 1221 de öldüğü, "Çarhname", "Kitabu Evsaf-ı Mescidü'sh-Şerife" adlı iki yapıtının bulunduğu biliniyor. Şiirlerinin değeri, XIII. yy. Anadolu Türkçesinin, elde bulunan, ilk verilerinden olmasıyla bağlantılıdır. Dili pek akıcı, yumuşak değilse de içerdiği Türkçe sözcükler bakımından ilginçtir. Yapıtları yayınlanmıştır.

- 1- Medine şehri de bir ulu şardur
Ne kim ister olursan anda vardur
- 2- Bu şehrin çevre yanı yazılardur
Yapısı nice yıllık yapılarıdır
- 3- O şehrin orta yiri bil Haremdür
İçinde yatan ol sâhib-keremdür
- 4- Haremün vâsfını dahi işitgil
Gücün yiter ise eglenme gitgil
- 5- Kapısı dört durur girgil birinden
Selâm virgil Resulullah'a andan
- 6- İki rek'at namaz kıl it ziyâret
Resulün nurını gör zi bişâret
- 7- Çu biz dahi Resulullahı gördük
Kara yüzümüzi türbeye sürdük
- 8- Sevinüben didüm el-hamdü lillâh
Ki bize ruza kıldı bunu Allâh
-
- 9- Haremün vâsfını dahi diyelüm
Tutiler gibi şekerler yiyelüm

- 10- İki yüz adım ölçdüm uzununu
Dahı üç yüz adımladım inini
- 11- Haremün iç yüzi dört kat kemerdür
Ki taş yanı tolayı külli şardur
- 12- Direk üzre turur külli kemerler
Ki harc olubdur ana nice zerler
- 13- Direklerin sağışı üç yüz üçdür
Ki değme kişi saymaz anı güçdür
- 14- Helc sen dünyede imdi yürürsin
Ölüb gidenleri her dem görürsin
- 15- Ki devran geçer elden sen seni bil
Ki bir sa'atça gelmez tiz geçer yıl....

Ölçü: *Ki bir sa'at / ça gelmez tiz / geçer yıl*
me fâ i lün / me fâ i lün / fa u lün

Mefâilün mefâilün faulün

(Kaynak: Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, Ahmed Fakih-Kitabu Evsafı Me-
sâcidi's-Şerife, 1974,s.22-23.).

- 1- *Medine ili de bir ulu ildir
Ne isteyecek olsan orda vardır*
- 2- *Bu ilin çevre yanı yazılardır
Yapısı nice yıllık yapılarıdır*
- 3- *O ilin ortası Harem'dir bil
İçinde yatan, insanlara iyik eden, yüce kişidir*
- 4- *Harem'in niteliklerini de işit
Gücün yeterse durma sen de git*
- 5- *Dört kapılıdır birinden gir
Tanrı elçisine girerken selâm ver*
- 6- *İki re'kât namaz kıl dolaş gör
Tanrı elçisinin ıstığını gör mutluluğu er*
- 7- *Biz de Tanrı elçisini gördük
Kara yüzümüzü türbeye sürdük*
- 8- *Sevinerek "elhamdülillah" dedim
Tanrı bize bu günü gösterdi demek*
- 9- *Haremin de niteliğini söyleyelim
Papağanlar gibi şekerler yiyelim*

- 10- *Uzunluğu iki yüz adımdır, ölçtüm*
Enini de adıma vurdum  yüz
- 11- *Harem'in i yüzü dört kat kemerdir*
Dış yanı fırdolayı ille çevrilidir
- 12- *Btin kemerler direk üstünde durur*
Nice altın tüketilmiş onlar için
- 13- *Direklerin sayısı  yüz tr.*
Değme kimse sayamaz onu güçtür
- 14- *Sen şimdi yeryüzünde dolaşıyorsun*
lp gidenleri de gnyorsun
- 15- *Bu süre geçip gider elden sen seni bil*
Bir saat bile sürmez tez geçer yıl..

Ulu şar: büyük il, yüce il, ulu il. XII. yy. bitimi ile XIII. yy. başlarından sonra, Anadolu Türkçesinde, "ulu şar" sözleri geçmektedir. "Ulu" sözcüğünün bir önad (sıfat) olarak il, ilçe bucak gibi yerleşme yerlerinin başına getirilişi Anadolu ağzının bir özelliğidir. "Ulukışla", "Ulupınar" bg. İster olursan: istersen, ister isen, isteyecek olursan. Yazı: kır, yaylım, büyük düzlük. Anadolu ağzında kimi yerleşme yerlerinin adında da görülür, "Akyazı", "Karayazı" bg. İştigil, gitgil: "gil" ekiyle bir işin yapılmasını söyleme Anadolu ağzından yaygın. Ayrıca "gil" eki "aile adı"na da getiriyor: "Uzaklıgil", yakınlık bildirir: "yengemgil", "dayımgil" bg.

Kapısı dört durur: kapısı dörtlüdür, dört kapısı var. "Durur" bugünkü "dur, dır, dür, dir" ekleri karşılığı. Uzununu: uzunluğunu, boyunu.

İnini: enini. Anadolu ağzında, bugün de, "ini/eni" denir, i/e, e/i seslerinde dönüşme.

Turur: durur, "direk üzre turur/direk üstünde durur. ". *Nice kemerler:* nice kemer, bugün "nice"nin nitelidiği sözcüklerin kimine "ler, lar" çoğul eki geliyor, kimine gelmiyor: "nice yıllara" deyiminde olduğu gibi.

Kişi saymaz: kişi sayamaz, saymakta güçlük çeker, çok olduğundan kimse saymayı göze alamaz..

Ahmed Fakih'in dilinde görülen başlıca özellik, yaşadığı çağa göre, kolay söyleyişi, yabancı dil kurallarına, şiirinde, yer vermeyişidir. Bu alıntının bulunduğu uzun şiirde "terkib" denen birleşik kavram düzeni birkaçı geçmez.

Şeyyad Hamza

Yaşamıyla ilgili bilgiler pek az, doğum ölüm yılları açıkça bilinmiyorsa da XIII. yy.da yaşadığı, elimizde bulunan "Yusuf ve Zeliha" adlı yapıtının incelenmesinden anlaşılmaktadır. Bu yapıtı dışında birkaç gazeli de günümüze kalmıştır. Şeyyad Hamza'nın şiirleri dil bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir. XIII. yy. Anadolu Türkçesinin en önemli kaynaklarından biri olan bu yapıt içerdiği öz Türkçe sözcükler, söyleyiş özelliği bakımından ilginçtir. "Yusuf ve Zeliha" basılmıştır.

- 1- İmdi dinlen sözüme tutun kulak
Bir söz aydam kim şekerden tatlırak
- 2- Var idi Ken'an'da bir server kişi
Adı Yâ'kub kendi peygamber kişi
- 3- Yusuf adlı vardı bir oğlu anın
İmdi eşit bu sözi varsa canın
- 4- Yidi yaşında idi Yusuf Nebi
Sureti hub yoğ idi anın gibi
- 5- Bir gice yatur iken ol düş görür
İrte turur anı Yakub'a sorur
- 6- Eydür ey baba yaturdum bu gice
Bir acı düş görürem eşit nice
- 7- Aydıver tâ'birini anın bana
Aydayım ol gördüğüm düşü sana
- 8- Gördüm ay ü güneş onbir yıldız
Secde kılurlar kamusu bana düz
- 9- Döndi Yakub söyledi etdi canım
Sakla düşün sözümi işit benim

- 10- Olmaya kim söyleyesin dahiya
Eşide düşüni sana kahıya
- 11- Ya oğul hoşdur senin üşbu düşün
Saltanatla geçiser ömrün yaşun
- 12- Hak seni sultan kılısar kamuya
Onbi (r) kanrdaşun turiser tapuya
- 13- Yorar iken Yusuf'a üşbu sözi
Yakub'un eşitdi ol ögey kızı
- 14- Yus (u)f peygamber nice düş gördüğün
Yah (u)d Yakub anı gine yorduğun
- 15- Yusuf'un kardaşlarına değırir
Gördi yoruldı nice haber virir
- 16- Çün eşitdiler bular üşbu düşi
Tanlaşır acebleşirler bişi
- 17- Etdiler sultan olursa ol bize
Buyruğ ediserdürür kamumuza
- 18- Ar değıl mi duravuz tapusuna
Ya varavuz biz anın kapusuna
- 19- Anı ündeb bunda soralım düşün
Bize ol hod aydiverir görmüşün
- 20- Bilelüm ahvalın anın belgülü
Götürelüm aradan fitne kılû

- 21- İndediler Yusuf'u götürdiler
Çevresinde Yusuf'un oturdılar
- 22- Etdiler kim nice gördün düşi sen
Gördüğün düşi gerek kim aydasın
- 23- Nice gördün düşüni geçen gice
Ya nice yordı düşün baban koca
- 24- And virdiler düşün degül deyü
Ma'lüm eyle anı bize söyleyü
- 25- Eyle kim gördüydü ayıtdı düşün
Etdiler nitmek gerek bunun işin
- 26- Düşü bunun toğrı gelse nidevüz
Etdiler gelin bunu öldürevüz
- 27- Kamu tedbir itdiler öldürmege
İmdi dilerler alıben gitmeğce...

Ölçü:

İmdi diler / ler alıben / gitmege
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Dehri Dilçin, Şeyyad Hâmza-Yusuf ve Zeliha, 1946, s.5-7...
kimi dizeler ölçü gereği düzeltilmiştir.)

- 1- İmdi dinleyin sözüme kulak tutun
Biz söz söyleyim şekerden tatlıca
- 2- Ken'an'da önder bir kişi vardı
Adı Yakup kendisi peygamberdi
- 3- Onun Yusuf adlı bir oğlu vardı
Canın varsa şimdi dinle bu sözü
- 4- Yusuf peygamber yedi yaşındaydı
Yüzü güzeldi onun gibisi yoktu
- 5- Bir gece yattırken düş görür
Ertesi gün onu Yakub'a sorar
- 6- Der ki ey baba bu gece yatıyordum
Şaşılası bir düş gördüm dinle ne olduğunu
- 7- Onun yorumnu bana söyle
Anlatayım sana gördüğüm düşü
- 8- Ay, güneş, onbir yıldız gördüm
Hepsi benim önümde eğilirler
- 9- Döndü Yakup dedi ki canım
Düşü sakla, şimdi sözümü dinle benim
- 10- Sakın başkasına söylemeyesin
Düşünü dinleyince sana kızarlar

- 11- *Ey oğul senin bu düşün güzeldir
Ömrün, yaşın yücelikle geçecek*
- 12- *Tanrı seni kamuya önder kılacak
Onbir kardeşin sana boyun eğecek*
- 13- *İşte bu düşü Yusuf'a yorarken
Yakup, övey kızı duydu*
- 14- *Yusuf peygamberin ne biçim düş gördüğünü
Ya da Yakub'un düşü ne biçim yordüğünü*
- 15- *Yusuf'un kardeşlerine yetiştirir
Ne gördü ne biçim yorumladı bildirir*
- 16- *Bunlar bu düşü işittiklerinde
Bu işe şaşarlar şaşırırlar*
- 17- *Dediler ki o bizim önderimiz olursa
Hepmizi buyruğu altına alır*
- 18- *Onun karşısında durmak bize utanç vermez mi
İyisi mi gidelim onun kaptısına*
- 19- *Çağıralım düşünü soralım burada
Ne görmüşse bize söyleyiverir*
- 20- *Onun durumunu apaçık bilelim
Bir tuzağı ortadan kaldıralım*
- 21- *Çağırdılar Yusufu götürdüler
Yusuf'un çevresinde oturdular*

- 22- *Dediler ki ne gibi bir düş gördün sen
Gördüğün düşü söylemen gerek*
- 23- *Geçen gece ne biçim düş gördün
Baban, gördüğün düşü, ne biçim yorumladı*
- 24- *And verdiler senin düş gördüğün yok diye
Görmüşsen gördüğünü bize de söyle*
- 25- *Düşünü gördüğü gibi söyledi
Buna ne yapmak gerek dediler*
- 26- *Bunun düşü doğru çıkarsa ne yaparsız
Gelin bunu öldürelim dediler*
- 27- *Hepsi öldürmek için anlaştılar
İmdi onu alıp götürmeyi dilerler.*

Dinlen: dinleyin, dinleyiniz. Sözüme tutun kulak (sözüme kulak verin), "kulak tutmak" deyimini bugün halk ağzında geçerlidir. Aydam: söyleyeyim, ayıtayım, diyeyim.

Tatlırak: tatlıca, biraz daha tatlı. Bu deyim bugün pek söylenmiyorsa da benzerleri vardır, "sarımtırak", "ufarak/ufakça", "alımtırak/alca, kızılca" bg. "rak" ekiyle küçültme.

İrte turur: irta turmak (ertesi gün kalkmak, estesinde yapmak), irta (sabaha), turmak (durmak, kalkmak).

Sorur: sorar, açıklanmasını ister. Sormak'tan "sorur".

Görürem: gördüm, görmüştüm. Bugün "görürem"den çıkan anlam başkadır, "görüyorum, görürüm" karşılığıdır.

Düz: doğru, dosdoğru. "Secde kılurlar bana düz/bana doğru eğilirler, bana yönelerek yere kapanırlar, secde ederler. Asya Türkçesinde "tüz", Anadolu ağzında "düz" biçimde.

Sakla düşün: düşünüy kimseye söyleme, gizli tut. Anadolu ağzında "saklamak" eylemi, bugün, düşün için geçerli değil pek.

Üşbu: iş-bu, işte bu. Anadolu ağzında, bugün, daha çok "işbu" biçiminde.

Kılsar: kılar, kılacak, eder, edecek.

Kahıya: kakıya, "kakımak"tan. Bugün "kakımak" denince çatmak, sataşmak, çıkışmak, yüzüne vurmak bg. anlamlar çıkar. "Başa kakmak" gibi. XIII. yy.da "kızmak, öfkelenmek, kıskanmak" bg. anlamında.

Turiser: durur, duracak, durarak. "Tapuya turmak/karşısında el bağlayıp durmak, saygı göstermek, boyun eğmek).

Değirir: aktarır, bildirir. "Değmek-değirmek"ten kök anlamı "değdirir/değmesini sağlar", anlam genişlemesiyle "bildirir, ulaştırır, söyler".

Görđi yorıldı nice: ne biçim (nasıl) gördü, görülen nasıl yoruldu, yorumlandı. "Nice" sözcüğü "nasıl" anlamında da söyleniyor. "Nicesin/nasılslın", "niceyesin/ne durumdasın".

Bular: bunlar. Yeni Türkçede "bunlar", XIII.yy. Türkçesinde, daha eski Türkçede "bular" biçimindedir. "Onlar/onlar", "şular/şunlar" bg. "n", çokluk, Anadolu ağzında yaygındır.

Tanlaşır: şaşar, şaşırır, "tanlamak/şaşmak, şaşırmak", "tanmak/-şaşırtmak, saptırmak" anlamında da söylenir.

Buyruğ ediserdürür: buyruk verir, buyruğu altına alır.

Ündeb/indeb: indermek/ündemek (seslenmek, çağırarak) ten çağırıp, seslenip.

İndediler: çağırdılar, ündediler.

Nidevüz: ne yaparız, neyleriz, nideriz. "Düşü toğrı gelse nidevüz/ düşü doğru çarsa ne yaparız".. "Toğrı gelmek/doğru çıkmak, geçekleşmek".

Öldürevüz: öldürelim, öldürürüz. Burada "öldürelim" anlamında. "Kamu tedbir itdiler öldürmeğe/ hepsi öldürmek için önlem aldılar, gerekeni yaptılar"...

★

Açıklama: Şeyyad Hamza'nın işlediği "Yusuf ve Zeliha" öyküsünün kaynağı Tevrat'tır, sonra Kur'an'a geçti. İslam dinini benimseyen birçok ozan da bu konuyu yeniden işledi. Yusuf, peygamber Yakub'un oğludur, oniki kardeşler. İçlerinde en güzeli, en alımlısı Yusuf'tur. Yusuf, bir gece gördüğü düşü babasına anlatır, babası düşün kimseye söylenmemesini, söylenirse kıskançlığa yolaçacağını bildirir. Bu düş, Yusuf'a tanrısal bir bildiridir, onun ilerde peygamberliğine değinir. Yusuf babasıyla konuşurken övey kızkardeşi olayı duyar, öteki kardeşlerine anlatır. Onlar da avlanacağız diye Yakub'u kandırır, Yusuf'u da birlikte götürür, bir kuyuya atarlar, Yakub'a kardeşimizi kurt yedi derler. Yakub inanmaz, kanlı gömlek ister, onlar bunu da yerine getirir, kan bulaşmış bir gömlek getirirler, gene inanmaz. Günün birinde oğlunun bir kuyuda olduğunu düşünde görür. Oğulları bunu öğrenince, Yusuf'u bir yolunu bulup, araçları koşarak, köle diye satarlar. Köleyi alan Mısır'a götürür. Orada güzelliğiyle ün salan Yusuf Firavun'un kızı ya da eşi Zeliha'nın düşüne girer, Zeliha onu çıldırısıya sever, Yusuf'tan yüz bulamaz. Kadın öfkelenir, Yusuf'a bir suç yükler, içeri attırır. Bir gece Firavun da korkulu bir düş görür, kimse yoramaz, birisi bu düşü ancak zindanda yatan Yusuf yorabilir der, Firavun düşünü yordurur. Düşten yedi bolluk, yedi yıl kıtlık olacağı anlamı çıkar. Mısır ulusu gereken önlemleri alır. Aradan yıllar geçer, Yusuf büyük ün kazanır, önemli bir kişi olur, geçim sıkıntısı çeken kardeşleri Mısır'a ekin almaya gelince onu görürler, tanımazlar, Yusuf oları tanır, sonunda yapılan kötülükler unutulur, kardeşler barışır. İşte "Yusuf ve Zeliha" bu öyküyü işler, önce Yusuf'un kuyuya atılması, satılması, sonra Mısır'da Zeliha ile tanışması, Zeliha'nın onu sevmesi duygulu, etkili bir dille işlenir. Burada ki bölüm, bu öykünün başından alındı. Bu öykü bin yılı aşkın bir süredir, islam ülkelerinde işlenir.

★

- 1- Aceb nitdüm yara virmez selâmı
Bu zâlim müddei komaz ola mı
- 2- Menüm iki cihanda yarum oldur
Menem anun âhir kemter gulamı
- 3- Şu cefâlar ki sen bana kılursın
Aceb kâfir müselmâna kıla mı
- 4- Yusuf'a kalmadı bu hüsn bâkı
Kıyas eyle yârum sana kala mı
- 5- Seni sevmey mi yohsa Şeyyâd Hamza
Deninün biridür bu kaltabâni

Ölçü:

Aceb nitdüm / yarâ virmez / selâmı
mefâ'ilün mafâ'ilün fe'ulün

- 1- *Sevgiliye ne yaptım bilmem selam vermiyor
Yoksa bu acımasız koğucu mu engel oluyor*
- 2- *Benim iki dünyada yarım odur
Onun değersiz kölesi benim*
- 3- *Senin bana ettiğin şu cefaları
Acaba kâfir müslüman eder mi*
- 4- *Bu güzellik Yusuf'a bile kalmadı
Bir karşılaştır bakalım yarım sana kalır mı*
- 5- *Şeyyad Hânza seni sevmez mi yoksa
Öyleyse alçağın biridir bu değersiz kişi*

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Nitdüm: ne ettim, ne yaptım.

Müddei: karşıt görüşü savunan, koğucu, karşıt görüşte direnici, karşı çıkan.

Zâlim: zulm eden, acımasız.

Komaz ola mı: koymuyor mu, bırakmıyor mu, engel mi oluyor.

Menüm: benim.

Menem: ben'im. Menem anın kemter gulamı: onun değersiz kulu, kölesi ben'im.

Ahir: son, sonunda.

Kemter: değersiz, düşük, önemsiz.

Kılursın: kıalarsın, edersin, yaparsın.

Bâki: sürekli, sonsuz ölümsüz, yok olmayan.

Kıyas eyle: karşılaştır, örnek alarak düşün.

Yohsa: yoksa, öyle mi sanırsın, öyle mi.

Deni: alçak, değersiz, saygısız, utanmaz.

Kaltabân: yüzsüz, utanmaz, başıboş, değersiz...

1- Ya'kub aydur Çalabumdan dilerem
Kim Yusuf yüzünü ölmedin görem

2- Bana göstere anun görkli yüzün
Hem işidem söyleyc şirin sözün

*

3- Aldı Yusuf öbdi sürdi yüzine
Başından kodı vü sürdî gözine

4- Didi yiğitler sözüm işidesiz
Nâmeyi öbdilgüm nîdür bilesiz

5- Atanuzun nâmesini virdiniz
Nice izzet itdüm ana göndinüz

*

6- Geldi kardaşları bile oturur
Haznedârını katına getürür

7- Didi tiz bitür işün haznaya var
Bir sanduk vardur anı getür var

8- Haznedar buyruk tutar varur alır
Sanduğı Yusuf önüne getürür

9- Sanduk içinden çıkardı bir biti
Sen gel işit n'oliser hikâyeti

10- Ol bitiyi sundı kardaşlarına
Söyledi lûtf ile yoldaşlarına

- 11- Aytdı şol bitiği okın görün
Mânisinden siz bana haber virün

*

- 12- Yusuf'a didiler ey şâh-ı cihan
Bu dili biz okumazuz bil ayan
- 13- Yazusun biz bilmedük hergiz anun
Ni diyelüm devletün artsun senün

*

- 14- Gördi bir avret giyesi yur iniler
Gümrenüb ağlar gözin yaşın siler
- 15- Geldi anun katına virdi selâm
Yâ'kub ivinden haber sordı benam
- 16- Didi hatun Yâ'kub ivi kandadur
Göster anı maksudumuz andadur
- 17- Avret aydur ne sorarsun sen anı
Kim anun bugün za'if oldu canı
- 18- Yâ'kub'un şimdi azim derdi katı
Gök yüzine çıkar anun fûrkatı⁽¹⁾.

Ölçü:

*Gök yüzine/ çıkar anun/ fûrkatı
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

(1) Bu bölümleri Dehri Dilçin'in yayımladığı "Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha. 1946'da ki karşılaştırmalı giriş yazısından. dilini xiii.yy. Türkçesini gözönünde tutarak aktardık. Düşüncemiz xiii.yy. şiirinden, dilinden ayrı bir örnek vermek, aktarılan bölümleri yazın yönünden değerlendirmek değildir. D.Dilçin, adı geçen giriş yazısında, Şeyyad Hamza ile ondan sonra gelen Sulu Fakih'in "Yusuf ve Zeliha"sını karşılaştırıp aktardığı bölümlerle ikincinin birinciden etkilendiğini gösteriyor. Bu nedenle bölümler arasında, karşılaştırma gereği, kopukluk vardır. Bizce önemli olan şiirin kendinden dilidir.

Dil Özellikleri, Açıklamalar:

Ya'kub aydur: Yakub söyler, der ki.

Dilerem: dilerim, isterim, umarım.

Yüzünü ölmedin görem: yüzünü ölmeden göreyim, ben ölmeden senin yüzünü göreyim (Yusuf için söylenmiş).

Bana göstere: bana göstereyim.

Anun gökli yüzün: onun görklü yüzünü, onun güzel yüzünü.

Hem işidem söyleye şirin sözün: hem de söylediği tatlı sözünüzü duyayım, işiteyim.

Başında kodı vü sürdi gözine: başına koydu ve gözüne sürdü.

Başında kodı: başına koydu.

Sözüm işidesiz: sözümü dinleyin, sözümü işitin.

Nâmeyi öbdüğim nidür bilesiz: mektubu neden öptüğümü anlayın.

Bilesiz: bilin, anlayın.

İzzet itdüm anı: ona saygı gösterdim, ona büyük değer verdim.

Bile oturur': birlikte oturdular.

Katına götürür: önüne getirir, önüne çıkarır, karşısına çıkarır, yanına götürür.

Tiz bitür işün: işini tez bitir.

Anı getür var: git onu getir.

Varur alır: gider alır, gider getirir.

Biti: mektup, yazılı belge, kitap (burada mektup anlamında).

N'oliser: ne olacak, nereye varacak, neye varacak.

Okın görün: Okuyun görün, okuyup anlayın.

Manisinden: anlamından.

Okumazuz: okuyamayız, bilmeyiz.

Yazusın: yazısını.

Giyesi yur iniler: çamaşır yıkar inler, giysileri yıkarken ağlar.

Gümrenüb ağlar: sarsılarak ağlar, homurdanır gibi sarsılır ağlar.

Geldi anun katına: geldi onun önüne, geldi onu yanına, karşısına.

İvinden: evinden.

Benam: açıkça (sözcüğün gerçek anlamı: "ünlü", "tanınmış"),
Arap dilinde "parmak ucu").

Maksudumuz andadur: oraya gitmek istiyoruz, o evi bulmak istiyoruz.

Azim derdi katı: acısı çok büyük, üzüntüsü pek çok.

Hoca Dehhani

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Elde bulunan birkaç şiirinden, XIII. yy.'da yaşadığı, çağının şiir geleneği dışına çıkarak, din konularını işlemediği, gönlünün uyarınca şiirler yazdığıdır. Elde bulunan şiirlerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre, Hoca Dehhani, Türk şiirinde, özellikle "gazel" türünde din-dışı kalan ilk ozan olarak bilinir. Dili açıktır, okuyucuyu sıkacak deyimler, güç anlaşılır kavramlar pek yoktur. Çok az olan şiirleri, XIII. yy. Türkçesinin yapısı, niteliği bakımından, araştırmacılar için, önemli bir kaynak sayılmaktadır.

- 1- Acab bu derdümün dermânı yok mı
Ya bu sabr itmegün oranı yok mı
- 2- Yanarım mumlayın başdan ayağa
Nedür bu yanmagun pâyânı yok mı
- 3- Güler düşmen benüm agladuguma
Acab şol kâfirün imânı yok mı
- 4- Delübdür cigerümi gamzen okı
Ara yürekde gör peykânı yok mı
- 5- Gözi hancerlerin boynuma çaldı
Acab ol zâlimün im'ânı yok mı
- 6- Su gibi kanımı toprağa kardun
Ne sanursın garibün kanı yok mı
- 7- Cemâl-i hüsnünc mağrur olursın
Kemâl-i hüsnünün noksânı yok mı
- 8- Begüm Dehhâni'ye ölmezdin öndin
Tapuga irmege imkânı yok mı

Ölçü:

Güler düşmen / benim ağla / duğuma
mefâ'ilün mafâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Mecmu'atü'n-Nezâir, yay. Dr. Mustafa Canpolat, 1982, s. 133).

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Acab: acaba, yoksa.

Derdümün: derdimin, çektiğim acının, başıma gelenin.

Dermân: acıyı, ağrıyı, üzüntüyü giderici nesne.

Sabr itmeğüm: sabr etmenin, katlanmanın, dayanmanın.

Oranı yok mı: belli bir ölçüsü yokmu, belli bir sınırı yokmu.

Yanaram mumlayın: mum gibi yanarım.

Yanmağün pââyânı: yanmanın sonu, yanmanın biteceği.

Pâyân: son, bitim, bitiş.

Acab şol: acaba şu.

Delübdür: deliyor, delmektedir.

Ara yürekde gör: yürekte arayıp bak, arayarak gör.

Peykân: okun ucundaki sivri demir, temren.

Gözi hancerlerin: gözü hençerlerini, ya da gözünün hançerlerini.

İm'an: belli bir yerde durma, ince eleyip sık dokuma, kendi kendine durma, aşırılığa kaçma. Bu dizede "bir yerde durma" anlamı daha uygun görünüyor. "Acaba o acımasız aşırılığına bir yerde dur demez mi, bir yerde durmayı bilmez mi" bg.

Toprağa kardun: toprağa karıştırdın.

Cemâl-i hüsn: güzelliğin yüzde görünmesi, yüzde yansıması, güzelliğin yüze vuruşu, yüz güzelliği.

Mağrur olursun: büyüklenirsin. "Yüzünün güzelliğiyle büyüklenir, övünürsün".

Kemâl-i hüsn: güzelliğin olgunluk aşaması.

Ölmezdin öndin: ölmeden önce.

Tapuga irmege: katına gelmeye, karşına çıkmaya, sana kavuşmaya.

- 1- Bir kadehle bizni sâki gamdan âzâd eyledi
Şâd olsun gönli anun gönlümü şâd eyledi
- 2- Bendesiydi bunca yıllar kaddine serv-i revân
Toğrulukla kulluk itdügçün âzâd eyledi
- 3- Hüsrev-i hûbân iden sen dilber-i şirin-lebi
Bisütün-ı ışk içinde beni Ferhâd eyledi
- 4- Odile korkutma va'iz bizni kim lâ'l-i nigâr
Cânumuz bizüm oda yanmağa mu'tâd eyledi
- 5- Aldayub aldı Dehâni yok bahâya cânumi
Sorana bir buscye aldum diyü ad eyledi
- 6- İsterisen milk-i hüsn âbâd ola dâd cyle kim
Pâtîschler dâdile milkini âbâd eyledi

Ölçü:

Bir kadehle / bizni sâki / gamdan âzâd / eyledi
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *İçki dağıtıcı bizi bir kadehle tüzüntüden kurtardı
Gönlümü sevindirdi onun gönlü sevinçle dolsun*
- 2- *Bunca yıllar, salınıp yürüyen selvi boyunun kuluydu
Doğrulukla kulluk ettiğinden özgürlüğünü bağısladı*
- 3- *Senin gibi tatlı dudaklı güzeli güzeller sultanı yapan
Beni de aşkın Bisütun adlı dağında Ferhâd eyledi*
- 4- *Ey vaiz bizi ateşle korkutma sevgilinin kızıl dudağı
Bizim canımızı ateşte yanmaya alıştırdı*
- 5- *Ey Dehâni o sevgili beni aldayıp canımı çok ucuz aldı
Sorana da bir öpücük vererek aldım diye yaydı*
- 6- *Güzellik ülkesinin bayındır olmasını istersen
Doğruluk et, sultanlar ülkelerini doğrulukla bayındır kıldılar.*

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Bizni: bizi.

Gamden âzâd eyledi: üzüntüden kurtardı.

Şâd olsun: sevinçli olsun, kıvansın, sevensin.

Kaddine: boyuna. *Kad:* boy pos.

Serv-i revân: yürüyen selvi, salınarak yürüyen selvi.

Divan şiirinin en yaygın kavramlarından biri olan bu sözcüğün Anadolu'da XIII. yy.da kullanılmaya başladığı anlaşıyor. Serv-i revân tabiriyle güzelin boyunun, sevgilinin boyunun anlatılmak istendiğini bundan sonra ki yy.lar boyunca göreceğiz.

Dilber-i şirin-leb: tatlı dudaklı güzel.

Şirin: tatlı, yenilip içilmesi kolay olan, sindirimi kolay.

Bisütun: İranda bir dağın adı (İran söylencelerinde).

Ferhâd sevgilisi Şirin'e kavuşmak için bu dağı delmiş, oradan ile tüt atkımışmış.

Dâd: doğruluk.

Abâd: bayındır.

Milk-i hüsn: güzellik ülkesi.

- 1- Gün yüzinde hat belürse gözlerüm giryân olur
Hâle görünse kenâr-ı mâhda bârân olur
- 2- Lâl'in içün gözlerün birbirine hançer çeker
Ol iki mest arasında korkaram kim kan olur
- 3- Gül budağı gibi gülşende salınsın nâz ile
Karşuna başın salub.serv-i revân hayrân olur
- 4- Zülfi üstinde gören dir kuşe-i ebrûsini
Sâyesi dutmuş cihâni nice hoş eyvân olur
- 5- Gözledi hattı Dehâni hatemin dilde dutar
Şimdi fitne devridür yok yire çok bühtan olur

Ölçü:

gün yüzinde/ hat belürse/ gözlerüm gir/ yan olur
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, c.I, 1966, s.130).

o

- 1- *Gün yüzünde tüyler çıkınca gözlerim ağlar
Ay'ın kıyısında ağıl görünse yağmur yağar*
- 2- *Dudağın için gözlerin birbirine kılıç çeker
O iki esrik arasında korkarım kan olur*
- 3- *Gül budağı gibi gülbahçesinde nazla salınsan
Yürüyen selvi karşında başını eğip şaşar*
- 4- *Kaşının ucunu zülfüzünün üstünde gören
Gölgesi dünyayı tutmuş ne güzel bir çatı der*
- 5- *Dehhâni, yüzünde tüy çıktığını gördü, gönlünde gizledi
Kimseye demez, çok suçlama, şimdi koğuculuk dönemi-
dir.*

Gün yüzinde: gün gibi, güneş gibi parlak yüzünde.

Hat belürse: tüy belirse, kıl belirse, kıl sakal çıksa. XIII. yy. Anadolu ağzında belürmek/ bejirmek, çıkmak, görünmek, bitmek anlamında.

Hâle görinse: ay'ın, güneşin çevresinde oluşan ağıl, ısıltı. Eski bir inanca göre, ay'ın, güneşin çevresinde ağıl görününce yağmur yağarmış.

Kenâr-ı mâh: ay'ın kıyısı, çevresi. *Bârân:* yağmur, "bârân olmak" deyiimi "yağmur yağmak" anlamındadır. Ozan ay'ın çevresinde belirip yağmur yağmasına yolaçan ağılla, sevgilinin yüzünde çıkan tüylerin ağlamaya, gözden yaş dökmeye neden oluşu arasında bağlantı kuruyor.

Hançer çekmek: kılıç, hançer çekerek birbirine saldırmak. Günümüz halk ağzında "bıçak çekmek" anlamında.

Lâl'in için: bir lâl gibi kızıllaşan dudakların için. Güzelin dudağı ile değerli bir taş olan, süstakısı yapımında kullanılan, lâl arasında bağlantı.

Ol iki mest: o iki esrik, iki sarhoş. Burada anlatılan iki gözdür. Eski şiirde gözleri, içip kendinden geçen kişiye benzetme eylemi yaygındı.

Korkaram: korkarım, kaygılıyım. Yok yire: gereksiz.

Salınsın nâz ile: nazlı nazlı yürüsen, salınsan.

Salınsın: salınırsan, yürürsen, salınsan, yürüsen.

Karşuna bair salub: karşında başını öne eğerek.

Serv-i revân: yürüyen, servi. *Revân:* yürüyen, giden, akan (fars. reften/gitmek, yürümek'den). Servinin uzun, düzgün boyu ile sevgilinin boyu arasında bağlantı kurma. Servi olduğu yerde durur, sevgili ise yürür, ikisi arasında "yürümek" gibi kişiye özgü bir eylemle bağlantı kurulmuş.

Mevlana Celaleddin'in oğludur, Konya'da doğdu, orada öldü. Mevlevi tarikatının genel kurallarını belirledi, törenlere son biçimini kazandırdı. Babasının düşüncelerini, gene babasının benimsediği, şiirle yaymaya çalıştı. Anadolu'da tasavvuf inançlarının yayılmasında önemli katkısı olan bir ozandır. O da babası gibi şiirlerini Farsça yazdı. Türkçe şiirleri çok az olmasına karşılık, çağının dilini yansıtan, önemli bir kaynak niteliğindedir. Bütün şiirlerinde tasavvuf konularını, tanrı sevgisini işlemiştir. İbtida-name, Rubab-name, İntiha-name, Divan, Maarif adlı yapıtları vardır. Türkçe şiirleri Divan-i Türk-i Sultan Veled adı altında toplanıp basılmıştır (1925).

- 1- Senün yüzünğ günşdür yoksa aydur
Canum aldı gözünğ dakı ne aydur
- 2- Benüm iki gözüm bilgil canumsunğ
Beni cansuz koyasunğ sen bu keydür
- 3- Gözümden çıkma kim bu yir senünğdür
Benüm gözüm sanğa yahşı saraydur
- 4- Ne okdur bu ne ok kim değdi senden
Benüm boyum süngüydü şimdi yaydur
- 5- Temâşâçün berü gel kim göresünğ
Nite gözüm yaşı ırmak-u çaydur
- 6- Senünğ boyunğ budağdan ağdı geçdi
Cihan imdi yüzünğden yaz-u yaydur
- 7- Bugün ıskunğ odından ıssı alduh
Bize kayu değül ger kar-u kaydur
- 8- Banğa her gice senden yüz binğ assı
Benüm her gün işüm senden kolaydur
- 9- Veled yohsulıdı sensüz cihanda
Seni bildi bu kezden beg-ü baydur

Ölçü:

Seni bildi / bu kezden beg / ü baydur
mefâilün meafâilün faulün

(Kaynak: Divan-ı Türki-i Sultan Veled, 1341, Veled İzbudak.)

- 1- *Senin yüzün güneş midir yoksa ay mı
Canımı aldı gözüün daha ne diyor*
- 2- *Benim iki gözüüm canımsın bunu bil
Beni cansız bırakman ne demektir*
- 3- *Gözüümden çıkma bu senin yerindir
Benim gözüüm sana güzel bir saraydır*
- 4- *Ne oktur bu, senden gelen ne ok
Benim boyum süngüydü şimdi yay oldu*
- 5- *Görmek istersen yaklaş ki göresin
Gözüüm yaşının nasıl ırmak, çay olduğunu*
- 6- *Senin boyun budaktan aştı geçti
Evren senin yüzünden şimdi bahardır yazdır*
- 7- *Bugün senin sevgi ateşinden ısındık
bizim için kar olmuş kış olmuş kaygı değil*
- 8- *Her gece senden yüz bin kazanç gelir bana
Benim işim her gün senden kolaydır*
- 9- *Veled sessiz evrende yoksuldu
Seni bildi bu yüzden beydir, varlıklıdır.*

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Senün yüzünğ: senin yüzün. XIII.yy. Anadolu ağzında genellikle "Oğuz ağzı" egemendir, buna "Batı Oğuz Türkçesi" diyenler de var. Anadolu ağzında "ı" sesi Doğu Türkçesinde "u" sesinin yerini aldı, nitekim "güneşdir" yerine "güneşdür", "aydır" yerine "aydur", "canımsın" yerine "canımsunğ" deniyor. "N" sesi de "nğ" olarak biraz burundan çıkarılıyor.

Bilgil: bil, burada "gil" eki anlamı pekiştirmekten öte bir işe yaramaz.

Sanğa: sana, "nğ" sesinin "n" okunuşuyla "sanğa/sana".

Koyasunğ: bırakasın, bırakıp gidesin. Bu sözcük, günümüzde, Anadolu ağzında geçerlidir. "Beni yalnız koma/beni yalnız bırakma", "koyuver/bırak, bırak gitsin" bg.

Benüm boyum: benim boynum, benim gödemin dimdik duruşu. "Benüm boyum sünğüydü şimdi yaydur/benim boyum bir mızrak, sürgü gibi dimdikti, senden gelen okla vurulup büküldü, yay gibi oldu".

Senünğ boyunğ: senin boyun, "budağdan ağdı / ağacın dalını, budağını geçti, öylesine uzadı", "ağdı / yükseldi".

nite: ne gibi, ne türden, nitekim, nasıl. "nite gözüm yaşı ırmak-u çaydur / nasıl gözümün yaşı ırmaktır, çaydır". Irmak, çay sözcükleri arasına gelen "u" günümüz Türkçesinde "v" karşılığıdır. İki sözcüğü birbirine bağlayınca "dır" ekini ikinci sözcüğünün sonuna gelir.

Olduh: olduk, "h/k" dönüşmesiyle.

Kayu: kaygu/kaygı.

Kar-u kay: kar ile kış. "ger kar-u kaydur / ister kar olsun ister kış, buz."

- 1- Kara kaşlar kara gözler canum aldı canum aldı
Müselmanlar nidür bu kim bana geldi bana geldi
- 2- Sini gördüm sana geldim elüm dutgıl oda düşdüm
Usum vurdı delü oldum bini tengri sana saldı
- 3- Ne tatlıdur sinün ıskun ki binden gönğlümi aldı
Anğa bir can fida kıldum iki bing can bağa keldi
- 4- Anun kim canı nurluydi işi kibi göğe ağdı
Karanu cnlu yir üzre eşek gibi giru kaldı
- 5- Sini bildüm sana geldüm gözüm actum yüzün gördüm
Usum vurdı delü oldum bini ıskun sana saldı
- 6- Sini gördüm geçiridün canlar yolın açaridün⁽¹⁾
Işıkları seçeridün kalanun yıldurum çaldı
- 7- Ulu kici sini sever sinı ister sözün söyler
Güneş gibi yüzün toğar kamu âlem nurin toldı
- 8- Halayıklar canı sacun bu dünyadan berü kacun
Gözi acun gözi acun görün tengri neler kıldı
- 9- Veled geldi size aydur ne istersiniz sizünledür
Kim usliyse bini bildi denğiz oldu güher buldı...

Ölçü:

*kara kaşlar / kara gözler / canum aldı / canum aldı
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*

(Kaynak: Prof. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, 1966, c.1. s. 137).

(1) Bu dizede ölçü bozuk, "canlar" sözcüğü "calar" okunursa ölçü düzeliyor.

- 1- *Kara kaşlar kara gözler canımı aldı canımı aldı
Müslümanlar bu nedir ki benim başıma geldi*
- 2- *Seni gördüm sana geldim elimi tut ateşe düştüm
Aklımı aldı deli oldum beni tanrı sana bıraktı*
- 3- *Senin aşkın ne tatlıdır ki gönlümü aldı benden
Ona bir can adadım bana iki bin can geldi*
- 4- *Onun canı ışıktı İsa gibi göğşe yükseldi
Karanlık canlı ise yer üstünde yemiş artığı gibi geri kaldı*
- 5- *Seni bildim sana geldim gözüümü açtım yüzünü gördüm
Aklım gitti deli oldum aşkın beni sana saldı*
- 6- *Seni gördüm geçiyordun canlara yol açıyordun
Aşıkları seçiyordun kalanını yıldırım çarptı*
- 7- *Büyük küçük seni sever seni ister seni söyler
Güneş gibi yüzün doğar bütün evren ışıgınla doldu*
- 8- *Ey yaratıklar canınızı saçın bu dünyadan kaçın
Gözünüzü açın gözünüzü açın görün tanrı nelər yarattı*
- 9- *Veled geldi size söylüyor ne isterseniz sizdedir
Aklı olan beni bildi deniz oldu inci buldu...*

Dil Özellikleri, Açıklamalar:

Nidür bu kim: bu nedir ki.

Bana geldi bana geldi: benim başıma geldi benim başıma geldi, benimle karşılaştı, bana düştü, bana rasladı.

Sini: seni.

Elüm dutgıl: elimi tut, elimden tut, bana yardım et.

Usum vardı: usumu çeldi, aklımı aldı. Aklım gitti.

Binden: benden.

Sinün: senin, kendinin.

Anga: ona, banga: bana (ng sesini n okumak gerekir).

Karanu canlı: karanlık canlı, canı karanlıkta olan, karanlıkta yaşayan, bilinmeyen, içi aydınlık, özü pırıl pırıl olmayan.

Eşek: yemişlerin yenmeyen, atılan çekirdek, kabul bg. kalıntıları. Dizenin yorumu: "gönlü pırıl pırıl olan kişi peygamber İsa gibi göğşe ağı, içi kara olanlar da bir yemiş kalıntısı gibi yere atıldı, yerde kaldı."

Gözüm açtum yüzün gördüm: gözümü açtım yüzünü gördüm, evrende senden başka varlık tanımadım, görmedim (ey tanrı).

Bini ışkun sana saldı: sevgin beni sana bıraktı, aşkın beni sana yöneltti, senden başkasına önem vermedim.

Sini gördüm geçeridün: seni gördüm geçiyordun.

Canlar yolın: canların yolunu, canlara yol (öteevrende canlara yol açarak Tanrı katına yükselmelerini sağlıyordun).

aşıkları seçiridün: aşıkları seçip ayırıyordun, tanrı'ya gönül verenlerini seçiyordun.

kalanun yıldurum çaldı: kalanını yıldırım çarptı (tanrı'ya gönül vermeyenler odlara yandı).

ulu kici: büyük küçük (ulu/büyük, kici/küçük).

Canı sacun: canı saçın, canınızı tanrı yolunda verin.

Halayıklar: yaratılanlar, yaratıklar.

Berü kacun: beri kaçın, sokulmayın, yanına varmayın.

Gözi acun gözi acun: gözünüzü açın gözünüzü açın..

Tengri neler kıldı: Tanrı neler yarattı, tanrı neler yaptı.

size aydur: size söylüyor.

Ne istersiz sizünledür: ne arıyorsanız sizdedir, sizin özünüzde saklıdır, yeter ki kendinizi bilin. Bu dizede tasavvufun şu ünlü "insan - tanrı özdeşliği" sorunu dile gelmektedir. Aradığınız sizdedir, özünüzdedir, evrende görünen varlık türleri gerçekte birdir, ayrılık görünüştedir. Kişinin aradığı gerçek, aradığı tanrı kendi özündedir, kendini bilen tanrı'yı bilir, kendini bulan tanrı'yı bulur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Onunla ilgili bilgileri veren kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Ancak XIII.yy. sonları ile XIV.yy. başlarında yaşadığı şiirlerinin incelenmesinden, dil özelliklerinden, kullandığı tasavvuf kavramlarından anlaşılmaktadır. Ölüm yılı olarak gösterilen 1320 yılı da "Risaletü'n-Nushiye" adlı şiirinde geçen

*Söze tarih yidi yüz yidiydi
Yunus canı bu yoda fidiydi*

dizelerinden çıkarılmakta, 707 yılının karşılığı sayılan 1320 yılı ya da ondan sonrası göz önünde tutulmaktadır.

Yunus Emre, Anadolu Türkçesinin şiir dilini kuran, bu şiirin ilk kavramlarını bulan bir ozandır. Şiirlerinin içerdiği konular, söyleyişinin akıcılığı, düşüncelerinin derinliği, o derin düşünceleri açıkladığı yalın dil Anadolu Türk şiirinin başlıca kaynağıdır. En çetin, en karmaşık konuları en kolay, en yumuşak bir dille söyleyişi yalnız Anadolu Türk şiirinde değil, bütün Türk şiirinde bir aşamadır. Yunus Emre dilinin açık seçikliği yüzünden, Arapça-Farsça karışımı bir dil kullanan saray çevrelerinde, büyük yerleşim yerlerinin aydınları arasında pek tutulmamış, yy.lar boyunca yerilmiş, aşağılanmış bir ozandır. XVI.yy.da Şeyhulislam Ebussud Efendi, Yunus Emre'nin şiirlerini okumayı bile suç saymış, yasaklamıştır. Yunus Emre'nin değeri, derinliği, Türk yazınındaki yeri ancak 1915-18 yıllarından sonra anlaşılmayı başlamış, 1940 tan sonra gerçek önemi kavranmıştır. Yunus Emre, kullandığı kavramlar, "aruz" ölçüsü nedeniyle "divan şiiri"nin de öncülerinden sayılmalıdır. Halk şiirinin ise, Anadolu'da, kurucusudur.

- 1- İki cihan zindan ise gerek bana bostan ola
İmdi bana ne gam gussa çün inâyet dostdan ola
- 2- Varam ol dosta kul olam hem açıluban gül olam
Hem ötüben bülbül olam durağum gülistan ola
- 3- Ol dost yüzün gördi gözüm erenlere toprak yüzüm
Söz bilene benüm sözüm gerek şekeristan ola
- 4- Her da'viden geçen kişi Hak'dan yana uçan kişi
İşk şarabın içen kişi geh esrük geh mestan ola
- 5- Henüz iki cihan benüm zından görünür gözümce
Senün ıskunla bilişen gerek hâsü'l-hasdan ola
- 6- Kördür munâfıkun gözi yarın kara kopar yüzi
Halkun bana acı sözi gerek şekeristan ola
- 7- Her dem yüzüm yire uram Allah'uma şükür kılam
Ben benligüm dosta virem ne da'vi-i destan ola
- 8- Bundayken ağgıl gözin dir önüne kendü özin
Yunus senün işbu sözün âlemlere destan ola

Ölçü:

*Ben benligüm / dosta virem / ne dâ'vi-i / destan ola
müstef'ilün , müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*

- 1- *İki dünya zindan olsa bile benim için bahçedir
Dost elimden tutuyor üzüntüye acıya yer yok bence*
- 2- *Varayım o dosta kul olayım açılıp gül olayım
Öteyim bülbül olayım durağım güllük olsun*
- 3- *O dost yüzünü gördü gözüüm erenlerin toprağıdır yüzüm
Söz bilene benim sözüm bir şeker ülkesi olsun*
- 4- *Her savı bırakan kişi tanrı'ya yönelen kişidir
Aşkın şarabını içen kişi esrik olur kendinden geçer*
- 5- *İki evren benim gözüme karanlık görünür
Senin aşkınla tanışan kişi seçkinin seçkini olmalı*
- 6- *Arabozucunun gözü kördür yüzü yarın kara olacak
Halkın bana söylediği acı söz benim için tatlıdır*
- 7- *Boyuna yitizümül yere koyayın tanrı'ma şükür kılayım
Ben benliğimi dosta vereyim dile düşmeden bana ne*
- 8- *Bu dünyada iken gözünü aç kendi üzüne bak kendine gel
Yunus senin işte bu sözün dillere destan olsun.*

Dil özellikleri, Açıklamalar:

İki cihan: iki evren, üzerinde yaşadığımız evrenle görünmeyen evren, öteevren (ahret), ruhlar evreni.

Zindan: karanlık (bu dizede suçluların atıldığı yer anlamına gelen yer düşünülmemeli, gerçeğin sağladığı aydınlıktan yoksun olan yer, tanrı'dan ayrı kalınan yer.

İnâyet: yol gösterme, yardım, elden tutma, doğru yol götürme, gerçeği öğretme bg.

Dost: gönüldeş sevilen kimse, biliş, tanıdık. Bu dizede Tanrı, sevgili, anlamında.

Açıluban: açılarak, ortaya çıkarak,.

Olam: olayım, olmalıyım, olsam.

Ötüben: öterek, öteyim.

Erenlere toprak yüzüm: yüzüm erenlerin bastıkları topraktır, öyle olmalıdır. Ozan burada alçakgönüllü olmanın gereğini dile getiriyor.

Şekeristan: tatlılık ülkesi, tat ülkesi, şeker ülkesi.

Her da'viden geçen kişi: benlik savında bulunmayan, başka istekler ardında koşmayan kişi.

Hak'dan yana uçan kişi: Tanrı'ya yönelen kişi, tanrı'ya ulaşan kişi.

Geh esrük geh mestan ola: arasıra esirmiş, arasıra kendinden geçmiş olmalı. Mestân sözcüğü mest (sarhoş) in çoğuludur, bu dizede esrük (sarhoş) sözcüğünü pekiştirmek içindir.

Bilişen: tanışan, anlaşılan, gönüldeş olan, içten bağlantı kuran.

Hâsü'l-has: iyinin iyisi, hasın hası, seçkinin seçkini.

Munâfık: arabozucu, ortalığı karıştırıcı, bozguncu.

yarın kara kopar yüzü: yüzü yarın kara olur.

Yüzüm yire uram: yüzümü yere koyayım, yere kapanayım.

Dav'vi-i destan: senlik benlik çekişmesi, ün sağlama savı, ün ardında koşma, san kazanma tutkusu.

Bundayiken: burada iken, bu evrende iken, yaşarken, yeryüzünde bulunduğun sürece.

Açgıl gözün: gözünü aç, aç gözünü.

Dir önüne kendü özin: kendine gel, kendini bil, kendini toparla.

- 1- Sâki ol câmı getür kim içüben mest olalum
Bizi ışk ile fenâ kıl ki nice hest olalum
- 2- İdelüm tevbeyi kim itmeyevüz tevbe dahı
Dost bezmünde belâ dimege Elest olalum
- 3- Canumuz kuşını çokdur ki mukayyed kılduk
Asla pervâz uralum bir niçe pâ-best olalum
- 4- Biz harâb olmışıduk sufi ezelden ilerü
Ko ebed nüktesini dost ile peyvest olalum
- 5- Yunus'a korku ne var zâhıd ayd ol günde
Küllü akı koyalum ışk ile hcm-dest olalum

Ölçü:

Sâki ol câ / mı getür kim / içüben mest / olalum
fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

- 1- *Ey içki dağıtan getir o kadehi içip esriyelim
Bizi aşk ile yok et ki varlığa kavuşalım var olalım*
- 2- *Bir daha tövbe etmemeye tövbe edelim
Dost toplantısında "evet" demek için "Yaratılış günü" olalım*
- 3- *Canımız kuşunu çoktandır bağladık
Kaynağımıza uçalım ayağımızın bağı çözülsün*
- 4- *Ey sofia biz evren yaratılmadan önce yıkılmıştık
Bırak şu sonsuza kalmayı da dostun ardınca gidelim*
- 5- *Söyle bakalım sofia Yunus neden korkacakmış
Bütün aklı bir yana atalım dostla elele verelim.*

Dil özellikleri, Açıklamalar:

İçûben: içerek, içipte, içelim.

Hest: varlık, varoluş.

Işk ile fenâ kıl: aşk ile yoket.

İdelûm: edelim.

İtmeyevûz: etmeyelim.

tevbe: yaptığından üzüntü duyma, bir daha yapmamaya söz verme, tövbe.

Dust bezmünde: dost toplantısında, dost meclisinde.

Belâ dimege Elest olalum: evet demek için yaratılış gününden önceki durumda olalım. İslam inançlarına göre, tanrı ruhları yarattıktan sonra, meleklerle "ben sizin tanrınız değil miyim" diye seslenmiş. melekler de "evet" anlamında "belâ" diyerek tanrı'ya olan bağlılıklarını, inançlarını bildirmişler. İşte bu olayın geçtiği güne "elest" denir. Bu toplantıda yalnız Şeytan, topraktan yaratılan Adem'in önünde eğilmemiş, tanrı'nın buyruğuna, Adem'in önünde eğilinmesini isteyişine karşı çıkmış. "Elest/yaratılış günü" tanrı'ya bağlanan insanları kandırmayı, aldatıp inansızlığa saptırmayı kendine iş edinmiş.

Mukayyed kılduk: bağladık, bağa vurduk.

Asla pervâz uralum: aslımıza, geldiğimiz yere, kaynağımıza, tanrısal evrene uçalım.

Pâ-best: ayağı bağlı. dizinin yorumu: canımız kuşunu bu geçici evrende ayağı bağlı tutmayalım, ayak bağıni çözüp tanrı'ya uçalım.

Pervâz urmak: kanat çırpma, kanat açmak, uçmak.

Ezelden ilerü: varlık yaratılmadan önce, tanrısal evrende, yaratılış gününden önce.

Ebed nüktesi: sonsuzluk düşüncesi, ölümsüzlük isteği, öteevrende ölümsüz olma, sonsuz yaşama umudu.

Peyvest: ardınca gitme, izini sürme, arkasından yürüme, uydu olma.

Dost ile peyvest olalım: sevgilinin ardınca gidelim, dostun izini sürelim, onun izinden yürüyelim, dostu uyalım.

Ayıl: söyle, açıkla, anlat.

Külli akı koyalum: bütün akı bırakalım, ustan geçelim.

Hem-dest: elele, elbir olma, elele verme.

- 1- Aceb oldu hâlüm bu ışk elinden
Göremezem yolım bu ışk elinden
- 2- Bu kamu âlemün tâcıyken uş
Ayaklarda gilüm bu ışk elinden
- 3- Garib bûlbûlleyin zâri kıluram
Akar gözden silüm bu ışk elinden
- 4- Gazel yapraklayın benzüm sarardı
Kararıban ölem bu ışk elinden
- 5- Yarın mahşerde ben yırtam yakamı
Niçe zâra gelem bu ışk elinden
- 6- Niderem ben yarın vaslından ayruk
Büküldi kad bâlâm bu ışk elinden
- 7- Yunus sen Tapduk'ına kıl dualar
Dime kim ne kılam bu ışk elinden

Ölçü:

Ayaklarda / gilüm bu ışk / elinden
mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ulün

- 1- *Şaşılalı duruma düştüm bu aşk elinden
Yolumu göremiyorum bu aşk elinden*
- 2- *Bütün evrenin baş tacı iken şimdi
Ayaklar altında toprak oldum bu aşk elinden*
- 3- *Kimsesiz bülbül gibi inlerim
Gözümünden sel gibi yaş akar bu aşk elinden*
- 4- *Güz yaprakları gibi benzim sarardı
Üzümlük öleceğim bu aşk elinden*
- 5- *Yarın kalkın günü ben yakamı yırtarım
Nice ağlayıp inleyeyim bu aşk elinden*
- 6- *Sevgiliden uzak kalınca ne yaparım ben
Uzun boyum büküldü bu aşk elinden*
- 7- *Yunus sen Tapduk'a yalvar yakar
Deme ne yapacağım bu aşk elinden*

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Aceb oldı hâlûm: şaşılacak bir durumum oldu, şaşılalı duruma düştüm.

Kamu âlemün tacıyiken: bütün evrenin tacı iken, bütün evrenin başında taç iken, bütün evrenin baş tacı iken, büyük değerim varken..

Ayaklarda gilûm: ayaklarda toprağım, ayaklar altında toprağım.

Gil: toprak, balçık. *Gilûm:* toprağım, balçığım, kilim.

Bülbülleyin: bülbül gibi.

Zâri kıluram: inlerim, ağlarım.

Silûm: selim, gözümden sel gibi akan yaşım. *Sil:* sel.

kararban: harcanarak, üzüntüye kapılarak, üzelerek. XIII.yy. Anadolu türkçesinde "kararmak" eyleminin bir anlamı da "üzülmek", "derin üzüntüye kapılmaktır.

Zâra gelem: inleyeyim, ağlayayım, üzüleyim.

Kad bâlâm: uzun boyum, kad-ı bâlâm (uzun boyum). "Kad-ı bâlâm" olmalıdır, ancak yararlandığımız kaynakta, ölçü gereği, "kad bâlâm" biçimindedir.

Tapduk: Yunus Emre'nin bağlandığı ünlü Şeyh.

- 1- Ol dürr-i yetimem ki görmedi beni ummân
Bir katreyem illâ ki ummâna benem ummân
- 2- Gel mevc-i acâib gör deryâ-yı nihân gizler
Zi bahr nihâyetsüz katrede olur pinhân
- 3- Dem urmazıdı Mansûr tevkid-i Ene'l-Hak'dan
Işk dârına dost zülfi aşmışdı beni uryan
- 4- Bu âlem-i kesretde ben Yusuf-u ben Ya'kub
Ol âlem-i vahdetde ne Yusuf-u ne Ken'an
- 5- Bunda dimedi Mecnun Leyli adını mevzun
Geh Leyli'yidüm anda geh Mecnun idüm hayran
- 6- Yı Nun Sın ulaşmadın can kalebe düşmedin
Işk dadıla mest geldüm hem mest giderem bundan
- 7- Bu cism belâsıdur adum Yunus olduğu
Zâtum sorar olursan sultâna benem sultan

Ölçü:

*Bir katre / yemillâki / ummâna / benem ummân
me'ulü mefâ'ilün me'ulü mefâ'ilün*

(Kaynak: Yunus Emre Divanı, Abdülbaki Gölpınarlı 1944).

- 1- *Öyle eşsiz bir inciym ki beni engin görmedi
Öyle bir damlayım ki enginin de engini benim*
- 2- *Gel şaşılası dalgayı gör gizli bir deniz saklıyor
Bu ne engin denizç ki bir damlada gizlenir*
- 3- *Mansur "ben tanrıyım" sözünü pekiştirmeden nöce
Sevgilinin saçı beni aşkın darağacına çıplak asmıştı*
- 4- *Bu çokluk evreninde Yusuf da benim Ya'kub da
O birlik evreninde ne Yusuf ne Ke'an ülkesi*
- 5- *Bu evrende Mecnun dîha Leylâ adını söylemeden
Bu ölümsüzlük evreninde Leylâ idim Mecnun'dum şaşıp
gezerdim*
- 6- *Yı Nun Sı (Yunus) harfleri daha yanyana gelmeden,
Biçimlenmeden aşkın tadıyla sarhoş geldim buradan da
sarhoş giderim*
- 7- *Adımın Yunus olması gövdemın belasıdır
Yoksa benim özümü sararsan sultanın sultanıyım.*

Dil özellikleri, Açıklamalar:

Bu şiirde Yunus Emre'nin insan anlayışı, tanrı görüşü, varlık düşüncesi yoğunlaşmış bir bütünlüktedir. Tasavvufun, en güç konularından birini bu şiire yerleştirmiş, birlik (Vahdet) görüşünü işlemiştir....

Dürr-i yetim: eşsiz inci, benzersiz inci. Burada insan, insan varlığında görünüş alanına çıkan tanrı.

Ummân: engin deniz, kıyısı olmayan deniz. Varlık evreni.

Katreyem illâ ki: öyle bir damlayım ki.

Ummâna benem umman: ummanın ummanı benim, engin denizin engini benim. Ben, bir damla gibi görünen, ancak özünde bütün varlık evrenini kuşatan insanım.

Mevc-i acâib: şaşılası dalga, görülmedik dalga.

Deryâ-yi nihân: gizli deniz.,

Zi bahr nihâyetsüz: ne sonsuz deniz. Dizelerin yorumu: "Şu şaşılası dalgaya bak, şu görülmedik aşk dalgasına, gizli bir deniz barındırıyor özünde. Bu insandır, tanrısal sevgiyle taştan insan gönlü karşısında engin denizler bir dalga gibidir. Aşk dalgası bütün evreni kuşatmış, engin deniz bile onda gizli kalmıştır. Bu engin, sonsuz deniz, aşkın bir damlasında gizli kalır, insan, aşk öylesine büyüktür."

Tevkid-ı Ene'l-Hak: Ben tanrıyım sözünün pekiştirilmesi. Dizenin yorumu: Mânsur, daha "ben tanrıyım," deyip asılmadan önce, ben tanrısal evrende sevgilinin (tanrı'nın) saçının teliyle aşkın darağacına asılmıştım. Ben tanrısal evrenden gelen, tanrısal özlerle donatılmış, ölümsüz, önsöz-sonsuz bir varlığım."

Alem-i kesret: çokluk evreni, yaşadığımız evren. bu evrende varlıkların, varlık türlerinin çokluğu, sayısızlığı nedeniyle birlik yoktur. Çokluk (kesret) vardır. Gerçekte birlik (vahdet) içinde olan bu evrenin barındırdığı varlıkların çokluğu (kesreti) görünüştedir.

Alem-i vahdet: Birlik evreni. Bütün varlık türlerinin tanrısal özde bütünlüğe ulaşmasından doğan birlik. Gerçekte yalnız tanrı vardır, bizim gördüğümüz değişik varlıklar, türlüölükler görünüştedir. Bu yüzden, bu evrende Yusuf Peygamber, babası Yakub Peygamber gibi ayrılıklar, ayrı kişiler varsa da gerçekte hepsi tanrı özünde birlik içindedir, tanrı özü dışında bağımsız varlık düşünülemez, görünüş bizi aldatıyor. Yusuf, Ya'kub, Ken'an ülkesi tanrının değişik biçimlerde görünüşleridir.

Mecnun-Leyli: Mecnun, bu yaşadığımız evrende, düzgün bir söyleyişle, sevgiyle Leylâ adını söylemeden önce, ben tanrısal evrende Mecnun kılığında da gezdim, Leylâ kılığında da. o birlik evreninden bu çokluk evrenine gelince varlıklar ayrı ayrı adlarla anılır oldu.

Yı Nun Sın: bunlar Arap dilinde Y, N, S harflerinin okunuşlarıdır. Eski Arap ABC sine göre bu üç ses yanyana gelince "Yunus" adı oluşur. Ozan, daha benim adımın harfleri yanyana gelmeden, bu gövdem biçimlenmeden önce, tanrısal evrende vardım, diyor.

Kalebe düşmedin: kalıba girmeden önce, gövde oluşmadan önce.

Işk dadıla: aşkın tadıyla. dizenin açıklanışı: benim öz varlığım gövdemden öncedir, tanrısaldır. Bu öz, gövdeye "tin/ruh" olarak girmeden önce vardım. O varlığın yarattığı taşkınlıkla, kavınaçla kendimden geçmiş, tanrısal evrende dolaşır dururdum, tanrının güzelliğine vurgundum.

Cism belâsı: gödenin başa getirdiği yıkım. dizelerin açıklanışı: benim adımın Yunus olması bu gödemden yüzündendir, ben ayrı bir varlık değilim, tanrı ile birim, bir bütünlük içindeyim. Benim özüm tanrısaldır, sultanın sultanıdır...

- 1- Hak bir gönül virdi bana hâ dimeden hayrân olur
Bir dem gelür şâdi olur bir dem gelür giryân olur
- 2- Bir dem sanasun kış gibi şol zemheri olmuş gibi
Bir dem beşâretten toğar hoş bağ ile bostan olur
- 3- Bir dem gelür söyleyemez bir sözi şerheyleyemez
Bir dem dilinden dür döker derdlülere dermân olur
- 4- Bir dem çıkar arş üzere bir dem iner tahtesserâ
Bir dem sanasun katredür bir dem taşar ummân olur
- 5- Bir dem cehâletde kalur hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem talar hikmetlere Câlinus-u Lokman olur
- 6- Bir dem div olur yâ peri virâneler olur yiri
Bir dem uçar Belkıs ile sultan-ı ins-ü cân olur
- 7- Bir dem varur mescidlere yüz sürer anda yirlere
Bir dem varur deyre girer İncil okur ruhbân olur
- 8- Bir dem gelir İsi gibi ölmüşleri diri kılur
Bir dem girer kibr ivine Fir'avn ile Hâmân olur
- 9- Bir dem döner Cebrâil'e rahmet saçar her mahfile
Bir dem gelür gümrâh olur miskin Yunus hayrân olur

Ölçü:

*Bir dem gelür / gümrâh olur / miskin Yunus / hayrân olur
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*

- 1- *Tanrı bana bir gönül verdi "ha" demeden "hayranlı" olur, şaşar kalır*
Bir süre gelir sevinir, bir süre de gelir ağlar
- 2- *Bir süre karakış gelmiş gibi üşür, donar sanırsın*
Bir süre de sevinçten kaynar bağ bahçe olur
- 3- *Bir süre gelir konuşamaz, bir sözü açıklayamaz*
Bir süre gelir dilinden inci dökülür dertilere derman olur
- 4- *Bir süre göğün üstüne çıkar, bir süre yerin altına iner*
Bir süre damladır sanırsın bir süre taşar engin deniz olur
- 5- *Bir süre bilgisiz olur bir nesne bilmez anlamaz*
Bir süre bilgeliklerin içine dalar Calinus olur Lokman olur
- 6- *Bir süre ya dev olur ya peri, yıkıntılar olur yeri*
Bir süre Belkıs'la uçar canın cinin sultanı olur
- 7- *Bir süre camilere gider yerlere yüz sürer*
Bir süre kiliseye gider incil okur papaz olur
- 8- *Bir süre gelir İsa gibi ölmüşleri diriltir*
Bir süre gelir büyüklenir Fir'avun olur Hâmân olur
- 9- *Bir süre Cebraîl kesilir her yere bolluk saçar*
Bir süre gelir yoldan azar uysal Yunus olur şaşar kalır...

Dil Özellikleri, Açıklamalar:

Bu şiirde işlenen konu, insanın tanrısal evrenden çıkışından sonra geçirdiği varlık aşamaları, değişikliklerdir. İnsan, belli bir biçimde durmayan, değişik varlık türlerine dönüşen, özellikle "ruh"u ile başka başka varlıklarda kendini sürdüren bir yaratıktır. Bu insanca, "ruhun gövdeden gövdeye geçişi", eskilerin deyiimiyle "tenâsuh-u ervah" denir. Bu düşüncenin kaynağı da ilkçağ Anadolu-Yunan inançlarıdır. Tasavvuf insanın ölümsüzlüğünü, ruhun, ölümden sonra (gövdeden ayrıldıktan sonra) başka varlıklara göçerek, sağladığını böyle ileri sürer. Yunus Emre'nin bu şiirinde böyle bir özellik seziliyor. Öte yandan, gene bu ilkçağ görüşünden kaynaklanan, başka bir özellik daha var. O da, insanın gerçeği kavrama bakımından geçirdiği olgunluk aşamalarıdır. İmdi dize dize bunları açıklamaya çalışalım.

Hak bir gönül virdi bana: tanrı bana öyle bir gönül verdi ki, ben "ha" demeden o "hayran" oluverir, ben "hayran," sözcüğünün ilk sesi olan "ha"yı söylemeden o "hayran" olur. Halk dilinde "leb demeden leblebiyi anlar" deyiiminde olduğu gibi.

Şâdi olur, giryân olur: sevinir, ağlar.

Zemheri: karakış, kışın en soğuk kesimi.

Beşâretden toğar: sevinçten doğar, kıvançlı olur.

Câlinus: Galenos (İ.S. 2. yy.) da denir, Anadolu'da yaşamış ünlü bir hekimdir, bitkilerden yaptığı birleşimlerle sayrılıkları giderirdi. Gene bir Anadolulu hekim olan Hippokrates (İ.Ö.V.yy.İstanköy)in izinden yürüdü. İslam ülkelerinde "Calinus" adıyla bilinir.

Lokman: Lokman Hekim de denir. İslam ülkelerinde adı söylen celere karışmış ünlü bir hekim olarak bilinir. Bunun Calinus (bk.) olduğu da söylenir.

Belkıs: ilkçağda Saba ülkesinin yöneticisi kadın. Peygamber Süleyman'la olan özel ilişkileri nedeniyle ünlüdür. Belkıs da olağanüstü nitelikler taşır, Süleyman Peygamber gibi kuşlarla konuşur, göklerde uçarmış.

İsi: ölüleri dirilttiği söylenen İsa Peygamber.

Fir'avn: tanrılığını ileri sürdüğünden ağır bir dille suçlanan eski Mısır krallarının genel adı.

Hâmân: adı söylencelere karışmış bir İran yöneticisi. İslam inançlarına göre Musa Peygamber'in doğacağını sezince bütün yeni doğmuş erkek çocukların öldürülmesini buyurmuş, Fir'avun ile işbirliği yapmış, eskiçağın en varlıklı iki kişisinden biriymiş (öteki varlıklı kişiye de Karun denir).

Cebrail: Tanrı'ya yakın olan meleklerden biri, tanrı ulağı. Muhammed'e peygamberliğini bildiren, ona mirac'a çıkışta yolgösteren melek.

XIV. YÜZYIL

- 1- Gülşehri, öl. XIV.yy. ilk yarısına doğru.
- 2- Aşık Paşa, öl. 1333
- 3- Mes'ud bin Ahmed, öl. XIV.yy. ortaları..
- 4- Mustafa Darir, öl. XIV.yy. ortaları.
- 5- Yusufi, öl. XIV.yy. ortaları.
- 6- Şeyhoğlu Mustafa, öl. XIV.yy. sonları ya da XV.yy. başı.
- 7- Elvan Çelebi, öl. XIV.yy. içinde
- 8- Kadı Burhaneddin, öl. 1398
- 9- Mehmed, öl. 1398'den sonra (başlıca yapıtı olan İşk-nâme'-nin yazılışı 1398 dir.)
- 10- Nesimi, Seyid İmadeddin, öl. 1408-1418 arası (XIV.yy. ozanı olduğu kesinlikle biliniyor).
- 11- Ahmedi, öl. 1413.

Divan şiirinin gelişme döneminde XIV. yy.ın önemli bir yeri, etkin bir içeriği vardır. Önceki yy.lar, divan şiirinin "doğuş dönemi" sayılabilir. XIV.yy. ise kesin biçimini alma, "belirlenme dönemi"dir. dil, ölçü, biçim, konu gibi genel öğeler bu dönemde kesinliğe ulaşmış, daha açığı bir "değişmezlik" kazanmıştır. Önceki yy.ların sağladığı düşünce alanında, o alanın verimli sayılabilecek toprağı üzerinde, yeşeren divan şiiri, bu dönemde, eşkin olma durumundan kurtulmuş, yemişe yönelik genç ağaç niteliği kazanmıştır. buna karşın, Anadolu'da, yöre ağızlarının özelleştiği, ayrı ayrı söyleyiş biçimleri kazanmaya başladığı dönem de, gene, bu çağdır. Ağızların oluşmasında "Azeri ağız" denen Doğu ağızlarından birinin etkisi büyüktür. Bu etkinin ne denli yaygın olduğu Kadı Burhaneddin, Seyyid Nesimi, Fuzuli gibi ozanların dillerini karşılaştırınca daha kolay anlıyoruz. İlkinin Anadolu'da, öteki ikisinin Anadolu dışında yaşamalarına karşılık, dilleri birbirine yakındır, söyleyiş bakımından. Özellikle yabancı dillerden, başta Farsçadan yapılan çevrilerde Anadolu Türkçesinin XIV.yy.da ki özelliği, arınmışlığı görülür. bu dönemin ozanlarından Mes'ud bin Ahmed'in çevirileri Anadolu Türkçesinin en tutarlı örnekleri olmakla kalmayıp, Anadolu ağzının bütün özelliklerini yansıtır. Şiir dilinde iki yönlülük bütün ayrıntılarıyla belirirken, Anadolu ağzının incelikleri de ortaya çıkar.

*Bir ay yüzli kız ile oynar idi
Yürek tolı kan nitekim nar idi
Ne oyun kamuyı virür oyuna
Çeviklik ton imiş anın boyuna*

Mes'ud bin Ahmed'in "Süheyl-ü nevbahar" çevirisinden alınan bu örnekte Anadolu Türkçesinin gücünü görmek kolaydır. Çeviri bu dille, bu söyleyiş biçimiyle sürer gider.

XIV.yy.ın şiir anlayışı bu bütünlüğü korumaz, iş "gazel" türüne dökülünce Fars-Arap dillerinden aktarılmış kavramların, gitgide çoğalmaya başladığı, özellikle büyük illerde yaşayan divan ozanlarında, yabancı kökenli sözcüklere duyulan eğilimin hızlandığı görülür. Öte yandan "Mevlânâ'nın izini süren oğlu Sultan Veled'in bir kurum biçimine

dönüştürdüğü "Mevlevilik" in etkisiyle Farsça, yeniden önem kazanır, yer yer divan şiirine egemen olur. Buna karşın, Anadolu'nun değişik bölgelerinde yetişen divan ozanları Türk diline bağlılıklarını, ufak ölçüde de olsa, sürdürür. Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin bu konuda en tutarlı, en sağlam örnekleri vermişler. Şiirlerinde Arapça, Farsça sözcükler az değilse de ağırlık gene Türk dilindedir. Oysa, ilerde görüleceği üzere, XVI.yy.da Türk dili etkin gücünü yitirecek, şiirdeki oranı yüzde ona düşecektir.

Şiir, bu dönemde, yavaş belli bir dil odağında yoğunlaşmaya başlar, Türkçeden uzaklaşır demistik. Bu uzaklaşma konuların ağırlığından, Türk dilinin yetersizliğinden değildir. Osmanlı toplumunda, yönetiminde başlayan tekelci anlayıştan dolayıdır. Anadolu insanları, illerde oturanlarla, kırsal bölgelerde oturanlar diye ikiye ayrılır. Konar-göçer Türk topluluklarının kırsal bölgelerde yaşamaları, Türk dilini koruyup sürdürmeleri, "şeriat" denen din yasasının, kırsal bölge koşullarına uymayışi nedeniyle, bütünlük içinde uygulanamayışı, yaşamada davranış ayrılığına yolaçar. Öyleki, bir ozan "divan" türünde yazdığı şiirle, yabancı dilden yaptığı çeviride özdeş dil kullanmaz. "Gazel", "kaside" türlerinde dil ağırlaşır, uzun şiir çevrilerinde kolaylaşır, arınır. Bunun nedeni açıktır. Çeviri şiirde, bütün sözcüklerin karşılıkları günlük konuşma dilinde bulunur. Oysa "gazel", "kaside" türünde İran şiirinin izini sürme ağır bastığından, İran ozanlarının benimsedikleri dile yönelinir. Çeviride, çevrilen şiirde geçen bütün sözcüklerin karşılıklarını arama, bulma gereği vardır. "Gazel" "kaside" türünde ise ozanın bildiği Arapça, Farsça kavramlar yeterli sayılır, Türk dilinden yeni bir karşılık arama gereği kalmaz. Bu durum ilk bakışta biraz yetersiz gibi görülebilir. Ancak, konuya biraz girince, divan ozanının dil konusunda, daha XIV.yy.da bile, işin kolayına kaçtığı, bilinenle yetinme eğilimini benimsediği anlaşılır.

XIV.yy. divan şiiri, Anadolu'nun yönetim bakımından, toplum düzeyiyle bağlantılıdır. Anadolu, bu yılda, tek elden, tek kurumca yönetilmiyor, ayrı ayrı beylikler, yöresel yönetimler vardır. Osmanlı egemenliği altında bulunan bölgelerde divan şiirinin dili birliğe kavuşmuş gibidir, Arap-Fars dillerinden aktarılan kavramlar bu birliğin, bütünlüğün başlıca etkenidir. Beyliklerde ise durum Türk dilinin çıkarınadır. Özellikle Karahanoğlu Mehmed Bey'in başlattığı Türk diline bağlılık etkisini sürdürdü.

XIV.yy.da yaşamış divan ozanlarının hepsinden önemli nicelikte şiir kalmamıştır. Buna karşılık, günümüze kalan ozanların divanları, çağın şiir anlayışını, gelişimini, düşünce evrenini, dilini anlamaya yeter. Bu çağın en ilginç sayılan ozanları Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin, Seyyid Nesimi, Mes'ud bin Ahmed, Elvan Çelebi, Ahmedî, Şeyhoğlu, Gülşehri bg. değişik konuları işleyen, mesnevi türünde çevirilerle, kendi yazdıkla-

rı ürünlerle ün sağlamış kimselerdir. Ancak, bu ozanların kimi divan şiiri değil de, dil bakımından, Türk dilinin o dönemdeki durumunu konu edecek bir çalışma yönünden önemlidir. Özellikle Mehmed adlı, yaşamıyla ilgili yeterli bilgi bulunmayan, bir ozanın "İşk-name"si üzerinde durmaya değer önemli bir mesnevidir.

XIV.yy. yazının başka bir özelliği de, İran şiir geleneğine uyularak "mesnevi" türünün denenmesi, yayılması, kaynağını eski dinlerde bulan öykülerin şiire konu edinilmesidir. Bir yandan İran ozanlarının, bu tür öyküleri konu edinen uzun şiirleri Türkçeye aktarıırken, bir yandan da özdeş konuyu işleyen Türkçe şiirler yazma geleneği doğmuştur. sevgiyi konu edinen duygulu, dokunaklı şiirlerin yanında savaşları, başarıları, yiğitlikleri işleyen şiirler de az değildir.

YaŒamı konusunda yeterli bilgi yoktur, XIV.yy. ilk yarılarında yaŒadığı biliniyor. Gerçek adının Ahmed ya da Süleyman olduğu söylenir. Bir söylentiye göre Sultan Veled, kendisini Mevleviliği yaymak üzere KırŒehir'e göndermiŒtir. GölŒehri'nin önemi İran ozanı Attar'dan yeni ekler yaparak genişlettiği "Mantıku't-Tayr" (KuŒ Dili) adlı yapıtında geçen öz Türkçe sözlerden dolaydır. XIV.yy. Anadolu Türkçesinin özelliğini, varlığını dile getiren bu sözcükler dil araŒtırmaları bakımından ilginçtir. Adı geçen çeviri dilcilerin uzun uzun üzerinde durdukları kaynak yapıtlardan sayılır.

- 1- Gönglümi aldun gönğül virgil bana
Rahm kıl kim tengri rahm ide sana
- 2- Çün benüm ışkum degüldür serseri
Ya başum kes ya elüm dut ey peri
- 3- Bana çok nâz-ü tekebbür eyleme
Datlu dilden acı sözler söyleme
- 4- Işk geldi aklumi zâr eyledi
Şîr iken nâ-gâh bir mur eyledi
- 5- Yüregüm yandı vü göyündi canum
Mum gibi uş eriyügördi tenüm
- 6- Sorma kim ben sana ne ihsan kılam
Canumi isteriscen kurban kılam
- 7- Işk odından canumi çün dağladun
Gönglümi saçun kılına bağladun
- 8- Düşdi bir zindâne gönglüm ey nigâr
Kim çıkarmaya anı tez Girdigâr
- 9- Her gicé câna kemîn sâz oluram
Kim kapunda bile canbâz oluram

10- Bir mahallede garib-ü dil-figâr
Kalmışam hayrân sergerdân-ü zâr

11- Sanma kim yârenlerüm çokdur benüm
Senden özge kimsenem yokdur benüm..

Ölçü: Gönglümi al/dun gönğül vir/gil bana
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Gülşehri, Mantıku't-Tayr, TDK.1957, s.46).

"Gönğül" sözcüğü ölçüye vurulurken "gönül" biçiminde okunur.

- 1- *Gönlümü aldın gönül ver bana
Acı ki tanrı da acısın sana*
- 2- *Benim sevgim başıboş değildir
Ya başımı kes ya elimden tut ey peri*
- 3- *Bana karşı çok nazlanıp ululanma
Tatlı dilden acı sözler söyleme*
- 4- *Sevgi geldi usumu karıştırdı
Arslanken birden bir karıncaya çevirdi*
- 5- *Yüreğim yandı canım kavrıldı
Gövdem mum gibi eriyiverdi işte*
- 6- *Sana ne vereyim diye sorma
Canımı istersen kurban edeyim*
- 7- *Sevgi oduyla canımı dağladın
Gönlümü saçının kılına bağladın*
- 8- *Ey sevgili gönlüm bir zindana düştü
Tanrı en tez çıkarmasın*
- 9- *Her gece cana tuzak kurarım
Kapıda bile canımla oynarım*

**10- Bir yörede yersiz yurtsuz, yüreği yaralı
Kaldım, şaştım, başım döner, güçsüzüm**

**11- Benim yakınlarım çoktur sanma
Senden başka kimsen yoktur benim...**

Gönglümi: gönlümü, "ng" ya da "nğ" sesi Anadolu ağzında, bugün, "n" ile karşılanır.

Virgil: ver, Asya Türkçesinde "birgil" den geir.

İde: ede, eyleye. Rahm kıl kim tengri rahm ide sana/sen acı (rahm et) ki tanrı da sana acısın.

Çün: çünkü. **Degüldür:** değildir. serseri: başı boş, işsiz güçsüz dolaşıp duran.

Başum kes elüm dut: başımı kes, elimden tut. Ya beni öldür, ya bana yardımcı ol.

Göyündi: yandı, göyünmek/yanmak, kavrulmak. Ozan, "yüregüm yandı" dedikten sonra, "yanmak" sözcüğünü bir daha söylemek için eşanlamısı olan "göyünmek" eylemini kullandı. Bu dizede "göyündi"den "kavruldu" anlamını çıkarmak dizenin yapısına daha uygun düşüyor. "Kavrulmak" da "yanmak" anlamını içerir.

İhsan kılâm: vereyim, bırakayım, sunayım. "Sorma kim ben sana ne ihsan kılâm / ben sana ne ihsan edeyim, diye, bana sorma, istersen canımı da sana adayım, kurban edeyim." "İhsan kılâm" sözcükleri sevgiliye, ötekiler sevene özgüdür. "İhsan/bağış" büyükten küçüğe, "sunmak" ise küçükten büyüğe olur. **"Saçun kılına bağladun:** saçının kılıyla bağladın, saçının kılıyla gönlümü kendine bağladın, tutsak ettin.

Çıkarmaya anı tez: onu tez çıkarmasın.

Girdigâr: tanrı, yaradan.

Kemin-sâz: tuzak kuran. **Canbâz:** canla oynayan, çok korkulu oyunlar gösteren.

Dil-figâr: gönlü yaralı, üzüntülü, acılı. *dil/gönül, figâr/yara.*

Garib: evinden, yurdundan ayrılmış, kimsesiz, yabancı.

Zâr: acılı, üzüntülü, ağlayıp inleyen.

Sergerdân: başı dönmüş, şaşmış, kendinden geçmiş.

Yâren: yakınlar, tanıdıklar, bildikler, fars.yârân'dan bozma, arkadaşlar anlamında.

Kimsemem: kimsem. Bunun kimesne, kimse, kimsene bg. değişik söylenişleri vardır.

Özge: başka, ayrı. **Senden özge/senden başka.**

- 1- Bahâr oldu vü bustânlarda bûlbûl
Kılır gül ışkına feryâd u gulgul
- 2- Bu ömrile çemende hiç inanma
Ki bir haftadan artuk dirile gül
- 3- Gülün ömri azına gözüm ağla
Yazın tiz geçdigine ağız aç gül
- 4- Kime bir âfiyet geldi cihânda
Kim ana ermedi yüz bin tezelzül
- 5- Bu dünya izzetine garre olma
Delim tarta temenna vü tezelzül
- 6- Cihânun ârzusu cânun almak
Senün fikründe esbâb-ı tecemmül
- 7- Çegâne ölüm anub eyle ten ten
Kerâbe ömre gülüb kıla kal kul
- 8- Ola Gülşehri gafil kendüden kim
Anun zikrinde kılmagıl tegafül
- 9- Bize kim gerekirse cevri kılsun
Bizüm teslim geldi ve tecemmül

Ölçü: Anun zikrin / de kılmâgıl / tegâfûl
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Mecmuatü'n-nezâir, TDK. 1982, s. 139-140).

- 1- *Bahar geldi ve bahçelerde bülbül
Gl aşkına ağlayıp inlemeye başladır*
- 2- *Bu yaşayışla, çemende, sakın inanma
Gl bir haftadan çok yaşar diye*
- 3- *Ey gözüm gln az yaşadığına ağla
Yazın erken gelip geçtiğine de ağzını açıp gl*
- 4- *Yeryüzünde kime bir esenlik geldi
Kim yüz binlerce sarsıntı geçirmedi*
- 5- *Bu dünyaya aldanıp büyüklenme pek
Her zaman yalvarır aşığlanır insan*
- 6- *Evrenin dileği canını almaktır
Senin düşüncen ise süslenip pslenme*
- 7- *Çalgı gibi ölümü anıp ten ten ededur
Şarap testisi de yaşama gülüp kul kul eder*
- 8- *Gülşehri kendini bilmez olduğndan
Onun yaptığını yapıp bilmezliğe sapma*
- 9- *Kim gerekirse bize acı çektirsin
Bizim lm ve süslenme günümüz geldi...*

Dil özellikleri:

Bahâr oldı: bahar geldi, ilkyaz geldi.

Bustânlarda: bahçelerde, bağlarda.

Vü: ve, ile.

Gulgul: ses çıkarma, gul-gul diye ses çıkarma.

Kılur: kılar, eder, eyler.

Tezelzül: sarsıntı, sarsılma, deprem, titreme (zelzele sözcüğü ile eşkökenli).

Garre olma: büyükenme (gururlanma), kendini büyük görme, üstten bakıcı olma.

Delim: boyuna, her zaman, sürekli.

Tarta: çeke, dayana, tartmak: çekmek, dayanmak, ölçmek, dengelemek.

Tezelzül: aşağılanma, aşağı görme, aşağılama (zillet sözcüğü ile eşkökenli. Eski yazılarda "z" sesinin değişik biçimde verilmesi nedeniyle, burada iki yerde geçen "tezelzül" sözcüğünün anlamı ayırdır).

Esbâb-ı tecemmül: süslenme olanakları, süslenip püslenme yolları, süslenmek için gerekli olanlar.

Çegâne: çalgı, vurularak çalınan bir çalgı, tef.

Karâbe : kırba, şarap testisi.

Kal kul: sıvının kaptan dökülürken çıkardığı doğal ses, kul-kul, gul-gul bg.

tegafül: bilmezlik, bilmez görünme, bilmezlenme

tecemmül: süslenme, donanma (bu dizede, bizim ölüm günümüz gelip çattı, artık süsleneceği, donanacağız, kefenlenip gerekli törenle gömüleceğiz, gibi, bir anlam saklıdır.).

Aşık Paşa

Kırşehirli olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Yaşamı konusunda, kesin, yeterli bilgi yoktur. Bir söylentiye göre ailesi Horasan'dan göçüp gelmiştir. Aşık Paşa, Anadolu'da Türkçenin şiir dili olmasını sağlayan, bu konuda en bol örnekler veren ilk ozanlardan biridir. Selçuklu döneminde Farsçanın bilim, yazın dili olarak benimsenmesine karşılık Aşık Paşa Türkçe'yi, arı duru bir Türkçe ile şiir söylemenin gereğini savundu. 1272 de doğup 1333 te öldüğü, Kırşehir'de gömüldüğü en yaygın söylentiler arasındadır. Aşık Paşa'nın, Türk yazın tarihindeki önemi, şiirlerinden çok dili dolayısıyladır. Şiirlerinde, o dönemin geleneğine uygun olarak, tasavvuf konularının ağır bastığı görülür. En önemli yapıtı Garibname'dir.

- 1- Kamu dilde varidi zabt-u usul
Bunlara düşmişidi cümle ukul
- 2- Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
- 3- Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri
- 4- Bu Garib-name inen geldi dile
Kim bu dil ehli dahi manî bile
- 5- Türk dilinde ya'ni ma'ni bulılar
Türk-ü Tacik bile yoldaş olılar
- 6- Yol içinde birbirini yermeye
Dile bakub ma'niyi hor görmeye
- 7- Türk dilinde anlıyalar ol Hak'ı
Ta ki mahrum kalmaya Türkler dakı
- 8- Gerçi gönüldür iren ol menzile
Ol gönülde eğlenen gelmez dile
- 9- Kamüsiyle dil dahi hem işdedür
İrimezse aydur uşdur işdedür

- 10 - Halıya doğru haber aydur bu dil
Gerçi kim irmez ana bu kal-ü kıl
- 11- Kamu dilde ma'ni vardur biline
Kamu yolda Hak bilindi bulina
- 12- Her nefisden yok açıkdur Tengriye
Kim anabildise anı bi-riyâ
- 13- Ma'ni ehli ma'ninün kadrin bilür
Kande kim bulsa ana rağbet kılur
- 14- Çok acayib çok garayib nesneler
Söylenür dilde neler vardur neler
- 15- Ma'niyi bir dilde sanmam siz heman
Cümle diller anı söyler bi-gümân...

Ölçü: *Kamu dilde / varidi zab / tu usul*
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Garibname, Süley.Ktb.Lala İsmail, nu.214)

- 1- *Bütün dillerde kural yöntem vardı
Bütün aydınlar bunlarla uğraşırđ*
- 2- *Türk diline kimse önem vermezdi
Türklerle gönül veren olmazdı*
- 3- *Türk bile bilmezdi bu dilleri
İnce yolu o yüce erekleri*
- 4- *Bu "Garibname" ile dile geldi
Ki Türkçe konuşan da anlasın*
- 5- *Açıkcısı, Türk dilinde anlam bulsunlar
Türk, Acem birbiriyle yoldaş olsunlar*
- 6- *Yol içinde birbirini yermesin
Dile bakıp anlamı aşagılamasın*
- 7- *Tanrı'yı, doğruluğu Türk diliyle anlasınlar
Türkler de bundan yoksun kalmasınlar*
- 8- *O ereğe ulaşan gönüldür ancak
O gönülde gizli kalan çıkmaz aydınlığa*
- 9- *Dil bile hepsiyle ilgilenmektedir
O ereğe varamayan, olduğu yerde, işte budur der*
- 10- *Bu dil doğruyu söyler bildirir
Bu dile dedikodu karışmaz, girmez*

- 11- *Kamu dilde anlam vardır bilinecek
Kamu yolda tanrı, doğruluk bilinir, yeter ki bulunsun*
- 12- *Her kişinin özünden tanrı'ya yol gider
Bunu ikiyüzlü olmadan anabilen başanır*
- 13- *Aydın kişi anlamın değerini bilir
Nerde bulsa ona karşı eğilim gösterir*
- 14- *Çok şaşılası çok görülmedik nesneler
Söylenir dilde daha neler var neler*
- 15- *Yalnız bir dilde anlam var sanmayın
Bütün dillerde söylenen anlamdır kuşkusuz..*

Dil Özellikleri:

Aşık Paşa'nın "Garib-name" adlı yapıtından alınan bu bölüm, XIV.yy. Anadolusunun bir gerçeğini, Türk diline, genellikle kırsal bölgelerde yaşayan Türklere değer verilmeyişini dile getiriyor. Bundan dolayı, bu örnekte şiir özünden çok, işlenen konu, aydınlığa çıkarılan gerçek, toplum olayı düşünülmelidir.

Kamu: bütün, hep, "kamu dilde / her dilde, bütün dillerde". bugün "bütün dillerde", "her dilde" yerine, XIV.yy.da "kamu dilde" denirdi.

Zabt-u usul: dilin genel kuralları, yöntemleri.

Zabt: derli toplu, kurallı, düzenli olma durumu, dağınık olmama (anlam genişlemesiyle) usul: yöntemler, yöntem (bugün tekil olarak söylenir, gerçek anlamı "kökler, kaynaklar, asıllar, temeller, ilkeler" bg.dir.

ukul: akıllılar, ölçülü düşünenler, bilginler, bilgeler, aydınlar.

kimsene: kimse.

Hergiz: olmaz, kesinlikle olmaz, yok bg. olumsuzluk bildirir.

"Türklere hergiz gönül akmaz idi / Türklere değer veren, önem veren, gönlünde sevgi duyan olmazdı", daha açığı: Türklere kimse sevmeydi.

Ulu menziller: düşünce alanında ulaşılması istenen yüce erekler, yüksek olgunluk aşamaları, derin anlamlar.

İnce yol: düşünce bakımından derin olan konu, çok çalışmayı, öğrenmeyi, emeği gerektiren bilgi, kural, ilke, bir düşüncenin özü.

Dile geldi: açıklandı, söylendi, ortaya kondu.

Bile: bilsin, bilmeli, öğrensin. Ayrıca "ile" anlamında söylenirse de burada kil "bile" sözcüğü "bilmek"ten türemiştir, "bilsin" anlamındadır.

Bulılar: bulalar, bulsunlar, bulmalılar.

Olılar: olalar, olsunlar, olmalılar.

Tacik: İran'ın komşularına, Farsça konuşanlara Türklerce verilen genel ad. kimi yerde bütün İranlılar, kimi yerde "başka ulustan olanlar, yabancılar" anlamında da söylenir.

Dakı: dahi, bile, öylece, öylesine. bugün "dahi" biçiminde söylenen sözcük eskiden "dakı", "takı" diye söylenir, yazılırdı.

Gönülde eğlenen: gönülde kalan, aydınlığa çıkmayan, saklanan, gizli tutulan, söylenmeyen.

Gönüldür iren ol menzile: gerçek ereğe ulaşan, bilginin, bilmenin kaynağı olan gönüldür.

Kamusiyle: hepsiyle, bütünüyle.

İşdedür: iş görmektedir, çalışmaktadır. Ayrıca "işte budur" anlamında "işde-dür / işdedür / işdedir"..

Uşdur: işte budur, böyledir, işte.

Aydur uşdur işdedür: işte budur der, söyler.

Aydur-eydür: söyler, der. Kimi yerde "eydür", kimi yerde "aydur" biçiminde geçerse de anlam birdir, değişiklik söyleyiştir.

Kal-ü kıl: dedi-kodu, başka bir söylenişi de "kıl-ü kal" biçimindedir. Arap dilinde "kale" sözcüğü "söylemek" anlamındadır. "Kal" de ondan gelip" dedi, söyledi" karşılığıdır.

Bilindi bulına: bilindi bulunsun, bulunmalı (tanrı bütün yöntemlerle, yollarla bilinir, yeter ki onu bulabilecek olgunluğa erişilsin.)

Anabildise anı: onu kim anabilmişse, kim ikiyüzlülüğe sapmadan, tanrı adını anmışsa.. Bu dizede "tanrı'ya giden yol kişinin gönlünden geçer" anlamında olan bir inanç sökonusudur.

Ma'ni ehli: bilgili kimse, anlamı kavrayan, aydın, olgun kişi.

Kande: nerede, kanda, ne yanda, hangi yörede, nerde.

Acayib: şaşılası, şaşırtıcı, bilinen ölçülere, kurallara uymayan, çok değişik, büsbütün başka.

Garayib: görülmedik, işitilmedik, garip. Bu iki sözcük, gerçekte çoğuldur, Türkçede önad (sıfat) gibi kullanılır. "Acayib"in doğrusu "acayib/acibler", "garayib"in doğrusu "garaib / garibler" biçimindedir.

Bi-güman: kuşkusuz, kesin, açık. "Bi" olumsuz yapmaya yarar, Türkçede "sız" karşılığıdır. "Güman" ise kuşku, kesin olmayan demektir.

Mes'ud Bin Ahmed

XIV.yy. ortalarında öldüğü biliniyor, yaşadığı dönemle ilgili bilgiler yok denecek nicelikte azdır. Elimizde bulunan şiirlerinden dilinin işlek olduğu anlaşıyor. Anadolu Türkçesinin ilk örneklerinden sayılan bu şiirler dil bakımından önemlidir.

- 1- Toldur kadehi sun elüme kıl beni serhoş
Ger ağu ola yarum adına idüven nûş
- 2- Bu od ile kim ıskı yüregüme bırahdı
Sanma ki tamarduğı kanum eylemeğe cûş
- 3- Kirpiklerinün nâzûk okı sineme batdı
Sıynamağıçün sun elüni demreni gör uş
- 4- Yüzün görelî gitmeyiser yaş gözümnden
Lâbud güneşe kim ki bahar gözi ola puş
- 5- Ey gönğlüm alan âlem eger gavga tolarsa
Fikrüm evüni cylemişüm ışkun içün boş
- 6- Her gicc karanğuda hayalün beni ister
Koma yalınız gelmeğe bir kimse bile koş
- 7- Sini görelî gitdi benim aklım-u huşum
Her kim ki peri yüzini gör(e) ola bi-huş

Ölçü: Toldur kâ / dehi sun e / lüme kıl be / ni serhoş
mef'ulü mefâilü mefâilü feulün

(Kaynak: Prof. Mortman basımı 1925 TDK.Kitaplığı)

- 1- *Doldur kadehi sun elime kıl beni sarhoş
Ağu da olsa sevgili adına içeyim*
- 2- *Bu od ile yüreğime aşkı bıraktı
Kuruttuğu kanım kaynamayacak sanma*
- 3- *Kirpiklerinin ince okı göğsüme battı
Sınamak için sok elini işte temren gör*
- 4- *Yüzünü görelî gözümde yaş gitmiyor
Besbelli güneşe kim baksâ gözü kamaşır*
- 5- *Ey gönlümü alan yeryüzünde kavga çıkarsa
Gel, yüreğimin evini sevgin için boş bıraktım*
- 6- *Her gece karanlıkta görüntün beni ister
Yalnız bırakma kimse gelmesin sen koş gel*
- 7- *Seni görelî dengem düzenim bozuldu şaşakaldım
Kim bir perinin yüzünü görse çıldırır...*

Toldur: doldur,

Sun elüme: ver elime, "kıl beni sarhoş / beni sarhoş et, kendimden geçir.

İdüven: edeyim, bunun "idüben" biçimi de vardır. Bu sözcük, "ederim" anlamına da gelir.

Ger ağu ola: ağu bile olsa,

Yarum adına: sevgilimin adına, onun gönlü için.

Nuş: içme, içmek. "idüven nuş / içerim, içeyim".

Bu od ile: bu ateşle.

Bırahdı: bırahtı. "Işkı yüregüme bırahdı / aşkı yüreğime bıraktı".

Tamarduğı: kuruttuğu, "tamarmak / kurutmak, kurumak".

Tamarduğı kanum: kuruttuğu kanım.

Eylemeye cuş: kaynamaya, coşmaya. "Cuş eylemek / kaynamak, coşmak".

Sıynamağıçun: sınamak için, denemek için anlamak istersen.

Demren: temren, okun ucundaki sivri demir.

Gitmeyiser: gitmiyor, gitmez.

Lâbud: besbelli, elbette, kuşkusuz.

Bahar: bakar

Fikrüm evüni: gönül evini, gönlümün evini. "Fikr" sözcüğü "düşünce" anlamına geldiği gibi "gönül", "kişinin iç evreni, özü" karşılığı da söylenir.

Karanğu: karanlık.

Koma: bırakma, "koma yalınız / yalnız bırakma".

Sini: seni.

Aklım-u huşum: usum, istemin, dengem-düzenim.

Akl: us, huş: us (birincisi fars., ikincisi ar.).

Peri yüzini: peri yüzünü (bu dizede, "perilerin yüzünü gören çıldırır" diye bir halk inancı dile gelmektedir).

Mustafa Darir

Erzurumludur, Mustafa Darir bin Yusudiye bilinir. XIV.yy. sonlarında yaşadığı, Mısır sultanı Berkuk adına değişik kaynaklardan çevirerek, bir "Siyer-i nebi (peygamberin yaşamıyla ilgili olaylar)" düzenlediği biliniyor (1388). Bir de "Yusuf ve Züleyha" adlı yapıtı vardır. XIV.yy. Türkçesini yansıtmı baktımından önemli birer kaynak olan bu iki yapıt Mustafa Darir'e karşı ilgi uyandırmıştır. Yapıtları dil çalışmalarında birer kaynak sayılır.

- 1- Âşık olan kişide âr olmaya
Nice âşıkdır ki ol zâr olmaya
- 2- Vây ana kim ma'sukı dâim ana
Ola ağyâr ana hiç yâr olmaya
- 3- Derd ile ölmek gerek âşık yakın
Çünkü ma'sukı vefâdâr olmaya
- 4- Âşıka ol ömr bâki olma'sun
Çünkü yâri ana dildâr olmaya
- 5- Ben nideyim bustan ey gülsitan
Çünkü Yusuf ana gülzâr olmaya
- 6- Gözlerüm ayruk cihanda bakmasun
Çünkü Yusuf ana envâr olmaya...

Ölçü: *Çünkü Yusuf / âna e nvâr / olmaya*
fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kitaplığı Nu.864)

- 1- *Aşık olan kişide utanç olmasın
Ağlayıp inlemeyen aşık olamaz*
- 2- *Vay ona ki sevgilisi boyuna
Yabancı kalır, yakınlık göstermez*
- 3- *Acıdan kısa sürede ölmesi gerekir o aşıkın
Sevgilisi ilgisiz kalırsa ona karşı*
- 4- *Aşıkın yaşamı uzun sürmesin
Sevgilisi ona sevgili olmamışsa*
- 5- *Ben bağı neyleyim ey gülbahçesi
Yusuf orada güllük olmamışsa*
- 6- *Gözlerim dünyada başka nesneye bakmasın
Yusuf ona aydınlık kaynağı olmamışsa...*

Dil özellikleri:

Nice: ne biçim, nasıl. "Nice âşık / ne biçim aşık, nasıl aşık".

Zâr: ağlayan, inleyen, acı çeken, üzülen.

Ma'suk: sevilen, sevgili.

Dâim: boyuna, sürekli.

Ağyâr: yabancılar, başkaları, yabancı, tanıdık olmayan.

Yâr: yakın, sevgili, arkadaş gönüldeş.

Ölmek gerek yakın: yakında, gün geçirmeden ölmek gerek, yaşamın anlamı kalmamış.

Vefâdar: ilgi duyan, yakınlık gösteren.

Bâki: ölümsüz, sürekli, boyuna yaşayan, unutulmayan.

Dildâr: sevgili, gönülde yeri olan kimse, gönül alan.

Bustan: bağ, büyük bahçe.

Gûlsitan: gül ülkesi, gülbahçesi.

Gûlzâr: güllük, gül yetişen yer, gülü bol olan yer.

Ayruk: başka.

Envâr: nurlar, parlıklar, ışımlar, ışık kaynağı.

XIV.yy. ortalarında yaşamıştır, kaynaklarda ayrıntılı bilgi yoktur. Elimizde bulunan "Varaka ve Gülşah" adlı yapıtımdan yaşadığı dönemin dilini, söyleyiş özeliğini öğreniyoruz. Adı geçen yapıtı dil araştırmaları bakımından önemli bir kaynaktır.

- 1- Ey Hudâvendâ kerim-ü kâr-sâz
Viribin gice vü gündüz kış-u yaz
- 2- Yürüden ay-u güneş ılduzları
Yaradan iniş yokuşu düzleri
- 3- Yağmuru dür taşı tuz eyleyen
Yirden ağaçdan kula kut eyleyen
- 4- Işkı birle mest iden âşıkları
İrgören maksudına sâdıkları
- 5- Senden artuk kim dürür kadir işe
Sen virürsin lezzeti her bir aşâ
- 6- Aşu içmek dürlü ni'met ter yimiş
Sen virürsin akça pul altun gümüş
- 7- Virdüğüne çok şükür yâ rabbena
Can fidâ olsun Resulün aşkına
- 8- Günde bizden sana ey Rabb'ü-l enâm
Mustafa'nın ruhine yüz bin selâm
- 9- Ol durur cümle nebiler serveri
Ümmetisen şâdi kıl peygamberi

Ölçü: Ümmetisen / şâdi kıl pey / gamberi
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: İ.H.Ertaylan, Varaka ve Gülşah, 1945.

- 1- *Ey tanrı yüce, bağışlayan ve iş gören
Kışı yazı geceyi gündüzü veren*
- 2- *Ayı güneşi yıldızları yünüten
İnişi yokuşu düzleri yaratan*
- 3- *Yağmuru inci taşı tuz eyleyen
Yerden ağaçtan kula yiyecek veren*
- 4- *Aşk ile aşıkları kendinen geçiren
Doğruları ereklerine ulaştıran*
- 5- *Kimdir senden çok işe gücü yeten
Sensin her yemeğe tadını veren*
- 6- *Yemek ekmek türlü azık taze yemiş
Veren sensin akça pul(para) altın gümüş*
- 7- *Ey tanrı verdiklerine çok şükür
Senin elçine can feda olsun*
- 8- *Ey halkın efendisi günde bizden sana
Mustafa'nın ruhuna yüz bin selâm*
- 9- *Bütün peygamberlerin önderi odur
Onun ümmetindensen peygamberi sevindir.*

Dil özellikleri:

Hüdâvendâ: ey tanrı,

Kerim: yüce, başıslayan, eliaçık, veren.

Kâr-sâz: iş gören, iş başaran, becerikli.

Viribin: veren, verici, vererek.

Kut: yiyecek, besin, azık, geçimlik.

Sâdik: doğru, doğru yolda olan, sözüne bağılı kalan.

Kadir: güçlü, gücü yeten.

İtmek: ekmek.

Akça pul: ak para, parlayan para, beyaz akça.

Ni'met: yiyecek, azık, besin, bolluk, geçimlik.

Ya Rabbenâ: Ey tanrı, ey efendimiz, ey tanrımız.

Resul: elçi, tanrı elçisi, peygamber.

Rabbü'l-enâm: halkın efendisi, halkın Tanrısı.

Nebi: peygamber.

Server: önder, başkan.

Şâdi: sevinçli, kıvançlı.

Ümmet: bir peygambere bağlanan, onun getirdiği dine inanan insanların oluşturdukları topluluk.

Dizenin açıklanışı: sen, Peygambere inanmış, onun getirdiği dine girmişsen, gereğini yerine getir de senin yaptığından dolayı Peygamber, tanrı katında, sevin. İslam inançlarına göre, Peygamber, kendine bağlananların iyi işlerinden dolayı sevinç duyar.

Şeyhoğlu Mustafa

Germiyan (Kütahya)lı olduğu söylenirse de doğum yeri kesinlikle bilinmiyor. "Hurşidname" adlı yapıtında, bitiş yılı olan 1387 de, elli yaşlarında olduğunu söylediğine göre doğum yılı da 1337 dolaylarındadır. Ölüm yılı da açıkça bilinmiyor. Şeyhoğlu Mustafa'nın Türk yazınındaki yeri "Hurşidname" adlı yapıtı dolayısıyladır. XIV.yy. Anadolu Türkçesinin kaynak yapıtlarından biri olan "Hurşidname" gerek içerdii öz türkçe sözcükler, gerekse Türkçe söyleyiş bakımından, Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtır. Halk deyimleri, atasözleri yönünden dil çalışmalarına ışık tutacak niteliktedir. "Hurşidname 1979" yeni yazılarla basılmıştır.

- 1- Hicrân ile eyle çıkdı y reg mde ba lar
Nâle kıldum derd ile fery da geldi ta lar
- 2-  ol peri yüzlü meleksin kim görüb did runı
Yüz urub korlar melikler iley nde ba lar
- 3- Secde-gâhı k yin tun s ret nd r ey sanem
Mazhar-ı Haksın kemâl-i hüsnüne   -b  lar
- 4- Eyle tahrir eyledi ka unı nakk  -ı ezel
Resmine m nendin n a'ciz kamu nakk  lar
- 5- Uralı ka un kem ni gamzen okın ba ruma
Hun-i dild r g zler mden her dem akan ya lar
- 6- Gönlümün rahtın urub c n milkini t r c ider
Remz iderse g zler ne  ol har mi ka lar
- 7-  bn-i  eyhiyem her evb  a gerek ben ba  olam
Rind-  geh kall   olam geh ı kıla yoldaşlar

 l  : *Rind-  geh kal / l   olem geh / ı kıla yol / dağlar*
f 'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Ömer bin Mezid, Mecmu'at 'n-Nezâir, 1982. Sonu "p" ile bi-
ten Türkçe sözcüklerde eski s yleyi e uyarak "b" yazdık.)..

- 1- *Ayrılığınla yüreğimde öyle yaralar çıktı ki
Çılgılığı basınca üzüntüden taslar inlemeye başladı*
- 2- *Sen şu peri yüzlü bir meleksin ki yüzünü görüp
Sultanlar önünde başlarını eğerek yere kapanırlar*
- 3- *Ey sevgili evrenin secde ettiği yer senin görünüşüündür
Sen tanrı'nın görüldüğü yersin güzelliğinin olgunluğuna
övgüler bizden*
- 4- *Yaratılış günü süsleyicisi kaşını öyle çekti ki
Resimin benzeri yapmada bütün ressamlar beceriksizdir*
- 5- *Kaşın yayı süzgülü bakışının okunu bağrıma saplayalı
Her an gözlerimden akan yaşlar gönül kanıdır*
- 6- *Gönlümün toplumunu vurup can ülkesini ılgarlar
Şu soyguncu kaşların gözlerine bir göz kırırsa*
- 7- *Şeyhoğlu'yum her dengesizce baş olsam yeridir
İster derviş, ister döneke, ister aşk yoldaşları olsun.*

Çıkıdı yüregüimde başlar: yüreğimde yaralar çıktı. Baş sözcüğü eskiden, özellikle halk ağzında çıban, yara, kabartılı yara karşılığı söylenirdi.

Nâle kıldum: çığlığı bastım, yüksek sesle inledim.

Feryâda geldi: yüksek sesle ağlamaya, çığlık atmaya başladı.

İleyünde: önünde, karşında, katında. İley: ön, karşı, kat.

Secda-gâhı kâyinâtun: evrenin yüzünü yerer koyduğu alan, evrenin secde ettiği yer, kâinatın secde yeri.

Suretündür: görünüşündür, görüntüdür. suret sözcüğünün anlamları değişiktir. Bir nesnenin örneği, birinin yüzü, görünüşü, görüntüsü, benzeri, yansıması bg.

Mazhar-ı Hak'sın: tanrının görünüş alanına çıktığı yersin, tanrının görünüşüsün, tanrı katında mutluluğa varmışsın bg.

Kemâl-i hüsnüne: güzelliğinin olgunluğuna, güzelliğinin eksiksiz bütünlüğüne.

Kemâl: olgunluk, bütünlük, en gelişmiş durumda olma.

Şa-bâş: beğenme övme, yüceltme, alkışlama.

• **Tahrir eyledi kaşını:** kaşını çekti, kaşına rastık sürdürdü, kaşını düzeltti. Tahrir etmek: kaş çekmek, kaşı düzeltmek, göze sürme çekmek.

Nakkaş-ı ezel: yaratılış olayının başında varolan süsleyici, ressam, bezeyici, tanrı, islam inançlarına göre tanrı, yaratılış gününde (ezel'de) varlıklara gerekli biçimlerini vermiş, onları belli biçimlere göre donatıp yaratmıştır. Bu olay nedeniyle tanrı'ya "Nakkaş-ı ezel" denir. Nakkaş sözcüğünü gerçek anlamı nakış yapan, süsleyen, bezeyen demektir. Birinci dizede "nakkaş" sözcüğü tanrı, ikinci dizede "ressam" anlamındadır.

Resmine mânerdinün: benzerinin resmine.

Aciz: gücü yetmeyen, beceremeyen, beceriksiz, elinden gelmeyen, başarısızlığa uğrayan.

Kamu: bütün, hep. kamu nakkaşlar: bütün ressam, bütün süsleyiciler, bezeyiciler. İslam inançlarına göre canlı bir varlığın resmini yapmak yasaktır, suçtur. Burada adı geçen "nakkaş"ı süsleyici, bezeyici, donatıcı anlamında düşünmek gerekir. İran'da, Hindistan'da, Çin'de, son-

radan müslüman olan toplumlarda, eski uygarlığın etkisiyle bu yasağa uyulmamış, bütün canlı varlıkların, peygamber Muhammed'in bile (yüzü örtülü olarak) düş gücüyle resmi yapılmıştır.

Raht: topluluk, toplum, belli kimselerin oluşturdukları bir topluluk. Gönlümün rahtın: gönlümün toplumunu, gönlümün arkadaşlarından oluşan topluluğu, gönlümün arkadaşları, gönüldeşler topluluğu.

Târâc: ılgar, yağma, saldırıp ele geçirme.

Milk: mülk, ülke, yurt.

Harâmi: yol kesici, soyguncu, vurguncu.

Evbâş: ayak takımı, başıboş kimse, işsiz güçsüz.

Remz iderse: göz kırparsa, işaret ederse. *Remz*: simge, im, belirti, işaret.

Rind: alçak gönüllü bir yaşama biçimini benimseyerek varlıklığa, gösterişe, süse önem vermeyen, başına buyruk, gönlünce davranan olgun kişi, gönül eri...

Kallâş: döneke, sözüne güvenilmez, densiz, dengesiz, kaypak.

Geh: arasıra, bazan, bir öyle bir böyle, şöyle-böyle.

- 1- Çün bulunmadı cihânda derdüne dermân gönül
Yiridür bu hasret ile ger olursan kan gönül
- 2- Işk bâzârında sana çün ki hâsıldür ziyân
Bellü bil kim assı kılmaz nâle vü efgan gönül
- 3- Devr içinde ser-be-ser bimâra timârın viren
Bir imaretlik sana virmedi vîrân gönül
- 4- İ diriğâ bunca hecr-ü zecr-ü gam görmiş iken
Almadın dâdın felekden virisersin cân gönül
- 5- Gerçi yârun vuslatı haccında bayram itmedün
Yigreğ oldur fûrkat içün olasin kurbân gönül
- 6- Lâ-cerem ışkun belâsına muti olmak gerek
Kimsenenün hükmüne çün olmadun fermân gönül
- 7- Sen ki manzurun felekdür nice olursın helâk
İ gönül hayrân gönül olma gönül giryân gönül

Ölçü: Lâ-cerem ış / kun belâsı / nâ muti ol / mak gerek
fâ'ilâtün f â'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Evrende senin çektiğin acı giderilmedi ey gönül
Bu özlemle kan dolarsan yeridir ey gönül*
- 2- *Sevginin alışveriş yerinde senin işin zarardır
Besbelli, ağlayıp inlemeden yarar gelmez ey gönül*
- 3- *Dünyada sayrıya baştanbaşa sağlık veren
Seni bayındır kılmadı ey yıkılmış gönül*
- 4- *Ne yazık bunca ayrılık, sıkıntı, acı görmüşken
Yazgıdan onmadın can vereceksin ey gönül.*
- 5- *Sevgiliye kavuşma "hacc"ında bayram etmedin
En iyisi ayrılıkla kurban olmandır ey gönül*
- 6- *Suzsuzken sevginin yıkımını çekmek gerek
Kimsenin buyruğuna baş eğmedin ey gönül*
- 7- *Senin yönelişin göğedir, bu tükenişin neden
Ey gönül şaşkın gönül şaşma artık ey gönül..*

Dil özellikleri:

Çün bulunmadı: bulunmadığından, bulunmadığı için.

Yiridür: yeridir, gerekir, uygundur, yaraşır.

Işk bâzârı: sevginin alışveriş yeri, aşk pazarı.

Hâsildür ziyân: ortaya çıkan yıkımdır, alınan zarardır, zarar doğmuştur.

Assı kılmaz: yarar sağlamaz, kazanç getirmez.

Nâle ve efgan: ağlayıp inleme, bağırıp çağırma.

Ser-be-ser: baştanbaşa.

Bimâr: sayrı, hasta, düşkün.

Timâr: sağiltma, sağlığa kavuşturma.

İmaretlik: bayındırlık, onanma olanağı, bayındır olma durumu.

Hecr-ü zecr-ü gam: ayrılık, sıkıntı ve acı.

Zecr: sıkıntı, baskı, kovma.

Dâd: doğruluk, uygunluk, yazdın, onma

Almadın dâdın: doğru bir karşılık görmedin, yaraşır bir durumun olmadı, yardım görmedin, elinden tutan olmadı onmadın..

İ: ey.

Diriğâ: yazık, *i diriğâ:* ne yazık.

Virisersin: vereceksin, vermek üzere sin, verirsin.

Yigrek: daha iyi, en iyisi, daha iyisi.

Hacc: kurban bayramında Kâ'be'ye gidip kutsal yeri görme.

Fürkat: ayrılık.

Lâ-cerem: suçsuz, gereksiz yere, belli bir neden olmaksızın.

Muti: baş eğen, boyun eğen, itaat eden.

Helâk: yok olma, ölme, ortadan kalkma, tükenme.

- 1- Câna cân almayıcak dünyede cânı n'iderem
Çün ki cânı n'iderem her dü cihânı n'iderem
- 2- Hüsni devri bana şol devr idi kim bedr-i temâm
Çün ki şakk oldu dahi devr-i zemânı n'iderem
- 3- Yâr elinden bana çün gelmedi bir nâme nişân
Giderem dünyede ben nâm-u nişânı n'iderem
- 4- İki âlemde murâdum benüm ol kândur kân
Çü kenâremde degül kevn-ü mekânı n'iderem
- 5- Çü ziyân oldu bana assı vü ser-mâye kamu
Satu bâzârı kodum assı ziyânı n'iderem
- 6- Bugün ol cân ile ger tatluya dirlerse girem
Yarım ansuz çü na'im hur-u cinânı n'iderem
- 7- Çün emin oldu medarında hemişe Hurşid
Yar emin olmayıcak ömr-i imânı n'iderem

Ölçü: *Giderem dün / yede ben nâ / m-ü nişânı / n'iderem*
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: 2, 3 sayılı şiirler için, Hurşid-nâme, Şeyhoğlu Mustafa, yay.
Dr. Hüseyin Ayan, Erzurum, 1979, s. 232-381)..

- 1- *Cana can olmayacak canı dünyada ne yapayım
Canı ne yapayım, iki dünyayı ne yapayım*
- 2- *Onun güzellik  ağı benim için dolunay dönemiydi
Ay yarıldıktan sonra böyle bir dönemi ne yapayım*
- 3- *Sevgili elinden bana bir yazı gelmedi kanıt olarak
Gidiyorum artık, dünyada adı sanı ne yapayım*
- 4- *Benim iki dünyada da dileğim o madendir o maden
Yakınmda olmadıktan sonra oluğu varoluğu ne yapayım*
- 5- *Bütün varlığım, kazancım elimden gitti
Artık alışverişi bıraktım kazanmayı yitirmeyi ne yapayım*
- 6- *Bugün o can ile tatlılık içinde olursam yarın
Cennete girerim, onsuz cenneti huriyi ne yapayım*
- 7- *Hurşid, kendi yörüngesinde güven altındadır boyuna
Sevgili güven altında değilse inancın yaşamamı ne yapayım...*

Dil özellikleri:

N'iderem: ne edeyim, ne yaparım, ne yapayım.

Dü cihan: iki dünya, iki evren (yeryüzü ile ahret).

Bedr-i temâm: dolunay.

Hüsni devri: güzelliğinin çağı, güzelliğinin dönemi.

Şol: şu, o.

Şakk oldı: yarıldı, ortasından ikiye ayrıldı.

Devr-i zaman: dönem, çağ zamanın dönüşü, çağın belli bir süre-

si.

Nâm-ü nişân: ad ve san (gerçek anlamda ad ve iz, ancak ikisi birlikte oluna ad ve san, ün ve san karşılığı söylenir).

Kân: maden, öz, kaynak, bir nesnenin ortaya çıktığı yer.

İki âlem: iki evren (dünya ve ahret).

Kevn-ü mekân: oluş ve varoluş, oluş ve oluşun gerçekleştiği yer, varlık alanı.

Ser-mâye: baş varlık, öz varlık.

Satu bâzâr: alışveriş.

Na'im: cennet.

Hur-ü cinân: huri ve cennetler, huri ve cennet.

Emin: güvenli, güvencesi olan.

Medâr: yörünge, dönüş yeri, güç, erk, dayanma gücü. Çün emin oldı medârından hemîşe Hurşid" güneş (ayrıca kızın adı) yörünge-sinde güvence altındadır (adı güneş anlamına gelen kız, Hurşid kendi yaşama ortamında güvenlidir, güvence altındadır).

Ömr-i imân: inancın yaşayışı, iman yaşamı. dizenin yorumu: ben güven altında olmadıktan sonra inancın yaşayışını, varlığını ne yapayım. Güven olmayınca inanmak ne işe yarar...

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, XIV.yy. ozanlarından olduğu, tasavvuf konularını işleyen şiirler söylediği, elimize geçen ürünlerinin anlaşılıyor. Şiirleri eski yazmalarda dağınık bir durumdadır. Dili, söyleyiş biçimi, kullandığı kavramlar divan şiirinin öncülerinden olduğunu gösteriyor.

- 1- Bu cümle nesneye ıskdur bahâne
Bahâne ısk u hem ıskdur bahâne
- 2- Bu ısk içinde birdür câm-ü sâki
Bu ısk içinde birdür dâm-ü dâne
- 3- Bu ıskdur fâil-i lafz-ı ene'l-Hak
Bu ıskdur fâil Mansur yâ ne
- 4- Bu ıskdur kâşif-i esrârı gönlün
Bu ıskdan açılır ma'ni bu câne
- 5- Bu ısk iyenleri bu ısk içinde
Görinür zât-ı ma'suka iyâne
- 6- Bu ıskdur ol ezcl gencin kılan fâş
Bu ısk oldu nişân ol bi-nişâne
- 7- Nice kılsun bu bir siz ıskı ma'lüm
Ki şerhi sığmadı bin dâstâne
- 8- Hele Elvan fidi kıl din fîdini
Bu ısk içinde kalma hânümâne
- 9- Bu ıskun bin sıfatından birisi
Beyâne gelmedi sığmaz lisâne

Ölçü: *Bu ıskun bin / sıfâtından / birisi*
mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ülün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, eski Türk Edebiyatında Nazım, c.1/138.
Birkaç dize alınmamıştır.).
Bay.Kt.cem.Böl. No: 5782

- 1- *Bütün varlığın nedeni aşktır
Neden aşktır hem aşk nedendir*
- 2- *Bu aşk içinde kadehle içki dağıtan birdir
Bu aşk içinde tuzakla tane birdir*
- 3- *"Tanrı benim" sözünü söyleyen bu aşktır
Yapan bu aşktır Mansur kim oluyor*
- 4- *Gönlin gizemlerini ortaya koyan bu aşktır
Cana anlam aşk ile gelir*
- 5- *Bu aşka tutulanlar bu aşk içinde
Sevilenin özüne açıkça görünür*
- 6- *Yaratılış definesini açığa çıkar bu aşktır
O belirtsiz yüce varlığı belirten bu aşktır*
- 7- *Bir sözle aşkı anlatma olanağı yoktur
Onun yorumu destana bile sağlamadı*
- 8- *Hele Elvan sen canını din yoluna ada
Bu aşk içinde ev bark edinmeye kalkma*
- 9- *Bu aşkın bin niteliğinden birisi
Açıklanamadı dile sığmadı...*

Dil özellikleri:

Bahâne: neden, bir varlığın oluşunu sağlayan nesne.

Cümle nesneye: bütün varlığa, bütün varlıklara.

Câm-ü sâki: kadeh ve içi dağıtıcı, içki dağıtan.

Dâm-ü Dâne: tuzak ve tane, tuzak ve avlamak için tuzağa konan tane, yem.

Fâil-i lâfz-ı ene'l-Hak: tanrı benim sözünü söyleyen.

İye: elinde bulunduran (Arapça "sahib" karşılığı).

Kâşif-i esrâr: gizlilikleri ortaya çıkaran.

Zât-ı ma'suk: sevilenin özü, sevilenin varlığı.

Görinür iyâne: açıkça görünür.

Gencin kılâm fâş: defineyi ortaya çıkarayım, gizliyi açığa vura-yım.

Bi-nişân: belirtisi olmayan (burada anlatılan tanrı'dır, tasavvuf inançlarına göre, tanrı bütün evreni doldurmuştur, bütün evren tanrı'dır, tanrı bütün evrendir. Bu nedenle onun belli belirli bir izi, bir damgası yoktur.)

Ma'lûm: bilinen, açık olan, anlaşılan, kavranan.

Fidi kıl din fidini: din yolunda adamak istediğini ada, vereceğini ver, din yolunda canından geç.

Bu şiirde, tasavvufun "aşk" kavramından ne anladığı sergileniyor. Tasavvuf inançlarına göre bütün varlık türlerinin oluş nedeni, yaratılışın kaynağı, evrenin ortaya çıkışı "aşk" yüzündendir. Tanrı, kendi özüne duyduğu sevgi nedeniyle, bilinmeyenden bilinen alana çıkımış, "görünüş alanına" gelmiş böyle evren varolmuş. "Aşk" bütün varlık türlerini birlik (vahdet) içinde toplar, kişiyi geldiği tanrısal kaynağa, tanrı özüne ulaştırır.

Kayseri kadısı Şemseddin Muhammed'in oğludur, 1344 te Kayseri'de doğdu, Sivas Bey'i iken, bir savaşta yenilince öldürüldü 1398. Oğuzların Salur boyundan olduğu söylenir. Kadı Burhaneddin medrese öğrenimi gördü, çağının geleneğine uyarak islam bilimlerini öğrendi.

Kadı Burhaneddin, ününü, Sivas Beyi olduğu oranda, yazın alanındaki başarısına borçludur. XIV.yy. Anadolu Türkçesiyle Azeri ağzının karışımından oluşan sağlam bir şiir dili vardır. Büyük bir Divan'da toplanan şiirleri, özellikle, dil bakımından çok önemlidir. Anadolu Türk şiirinin kurucularından sayılması gereken Kadı Burhaneddin duygulu, düşünceyle sevgiyi yoğurup kaynaştıran, ölçüden çok anlama önem veren bir ozandır. Aruz ölçüsüne uymayan Türkçe sözcükleri kullanırken, ölçüden çok sözcüğün bütünlüğüne, değer verir. Bu nedenle şiirlerinde yer yer ölçü tutarsızlıkları görülür. Ancak, bu tutarsızlıklar şiirdeki başarıyı engellemez. Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde ağırlık yaşamla ilgili izlenimlere, duyushlara verilir. Bir din bilgini olmasına karşılık öteevrene değil, içinde yaşanan evrene bağlıdır. Yer yer tasavvuf kavramlarının serpiştirildiği şiirlerinde bile yaşanan gerçeklerden kopmadığı görülür. Uzun süre üzerinde durulmadığından gerçek değeri anlaşılamayan Kadı Burhaneddin, şiir gücü bakımından, Anadolu Türk ozanlarının en önde gelenleri arasında sayılmalıdır. Kimi şiirlerinde Seyyid Nesimi gibi derin, Fuzuli gibi içli, Nedim gibi yaşamın tadını çıkarmaya yönelik bir söyleyiş özelliği bulunur. Şiirlerinde geçen öz Türkçe sözcükler dil araştırmacıları için önemli, verimli bir kaynak niteliğindedir.

Büyük bir divan'da toplanıp basılan şiirlerinde yer yer şaşırtıcı bir derinlik, çekicilik, kolay söylenir izlenimini uyandıran özlülük vardır. Kadı Burhaneddin'in başka bir özelliği de "tuyuğ" denen şiir biçimine önem vermesi, doğu yazınında bir gelenek niteliği kazanan "kaside", "mesnevi" türlerini kullanmamasıdır.

- 1- Cânını cana virmeğe yürek içinde can gerek
Yüregi kanı su olub gözleri suyu kan gerek
- 2- Kavs kaşında gözleri bedr ile hoş kıran ider
İllâ budur ki gönülüm anda sâhib-kıran gerek
- 3- Gözi yüregi kanadur ben lebbini kanadayım
Çünkü şerî'at ol durur ki kana yine kan gerek
- 4- Yaşlı göz-ü saru beniz kanlu yüreg-ü od ciger
Yitmedi mi yâra ki dir ki sevüye nişân gerek

Ölçü: cânını câ / na virmege / yürek için / de can gerek
müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün

- 1- Canını cana vermek için yürek içinde can gerek
Yüreğinin kanı su olup gözünün yaşı kan gerek
- 2- Yay kaşlarının altında gözleriyle ay yanyana gelmiş gibi
Ancak bunu anlamak için gönlümün de yetkili olması gerek
- 3- Gözü yüreği kanatır ben de dudaklarını kanatayım
Şerî'at'a göre kana kan almak gerek
- 4- Göz yaşlı beniz sarı yürek kanlı ciğer ateş
Sevgiliye bu yetmedi mi de sevgiye kanıt gerek diyor...

Dil özellikleri:

Gözleri suyu: gözlerinin suyu, gözyaşı.

Kavs kaşında: yay gibi kaşında, Kavs/yay.

Kıran: iki nesnenin birbirine yaklaşması, yanyana ya da karşı karşıya gelme. Ozan burada, sevgilinin kaşını yeni doğan, bir yayı andıran, ay'a benzeterek gözlerle bağlantılı kılıyor. böylece ay'a benzeyen kaşla gözleri yanyana getiriyor. Güzelin gözleri, yeni ay'la karşı karşıya gelme gibi niteleniyor.

Sâhib-kıran: yetkili, güçlü, sultan, padişah, önder. Güzelin yay gibi kaşlarıyla gözleri arasında kurulan bağlantıyı kavramak için gönlünün yetkili, güçlü, bir sultan gibi üstün nitelikte olması gerekir.

Kana kan gerek: islam dinine göre, işlenen suça karşı suçluya aynı nitelikte eylem uygulanır. Buna "kisas" denir. Göz çıkarmanın gözü çıkarılır, diş kıranın dişi kırılır, kan dökenin kanı dökülür. Ancak bu işlemler din yasasına göre (şeriat'e göre) uygulanır, aykırı davranışlar da suçlu sayılır.

Sevü: sevgi, aşk.

Nişan: kanıt, belge.

- 1- Kadem basalı yoluna kadem kadem yanaram
Tapunda şem' gibi uşda dem-be-dem yanaram
- 2- Cihânı ten dilerem ben ki oduna yanam
Bu varlığı ile yanarsam oduna kem yanaram
- 3- Yahamı hiç komaz elden yaham elinde durur
El urmadın yahama dimedin yaham yanaram
- 4- Cemâli güneşi çün toğa hüsn göğinde
Mecâlüm olmaya k'andın yana adem yanaram
- 5- Gözümün irmecz eli ki nazar kıla yüzine
Ve ger göz ucuyile özgeye baham yanaram

Ölçü: *kadem basa / lı yoluna / kadem kadem / yanaram*
mefâilün feilâtün mefâilün feilün

- 1- *Yoluna ayak basalı adım adım yanarım
Karşında mum gibi böyle yavaş yavaş yanarım*
- 2- *Ateşinle yanmak için evren gövdem olsun isterim
Bu varlığınla yanarsam oduna boşuna yanarım*
- 3- *Yakamı bırakmaz elden yakam elindedir
Yakama el atmadan yakarsam yanarım diye düşünmedin*
- 4- *Yüz güzelliğinin güneşi güzellik göğünde doğunca
Güciüm kalmadı o yüzden yanar kişi ben de yanarım*
- 5- *Yüzüne bakmak için gözüümün eli ermez
Başkasına göz ucuyla baksam bile yanarım...*

Dil özellikleri:

Kadem basalı: ayak basalı, adım atalı.

Kadem basmak: ayak basmak, adım atmak, "kadem /ayak, adım".

Kadem kadem yanaram: adım adım yanarım, yavaş yavaş yanarım, için için yanarım.

Yanaram: yanarım. Bugün Doğu Anadolu ağzında da "yanaram" deniyor. Giderem/giderim, gelirem/gelirim bg.

Tapunda: karşında, katında, önünde, Şem'/mum..

Uşda: işte, böylece, böyle

Dem-be-dem: yavaş yavaş, ağır ağır, kesintiye uğramadan, sürekli olarak.

Dilerem: dilerim, isterim, "Cihanı ten dilerem / dünyanın ten, gövde, olmasını isterim, dilerim".

Bu varlığı ile: bu varlıkla. bu dizede "varlık" sözcüğü "gövde, olmasını isterim, dilerim".

Bu varlığı ile: bu varlıkla. bu dizede "varlık" sözcüğü "gövde" karşılığıdır.

Kem yanaram: boşuna yanarım, gereksiz yere, yararsız olarak yanarım. kem/kötü, gereksiz, yararsız, uğursuz.

Yaha: giysi yakası. ayrıca "yakmak" eyleminden yaha / yaka, yaksın, yakarsa. Yakmak sözcüğünün k/h seslerindeki dönüşmeyle "yahmak" biçiminde söylenişi yaygındır.

K'andın: ki ondan, o yüzden yana, yanarsa. "K'andın yana adem / ondan dolayı yanar insan".

Gözümün ırmez eli: gözümün gücü yetmez, göremem, bakamam.

Nazar kıla: baka, bakabilsin. Nazar kıla yüzüne/ yüzüne bakabilsin, baksın.

Veger: ve eğer.

Özgeye baham yanaram: başka yere, başkasına bakarsam yanarım.

- 1- Kanı binüm ile seğün ahd-ı vefâlarun begüm
Niçe niçe bu cânuma cevri-cefâlarun begüm
- 2- Leblerüni şifâ diyüb derdüne bağladun beni
Diledüğün çü eyledün kanı devâlarun begüm
- 3- Zülfüne döndi gönülüm hiç karâr bulmadı
Gör ki bu kılca cânuma nitdi hevâlarun begüm
- 4- Kaddüne rast diyeyüm oldu muhayyer işbu dil
Vakti durur ki irişe cânâ nevâlarun begüm
- 5- Kodun ezel belâsını bizüm ile iy âşinâ
Şimdi nedür bu cânuma bunca belâlarun begüm

Ölçü: Şimdi nedir / bu cânumâ / bunce belâ / larun begüm
müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün

- 1- *Hani benimle senin anlaşıp uzlaşmaların beğim
Nedir boyuna canımı yakmaların üzmelerin beğim*
- 2- *Dudaklarını şifa deyip beni derde saldın, kendine
Bağladın, dileğin oldu kurtuluş yolu nerde beğim*
- 3- *Gönlüm zülfüne yöneldi dengesi bozuldu,
Sana uymak bu kılca canuma neler etti beğim*
- 4- *Boyuna "rast" diyeyim gönül "muhayyer" oldu
Cana mutluluk veren ezgilerini dinleme günüdür beğim*
- 5- *Yaratılış günü olayını, yazgıyı saldın başımıza
Peki canuma çektiirdiğim acılar nedir şimdi beğim.*

Kanı: hani, nerde, nerede.

Binüm: benim, bunun "benim" biçimi de var. Bugün de Anadolu ağzında "benüm" diye söylenen bu tür sözcükler, XIII. XIV.yy. Türkçesinde "üm", "ün" ekiyle yaygındı. "senün/senin", "benüm/benim" bg.

Begüm: beğim, beyim, efendim. Asya Türkçesinde "begüm" soy-lu kadınlara verilen özel bir sandı. bu dezelerde "sevgili", "gönüldeş" anlamındadır.

Niçe niçe: nice nice, daha ne güne değin, daha çok sürecek mi.

Diyüb: deyip, diyerek.

Diledüğün: dilediğin, dilediğini, istediğini.

Çü eyledün: ettiğine göre, dileğin olduğuna göre.

kanı devalarun: devaların hani, nerde. Bana ettiklerinden kurtul-mak için gereken girişimler nerde.

Derdüne bağladun: kendine bağlayarak başıma dert açtın, bana yoni bir üzüntü kaynağı oldun.

Türk dilinde "bağlamak" eylemiye deyim türetme yaygındır. "bel bağlamak", "gönül bağlamak", "yol bağlamak" bg.

Zülfüne döndi gönülüm: gönülüm zülfüne yöneldi, zülfüne bağ-landı.

Kılca canuma: güçsüz, tükenmiş, arıklamış canıma. Türkçede "kılca" sözcüğü azlık, güçsüzlük bildiren deyimlerde kullanılır. "kılca ca-nım kaldı" bg.

Rast: doğru, düzgün, gerçek, uyumlu, Bu dizede Doğu müziğİN-de bir makam adıdır. "muhayyer" denen makamla arasında yakınlık var-dır. Ozan sevgilinin boyunu "rast"a benzeterek öteki makamla "muhay-yer" ile olan yakınlığı dile getiriyor. Sevgilinin boyunu iki müzik makamı arasındaki uyuma, düzene benzetiyor.

Canı nevalarun: cana ezgilerin. "neva" sözcüğü ezgi anlamına geldiği gibi doğu müziğİNde bir makamın da adıdır. Ozan rast, muhay-yer, neva makamları arasında kurulan uyumla sevgilinin varlığında olu-şan düzeni, ölçölülüğü dile getiriyor.

Ezel belâsı: yaratılış günü olayı, yazgı. "belâ" sözcüğünün çek anlamı "evet"tir. "kalu belâ" diye bilinen bu sözcük "evet dediler" anlamında söylenir. "Kalu/dediler", "belâ/evet". İslam inançlarına göre tanrı ruhları, melekleri yarattığı gün onlara "elesti birabbiküm/ben sizin tanrınız değil miyim" diye seslenmiş, onlar da "belâ/evet" dediler, böylece Tanrıya inandıklarını bildirdiler. Ozan bu olayla bağlantı kurarak, başıma gelenlerin alinyazısı sonucu olduğuna inanalım, ancak senin yaptıklarına ne diyelim? anlamını dile getiriyor. Önce karşımıza yazgıyı çıkardın, bizi onunla yanyana, başbaşa bıraktın, sonra döndün kendin de ayrı işler açtın başımıza.

Aşına: bildik, tanıdık, yakın.

Kodun ezel belâsını bizüm ile iy aşına: ey dost yazgıyı bizimle yanyana getirdin, onu bizimle yakın eyledin, tanıdık kıldın. Burada bir söz oyunu da var. "Aşına" sözcüğü bir yandan sevgiliye sesleniş, bir yandan da "belâ" ile yakınlık anlamını içeriyor.

İy: ey. İy aşına / ey dost. Başka bir anlamda da: "Ey, sen bizi belâ ile yüzyüze getirdin, başımıza iş açtın".

- 1- Aşık ki uyar aklına divâne dirüz biz
Yazmazuz anı deftere divana dirüz biz
- 2- Biz baş ana dirüz ki ana baş kayusu yoh
Server diyü her bi-ser-ü sâmana dirüz biz
- 3- Gönlüme bir od sanema düşdi yüzünden
El ilcdimemüz yüzüne yana dirüz biz
- 4- Yüz sırr-ı nihâni ki anı kimsenc bilmez
Ağız ağız ol dilber-i pinhâna dirüz biz
- 5- Niçesi cevâb ide bu derdüme tabibüm
Cân derdi diyü çün yine dermâna dirüz biz.

Ölçü: *can derdi / diyü çün yi / ne dermana / deriz biz*
mef'ulü mefâilü mefâilü feulün

- 1- *Aklına uyan aşığı çılgın deriz biz*
Onu deftere yazmayız divana deriz biz
- 2- *Biz başında baş kaygısı olmayana baş deriz*
Önder deyi de varlığa iine boş verene deriz biz
- 3- *Ey güzel yüziünden gönlüme bir od düştü*
Ona el değdirmeyiz yansun deriz biz
- 4- *Kimsenin bilmediği yüzlerce gizliyi*
Ağız ağız o gizli güzele söyleriz biz
- 5- *Ey tabibim bu acımı giderecek kim var ki*
Can acısı diye o acıyı giderene deriz biz.

Dirüz: deriz, söyleriz.

Yazmazuz: yazmayız.

Deftere divana: şiirlerin yazıldığı dergi, defter, divan. eskiden "defter" ile "divan" eşanlamda söylenirdi. Kimi ozanlar buna "defter-i divan" adını verirdi ki "şiir dergisi" anlamında söylenirdi. Bu dizelerde "divan" ile "divane" arasında, ses benzerliğine dayanarak, bir söz oyunu yapıyor.

Baş kayusu: baş kaygısı, başa gelen sıkıntılı durum.

Kayu, kayı: kaygı, kaygu.

Yoh: yok.

Server: önder, başkan, padişah, sultan.

Bi-ser-ü sâ mân: başsız, varlıksız. Kendi başına buyruk olan yok. Dünya malına önem vermeyen. Perişan halli.

Sâ mân: zenginlik, varlık, dünya malı, düzen, dinçlik.

El iledimemüz: el atmayız, yardımcı olmayız, el değdirmeyiz.

Yana dirüz biz: yansın deriz biz. Yana / yansın.

Sanem: put, yontu, heykel. Anlam genişlemesiyle, bir yontu gibi güzel. Çoktanrıci dönemde, kendisine tapılan doğal nesne, bu nesnenin güzel, kutsal olması nedeniyle sevgiliye de "büt/put", "sanem" denirdi. Bundan türeyen "sanema" ise "ey sanem", "ey güzel", "ey sevgili" demekti.

Can derdi: can acısı, can sıkıntısı, canı üzen durum.

Dermân: acıyı, sıkıntıyı, derdi gideren nesne, derdin karşıtı. Ozan bu dizelerde sevginin yarattığı acıyı da seviyor, o acının giderilmesini, sevginin sona ermesi diye anladığından, istemiyor.

-I-

Ol göz ki yüzün görmeye göz dime ana
Şol yüz ki tozun silmeye yüz dime ana
Şol söz ki içinde sanemâ vasfun yok
sen bâd-ı hevâ tut anı söz dime ana

Ölçü :

Ol göz ki / yüzün görme / ye göz di / me ana
meʿulü meʿâilü feulün feilün

- II -

Didüm ki lebün didi ne şirin söyler
Didüm ki bilün didi ne nârin söyler
Didüm ki cânım cümle fidâdur saçuna
Didi ki bu miskin hele varın söyler

Ölçü :

didümki / lebün didi / ne şirin söyler
meʿulü meʿâilü meʿâilün fâ

- I -

*Yüzünü görmeyen göze göz deme
Tozunu silmeyen yüze yüz deme
Senin niteliklerini bildirmeyen bir söz varsa
Onu da boş say söz deme.*

- II -

*Dedim ki dudağın dedi ne tatlı söyler
Dedim ki belin dedi ne ince söyler
Dedim bütün canımı adadım saçına
Dedi ki miskine bak bütün varlığını ileri sürer.*

- I -

Geçdi geçen var ise devrân budur
Şimdi kopan canlara cevân budur
Kimde ki var ise gelsün ortaya
Gizlemek pes neyiçün meydân budur

- II -

Ağız ağız yârdan râz olsa hoş
Dembedem işveyile nâz olsa hoş
Yahşi yaman ne gelürse sehl ola
Dilberi yâr ile dêm-sâz olsa hoş

- III -

Yâr o(l)dur ki yâr ile hem-derd ola
Yârndan yüz kaytaran yâr serd ola
Yimek içmek yahşılıh günin gören
Er güninde ger döne nâmerd ola

- IV -

Câna cân virmeyenün ne cânı var
Cân virenün adıyla sanı var
Er gişinün metâi erlik olur
Cevherinün la'l ile mercânı var

- V -

Gönülüm tek görmedüm bir çin gönül
Kamu gönül gönlüme perçin gönül
Tolaşub zülfüne yitürmiş özin
İy gönül kara gönül miskin gönül

Ölçü: hepsinde

fâilâtün fâilatün fâilün

- I -

*Geçen geçti varsa gün bugündür
Şimdi koşan canlar için dolaşma günüdür
Kimin söyleyecek sözü varsa çıksın ortaya
Gizlemenin gereği yok açık konuşalım*

- II -

*Sevgiliden gizli söz dinlemek ne güzel
Sık sık gönül eğlemek nazlanmak ne güzel
İyi kötü ne gelse kolay olur
Sevenle sevilen anlaşsa ne güzel*

- III -

*Yar yarın acısını paylaştandır
Yarından yüz çeviren katı yüreklidir
Yemek içmek gibi iyi gün gözetin
Erlik gününde yüz çevirirse alçaklık eder*

- IV -

*Cana can vermeyenin canından ne çıkar
Oysa cana can verenin adı sanı var
Er kişinin varlığı da erlik olur
Kuyumcunun ancak incisi mercanı var*

*Gönlüm gibi incinmiş gönül görmedim
Bütün gönüller benim gönlüme engel
Zülfüne dolaşarak özünü yitirmiş
Ey gönül mutsuz gönül kutsuz gönül*

Kaynak: Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, 1980, şiir say. 39, 1267, 644, 652, 1330, 1332, 1378, 1373, 1401, 1417, 1389.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, elimizde bulunan, "İşk-name" adlı yapıtının incelemesinden, XIV.yy. sonlarında yaşadığı, adı geçen yapıtını 1398 yılında yazıp bitirdiği anlaşıyor. İşk-name Anadolu Türkçesi bakımından da, Türk dili tarihi yönünden de kaynak yapıtların biridir. Özellikle içerdiği öz Türkçe sözlükler, o dönem Anadolu Türkçesinin ne denli varlıklı, işlenmeye elverişli bir dil olduğunu gösterir. Mehmed'in dili akıcı, söyleyişi, yumuşak, anlaşılması kolaydır. Türkçe atasözleri, deyimler şiirinde geniş bir yer kaplar. İşk-name yeni yazılarla basılmıştır.

- 1- Yakar bu devr-i sitem-ger yakar zemâne beni
Bırakdı epsem iken uş aceb figane beni
- 2- Felek kemânını kurdı yasadı çerh okını
Bu yir yüzinde gözetdi kılur nişâne beni
- 3- Kazâ gerek bu cihana muhit olaydı meger
Bırakdı kur'ayı evvel ider behâne beni
- 4- Hezâr cevır kılur mancınık-ı devr bana
Bu tan degül midi atdı koyub sapane beni
- 5- Ticâret eylemedin ışk ile sizer gönül
Kim assıyı çüride uğrada ziyâne beni
- 6- Yiyüb içüb gülerken neyidi ansuzda
İle gülünç ider ağlatdı bu zemâne beni
- 7- Hümâ hayâlini isterdi lütf ile Ferruh
Ne turfa bend ile bırakdı esbaba beni

Ölçü:

Bırakdı kur / ayı evvel / ider behâ / ne beni
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

- 1- *Yakar beni bu kınayıcı dönem, bu çağ yakar beni
Dilim yokken de inletmeye ağılatmaya başladı beni*
- 2- *Yazgı yayını kurdü dünya okunu yastı
Öyle benzer ki yeryüzünde nişan aldı beni*
- 3- *Alınyazısı bu evreni kuşatmalıydı, yönetmeliydi
Sırayı bıraktı da önce beni nişan aldı*
- 4- *Çağ mancınığı binlerce acı çektirir bana
Şaşılması iş değil mi beni sapana koyup atışı*
- 5- *Daha aşk ile alım-satıma başlamadan gönül sezdi
Bana kimin zarar verip kazancımı çürüteceğini*
- 6- *Yeyip içip gülerken neydi öyle birden bire
Beni ele güne gülünç etti ağılattı zaman*
- 7- *Ey Hümmâ hayalini görmek isterken Ferruh
Beni bağladı güç işlerle başbaşa bıraktı...*

Dil özellikleri:

Devr-i sitem-ger: sitem edici dönem, kınayıcı dönem, sitemli dünya, açıcı çekirici çağ (devr sözcüğünün, eski şiirde, belli bir anlamı yoktur, ozan buna yazgı, evren, çağ, dönem, dünya bg. değişik anlamlar verir).

Zemâne: zaman, dönem, çağ.

Epsem: dilsiz, suskun, konuşmayan.

Uş: işte, böyle, böylece.

Aceb: şaşılması, şaşılacak durum.

Felek: gök, yazgı, alınyazısı.

Felek kemanını kurdu: yazgı yayını düzene koydu, kurdu.

yasadı çarh okını: yazgı okunu yaya koyup nişanlamak için gevşek tuttu (vuracağı yeri bulunca gerip atacak).

Yasamak: yayı gevşetmek (bu dizede, oku atmak için yayı düzenlemek anlamı çıkıyor).

Gözetdi: gözledi, baktı, göz çizgisine aldı (oku atıp vurmak için).

Kılur nişâne beni: beni erekledi, oku bana atmak için düzenledi, beni nişan aldı.

Kazâ: yazgı, alınyazısı, Tanrı'nın, yaratılış gününde, belirlediği yaşma düzeni.

Muhit olaydı: kuşataydı, kapsayaydı (yazgı bu evreni egemenliği altına almalıydı, bu gerekliydi, oysa önce yapılması gerekeni bıraktı da, şimdi beni ele aldı, benimle uğraşılıyor).

Mancınık-ı devr: evren mancınığı, yazgı mancınığı. Mancınık, kalın duvarları yıkmak için, ağır taşlar atmaya, kuşatılan yerin içine dıştan büyük taşlar fırlatmaya yarayan, eski bir savaş aracıdır.

Eylemedin: eylemeden, etmeden, yapmadan.

Sizer: sezer, duyar, anlar, sezinler, söyler, duyurur.

Assı: kazanç, bir işten sağlanan çıkar, yarar.

Çüride: çürüte, yok ede, bozup dağıta, çürütsün, bozsun.

Uğrada: uğratsın, düşürsün.

Ansuzda: birdenbire, beklenmeden, ansızın.

- 1- Gel iy cismüm içinde can olan gel
Bu gönlüm mülkine sultân olan gel
- 2- Bana dîn dakdî ışkun öğredür dîn
Fırâkı küfrine imân olan gel
- 3- Benüm agladuğuma gice gündüz
Külef gibi yüzi handân olan gel
- 4- Cefâsı hastasınun derdlerine
Vefâsı lütf ile dermân olan gel
- 5- Mukim olmaz bu hâtır hiç dolanmaz
Garibce gönlüme mihmân olan gel
- 6- Skender gibi susuz oda yandum
İ Hızır'a çeşme-i hayvân olan gel
- 7- Degülüz yâd bizümle âşinâ ol
İ Ferruh cânına cânân olan gel

Ölçü: *Mukim olmaz / bu hâtır hiç / dolanmaz*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

Dil özellikleri:

İy: ey.

Cismüm içinde can olan: gövdemin içinde can olan.

Gönlüm milki: gönlümün ülkesi, gönül ülkem.

Bana din dakdı ıskun öğredür din: bana dinin ne olduğunu öğreten sana duyduğum sevgidir (senin aşkıdır).

Öğredür: öğretir, gösterir..

Dakmak: takmak, kuşanmak.

Firâkı küfrine: ayrılığının inançsızlığına, Firâkı küfrine iman olan: ayrılığının inançsızlığını imana dönüştüren, ayrılığında inançsızlık iman gibi görünen.

Külef: gül. Külef gibi yüzi hândân: yüzü gül gibi gülen.

Vefâsı lütf ile: vefâsının lütfü ile, gösterdiği yakınlığın yarattığı iyilik etkisiyle.

Mukim: Oturan, bir yerde sürekli kalan, duran.

Dolanmaz: kendine gelemaz (dizede, dolanmaz, sözcüğünden böyle bir anlam çıkıyor. "Mukim olmaz bu hâtır hiç dolanmaz: bu gönül hâlli bir yerde duramaz, kendine gelemaz.")

Garibce: garib gibi yoksulca, yoksul gibi.

Mihmân olan: konuk olan. (Dizede iki anlam var: gönlüme gelip yoksulca konuk olan. Yoksulca gönlümün konuğu olan.)

Skender: İskender (ölümsüzlük suyunu araya araya susuz kalan, sonunda aradığı suyu bulan bir masal adamı, kimilerine göre Hindistan'a değin bengisu / ölümsüzlük suyu bulmak, için giden ancak aradığını bulamayan Büyük İskender.)

İ: iy, ey.

Hızr: bengisu (ölümsüzlük suyu, âb-ı hayât) arayan kişi, Hızır.

Çeşme-i hayvân: bengisu, ölümsüzlük suyunun aktığı söylenen çeşme.

Degülüz: değiliz.

Yâd: yabancı, başkası, bildik olmayan. *Degülüz yâd*: yabancı değiliz, el değiliz.

Aşinâ ol: yakınlık kur, bildik ol, arkadaş ol, gönüldeş ol.

Ferruh: İşk-nâme'de geçen sevgi öyküsünün kişilerinden biri, Hümâ'nın sevgilisi, Hümâ'yı seven. (*Ferruh*'un sözlük anlamı uğurlu, kutlu demektir. Bu dizede erkek adıdır. Hümâ'yı seven delikanlının adı.)

- 1- Sığın gözlü vü kaplan billü dilber
Yazar yine cevabını mu'abber
- 2- Gümüş barmağa dutdı hâme altun
İkisinden dökildi dürr-i meknun
- 3- Ne dür kim âteş-i tir-i hadeng ol
Hurufı cümle tiğ-ü âb-ü reng ol
- 4- Ciger yarıcı vü sevdâ karıcı
Yürek yandırıcı göbek burıcı
- 5- Bu resme yazdı kim iy mahrem-i dil
Sana dek görmedüm âlemde gâfil
- 6- Gönülden böyle dimiş ol bir uslu
Ki usan baş olur terküde aslu
- 7- Kişi işde uyak ayık gerekdür
Pes andan devlete lâayık gerekdür
- 8- Kimesne nevm ile nâm itdügi yok
Ya ibrâm ile dil dâm itdügi yok
- 9- Gönül bir yirde kim muhkem degüldür
Zemâna işine Hurrem degüldür

- 10- Kuşanub ıška bir her kim koşa baş
Gerek mihnetlere karşı koya baş
- 11- Ne var sen fâriğ isen ben keminem
Ne var sen hurrem isen ben hazinem
- 12- Bana bu horlığı niçe kılursın
Azizem her arada hod bilürsin.

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*

- 1- *Geyik gözlü ve kaplan belli güzel
Yazar yanıtını yorumlayarak*
- 2- *Gümüş parmakla tuttu altın kalem
İkisinden eşsiz inciler döküldü*
- 3- *O inci temrenin okunun ateşidir
Harfleri kılıç, su ve renktir*
- 4- *Ciğeri yancı sevgiyi kancı
Yüreği yakıcı göbeği burucu*
- 5- *Bu biçimde yazdı ki ey gönüldeş
Ey evrende senin gibi dalgın görmedim*
- 6- *Bir uslu kişi gönülden böyle demiş:
İşini bilmeyen başı terkiye asarlar*
- 7- *Kişi işde uyanık ayık olmalıdır
Bundan dolayı yücelme yolu bulabilir*
- 8- *Uyumakla kimse ün kazanmamış
Üstelemekle de gönül tuzak kuramamış*
- 9- *Gönül bir yerde sağlam değilse
Zamanın içinde de Hürrem değildir*

- 10- *Sevgiye girişip baş koşan kimsenin
Sıkıntılara katlanması baş koyması gerekir*
- 11- *Sen bu işten el çekmişsen ne var ben güçsüzüm
sen mutluysan ne yapalım ben üzüntülüym*
- 12- *Neden beni böyle aşağılarsın
Ben de her yerde yüceyim bilirsin..*

• *Sığın:* geyik, sığır.

Sığın gözlü: geyik gözlü. Sığın sözcüğü, kimi yerde, sığır karşılığı da geçer. "Sığın gözlü" deyimini biz "geyik gözlü", "ceylân gözlü" diye anladık. Ancak, güzelin gözünü nitelerken, "inek gözlü" deyimini geçtiğini de biliyoruz. Nitekim Homeros, ünlü yapıtında Tanrıça Hera'nın gözlerinin güzelliğini niterler "inek gözlü Hera" sözlerini kullanır. Burada, birbirini bilmeyen, iki ozanın yaklaşımı ilginçtir bizce. "İnek", "sığır" yakın dönemlerde yerici nitelikte söylenirse de, gözleri, bakışı, güzeldir, durgundur, biraz da üzüntülü gibidir. Türk şiir geleneğinde göz, genellikle, ceylana, geyiğe (onların gözlerine) benzetildiğinden geleneğe uyma daha uygun düşüyor.

Kaplan billü: kaplan belli (kaplanın beli, ince, güçlü, uyumludur).

Barmağa dutdı hâme altun: parmağıyla altın kalemi tuttu.

Dürr-i meknun: değerli, az bulunur inci.

Ateş-i tir-i hadeng: temrenin bulunduğu okun ateşi, temreni saplanan okun açtığı yaradaki yanma, yanış.

Huruf: harfler, yazılar.

Tiğ-ü âb-ü reng: kılıç, su ve renk (reng sözcüğü tuzak, aldatis, hile anlamlarına gelir).

Göbek burıcı: göbek burucu, karın ağrıtıcı, karın ağrısı yapıcı, karın ağrıtan, sancılandıran, acı çektiren.

İy mahrem-i dil: ey gönüldeş, ey gönülle içli dışlı olan.

Sana dek: senin gibi, sana benzer, sana gelinceye değin.

Gafil: dalgın, ne yaptığını pek bilmeyen.

Ol bir uslu: uslu bir kişi, akıllı bir kişi.

Usan baş olur terküde aslu: işini bilmeyen başı keser terkiye asarlar, diye bir atasözü.

Uyak ayık: uyanık ayık, açıkgozlü, iş bilir, becerikli. kişi işinde uyak ayık gerek, bir atasözüdür.

Pes andan: artık bu yüzden, bundan dolayı, ondan sonra.

Devlete: yüceliğe, yücelmeye, yükselmeye, mutluluğa.

nevîm: uyku, uyuma. *nevîm* ile *nâm* itdiği yok: uyumakla ün sağ-
layan yok (uyumakla ün sağlanmak, atasözü).

İbrâm: üsteleme, direktme, üzerine düşme.

Dâm: tuzak, pusu. Gönül üstelemekle tuzak kuramaz, gönül di-
renmekle tuzağa düşmez (atasözü).

Muhkem: sağlam, dayanıklı, kalıcı, dirençli, güçlü.

Hurrem: ışk-nâme'de geçen sevgi öyküsünün erkek kişisi olan
Ferruh'un arkadaşı, vezir Kâmil'in oğlu. Ferruh, Hitay ülkesinde bulu-
nan "Hurrem-âbâd" ilinde yaşayan Hümâ adlı kızı seven delikanlıdır.

Zemâne işi: çağın işi, çağın gerektirdiği iş, çağa özgü iş. (bu di-
zede, Hurrem sözcüğü, sözlük anlamı olan "mutlu" ile birlikte düşünül-
müştür).

Kuşanub işka: aşka girişerek, sevgi işine başlayarak, severek,
aşık olarak.

Koşa baş: baş koşan, her kim koşa baş: kim baş koşarsa, kim
bu işe bütün gücüyle girişirse, bu yola baş koyarsa.

Mihnetlere karşı koya baş: sıkıntılara katlanmayı göze alsın.

Fârîğ: bırakan, vazgeçen, sözünden dönen, yapmayan.

Ben keminem: ben güçsüzün, ben yetersizim, benim elimden
gelmez.

Kemin: çok az, küçük, yetersiz, güçsüz (Farsça), kemin: pusı,
tuzak, pusuya yatan kimse (Arapça), kemine: eksik, güçsüz, yetersiz,
beceriksiz (Farsça). biz bu dizede, bu son anlamı daha uygun bulduk.

Hurrem: mutlu, kıvançlı, sevinçli, dileğine ermiş, isteği olmuş.

Hazin: üzüntülü, acılı, sıkıntılı. *Hazinem*: üzüntülüym, acılıyım.

Horlîğ: aşağılık, küçümseme, küçük görme, hor görme, yerme.

Aziz: ulu, yüce, kutlu. *azizem*: uluyum, yüceyim, kutluyum.

Her arada: her yerde, nerede olursa olsun...

- 1- D n uzunun firâk ile bidâr olan bilür
B m r kaygusun yine bimâr olan bilür
- 2- Vuslat  arabın içene sehl ola her mühim
Cevr a usunu hicreti d  v r olan bilür
- 3- F ri  ki   d ola ne bile    kun gamın
Kahr ilc irt  gice dil-ef  r olan bilür
- 4- Dil-d r sohbetine haris olmayan gönül
Vers n cev hiri ki harid r olan bilür
- 5- Mansûr-i vasl olma ı bilmez her  demi
 ll  gönül-  can ile ber-d r olan bilür
- 6- Isr r iden bu vakte nite muttali ola
I k lezzetini v k f-ı esrâr olan bilür
- 7- Kahrın firâk içinde Hümâ'nın ale'd-devâm
Ehl-i temiz-  l tf  sezâ-v r olan bilür

 l  : *Kahrın fi / r k içinde / h m nın a / led devâm*
mef' l  fâ'ilâtü mee ' l  f 'ilün

- 1- *Uzun geceyi ayrılık yüzünden uykusuz kalan bilir
Hasta kaygısını yine hasta olan bilir*
- 2- *Sevgiliyle buluşma şarabı içene her iş kolay gelir
Acı çekişin ağusunu ayrılıkla ezilen bilir*
- 3- *Sevgiden uzakta mutlu olan sevenin çektiğini ne bilir
Onu acılarla ezilerek ertesi gece yüreği doğranan bilir*
- 4- *Güzelle tatlı tatlı söyleşme tutkusu olmayan gönül
İncilerini versin, onların değerini alan-satan bilir*
- 5- *Her adam görünen buluşmanın Mansur'u olmayı bilmez
Onu ancak gönülle canla ipe çekilen bilir*
- 6- *Ayak direyen bu mutlu güne nasıl erişebilir
Aşkın tadını onun sırlarına eren bilir*
- 7- *Ayrılık içinde Hümâ'nın, boyuna, çektiğini
Temiz yürekli ve bağış almaya yaraşan bilir...*

Dil özellikleri:

Dün uzunın: gecenin uzununu, uzun geceyi.

Firâk ile bidâr: ayrılık yüzünden uykusuz kalan.

Bimâr kaygusın: hasta kaygısını, hastanın kaygısını.

Sehl ola her mühim: her güç iş kolay gele, her önemli olan kolay gelir, kolay görünür.

Cevr ağusu: acı çekiş ağusu, acı çekmenin ağusu.

Hicreti düşvâr: ayrılığı güç, ayrılıktan dolayı ezici bir acı çeken, ayrılığın ağırlığına katlanan.

Düşvâr: güç, çetin, ağır, kolay olmayan, ezici.,

Fârîğ: el çekmiş, bırakmış, vazgeçmiş, boşlamış.

Dil-efgâr: yüreği yaralı, yüreği doğranmış, üzüntülü.

Haris: tutkulu, çok isteyen, çok eğilim gösteren, çok istek duyan.

Haridâr: satın alan, alan, alıp satan.

Mansur-i vasl: kavuşmanın mansur'u (Mansur, "Ben tanrırım / ene'l-Hak" dediği içilen asılarak öldürülen ünlü kişi).

Âdemi: adamla ilgili olan, adam, adama benzeyen, adama özgü.

Ber-dâr olan: asılan, darağacına çekilen.

Muttali ola: erişe, ulaşa (muttali olmak / bilgisi olmak, erişmek, ulaşmak, varmak, bilgi edinmek).

Vakıf-ı esrâr: sırlara eren, gizlilikleri bilen.

Ale'd-devâm: sürekli, boyuna, ardı arkası kesilmeden.

Temîz-ü lütf: bağış ve temiz olan

Ehl-i temiz-ü lütf: bağış ve temiz olana.

Sezâ-vâr: yaraşan, yakışan, uygun gelen

- 1- Aceb degül ki gönül derd ile belâya düşer
Ki kanda cev-r-ü belâ olsa mübtelâya düşer
- 2- Didüm ki cehd kılam tâ müyesser ola visâl
Kader eline yapışan döner kazâya düşer
- 3- Dirilmiş idi süreyyâ gibi kamu fıkrüm
Veli ki tâliüm uş dağulub scrâ'ya düşer
- 4- Dime ki yâreye öğüt yaraya iy üstâd
Ki sabr ipi üzilür çü ciger yaraya düşer
- 5- Heves yili başuma koydı hâk-ü gözüme su
Ciger odı cûş idüb yalını hevâya düşer
- 6- Bu ışk sineme sikke vuralı inilerem
Nite ki ra'd üninden cebel sadaya düşer
- 7- Bu Ferruh işine takdîr ider savâb-ü sevâb
Hatâ kılan sanma ki Hıtay'a düşer

Ölçü: *Ki kanda cev / rü belâ ol / sa mübtelâ / ya düşer*
mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fâ'ilün

(Kaynak: Mehmed, Işk-nâme, Dr. Sedit Yüksel, 1965, Ankara..

- 1- *Şaşılması değildir gönül acı çekerek sıkıntıya düşer
Nerede acı çektilme ve yıkım olsa sevenin başına gelir*
- 2- *Dedim ki uğraşayım da sana kavuşma olanağı bulayım
Yazgının eline yapışan döner yazgının yargısına katlanır*
- 3- *Bütün düşüncem ülker yıldızı gibi toplanmıştı⁽¹⁾
Ne var ki yazgın dağılmış şimdi yere düşüyor*
- 4- *Ey usta, yaraya öğüt iyi gelir deme
Katlanmış (sabır) ipi kopar, ciğer yaranılır*
- 5- *İstek yeli başıma toprak koydu gözüme su
Ciğer ateşi coşar yalımı havaya çıkar*
- 6- *Bu sevgi gönlüme yara açalı inlerim
Nitekim gökgürültüsünün sesi de dağa vurur*
- 7- *Bu Fernuh'un işini yazgı doğru ve iyiliğe değer buldu
Sanma ki yanlış iş yapan Hutay ülkesine sürülür..*

(1) Önce "Açıklamalar"a bakınız.

Dil özellikleri:

Aceb degül: şaşılacak bir durum yok, şaşılası bir olay yok ortada.

Ki kanda: nerede.

Cevr-ü belâ olsa: acı çektirme ve yıkım olsa.

Mübtelâya düşer: sevenin başına gelir, aşğın başına gelir.

Cehd kılâm: uğraşayım, didineyim, çalışıp çabalayayım.

Tâ müyesser ola visâl: sevgiliye kavuşma gerçekleşsin.

Kazâya düşer: yazgının yargısı yerine gelir (kazâ sözcüğü iki anlamda söylenmiştir, öteki anlamı ise "başına yıkım gelir, yıkıma uğrar" niteliğindedir.)

Dirilmiş idi: Derlenip toparlanmıştı, biraraya gelmişti.

Süreyyâ: ülker yıldızı, yedi yıldızdan oluşan yıldız topluluğu. Yıldızların en görkemlisi, en parlağıdır. Kimi yerde gökyüzü anlamında "süreyya", yeryüzü anlamında "serâ" sözcükleri geçer. Bu dizelerde ozanın demek istediği şu: bütün düşüncelerim Ülker'i oluşturan yedi yıldızlı topluluk gibi güzelce derlenip toparlanmıştı, oysa yazgım dağıldı, bölündü yere düşüyor, mutsuz oluyorum.

Veli ki: oysa, buna karşın.

Tâliüm: yazgım, alınyazım.

Tağilub: dağılarak, dökülerek.

Serâyâ düşer: yere düşer, toprağa düşer, yıkılır.

Üzilür: kopar, kesilir. üzülmek: kopmak, kesilmek.

Çü ciğer yaraya düşer: böylece ciğer yaralanır, kesilir, ipin kopuşu gibi ciğer de doğranır.

Heves yili: istek yeli, dilek yeli, eğilim yeli (aşk rüzgârı).

Başuma hâk-ü gözüme su: başıma toprak ve gözüme su (beni ağlattı ve değerden düşürdü, öldürdü. Gözüme su koydu deyimi beni ağlattı karşılığıdır).

Ciğer odı: ciğer ateşi, ciğer yanması, ciğer yalımı.

Yalın: yalım, alev...

Yalını havaya düşer: yalımı havaya çıkar, alevi havaya yükselir.

Sikke vuralı: yara açalı, damga vuralı. eskiden, özellikle hayvan-

ların, kimin oldukları anlaşılın diye ayak bileklerine, sağırlarının üstüne, özel bir belirti taşıyan kızgın demirle damga vurulurdu. Derinin üst yüzeyi yanınca damganın kimin olduğu anlaşılırdı. Bu olaya damgalamak, damga vurmak (tamga urmak), sikke vurmak bg. denirdi. Ayrıca, eritilmiş gümüş, altın, bakır bg. nesnelerden para kesmeye de "sikke vurmak" denir. İki anlamda da yanma, yakma olayları dile geldiğinden gö-nülün, ciğerin yaralanması ile damgalamak, sikke kesmek arasında bir bağlantı kuruluyor.

Ra'd: gökgürültüsü, gürleme.

Ra'd üninden: gök gürültüsü sesinden

Cebel: dağ, dağlık yer.

Cebel sadaya düşer: dağda gürültü olur, dağlık yerde gümbürtü duyulur,

Dağlar inler (halk ağzında daha çok "dağlar inler" deyimini geçer.)

Savâb: doğruluk, doğru, uygunluk.

Sevâb: iyilik, tanrı katında uygun görülen, iyilik sayılan eylem.

Hatâ: yanılma, yanlış iş, aldanma.

Hıtay: Çin yakınında bir ülke. Hatâ ile Hıtay (Hatay biçiminde de yazılıp okunur) arasındaki ses benzerliği yüzünden, bir anlam bağlaşımı kuruluyor, böylece "hata eden Hıtay'a sürülür" ya da başka anlamda bir deyim, bir söz oyunu türetiliyor. Divan yazınında "hatâ" ile "Hıta, Hıtay, Hatay" sözcüklerini yanyana getirerek söz oyununa başvurma yaygın bir gelenektir.

-Dâstân-i Ahmed Harami'den-

- 1- Bu destânı bugün bünyâd idelüm
Hak'ın kudretlerin biz yâd idelüm
- 2- Gelün iy mani bahrin seyr idenler
Bu deryâ gevherinden hayr idenler
- 3- Maânide kılı iki biçenler
Dilinden dayima gevher saçanlar
- 5- Gelün bari bugün sohbet kılalüm
Maâni kânının dürrin bulalum
- 5- Anun birliğini zikr eyleye dil
Hatırda kalmaya zerrece müşkil
- 6- Zirâ kim dilleri söyleden oldur
Anun hikmetleri kullara boldur
- 7- Anun hikmetlerine akl irişmez
İşine kimesne hergiz karışmaz
- 8- Anun keyfiyeti bulunmadı hiç
Mekânı kandadır bilinmedi hiç
- 9- Ne zâhirdür ol kim gözden ıralmaz
Ne bâtundur ol kim hergiz görünmez

- 10- Anun evvelinün önü bulunmaz
Anun âhirinün sonu bulunmaz
- 11- Ne dilim var anı şerh eyleyem ben
Ne bilüm var ki şerhin söyleyem ben
- 12- Anun dil zikrini etmek gerekdür
Anun doğru yolun gütme gerekdür
- 13- Yüzüm kara sözüm kısa suçum bol
Bilüm eğri yolum doğru boyum sol
- 14- Şaşı bakdım cüdâ düştüm ben andan
bentüm hâlüm nice oluser andan
- 15- Kova kova gönül dünyaya irdi
ömür geçdi sakalı saç ağardı
- 16- Abes yirlerde harc itdim yaşum ben
Yiridür taşlara dögsem başum ben...⁽¹⁾
- Ölçü: *Abes yirler / de harc itdim / yaşum ben*
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
- (Kaynak: Destan-ı Ahmet Harami, Talat Omay, 1946)..

(1) Kimi dizelerde görülen ölçü büzuklukları, XIV.yy. Anadolu Türkçesine uymayan söyleyişler olduğu gibi bırakılmıştır.

- 1- *Bugün bu destanın temelini atalım
Tanrı'nın güçlerini analım*
- 2- *Gelin ey anlam denizinde dolaşanlar
Bu denizin incisinden iyilik sağlayanlar*
- 3- *Anlamda bir kılı ikiye biçenler
Dilinden boyuna inci saçanlar*
- 4- *Gelin bugün biraz söyleşelim
Anlam madeninin incisini bulalım*
- 5- *Onun birliğini söyleyince dil
Gönülde en küçük bir güçlük kalmaz, çözülür*
- 6- *Çünkü dilleri söyleten odur
Onun kullarına verdiği çok bilgelikler var*
- 7- *Onun bilgeliklerine akıl erişmez
İşine de asla kimse karışmaz*
- 8- *Onun niteliği bulunmadı hiç
Yeri neredir bilinmedi hiç*
- 9- *Öyle açıktır ki gözden uzak kalmaz
Öyle gizlidir ki bir kez bile görünmez*

- 10- *Onun başlangıcının önü bulunmaz
Onun bitiminin sonu bulunmaz*
- 11- *Onu açıklayacak dilim yok benim
Onu yorumlayacak bilgim yok benim*
- 12- *Dilin onun adını anma gereğindedir
Onun doğru yolunda gitmek gereklidir*
- 13- *Yüzüm kara sözüüm kısa suçum çok
Belim eğri yolum doğru boynum büyük*
- 14- *Eğrilikle baktım uzak düştüm ben ondan
Benim durumum ne olacak bu yüzden*
- 15- *Çönül iz süre süre yeryüzüne geldi
Ömür geçti saç sakal ağardı*
- 16- *Yaşımı gereksiz yerlerde tükettim
Başımı taşlara çalsam yeridir...*

Dil özellikleri:

Bünyâd idelüm: temel koyalım, düzenleyelim, temelini atalım.

Hak'ın kudretlerin: Tanrının güçlerini, tanrının yüce erklerini.

Yâd idelüm: analım, söyleyelim, anlatalım.

Mâni bahrin: anlam denizini, anlam enginini.

Seyr idenler: gezenler, dolaşanlar, görenler, bilenler.

Maâni kânın dürrin: anlam medininin incisini, anlamların kaynağını. Maâni: anlamlar, mânâlar.

Zerrece müşkil: en ufak bir güçlük.

Zâhir: görünen, evrende bulunan, açığa vuran. tasavvufta, islam inançlarında tanrı her yerde vardır, bütün görünen varlık türlerinde bulunur, ancak onu gönül gözüyle görme olanağı var.

Batın: gözli, saklı, görünmeyen. Bu da tanrının özelliklerinden birinin, zâhirin karşıtıdır. tanrı her yerdedir ancak görünmez.

Evvelinün önü bulunmaz: önüne ön yoktur, tanrı'dan önce bir varlık, bir başlangıç, bir kaynak söz konusu değildir.

Ahirinün sonu bulunmaz: tanrı için son, bitim, bir yerde sınırlanma söz konusu olamaz, onun ne önüne ön, ne de sonuna son vardır.

Şerh: açıklama, yorum, daha kolay anlaşılmayı sağlamak için konuyu genişletip açma.

Zikr: tanrı adlarını anma.

Bilüm: belim, sırtım.

Boyum sol: boynum bükük, başım eğik.

Şaşı bakmak: eğri bakmak, doruluktan ayrılmak, suç işlemek.

Cüdâ düşmek: uzak kalmak, ayrılmak, ıraklaşmak.

Oluser: olacak, ne oluser: ne olacak, nereye varacak.

Abes yerlerde: uygunsuz yerlerde, gereksiz yerlerde, yararsız yerlerde.

Harc itdüm yaşum ben: yaşamımı geçirdim, ömrümü tükettim.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, doğum yılı kesinlikle bilinmediği gibi ölüm yılı konusunda da değişik görüşler ileri sürülür. 1413-1418 yılları arasında derisi yüzülerek öldürüldüğü söylenir. Gerçek adı "İmadeddin" olan ozan Bağdat'ın "Nesim" ilçesinde doğduğundan, doğduğu yere göre, "Nesimi" takma adını almıştır. Seyyid Nesimi, 1393 te, Şirvan'da öldürüldüğü söylenen, Hurufilik'in kurucusu, Fazlullah-ı Hurufi'nin yardımcısı imiş. Nesimi konusunda bilgi veren kaynaklar birbirine uymaz, bu nedenle kesin bir yargıda bulunma olanağı yoktur. Nesimi'nin düşüncelerini, inançlarını şiirlerinden kolayca öğreniyoruz. Hurufi inançlarını benimseyen, tanrı ile insan arasında öz birliğinin bulunduğu inanan, insanın tanrı, tanrının insan olduğu görüşünü savunan Nesimi tasavvuf konularını çok akıcı, etkili, uyumlu, yer yer aşırı bir taşkınlığa varan duyarlıkla dilegetirir. Şiirinin odağını insan sevgisi, tanrı-insan özdeşliği oluşturur. Azeri ağızıyla yazılan şiirlerinde anlam derinliği, duygu genişliği, aşırı bir sevginin etkisiyle kendinden geçiş egemendir. Divan ozanları arasında, duygu derinliği sözkonusu olduğunda, Nesimi birinci aşamada yeralır. Şiirlerinin özünü oluşturan insan-tanrı sevgisi engel bilmez, durak tanımaz.

Türk şiirinde, özellikle tasavvuf konularını işleyen ozanlar üzerinde, etkisi çağlar boyunca süren, tasavvuf şiirinin belli bir kesimine yön veren Nesimi, acıklı yaşamı nedeniyle de ilgi çekmiştir. Koyu dinci çevrelerce yasaklanmasına karşılık, Nesimi'nin düşünceleri Anadolu'da halk ozanlarını bile etkilemiştir. Şiirleri, Azerbaycan Yazarlar kurulunca derlenip basılmıştır.

- 1- Gerçek hadis imiş bu ki hubın vefâsı yoh
Kim sevdi hubi kim didi hubın cefâsı yoh
- 2- Işkın belâsı yoh diyüben ıška düşme var
Kim âşık oldı kim didi ışkın belâsı yoh
- 3- Anın ki Hacc-ı ekberi ey can sen olmadun
Beytü'l-Haram'a varmamış anın safa'sı yoh
- 4- Şeytandür ol ki suretüne kılmadı sücud
Düşdi bir ince derde ki hergiz devâsı yoh
- 5- Şol can ki senden özge taleb kılmadı murâd
Hechründe yahmağun anı her dem revası yoh
- 6- Aynün hatâsuz ey büt-i Çin tökdi kanımı
Türk-i Hatâdur aslına varur hatâsı yoh
- 7- Fâni cihâna bahma geçer ömri sevme kim
Ömrin zevâli var cihânun bekâsı yoh
- 8- Yâ Rab ne şem'imiş bu mehin yüzi kim anın
Yüzi katında şems-i duhânın ziyâsı yoh
- 9- Gel gel ki kamı savm-u salâtün kazâsı var
Sensüz giğçen zamân-ı hayâtın kazâsı yoh

10- Bîmâre cân virür senün ey cân lebün veli
Münkir sanur kim ol şefeteynün şifâsı yoh

11- Yârun gelür hemişe cefâsı Nesimi'ye
sen sanma kim Nesimi'ye yarun atâsı yoh.

Ölçü: Gerçek ha / dîs imiş bu / ki hubın ve / fâsı yoh
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- "Güzelde vefâ olmaz" sözü gerçekmiş
Güzel sevipte "güzelde cefâ olmaz" diyen yok
- 2- Aşkın belâsı yok diyerek aşka düşme sakın
Aşık olupta "aşkın belâsı yok" diyen yok
- 3- Ey can, sen kimin en büyük Haccı olmamışsan
O kimse Kâ'be'ye varsa bile varmamış sayılır safası yok⁽¹⁾
- 4- Senin görüntüne secde etmeyen şeytandır
Öyle ince bir derde uğradı ki kurtuluş yok
- 5- Senden başka dileği olmayan bir canı
Ayrılıkla yakıp tutuşturmanın da gereği yok
- 6- Ey Çin putu gözüün yok yere kanımı döktü
O bir Çin güzelidir geldiği yere döner suçu yok⁽²⁾
- 7- Ölümlü dünyaya bakma geçici yaşamı da sevme
Ömrün sonu var dünyanın da kalıcılığı yok
- 8- Ey tanrım o ay gibi güzelin yüzü ne biçim ışıklık ki
Onun yanında öğle güneşinin bile aydınlığı yok
- 9- Gel gel bütün namaz oruç borcu sonradan da ödenir
Ancak sensiz geçen bir yaşam süresinin dönüşü yok⁽³⁾

10- Ey can senin dudağın saynya can verir de
Sana inanmayan iki dudağının sanır şifası yok

11- Sevgilinin Nesimi'ye boyuna cefası gelir
O da bir bağıştır, sen sanma ki Nesimi'ye bağışı yok.

Hadis: söz, sav. Bir konunun açıklanması için söylenen söz. Peygamberin, Kur'an'la ilgili açıklamalarına da "hadis" denir.

Hub: güzel, sevgili, sevilen.

Vefâ: bağlılık, gönül yakınlığı, gönül bağlılığı. Birine karşı gönülden duyulan yakınlık, içten gelen ilgi.

Cefâ: üzme, acınır duruma getirme, yorma, üzüntü çektirme, sıkıntı verme.

Belâ: yıkım, büyük acı veren olay, sarsıntı, yaşama düzenini sarsan, olumsuz yönde etkileyen olay.

Diyüben: diyerek, söyleyerek, ileri sürerek.

1- Hacc-ı ekber: en büyük Hacc. Kurban bayramında, Ka'be'ye gidip belli kutsal yerlerde düzenlenen törenlere katılma, o yerleri gezme islam dininde "Hacc" adıyla anılır. Hacc cuma gününe denk gelirse, buna "en büyük Hacc" anlamında "Hacc-ı ekber" denir. Beytül-Haram ise Kâ'be'ye verilen adlardan biridir. Bu dizede geçen "Safâ" sözcüğü de iki anlamda kullanılmıştır. Biri bildiğimiz "safâ"dır ki kıvanç, mutluluk, esenlik, eğlence bg. karşılığıdır. İkincisi Kâ'be yöresinde, bulunan, Hacc günü gezilip görülen yüksekçe yerdir. Ozan bu yerin adı ile sözlük anlamını yanyana getirerek ikili bir bağlantı kuruyor.

Suret: bir varlığın örneği, görüntüsü, resmi, yontusu. Özü yansıtan örnek, benzeri, benzeşik.

Sücut: secde etme, önünde yere kapanma, tapınma. İslam inançlarına göre, tanrı Adem peygamberi balçıktan yaratıp, kendi özünden dirilik verdikten sonra, bütün Meleklerle, Adem'in önünde eğilmelerini, ona secde etmelerini buyurmuş. bütün melekler, Adem'e secde ederken içlerinden birisi, sonradan "Şeytan" adıyla anılan bu buyruğa karşı çıkarak tanrı'ya "Ben nurdan yaratıldım, o balçıktandır, onun önünde eğilmem" demiş, tanrı da "Şeytan"ı kargışlayıp kovmuş. Ozan, bu olaya değinerek, sevgiliye tapmayan, onun önünde eğilmeyen kimse Şeytan'dır, kurtuluşu olmayan bir yola sapmış, bundan dolayı ona uyulmaz diyor.

Nesimi'nin benimsediği inanç kurumuna, "Hurufilik'e göre insan tanrısal bir varlıktır, tanrıdan ayrı değildir, onda tanrı'nın bütün özellikleri, nitelikleri toplanmıştır. Bundan dolayı insana tapılır, secde edilir. Bu

inancı benimsemeyen, güzele, sevgiliye, insana "secde etmeyen" sapkındır.

Yahmağun: yakmanın.

2- Büt-i Çin: Çin putu, Çin tapılgası. Eskiden Çin ülkesine, ona komşu olup Türklerin yaşadıkları yöreye Hıta, Hata adı verilirdi. Ancak burada geçen "Türk" sözcüğü Farsça "güzel" anlamındadır, Türkçe değildir. "Türk-i Hatâ"nın gerçek anlamı da Çin güzeli, Hata güzeli (Hıta güzeli) demektir. Ozan Arapça "hatâ/yanılgı" sözcüğü ile "Hıta, Hata" ülkesinin adı arasındaki benzerlikten yararlanarak ikili anlam bağlantısı kuruyor. "Senin gözün yanılgıya düşerek, gereksiz yere kanımı döktü, ancak o Hata ülkesindendi, yurdunun anlamıyla bağlantılı bir iş yaptığından yalan söylemedi, taşıdığı anlamın gereğini yerine getirerek geldiği yere, kaynağına döndü. Bundan dolayı Hata'lı güzelde hata (yanılgı) aramak yersizdir, boşunadır, ortada bir suç yoktur."

Şems-i duhâ: kuşluk güneşi, güneşin en parlak olduğu dönem. Kur'an'da "Duhâ" adlı bir bölüm vardır. Ozan burada, güzelin yüzünün parlaklığı karşısında kuşluk güneşinin bile sönük kaldığını düşleyerek, sevgiliyi yüceltiyor.

Şem': ışıldak, ışıklık, aydınlık sağlama aracı, kandil.

3- Savm-ü salâtın kazâsı var: Arap dilinde "savm" sözü oruç, "salât" ise namaz anlamındadır. Gününde tutulmayan orucu sonradan tutmaya da, belli sürede kılınmayan namazı sonradan kılmaya da "kazâ" denir. Bir kimse tutmadığı orucu sonradan tutabilir, kılmadığı namazı da, belli süre içinde, sonradan kılabilir, buna da "kazâyı yerine getirme" denir. Ozan, bu dizelerde, namazın da, orucunda sonradan yerine getirilme olanağı var, ancak, ey sevgili sensiz geçen bir günün, sensiz yaşayan bir yaşam kesiminin sonradan seninle bir daha yaşanması olanaksızdır. Kılınmayan namaz, tutulmayan oruç gibi sensiz geçen sürenin "kazâsı" söz konusu değildir, diyor. En doğrusu gerçeği gününde yaşamak, günün tadını çıkarmak, bir daha dönüşü olmayan olaylarla oyalanmamaktır.

Zamân-ı hayât: yaşama süresi, yaşam kesimi, yaşamın uzayıp gittiği dönem.

Bimâr: sayrı, hasta. Burada aşk ile kendinden geçen, güçsüz kalan kimse.

Şefeteyn: İki dudak, altdudakla üstdudak.

Hemişe: boyuna, sürekli olarak. Ozan, "yarun gelür hemişe cefâsı Nesimî'ye, yarun ona atâsı yok sanma" derken, sevgilinin "cefâsı"nı da bir bağış sayarak sevgiliden gelen, gelecek ne varsa mutluluk belirtisi olduğunu ileri sürüyor...

- 1- Fûrkatünden yandı bağrum yüregüm kan oldu gel
Gel ki didârun bu sayru câna dermân oldu gel
- 2- Dünyenün nâz-ü naimi bâğ-u bustânı mana
Sensüz ey sultân-ı hubân bend-ü zindan oldu gel
- 3- İstedi lâ'lün firakı cânımı yakmak veli
Aşka yanmış cana vaslun Ab-ı hayvân oldu gel
- 4- Ol gönül kim dâyima işi senünle vasl idi
Yandı şavkıdan esir-i derd-i hicrân oldu gel
- 5- Cânımın canı visâlündür visâlünden anı
Tâ kim ayırdı felek biçâre bi-can oldu gel
- 6- Aşkın bağ-u gülistanı yüzün gülzârıdur
Hansı gülzârın adı gülsüz gülistan oldu gel
- 7- Cennetin sahnında Tubâ valih-ü hayran-ü mest
Kametin hüsninden ey serv-i hırâman oldu gel
- 8- Ta meni takdir-i Yezdan eyledi senden cüdâ
Gönlümin hâli perişân dide giryân oldu gel
- 9- Mu'cizatından yanağın muhkematından saçın
Hâr-ü hâşâkı cihânun verd-ü reyhan oldu gel

10- Bahr-i bi-pâyane şavkın cânımı gark eyledi
Gör ne bidâd eyledi hecrün ne tufân oldu gel

11- Çün Nesimî senden ayru bildi kim yohdur vücud
Derd-ü dermân vasl-u hicrân cümle yeksân oldu gel

Ölçü: *fürkatünden / yandı bağrum / yüregüm kan / oldu gel*
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1- Ayrıılığınan bağırm yandı yüreğim kan oldu gel
Gel ki yüziin bu sayrı cana derman oldu gel
- 2- Dünyanın eğlenceli, sevinçli, verimli bağı, bahçesi
Bana, sensiz ey güzeller sultanı, ayakbağı oldu, zindan oldu gel
- 3- Dudağının özlemi cıvı yakmak istedi
Sana kavuşmak aşka yanmış cana bengisu oldu gel
- 4- İşi boyuna sana kavuşmak olan o gönül
Senin özleminle yandı derde ayrılığa tutsak oldu gel
- 5- Canımın canı, sana kavuşmaktır, sana kavuşmaktan onu
Yazgı ayırdı acınır duruma düşürdü cansız kaldı gel
- 6- Aşıkın bağı, gülbahçesi, yüziinün güllüğüdür
Hangi güllüğün adı gülsüz gülbahçesi, oldu gel
- 7- Cennetin bahçesinde Tuba şaşkın, kendinden geçmiş, esrimiş
Senin selvi boyunun güzelliğinden oldu bu gel
- 8- Tanrı yazgısı beni senden uzak düşürdü
Gönlüm acınacak durumda, göz ağlamakta gel
- 9- Yanağının olağanüstü özelliğinden, saçının etkisinden,
Dünyanın dikenı gül, çöpü de fesleğen oldu gel

10- Sana duyduğum özlem canımı uçsuz bucaksız denizde boğdu
Bak ayrılığın ne açılar çektiirdi ortalığı sular kapladı gel

11- Nesimi, senden ayrı bir varlık olmadığını anladı
Derd, derman, kavuşma, ayrılık hepsi bir oldu gel.

Dil özellikleri:

Fürkatünden: senden ayrılıştan, firkatinden, senden ayrı kalmaktan. Nesimi'nin benimsediği inanca göre, "ayrılık" kişinin tanrı'dan uzak kalışı, tanrı özünden ayrılışıdır. Evren tanrının görünüş alanıdır, can bu görünüşün arkasında kalan gerçek öze, kaynağa, tanrıya ulaşmak ister. Bu ulaşma özlemini doğuran da ayrılık denen "firkat", başka söyleyişle "fürkat"tır.

Didârun: yüzün, senin görünüşün, sevgilinin yüzü. Gerçekte "di-dâr" sözcüğü yüz anlamındadır. Bu dizede tanrı yüzü karşılığıdır, sevgilinin yüzüdür. Tanrının yüzüne görmekle ayrılık sona erer, ikilik ortadan kalkar, birlik kurulur. İşte ayrılık acısını gideren, ona "derman" olan da bu sevgiliye kavuşmadır.

Nâz: naz, incelik. **Naim:** bolluk, verim, verimlilik.

Bağ: bağ, bahçe, çiçeklik, yemişlik, ağaçlık.

Bustan: bağ, ağaçlık, çiçeklik, büyük bahçe.

Sultan-ı hubân: güzeller sultanı, güzeller şahı.

Hubân: güzeller, "hub/güzel" sözcüğünün çoğulu.

Bend: bağ, ayakbağı, engel.

Lâ'l: değerli, kıvılcık bir taş, süs takısı yapımında kullanılır. Şiir dilinde güzelin dudağı, sevgilinin dudağı anlamında söylenir.

Firak: ayrılık, özlem. Ayrılıktan doğan derin özleyiş.

Lâ'lün firakı: dudağının özlemi, dudağından ayrı kalışın yarattığı özlem.

Veli: ancak, buna karşılık, oysa, lâkin.

Vasl: kavuşma, sevgiliyle buluşma, birlik içinde olma, ayrılıktan kurtulma.

Ab-i hayvan: dirilik veren su, canlılığı sağlayan su, özsu. İslam inançlarına göre, canlılara ölümsüzlük bağışlayan, dirilik veren su. Eski Türklerde "bengisu". Bu suyun kaynağı bilinmezmiş, onu bulan, ondan kana içen kimse ölümsüzlüğe kavuşmuş. Gerçekte "âb" Fars dilinde su, "hayvan" arap dilinde diri olan, diri kalan, canlı demektir. Ab-i hayvan ise dirilik suyu, dirim suyu anlamındadır.

Esir-i derd-i hicran: ayrılık acısının tutsağı.

Esir: tutsak, **dird:** acı, üzüntü, dert, **hicran:** ayrılık, sevgiliden uzak kalma.

Şavk: şevk. Gerçek anlamı parlaklık, bu dizede özlem, birine karşı duyulan kavuşma isteği.

Felek: gök, gökkatı, yazgı, alinyazısı. Bu dizede yazgı, kişinin eylemlerini, geleceğini önceden belirleyen doğaüstü, gizli güç.

Biçâre: acınır durumda olan, elinden bir iş gelmeyen, güçsüz, korunması gereken, yardım isteyen, mutsuz.

Bi-can: cansız, düşkün, yoksun, ölmüş, güçsüz, bitkin.

Tubâ: cennette bulunduğu söylenen bir ağaç. Bir söylentiye göre kökleri yukarda, dalları aşağıda imiş. Şiir dilinde sevgilinin boyuna, güzelin boyuna "tubâ" demek bir gelenek niteliği kazanmıştır.

Valih: kendinden geçmiş.

Hayran: şaşıp kalmış, apışıp kalmış, hayrete düşmüş.

Valih-ü hayran: kendinden geçmiş-şaşıp kalmış.

Mest: esrimiş, kendinden geçmiş, sızmış. Burada, aşağı yukarı, özdeş anlamı içeren "valih-ü hayran-ü mest" sözcükleri birbiriyle bağlaşımlı kılınarak söyleyişi güçlendirme, pekiştirme yoluna gidildi.

Kamet: boy, uzunluk, ayakta duruş.

Hansı: Hangi, hangisi.

Takdir-i Yezdan: tanrının, yaratılış gününde, belirlediği değişmez yöntem. Bütün yaratıkların uymaları gereken tanrısal kural. Yazgı, alinyazısı.

Cüdâ: uzak, irak, ayrı

Dide: göz.

Giryân: ağlayan, gözyaşı döken.

Mu'cizat: insanı anlama, kavrama konusunda güçsüzlüğe düşüren, doğaüstü olaylar, mucizeler, tansîğlar.

Muhkemat: kesin, sağlam, değişmez yargılar, kanıtlar.

Hâr: diken.

Haşak: çöp, kırıntı, kıymık.

Verd: gül.

Reyhan: fesleğen.

Bahr-i bi-pâyân: uçsuz bucaksız deniz, engin deniz.

Gark etmek: batırmak, boğmak.

Bidâd: büyük haksızlık, ağır acı çektiriş, baskı.

Yeksân: bir, özdeş.

Nesimi, bu şiirinde "Varlık birliği" anlayışı işlemiş, tanrı-evren-insan birliğini, ayrılığın ancak bir görünüş olduğunu savunmuştur. Onun düşüncesinde seven ile sevilen birdir, özdeştir. Görenle görülen birdir, tektir.

- 1- Allahu ekber ey sanem hüsnüne hayran olmuşam
Kavs-i kuzehdür kaşların yayına kurban olmuşam
- 2- Yüzündürür cennet güli boyun hakikat serveri
İşkunda men bülbül gibi âlemde destan olmuşam
- 3- Kevn-ü mekândan geçmişem vahdet şarabın içmişem
Cânân yüzünü görmüşem başdan başa can olmuşam
- 4- Dâvâ menem kaadı menem münkir menem râzı menem
Dağ ile hem yazı menem men külli devrân olmuşam
- 5- Sufî menem sâfî menem kevneyn sarrâfî menem
Kâfî menem şâfî menem derd ile dermân olmuşam
- 6- Zâhid menem âbid menem âsi menem fâsık menem
Mü'min menem kâfir menem men külli insan olmuşam
- 7- Uçmağılan rıdvan menem tamuyile su'bân menem
Dânâyilen nâdân menem iyn olmuşam ân olmuşam
- 8- Gâh çılmışam İsi gibi çarh üstine oturmuşam
Gâh varmışam Yusuf gibi Mısır'ında sultan olmuşam
- 9- Sâhib-kıân-ı kudretem yâkut-ı kân-ı vahdetem
Şimdi bugün Nesimi'yem hâk ile yeksân olmuşam

Ölçü: Allahu ek / ber ey sanem / hüsnüne hay / ran olmuşam
müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün

- 1- Tanrı uludur ey sevgili güzelliğine şaşmışım
Kaşların gökkuşağıdır yayına kurban olmuşum
- 2- Yüzün cennet gülüdür boyun gerçeğin önderidir
Sevginle bülbül gibi evrende dillere düşmüşüm
- 3- Oluştan varlıktan geçmişim birlik içkisini içmişim
Sevgilinin yüzünü görmüşüm baştanbaşa can olmuşum
- 4- Konu benim yargılayan benim yadsıyan benim onaylayan benim
Dağ ile ova benim bütün evren ben olmuşum
- 5- Sufî benim arınmış benim iki evrenin sarrafı benim
Yeten benim şifa veren benim derd ile derman olmuşum
- 6- Zahid benim tapan benim başkaldıran benim bozguncu benim
İnanan benim inanmayan benim bütün insan olmuşum
- 7- Cennetle bahçe benim cehennemle yılan benim
Bilen benim bilmeyen benim bu olmuşum şu olmuşum
- 8- Bir olmuş İsa gibi göğün üstüne çıkmış oturmuşum
Bir olmuş Yusuf gibi Mısır'da sultan olmuşum
- 9- Yaratıcılık gücünün en yetkilisiyim birlik özünün incisiyim
Bugün Nesimi'yim, şimdi toprakla bir olmuşum, yokolmuşum..

Dil özellikleri:

Allahuekber: Tanrı uludur, varlık kavramı altında toplananların en yücesi, en ulusu, dengi, benzeri olmayan tek varlık tanrıdır. Ozan, sevgilinin güzelliği karşısında duyduğu derin taşkınlığı tanrının adını anarak, tanrıyı ululayarak dile getiyor. Ozana göre güzellik tanrının bir görünüşüdür, gözlere açılıştır.

Sanem: gerçek anlamı put, buradaki anlamı sevgili, sevilen varlık, tanrı.

Hüsn: güzellik, gözle görünen güzellik.

Kavs-i kuzeh: gökkuşağı, bir yaya benzediğinden dolayı sevgilinin, güzelin kaşlarıyla bağlantılı kılınıyor.

Kevn-ü mekân: oluş ile oluş yeri. Kevn sözcüğü olmak, var olmak, ortaya çıkmak, mekân ise oluş yeri, varlık yeri anlamındadır. Bu iki sözcük eşkökenlidir. Kevn olayının gerçekleşmesi "mekân"ı yaratır. Bu nedenle "mekân" varoluşun "yeri" karşılığıdır.

Vahdet: birlik. Tasavvuf inançlarına göre evrenle tanrı birdir, ayrılık özde değil görünüştedir.

Vahdet şarabı: birlik içkisi. Kişiyi tanrı ile evrenin birliğine ulaştıran, kişide böyle bir inanç yaratan seziş. Ozan, "vahdet şarabın içmişem" derken, "ben tanrı ile evren birliğine inanmışım, bu inançla coşup kendinden geçmişim" demektedir.

Cânân yüzünü görmüşem: sevgilinin yüzünü gördüm, tanrının yüzünü gördüm. Nesimi'nin benimsediği inanca göre "cânân" yalnız tanrı'dır.

Dâvâ: gerçek anlamı, "konu", "sorun", üzerinde düşünülen, yargı verilen düşünce. Tüze dilindeyse bugünkü anlamda "dâvâ". Ozan "dâvâ menem" derken konuşulan da, üzerinde düşünülen de, yargısı verilen de benim, demek istiyor. Ona göre varlık, tek olduğundan, düşünen de düşünülen (dâvâ) da birdir.

Kaadî menem: dâvâyâ bakan benim. Dava menem kaadî menem: üzerinde görüşülen konu da benim, bu konu üzerinde yargı veren, düşünen de benim.

Münkir menem râzî menem: yadsıyan da benim, onaylayan da benim. *Münkir:* yadsıyan, razî: onaylayan, benimseyen anlamındadır. Ozan, burada birbirine karşıt görünen durumları, kavramları tekte, birde

toplular olarak bütünlük kuruyor, "birlik/vahdet" dışında bir varlık tanımadığı-
nı dile getiriyor. Bu dizede dile gelen düşünce tanrı ile insan, evren birli-
ğidir.

Dağ ile yazı menem: dağ da, ova da benim, birlik içindeyiz, arı-
lık görünüştedir.

Külli devrân olmuşam: bütün evren olmuşum, görünüşteki ayrı-
lık, değişik varlık türleri ortadan kalkmış, birlik, bütünlük sağlanmıştır.

Sufi: kendini tasavvufa, evrenle tanrı birliğine veren, "birlik"e ina-
nan kimse.

Sâfi: arınmış, bütün eksikliklerden sıyrılmış, olgunluğun doruğu-
na ulaşmış olan.

Kevneyn: iki oluş, iki varlık türü, evrenle tanrısal evren, görünen
evrenle görünmeyen evren, görünen varlıkla görünmeyen, yalnız düşün-
mede yaşayan varlık, dünya ile ahret bg.

Kevneyn sarrafı: iki evreni süsleyen, donatan, onu değerlendiren
varlık, tanrı, insan.

Kâfi: yeten, yeterli, yetkili. İslam dininde tanrı adlarından biri. Tan-
rı engin bir güç taşıdığından bütün eksikliklerden uzaktır, bütün nesnele-
re, olaylara, varlıklara yeterlidir.

Şâfi: Tanrı adlarından biri. Şefaate eden, şifa veren, sağlıtan, acıla-
rı gideren, üzüntüden kurtaran.

Zâhid: kendini tanrıya, dine, tapınmaya (ibadete) adayan kimse.
Günü tanrıyı anmakla geçiren kimse.

Abid: ibadet eden (tapan, tapınan) kimse. Sözcüğün kökeni
"kul" anlamına gelen "abd"dır. "âbid" ise kulluk eden demektir.

Asi: başkaldıran, isyan eden, tanrının birliğine inanmayan kimse.

Fâsık: arabozucu, ortalığı karıştırıcı.

Mümin: inanan, tanrıya, islam dinine bağlanan kimse, iman
inden.

Kâfir: inanmayan, yadsıyan, tanrının birliğine, islam dininin ilkele-
rine karşı çıkan, bağlanmayan.

Külli insan: bütün insan, baştanbaşa insan.

Uçmağilan: uçmakla, cennetle. Anadolu ağzında, bugün de, "i-
le" karşılığı "len, lan" söylenir: benimlen/ benimle, onunlan/onunla.

Rıdvan: cennetin bölümlerinden biri, sekiz cennetten birinin adı.

Tamu: cehennem.

Sû'ban: büyük yılan, ejderha. İslam inançlarına göre cehennem-
de bulunan azgın yılan.

Dânâ: bilen, bilgin.

Nâdân: bilmeyen, bilgisiz.

İyn olmuşam an olmuşan: bu olmuşum, şu olmuşum. İyn-ü an sözcükleri "bu-şu" anlamında geldiği gibi ayrıntı, dedikodu karşılığı da söylenir. Ozan bu dizede, ben ayrıntılarına değin bütün varlık türlerine dönüşmüşüm, belli bir türde donup kalmamışım, demek istiyor.

İsi: Peygamber İsa. tanrı onu göklere almış, ölmemiş, gökkatlarında, özel yerinde bulunuyormuş.

Yusuf: Peygamber, Mısır'da Firavunun kızı ya da karısı Zeliha/-Züleyha ile olan serüveniyle ün salmıştır.

Sahib-kıran-ı kudretem: yaratıcılık gücünün, yaratılış olayının en yetkili, en yüce gücüyüm ben.

Yâkut-i kân-i vahdet: birlik özünün yakutu, birlik özünün incisi. Birlik madeninin çekirdeği, özü. Hâk ile yeksân yerle bir, toprakla bir. Yokolmuş.

Hâk: yer, toprak. Yeksân: bir, eşit, özdeş.

Bu şiirde ozan, tanrı ile birlik, bütünlük içinde olduğunu, tanrı ile insan arasında bir ayrılığın bulunmadığını, insanın tanrı, tanrının insan olduğunu ileri sürüyor. Tasavvuf akımının "birlikçi görüşü" budur.

- 1- Subh-dem dildârumi gördüm otağından gelür
Eyle sandum hûrdur firdevs bağından gelür
- 2- Yâ meger nûr-i tecellidür iyan oldu yakın
Ay ile gün tal'atı gül-gun yanağından gelür
- 3- Çeşme-i hayvân hacildür lebleründen dâyimâ
Âb-ı kevser şerbeti şirin dudağından gelür
- 4- Zülfinin çinile çün kimdem urur müşk-i Hıta
Ru-siyeh bilmez hata her dem dimağından gelür
- 5- Şaha kadd-ü kametün her serv görse der-çemen
Egilür secde ider ditrer budağından gelür
- 6- Dilberâ sen hüsnüne men'eyleme men âşıkı
Hande kim bir gül biter bûlbûl karağından gelür
- 7- Ey Nesimi ruh-perver geldi yârinden nesim
İsi'nin enfâsidür yârin dudağından gelçür

Ölçü: *subh-dem dil / dârumi gör / düm otağın / dan gelür*
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1- *Sabahleyin sevgilimi gördüm otağından gelir
Öyle sandım ki hüridir cennet bağından gelir*
- 2- *Yok, görünüş alanına çıkan bir nurdur belirdi açıkça
Ay ile güneşin parlaklığı gül renkli yanağından gelir*
- 3- *Dirilik suyunun çeşmesi dudaklarından utanır boyuna
Cennetin şerbeti tatlı dudağından gelir*
- 4- *Zülfünün kıvrımıyla Çin miski boy ölçüşmeye kalkar
O kara yüzlü bilmez ki yanlılık kendi özünden gelir*
- 5- *Ey sevgili çemende boyunu posunu gören her servi
Eğilir secde eder sana titrer budağından olur*
- 6- *Ey güzel güzelliğine kapılmanı yasaklama bana
Nerde bir gül bitse bülbül oraya ılgara gelir*
- 7- *Ey Nesimi sabah yeli cana can katarak geldi sevgiliden
İsâ'nın soluğudur sevgilinin dudağından gelir*

Dil özellikleri:

Subh-dem: sabahleyin, gınaçımında, gün doğarken.

Dildâr: sevgili, gönülde yeri olan.

Otağ: büyük çadır, otağ.

Hur: huri, cennette yaşadığı söylenen kız.

Firdevs: cennet, mutluluk ülkesi.

Nur-i tecelli: görünen ışık, görünen aydınlık. İslam inançlarına göre, peygamber Musa'ya Tur dağında görünen tanrısal ışık, nur.

İyan: açık, ayan, besbelli.

Yakın: belirgin, apaçık, bütün kuşkulardan uzak, kesin.

Ta'at: parlaklık, parlıltı, yüz parlaklığı, aydınlık, güzellik.

Gül-gun: gül renkli, gül renginde.

Çeşme-i hayvan: ölümsüzlük suyunun aktığı yer, bengisu, evrene dirilik kazandıran suyun yeri.

Lebleründen: dudaklarından, leb/dudak.

Dâyimâ: sürekli, daima, boyuna kesintisiz.

Ab-i kevser: kevser suyu, cennette akan, tadına doyum olmaz bir su, tanrı sevgililerine, müminlere cennette içirileceği söylenen mutluluk suyu.

Şirin: tatlı, içimi kolay.

Çin: kıvrım, büküm. Zülfinün çini: zülfünün kıvrımı, zülfünün bükümü.

Müşk-i Hıta: Çin ülkesinde bulunan bir güzel koku, misk. Bir söylentiye göre Çin ceylanının göbeğinden çıkarılmış. Hıta, Çine komşu bir ülke ya da Çin ülkesinin başka bir adıdır. Ozan burada, eski yazılarla yazılışı özdeş olan "hata/yanılma" ile "Hıta/Çin ülkesi" arasında bağlantı kuruyor.

Ru-siyeh: yüzü kara, utanmaz. *Ru:* yüz.

Siyeh: kara.

Dimağ: beyin, iç, öz.

Kadd-ü kamet: boy pos. *Şaha:* ey şah, ey padişah, ey sevgili.

Budağından gelür: budağından olur, dalları eğilir, bükülür, kırılır.

Der-çemen: çemende.

Serv: servi, servi ağacı, selvi.

Dilberâ: ey dilber, ey güzel, ey sevgili.

Hüsn: yüz güzelliği, görünüş güzelliği.

Men: ben. azeri ağzında.

Men'eyleme: yasaklama, engelleme, Men': Arap dilinde yasak anlamındadır.

Hande: nerede, nerde, kanda, kande.

Karak: ılgarlama, yağmalama, başına üşüşme.

*"Karahçı gözlerün yağmalarından
Yine dönüb dimez estağfirullah"*

-Nesimi-

Ozan, Azeri ağzının bir özelliğine uyarak, karak sözcüğünü "kara-rah" biçiminde söylüyor. Dizede "karağından" derken de "ılgarlayışından", "yağmalamadan" anlamını vurguluyor. Ruh-perver: can besleyen, ruh besleyen, can bağışlayan, dirilik veren, dirilten. Bunlar peygamber isa'nın soluğunda (nefesinde) bulunduğu söylenen doğaüstü niteliklerdir.

Nesim: gün doğumunda esen yel.

Enfâs: nefesler, soluklar.

İsi: Peygamber İsa.

- 1- Gel ey dilber ki müştakem seni görmek diler gönlüm
Gamundan düşdi zâr ister visâlünden şeker gönlüm
- 2- Kara kaşun hilâlini gözümnden ta ba'id itdün
Dutuşmuş nâr-ı ıskundan yanar zâr ey kamer gönlüm
- 3- Sakahüm rabbihum geldi dudağundan haber câna
Susamışdur yine ister lebünden şol haber gönlüm
- 4- Cihanda cân ile gönlüm visâlün ihtiyâr itmiş
Zehi görmüş Hak'ı cânum zehi sâhib-nazar gönlüm
- 5- Ne gevhersün sen ey can kim cihânum bahr-ü kânında
Mükerrem kadr-ü kıymetli seni bildi güher gönlüm
- 6- Gamun nârından ey dilber gönül kaynar içüm yanar
Bu renc-ü mihneti gör kim gam ucından çeker gönlüm
- 7- Sabır kılmak devâdur dir muhibbün cevric nâsuh
Veli nâsuh devâsından olur her dem beter gönlüm
- 8- Visâlünden meni ayru kerem kıl kılma lûtf cyle
Ki vaslunla müdâm olmak diler şâm-ü seher gönlüm
- 9- Gel ey lûtfi nihayetsüz meni vaslundan ayurma
Ki şol ömri ki vaslunla geçer Umre sayar gönlüm

- 10- Gel ara gönlümün için gör ey can kim firakundan
Ne acı gussalar yudar ne ağular içe gönlüm
- 11- İki âlem mana sensüz gerekmez olmasun hergiz
Cihanun hâsılı sensün anı sensüz nide gönlüm
- 12- Hayâli sevdüğüm yârin gözümde gerçi ayrılmaz
Cemâilün perdesiz görmek diler açık basar gönlüm
- 13- Saçun zincirini menden felek çün çekdi ayurdi
Tenüm şehrinde sevdadan delü olmuş gezer gönlüm
- 14- Ezelden suret-i rahman yüzün şânında gördün çün
Îlâhi suretün dâyim bu mâniden sever gönlüm
- 15- Nesimi yârini virmez cihânun varına andan
Geç ey da'vici nâdân kim degüldür ol kadar gönlüm.

Ölçü:

Gel ey dilber / ki müştakem / seni görmek / diler gönlüm
mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

(Kaynak: İmadeddin Nesimi, Eserleri. 3 cild. Baku, 1973. Azerbaycan SSB. İlimler Akademiyası.)

- 1- *Ey güzel seni özledim, gel seni görmek istiyor gönlüm
Ayrılığın acısı gücümü tüketti, sana kavuşmanın şekerini ister
gönlüm*
- 2- *Yeni aya benzeyen kara kaşını gözümünden uzaklaştırdın
Aşk ateşiyle tutuşmuş acınası yanıyor gönlüm*
- 3- *"Tanrı onları temiz içeceklerle sulayacak" muştusu verdi dudağın
Susamış dudağından yeni bir muştı istiyor gönlüm*
- 4- *Evrende gönlüm can ile sana kavuşmayı alışkanlık edinmiş
Gerçeği dosdoğru görmüş canım, gerçeği kavrayan gönlüm*
- 5- *Ey sevgili sen evrenin denizinde, özünde bir incisin
Seni saygın, üstün, değerli, yüce bildi gönlüm*
- 6- *Üzüntünün ateşinden gönül kaynak içim yanar ey sevgili
Gör ki bu acıyı, sıkıntıyı üzüntüden çeker gönlüm*
- 7- *Öğütçü, sevilenin üzmesine dayanmak acıyı gidericidir diyor
Oysa öğütçünün sözünden daha kötü oldu gönlüm*
- 8- *Beni sana kavuşmadan yoksun bırakma, yardımcım ol, bağışla
Bağına seninle kalmak, seninle olmak ister gönlüm*
- 9- *Ey bağıştı sonsuz olan beni sana kavuşmadan yoksun etme
Seninle geçen ömrü, Kâ'be'de yaşamak sayar gönlüm*

10- Gel gönlümün içinie ara da bak ayrılığın yüziünden
Ne acılar çeker, ne ağular yutar gönlüm

11- Dünya da ahret de bana sensiz gereksizdir sanulmasın
Evrende ne varsa sensin, sensiz evreni neylesin gönlüm

12- Sevdığım güzelin görüntüsü gözümden ayrılmaz
Ancak yüzünü örtüsüz de görmek ister gerçeği iyi gören gönlüm

13- Yazgı saçının zencirini benden çekip ayırdı
Gövdemin ilinde sevdadan deli olmuş geziyor gönlüm

14- Yaratılıştan önce tanrısal örneği yüziünde görmüştüm
Bundan dolayı tanrısal görüntünü seviyor gönlüm

15- Nesimi sevgilisini evrenin varlığına değişmez
Geç ey karşıt görüşlü bilgisiz bildiğin gibi değil gönlüm...

✓

Dil özellikleri:

Müştakem: istekliyim, dilemekteyim, özlem çekiyorum.

Gamundan düşdi zâr: özleminle, senden ayrı kalmanın üzüntüsüyle güçsüz kaldı, acınacak duruma düştü.

Ba'id: uzak, ırak. Ba'id itdün: uzaklaştırdın, ırağa attın.

Nâr-ı ışk: sevgi ateşi, aşk ateşi.

Sakahüm rabbihum: tanrımız onları sulayacak. Kur'anda "ve sa-kahüm rabbihum şaraben tâhura / Tanrımız onları temiz içeceklerle sulayacak, onlara güzel içecekler içirecek" anlamına gelen sözlerle değinme var. Ey sevgili senin dudağından, tanrının bu sözlerini bildiren bir muştı ulaştı, onun özlemiyle susadım.

İhtiyâr itmiş: benimsemiş, alışkanlık edinmiş, alışmış.

Zehi: dosdoğru, gerçekten, ne güzel,

Sâhib-nazar: bakar bakmaz kavrayan, anlayan, anlayışlı, kavrayışlı.

Bahr-ü kân: deniz ve maden, denizin, madenin özü, içi.

Mükerrerem: saygıdeğer, değerli, saygın.

Kadr-ü kıymetli: değerli ve üstün, önemli ve seçkin.

Renc-ü mihnet: sıkıntı ve yorgunluk, sıkıntılı, yorucu, ağır, acı verici, yıpratıcı.

Nâsuh: öğüt verici, öğütçü. "sabır devâdür" diye bir halk sözüne değinme var. Muhibbün cevrine sabır devadür / sevilenin ettiği sıkıntıya katlanmak kişinin içini açar, anlamında bir halk sözü.

Umre: Kâ'be'de hacc dönemi dışında kutsal yerleri gezme.

Gussa: üzüntü, sıkıntı, içdarlığı.

Ne acı gussalar yudar: ne ezici, ne yıpratıcı sıkıntılar çeker, üzüntülere katlanır.

Açık basar: apaçık gören, olayı oyduğu gibi görüp anlayan. Arap dilinde "basar" daha çok göz, görme gücü anlamındadır.

Ayurdi: ayırdı, uzaklaştırdı.

Tenüm şehrinde: gövdemde, gövdemin ilinde. Ozan, "gezme"

eylemiyle bağlantılı olarak gövdeyi bir ile benzetiyor. Eski şiirde, insan gövdesini ile, ülkeye, evrene benzetme, tini, canı bir gezgin gibi orada gezdirmeye gelenek niteliğinde bir alışkanlıktı.

İki âlem: üzerinde yaşanan evrenle, düşüncede bulunan evren, gerçek evrende düş evreni, "dünya ile ahret".

Ezel: evrenin yaratılışından önceki süre. Evrenin, bütün yaratılmışların, tanrı varlığında bir düşünce olarak bulunduğu süre.

Suret-i rahman: tanrısal örnek. Tanrının görünüş alanında yansıyan niteliği. Tanrı örneğini, tanrısal görünüşü daha evren yaratılmadan önce senin yüzünde görmüştüm ey sevgili. ozan burada, kendi varlığının "yaratılış" olayından önce, tanrısal evrende, tanrısal bir nitelikte göründüğünü, insanın tanrısal bir özle donatıldığını ileri sürüyor.

Dâ'vici nâdân: karşıt düşünceyi ileri süren bilgisiz, boş kimse, sen gereksiz yere direnme, ortaya atılma, Nesimi bütün evreni verseler sevdiğinden geçmez.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, doğduğu yer, yıl, nerede öldüğü bilinmiyor. 1413'te öldüğünü gösteren kaynaklar vardır. Katib Çelebi, gerçek adının Taceddin İbrahim olduğunu yazar.

Anadolu'da öğrenim gördüğü, bilgisini arttırmak amacıyla Mıncı'ya gittiği, Hacı Paşa, Molla Fenari gibi çağının önemli kişilerinin toplantılarına katıldığı, onlarla konuştuğu ileri sürülmektedir. Amasyalı olduğunu bildiren kaynaklar da vardır. (Osmanlı müellifleri gibi).

Ahmedi XIV.yy. Anadolu şiirinin öncülerinden sayılır. Aşık Paşa, Gülşehri gibi Türk ozanlarının etkisinde kaldığı, kimi İran ozanlarından esinlendiği şiirlerinin incelenmesinden anlaşılmıştır. "*İskendername*", "*Cemşid-i Hurşid*" gibi yapıtlarından başka bir de "*Divan*"ı vardır.

- 1- Ta ışkunı şahâ varak-ı cânâ yazmışam
Levh-i gönölde adunı cânâne yazmışam
- 2- Sen hiç sormadun beni şîrîn budur ki ben
Sükker lebüne cânumi şükrâne yazmışam
- 3- Gönölüm evin ışkun içün dutmışam makam
Künc-i nihâni gör ki ne virâna yazmışam
- 4- Hayretteyem ki dudağuna lâ'l dirmışem
Hayretteyem ki dişuni dürdâne yazmışam
- 5- Bir kez cemâlüne nazar idem didüm şahâ
Mûsî gibi tecelli odına yâne yazmışam
- 6- Susaluğumda lâ'lünü zikr eyledi dilüm
Ab-ı hayate hıızr gibi kane yazmışam
- 7- Yüzün sıfatun Ahmedî imlâ ideliden
Gör kim ne hûb vechile dîvâne yazmışam

Ölçü: Ta ışku / ni şahâ va / rak-ı cânâ / yazmışam
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- *Ey sevgili aşkını can yaprağına yazmışım
Gönül levhasında adını "sevgili" yazmışım*
- 2- *Sen beni hiç sormadın oysa işin tatlı yanı
Ben canımı şeker dudağına adak diye yazmışım*
- 3- *Gönlümün evini aşkına ayırdım yer yaptım
Gizli bucağı gör bir yıkıntıya çevirmişim*
- 4- *Şaşakaldım dudağına lâ'l diyormuşum
Şaşakaldım dişini inci diye yazmışım*
- 5- *Ey sevgili bir kez yüziine bakayım dedim
Az kalsın Musa gibi yansıyan ateşte yanacaktım*
- 6- *Susadığımda dudağını andı dilim
Hızır gibi ölümsüzlük suyunu içip kanmışım*
- 7- *Almedi yüzün niteliğini yazıya geçirdi
Bir bak ne güzel biçimde seni "divan" yazmışım.*

Şahâ: ey şah, ey sultan, ey sevgili.

Varak-ı can: can yaprağı, can sayfası.

Yazmışam: yazmışım, yazdım.

Cânâne: sevgili.

Levh-i gönül: gönül levhası, gönül sayfası (bu birleştirme yanlış-
tır. Levh sözcüğü Arapça, gönül ise Türkçe, bu tür birleştirmeler pek
yaygın değildir.)

Şirin: tatlı, güzel, iyi, uygun olan (bu dizede "uygun olan" anla-
mındadır), yakışan, yakışığı.

Şükrâne: adak, sungu, adama, sunma.

Künc-i nihân: gizli kıyı, gizli köşe, gizli bucak.

Hayretteyem: şaşıp kalmışım.

Musi: Musa Peygamber. İslam inançlarına göre, Musa Peygam-
ber'e Tur dağında tanrı ışığı görününce bayılıp düşmüş. Bu olaya "tecel-
li/görünme" denir.

Ab-ı hayât: bengisu, ölümsüzlük veren su, dirilik suyu. Hızır'ın
ölümsüzlüğe kavuşmak için aradığı su.

Kane yazmışam: kanmışım, içip doymuşum.

İmlâ ideliden: yazıladan, yazdığımdan beri.

Hub vechile: güzel biçimde, uygun biçimde.

Divane yazmışam: şiir dergisine yazdım.

- 1- Egerçi kim gönül dönmez vefâdan bin cefâ kılsan
N'ola şâhâ esirgeyüb ana bir gün vefâ kılsan
- 2- Hezâran va'de itmişsün alınca gönlümi benden
Bu kamu va'denin n'ola birisini edâ kılsan
- 3- Safâ bulam diyü sevdi gönül sini nicâyâ dek
Mükedder idesün anı n'ola bir kez safâ kılsan
- 4- Dudağın âb-ı hayvandür kamusı derde dermandür
N'ola ben hasteye bir gün sevâb idüb devâ kılsan
- 5- Hezâran oh atar gamzen benüm cânuma her lâhza
Ne ola ey Hata gözlü bin ohda bir hatâ kılsan
- 6- Cemâlün iştiyâkında gözüm kan yaş döker n'ola
Ayağının tozından sen közüme tutya kılsan
- 7- Senün ol fitne gözlerin içerler Ahmedî kanın
N'ola bi-çârenün suçın bilibanen cezâ kılsan

Ölçü: *Egerçi kim / gönül dönmez / vefâdan bin / cefâ kılsan*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

(Kaynak: Divan-ı Ahmedî, Sl. Kt. Ham. 1082, TY.).

- 1- *Bin bir acı çektirsen de gönül sözünden dönmez
Ne olur ey güzel sen de bir gün ona yakınlık göstersen*
- 2- *Gönlümü alıncaya dek binlerce söz verdin
Bu verdiğin sözlerin birini tutsan ne olur*
- 3- *Gönül mutlu olayım diye sevdi seni uzun süre
Onu boyuna üzeceğine bir kez de sevindirsen ne olur*
- 4- *Dudağın ölümsüzlük suyudur bütün acıları giderir
Ne olur bu hastaya acıyıp da bir gün sağlığa kavuştursan*
- 5- *Süzgün bakışın canıma binlerce ok atar durmaksızın
Ey gözü Çin güzeline benzeyen bin okun birinde yanılsan ne olur*
- 6- *Yüzünün özlemiyle gözüüm boyuna kan yaş döker
Ne olur ayağının tozundan gözüme sürme çeksen*
- 7- *Senin o artalığı karıştıran gözlerin Ahmedi'nin
Kanını içer, suçunu bilip de cezalandırırsan ne olur...*

Va'de itmişsün: söz vermişsin, vadetmişsin. Bugün vadetmek yerine XIV.yy.da va'de itmek deniyordu. Bu deyimın başka bir anlamı da "süre tanımak", sözünü yerine getirebilmek için belli bir süre istemektir.

Eda kılmak: verilen sözü yerine getirmek, başka bir söyleyişle "e-da etmek". İslam dinine göre, yapılması gereken bir işi, bir görevi süresi içinde yerine getirmek.

N'ola: ne ola, ne olur.

Deva kılsan: İlaç yapsan, sağıltsan, sıkıntıdan, acıdan kurtarsan. "Kılmak" sözcüğü bugün "etmek", "eylemek", "yapmak" gibi yardımcı eylemlerle (fillerle) karşılanır. Cefa kılmak (acı çektirmek, cefa etmek), vefa kılmak (yakınlık göstermek, sözünde durmak, vefa etmek), safa kılmak (mutlu etmek, kıvançlı duruma getirmek), ceza kılmak (cezalandırmak, ceza vermek), tutya kılmak (sürme çekmek, tutya/göze çekilen sürme), hatâ kılmak (yanılmak, şaşmak, aldanlam, yanlışlığa düşmek).

Bilibanen: bilerek, anlayarak, gerçeği öğrenerek. Bilmek eyleminin "bil" köküne gelip bil-i-banen biçimini oluşturan ban, banen eklerinin yerini bugün "rek" eki aldı. Bile-rek, öğrene-rek, gelerek bg.

XV. YÜZYIL

- 1- Ahmed-i Dai, öl. 1420
- 2- Süleyman Çelebi, öl. 1421
- 3- Muhsin, öl.?
- 4- Namuşı, öl.?
- 5- Şemsi, öl.?
- 6- Hassan, öl.?
- 7- Şeyhi, öl. 1431?
- 8- Atâyi, öl. Murad II. çağı.
- 9- Adni, Mahmud Paşa, öl. 1468
- 10- Eşrefoğlu Abdullah Rumi, öl. 1669
- 11- Abdurrahim, öl.?
- 12- Zeyneb Hatun, öl. 1474
- 13- Sarıca Kemal, öl. 1476
- 14- Avni, Fatih Sultan Mehmed, öl. 1481
- 15- Cem Sultan, öl. 1495
- 16- Ahmed Paşa, öl. 1497
- 17- Nizâmi, öl. XV. yy. sonları,
- 18- Ali Şir Nevayi, öl. 1501
- 19- Hamdi, öl. 1503
- 20- Mihri Hatun, öl. 1506
- 21- Necati Bey, öl. 1509
- 22- Kivami, öl. Bayezid II. çağı.
- 23- Adli, Sultan Bayezid II. öl. 1512
- 24- Mesihî, öl. 1512
- 25- Vaşfi, öl. Bayezid II. çağı.

Divan şiirinin birinci olgunluk çağı, bütün alanlarda son, kesin bitimini aldığı dönem XV. yy.dır diyebiliriz. XIV. yy.da Nesimi ile doruğuna ulaşan tasavvuf konulu şiir, XV.yy.da daha dar bir alanda kalır. Nesimi'nin aşk temasında derin, geniş, güçlü bir ozan görülmez pek. XIV.yy. şiirinde işlendiği konular, genellikle "aşk" ile "tasavvuf"tu. Bu iki konu Nesimi ile birleşmiş, şiirinin özünü oluşturmıştu. Daha önce, Yunus Emre'nde bulunmuş, içli, güçlü diliyle geniş bir alana yayılan, yalnız divan yazımcılarına pek ilgi görmeyen şiiri, XV. yy.da halk kesimine kayacak, sonraki yüzyıllarda, Anadolu'da gerçekten güçlü, derin, etkili "halk ozanları"nın yetiştirilmesinde başlıca kaynak olacaktır. Divan şiirinin, bu dönemde, daha önce yaşanan olaylarla bağlantılı bir nitelik taşıması boşuna değildir. Osmanlı toplumunun, yönetiminin yapısıyla, düzeniyle, biçimiyle, yaşama anlayışıyla bağlantılıdır. Tasavvuf konuları büsbütün bırakılmış, bir yana atılmış değil, ancak şiirin tek odağı olmaktan çıkmış, arada bu da bulunmaz, türünden bir içerik kazanmıştır.

XV. yy. divan şiirinde, kimi Padişahların da birer "divan" oluşturarak nitelikte şiir yazdıklarını, Saraylarında ozanlara, bilginlere yerv erdiklerini, "Avni" takma adıyla şiirler söyleyen Fatih Sultan Mehmed'in, ünlü İran ozanı Molla Cami'yi bile Saray'a çağırdığını, İranlı ozanın bu çağrıya uyup uymadığını kimi yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu durum bize, Osmanlı yönetiminde İran şiirine duyulan sevginin, saygının hangi aşamada olduğunu, nerelere değin yayıldığını gösterir. Çağın başlarında yaşadıkları illeri sürülen Şeyhi, Osmanlı ülkesinde, İran şiirinin başlıca aktarıcısı sayılır. İran ozanlarından çeviriler, özellikle sevgi konularını işleyen "mesnevi" türünde yapıtların aktarılışı, yeniden işlenişi hızlanır.

Bu çağda, divan şiirinin alanı genişlediği gibi, "divan"ları günümüzde kalabilen ozanların sayısı da çoğalır. Artık yönetim yerleşmiş, toplum narsintılarının etkileri azalmış, imparatorluk bütün gücünü, ağırlığını ortaya koymuştur. İşte Şeyhi, Nizami, Atai, Adni (Mahmud Paşa), Avni (I. Ali), Ahmed Paşa, Zeyneb Hatun, Sarıca Kemal, Cem (Sultan Cem), Ali III (II. Bayezid), Hamdi, Mihri Hatun, Necati, Ahmed-i Dai, Mesihi (XVI. yüzyılda yaşadığından onu XV.yy. ozanı saymayanlar da var) bg. kimi XV yy. bitimine, kimi XVI.yy.ın ilk onbeş yılına değin gelen, şiirlerinin 4/5'nü XV.yy.da veren ozanlar bu dönemde yaşamışlardır. Bugüne değin, yaygın kanı, XV.yy. divan şiirinin Ahmed Paşa ile Necati'nin elle-

rinde biçimlendiğidir. İkisinin de dili, şiir anlayışı, çağdaşlarına, son yy.ların ozanlarına oranla, daha yeni, daha sağlam ilkelere dayalı sayı. Gerek Ahmed Paşa, gerekse Necati düşünülenden çok yaşanı önem veren, şiirini böyle bir anlayışla düzenleyen ozanların öncüleri, mi araştırmacılara göre, divan şiirinin kurucusu sayılır (Ziya Paşa bu k dadır). Özellikle Necati'nin kendinden sonra gelenler üzerindeki et açık seçiktir. Divanlar üzerinde bir karşılaştırmalı inceleme yapıldığı necati'nin başta Fuzuli olmak üzere Zati, Bâkî, Taşlıcalı Yahya, Şeyhulam Yahya, Nedim bg. divan şiirinin önde gelen ozanlarını etkilediği, lara kimi konularda söyleyiş öncülüğü ettiği kolayca anlaşılır.

XIV. yy.da başlayan, din inançları dışında kalan konuları da i ren, şiir anlayışı XV. yy.da daha belirgin bir nitelik kazanır, çağın en de gelen ozanlarında başlıca konu oluverir. Özellikle Necati ile Ahn Paşa'nın şiirlerinde konuşma diline yakın bir özellik görülür, seçilen s cükler Türk dilinin yapısına yabancı kalan ölçünün (aruz'un) düzen uyanlardır. Sözcelişi Kadı Burhaneddin'de görülen aşırı uzatmalar, Ti çe sözcüklerin yapısına uymayan, yalnız ölçü gereği yapılan işlen çok mu çok azalır, nerdeyse Türk dilinin ses uyumuna yaraşır bir ç bulunur. Gerçekte böyle bir durum yoktur, ölçüye uyan sözcükler ba rıyla seçilmiş, söyleyiş akıcılığı şiirde ölçü ağırlığını yumuşatmıştır. yandan, kimi ozanlarda, din konularının insancıl "aşk" ile bağdaştırı ya çalışıldığı da gözden kaçmaz. "Adli" takma adıyla şiirler söyleyer Bayezid'te görüldüğü gibi.

Fatih, II. Bayezid, kardeşi Cem gibilerin şiir söylemeleri, Osm saraylarında bir ozan topluluğunun oluşmasına yolaçmıştır. Nitekim " ni" takma adını kullanan Mahmud Paşa, "Ahmed" adıyla şiir söyle Ahmed Paşa Saray topluluğunda yer alan yüksek görevlilerdi, sulta yakınlıkları vardı. Bu gelenek sonraki çağlarda daha gelişecek, ya caktır.

XV. yy. divan şiirinin oluşmasında imparatorluğun geniş bir na yayılması, değişik uygarlık ürünlerinden yararlanan, onlarla besle toplulukları yönetimi altında bulundurması, etki kaynaklarının çoğalrı gibi olaylar da önemlidir. Divan şiiriyle Osmanlı devletinin tarihi yar na incelendiğinde, başta XV. yy. olmak üzere, değişik durumlar görü İmparatorluğun en güçlü çağında divan şiirinin de güçlü, sağlam bir pı taşıdığı gözden kaçmaz. Gelişme çağında şiir de kendini bulma, çimlenme durumundadır. XIII. yy. ile onu izleyen XIV. yy. şiiri incele ğinde toplum yapısıyla, yönetimle atbaşı yürüyen bir özellik görülür. dı Burhaneddin güçlü bir ozandır, ancak kısa süreli de olsa, kendi yı sinde güçlü bir beyliğin başındadır. Nesimi gerçekten çağının en gü en etkili ozanıdır. Onun yaşadığı dönem, yetiştiği çevre islam uluslar

oldukça ileri durumda bulundukları çağdır. Osmanlı devletinde XV. yy: çağının kurulduğu, bütün kurumların, belli bir yaşama anlayışına göre, düzenlendiği dönemdir. Anadolu'da ilkçağdan beri süregelen uygarlık ürünlerinden etkilenmeler, eski inançların biçim değiştirerek yenileriyle karışıp kaynaşmasından doğan biçimlenmeler şiirde de kendini gösterecektir. Bu durum bir toplum gerçeğidir, yaşama gereğidir. Çağın başka bir özelliği de, Anadolu'nun değişik yörelerinde yetişen ozanların, yavaş yavaş belli illerde, başkentlerde toplanmaya başlamalarıdır. Mihri Hatun'un Amasya'dan, Necati'nin Edirne'den, Ahmed Paşa'nın Edirne'den, Zeyneb Hatun'un Kastamonu ya da Amasya'dan bg. oluşları, sonraları başkentlere gelip yerleşmeleri XV. yy.ın, şiirin gelişimi bakımından, ilgiye değer olaylardır. Böyle belli illerde toplanmalar, ozanların birbirlerini etkilemelerini kolaylaştırır, yeni yazılan bir şiirin elden ele dilden dile daha kolay, daha hızla yayılmasını sağlar. O çağın, şiir için, yayılma olanakları gözönünde tutulursa, birbirinden uzak illerde yaşayan ozanların birbirini etkilemesi belli bir sürenin geçmesine bağlıdır denebilir. Belli bir ilde yaşayan ozanların şiirleri, birbirlerine birkaç günde ulaşabilir, böylece yeni yazılmış bir şiirden esinlenilerek o süre içinde benzeri yazılabilir. Oysa, başkentten oldukça uzak yerde yaşayan bir ozanın bu yeni şiirden etkilenmesi onu duymasına, okumasına, dinlemesine, ayların geçmesine bağlıdır. İşte XV. yy. şiirde bu kolaylığın sağlandığı bir dönemdir.

XV. yy. divan şiirinde görülen, toplum gerçeklerine, yaşanan olaylara yaklaşma, çok az da olsa, toplumla bağlantı kurma, eğilimin kaynağında çağın sağladığı yaşama, geçinme, geçimi sağlama olanaklarını saklıdır. Saray yöresinde toplanan ozanların geçimi, uzak yerlerde yaşayanlara oranla, az çok yerindedir, iyidir. Bu nedenle ozana, elden geldiğince, yaşamın tadını çıkarmak, gönül eğlendirmek düşer. Necati'nin, Ahmed Paşa'nın şiirlerinde bu durumu görmemek elde değildir. Özellikle Sarayın İran, Arap ozanlarına karşı duyduğu saygıyı, aşırı eğilimi, Türk ozanına, Türk diline gösterilen çekingenliği Mesihî'nin

*Mesihî gökden insan sana yer yok
Yüri var gel Arab'dan ya Acem'den*

dizelerinden anlamak kolaydır. Bu dizeleri okuyunca, Fatih Sultan Mehmed'in İran ozanı Molla Câmi'yi Sarayına çağırması, onun bu çağrıyla önem vermemesi bg. olayların anlamı daha kolay kavranır. Gene bu çağda, özellikle de yy.ın sonlarına doğru, Doğu'dan, Nevâi'den gelmeye başlayan önemli bir etki vardır. İran ozanlarınıninkilerle birleşen bu etki sonraki yy. da başta Fuzuli olmak üzere, birçok ozanı derinden deri-

ne etki alanı içine alacak, şiirde öncülük eder duruma gelecektir. XV. yy.da bu etkiyi, az da olsa, Necati'de görme olanağı vardır. Nevâi'nin ünü, etkisi Doğu'dan gelen Azeri soydaşlar aracılığıyla yayılmış, XVI. yy. boyunca, ondan sonraki dönemlerde, Osmanlı toplumunun bütün bu-
caklarına değin ulaşmıştır. Bu etkiyi XVIII. yy. ozanlarından Nedim'de görmekteyiz. XV. yy. şiiri, sonraki dönemlerin şiirine, bütün alanlarda (şi-
ir türlerinde) yer yapan, ortam düzenleyen, yol gösteren, olanak kapıları
açan bir şiir olarak anlaşılmalıdır.

Bir özelliği daha XV. yy.ın, divan şiirinde, o da kadın ozanların yetişmeleri, şiirde duygu içtenliğini çekinmeden, sakınca görmeden or-
taya koymaları, bu alanda erkeklerden geri kalmamalarıdır. Mihri Ha-
tun'un "Divan"ını okuduğumuzda, adını bir yana bırakırsak, bir kadın
elinden çıktığını anlama olanağı çok mu çok azalır, divan şiirinde geçen
bütün kavramları, gizli açık, örtülü örtüsüz, başarıyla kullanır. Kimi şiirle-
rinde gece gündüz içip eğlenen, sevgiliye özlem duyan, toplantılara ka-
tılan, söyleyip söyleşen bir kimsenin duygularını en açık seçik dille, çağı-
nın şiir diliyle, ortaya koyduğu görülür. Bu bakımdan, XV. yy. divan şiiri,
sonraki dönemleri anlayabilmek için, başvurulması gereken başlıca kay-
naktır. Bu kaynak, bir yandan XIII. ile XIV. yy.ları birbirine bağlayıp sür-
dürür, bir yandan da gelecek yy.lara ışık tutar.

Yaşamıyla ilgili bilgi yok gibidir. XIV. ile XV.yy. dolaylarında, Yıldırım Bayezid ile Çelebi Mehmed dönemlerinde yaşadığı biliniyor. Bir sürgün kadılık görevlerinde bulundu, Bursa'da öldü. Çağının bütün bilimleriyle ilgilendiği, çalışmalar yaptığı kimi kaynaklarda yazılıdır.

Ahmed-i Dai'nin sayısı epeyce kabarık olan (onyediye varan) yapıtları arasında, kendisine ün sağlayan Türkçe şiirlerinin toplandığı "Divan-ı Dai" ile "Çeng-name" adlı söyleşi, toplantı, eğlence, sözlü çalgılı derleme gibi konuları işleyen öğretici, öğüt verici nitelikteki yapıtıdır. Divan şiirinin öncülerindendir. Türkçenin bir şiir dili (divan şiirinde) olmasında büyük önemlidir. Farsça şiirlerinin toplandığı başka bir "Divan"ı daha vardır. Ahmed-i Dai'nin, yazın alanında, etkili bir kişiliği olduğu pek söylenemez. Türkçe şiirleri dil bakımından önemlidir.

- 1- Boyundan serv utanmış bağ içinde
Yüzünden lâle kalmış dâğ içinde
- 2- Yanağın goncesi vü hatt-ı sebzün
Kızıl güldür yeşil yaprağ içinde
- 3- Hczârân rahmet ol ata anaya
Ki beslemiş seni bal yağ içinde
- 4- İçclüm hoş geçclüm ömr fâni
Geçer dünyi lâtife lâğ içinde
- 5- Tolu iç sâgari sâki görelüm
Tolu içenleri uçmağ içinde
- 6- Firâkun birle anca ağladum kim
Gözümnden seyl akar ırmağ içinde
- 7- Safâ vü zevkıla can besle Dâi
Çüriyeser tenün toprağ içinde

Ölçü: Gözümden seyl / akar ırmağ / içinde
 mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Mecmu'atü'n-Nezâir, Doç. Dr. Mustafa Canpolat, 1982).

- 1- *Boyundan utanmış servi bağı içinde
Lâle, yüzünü kiskanarak, yara içinde kabmış*
- 2- *Yanağının goncası ve yeni biten tüylerin
Kızıl güldür yeşil yapraklar içinde*
- 3- *Binlerce rahmet olsun o anaya o ataya
Seni beslemişler bal ile yağ içinde*
- 4- *Yaşam gelir gider, içelim tadını çıkaralım
Dünya söyleşip eğlenmekle geçer*
- 5- *Ey içki sunan kadehi dolu iç de görelim
Dolu (kadeh) içenleri cennet içinde*
- 6- *Ayrılığınla öylesine ağladım ki
Gözümünden ırmak gibi sel akar*
- 7- *Ey Dâi canını kıvançla besle, eğlen
Gövden çürüyüp gidecek toprak içinde...*

Dil özellikleri:

Bağ içinde: bağın içinde, bahçenin içinde.

Dâğ: yara. (Lâle yüzünün güzelliğini kışkırttığından, yanıp yaranmış, özü yanıp kararmış).

Hatt-ı sebz: yeni tüy, yüzde yeni çıkan ayva tüyleri.

Hezârân: binlerce.

Rahmet: iyilik, yardım, tanrının koruyuculuğu (dizedeki anlamı: anana, atana Tanrı iyilikler, mutluluklar bağışlasın).

Beslemiş seni bal yağ içinde: seni balla, yağla beslemiş, bolluk içinde yetişmişsin.

Lâğ: eğlence, eğlenme, günün tadını çıkarma.

Hoş geçelüm: iyi geçinelim, iyi yaşayalım, yaşamın tadını çıkaralım.

Tolu: dolu, dolmuş. sözcüğün ikinci anlamı: "kadeh"

Uçmağ içinde: uçmakta, cennette, mutluluk içinde.

Firâkun birle: ayrılığınla, senden ayrı kalma yüzünden.

Safâ vü zevkıla: sevinç ve kıvançla, gülüp eğlenmekle.

Çürüyiser: çürüyecek, çürüyüp gidecek.

- 1- *Sevgiliyi benim sevdiğimi canım bile bilmez
Canımın dünyada ne istediğini sevgili de bilmez*
- 2- *O gönül bilgisiyle donanmış kişinin beylik edişine bak
Böyle bir yüceliğin değerini sultan bile bilmez*
- 3- *Müslümanlıkla dinsizlik arasında bir örtü vardır
Ancak o perdenin ne olduğunu müslüman da bilmez*
- 4- *Ey içki dağıtıcı o çağımıza uygun kadehi sun bize
O çağımıza uygun kadehin bağışını çağımız da bilmez*
- 5- *Softaya bakın o pırl pırl şarapla dolu kadehi
Öyle gizlice içer ki içtiğini şeytan da bilmez*
- 6- *Ey Dai, bu sözünün özünü her kişi ne bilsin
Bu kuş dilidir, bunu Peygamber Süleyman da bilmez...*

Cânâne: sevgili, cânân. Bu dizede can-cânâne-cânân arasında, canın de "can" ile başlamasından dolayı bağlantı vardır. Cânân, cânâne sözcükleri canın sevdiği, sevgisi can içinde olan kimse, sevgili anlamındadır, öyle yorumlanır. Bu nedenle ozan, sözcüklerin yarattığı anlam ilişkisine dayanarak, ses uyumundan da yararlanarak, söz oyununa oynuyor. Canın sevdiğini sevgili (canan, canane), sevgilinin istediğini canın (sevenin) bilmemesi, sevgi işinin gizli tutulduğu anlamını içerir.

Derviş: sözcük anlamı "kapıda duran, kapı kapı gezen"dir. Şiir dikkatle gösterişe, yüksek görevlere, toplum içinde yükselip sivrilmeye çalışmıyormuş, vermeyen, aldırmayan, kendi başına alçakgönüllüce yaşamayı ilke edinen kimse anlamında söylenir.

Arif: anlayışlı, bilgili, sezgi gücü çok olan kimse, gönül bilgisiyle donatılmış kimse.

Sofi: softa, dinin yalnız biçimine, görünüşüne, katı kurallara bağlı olanlarına önem veren, bilgisiz, katı düşünceli kişi. İkinci anlamda, kendini tasavvufa veren, gönül bilgisiyle donanan, tanrı-insan-evren üçlüsünün birliğine inanan, dini bir biçim değil de insanı tanrıya ulaştırıcak yol olarak anlanan kimse. Bu dizelerde, sözcüğün birinci anlamı, "softa", "yolcu" düşünülmüştür.

Ne resme: ne yolla, hangi biçimde, Ne resme pinhan çeker: Hangi yolla: gizli gizli içer, nasıl gizlice içki içer.

Kuş dili: Bir söylentiye göre Peygamber Süleyman bütün dilleri talikliği gibi kuş dilini de bilir, kuşlarla konuşmuş.

- 1- İşk olmayan gönülde aceb`cân olur mı hiç
Her cân kim anda işk yok imân olur mı hiç
- 2- Vaslun hayâli aklumı şeydâ kılubdurur
Hergiz kimesne yok yire hayrân olur mı hiç
- 3- Can tenden ayrula veli senden ne mümkün ol
Can senden ayru olmağa imkân olur mı hiç
- 4- Koynunda her ki zülf-i perişan koçar yatur
Ol uykunun düşinde perişân olur mı hiç
- 5- Her kim başında devleti var mukbil oldurur
Her külheni ki müdbir ola han olur mı hiç
- 6- Devlet ne asli her kime kim kabil olmaya
Her kân içinde lâ'l-i Bedahşân olur mı hiç
- 7- Dâi gönülde işkunı pinhân ider veli
Müşkün kokusu sırr ile pinhân olur mı hiç

Ölçü: *İşk olma / yan gönülde / aceb cân o / lur mı hiç*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

(Kaynak: İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâi, Hayatı ve 1952, Prof. Fahir İz, AGY.).

- 1 Aşk olmayan gönülde acaba can olur mu hiç
Aşk olmayan bir can da iman olur mu hiç
- 2 Sana kavuşma düşül aklımı başımdan alıyor
Yoksa kimse boşuna şaşar kalır mı hiç
- 3 Can gövdeden ayrılır da senden ayrılamaz
Canın senden ayrı kalmasına olanak var mı hiç
- 4 Koyunda sere serpe zülfünü öpüp okşayarak yatan
Bir kimsenin uykuda gördüğü düş dağınık olun mu hiç
- 5 Kimin başında yücelme varsa mutlu odur
Hamam külhanında yatan bir mutsuz sultan olur mu hiç
- 6 Yücelik soyu bozuk için olanak dışıdır
Nitekim her madenin içinde Bedahşan yakutu olur mu hiç
- 7 Dâi sevgini gönlünde gizler ancak
Misk kokusu gizlenerek saklanır mı hiç...

Aceb: acaba, olacağı var mı, olası mı, olabilir mi.

Aklumı şeydâ kılubdurur: aklımı şaşırtıyor, aklımın dengesini zuyor, aklımı başımdan alıyor, beni çıldırıyor.

Hergiz: olamaz, olası değil.

Ayrula: ayrılabilir, ayrılır.

Koçar yatur: sarılıp yatır, öpüp okşar yatır.

Oı uykunun düşinde: o uykunun düşünde, o uykuda görü düşte.

Perişan: dağınık.

Devlet: yücelik, ululuk, yükseliş. Bir kimsenin gönlünün uya ca, dileğince yaşaması, isteklerinin gerçekleşmesi durumu. Halk dilir "başına devlet kuşu kondu" deyiminden çıkan" mutluluğa erişti, dileği du, yükselip yüceldi" anlamı bu "devlet"sözcüğünün yorumu sonu dur.

Külheni: yoksul, hamam külhanında yatıp kalkan, yersiz yurts evi barkı olmayan kimse.

Müdbir: mutsuz, yaşamı sıkıntı içinde geçen, geçimi yolunda mayan, yoksul.

Ne asli: soylu olmayan. Farsça olumsuzluk eki olan "ne" bir s cüğünün önüne gelirse onu olumsuz yapar. "asli" sözcüğü "kaynak gelen", "soylu olan, "kökenle bağlantılı olan" demektir. Önüne "ne" ge ce bu anlamları olumsuzca çevirdi. Böylece "ne asli" sözcüğü soyu pu belli olmayan, kim olduğu nereden geldiği bilinmeyen anlamı söylenir oldu. Dizenin yorumu şöyle: soyu yüce olmayan, kökeni b meyen bir kimsenin yükselmesi, yücelmesi olacak iş değil. Nitekim madende de süs takısı yapımında kullanılan Bedahşan ilinde çıkan ğerli taş, "bedahşan yakutu" bulunmaz.

Bursalı olduğu söylenir, yaşamı konusunda kesin bilgi yoktur. Ölüm yılı diye gösterilen 1422 bile kuşkuludur. Bu konuda bilgi veren kaynaklar birbirini tutmadığı gibi söylentiler de değişiktir. Yıldırım Bayezid'in imamı olduğu, Edirne'ye görevle gönderildiği, Bursa Ulu Camii'nde imamlık ettiği türünden bilgiler verilir.

Süleyman Çelebi'nin ünü Peygamber'in doğumu olayını konu alan "Mevlid", öteki adı "Vesiletü'n-Necat/Kurtuluş Yolu" olan yapıtıyla meşhurdur. XV. yy. başlarının halk diline yakın bir dille yazılan, akıcı, duygulu, etkili bir nitelik taşıyan "Mevlid" çok geniş bir alana yayılmış, şiirle nazmiyi birleştirici bir söyleyişle okunduğundan halk kesimince beğenilmiştir. "Mevlid" Türk yazınının en çok bilinen, basılan ürünlerinden biridir.

- 1- Ol gice kim toğdı ol hayrû'l-beşer
Anesi anda neler gördi neler
- 2- Her ne kim göründiyise gözine
Hem dahi vâkı' olanı özine
- 3- Ol rebi'ül-evvel ayı nicesi
On ikinci gice isneyn gicesi
- 4- Toğduğun bildürdi ol halka temâm
Ne didüğün işid imdi iy hüâm
- 5- Didi gördüm ol habibiün anesi
Bir aceb nur kim güneş pervânesi
- 6- Berk urub çıkdı evümden nâgchân
Göklere irdi vü nur oldu cihan⁽¹⁾
- 7- İndi göklerden melekler saff u saf
Kâ'be gibi kıldılar evüm tavâf
- 8- Hem havâ üzre döşendi bir döşek
Adı sündüs düşeyen anı melek

(1) "Göklere dek nur ile doldu cihan" (Tahir Alangu. Mevlut. Süleyman Çelebi, Yeditepe Yay. 1958). Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"iyle ilgili savlar çok değişiktir. En eski yazmalarda bile birbirini tutmayan, ayrı ayrı, dizeler vardır. Sonraları, bu "Mevlid"e başka dizeler eklendiği, bu şiirin ilk biçiminin hangisi olduğu tartışılan bir sorundur. Biz, burada yazmalara dayanılarak, karşılaştırmalı bir basımı yapıldığı savı ile ortaya çıkarılan son yapıttan yararlandık.

- 9- Üç alem daha dikildi üç yire
Her birisi eydeyim nire nire
- 10- Mağrib ü maşrıkda ikisi anun
Biri damında dikildi Kâ'benün
- 11- Bildüm anlardan ki ol halkun yeği
Kim yakın oldu cihâna gelmeği
- 12- Çünkü bu işler bana oldu yakın
Ben evümde otururken yalnuzın
- 13- Yarılup divâr çıkdı nâgehân
Üç bile huri bana oldu ayân
- 14- Çevre yanuma gelüp oturdılar
Mustafa'yı birbirine muştılar
- 15- İrdi huriler bölük bölük buğur
Yüzleri nurından evüm toldı nur
- 16- Didiler oğlun gibi hiçbir oğul
Yaradılalı cihân gelmiş dcğül

Ölçü: İrdi huri / 1er bölük bö / lük buğur
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Mevlid, Süleyman Çelebi, Faruk K. Timurtaş, 1970).

Dil özellikleri:

Hayrül-beşer: insanların hayırlısı, insanların iyilikseveni, yardımseveni. Hem dahi vâkı'oları özüne: özünde, içinde ortaya çıkan ne varsa gözüne de olduğu gibi öyle göründüydü.

İsneyn: pazartesi.

Rebî'ül-evvel: baharın ilk ayı, baharbaşı.

Hümâm: iş başaran, iyilikseven, yardım eden, üstün başarılı.

İy: ey.

Habib: sevgili, sevimli (bu dizede Peygamber Muhammed'in niteliklerinden biri).

Anesi: anası, annesi (fâ'ilün ölçüsüne uydurulmak için ânesi biçiminde okunur).

Aceb: şaşılması, görülmemiş, eş-benzeri olmayan.

Güneş pervânesi: çevresinde, güneş, ışığın yöresinde dolaşan, bir kelebek gibiydi.

Berk urub çıktı: parlayıp çıktı, parlayarak çıktı.

Nâgehân: birdenbire, hızla.

Göklere irdi vü nur oldı cihân: göklere yükseldi ve evren ışık oldu.

Saff u saf: dizi dizi, sıra sıra.

Evüm: evimi.

Tavâf: dolaşma (evimin çevresini, Hacıların Kâ'be'yi dolaşmaları gibi, dolaştılar.)

Sündüs: işlemeli, süslü çok değerli bir kumaş, örtü.

Adı sündüs döşeyen anı melek: meleğin döşediği, serdiği kumaşın adı sündüs idi.

Alem: bayrak direğinin uçundaki aylı yıldızlı bölüm, bayrak direğinin ucu.

Eydeyim nire nire: söyleyeyim nereye nereye...

Mağrib ü maşrik: batı ve doğu, güneşin battığı ve doğduğu yer.

Yeği: iyisi, yararlısı.

Cihâna gelmeği: dünyaya gelmesi, doğması (Peygamber'in doğuşu).

Ben evümde otururken yalnızın: ben evimde yalnız otururken.

Yarılp divâr: duvar yarılarak, duvar yarılnca.

Üç bile huri: üç huri ile.

Ayân: açık, belli, görünen.

Muştılar: bildirdiler, söylediler, müjdelediler.

Bugur: bu süre içinde, bu arada, bu sıra.

Yüzleri nurından: yüzlerinin ışığından, yüzlerinin parlaklığından.

Muhsin

Yaşamı üstüne bilgi yoktur, XV. yy. başlarında düzenlenen bir şiir dergisinde (Mecmuatü'n-Nezair, 1437) adı geçer. XIV.-XV. yy. ozanlarından olduğu bu kaynaktan öğreniliyor.

- 1- Urmağa terkümi bünyâd eylemişsin eyleme
Şâh-ı men düşmenlerüm şâd eylemişsin eyleme
- 2- Âşinâyıdı gönül ışkundan ey cân pâresi
İşidürem sen anı yad eylemişsin eyleme
- 3- Müddeinün sözüne uyma habibün tanrı-çün
Eşigünden bini âzâd eylemişsin eyleme
- 4- Sen geyik gözlü emiri göreliden gözlerüm
Ömrümün dadını bi-dâd eylemişsin eyleme
- 5- Bülbül-i âşüfteden dönderme gül-gûn yüzünü
Özüni nâ-cinse münkad eylemişsin eyleme
- 6- Ben senün ıskun elinden niçe çâk itdüm kabâ
Sen bana dırsın ki feryâd eylemişsin eyleme
- 7- Çün müridün oldu Muhsin vird-irâdet ışkuna
Anı koyub yadları yâd eylemişsin eyleme

Ölçü: *Ben senün ı / kun elinden / niçe çâk it / düm kabâ*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(1) Muhsin ile sonra gelen Namusi, Şemsi adlı ozanların şiirleri için bak: "Mecmu'atü'n-Nezâir, Ömer bin Mezid, yay. Doç. Dr. Mustafa Canpolat, 1982, TDK.).

- 1- *Beni bırakmayı düşünmüşsün yapma bunu
Sultanım düşmanlarımı sevindirdin yapma bunu*
- 2- *Ey can parçası gönül sevginle senli benliydi
Duyuyorum sen onu yabancı saymışsın yapma bunu*
- 3- *Tannıyı seversen karıştırcının sözüne uyma sevgilim
Eşiğinden beni uzaklaştırmışsın yapma bunu*
- 4- *Senin gibi geyik gözlü sultanı gözlerim göreliden
Yaşamın tadını kaçırmışsın yapma bunu*
- 5- *Gül renkli yüzünü çılgın bülbülden döndürme
Kendini bir soysuza kaplarmışsın yapma bunu*
- 6- *Ben senin sevginle nice üstümü başımı yırttım
Sen de bana bağırma demişsin yapma bunu*
- 7- *Muhsin senin yoluna girdi sevgine bağlandı
Onu bırakıp yabancıları anarmışsın yapma bunu...*

Dil özellikleri:

Urmağa terkümi bünyâd eylemişsin: beni bırakmayı düşünmüşsün. Bünyâd eylemek: temel kurmak, ilke edinmek, benimsemek (bu dizede, uygulamaya başlamışsın, düşünmüşsün bg. anlamlardadır).

Urmağa terkümi: beni bırakmaya, beni bırakıp gitmeye.

Eylemişsin: yapmışsın.

Eyleme: yapma, sakın, kaçın (bunu yapma, bu işi yapma)..

Şâh-ı men: benim şahım, benim sultanım, sultanım.

Şâd: mutlu, sevinçli, kıvançlı

Aşınaydı gönül ışkundan: gönül sevginle senli benliydi, içli dışlıydı, tanıdıktı, bildikti.

İşidürem: işitirim, duyarım, duyuyorum, duymaktayım.

Yad eylemişsin: yabancı saymışsın, yabancılaştırmışsın.

Müddei: karıştırıcı, karşı çıkıcı, arabozucu, karşıt savda bulunan (iddia eden, ayar direyen).

Habibüm: sevgilim, sevdiğim, gönüldeşim.

Tanrı-çün: tanrı için, tanrıyı seversen, tanrı adına (Allah aşkına).

Eşigünden: eşüğinden, kapından.

Azâd eylemişsin: kovmuşsun, uzaklaştırmışsın, salmışsın.

Emir: sultan, padişah, başkan.

Göreliden: görelî beri, gördüğümde beri.

Dadını: tadını.

Bi-dâd: acı çektirme, haksızlık (bu dizede, dâd / doğruluk, ile türkçe dad / tad sözcükleri arasında, ses benzerliği yönünden ince bir bağlantı vardır).

Bülbül-i âşüfte: çılgın bülbül, düşkün bülbül, dağınık bülbül.

Gül-gun: gül renkli, gül gibi.

Nâ-cins: soysuz, uygunsuz, densiz.

Münkad: uymuş, uyan, kapılmış, kendi kaptırmış, baş eğmiş, buyruk altına girmiş.

Niçe çâk itdüm kabâ: nicedir üstümü başımı yırttım, giysilerimi yırttım.

Müridün: müridin, sana uyan, sana bağlanan, senin ardınca giden.

Vird-irâdet: verdi iradet, bağlandı, sana kendini verdi, senin buyruğun altına girdi, istemini sana bağladı, sana uydu.

Yadları yâd eylemişsin: yabancıları anmışsın.

Namusi

XV. yy. ozanlarından olduğu, 1437 de düzenlenen "Mecmu'ı Nezair" adlı dergide geçen şiirinden anlışılıyor. Yaşamı konusun-
yeterli bilgi yoktur.

- 1- Çemende nergis-i şehîlâ kılan kim
Sadefde lü'lü'-yi lâîlâ kılan kim
- 2- Hat-ü hâlün nedendür anber-efşân
Leb-i lâ'lünü ruh-efzâ kılan kim
- 3- Benefşe zülfün ile hem-dem iken
Beni hâmuş anı guyâ kılan kim
- 4- Kabagunı mey-ü dudagunı nukl
Yanagunı gül-i hamrâ kılan kim
- 5- Saçunıla dehânun gibi dilber
Olub kutah uzan sevdâ kılan kim
- 6- Yüzünde sünbil-i sirâb olurken
Boyunun servini selvâ kılan kim
- 7- Ruh-i zibânı Nâmusi görelden
Dahi endişe-i zibâ kılan kim

Ölçü: Çemende ner / gis-i şehîlâ / kılan kim
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

- 1- *Çemende şehla göz gibi nergis kılan kim*
Sedefte pırl pırl inci kılan kim
- 2- *Saçınla benin neden anber kokuşludur*
Kızıl dudağını cana can katıcı kılan kim
- 3- *Menekşe zülfiinle arkadaş iken*
Beni suskun, onu konuşkan kılan kim
- 4- *Gözkapağını içki, dudağını meze*
Yanağını kızıl gül kılan kim
- 5- *Saçınla ağzın gibi gönül alıcı*
Kısa olupta uzun sevda kılan kim
- 6- *Yüzünde suya kanmış sümbül olurken*
Boyunun servisini bildircin kılan kim⁽¹⁾
- 7- *Nâmusi güzel yüzünü görelî beri*
Artık güzellik kaygısı kılan kim..

(1) Açıklamalara bakınız.

Dil özellikleri:

Nergis-i şehla: şehla göz, yumuşak bir bakış eğriliği olan göz, süzgün bakış, yan bakış. Nergis denen çiçekle göz arasında bağlantı kurma Doğu şiirinin (İslam ülkelerinde) başlıca özelliklerinden biridir. Bunun kaynağı da, bir Anadolu söylencesi olan, Narkissos'tur. Narkissos, suda kendi yüzünün yansımısını, görüntüsü görür, kendi kendine tutulur. Bu özlemle erir, tükenir, onun öldüğü yerde biten "nergis" sözcüğünün kökeni de "narkissos"tur.

Kılan kim: yapan kim, eden kim, yaratan kim, ortaya koyan kim.

Lü'lü-yi lâlâ: parlak inci, çok parlak inci. Dizede "sedefin içinde parlak inciye yaratan kim" anlamı saklıdır.

Hat-ü hâlün: saçınla benin, yüzünde çıkan tüylerle benin. Hat: saç, sakal, bıyık bg. tüyler. Hal: ben, yüzde, boyunda çıkan ben.

Anber-efşân: anber kokusu saçan, anber gibi kokan, anber kokuşlu.

Ruh-efza: can bağışlayan, ruh veren, diriltten, canlandıran.

Benefşe: menekşe.

Hâmuş: suskun, susmuş.

Güya: söyleyen, konuşan.

Kabak: gözkapığı, kapak, kap.

Mey: şarap.

Nukl: meze.

Gül-i hamrâ: kızıl gül.

Kütah: kısa.

Sevdâ: kara, aşk, sevgi.

Sünbil-i sirâb: suya kanmış sümbül, gür sümbül, gelişmiş sümbül, bu dizede sevgilinin saç anlamında.

Sirab: suya kanmış, suya doymuş (su/doymuş, âb/su)

Selvâ: bıldırcın, bıldırcın eti, çöl güvercini. Bu dizelerde: selvi gibi boyunu, bıldırcın yürüyüşlü, salınıslı yapan kim, seni bıldırcın gibi salına salına yürür nitelikte yaratan kim,

Ruh-i zibâ: güzel yüz, güzel yanak, ruh-i zibânı: güzel yüzünü, güzel yanağını.

Endişe-i zibâ: güzellik kaygısı.

Şemsi

XIV. yy. sonları ile XV. yy. başlarında yaşamıştır. 1437 de düzenlenmiş, "Mecmutü'ne-Nezair"de epey şiiri vardır, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Şiirlerinin incelenmesinden oldukça başarılı bir ozan olduğu anlaşıyor.

- 1- Severem ben seni candan bilürem sen de bilürsin
Yegirek din-ü imandan bilürem sen de bilürsin
- 2- Bu nazm-u neşr-ü inşâla ögilenden garâz sensin
Cihânda fâş-u penhândan bilürem sen de bilürsin
- 3- Ezelde buyıdı ahdum komaya tâ ebed ıskun
Hoşam ol râst peymandan bilürem sen de bilürsin
- 4- Çü ısk meydânına urdum kadem hâşâ kaçurmazam
Başımı zarb-ı çevgândan bilürem sen de bilürsin
- 5- Bu nur-i merdüm-i aynum seni görmek diler ancak
Üşendüm cümle insandan bilürem sen de bilürsin
- 6- Muradun cânısa hâzır kerem kıl tek kabul eyle
Ki bizâr olmuşam andan bilürem sen de bilürsin
- 7- Diler şevkunıla Şemsi ki çıka cismi habsinden
Usandum bend-ü zindandan bilürem sen de bilürsin

Ölçü: *Usandum bend/ü zindandan/ bilürem sen/ de bilürsin*
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1- *Seni candan severim bunu sen de bilirsin bilirim
Dinden imandan daha iyi bilirim sen de bilirsin*
- 2- *Bu şiir bu düzyazı bu düzyazı sanatı hep seni övmek için
Dünyada açık gizli hep senin için bilirim sen de bilirsin*
- 3- *Yaratılış günü sevgini elden komam diye söz vermiştim
O doğru sözverişten kıvançlıyım bilirim sen de bilirsin*
- 4- *Aşk alanına ayak bastım bir daha kaçırmam artık
Başımı cirit oyunun topundan bilirim sen de bilirsin*
- 5- *Bu gözüümün ışığı yalnız seni görmek diler
Bütün insanlardan bıktım bilirim sen de bilirsin*
- 6- *Dileğin can almaksa ortada işte buyur yeter ki iste
Ondan bıktım usandım bilirim sen de bilirsin*
- 7- *Şemsi özleminle bu göde hapisanesinden çıkmak ister
Bağdan zindan usandım bilirim sen de bilirsin...*

Dil Özellikleri:

Severem: severim, seviyorum.

Bilürem sen de bilürsin: biliyorum sen de biliyorsun, bilirim sen de bilirsin. seni candan sevdiğimi bildiğini biliyorum.

Yegirek: yeğrek, daha iyi, daha elverişli, daha güzel, daha yeğ.

Din-ü imandan: din ve imandan, dinden imandan.

Nazm: şiir.

Neşr: yayma, açıklama. Bu dizede neşr-ü inşâ ile düzyazı, düzyazı sanatı demek isteniyor.

Nazm-ü neşr-ü inşâ: Şiir (nazım) ve düzyazı sanatı, düzyazı.

Fâş-ü penhan: açık ve gizli.

Komaya tâ ebed ışkun: sınırsızlığa değin aşkını bırakmama, senden de sevginden de geçmeme.

Râst peymân: doğru sözveriş, doğru sözde durma.

Hâşâ kaçurmazam: kaçırmam olanağı yok, kaçırmam sözkonusu değil, dönmem, yüzçevirmem, çekinmem.

Zarb-ı çevgân: cirit oyununda değneğin topa vuruşu, çarpışı.

Zarb sözcüğü "darb/vurma"nın başka türlü okunuşudur.

Nur-i merdüm-i ayn: gözbebeğinin ışığı, göz ışığı.

Bizâr: bıkmış, usanmış.

Bend-ü zindan: bağ ve karanlık, eskiden kimi suçluları ayaklarına zincir vurarak zindana atarlardı, ona "bend-ü zindan" denir. *Bend:* bağ, zindan: suçluların bulunduğu karanlık yer.

Hassan

XIV. yy. sonları ile XV. yy. başlarında yaşadığını sandığımız Hassan'ın şiirlerinden alınmış seçmeler "Mecmuatü'n-Nezair'de bulunuyor. Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Şiirleri incelendiğinde çağının oldukça başarılı, etkili bir ozanı olduğu anlaşıyor.

- 1- Sakınsun yâr gafıldür yavuz gözden yavuz dilden
Sakınur ol ki âkıldür yavuz gözden yavuz dilden
- 2- Cüdâ olsun yavuz dilden ırağ olsun yavuz gözden
Ana pendüm hazer kıldur yavuz gözden yavuz dilden
- 3- Eger takvid-i çeşm ister ve ger akd-i lisan diler
İki kolum hamaildür yavuz gözden yavuz dilden
- 4- Siper bigi kılıcıyla göz okına penâh için
İki zülfi selâsildür yavuz gözden yavuz dilden
- 5- Okıyan "in yekâd" ezber cemâlün âyeti için
Revân bu canla dildür yavuz gözden yavuz dilden
- 6- Seher-geç hamd virdiyle du'âlar okıyub üren
Gül üstüne belâbildür yavuz gözden yavuz dilden
- 7- Dilünde şî'r-i Hassan'un gerek mahfuz ola her dem
Hususâ sihr-i Babil'dür yavuz gözden yavuz dilden.

Ölçü: Sakınur ol / ki âkıldür / yavuz gözden / yavuz dilden
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1. Sevgili bilmiyor, sakınsın kötü gözden kötü dilden
Akıllı olan sakınır kötü gözden kötü dilden
2. Kötü dilden uzak olsun kötü gözden irak olsun
Ona öğüttüm şudur: sakın kötü gözden kötü dilden
3. İki kohum ona hamayıldır gözünü korumak,
Dilini sakınmak isterse kötü gözden kötü dilden
4. İki zülfü elbir eylemiş siper gibi kılıcıyla
Göz okuna karşı korumak için kötü gözden kötü dilden
5. "İn yekad"ı ezber okuyan güzel yüzünün "ayeti" için⁽¹⁾
Bu can ile gönüldür seni koruyan kötü gözden kötü dilden
6. Günaçımunda tanrıyı aman, korunmak için yakaranlar
Gül üstüne konan bülbüllerdir, kötü gözden kötü dilden
7. Hassan'ın şiirini gönlünde sakla boyuna, korunmak için
İzel bir babil büyüsidür kötü gözden kötü dilden..

(1) "İn yekad/olursa" Kur'an LXVIII/51: "Kâfirler, tanrı adının anıldığını duyunca, yiyecekmiş gibi gözlerini sana dikerler, derler ki, kesinlikle bu bir delidir" anlamına gelen bölümle bağlantılı.

Dil Özellikleri:

Yâr gafildür: sevgili bilmiyor, olup biteni duymamış daha, dalgındır, kendini kötü gözden, kötü dilden koruyacak durumda değildir. Ancak uslu, işini bilen kimse, akıllı kişi kendini kötü gözden, kötü dilden koruyabilir. Bu dizelerde "yavuz gözden, yavuz dilden kendini koru" anlamında yorumlanan atasözünden yararlanılmış.

Cüdâ olsun: uzak kalsın, ırağ olsun: ırak olsun. Bu dizede de "tanrı kötü gözden, kötü dilden uzak tutsun" yakarışı sözkonusudur.

Ana pendüm hazer kıldur: ona öğütüm, sakın, kendini koru'dur.

Takvid-i çeşm: göz bağlama, gözü koruma.

Akd-i lisân: dilini tutma, dili bağlama. İki dizede de "gözünü, dilini kötü gözden, kötü dilden koru" dileği saklıdır.

Hamail: eskiden kötü gözden, kötü dilden korunmak için boyuna asılan, koyunda taşınan Kur'an'dan alınmış bir bölümü ya da yakarışlı bir söz dizisini içeren yazılı nesne, muska (nüsha)nın daha büyüğü.

Siper bigi: kalkan gibi (kılıcıyla, kaşlarıyla.)

Göz okına penâh içün: kötü göz okuna karşı korunmak için.

İki zülfi selâsildür: iki zülfü birbiri ardındadır, birbiriyle eleledir, birbiriyle elbir etmiştir.

Cemâlum âyeti-i içün: Yüz güzelliğinin ayeti için.

Ayet: Kur'an'ın bu ufak bölümlerine verilen genel ad.

Belâbil: bülbüller.

Bülbüller: güs üstüne konmuş, kötü gözden, kötü dilden seni koruma amacıyla yakarıyorlar. Hususâ özellikle, özel olarak. *Sihri Babil:* Babil büyü. Eskiden büyü'nün yurdu Babil sayılırdı.

- 1- Şol peri-çihre'ki od urdı bizüm canumuza
Ne scebdür acaba gelmedügi yanumuza
- 2- Çün bize meyl-i vefâ itmez imiş ol ayyâr
Yâ niçün girür idi böyle bizüm kanumuza
- 3- Berü gel ey dil-i miskin varuban mur gibi
Biz dahi arz idelüm hâli Süleyman'umuza
- 4- Yüzinin nûri virür didemüze nur-i basar
Nitekim zülfi sevâdı dil-i vîrânumuza
- 5- Saçı diler ki yüzi devrini devr ide tamâm
Zihî kâfir göze göz kasd ider îmanumuza
- 6- Men-i dîvâneyi ardınca görüb yâr didi
Nic'idelüm bu delü düşdi yine yanumuza
- 7- Yıllar oldu ki yatür hasretile ol yüzi mâh
Bir gün anub dimedi n'oldı ki Hassan'umuza.

Ölçü: Şol peri çih/reki od ur/di bizüm câ/numuza
fâilâtün feilâtün feilâtün feilün

(Kaynak: Hassan'ın Şiirleri, Mustafa Canpolat, Ömer Asım Aksoy Armağanı, 1978, TDK.).

- 1- *Şu peri yüzlü ki ateş döktü bizim canımıza
Peki neden dolayı gelmiyor yanımıza*
- 2- *O tuzağa düşürücü güzel bize yakınlık duymazmış
Öyleyse bizim kanımıza girmesi nedendir*
- 3- *Ey uysal gönül beri gel de bir karınca gibi
Biz de gidip durumu Süleyman'ımıza anlatalım⁽¹⁾*
- 4- *Yüzünün ışığı gözümüzün görmesini sağlar
Zülfünün karası da yıkık gönlümüzü karartır*
- 5- *Saçı yüzünün çevresini fırdolayı dolaşmak ister
Bak şu kâfire göz göre imanımızı yok edecek.*
- 6- *Ben deliyi ardında görünce sevgili dedi ki
Ne yapalım bu deli gene yanımıza geldi*
- 7- *Yıllardır onun özlemiyle yatar da, o ay yüzlü
Bir gün adını anıp şu Hassan'ımıza ne oldu demez..*

(1) Süleyman Peygamber karınca dilini bilir. onlarla anlaşmış. Bir gün, karıncalar toplanmış, yuvalarını yıkan filden Süleyman Peygambere yakınmışlar. Dilekleri olmayınca, büyük bir çukur kazarak, fili içine düşürüp yemişler. Süleyman Peygamber olay yerine gelince filin kemiklerini görmüş, karıncaların gücünü, birlik olmanın önemini anlamış.

Dil özellikleri:

Şol: şu.

Peri-çihre: peri yüzlü, güzel yüzlü, çok güzel.

Ne sebebdür: nedendir, ne yüzdendir, hangi nedenledir.

Gelmedügi: gelmediği, gelmeyişi.

Ayyâr: aldatıcı, kandırıcı, tuzak kurucu, hileci.

Meyl-i vefâ: yakınlık gösterme, eğilim duyma, ilgilenme.

Niçün girür idi: niçin girerdi, neden girerdi.

Arz itmek: bildirmek, anlatmak, duyurmak.

Nur-i basar: görme gücü, görme ışığı.

Zülfî sevâd: zülfünün karası.

Devrini devride tamam: çevresini baştanbaşa dolaşa.

Çağını bütünlüğe kavuştura: Bu dizelerde, yüzünün çevresini kuşatma, dolaşıp sarma anlamı saklıdır.

Zihi: bu, şu, işte.

Kasd ider imanumuza: imanımızı yok etmeyi düşünür...

Nic'idelüm: nice idelim, ne yapalım, ne eyleyelim.

N'oldı: ne oldu.

Gerçek adı Yusuf Sinan'dır, Germiyanoğullarından İkinci Yakub'un hekimiydi. Doğum yeri de yılı da kesinlikle bilinmiyor, 1431'de Kütahya'da ölmüştür, ancak Kütahyalı değildir. Medrese öğrenimi gören Şeyhi'nin İran ozanları etkisi altında kaldığı, özellikle Hafız'ın şiirlerini Türkçeye aktardığı, bunları kendininmiş gibi gösterdiği ileri sürülürse de bütün söylenenler doğru değildir. Ayrıca Şeyhi'yi Anadolu Türk şiirinin, özellikle divan şiirinin kurucuları arasında saymak da yanıltıcıdır. Şeyhi'nin önemi şiirlerinde geçen, XIV. ile XV. yy. Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtan sözcüklerdedir. Şeyhi'ye ün sağlayan "Harname" adlı yeri, "Hüsrev ü Şirin" gibi sevgi konularını işleyen iki yapıtıdır. Gerek günümüze kalan gazellerinde, gerekse adı geçen iki yapıtında Türkçe deyimler, halksözleri, öz Türkçe sözcükler dil araştırmaları bakımından önemlidir.

- 1- Viridi harâba gönlümi şol gam didükleri
Bulınmadı bu derdüme merhem didükleri
- 2- Def-i meâl kılmağa âlemde bir nefes
Çoğ istedim bulınmadı hemdem didükleri
- 3- Simürg-i kîmyâ-yi vefâ gibidür adem
Yâr-ü harif-ü mûnis-ü mahrem didükleri
- 4- Ölüyi diri kıldığun işitse leblerün
Toğurmaz idi İsi'yi Meryem didükleri
- 5- Kâ'be yüzinde benlerüni kılmayınca yâd
Virmez safâ şu Merve vü Zemzem didükleri
- 6- Emsen dirise leblerinü Şeyhi kınama
Derdine oldurur dahi emsem didükleri

Ölçü: *Viridi ha / râba gönlü / mi şol gam di /dükleri*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- *Gönlümü yıkıntıya çevirdi üzüntü dedikleri
Benim derdime, merhem dedikleri de bulunmadı*
- 2- *Birazcık olsun üzüntümü gidermek için dünyada
Şu arkadaş dediklerini de çok istedim bulunmadı*
- 3- *Yeryüzünde dost, arkadaş, yoldaş, gönüldeş
Dedikleri yoktur, adı var kendi yok Anka gibidir*
- 4- *Senin dudaklarının ölüyü diriltiğini duyaydı
Meryem dedikleri kadın Peygamber İsa'yı doğurmazdı*
- 5- *Kâ'be gibi yüzünde ki benleri anmayana
Merve, Zemzem dedikleri mutluluk vermez*
- 6- *Şeyhi dudaklarını emsem derse şakin kınama
Onun acısını gidecek, şu ilâç dedikleri nesne,
dudaklarındır.*

Dil özellikleri:

Harâba virdi: yıktı, yıkıntıya çevirdi.

Def-i melâl: kaygıyı giderme, üzüntüyü giderme, sıkıntıyı yoket-

Hamdem: gönüldeş, arkadaş, yoldaş.

Simûrg-i kimyâ-yi vefâ: yakınlık gösterme özünün Anka denen kuşu (ıyilikseverliğin özlü varlığı).

Simûrg: Doğu söylencelerinde, Kafdağı deneni, adı var kendi yeri bir ülkede yaşadığına inanılan, kanatları otuz renkli olduğu sanılan bir kuş. Dizenin yorumu şöyle: yokluk, dost, arkadaş, gönüldeş dediklerin hepsi adı var kendi yok anka gibidir.

Kimya /simya: eskiden, değişik yöntemlerle, kimi madenlerden altın yapmayı amaçlayan, ancak amacını gerçekleştirdiği bilinmeyen bir tıbbi dâvi. Çağımızda "kimya" deneni deney biliminin adı bu "simya/kimya" sözcüğünden türemiştir.

Harif: yoldaş, arkadaş. İş arkadaş, işder.

Munis: cana yakın, gönüldeş, can dostu.

Merve: Mekke'de Hacc döneminde, yöresinde yedi kez dolaşılacak bir yer. Onun çevresinde bulunan ovaya da "Safâ" adı verilir.

Emsem: ilâç, em.

- 1- Hüsünün bağına her kim ki temâşâyâ gelür
Eyle sanur ki bugün cennet-i me'vâyâ gelür
- 2- Yoh yoh illâ ki seni cümle sever chl-i bihişt
Görklü didârûni görmege temennâyâ gelür
- 3- Şöyle kim sinemi ısk itmiş idi ma'reke-gâh
Sezeridim ki gönül şhrine yağmaya gelür
- 4- Niçe bağlanmaya kulluk kemerin kimsene kim
Keremin hânı kamu yohsula vü baya gelür
- 5- Zülfünün silsilesin deprederék bâd-ı sabâ
Her seher velvelesi âşık-ı şeydâyâ gelür
- 6- Hüsünün bağına Şeyhi ki mukabil duracak
Sanasun şem'ile pervâne biraraya gelür

Ölçü: Hüsünün bâ / ğinü her kim / ki temâşâ / ya gelür
fâ'ilâtün feilâtün feilâtün feilün

1. *Güzelliğinin bağına gezip görmeye gelen kimse
Kendini cennete gelmiş sanır*
2. *Cennette oturanların, cennetliklerin hepsi seni sever
Görklü yüzünü görme dileğinde bulunmaya gelir*
3. *Gönlümü aşk öyle bir savaş alanına çevirdi ki
Gönül ilini ılgılamaya geldiğini seziyordum*
4. *Neden kimse kulluk kemeri bağlamasın, sana kul olmasın
Eli açık olanın sofrasına yoksul da zengin de gelir*
5. *Tan yeli saçının örgülerini dağıtıp oynatır
Onun her sabah gürültüsü çalgın aşkın kulağına ulaşır*
6. *Şeyhi, yüzünün güzellik bağı karşısında durunca
Mumla, çevresinde dolaşan, kelebek biraraya geldi sanırsın.*

Dil özellikleri:

Temâşa: görme, bakma, gözlemleme, gözlem. Güzel, görkemli bir varlığa bakarak kıvanç duyma.

Cennet-i me'vâ: sekiz cennetten birini adı, oturulan yer.

Ehl-i bihişt: cennetlik, cennette oturan.

Bihişt: cennet, uçmak.

Ehl: bir yerde oturan, yerleşen, yerli. (Ayrıca, bir konuda bilgisi, yetkisi olan kimse).

Temennâ: isteme, dileme, dilekte bulunma, saygı gösterme.

Ma'reke-gâh: savaş yeri, savaş alanı (ma'reke/savaş, gâh/yer).

Mukabil: karşı, karşıda, karşısında.

Hân: sofrâ, yeyip içme yeri.

Kerem: başış, yardım, karşılıksız veriş.

Atayi(Atai)

Gerçek adı Ahi Çelebi'dir, İvazpaşazade diye de anılır. Hacı İvaz Paşa'nın oğludur. Doğum yeri de yılı da açıkça bilinmiyor, 1438 de Bursa'da öldüğü söylenir. Kimi kaynaklar "Mevlid" ozanı Süleyman Çelebi'nin kardeşi olduğunu ileri sürerse de doğru değildir.

Atai, yaşadığı çağda, Sultan İkinci Murad'ın ilgisini çekmiş, saraya alınmak istenmiş, ancak Bursa'yı Karamanoğlu saldırısına karşı savunmanın babası İvaz Paşa'nın, bir kuşku üzerine, gözlerine mil çekilişini emulnıyarak, görev almamıştır. Türk şiirinde atasözü, halk deyimi kullanan ilk ozanlardan (divan yazınında) biri de Atai'dir, ilk "güneş" uyaklı şiiri yazan da odur. Bu şiiri, kendinden sonra gelenleri uzun süre etkilemiş, onun birçok benzeri yazılmıştır.

- 1- Yinc azm-i rezm kıldı server-i hâver güneş
Kim diyâr-i Hinde çekdi subh-dem leşker güneş
- 2- Cevşen-i atlas giyub zerrin siper aldı ele
Çarh meydânında çekdi nukr-gun hançer güneş
- 3- Şol kadar tökdi sipâh-i mağribiden hûn kim
Eyledi hısn-ı şafak burcun kamu ahmer güneş
- 4- Bâz-i maşrik-âşiyândır kim tuyur-i encümi
Sayd kılmağ kasdiyile açdı bâl-ü per güneş
- 5- Ta ki manzar oldu fettân gözlerine dilberün
Göricek gün gibi yüzün tâbişin ditrer güneş
- 6- Gerçi horşid-i cihân-efruzdur amma degül
Aşık-ı rûşen-dil-ü ruhsâruna derhor güneş
- 7- Sîm-ber olduğu andandur ki olmuş tıfl iken
Meed-i medhindch ana bâliş meh-ü bister güneş
- 8- Dutalum kim zülf-ü hattun reşkiyile her gice
Turra-i şebden düzermiş aberin miğfer güneş

- 9- Kande bulur kavs-i ebru tir-i gamze lâ'l-i leb
Müşk hâl-ü sim gabgab kamet-i ar'ar güneş.
- 10- Buldi bahr-i dilde mihründen Atâyi nazm-i zeyn
Adet-i meşhurdur olduğu dür-perver güneş

Ölçü: *Yine azm-i / rezm kıldı / server-i hâ / ver güneş*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâilün

(Kaynak: Destanlar İçinde Fatih, İ. Zeki Eyuboğlu, 1953).

- 1- Yine savaşa koyuldu doğunun başbuğu güneş
Günaçımında Hind ülkesine asker döktü güneş
- 2- Atlas zırh giyip eline altın kalkan aldı
Evren alanında gümüş rengi kılıcı çekti güneş
- 3- Batı askerinden öyle çok kan döktü ki
Günbatımı kalesinin doruğunu kıpkızıl etti güneş
- 4- Doğuda yuva kurmuş doğandır yıldızların kuşlarını
Avlamak için kanat açtı güneş
- 5- Güzelin oynak gözlerine bakınca gördü
Yüzünün parlaklığını titremeye başladı güneş
- 6- Evreni aydınlatan bir ıstık kaynağıdır ancak
Gönlü aydınlık bir aşık, yanağını dengi değil güneş
- 7- Gümüş göğüslü olmasının nedeni çocukken ona
Söylenen övgünün büyüklüğünden ay döşek güneş yastık olmuş
- 8- Zülfünün, yüzünde çıkan tüyleri kıskanarak her gece
Gecenin ahına dökülen saçlardan anber kokulu başlık yapmış
güneş,

11 Nerde bulur böyle yay gibi kaş, ok gibi gamze, yakut gibi dudak,
Misk gibi ben, gümüş gibi çenealtı, ardıc gibi boy güneş

10 Gönül denizinde, senin ışığından, Atai süslü bir şiir
Buldu, güneşin incisever olduğu çok bilinen bir alışkanlıktır.

Dil özellikleri:

Azm-i rezm: savaşa koyulma, savaşa girişmek, savaş için gereken yere yönelmek.

Azm: yönelme, gitme

Rezm: savaş, döğüş.

Server-i hâver: doğunun başbuğ, önderi, sultanı.

Hâver: doğu, gündeğumu, güneşin doğduğı yer.

Diyâr-i Hind: Hind ülkesi, Hindistan.

Subh-dem: gün doğarken, güneşiminde.

Leşker: savaşçı, asker, er. Güneş doğarken ortalığa yayılan ışınları, ozan, savaş için toplanıp düzenhlenen erlere benzetiyor.

Cevşen: zırh, savaşçıların, eskiden, giydikleri demir tellerden örölmüş giysi, zırh.

Cevşen-i atlas: atlardan zırh, güneşin ortalığa yayılan aydınlığı savaşçının giydiğı zırha benzetiliyor.

Zerrin: altından yapılmış, altınlı.

Siper: kalkan (Ozan güneş çevresinde ışıklı, sarımsı ağılı altından kalkana benzetiyor.)

Nukr-gun: gümüş reğinde.

Nukr-gun hançer: gümüş renkli hançer, güneşin ışınları.

Sipâh-i mağribi: batı ülkesinin askeri, batı savaşçısı. Günbatımı askeri.

Hısn-ı şafak: günbatımı kalesi (Hısn: kale, şafak: batı, günün batığı yer, akşam kızılığı.)

Ahmer: kızıl, hun: kan. Güneşin batışı döneminde ortaya çıkan yaygın kızılık gündeğuşu ile günbatışı arasında ki savaş sonucu, batı ordusundn dökölen kan diye niteleniyor. Batı ülkesine savaş açan güneşin öldürdüğü savaşçıların kanından günbatımı kıpkızıl olmuş.

Burç: gökkatı, doruk, burç.

Bâz-ı maşrik-âşiyân: doğuyu yuva edinen doğan (Bâz: doğan, maşrik: doğu, âşiyân: yuva.)

Tuyur-i encüm: yıldızların kuşları (*Tuyur:* kuşlar, *encüm:* yıldızlar.

...lıklar birer kuş olarak tasarlanıp doğuyu yuva edinen doğanla bağ-
lantılı kılınıyor.)

Sayd kılmak: avlamak, yakalamak, tutmak, okla vurmak.

Bâl-ü per: kol-kanat, eski şiirde, daha çok, kanat karşılığı söyle-
nir.

Manzar: bakış yeri, görünüş yeri, görünen yer, bakılan yer.

Manzar oldı fettan gözlerine dilberün: güzelin oynak, yürek avla-
yıcı gözlerinin baktığı yer oldu.

Göricek: görünce, gördüğünde.

Tâbiş: parlaklık.. Ozan Atai, bu "Güneş kasidesi"ni Sultan Birinci Murad'ı övmek için yazdı. Bu nedenle, bu iki dizenin yorumu şöyledir: 'Senin gül gibi yüzünün parlaklığını gören güneş, o parlaklık karşısında utromneye başladı. *Hürşid-i cihan-efruz:* evrene ışık saçan güneş, evreni aydınlatan güneş ışığı.

Hor: güneş, *şid:* ışık, *horşid:* güneş ışığı, güneş, *efruz:* ışık sa-
yan, aydınlatan.

Aşık-ı ruşen-dil: gönlü aydınlık aşık, gönlü parlak aşık.

Dizenin anlmı şöyle: güneş, evreni aydınlatan bir ışık kaynağıdır, ancak gönlü aydınlık bir aşık olmadığı gibi senin yüzünün, yanağının dengi de değildir, yüzün gibi parlak sayılmaz.

Derhor: denk, uygun, yaraşır, eş, eşit.

Sim-ber: gümüş göğüslü (*sim:* gümüş, *ber:* göğüs.)

Tıfl iken: çocukken, küçükken.

Mecd-i medh: övgünün yüceliği, övüşün ululuğu. Ey Padişah, senin gümüş göğüslü olman, sen daha küçükken sana yapılan övgülerin yüceliği nedeniyle yatağının ay, yastığının da güneş oluşu yüzündendir. Sen küçükken yastığın ay, yatağın güneşti.

Dutalum: öyle sanalım, öyle olduğunu varsayalım, biz öyle bilelim. ey Padişah, senin saçına, yüzünde çıkan tüylere, sakalına, bıyığına imrenen, seni kıskanan güneş her gece, karanlığın alnına dökülen saçlardan, saç tellerinden anber kokulu bir başlık (miğfer/savşçı başlığı) örermiş.

Kavs-i ebru: kaş yayı, yay gibi kaş.

Tir-i gamze: gamze oku, süzgün bakışların ok gibi etkisi, süzgün bakışın oku.

Lâ'l-i leb: dudağın lâ'li, süstakısı yapmada kullanılan kıpkızıl, değerli taş, o taş gibi kızıl dudak.

Müşk hâl: misk gibi ben (yüzde, boyunda çıkan ben).

Sim gabgab: gümüş gibi çenealtı, boynun iki önyanındaki yumuşak, parlak yöre.

Gabgab: çenealtı, boynun iki önyanı.

Kamet-i ar'ar: ardıc gibi boy (*Ar'ar:* ardıc ağacı, *kamet:* boy.)

Dizelerin anlamı: ey Padişah: güneş, sendeki gibi yay kaş, ok gibi gamze, lâ'l gibi dudak, misk gibi ben, gümüş gibi çenealtı, ardıc gibi düzgün boy kimde, nerede bulabilir..

Bahr-i dilde: gönül denizinde.

Mihründen: ışığından, sana olan sevgiden, senin parlak etkinden.

Nazm-i zeyn: süslü, güzel şiir.

Adet-i meşhurdur: bilinen, yaygın alışkanlıktır, gelenektir.

Dür-perver: inci seven, inci yetiştiren, inci oluşturan.

Dizelerin anlamı: ey Padişâh, Atai gönül denizinde, senin aydınlığın, sana olan sevgisi yüzünden, güzel bir şiir buldu, düzenledi, çok bilinen bir gelenektir, alışkanlıktır; güneş inciye sever, inci ancak güneş ışığının etkisiyle oluşabilir. Ozan dolaylı olarak şiirini inciye, Padişah'ı da o inciye oluşturan güneşe benzetiyor.

- 1- Cân eger binümse çeksün gussanı kim gam degül
Dil ki kılur sabr sinün derdüne ol hem degül
- 2- Kara giyüb merdüm-i çeşmüm nice ağlamasun
Binüm-içün gün mi var hicründe kim mâtem degül
- 3- Dil yanub hicr odına oldu ciğer-hun lâle-veş
Ger nem olmazsa gözüm bu demde gözüm ne'm degül
- 4- Ol şchün devrinde uşşâkun ki gamdur mansıbı
Şâd ol ey dil kimseden çün kim naşibün kem degül
- 5- Her zamân âh itdüğüm budur ki âh u nâleden
Özge bir dem kimse ben dervişile hem-dem degül
- 6- Gerçi kıldı âlemi handân u hürrem nev-bahâr
Bizüm ol gül-ruhdañ ayru gönlümüz hürrem degül
- 7- Kimse zahmı gavrına ırmez Atâyi gönlünün
Virme zahmet iy tabib ol kabil-i merhem degül

Ölçü: *Virme zahmet / iy tabib ol / kabil-i mer / hem degül*

fâ'ilâtün

fâ'ilâtün

fâ'ilâtün

fâilün

(Kaynak: Mecmu'atü'n-Nezâir, Doç.Dr. Mustafa Canpolat, 1982, TDK. Ayrıca e,p seslerini i, b. biçiminde, biz, yazdık.)

- 1- Can eğer benimse kaygını çeksin üzüntü değil
Senin acına katlanan gönül de üzüntülü değil
- 2- Gözbebeğim karalar giyinip nice ağlamasın
Benim için ayrılığınla üzüntüsüz gün mü vardır
- 3- Gönül ayrılık ateşine yanıp lâle gibi ciğeri kan oldu
Gözüm ıslanmazsa bu dönemde o da benim değil
- 4- O sultanın çağında sevenlere düşen iş üzülmektir
Ey gönül mutlu ol ki sana düşen kimseden aşağı değil
- 5- Her ah ettiğim budur ki ahdan inlemeden
Başka kimse benim gibi bir dervişle arkadaş değil
- 6- İlkbahar evreni güler yüzlü ve mutlu eyledi
Ancak o gül yüzlüden ayrı kaldıkça gönlümüz mutlu değil
- 7- Kimse Atâyi'nin gönlündeki yaranın dibine inemez
Ey tabib yorma onu o merhemle sağültür gibi değil..

Dil özellikleri:

Binümse: benimse.

Gussanı: kaygını, senden dolayı duyulan kaygıyı.

Sinün: senin (sinün derdüne/senin üzüntüne, senin derdine).

Merdüm-i çeşmüm: gözümün bebeği, gözbebeğim.

Binüm-içün: benim için.

Hicründe: senden ayrı kaldıkça.

Hicr: ayrılık (hic odına/ayrılık ateşine).

Ciğer-hun: ciğeri kanlı, ciğer kanı, kanlı ciğer.

Lâle-veş: lâle gibi.

Mansıb: görev, bir kimseye düşen iş, yapıp edilen.

Kem: az, aşığı, kötü.

Hem-dem: arkadaş, eş, yoldaş, gönüldeş.

Hürrem: mutlu, sevinçli, kıvançlı.

Gül-ruh: gülyüzlü, gül ynaklı.

Gavr: dip, temel, taban.

Kabil-i merhem: merhem sürölerek sağılılabilen, ilaçla sağılığa kavuşturulabilen.

Abdurrahim

Doğum-ölüm yılları bilinmiyor. Ancak 1485 te sağolduğu düzenlediği "Vakfiye"den anlaşılmaktadır. Orada Afyon Karahisar'lı Mısırlıoğlu ailesinden olduğu yazılıdır. Babası ise çağının ünlü bilginlerinden Mevlânâ Alaeddin'dir.

Abdurrahim'in yazın tarihi bakımında önemi, yaşadığı çağı Türkçesiyle yazdığı "Vahdetname" adlı yapıtı dolayısıyladır. Dil araştırmaları için kaynak niteliği taşıyan bu yapıt arınmış bir Türkçeyle yazılmıştır. Şiirlerinde tasavvuf konuları ağır basar. 4250 ikilikten oluşan bu yapıt masnevi türündedir; konular birer öykü niteliğinde sergilenir.

ı

- 1- Işk sözün gûş idün ey âşıkân
Işk câmin nûş idün ey sâdıkân
- 2- Ben ki işkun bahrine talmışidüm
Virüben varlığı ışk almışidüm
- 3- Işk şehrin çün temâşâ eyledüm
Her meta'ından temennâ eyledüm
- 4- Katreden deryâya kıldum çün sefer
Âfıtâbı buldum isterken kamer
- 5- Tuş oldum bî-nihâyet bahre ben
Bulmuşam gencine-i şâhâne ben
- 6- Hûb-rular kim görüb kaldum ta'na
Cennetin hurileri irmez ana
- 7- Câm-ı pür-mey içmişim humârdan
Tayb hoş-bû açmışım attârdan
- 8- Olmuşım sarrâfa ben cevher-furûş
Bahr gibi iderem her lâhza cûş
- 9- Can dimağın tâze kılur anberim
Nurini endâze kılur cevherim..

Ölçü: *Olmışım sar / râfa ben cev / her furuş*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâilün

Kaynak: İ.Ü. Kt. TY. 808

- 1- *Ey sevenler sevgi sözünü dinleyin
Ey sözüne bağlı kalanlar sevgi kadehini için*
- 2- *Ben ki sevginin denizine dalmış idim
Varlığımı verip sevgiyi almış idim*
- 3- *Sevgi ilini baştanbaşa gezip gördüm
Her nesnesinden almak istedim*
- 4- *Damladan denize gittim
Ay isterken güneşi buldum*
- 5- *Engin bir denizle karşılaştım
Eşsiz bir gömü buldum*
- 6- *Güzel yüzlüleri görünce şaşır kaldım
Cennet hurileri onların eline su dökemez*
- 7- *Esriğin elinden şarap dolu kadehi içtim
Güzel koku satandan güzel koku açtım*
- 8- *İnci satana inci satar oldum
Deniz gibi boyuna coşar oldum*
- 9- *Canın özünü tazeleştiren anberim
Nurunu ölçek yapan bir inciylim..*

Açıklamalar, Dil özellikleri:

Işk sözün: aşk sözünü, sevgi sözünü.

Guş idün: dinleyin, kulak verin.

Işk câmin: sevgi kadehini, aşk kadehini.

Nuş idün: için.

Sâdikan: sadıklar, sözüne bağlı kalanlar, verdiği sözü tutanlar, sözünde duranlar.

Talmışidüm: dalmıştım, içine girmiştim.

Temennâ: isteme, dileme, umma,

Meta': alınıp satılan nesne, satışa sunulan nesne.

Katre: damla.

Deryâ: deniz. Dizenin yorumu: damladan denize gittim, ufak bir varlıktan büyüdü (burada, sonsuz, engin varlık olan tanrısal öze birleştim, yüceldim anlamı saklı).

Sefer: yolculuk,

Sefer kılmak: yola çıkmak, bir yerden başka bir yere gitmek.

Afitâb: güneş.

Kamer: ay, Dizede, ay ararken güneşi buldum, sözlerinin anlamı umduğumdan daha yücesine ulaştım, demektir.

Tuş oldum: karşılaştım, karşıma çıktım, karşı karşıya geldim (dizede tuş biçiminde, uzatılarak yazılan bu sözcük, en eski Türkçe kaynaklarda da geçer, yabancı söz değildir).

Bi-nihâyet: sonsuz, uçsuz bucaksız, engin.

Bulmuşam: buldum, bulmuştum, bulmuşum.

Gencine-i şâhâne: çok değerli bir gömü, eşsiz bir gömü, benzersiz bir define.

Hub-rular: güzel yüzlüler, güzeller.

Cennetin hurileri ırmez ana: cennetin hurileri onlarla eş tutulamaz, cennetin hurileri, güzellik bakımından, onların eline su dökemez.

Câm-ı pür-mey: şarap dolu kadeh, içki dolu kadeh.

Humâr: içkiden dolayı baş dönmesi, başı dönmüştük.

Tayb: güzel, Tayb hoş-bu: güzel koku, gerçekten çok hoş koku.

Cevher-furûş: cevher satan, inci satan.

Endâze: Ölçek, ölçü.

Adnî, Mahmud Paşa

Doğduyu yer de yıl da bilinmiyor, kimi kaynaklar çocukken satın alınıp büyütüldüğünü, Edirne'de öğrenim gördüğünü, sonra Fatih'in ilgi sini çekmesi üzerine saraya alındığı yazar. Mahmud Paşa Rumeli bey lerbeyi, sadrazam olmuş, sonra kendisini çekemeyenlerin dedikoduları yüzünden, Fatih'in gözünden düşürülmüş, bu olay onun 1474 te öldürölmesiyle sonuçlanmıştır.

Mahmud Paşa "Adni" takma adıyla şiirler yazardı. Şiirleri, çağının sanat anlayışına göre, başarılıdır. Bütün şiirlerinin toplandığı yazma bir "divan"ı vardır.

- 1- Dildâr için endişe-i cân eylemek olmaz
Yok nesneyiçün nice zebân eylemek olmaz
- 2- Öldürmege kavl itdügüne durmadı gerçi
Can virmek olur arı yalan eylemek olmaz
- 3- Ağzun haberün sorduğuma hışm ile bakma
Her lâhzada bir yok yire kan eylemek olmaz
- 4- Sînemde ruhin mihri kaçan gizlene çünkü
Horşidi gil içinde nihân eylemek olmaz
- 5- Dâğ-ı gamun andukca gönül canımı yakma
Her anduguni kişi hemân eylemek olmaz
- 6- Râz-i dchenün sakladuğum can bigi bu kim
Ser virmek olur sırrı iyan eylemek olmaz
- 7- Ah eyleme Adni dile geldükce hayâli
Mihmân var iken evde duhân eylemek olmaz

Ölçü: Dildâr i / çün endişe / i cân eyle / mek olmaz
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü | feulün

Kaynak: Divan, Ün. Kt. T.Y. 1962, Ayrıca Prof. Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım, c'/1, 1966.

- 1- *Sevgili için can kaygısı gerekmemek
Olmayan bir nesne için boşuna konuşmak olmaz*
- 2- *Öldürmek için and içti de sözünde durmadı
Can vermek olur da yalan söylemek olmaz*
- 3- *Ağzından ne haber dediğim için öskeyle bakma
Her an boş yere kan dökmek olmaz*
- 4- *Gönlümde yanağının güneşi nasıl saklı kalsın
Güneşi balçık içinde gizlemek olmaz*
- 5- *Özlemle, acıyla yandığımı söyleyince canımı yakma
Kişi her dediğini yapacak değil ya*
- 6- *Ağzından çıkan sözü can gibi gizli tutmanın nedeni
Baş vermek olur da sırrı açığa vurmamak olmaz*
- 7- *Ey Adnî sevgili görüntüsü gönüle geldikçe inleme
Evde konuk varken duman tüttürmek olmaz.*

Dil özellikleri:

Endişe-i can: can kaygısı, can korkusu.

Zebân eylemek: konuşmak, söz söylemek, sözü uzatmak.

Yok nesneyiçün: olmayan nesne için, olmayan bir varlık için.

Kavl itmek: and içmek, söz vermek, bir işi yapmayı düşünmek, tasarlamak.

Ağzun haberin: ağzınla ilgi bilgi, ağzının özelliğini, niteliğini, söylediklerini içeren bilgi, ağız haberi.

Hışm ile bakma: öfkeyle bakma, gözlerini parlatarak korkuturca bakma.

Kaçan: ne yolla, nasıl, hangi yöntemle.

Sinemde ruhin mihri kaçan gizlene: gönlümde yüzünün, yanağının parlaklığı, sevgisi nasıl gizlenebilir.

Horşid: güneş.

Gil: balçık.

Horşidi gil içinde nihân eylemek: güneşi balçık içinde gizlemek. Burada, ozan, "güneş balçıkla sıvanmaz" anlamını içeren atasözünden yararlanmıştır. Her anduğunu kişi heman eylem olmaz: kişi her söylediğini yapmaz. "Dilden gelen elden gelmez" atasözünden yararlanılarak düzenlenen bir dize.

Râz-ı dehen: ağız sırrı. Ağızını tutmak, duyduğunu söylemek, dilini tutmak, boşboğazlık etmemek.

Ser vermek olur sırrı iyan eylemek olmaz: ser verilir sır verilmez, bu da bir atasözüdür. Kişi canından olur, bşından olur da gene sırrını vermez. Gizli kalması gerekeni kimseye söylememek.

Mihman: konuk. "Mihman olan evde duhan eylemek olmaz" da bir halk sözüdür. Konuk olan evde, evin içini duman doldurmak olmaz. Ocağı iyi yakmak, tütmesini önlemek.

- 1- Ağyâr cefâsın çekelüm yâr içün ey'dil
Çün bâğ-ı cihânda gül-i bi-hâr ele girmez

Ölçü: *Mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün*

★

- 2- Lâ'lünü dişledükçe gözün kanumi töker
elbetde hük-m-i şer'i budur kana kan gerek

Ölçü: *Mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*

★

- 3- Can virmek ile vasluna irmek murâd ise
olmaz tasavvur eyleme Âdni ne var olur

Ölçü: *Mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*

★

- 4- Ger murâdun can ise al tek yüzüme toğrı bak
Bu meseldür her ne dilde kin ola din olmaya

Ölçü: *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

★

- 5- Benzetme mihr-ü mâhı selckde cemâline
Nâgâh kimse işide yirün kulağı var

Ölçü: *Mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*

- 1- *Yabancıların yarattığı acıya, üzüntüye katlanalım ey
gönül
Yeryüzü bahçesinde dikensiz gül bulunmaz, denilmez.*

*

- 2- *Dudağını dişledikçe gözüün kanını döker
Besbelli bu, din kuralına göre kana kan gerekir*

*

- 3- *Can vermekle sevgiliye kavuşmak isteniyorsa
Ey Adnî olmayan bir nesneyi düşünme, ne varsa o olur*

*

- 4- *Dileğin canını almaksa al, ancak yüzüme doğru bak
Atasözüdür, kin olan gönülde din olmaz*

*

- 5- *Gökteki ayı, güneşi sevgilinin yüzüne benzetme
Birdenbire duyan olur yerin kulağı var*

Gerçek adı Abdullah'tır; yazın alanında Eşrefoğlu Rumi, diye anılır. Mısır'dan göçerek İznik dolaylarında yerleşmiş bir ailenin oğludur. Medrese öğrenimi gördükten sonra Bursa'da Emir Sultan'ın yanına gitti, kendini tasavvufa verdi. Hacı Bayram Veli'nin düşüncelerini benimseyerek tarikata girdi. 1469 da İznik'te ölmüştür.

Eşrefoğlu'nun şiirlerinde genellikle tasavvuf konuları işlenmiş, ünü bağlı bulunduğu tarikat dolayısıyla yayılmıştır. Kimi şiirleri halk ağzıyla, kimi şiirleri divan geleneği türünde yazılmıştır. Bütün şiirlerinin toplandığı "divan"ı (1944) yeni yazılarla basılmıştır. Halk arasında çok tutulan "Müzekki'n-Nüfus (Kişilerin özünü aratan)" adlı yapıtı vardır.

Eşrefoğlu Abdullah Rumi

- 1- Ezelden ışk odına yana geldüm
İçüb ışkun şarabın kana geldüm
- 2- Cüdâ düşmiş yarından bir garibüm
Visâlün isteyü hicrâna geldüm
- 3- Şu bülbülem ki gülden ayru düşdüm
Firâkile bu hâristâna geldüm
- 4- Kararum yok cihandan tiz giderüm
Bu suret milkine mihmâna geldüm
- 5- Benim Yusuf bugün Ken'an ilinde
Beden Mısırında ki sultana geldüm
- 6- Bana düzehdür ansuz kamu cennet
Anun gayrine çün bigâne geldüm
- 7- Bu nefsün leşkerin kırmağa dâim
Bahadır oluban meydana geldüm
- 8- Gazâ etmeklüğe bu nefsi-i şu'ma
O dost yolına can kurbana geldüm
- 9- Şikârum süre bu sahraya çıkdum
Adam iletmeğe sultana geldüm

- 10- Hak'ı bilmeğe geldüm bunda bellü
Ne cennet huri ne rıdvâna geldüm
- 11- Hak'a bildüm ki âdem toğrı yoldur
Anınçün azm idüb insana geldüm
- 12- Bugün bil dostı Eşrefoğlu Rumi
Yarın dime kim veh pişmâna geldüm

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün*

Kaynak: Divan, 1944

- 1- Öncesizden sevgi oduna yanıp geldim
Sevgi şarabını içerek kanıp geldim
- 2- Sevdiğinden ayrı düşmüş bir yoksulum
Ona kavuşmak isteyerek ayrılık yerine geldim
- 3- Gülden ayrı düşmüş bir bülbüllum ki
Ayrılık sonucu bu dikenliğe geldim
- 4- Kalıcı değilim yeryüzünde tez gideceğim
Bu görünüş ülkesine konuk geldim
- 5- Bugün Ken'an ilinde Yusuf benim
Göwde Mısırında ki sultana geldim
- 6- Onsuz bütün cennetler bana cehennemdir
Ondan başkasına yabancı olarak geldim
- 7- Bu benlik erini durmadan kırmak için
Yiğit olarak ortaya geldim
- 8- Bu kötü, uğursuz benlikle savaşmak için
O sevgili yoluna can adamaya geldim
- 9- Avımı izleyerek bu alana çıktım
Adam iletmek için o sevgiliye geldim

*10- Burada tanrı'yı bilmeye geldim belli
Ne cennet ne huri ne cennet bahçesi için geldim*

*11- İnsanın doğru yol olduğunu bildim
Ondan dolayı direnip insana geldim*

*12- Eşrefoğlu Rumi sevgiliyi bugünden bil
Yarın deme ben ettiğimden dönmeye geldim...*

Ezelden: yaratılış gününden, öncesizden, bu evren varolmadan önce.

Yana geldüm: yanarak geldim, yanıp geldim. eskiden beri yanmaktayım.

Kana geldüm: kandım, doydum, kanmaktayım, doymaktayım.

İsteyü: isteyerek, dileyerek.

Kararum yok: kalıcı değilim.

Tiz giderüm: erken gideceğim, çok kalmayacağım.

Suret milki: görünüş ülkesi, evren. tasavvuf anlayışına göre, bu evren, tanrı'nın görünüş alanıdır, gerçek değildir. Gerçek olan varlık tanrı'nın insana görünmeyen, yüce özüdür.

Beden Mısır: gövdenin Mısır ülkesi, gövde, kişinin somut varlığı. Bu gövde bir konuk yeridir, can orada bir süre kalacak, sonra Peygamber Yusuf'un kendi yurduna, Ken'an ülkesine dönüşü gibi, geldiği yere, tanrısal evrene dönecek. *Ansuz kamu cennet:* onsuz bütün cennet, bütün cennetler. "Onsuz" sözcüğüyle anlatılmak istenen gerçek sevgili "tanrı"dır.

Anun gayrine: ondan başkasına, tanrı'dan başkasına.

Bigâne geldüm: yabancıyım, bildik değilim, tanrı'dan başka varlık bilmiyorum.

Nefsün leşkerin: benlik erini, büyüklenme erini. Ozan, benliğini öldürüp, tanrı'dan başka varlık bilmek istemiyorum, diyor.

Bahadır oluban: yiğit olarak.

Nefs-i şu'ma: uğursuz benliğe, kötü benliğe (şu'm: uğursuz, çom).

Gazâ etmeklüğe: savaşmaya, savaşmak için.

Şikârum süre : avımı izleyerek, avımın izini sürerek.

Sahraya çıkdum: bu alana çıktım, bu evrene geldim. Ben, bu evrene benliğimi öldürüp tanrı özüne kavuşmak için, savaşa geldim.

Hak'ı bilmeğe: Tanrı'yı bilmeye, gerçeği anlamaya, doğruyu öğrenmeye. Hak'a bildüm âdem doğru yoldur: İnsanın tanrı'ya giden doğru yol olduğunu bildim. Tasavvufa göre "kendini bilen tanrı'yı da bilir, insanı bilen tanrı'yı da bilir", tanrı'ya giden yol insandan geçer.

Zeyneb Hatun

Amasya'da doğduğu söylenir, doğum yılı kesinlikle bilinmiyor, 1474 yılında öldüğü biliniyor. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur, şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı olduğu söylenirse de (Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri) ele geçmemiştir. Zeyneb Hatun, divan yazınının ilk kadın ozanlarından. Elimize geçen birkaç şiirinden dili işlek, söyleyişi kolay bir ozan olduğu anlaşılıyor. Şiirlerine kimi ozanlarca benzerler yazıldığını kaynaklardan öğreniyoruz.

- 1- Keşf it nikaabını yir-ü göki münevver it
Bu âlem-i anâsırı firdevs-i enver it
- 2- İki cihanda kılmamışum nesneye hemin
Yâ Rab habibinün bana vaslın müyesser it
- 3- Depret lebüni cûşa getür hevz-i kevseri
Anber saçunı çöz cihânı muattar it
- 4- Yâri yolında ışk ile derdinden öleni
Kim dir sana ki hecr ile canın mükedder it
- 5- Hattun berât yazdı sabâya didi ki tiz
Var mülket-i Hata ile Çin'i müsehhar it
- 6- Âb-ı hayât olmayıcak kısmet cy gönül
Bin yıl gerekse Hızr ile seyr-i Skender it
- 7- Zeyneb ko meyli zinet-i dünyaya zen gibi
Merdâne vâr sade-dil ol terk-i ziver it

Ölçü: *Bin yıl ge / rekse Hızr i /le seyr-i S/kender it*
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

Kaynak: Lâtifi / Câmiü'n-Nezâir / Prof. Fahir İz. AGY:

- 1- *Kaldır yüzünün örtüsünü yeri göğü aydınlat
Bu toprak su ateş yel evrenini ışıklı cennete çevir*
- 2- *İki evrende de bir nesne dilememişim
Tanrım bana sevgilinin (Muhammed'in) yüzünü göster*
- 3- *Oynat dudağını coştur cennet ırmağını
Anber kokulu saçını çöz evreni güzel kokularla doldur*
- 4- *Sevgilisinin yolunda aşk ile üzüntüden öleni
Sana kim der ki acı çektirip üzüntüye sal*
- 5- *Yüzünde çıkan tüy (saç) buyruk yazdı tan yeline dedi ki
Hızla git Hata ile Çin ülkesini büyüle*
- 6- *Ey gönül bengisu bulunmayacaksa
Bin yıl Hızır ile İskender'i izlesen de boşuna⁽¹⁾*
- 7- *Ey Zeyneb, kadın gibi, dünya süslerine dalma
Erkekçe alçak gönüllü ol süsü gösterişi bırak.*

(1) İslam inançlarına göre, İskender, ölümsüzlük suyunu (bengisu'yu, âb-ı hayat'ı) bulmak için evreni dolaşmaya, çok uzun süren bir yolculuğa çıkmış. Hızır da öyle yapmış. Bu suyu bulan kimse ölümsüz olurmuş. Ozan, bu olayı göz önünde tutarak, "Ey gönül, sen ölümsüzlük suyuna bulamayacaksan, yazgın onu bulmaya elverişli değilse, Hızır ile birleşip bin yıl İskender'in yaptığını yapsan ne çıkar, boşuna bir işe girişirsin", demek istiyor.

Dil özellikleri:

Keşf it: aç, örtüyü kaldır. Keşf sözcüğü bir nesneyi açmak, ortaya çıkarmak, bulmak anlamındadır, dilimizde "bilinmeyeni bulmak" karşılığı söylenir. Bu dizede "keşf it nikabını" sözcükleri yüzünün örtüsünü kaldır, yüzünü göster anlamındadır.

Nikab: yüz örtüsü, örtü, peçe.

Münèvver it: aydınlat, ışıktandır. Münevver sözcüğü ışık anlamını içeren nur'dan gelir. Gerçek anlamı "aydınlanmış" demektir.

Âlem-i anâsır: ilkeler evreni. Anâsır: ilkeler, unsurlar. eski bir anlayışa göre evreni oluşturan yel, su, toprak bir de od (ateş) olmak üzere dört ilke vardı. Bütün varlık türleri bu dört ilkenin değişik oranda karışıp kaynaşmasından doğmuştur. Ozanın burada "*âlem-i anâsır*" dediği de üzerinde yaşadığımız evrendir, öteki evren ise "ruhlar evreni" olan görünmeyen evrendir. Başka bir söyleyişle "*âlem-i anâsır*" deyimini "madde evreni"dir.

Firdevs-i enver: en çok aydınlanmış cennet.

Enver: en aydınlık, en nurlu, en parlak.

Hemin: bu, burada. Bu dizede, gereksinme, dileme, eğilim bg. anlamındadır.

Habib: sevgili, sevilen. Bu dizede Peygamber Muhammed. İslam dininde Peygamber Muhammed'e "tanrının sevgilisi" anlamında "Habibu'l-lah" denir.

Muattar: ıtır, güzel kokulu.

Mükedder: kederli, üzüntülü, üzgün, acılı.

Hat: tüy, yazı, yüzde çıkan tüy, sakal-bıyık, saç, yüzde ilk çıkan tüy, ayva tüyü.

Hattun berât yazdı: yüzünde çıkan ince tüyler buyruk yazdı.

Zinet-i dünya: dünya süsü, dünya gösterişliliği.

Zen: kadın.

Merdâne: erkekçe, yiğitçe, Merd: erkek.

Terk-i ziver: süsü bırakmak, süslenmeyi bırakmamak, gösterişten kaçınmak.

Vâr: gibi.

Sarıca Kemal

Bergama'da doğdu, Edirne'de öldü. "Adni" takma adıyla şiir söyleyen Mahmud Paşa'nın arkadaşlarından. Mahmud Paşa'nın öldürülmesi üzerine Edirne'ye yerleşti. Ölüm yılının 1476 olduğu söylenir, kimi kaynaklarda, bir çeviri nedeniyle 1492 den sonra öldüğü ileri sürülürse de doğru değildir. Fatih çağı ozanlarından.

Sarıca Kemal, diliyle, şiir gücüyle, ince buluşlarıyla yetenekli bir ozandır. Divan şiirinin öncülerindendir. Şiirleri bir "divan"da toplanmıştır.

- 1- Ebrûlarun kemanlarını yine kurdılar
Benzer yakınlarında yatur âhü gördiler
- 2- Komadılar sanavberi yanunca salına
Ol derdmendün ayağına balta urdılar
- 3- Mey-gûn lebün hadisini pinhân-ü âşikâr
Hergiz sūrâhi dimedi nicâ ki sordılar
- 4- Sen hurinün gamıyle ölen mübtelâların
Tâbûtini melekler el üzre götürdiler
- 5- Gözüm yaşı Kemâl girân-mâye dūr idi
Merdümler anı veh ki ayağa düşürdiler.

Ölçü: Ebrula / rın kemañla / rını yine / kurdılar
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- *Kaşların yine yaylarını kurdular
Öyle benzer ki yakınlarında yatan bir ceylan gördüler*
- 2- *Ardıç ağacını yanınca salınıp yürümeye bırakmadılar
O üzüntü çekenin ayağına balta vurdular*
- 3- *Şarap renkli, kızıl, dudağının söztünü gizli açık
Sürahi kimseye söylemedi çok da sordular*
- 4- *Sen hurinin acısını çekerek ölen düşkünlerin
Tabutunu melekler el üstünde götürdüler*
- 5- *Ey Kemal gözyaşım çok değerli bir inciymi
Ne yazık ki gözbebekleri onu ayağa düşürdüler.*

Dil özellikleri:

Ebru: kaş.

Ahu: ceylan. Bu dizede, kaşların yaylarını kurarak avlanmaya yönelmesiyle gözler arasında bağlantı var. Ahu sözcüğü gözleri, yay da (bayan) kaşları yansıtıyor. Kaşların altında duran gözler, "yakınlarında" "Ah" sözleriyle niteleniyor.

Sanavber: ardıç ağacı.

Ayağına balta urmak: işini bozmak, engel olmak. Öteki anlamı bu ağacı kesmek.

Mey-gun: şarap renkli.

Girân-mâye: yüksek değerli, önemli.

Merdüm: göz, gözbebeği.

- II -

- 1- Işkun yolında düşdüğüm ayaklara bu kim
Ya baş geliser ele ya baş vara âkıbet

Ölçü: *mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün*

- 2- Çağ hüsnün çağıdır sun câm-ı mey nuş idelüm
Fursati fevt itmek olmaz kim geçer bu devr-i çağ

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilün*

- 3- Gözlerümdan olmasun bir kez hayâli dur benüm
Çünkü gözden dur olan dirler gönülden durdur

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

(Kaynak: Divan, Ün. Kt. T.Y.759).

- 1- *Aşkınun yolunda ayaklara düşmemin nedeni şudur
Ya ele baş gelir ya da baş veririm*
- 2- *Çağ güzelliğinin çağdır şarap kadehini içelim
Fırsatı kaçırmak olmaz, bu dönem de gelir geçer*
- 3- *Görüntüsü bir kez gözümden uzak kalmasın
Gözden uzak düşen gönülden de uzak kalır derler*

Dil özellikleri:

Geliser: gelir, gelebilir.

Câm-ı mey: şarap kadehi.

Nuş idelüm: içelim.

Hüsnün: güzelliğinin (hüsn/güzellik).

Devr-i çağ: dönem, süre (Türkçe-Arapça sözcüklerden oluşan birleştirme. Divan şiirinde pek seyrek görülürse de beğenilmez.)

Dur: uzak, ırak, ayrı. "Gözden uzak kalan gönülden de uzak kalır" atasözü.

Fatih Sultan Mehmed'in şiirde kullandığı takma adı "Avni"dir. Bütün şiirlerinin toplandığı ufak bir "divan"ı yeni yazılarla basılmıştır. Avni 1429-31 yılları arasında doğmuş, 1481 de ölmüştür. Şiirleri az olmasına karşılık başarılıdır, genellikle sevgi konusunu işlemiştir. Kimi şiirlerinde içlilik, duyarlılık egemendir. Yazın alanında pek etkili olamamışsa da divan şiirinin gelişme döneminde ozanları çevresinde toplamış, korumuştur.

- I -

- 1- Gül yüzün üzre ki düşmiş ca'd-i kâkûl şâh şâh
Zinet itmiş bâğ-ı hüsnün tâze sünbül şâh şâh
- 2- Hâl-i anber-bârun ile mûy-i pür-çinler ki var
Rişte-i çûb üzre batmış akd-i fülful şâh şâh
- 3- Bâğ-ı âlemde yüzün mâncendi bir gül isteyüb
Cüst-ü cu idüb gezer gülzârı bülbül şâh şâh
- 4- Gonca-i ser-beste mektub cyleyüb gül şâhına
Gülşen içre bülbül ezberler teressül şâh şâh
- 5- Avni'yâ mekr-i rakib-i divi men itsün diyü
Peyk-i âhun boynına dakdum hamâil şâh şâh

Ölçü: Gül yüzünüz / re ki düşmüş / ca'd-i kâkûl / şâh şâh
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Fatih Divanı, Saffet Sıdkı, 1940).

- 1- *Kâkülün kıvrımları gül yüzünün üstüne düşmüş dal dal
Güzelliğinin bağı yeni sünbüller süslemiş dal dal*
- 2- *Anber gibi beninle kıvrım kıvrım saçların
Bir çubuk üzerine dizilmiş biber tanelerine benzer dal dal*
- 3- *Evren bağında yüzün gibi bir gül isteyerek
Bülbül gülbahçesini gezer arar dal dal*
- 4- *Başı bağlı gonca gül sultanına mektup yazmış
Bülbül gülbahçesinde onu ezberler ard arda dal dal*
- 5- *Ey Avni şu dev düşmanın oyununu bozsun diye
Ahımın uydusunun boynuna hamayıl taktım dal dal.*

Dil özellikleri:

Ca'd: kıvrım, kıvrıcık. *Ca'd-ı kâkül*: kâkül kıvrımı, alına dökülmesi saçların kıvrımları, kıvrıcık uçları.

Şah Şah: dal dal, oylum oylum, yukardan aşağı doğru dökülmesi gibi, sarkar gibi.

Zinet itmiş: süslemiş, donatmış, bezemiş.

Bağ-ı hüsnün: güzelliğinin bağını, güzelliğinin bahçesini, yüzünü. Kıvrımlı saçların bir sümbül gibi alına dökülerek güzelliğinin, yüzünün bağını dal dal süslemiş, donatmış.

Hâl-i anber-bâr: anber gibi ben.

Muy-i pür-çin. kıvrım kıvrım saç.

Rişte-i çub: ince çubuk.

Akd-i fülül: biber tanesi. Akd sözcüğünün gerçek anlamı "düğüm", "bağ"dır. Burada biber tanesini yansıtır. Ozan, sevgilinin yüzündeki benle kıvrıcık saçları arasındaki bağlantıyı ince bir çubuk, ince bir dal üzerine dizilmiş karabiber tanelerine benzetiyor. *Rişte-çüb* ile güzelin kıvrıcık saç, akd-i fülül ile de anber gibi beni arasında bir oranlama yapılıyor.

Cüst-ü cu itmek: aramak, araştırmak, aranmak.

Mânend, mânendi: gibi, benzer, eş, denk.

Gonca-i ser-beste: başı bağlı gonca, daha açılmamış gül. Ozan goncayı gül sultanına gönderilmek üzere yazılmış, mühürlenmiş birmektuba benzetiyor.

Teressül: ard arda, sürekli olarak, biteviye, dizi dizi.

Ezberler teressül: ard arda, durmaksız ezberler, dizi dizi ezberler.

Mekr-i rakib-i div: dev rakibin oyunu, tuzağı, hilesi.

Mekr: tuzak, oyun, hile.

Rakib: karşıt görüşte olan kimse, biriyle baş koşmaya kalkışan, yarışan, elindekini almaya çalışan.

Hamail: uğursuzluğu gidermek, kötü gözden, kötülükten korunmak için, içinde bir kâğıda yazılmış yakarış ya da Kur'an'dan bir bölüm bulunan, boyuna asılan takı, muska.

Peyk-i âh: inilti uydusu, ah uydusu.

Fatih Sultan Mehmed'in adl .yy.lar boyunca, söylencelere konu olan oğludur. Edirne'de doğmuştur (1459), yurdundan kovulunca sığındığı Napoli'de ölmüştür (1495). Çok erken yaşlarda şiir söylemeye başlanmı, divan şiirinin bütün inceliklerini, içerdđi konuları işlemiş bir ozandı. Şiirlerinde, genellikle, özlem konu ele alınmıştır. Sevgi ile yoğrulan bu özlemin kaynağı yurdundan uzak kalışın yarattđı duyarlıktır. Kimi arıyıcılar, Cem Sultan'ın kendinden sonra gelenler üzerinde etkili olmadığını ileri sürerlerse de gerçek başkadır. Özlem, duyarlık, doğal olayların etkisiyle yaşamı dile getirme Cem Sultan'ın çağının ilerisinde bir şiir anlayışıdır, bu anlayış onun şiirlerinde yoğunlaşmıştır denebilir. Divan'ı yeni yazılarla basılmıştır.

- 1- Ol dem kani ki Kâ'be-i kûyin mekân idi
Ârâm-gâhı gönlümün ol âsitan idi
- 2- Ol dem kani ki merkeb-i bahti sitâremün
Hayl-i semend-i vaslun ile hem-inan idi
- 3- Ol dem kani ki sâye-i perr-i humâ gibi
Zill-i zalil-i gerd-i rehin sâye-bân idi
- 4- Ol dem kani ki sebzlerin tâze tutmağa
Ol gülsitâne yaşlarum âb-ı revân idi
- 5- Ol dem kani ki mûrg-i dile âsitâninün
Her kûşe-i müşerrefi bir âşiyân idi
- 6- Ol dem kani ki sahn-ı scrâyi serverüne
Her dem kavâfil-i dil-ü can mihmân idi
- 7- Ol dem kani ki meskenidi eşiğün Cem'e
Hayfâ ki geçdi bilmedük ol hoş zamân idi.

Ölçü: *Ol dem ka/ni ki Kâ'be/i kuyin me/kân idi*
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

Kaynak: İsmail Hikmet Ertaylan, Sultan Cem Divanı, 1951 İş Bankası Yayınları.

- 1- Sokağının Kâ'be'sinde oturduğum gün nerde, hani
Gönlümün dinlenme yeri olan o kapı eşiği nerde
- 2- Alinyazını gösteren yıldızın bineğinin
Sana kavuşmaya gelen atlı toplulukla yanyana olduğu gün
nerde, hani
- 3- Yücelik kuşunun kanadı altına sığınmış gibi
Yolunun tozlu koyu gölgesinde dinlendiğim gün nerde, hani
- 4- Yüzünde gençlik tüyleri belirmeye başladığında
O gül bahçesini gözyaşlarının akıp suladığı gün nerde, hani
- 5- Gönül kuşuna senin kapı eşiğinin
Her yüce köşesinin yuva olduğu gün nerde, hani
- 6- Yüce sarayının bahçesinde can ve gönül
Topluluklarının konuk olduğu gün nerde, hani
- 7- Eşiğinin Cem'e oturma yeri, konut olduğu gün nerde
Ne yazık geçip gitti de bilmedik tatlı bir zamandı o...

Dil özellikleri:

Ol dem kani: o gün, süre nerde, hani.

Kâ'be-i kuy: sokağının Kâ'be'si, köyünün Kâ'be'si.

Arâm-gâh: dinlenme yeri (Gâh: yer, ârâm: dinlenme.)

Asitân: eşik, kapı eşiği. Astân da denir. Eskiden İstanbul iline, başkent olduktan sonra, Osmanlılar Asitân, Asitâne, Astâne bg. ad verirlerdi.

Merkeb-i baht: baht bineği, yazgı bineği, alınyazısının bineği.

Merkeb: binek, üzerine binilerek gezilen, dolaşılacak araç. Eskiden at, deve, katır, eşek birer binek hayvanı olarak kullanılınca "merkeb" diye anılırdı. Merkeb sözcüğünün gerçek anlamı üzerine binilen, binek hayvanı demektir.

Hayl-i semend-i vasl: kavuşma atı sürüsü. Bu dizede, kavuşmayı, ulaşımı sağlayan atlı topluluk anlamı saklı.

Hem-inan: atbaşı, yanyana, bir dizginle yönetilen.

Sâye-i perr-i hümâ: Anka kuşunun kanadının gölgesi, şiir dilinde, kişiye yücelik, ululuk sağlayan kuşun kanadının gölgesi. Anlam genişlemesiyle, koruyucu olma, birini korumak için söylenen "kanatlarının altına, kanatlarının gölgesi almak" deyiminde olduğu gibi.

Zill-i zalil-i gerd-i reh: yol tozunun bulaştığı koyu gölgelik yer (*Zill:* gölge, *zalil:* koyu gölgeli, *gerd:* toz, *reh:* yol.)

Sebzlerin taze tutmağa: yüzünde ayva tüyleri belirmeye başlayınca.

Sebz: yeşil, anlam genişlemesiyle delikanlılık çağında yüzde çıkan ince tüyler, sakal, bıyık. Dizenin anlamı: yüzünde ayva tüyleri çıkmaya başladığı dönemde, gözyaşlarım senin güzelliğinin gül bahçesini sulardı, yeşertirdi. Senin için ağladım, seni severdim

Ab-ı revân: akan su, akarsu..

Mürg-i dil: gönül kuşu, sevgi. Bir güzele karşı gönülde duyulan eğilim, gönülde doğan sevgi.

Aşiyân: yuva.

Kuşe-i müşerref: yüce bucak, saygın bucak. Şerefli köşe.

Sahn-ı sera-yi server: başkan konağının avlusu, bahçesi, anlam

çönişlemesiyle: yûcesarayın bahçesi, ulu konağın avlusu, bahçesi.

Sahn: alan, avlu, bahçe (giriş yerinde ki), *Seray:* saray, konak.

Server: başkan, sultan, padişah.

Kavafil-i dil-ü can: can ve gönül toplulukları.

Kavafil: kabileler, topluluklar, birlikler. Bu dizede, Sultan Cem'in İstanbul'dan uzaklarda, tutsaklık döneminde yurduna, çocukluğunun, ilk gençliğinin geçtiği Saray'a, baba ocağına duyduğu özlem dile geliyor. Aşağı yukarı bütün şiirde bu özlem saklıdır..

Hayfâ ki: ne yazık ki.

Hoş zamân idi: tatlı, mutlu bir dönemdi.

Ahmed Paşa

Edirneli'dir, doğduğu yıl bilinmiyor. Ölüm yılı 1497 Bursa'dır. İyi bir medrese öğrenimi görmüş, genç yaşında Bursa'da medresede islam bilimleri okutmuş, sonra Edirne kadılığına atanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in ilgisini çekti, kazaskerlik aşamasına yükseltildi, Saray'a alındı, vezir oldu. Bir süre sultanın öfkesini çekince, görevinden atıldı. Bursa'ya sürgüne gönderildi. Ölüm yargısı verilmişken, padişaha sunduğu "kerem kasidesi" adı verilen şiirle yargı geri alındı.

Ahmed Paşa, şiirlerinin konularını yaşanan olaylardan, gerçek gönül ilişkilerinden alan, duyduğunu, yaşadığını işleyen bir ozandır. Divan şiirinin kurucularından biri sayılır. Dili akıcı, söyleyişi kolay, duyguları yer yer derin, yer yer sürükleyicidir. Geniş bir düşün gücü vardır, duyularının inceliği, şiire yerleştirdiği kavramların sağladığı ses uyumu nedeniyle, ölçüden çok ezgiye kayan bir yazış biçimini benimsediği görülür. Ahmed Paşa bir gönül ozanıdır, duygu insanıdır, kimi şiirlerinde, birçok divan ozanında olduğu gibi, toplumun aktöre anlayışıyla bağdaşmayan, yalnız çağın çok varlıklı çevrelerinde toplanan kimselerde görülen, bir tutumu benimsediği açıkça anlaşılır. Şiirleri, kırk dolaylarında dörtlük dışta bırakılarak, bir "Divan" (1966) toplanıp basılmıştır, divana alınmayan dörtlükler Fatih "Millet Kütüphanesi"nde bulunan bir yazmadadır. Ahmed Paşa'nın etkisi de, çağdaşı Necati gibi, yy.lar boyunca sürmüştür.

- 1- Gözüm şarâb-ı gurur ile ser-girân ola mı
Harâb-ı gamze-i mestün iki cihân ola mı
- 2- Bu kaş mı ya hâm-ı mihrâb ya hilâl-i id
Ya müşğ tozlu gümüş kabzalı keman ola mı
- 3- Hatun belurse ve fâş olsa ışkumuz ne aceb
Hevâ-yi müşk ile ışk âteşi nihân ola mı
- 4- Bu dost zülfî mi ya anberin zırh mıdır
Bu kirpük okı mı yâ tiğ yâ sinân ola mı
- 5- Özini gonca dudağuna benzedür dirler
Bu sözi söylemege goncada dehân ola mı
- 6- Lebün hayâline her dem kabaklarumdan akan
Şarâb-ı nâb mu ya katre katre kan ola mı
- 7- Beyan varakları vâsf-ı lebünle toldı şeker
Zebân-ı hâme-i Ahmed şeker-fişân ola mı
- 8- Bahâr-ı hüsn-ü cemâlünle defterinden anun
Gazel diyu açılan tâze gül-sitân ola mı...

Ölçü :

Gözüm şarâb/ı gurur i/le ser-girân/ola mı
mefâ'ilün feilâtün mefâ'ilün feilün

- 1- Gözüm büyüklenme şarabı ile kendini beğenmiş olsun mu
Baygın bakışınla yıkılan iki dünya olsun mu
- 2- Bu kaş mı mihrabın girintisi mi bayram ay'ı mı
Yoksa misk tozlarına bulanmış gülmüş saplı yay mı
- 3- Yüziinde tüy çıksa sevgimiz duyulsa şaşılacak ne var
Misk kokusuyla aşk ateşi gizlenir mi
- 4- Bu sevgili saçtı mı yoksa amber kokulu zırh mıdır
Bu kirpik ok mu yoksa kılıç mı, temren mi
- 5- Gonca kendini dudağına benzetir derler
Gonca da bu sözü söyleyecek ağız var mı
- 6- Dudağını düşleyerek dumadan gözlerimden akan
Süzülmüş şarap mı yoksa damla damla kan mı
- 7- Dudağını anlatırken sayfalar şekerle doldu
Ahmed'in kaleminin dili şeker mi saçıyor
- 8- Güzelliğinin, yüzünün baharı ile onun defterinden
Gazel diye açılan taze bir gül bahçesi midir...

Dil özellikleri:

Şarâb-ı gurur: gurur şarabı, kendini büyük görme, büyükleme, büyüklük taslama şarabı, kendini beğermişlik şarabı.

Ola mı: olsun mu, olmuş mu, oldu mu...

Ser-girân: dopdolu. bu dizede kendini beğenmiş, büyüklük taslayan, başı yukarda.

Harâb-ı gamze-i mest: baygın (esrik, sarhoş) bakışla yakılmış olan.

İki cihan: dünya ile ahret.

Hâm-ı mihrab: mihrabın oyuğu, yumuşak bir kemerle duvara gömülü bölümü (*Mihrab:* namaz kılarken imamın durduğu yer (camide, mescitte).

Hilâl-i id: bayram ayı, yeni ay, bayramın geldiği eskiden yeni ay, bir yay biçiminde doğan aya bakılarak saptanırdı.

Müşğ tozlu gümüş kabzalı keman: üzeri misk kırıntılarına benzer ince gümüş tozlarla süsleme yapılmış yay tutacağı, yayı tutma yeri.

Hatun belürse: yüzünde delikanlılık tüyleri, ayva tüyleri ya da sakal bıyık çıksa.

Fâş olmak: duyulmak, ortalığa yayılmak.

Hevâ-yi müşk: misk havası, bu dizede, misk kokusu.

İşk ateşi nihân: aşk ateşi gizli.. dizede "misk kokusu ile aşk ateşini gizlime olanağı var mı" anlamı dile geliyor.

Anberin: anberli, anber kötüşlü.

Sinân: okun ucundaki kıvrık demir, temren.

Tiğ: kılıç.

Kabaklarımdan: gözkapaklarımdan, gözlerimden, elmacıkkemiklerimden aşağı.

Şarâb-ı nâb: süzülmüş şarap, arınmış şarap, tortusuz pırıl pırıl şarap.

katre katre: damla damla.

Beyan varakları: yazı yazılıp açıklamalar yapılan yapraklar, sayfalar.

Vasf-ı lebûn: dudağını anlatış.

Bahar-ı hüsün-  cemâl: yüz ve güzellik baharı, sevgilinin güzel yüzü, alımlılığı.

Defter: burada Şir dergisi, "divan" anlamındadır.

G l-sitan: g l ülkesi, g l bahçesi, güllük.

Sit n:  lke, yurt.

- 1- Dil basar bağına kaddün hevesin cânı gibi
Sakunur sine saçun küfrini imâni gibi
- 2- Büt-i sengin-dil ele cevr-ü cefâ sengin alub
Sıdı peymâne-i nâmusumı peymânı gibi
- 3- Dil hayâlin çü der-âğûş ide miskinlik ile
Can ayağına düşer zülf-i perişanı gibi
- 4- Bir turunç itdi tekellûf bize ol sib-i zekan
Ki meşâmı ter ider buy-i zenehdânı gibi
- 5- Busitânun sözümlün lütfi suyudur suvaran
Ki hemîşe hoş olur Sa'di Gülistânı gibi
- 6- Râzımı bu dil-i sad-pâreyi nâlân idenün
Sînler şerh idemez Ahmed'ün efgânı gibi.

Ölçü :

Sîneler şerh/idemez Ah/medün efgâ/nı gibi
fâilâtün fâilâtün feilâtün feilün

- 1- *Gönül boyunun özlemine bağına basar canı gibi
Gönül saçının küfrünü konur imanı gibi*
- 2- *Taş yürekli güzel acı ve üzüntü taşıyı ele alıp
Namusumun kadehini kırdı verdiği söz gibi*
- 3- *Gönül görüntünü uysalca kucaklayarak
Can ayağına düşer dağınık saçı gibi*
- 4- *O çene elması bize bir turunc uzattı
Tadı genzimizi yumuşatır çenesinin kokusu gibi*
- 5- *Senin güzelliğinin bağını sulayan sözüümün bağışladığı
Sudur, bu yüzden oldu Sa'di'nin Gülistan'ı gibi*
- 6- *Bu yüz parçaya bölünmüş gönlümü ağlatanın sırrını
Gönüller açıklayamaz Ahmed'in çığılığı gibi.*

Kaddün hevesin: boyunun özlemini, boyunun hevesini.

Sakinur: korur, saklar.

Saçın küfrini: saçının küfrünü. burada "küfr" sözcüğü iki anlamdadır, biri din bakımından işlenen suç, öteki saçın karalığı. Saçın karalığı ile "küfr" sözcüğünün içerdiği ikili anlam arasında bağlantı kuruluyor.

Büt-i sengin-dil: taş yürekli güzel. Büt sözcüğü gerçek anlamda "put", kendisine tapınılan nesnedir. İslam dinine göre tanrı'dan başka bir varlığa tapılmaz. ozan, güzeli, tapılan bir varlık olarak nitelediğinden, put sayıyor.

Sengin: taştan, taş gibi.

Sengin-dil: taş gibi yürek, taştan yürek, taş yürekli, acımasız, duygusuz.

Peymâne-i nâmus: namus kadehi, namus bardağı.

Peymân: söz verme, anlaşma. Ozan, peyman ile peyman arasında ses uyumundan yararlanıyor.

Sıdı: kırdı, *sımak:* kırmak, *sınmak:* kırılmak, *sınık:* kırık..

Der-âğuş etmek: kucaklamak, kucaklama, sarma, koçma.

Miskinlik: uysallık, vurdumduymazlık.

Zülf-i perişân: dağınık saç, dağınık zülf.

Meşâm: geniz, burun, koku alma.

Sıb-i zekan: çenenin elması, elma gibi çene, çenenin öne doğru çıkan çıkıntısı (*Sib:* elma, *zekan:* çene.)

Zenehdân: çene.

Buy: koku.

Buy-i zenehdân: çenenin kokusu.

Busitânun: bostanını, bahçeni, güzelliğini.

Suvaran: sulayan.

Hemişe: boyuna, sürekli, kesintisiz.

Sa'di Gülistanı: İran'ın ünlü ozanı Sa'di'nin (öl.1292) eskiden devrilerde okutulan "Gülistan" adlı yapıtı.

Dil-i sad-pâre: yüz parça olmuş gönül (sad-parç: yüz parça.)

Şerh: açıklama, yorum.

Efgan: çığlık, ağlayış, inilti.

- 1- Göreliden beri ol gonca-dehâni severem
Saklayub ıskını sinemde nihâni severem
- 2- Nice bir kaşı gibi sözümü kec kılâm edâ
Toğrı söz bu ki ben ol gonca-dehâni severem
- 3- Kaddine karşı gözüm nicesi yaş dökmeye kim
Dimiş ol serv-i revân âb-ı revânı severem
- 4- Sinemi gamzesi tirine nişân eyledüğüm
Bu ki cânım gibi ol kaşı kemânı severem
- 5- Ahmed'em kim komazam ıskını ölineye dek
Ne kadar pir isem ol tâze cuvânı severem

Ölçü :

Göreliden/beri ol gon/ca dehanı/severem
feilâtün feilâtün feilâtün feilün

- 1 *Çördüğümde beri o gonca ağzlıyı severim
Sevgisini gönlümde gizlice saklayıp severim*
- 2 *Ne diye sözümlü onun kaşı gibi eğri söyleyeyim
Doğru söz budur ben o gonca ağzı severim*
- 3 *Neden boyuna karşı gözümlü yaş dökmesin
Ö vürüyen servi demiş ki ben akar suyu severim*
- 4 *Çöğsümü süzgülü bakışının okuna nişan eylememin nedeni
Budur ben o yay kaşlıyı canım gibi severim*
- 5 *Ahmed'im ölünceye dek sevgini bırakmam
Ne denli yaşlansam da ben genci severim..*

Dil özellikleri:

Gonca dehan: gonca ağız. birinci dizede "gonca-dehani" sözcükleri gonca ağızlı, döndürücü dizede "gonca-dehâni" ise "o gonca gibi ağız" anlamındadır. İlkinde gonca ağızlı sevgili, ikincisinde gonca ağız sözkonusudur.

Nihâni: gizli, saklı, gizli olarak.

Kec: eğri, çarpık, yay gibi eğik.

Kılam edâ: eda kılayım, yerine getireyim, yapayım, gerçekleştireyim.

Serv-i revân: yürüyen servi, sevgili, yürüyen bir serviye benzeyen sevgili.

Ab-ı revân: akarsu.

Tir: ok, yayla atılan ok.

Kemân: yay, ok yayı.

Kaşî kemân: yay kaşlı, kaşî yay gibi olan.

Pir: yaşlı, kocalmış.

Tâze cuvan: genç, yeni yetme, sevgili.

- 1- Câne yitdi zulm ile dâd eyle kurban olduğum
Hâtırı şimden geru şâd eyle kurban olduğum
- 2- Çeşm-i mestün zulm ile mülk-i dili vîrân ider
Adlün ile yine âbâd eyle kurban olduğum
- 3- Bendcnem bin can ile ölince likin bir nefes
Bend-i gamdan beni âzâd eyle kurban olduğum
- 4- Can ilini cevrün ile nicesi kıldun harâb
Vaktidür ta'mire bünyâd eyle kurban olduğum
- 5- Kaşların idine kurban itmeye meyl idicek
Ahmed'i lütf idüben yad eyle kurban olduğum

Ölçü :

Câne yitdi/zulm ile dâd/eyle kurban/olduğum
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1- *Ey sevgili çektirdiğin cana yetti yardım et kurban olduğum
Gönlü bundan sonra mutlu eyle kurban olduğum*
- 2- *Esrimiş gözüün acumasızca gönül ülkesini yıkan
Doğrulukla yine bayındır kıl kurban olduğum*
- 3- *Senin kölenim bin canla, ölünce bir soluk olsun
Üzüntü bağından beni çöz kurban olduğum*
- 4- *Can ilini acı çektirerek çoktandır yıktın
Günü geldi onararak yeniden yap kurban olduğum*
- 5- *Kaşlarının bayramına kurban etmek istediğinde
Ahmed'in de adını an kurban olduğum.*

Dil özellikleri:

Dâd: doğruluk, yardım, başış, koruma.

Şâd: mutlu, sevinçli, kıvançlı.

Hâtır: gönül, hatır.

Çeşm-i mest: esrimiş göz, süzgün göz, baygın göz.

Zulm: baskı, acımasızlık, acı çektime, üzüntüye sokma, doğrulukla bağdaşmayan bir eylemde bulunma, haksızlık.

Mülk-i dil: gönül ülkesi, gönül yurdu, iç-evren.

Âbâd: bayındır, onarılmış, yapılmış, kurulmuş.

Adl: doğruluk, haklı davranış.

Âzâd: bağımsız, özgür, çözülmüş, kendi başına buyruk.

Nicesi: çoktandır, uzun süredir.

Bünyâd: yapma, kurma, temellendirme, bayındır kılma.

İd: bayram (bu dizede "kurban bayramı"..) Bir kurban bayramına benzeyen kaşların için kurban keserken Ahmed'i de an..

- 1- Kârbân-ı dil-ü can oldu revân sen gideli
Ne garib olmuşam ey mûnis-i cân sen gideli
- 2- Rahm it ol dillere kim asluben mahmilüne
Kıla yollarda cceres gibi figan sen gideli
- 3- Ey gözüm nûri inayct nazarın kıl bana kim
Karanudur gözüme iki cihân sen gideli
- 4- Ah kim fûrkatünün bir demi yüz bin yıl imiş
Gecdi mihnetle günün bunca zaman sen gideli
- 5- Dün-ü gün hasret-i ruhsâr-u gam-ı zülfünden
Âhum odile çıkar göğc duhân sen gideli
- 6- Gel azab itme ki gark oldu yaşum zemzemine
Kefeni cismümün ey rûh-i revâm sen gideli
- 7- Ahmed'ün kanlu yaşı gül yanağün şevkı ile
Eyledi yollarını lâle-sitân sen gideli.

Ölçü :

Eyledi yol/ıarunı lâ/le sitân sen/gideli
Fâilâtün feilâtün feilâtün feilün.

Kaynak: Prof. Dr. Ali Nilhat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, 1966.

- 1- *Can ve gönül kervanı göçüp gitti sen gideli
Ey can yoldaşı öksüz oldum ben de sen gideli*
- 2- *Mahmiline asılarak yollarda çan gibi
İnleyen gönüllere acı sen gideli*
- 3- *Ey gözümün ıstığı iyilik edici bakışını bana çevir
İki dünya gözümde karardı sen gideli*
- 4- *Ah ki ayrılığın en kısa süresi bin yıl gibi geliyor
Bunca süredir günüm sıkıntıyla geçti sen gideli*
- 5- *Gece gündüz yanağının özlemi ve saçının üzüntüsünden
Ahımın ateşiyle duman göğre çıkar sen gideli*
- 6- *Gel acı çektilme yaşımın zemzeminde boğuldu
Gövdemin kefeni ey yürüten can gibi sevgili sen gideli*
- 7- *Ahmed'in kanlı yaşı gül yanağının özlemiyle
Yollarını lâle bahçesine döndürdü sen gideli.*

Dil özellikleri:

Kârbân-ı dil-ü can: can ve gönül kervanı, can ve gönülden oluşan yolcu topluluğu.

Revân: giden, yürüyen. *Revân oldı:* yürüdü, gitti, göçtü.

Mûnîs-i can: can yoldaşı, gönüldeş, candan arkadaş, canın en iyi anlaşılacak kaynaştığı kimse, sevgili.

Mûnîs: sevilen, yakınlık duyulan, içtenlikle bağdaşılacak, anlaşılacak kimse.

Garib: gerçek anlamı "gurbete çıkmış, yerinden yurdundan uzak kalmış", "batmış". Dizede ki anlamı ise öksüz, kimsesiz, yalnız.

Rahm it: acı koru, elinden tut, yardımcı ol.

Mahmil: devenin üzerine konan, iki yanında birer kişi oturan, özel çadır. Eskiden Hacc döneminde Kâ'be'ye gönderilen özel armağan.

Ceres: çan. Eskiden devenin üstüne konan mahmilin iki yanına birer çan asılır, deve yürüdükçe çan düzenli uyumlu bir ses çıkarırdı.

Dün-ü gün: gece gündüz.

Hasret-i ruhsâr-u gam-ı zülf: yanağın özlemi ve saçının üzüntüsü.

Hasret-i ruhsar: yanağın özlemi,

Gam-ı zülf: saçın üzüntüsü, zülfün yarattığı üzüntü.

Ruhsâr: yanak.

Duhan: tütün, duman.

Rûh-i revân: yürüyen ruh, yürüyen can, sevgili. Ozan sevgiliyi yürüyen bir ruha, bir cana benzetiyor.

Lâle-sitân: lâle bahçesi, lâlelik.

Karamanlı Nizami diye bilinir. Onbeşinci yüzyıl ozanlarından olmasına, Fatih Sultan Mehmed çağında yaşamasına karşılık, yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Ahmed Paşa'nın şiir anlayışına yakın bir tutumu vardır. İran ozanlarından etkilenmesine karşın, dili akıcı, söyleyişi kolay, duyguludur.

Nizami'nin elde bulunan şiirlerinin incelenmesinden, Onbeşinci yy. Anadolu Türkçesinin bütün inceliklerini, özelliklerini başarıyla yansıttığı görülür. Şiirleri, Süleymaniye Kt. Hacı Mahmud Böl. 3248 sayılı yazında toplanmıştır.

- 1- Ol sévr-i gül-izâr ki çağındadır dahi
Can cılve-gâh-ı tal'atı bağındadır dahi
- 2- Ol çok yaşayası bizi gördükçe hışm ider
Pend-i peder meger ki kulağındadır dahi
- 3- Zülfün ucında lâ'lünü gördükçe sanuram
Bir taze goncadur ki budağındadır dahi
- 4- Gerçi ki hâl dâncelerin dirdi mûr-i hat
Can mürği kare zülfinün ağındadır dahi
- 5- Zülfün hamında benleri ki benzemez degül
Tıfl-ı Habeş ki dâye kucağındadır dahi
- 6- Hattun gamıyla kadi büküldi benefşenün
Görmez misün ki başı ayağındadır dahi..
- 7- Zulm ile kanum içdüğüne ol per-i sıfat
Şâhid yeter ki rengi dudağındadır dahi
- 8- Gamdan hilâle döndi vücudi Nizâmî'nün
Lu'lu dişün havâsi dimağındadır dahi

Ölçü :

Lu'lu di/şün havâsi/dimâğında/dur dahi
mef'ulü fâilâtü mefâilü fâilün

Kaynak: Süleymaniye Kt. Hacı Mahmut Bl. Ty. 3248

- 1- *O gül yaraklı servi boylu güzel çağındadır daha
Can güzelliğinin oynastığı bağındadır daha*
- 2- *O çok yaşayası bizi gördükçe öfkeden köpürir
Baba öğüdü demek kulağındadır daha*
- 3- *Saçının ucuna değen dudağını gördükçe sanırım ki
Bir taze goncadır dalında duruyor daha*
- 4- *Tüy karıncası benlerinin tanelerini topladı ancak
Can kuşu kara saçının ağındadır daha*
- 5- *Saçının kıvrımlarında benleri benzemiyor değil
Dadısı kulağında duran bir Habeş bebeğidir daha*
- 6- *Yüzünde tüy çıkınca üzüntüden menekşenin beli bükiüldü
Görmüyor musun başı ayağına düşmüş daha*
- 7- *O peri yüzlünün acı çektirerek kanımı içtiğine
Tanık olan kan rengi dudağındadır daha*
- 8- *Üzüntüden Nizâmi'nin gövdesi yeni aya döndü
İnci dişinin özlemi belleğinden gitmedi daha. -*

Dil özellikleri:

Serv-i gül-izâr: gül yanaklı servi, sevgili.

Çağındadır daha: güzelliğinin, alımlılığının çağını yaşıyor, daha çağı geçmemiş.

Cilve-gâh-ı tal'atr: yüz güzelliğinin, parlaklığının oynaşp ısıldadığı yer. Can bu yerin bulunduğu buğdadır daha. Can o sevgiliden geçmemiş, gene onu seviyor.

Çok yaşayası: çok yaşasın.

Pend-i peder: baba öğütü, baba nasihatı, atanın çocuğa verdiği eğitici, yol gösterici, kendini koruyucu öğüt. (O güzel bizi görünce kızıp öfkelenmesine göre, babasının kendini korusun diye verdiği öğütü daha unutmamış.)

Zülfün ucında lâ'lüni gördükçe: saçının ucunun dudağına değdiğini gördükçe.

Hâl dânelerin: yüzünde çıkan benleri.

Mur-i hat: tüy karıncası. Güzelin yüzünde çıkan tüyleri, sakalı, bıyığı karıncaya benzetiyor, ozan. O güzel benlerin çevresinde karınca gibi kara tüyler çıkmış, buna karşın gönül gene seni seviyor.

Can mürgi: can kuşu.

Zülfün hamında: saçının kıvrımında, bükümünde. (Saçının bükümünde benleri dadısının kucağındaki Habeş bebeğine benzemiyor sanılsın, benziyor.)

Başı ayağında: başı öne eğilmiş boynu bükülmüş.

Benefşe: mernekşe.

Şâhid yeter ki: tanık olarak yeter. Kanımı içtiğinin en açık tanığı, kanıtı dudağının kan rengi oluşudur.

Peri-sıfat: peri nitelikli, peri görünümlü, peri gibi.

Dimağ: beyin, bellek, öz.

Lu'lu dişün havâsı: inci dişinin izi, inci dişinin etkisi, inci dişinin izlemi.

Fatih Sultan Mehmed dönemi ozanlarındandır, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine yazdığı ağıtla ilgi çekmiştir. Divan şiirinde ağıt türünün ilk örneklerinden sayılan bu şiirinde duygusal bir içtenlik ağır basar. Fatih Sultan Mehmed'in kimi özelliklerini, davranışlarını, duygularını dile getirmesi bakımından da ağıt türünün içeriğine örnektir.

- 1- Sâki-i dehr sunduğı câm-i fenâyımış
Nûşı zamanenin kamu niş-ü belâyımış
- 2- Kurtulmağ olmazımış ecelden diriğ-ü âh
Her nefis ölüm belâsiyle mübtelâyımış
- 3- Gül diyüben getürdüği gülzâr-ı rüzgâr
Hikmet budur ki hâr-ü cefâ vü ana'yımış
- 4- Ey dil bu ömr esâsına mağrur olma kim
Kişi yele vü suya dayanmak hebabiyımış
- 5- Bâğ-ı cenân içinde dıraht-ı hayatının
Her bir nihâli ziynet-i berg-i havâyımış
- 6- Ahir çü giydüği kefen ola vücûdigün
Kogıl bu fâni hil'atı kim bi vefâyımış
- 7- Dünyâ sarâyına sakın aldanma kim bu dâr
Bir dârimış ki âkıbet işi fenâyımış
- 8- Genc-i amân degül nidclüm bu cihan diriğ
Elden çü âkıbet çıkar imiş bu can diriğ
- 9- Ol şeh kani ki saye-i fazlı-ı ilâh idi
Ol şeh kani ki âleme püştü penâh idi

- 10- Ol şeh kani ki mihr-i sa'âdetdi tal'atı
Kim âsümân-ı devlet ana câygâh idi
- 11- Mührile mâha işığı göki müdâm anın
Hidmet yüzini sürmek için secde-gâh idi
- 12- Şehler ayağı tozine sürerdi yüzlerin
Mir-ü sipâh öninde kamu hâk-i râh idi
- 13- Azm-i gazâ kılardı i'zâz-i dini için
Altında süm-i esbinin a'dâ tebâh idi
- 14- İsfendiyâr-i devridi İskender-i zemân
Mülk-i cihâna hikmi geçer pâdişâh idi
- 15- Ol söz kani ki virürdi mürdeye hayat
O yüz kani ki burc-i şeref üzre mâh idi
- 16- Şimdi makamı kabrile tâbut olub yatur
Toprağ içinde kara yire kut olub yatur.

Ölçü :

Toprağ i/çinde kara/yire kut o/lub yatur
me'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Kaynak: *Kivâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmed, Franz Babinger, 1952, ayrıca Prof. Fahir İz, AGY.*

- 1- Dünya içki dağıtanının sunduğu yıkım kadehiymiş
Zamanın içeceği hep ağı ve yıkıymış
- 2- Yazık ki ölümden kurtulmak olmazmış
Her diri ölüm yıkımına uğarayasımış
- 3- Zaman güllüğünün gül diye getirdiği
Doğrusu budur ki diken, acı, üzüntü ve sıkıntıymış
- 4- Ey gönül bu yaşamın temeliyle pek büyükleme
Kişinin yele ve suya dayanması yokluk demekmiş
- 5- Cennet bahçesi içinde yaşam ağacının
Her bir fıdanı istek yaprağının süsüymüş
- 6- Gövdenin giydiği sonunda kefen olacak
Bırak bu iğreti giysiyi o gelip geçicidir
- 7- Dünya sarayına sakın aldanma bu konak
Öyle bir konakmış ki sonu yoklukmuş
- 8- Ne yapalım bu dünya bir sığınak değil yazık
Sonunda bu elden çıkasımış yazık
- 9- O, tanrı erdeminin gölgesi olan sultan nerde
O, evrenin koruyucusu, sığınağı olan sultan nerde

- 10- Parlaklığı mutluluk güneşi olan o sultan nerde
Yücelik göğü onun oturduğu yerd
- 11- Eşğinin göğüne her zaman güneş ve ay
Hizmet yüzünü sürmek için baş eğerdi
- 12- Padişahlar ayağının tozuna yüzlerini sürerdi
Komutan, ordu onun önünde hep yol tozuydu
- 13- Dinini yüceltmek için savaşa başlayınca
Atının tımağı altında düşmanlar yok olurdu
- 14- Çağın İsfendiyar'ı zamanın İskender'iydi
Evren ülkesinde buyruğu geçen padişahı
- 15- Ölüye dirilik veren o söz nerde
Yücelik göğünün doruğunda ay olan o yüz nerde
- 16- Şimdi yeri tabut ile mezar olmuş yatıyor
Toprağın içinde kara yere besin olmuş yatıyor.

Dil özellikleri:

Sâki-i dehr: dünyanın içki dağıtanı, evren sakisi, dünya içkisi sunan.

Câm-i fenâ: yokluk kadehi, yokluk bardağı, ölüm içkisinin bulunduğu içme kabı.

Nuş: içilen nesne, içecek.

Niş-ü belâ: ağu ve yıkım, ağu ve belâ.

Diriğ-ü âh: yazık ve ah, ah ne yazık.

Ölüm belâsiyle mübtelâ: ölüm denen yıkıma uğrayası (İslam inançlarına göre, belli gün gelip yaşama süresi dolduğunda, bütün diriler ölecektir, ölümü tadacaktır. Bu olayı bildiren "külli nefsün zaikatü'l-mevt/her diri ölümü tadacak, her diri ölecektir" anlamında bir söz vardır. Ozan, "her nefis ölüm belasıyla mübtelayımış" derken bu din sözüne değiniyor.

Gül diyüben: gül diyerek, gül olduğunu söyleyerek.

Gülzâr-i rûzgâr: zaman güllüğü, zamanın gül bahçesi, yazgının gül bahçesi (rûzgâr sözcüğü, yerine göre, yazgı, alınyazısı anlamında da söylenir).

Hâr-ü cefâ vü ana': diken, acı ve sıkıntı, diken, üzüntü ve yorgunluk.

Ömr esâsı: yaşamın temeli, yaşamın kuruluşu.

Hebâ: boş, yokluk, olumsuz.

Bâğ-ı cenân: cennetlerin bahçesi, cennetlerin bağı.

Diraht-ı hayat: yaşam ağacı, yaşayış ağacı.

Ziynet-i berg-i hevâ: İstek yaprağının süsü, sevgi yaprağının bezegi (Hevâ/istek, dilek, aşk, sevgi, umuş)..

Akıbet: son, sonunda, sonuç, bitiş.

Dâr: ev, ülke, yurt.

Genc-i amân: sığınak, aman dilmee yeri (aman bucağı).

Diriğ: yazık, ne yazık.

Sâye-i fazl-ı ilâh: tanrı erdeminin gölgesi, tanrı erdemi gölgesi.

Püşt-ü penâh: koruyan ve kollayan, koruyucu ve kollayıcı, kendisine sığınılan ve sığınanı koruyan.

Mihr-i sa'adet: mutluluk güneşi.

Iul'at: parlaklık (genellikle yüz parlaklığı, yüz güzelliği).

Secde-gâh: secde yeri, başın öne eğilme yeri, başeğme yeri, yüzün toprağa kapanma yeri.

Mir-ü sipâh: komutan ve ordu, komutan ve er, yöneten ve yönetilen.

Hâk-i râh: yol toprağı, yolun toprağı.

İ'zâz-i din: dini yücelte, dinin egemenliğini sağlama.

Azm-i gazâ: din uğrunda savaşa başlama, din için savaşma.

Süm-i esb: atın tırnağı, at tırnağı.

A'dâ: düşmanlar.

Tebâh idi: yok olurdu, yok oldu.

İsfendiyâr: İran Ozanı Firdevsi'nin "Şehnâme"sinde adı geçen padişah, masallaşmış bir padişah.

İskender: Büyük İskender, Makedonya kralı.

Mülk-i cihân: dünya ülkesi, yeryüzü.

Müde: ölü, ölmüş, cansız.

Burc-i şeref: yücelik göğü, yücelik göğünün en yüksek yeri.

Kut: yiyecek, besin, geçimlik.

Ali Şir Nevayî (Nevâî)

Herat'ta doğdu (1441), gene orada öldü (1501). Medrese öğrenimi gördü; çağının bütün bilgi alanlarına ilgi duydu. Okul arkadaşı Hüseyin Baykara Herat ilini alınca Ali Şir Nevayî'de yüksek görevlere getirildi.

Çağatay Türkçesiyle yazan Nevayî, kimi araştırmacılarca, XV. yy. Türk ülkelerinin en güçlü, en verimli ozanı sayılır. Nevayî'nin şiirleri yanında Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü savunma amacıyla yazdığı "Muhakematü'l-Lügateyn/İki dilin karşılaştırılması" adlı yapıtı dil bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir. Nevayî özgün buluşları, güçlü söyleyişi, geniş yaratıcı gücüyle başta Fuzuli olmak üzere yy.lar boyunca Türk ozanlarını etkilemiş, işlediği konularla onlara öncülük etmiştir. Bütün şiirlerinin toplandığı birkaç "divan"ı ile birkaç "mesnevi"si vardır.

Nevayî'nin şiirlerinde yeralan Türkçe sözcükler, atasözleri, deyimler Türk dili araştırmaları konusunda sık sık başvurulmuş bir kaynak durumundadır. İlgi alanının genişliği nedeniyle, şiirlerinde, kendinden sonra gelen ozanların işledikleri bütün konular sergilenmiştir. Tasavvuf, sevgi, içekapanış, gönlünün uyarınca yaşama, öykü, gazel, dördlük, meşnevi gibi biçimle, içerikle ilgili ne varsa Nevayî'nin şiirlerinde bulunur. Dili sözcük, kavram bakımından çok varlıklıdır. Divan şiirinin bütün kavramları onda vardır.

Nevayî'nin işlediği konular, yalnız şiirde, yeni değildir; eski İran şiirinden, Arap şiirinden, gene İran-Arap halk öykülerinden kaynaklanır. Yeni olan Nevayî'nin bunları ele alış biçimi, işleyiş türü onlara şiirin akışı içinde kazandırdığı derinlik, duygululuktur. Çağatay ağzının bütün özelliklerini şiirine yansıtan Nevayî Farsça yazmaktan da geri kalmamış, birtakım örnekler (az da olsa) vermiştir. Ancak ağırlığı Türkçe şiirlerinde görülür.

- 1- Kimge kıldım bir vefâ kim yüz cefâsın körmedim
Körgüzüp yüz mihr ming derd-ü belâsın körmedim
- 2- Kimge başımni fidâ kıldım ki başım kasdıga
Her tarafdın yüz tümen tiğ-i cefâsın körmedim
- 3- Kimge könglüm eyledi mihr-ü mahabbet fâş kim
Her vefâga yüz cefâ aning cezâsın körmedim
- 4- Kimge canımni esir itdim ki canım katlıga
Gayr sarı hulk-u lutf-i cân-fezâsın körmedim
- 5- Kimge saldı köz kara vü akını ışk içre kim
Kan ara pinhan közüm ak-u karasın körmedim
- 6- Sin vefâ hüsn eholidin kılma tevakku' ey refik
Kim min uşbu haylning hüsn-i vefâsın körmedim
- 7- Ey Nevâyî tövbe andın kılmadım şeyh allıda
Kim bu işte deyr pirining rızâsın körmedim

Ölçü :

Kimge kıldım/bir vefâ kim/yüz cefâsın/körmedim
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1- Kime bir yakınlık gösterdim de yüz incitiş görmedim
Yüz sevgi gösterip de bin acı kötülük görmedim
- 2- Kime başımı adadım da başımı kesmek için
Her yandan yüz bin incitiş kılıcı çektiğini görmedim
- 3- Kime gönlüm sevgisini, bağlılığı açıkladı da
Her yakınlığa karşı ceza olarak yüz incitiş görmedim
- 4- Kime canımı tutsak ettim de canımı almak için
Benden yüz çevirdiğini başkasına can bağışladığını görmedim
- 5- Kime gözüümün akını karasını aşk içinde saldım da
Sonra gözüümün akını karasını kan içinde görmedim
- 6- Ey arkadaş sen güzelden yakınlık umma
Ben bu sürünün yakınlığını görmedim
- 7- Ey Nevâyi ben şeyhin önünde tövbe etmedim
Bu işte manastır pirinin onayını da görmedim.

Kimge: kime, kimseye. Çağatay ağzında "ge" eki, Anadolu Türkçesinde "e" karşılığıdır. kim-e/kim-ge..

Körmedim: görmedim. Anadolu Türkçesinde "görmek", Çağatay Türkçesinde "körmek".

Cefâsın: cefasını. bu söyleyiş biçimi divan şiirinde yaygındır.

Közgürüp: gösterip, göstererek. **Közgürmek:** göstermek.

Ming: bin. Asya Türkçesiyle Anadolu Türkçesi arasında m/b seslerinde sürekli dönüşme vardır.

Başımın: başımı, Anadolu Türkçesinde "ı" sesinin karşılığı Çağatay Türkçesinde "nı" biçimindedir, sözcüğün sonuna gelir.

Başım kasdığa: başımın kasdına, başımı almak için, başımı kesmek için. Anadolu ağzında "kasd etmek" eyleminin Çağatay ağzında da geçerliliği var, bundan dolayı "kasdığa"dan anlaşılan "kasdına"dır.

Her tarafdın: her taraftan, her yandan. **tarafdın:** taraftan, yandan.

Yüz tümen: yüzbin, yüz kez onbin. tümen: bin, onbin.

Könglüm: gönlüm, asya Türkçesine "ng", "nğ" sesi Anadolu Türkçesinde "n" ile karşılır. Bu özellik bir de eski "ke" harfinin Türk diline aktarılışından doğuyor.

Vefaga: vefaya, "ga" eki "na" ekini karşıladığı gibi sözcüğün sonuna gelen "ye", "ya" takılarını da karşılar.

Ak-u kara: ak ile kara. bu dizinin yorumu şöyle: kime gözümün akını karasını esirgemedim, sevgi yolunda verdimse, ondan gözümü esirgemedimse, acıdan gözlerime kan doldurdu, gözlerimin akının karısında seçemez oldum, kanın içinde.

Hüsn ehlidin: güzelliği olandan, güzelden, "hüsn ehli/güzel, güzelliği olan, güzellikten anlayan".

Haylning: sürünün. **Hayl:** sürü, topluluk.

Uşbu: işte bu, işbu.

Tevakku: umuş, bekleyiş, dileyiş.

Allıda: önünde, karşısında, katında. Son dizelerin yorumu şöyle: ey Nevâî, şeyhin önünde verdiğil sözden dönerek boyun eğmedim, ancak manastır başpapazının da böyle bir işi uygun bulduğunu görmedim.

- 1- *Lebing meyi hevesidin müdâm yıglarmun*
Piyâle dik boluban telh-kâm yıglarmun
- 2- *Gamung tünide küyüp şem'i dik seherge digin*
Özüme uykunı eylep harâm yıglarmun
- 3- *Özümini her nimege kündüz eylerem meşgul*
Garib hâlîme çun boldu şâm yıglarmun
- 4- *Tarıktı çerh yıgımdın meger ki bilmes idi*
Ki derd-i hecr zamânın tamâm yıglarmun
- 5- *Hayâl ile anga dip dem-be-dem selâmumu*
Birip öz özüme andın peyâm yıglarmun
- 6- *Bolup içim tola kan devr ilî nifâkıdın*
Sarıg izâr ile andak ki câm yıglarmun
- 7- *Nevâyyîyâ yana bir lâle-ruh sırâkında*
Közüm yaşın kılıban lâle-fâm yıglarmun

Ölçü :

Közüm yaşın/kılıban lâ/le fâm yığ/larmin
mefâilün feilâtün mefâilün fâ'lün

- 1- *Dudağının içkisini diler boyuna ağlarım
Kadeh gibi üzüntülü olur ağlarım*
- 2- *Üzüntü gecesinde mum gibi sabaha değin yanar
Özüme uykuyu yasak eder ağlarım*
- 3- *Gündüz öte beriyle özümü oyalar
Acınır durumuma akşam olunca ağlarım*
- 4- *Ağlayışından yazgım gücendi oysa bilmezdi ki
Ayrılık acısı dönemi gelince ağlarım*
- 5- *Zaman zaman ona düşle esenlik söyler
Kendi kendime ondan haber verir ağlarım*
- 6- *Çağın halkında ki bozgunluktan içim kan dolar
Sapsarı bir yüzle kadeh gibi ağlarım*
- 7- *Ey Nevâyi gene lâle yanaklının ayrılığından
Gözüm yaşını lâle rengine döndürür ağlarım.*

Açıklamalar, Dil Özellikleri:

Lebing: dudağın, dudağının.

Hevesidin: özleminden, dileğinden, isteğinden, hevesinden. Heves sözcüğünün gerçek anlamı bir nesneye karşı istek duymak, eğilim göstermek, imrenmek bg. dir.

Yıglarmin: ağlarım. *Yıglamak:* ağlamak, gözyaşı dökmek.

Dik: gibi, tek (gibi), tik (gibi), dek (gibi).

Piyâle: kadeh, sağrak, bardak, su içme kabı.

Boluben: olarak. (Bolmak: olmak, Oluban-oluben: olarak.)

Tünide: gecede, karanlıkta.

Gaming tünide: üzüntü gecesinde, üzüntü akşamında, senin ayrılığından doğan üzüntünün gecesinde, karanlığında.

Küyüp: yanıp, yanarak. (Küymek-küyünmek: yanmak, tutuşmak.)

Seherge digin: sabaha kadar, günacağına değin.

Digin: değin, kadar, süresince.

Özümge: özüme, kendime.

Eylep: eyleyip, edip, ederek, eyleyerek.

Nime: nesne, nitekim, bir nesne, hiç biri, hiç bir şey.

Nimege: nesneye, nesneyle, hiç bir şeyle, herhangi bir nesneyle, bir işle, bg: değişik anlamlarda söylenir. Anadolu ağzında "bir işle", "bir nesneyle" karşılığı bu dizede "nimege" deniyor.

Şâm: gece, akşam, karanlık.

Tarıktı: daraldı, darıldı, gücendi.

Yıg: ağlayış, çığlık, toplu, ortada, hazır.

Yıgımdın: ağlayışından böyle oluşumdan, burada bulunuyumdan, sesimden, ağlayışından, çığlığımdan. Dizenin yorumu: çarh (yazgı, dünya, gök) ağlayışından, çığlığımdan dolayı gücendi, incindi, daraldı, oysa benim alınyazım böyledir, günü gelince, bu alınyazısı gereği ağlarım.

Birip öz özümge: kendi kendime vererek.

Birip: verip, vererek. *Birmek:* vermek.

Dip: deyip, söyleyip, diyerek, söyleyerek. Bu dizelerin yorumu şöyle: Düşümde (hayâlimde) sevgiliye her zaman esenlik gönderir (selâm verir) sonra kendi kendime verdiğim selâmın karşılığını alırım. Selâmı kendim veririm, karşılığını da kendim alırım, ortada ne sevgili var ne bir gerçek, düşünle gün geçirir oyalanırım.

Peyâm: sav, bildiri, haber.

Andın peyâm: ondan haber.

Anga: ona.

Devr ili: çağın halkı, çağın insanları, çağın insanı.

Sarıg: sarı, sararmış, solmuş.

İzâr: yüz, yanak.

Andak: gibi, böylece, o kadar, onun gibi, o oranda.

Yana: yine, gene, bir daha.

Lâle-fâm: lâle renginde, lâle renkli.

Fâm: renk, boya.

- 1- Hûri ki mining cânıma âfet tileyiptür
Tûbâ kibi kad birle kıyâmet tileyiptür
- 2- Uşşâk közidin dürr-ü gevher akızurga
Bir bahr-i çefâ kân-ı melâhat tileyiptür
- 3- Lâling meyi kim sorgalı divâne bolupmın
Şirin körünür lik begâyet tileyiptür
- 4- Işking çemenide ni tarâb şâhı ki iktim
Her birisi bir nahl-i nedâmet tileyiptür
- 5- Yüz zerrece ser-geşteligim bolsa ni tang kim
Yüz mihrdin ol şuh ziyâdet tileyiptür
- 6- Bu bağ ara kalmaydur ecel yilidin âzâd
Her gülge ki susen kibi kamet tileyiptür
- 7- Hicrân gamıdın vehm it-ü şükr eyle Nevâyî
Bu lâhza ki vaslıga selâmet tileyiptür

- 1- *Güzel benim canıma kıymak istiyor
Tuba gibi boyuyla evreni yıkmak istiyor*
- 2- *Aşıklar gözlerinden inci dökerek
Bir üzüntü denizi yaratıp güzellik ocağı diliyor*
- 3- *Kızıl dudağının içkisini içince deliye döndüm
Kolay, tatlı görünüyorsa da çok emek istiyor*
- 4- *Sevgi çemenine diktiğim kıvanç fidanının
Her biri bir pişmanlık hurması olma yolunda*
- 5- *Yüzlerce türden dağınıklığın olsa da şaşmamalı
O çapkın sevgili yüz sevgiden daha çoğunu istiyor*
- 6- *Bu bağ arasında kimse ölüm yelinden kurtulamaz
Oysa her gül susam gibi uzamak istiyor⁽¹⁾*
- 7- *Ayrılık acısından sakın ve şükr et ey Nevâyi
Bu sırada kavuşmaya olanak dileme kolaylığı var.*

(1) Açıklamalara bakınız.

Açıklamalar, dil özellikleri:

Mining: benim.

Âfet: yıkım, büyük sıkıntı.

Tileyiptür: diliyor, istiyor. (*Tilemek*: dilemek, istemek.)

Tileyüp: isteyip, dileyip.

Közidin: gözünden.

Akuzurga: akıtarak, dökerek.

Akuzurmak: akıtmak, dökmek.

Bahr-i cefâ: acı çektirme denizi, üstüntü denizi, cefa denizi.

Kân-ı melâhat: güzellik odağı, güzellik madeni, sevimlilik kayna-

ğı.

Sorgalı: içeli (Sormak: içmek)

Lâ'ling meyi kim sorgalı: kızıl dudağının içkisini (şarabını) içeli.

Dizenin yorumu: kızıl dudağının içkisini içeli deliye döndüm, esriyip kendimden geçtim, içimi kolay göründü, oysa içtikten sonra ne çetin, ne güç bir iş olduğu anlaşıldı.

Şirin: tatlı, kolay, yumuşak, elverişli.

Begâyet: pek çok, çetin, güç, kolay olmayan.

Bolupmın: oldum, olmuşum.

Nahl-i nedâmet: pişmanlık hurması.

Nahl: hurma, hurma ağacı, nedâmet: pişmanlık, cayma, sözünden dönme, yaptığını beğenmeme.

Yüz zerrece: yüzlerce, pek çok, yüz kırıntı sayısınca.

Zerre: kırıntı, tozan. (Yüz zerrece: yüzlerce anlamında deyim.)

İşking çemenide: sevginin çemeninde, aşkın çemeninde.

Tarâb: eğlence, sevinç, şenlik, düğün dernek.

Ser-geşte: başı dönmüş, dağınık, dalgın kendinden geçmiş.

Ziyâdet: daha çok, çok olandan çok.

Kalmaydur: kalmaz, kalmayacak.

Ecel yilidin: ecel yelinden, ölüm yelinden.

Gülge: güle. Bu dizelerin yorumu: bu bağda kimse ölüm yelinden kurtulamaz, bu güzellik susam (susen) gibi uzun boylu olmak tileyen güle de kalmayacak.

- 1- Bahâr boldı vü gül meyli kılmadı könglüm
Açıldı gonça ve likin açılmadı könglüm
- 2- Yüzüng hayâli bile vâlih irdim andak kim
Bahâr kilgên-ü kitkenni bilmedi könglüm
- 3- Güm oldı bâğda ağzıng hayâlidin yüz vâ
Ki gonçalar ara istep tapılmıdı könglüm
- 4- Kôzümdê cilve kılur könglüm almak istedi gül
İting iziçe anı kôzge ilmedi könglüm
- 5- Yüzüng nezâreside mest-ü mahv idi ya'ni
Ki gül çağıda zamânı ayılmadı könglüm
- 6- Zamâne gül-bünide gonça diktür il köngli
Alarga şükr ki bâri katılmadı könglüm
- 7- Nevâyî gonça tilep könglüm ağzın itdi heves
Egcrçi tapmadı likin yangılmadı könglüm.

Ölçü :

*Açıldı gon/ca ve likin/açılmadı/gönlüm
mefâilün feilâtün mefâilün fâ'lün*

- 1- *Bahar oldu da güle yönelmedi gönlüm
Açıldı gonca açılmadı gönlüm*
- 2- *Yüzünün hayaliyle öylesine şaşırmışım ki
Bahar geli gitti de anlamadı gönlüm*
- 3- *Bağda şaşmış yolunu yitmiş ağzının hayaliyle
Goncalar arasında bulunmak istemedi gönlüm*
- 4- *Gül gözümden gülüp oynadı gönlümü almak istedi
İtin izi kadar da değer vermedi ona gönlüm*
- 5- *Yüzüne bakınca öylesine esridi kendinden geçti ki
Gül çağında bile kendine gelip ayrılmadı gönlüm*
- 6- *Halk gönlü çağın gül ağacında bir gonca gibidir
Çok şükür onlara katılmadı gönlüm*
- 7- *Nevâyi gonca dileyerek gönlüm ağzını özledi
Onu bulamamışsa da aldanmadı gönlüm.*

Bahâr boldı: bahar oldu, ilkyaz geldi. *Vû:* ve.

Gül meyli kılmadı: gül aramadı, gül istemedi, güle yönelmedi.

Meyil kılmak: istemek, yönelmek, eğilim göstermek.

Likin: lâkin, ancak, oysa buna karşın.

Kilgen-ü kitkenni: gelip gittiğini.

Bilmedi: anlamadı.

Güm olmak: yitmek, batmak, görünmez olmak.

Güm: yitik, batık, görünmeyen. dizedeki anlamı "şaşırdı, yolunu bulamaz oldu, yitti" biçimindedir.

İstep tapılmadı: bulunmak istemedi.

Tapılmak: bulunmak.

İstep: isteyip, isteyerek. deyim olarak "istep tapılmak/bulunmak istemek", "istep tapılmamak/bulunmak istememek".

İting iziçe: it izi kadar, it izi değerinde.

Yüzüng nezâreside: yüzüne baktığında, yüzünün görünüşünde, yüzünü görünce.

Mest: esrik.

Mest-ü mahv: esrik ve yokolmuş, yitmiş.

Gül-bün: gül ağacı, gül dalı, gül fidanı.

Diktür: gibidir.

Alar: onlar, *alarga:* onlara.

- 1- Cevr okın hâk-ı tenimga urma köp
Kökke bu tofrağını savurma köp
- 2- Işkdın besdür manğe örntenme kim
Hecc berkı birle hem küydürme köp
- 3- Yüzige ey köz çu yok tâb-ı nazar
Bes anıñ sarı bakıp tilmürme köp
- 4- Nûş-i lâ'lingdin eger cân istedim
Bu günâh üçün mini öltürme köp
- 5- Dâyimâ resm-i mahabbet bar imiş
Bizni uşbu cürm üçün yazgurma köp
- 6- Vaslga çün yok nihayet cüz fîrâk
Bes vefâ ehlin kaşındın sürme köp
- 7- Hiç iş olmas ayru Hakın emridin
İlticâ mahlukka kiltürme köp
- 8- Ey gedâ çün şey'ü li'llah diding öt
Eyleben ibrâm bakıp turma köp
- 9- Tut gedâlığını Nevâyi mugtenem
Şâhlar allıda baş indürme köp.

Ölçü :

Cevr okın hâ/ki tenimga/urma köp .

fâilâtün

fâilâtün

fâilün

Kaynak: *Agâh Sırm Levend, Ali Şir Nevai, 1965-1968, 4 cilt.*

- 1- *Acı okunu gövdemün toprağına-saplama çok
Bu toprağımu göğşe savurma çok*
- 2- *Aşktan yanmak bana yeter artık
Ayrılık şimşeğiyle de yakma çok*
- 3- *Yüziüne bakmaya sende güç yoktur ey göz
Artık onun çevresine özlemle bakma çok*
- 4- *Kızıl dudağını içerek can bulmak istedim
Bu suç yüzünden beni öldürme çok*
- 5- *Her zaman sevgi töresi varmuş
Bizi bu suçtan dolayı suçlama çok*
- 6- *Kavuşma olanağı kalmadı ayrılıktan başka yok
Artık yakınlık göstereni karşından kovma çok*
- 7- *Tanrı buyruğu dışında olacak iş yoktur
Yaratıklara sığınma çok*
- 8- *Ey yoksul "tanrı için ver" dedin
Artık üsteleyecek bakıp durma çok*
- 9- *Ey Nevâyi yoksulluğunu büyük bir kazanç bil
Şahlann önünde başını eğme çok.*

Açıklamalar, Dil özellikleri:

Cevr: acı çektirme, üzme, acı, üzüntü.

Cevr okın: üzüntü oku, acı çektirme oku. Acı veren, üzüntü salan ok.

Hâk-i tenimga: gövdemın toprağına, tenimin toprağına.

Urma: vurma, köp. çok, urma köp. vurma çok.

Kökke: göğ.

Toprağını: toprağını.

Işkdın: aşktan. Anadolu ağzında "dan", Çağatay ağzında "dın" biçiminde söylenir.

Örtenmek: yanmak.

Besdür: yeter, elverir, uygun gelir, uyar.

Manğa: bana.

Hecr berkı: ayrılık şımşığı.

Küydürme: yakma (küydürmek: yakmak.)

Tâb-ı nazar: bakış gücü, bakış ışığı, göz parlaklığı, göz nuru.

Yüzige: yüzüne.

Sarı: çevre, anınğ sarı: onun çevresi, onun yöresi.

Tilmürmek: özlemek, özleyerek bakmak.

Nuş-i lâ'ling: kızıl dudakını içme, kızıl dudakını bir içki gibi (şarap gibi) içmek.

Mini: beni.

Bar: var, bar imiş: var imiş, varmış.

Yazgurmak: suçlamak, *yazgurma*: suçlama.

Cüz: başka, ayrı, öte.

Kaşıngdın: karşıdan, (kaşı: karşı.)

Kültürmek: sığınmak (*kiltürme*: sığınma.)

Şey'u li'llah: tanrı için, tanrı yolunda.

Öt: ses

Eyleben ibrâm: ibram eyleyerek, direnerek.

İbrâm: üsteleme, sözünde diretme, üstüne varma.

Muğtenem: kazanç, ganimet, alınmış, ele geçirilmiş, kazanılmış.

Allıda: önünde, karşısında, katında.

İndürmek: eğmek, bükmek.

Hamdi

Gerçek adı Hamdullah Hamdi Akşemseddinoğlu'dur. 1449 - 1503 yılları arasında Göynükte yaşamıştır. Divan şiiri geleneğinin bütün türlerinde ürün veren Hamdi özellikle "Hamse"siyle ün kazanmıştır. Yapının dili, içerdiği öz Türkçe sözcükler, söyleyiş kolaylığı, duygusal genişlik başlıca özelliğidir. Yusuf ile Zeliha, Leylâ ile Mecnun, Tuhfetu'l-Uşşak (Sevenlerin Armağanı), Kıyafetname, Mevlid gibi beş bölümden oluşan "Hamse"si dışında bir de "divan"ı vardır.

- 1- Gel ey peri kim bugün azm-i sebze-zâr idelüm
Şarâb-ı köhne ile ayş-i nevbahâr idelüm
- 2- Binâ-yi ömri harâb itmeden hücûm-i eccl
Esâs-i sohbet-i nevrûzi üstüvar idelüm
- 3- İçüb çemende lebün gibi bâde-i gül-gun
Bu aklı fikri saçun gibi târmâr idelüm
- 4- Çü pîr-i meykede kıldı salâ-yi meyhâne
Ayâğına varalum varluğı nisâr idelüm
- 5- Bu demde ârif olan mest-i câm olur Hamdi
Humâri olmayanun adını himâr idelüm.

Ölçü :

Şarâb-ı köh/ne ile ay/şi nevbahar/idelüm
mefâ'ilün feilâtün mefâ'ilün feilün

Kaynak: Prof. Fahir İz. AGY.

- 1- *Ey sevgili gel bugün yeşil çemene gidelim
Eski şarapla bahar içkisini içelim*
- 2- *Ölüm saldırısı yaşamın yapısını yıkmadan
İlkbahar sohbetinin temelini pekiştirelim*
- 3- *Çemende dudağın gibi gül rengi şarabı içerek
Bu aklı, düşünceyi, saçın gibi darmadağın edelim*
- 4- *İçki içilen yerin önderi içmeye çağırdı
Gidelim nemiz varsa ayağına saçalım⁽¹⁾*
- 5- *Ey Hamdi bu dönemde bilge olan kadehin sarhoşu olur
İçip başı ağrımayanın adına eşek diyelim.*

(1) "Ayağına varalum varluğı nisâr idelim" dizesinde geçen "ayağına" sözcüğü iki anlamlıdır. Biri içki kabı, kadch, önceki bildiğimiz "ayak". Ozan, varalım nemiz varsa bize içki sunduğu kadch için verelim, saçalım dediği gibi, gidelim nemiz varsa ayaklarına saçalım da diyor. Burada iki ayrı anlamı olan bir sözcüğün kullanılmasıyla "tevriye", "iyham" denen söz sanatları uygulanmış.

Dil özellikleri:

Azm-i sebze-zâr: çemene, yeşil olan alana yönelme, gitme.

Zebze-zâr: yeşil alan, çemen, çayır, gezi yeri.

Azm: bir yere yönelme, bir yana gitme.

Şarab-i köhne: eski şarap. Divan şiirinde, etkisi çok, tadı güzel sayıldığından "eski şarap" önemli bir kavram niteliğindedir.

Ayş-i nevbahâr: yazbaşı içmesi, yazbaşı, ilkbahar gelince düzenlenen içkili toplantı. Eski İran inançlarına göre, ilkbaharı içkili törenler düzenleyerek kutlama geleneği vardı.

Târmâr: dağıtma, dağılma, darmadağın olma.

Târmâr etmek: dağıtmak, darmadağın etmek.

Pir-i meykede: içki içme yerini yöneten, onun başında bulunan en yaşlı, en çok görmüş geçirmiş kimse. İçki içenlerin önderi, başı.

Salâ-yi meyhâne: meyhaneye çağrı.

Salâ vermek: çağırmak, bir yere gelinmesi için seslenmek.

Amasya'da doğdu, doğum yılı bilinmiyor. 1506 da gene Amasya'da öldü. Babası kadıydı, bu nedenle iyi bir öğrenim gören Mihri Hatun Arap, Fars dillerini öğrendi. Çağının geleneğine uyarak Arap-İran ozanlarının yapıtlarını okudu. Mihri Hatun, bir kadın olmasına karşılık, derjüncelerini, duygularını yaşadığı toplumun üstüne çıkarak açıklayan, kadınlığının bütün özlemlerini şiirlerinde yumuşak bir söyleyişle dile getiren bir ozandır. Kimi kaynaklar, onun, Necati'ye özendiğini ileri sürer-ken de bu pek yerinde değildir. Mihri'nin kadınca duyguları, bu duyguları bir örkek söyleyişle dilegetirishi divan şiirinde ilk görülen bir olaydır. Dili akıcı, söyleyişi duygulu, yumuşak olan Mihri'nin ikiyüz dolayında gazeli vardır. XV. yy. şiirinin önemli bir kişisi olan bu ozanda yer yer tasavvuf kavramları görülürse de yaşamla ilgili izlenimleri, özlemleri ağır basar.

- 1- Bîçâre gönül bilmezem âvâre nedendür
Dermânı nidür bilsem ana çâre nedendür
- 2- Her dem felegün cevri ile yâr cefâsı
Bilmem ki bu bed-baht-ı siych-kâre nedendür
- 3- Çeşmi bana vaslını harâm eyledi yârün
Ben kanı helâl itdüm o hun-hâre nedendür
- 4- Can bûlbûli nâlân ola gülzâr-i hadinde
Daim viresün bûseni ağıyâre nedendür
- 5- Mihri çeke hep cevrüni lütfün göre ağıyâr
Devlet ana zillet bu cefâ-kâre nedendür

Ölçü :

Devlet a/na zillet bu/cefâ-kâre/nedendür
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün

Kaynak: Ün. TY. 1994 Divan.

- 1- *Mutsuz gönül, bilmiyorum, böyle başı boş nedendir
Dermanı nedir bir bilsem ona çare nedendir*
- 2- *Her zaman yazgının acısı, sevgilinin üzüntüsü
Hep bu mutsuz bahtı karaya gelir bilmem nedendir*
- 3- *Gözü, sevgiliye kavuşmayı, bana yasakladı
Ben kanımı halal ettim o kan içiciye nedendir.*
- 4- *Yanağının güllüğünde can bülbülü inlesin de
Sen boyuna yabancılara öpücük veresin nedendir*
- 5- *Mihri hep acını çeker, tadını yabancılar çıkarır
Mutluluk yabancıya, mutsuzluk acı çekene nedendir.*

Dil Özellikleri:

Bed-baht-ı siyeh-kâr: kara yazgılı mutsuz, alnının yazısı kara, umduğunu bulamamış.

Huh-hâr: kan içici, kan içen.

Devlet: yücelik, ululuk, mutluluk.

Zillet: düşkünlük, mutsuzluk, aşağılık.

Cefâ-kâr: acı çektiren, üzüntü veren. Burada karşıt anlamda, acı çeken, üzüntüye katlanan, üzülen demektir.

Dizenin yorumundan, cefâ-kâr sözcüğünün XV. yy.da da değişik, karşıt anlamda söylendiği görülüyor.

Edirne'de doğdu, doğum yılı bilinmiyor. 1509 da İstanbul'da öldü. Gerçek adı İsa'dır. Kimi söylentilere göre varlıklı bir kadının tutsaklığından kurtarıp okuttuğu bir kimsedir. İyi bir öğrenim görmüş, sonra Kastamonu'ya gitmiş. Şiirlerinin yazısının güzelliği nedeniyle Fatih Sultan Mehmed'in ilgisini çekmiş. Bunun üzerine "divan katibliği" göreviyle İstanbul'a atanmış. Fatih'in ölümünden sonra II. Bayezid'in de gönlünü kazandı, sultanın büyük oğlu Şehzade Abdullah'ın "divan kâtibi" olarak Karaman'a gönderildi.

Necati dilinin akıcılığı, yumuşaklığı, duygularının derinliği, şiir yeteneğinin üstünlüğü nedeniyle divan şiirinin kurucularından biridir. Şiirlerinde sevgi konusu ağır basar. Bu sevgi tasavvuf konularını içeren, öte-ötrene yönelik bir sevgi değil, yaşanan olaylardan kaynaklanan doğal bir eğilim niteliğindedir. Necati'nin, çağına göre, dili durudur, yabancı sözcükler, çağdaşlarına oranla, şiirlerinde az yer tutar. Ona bir uyum ozanı niteliği kazandıran da dilinin duruluğu, duygularının açıklığı, söyleyişinin kolaylığı, yumuşaklığıdır. Necati, başta Fuzuli olmak üzere, kendinden sonra divan ozanlarının çoğunu etkilemiş, divan şiirine yön vermiştir. Bir bakıma divan şiirinin genel kavramlarını, dilini biçimlendiren, içeriğini oluşturan Necati'dir. Şiirlerinde içtenlik, ince duygularla donatılmış bir derinlik egemendir. Yer yer kullandığı tasavvuf kavramları bile, okuyucuda yaşanan bir gerçekten kaynaklanan duyular izlenimi uyandırır. Necati'nin bütün şiirlerinin toplandığı "Divan 1963"ı basılmıştır.

- 1- Çıkalı göklere âhum şereri döne döne
Yandı kandil-i sipihrün cigeri döne döne
- 2- Ayağı yir mi basar zülfüne berdâr olanın
Zevk-ü şevk ile virür cân-ü seri döne döne
- 3- Şâm-ı zülfünle gönül Mısır harâb oldu diyü
Sana iletdi kebûter haberi döne döne
- 4- Sen durub raks ideşün karşuna ben boynum eğem
İne zülfün koca sen sîm-beri döne döne
- 5- Kâ'be olmasa kapün ay ile gün leyl-i nehâr
Eylemezlerdi tavaf ol güzeri döne döne
- 6- Sen olasın diye yir yir asılub âyineler
Gelene gidene eyler nazarı döne döne
- 7- Ey Necati yaraşur mutribi şeh meclisinün
Raks urub okuya bu şi'r-i teri döne döne

Ölçü :

Çıkalı gök/lere âhum/şereri Dö/ne döne
feilâtün feilâtün feilâtün feilün

- 1- *Ahımın kıvılcımı göklere çıkahı döne döne
Göğün kandilinin ciğeri yandı döne döne*
- 2- *Saçına asılanın ayağı yere değer mi
Sevinçle kıvançla verir başını canını döne döne*
- 3- *Saçının gecesinde gönül Mısır'ı yıkıldı diye
Güvercin sana haberi ulaştırdı döne döne*
- 4- *Sen oynayıp durasın, ben karşında boynumu bükeyim
Saçın da gümüş göğsünü kucaklasın döne döne*
- 5- *Senin kapın Kâ'be olmasa ayla güneş gece gündüz
O geçit yerini dolaşıp durmazdı döne döne*
- 6- *Sen misin diye aynalar yer yer asılır
Gelene geçene bakar döne döne*
- 7- *Ey Necatî Padişah toplantısında çalgıcının
Bu yeni şiiri oynayıp okuması yaraşır döne döne.*

Dil özellikleri:

Âhum şereri: ahımın kıvılcımı, ah diye çıkardığım iniltinin yakıcı kıvılcımı.

Kandil-i sipihr: göğün kandili, göğün ışıldağı. Bu dizede güneş. Güneşin gökyüzünde döne döne ışık saçması, özünün akkor oluşu ozanda böyle görüntü yaratıyor.

Zülfüne berdâr olanın: darağacına asılır gibi zülfüne asılanın ayağı yere basmaz. İple döne döne salınır, canını başını seve seve, kıvanç duyarak verir. Bu sevinç sevgilinin zülfüne sarılma, kavuşma nedeniyledir.

Şam-ı zülfünle: zülfünün karanlığı ile, zülfünün gecesiyle. eski bir söylentiye göre, mısır ülkesi batacak olmuş, bu olayı sezen bir güvercin peygamberlerden birine gelip, başının üstünde döne döne uçarak bildirmiş.

Karşuna ben boynum eğim: ben, karşında boynu bükük duruyım.

Leyl-ü nehâr: gece ile gündüz. Leyl: gece, nehâr: gündüz.

Tavaf: dolaşma, Kâ'be'nin çevresinde, kurban bayramında, din törenleri düzenleyen dönme.

Güzer: geçit, geçiş, gelip geçme yeri.

Sen olasın: Sen misin yoksa (Aynalar, yer yer asılarak sen misin diye gelene geçene bakarlar. Aynadan aynaya yansıyan görüntüler seni arar, ondan dolayı gelip geçene bakar.)

Mutrib: çalgıcı.

Şeh meclisi: şahın, padişahın düzenlediği çalgılı toplantı.

Şîr-i ter: yeni şiir, özgün şiir.

- 1- Sevdî yine dil can ile cânân olacağı
Bî-çâre bilür derdine derman olacağı
- 2- Gün yüzi tulu' eyleyicek subh-i safâdan
Bes bellü idi âfet-i devrân olacağı
- 3- Dil leblerinin şevkî ile düşdi şarâha
Sâki içelüm sun berü ol kan olacağı
- 4- Dil zülfüne tolaşdı didüm nâz ile didi
Benzec ki yine geldi perîşân olacağı
- 5- Genc-i ruhi katında gönül hâlini anma
Billâhi Necati ko şu vîrân olacağı

Ölçü :

*Gün yüze/tulu'eyle/yicek subh-i/safâdan
mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün*

- 1- *Gönül gene candan sevdi şu sevilesi güzeli
O mutsuz, derdini nenin gidereceğini, bilir*
- 2- *Yüzü mutluluk sabahından güneş gibi doğunca
Belliymi güzelliğiyle ortalığı alt üst edeceği*
- 3- *Gönül dudaklarının özlemiyle içkiye verdi kendini
Ey içki dağıtan, yakın gel, sun şu kan olacağı*
- 4- *Gönül saçma dolaştı dedim, nazlanarak dedi ki
Gene darmadağın olacağı gün geldi demek*
- 5- *Yanağının gömüsüne karşı gönülin adı mı olur
Necati, tanrı adına, bırak şu yıkılasıcağı.*

Dil özellikleri:

Can ile cânân olacağı: candan sevilesiyi, can ile sevgili olacak olanı, canla anlaşıp sevişecek olanı. Ozan "can" ile "cânân" sözcükleri arasında, ses uyumundan yararlanarak bağlantı kuruyor. Gönül canla, o sevgili olacak kimseyi, güzeli sevdi. Bir anlamı, gönül o sevgiliyi canla başla sevdi, öteki anlamı ise gönül, canın sevgilisi olacak olanı sevdi, beğenimdedir. Canın sevdiğine "cânân" denmesi iki kavramı yanyana getiriyor.

Bi-çâre: mutsuz, yardımcısız. Bu dizede cânân sözcüğü canın anlamına derman olacak bir nesne anlamındadır.

Afet-i devrân: güzelliğiyle çağın altını üstüne getiren, çağı, içinde bulunduğu toplumu, güzelliğiyle sarsan.

Tulu etmek: doğmak, ay'ın, güneşin doğuşu.

Subh-i safâ: esenlik sabahı, esenliğin doğuş süresi.

Genc-i ruhi: yavaşının gömüsü, yavaşının definesi, yüzünün değerli varlığı, güzellik.

Gönül hâli: gönül durumu. "Gönül hâli" sözcüğü, yazmalarda deyiştir. Kiminde "gönül hâlini anma" sözleri, ey gönül onun durumunu sorma ya da gönlün ne durumda olduğunu anma, sorma anlamındadır. Kimilerindeyse "ey gönül, onun yüzünde çıkan benlerin adını etme" anlamını içerir biçimdedir. Bu değişiklik, eski harflerde "h"nin noktalı, noktasız oluşundan kaynaklanıyor. Burada, "hal" sözcüğünden "durum" anlamını çıkarmak, dizenin yapısına daha uygun düşüyor.

Billâhi: Tanrı için.

- 1- Dime kim yârda yok cev-r-ü cefâdan gayri
Ne diler-sen bulınur mihr-ü vefâdan gayri
- 2- Beni ağlan beni kim üstüme gelmez olıcak
Bir avuç toprak atar bâd-i sabâdan gayri
- 3- Ne belâdur bu ki hâl-ü hatun aşüftelcri
Çeke hecr âteşini bunca belâdan gayri
- 4- Dûd-i âhum ne aceb göklere tutsa yüzini
Aşıkın kimisi var ola hudâdan gayri
- 5- Ne garâz eyleyc uşşâk visâlün varken
Ne murâd idinc bimâr devâdan gayri
- 6- Ol elif kametinile kaşuna ra diyeli
Gönlümi cileyemez kimse buradan gayri
- 7- Yüzine tutsa Necâti ne aceb haclet elin
Nesi var yüze gelür dest-i duâdan gayri.

Ölçü :

Ne diler-sen/bulınur mihr/-ü vefâdan/gayri
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'lün

- 1- Sevgili de incitmeden üzmeden başkası yok deme
Onda sevgiden yakınlıktan başka ne dilersen bulunur
- 2- Beni ağlayın beni ki, üstüme, gelmeyecek
Bir avuç toprak atmak için tan yelinden başkası
- 3- Ne acıdır yanağında ki bene, tüylere tutulanlar
Bunca yıkımdan başka bir de ayrılık ateşine yanalar
- 4- Ahımın dumanı yüzünü göklere tutsa ne var şaşacak
Aşkın tanrıdan başka kimi var
- 5- Sana kavuşmadan başka, aşıkların ereği, ne olsun
Hastanın sağlıktan başka ne dileği olur
- 6- Boyuna "elif" kaşına "ra" diyeli
Gönlümü bu'ra"dan başkası eğleyemez oldu⁽¹⁾
- 7- Necati, utancından elini yüzüne tutsa ne var
Yalvarış yakarış için elini açmaktan başka yüze gelir nesi var...

(1) Açıklamalara bakınız.

Dil özellikleri:

Cevr-ü cefâ: acı çektirme ve üzme. Cevr-ü cefâ sözcüklerinin anlamları birbirine yakındır. Birini üzme, incitici nitelikte baskı altına alma, üzme, incitme, sıkıntıya sokma bg. değişik anlamlarda söylenir. Bu dize de "cevr-ü cefâ"yı "incitme-üzme" anlamında yorumladık, okuyucu kendi beğencine göre öteki anlamlardan birini seçebilir. Divan şiirinin en yaygın kavramları arasında bulunan "cevr-ü cefâ" birleşiminin kesin, değişmez bir anlamı yoktur.

Mihr-ü vefâ: sevgi ve yakınlık, birine karşı sevgi ve yakınlık gösterme. Mihr sözcüğü "güneş" "aydınlık", "parlaklık" anlamlarını içerdiği gibi "sevgi" karşılığı da söylenir. "Vefâ" sözcüğü ise "bağlılık", "sözünde durma", "yakınlık gösterme", "ilgilenme" bg. anlamları içerir. **Beni ağlan:** beni ağlayın, bana acıyın. XV.yy. Anadolu Türkçesinin bir söyleyiş özelliğidir bu.

Üstüme gelmez olıcak: üstüme gelmeyecek, "tan yelinden başka üstüme bir avuç toprak atmak için gelen olmayacak". Burada "üstüme" sözcüğü biri "bana doğru gelme", öteki "mezarımın üstüne" gibi iki ayrı anlamdadır. İkinci anlam yoruma daha yatkındır. Bu şiir, Divan yazımında, başta Fuzuli olmak üzere, birçok ozanı etkilemiştir.

Hâl-ü hat: yüzde çıkan benle tüy, ayva tüyü, sakalın ilk belirtileri.

Aşûfte: tutkun, gönül vermiş düşkün.

Dud-ı âh: ahın dudamını, ahın tütününü.

Garâz: düşünce, erek, varılmak istenen yer, uygulanmak istenen düşünce.

Murâd idine: isteye, dileye (murad edinmek/istemek, dilemek, eder edinmek).

Bimâr: hasta, sayrı (sayrının sağlığa kavuşmaktan başka ne gibi bir dileği olabilir.)

Ne garâz eyleye uşşâk: aşıklar, sevenler neyi dilesinler, neyi istesinler, neyin ardınca gitsinler.

Elif kamet: Elif, Arap yazısında, yukardan aşağı düz bir çizgi biçiminde yazıldığından güzelin, sevgilinin boyuna benzetilir. Bu nedenle kamet (boy) ile elif arasında bir bağlantı kurulur. "Ra" ise, gene, Arap yazısında, biraz eğik, kıvrıkça bir harftir, o da sevgilinin kaşına benzeti-

bu dizide ozanın söylediği şu: ey sevgili, senin düzgün boyuna "e-
lif" yay gibi eğik kaşına da "ra" diyeli bu "ra"dan başka gönlümü eğle-
yen olmaz".

Ancak burada geçen "bu radan" sözlerinde oyun var. O da şöy-
le. Bu "ra" harfinden anlamında "bu radan", öteki "buradan", bu yerden
anlamında. Ozan bu "ra"dan ile "buradan" sözcükleri arasında, ses ben-
zerliğine dayanarak bir söz oyunu yapıyor.

Haclet elin: utanç elini, utanıldığında elin yüze tutulması, utana-
ran ellerini yüzüne götürmesi.

Dest-i duâ: yakarış eli, yalvarış eli, yakarmak için elin göğe doğ-
ru kaldırılması.

- IV -

- 1- Bugün hüsnün zemânidür öpül ömrüm kocul cânum
Güzellik çünkü fânidür öpül ömrüm kocul cânum
- 2- Öpülmekden çü kan olmaz koculmakdan ziyan olmaz
Güzellik câvidân olmaz öpül ömrüm kocul cânum
- 3- Sarılmak bir hidayetdür koculmak hod sa'detdür
Bilürsüz buse âdetdür öpül ömrüm kocul cânum
- 4- Geçer kalmaz zemandur bu güneş gibi ayandur bu
Vefâsı yok cihandur bu öpül ömrüm kocul cânum
- 5- Bakub serv-i bülendüne nazar kıl kendü kendüne
Necati derd-mendüne öpül ömrüm kocul cânum

Ölçü :

Bugün hüsnün/zemânidir/öpül ömrüm/kocul cânum
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1- Bugün güzelliğinin çağdır öpül ömrüm kocul canım
Güzellik geçicidir öpül ömrüm kocul canım
- 2- Öpülmekle araya kan girmez koculmakla da yıkım olmaz
Güzellik de sürekli kalmaz öpül ömrüm kocul cânım
- 3- Sarılmak doğrusunu yapmaktır koculmak mutluluktur
Bilirsiniz öpücük bir alışkanlıktır öpül ömrüm kocul canım
- 4- Bu dönem geçer böyle kalmaz güneş gibi apaçıktır bu
Sözünde durmayan bir evrendir bu öpül ömrüm kocul canım
- 5- Uzun servi gibi boyuna bak kendi kendine bir göz at
Seni sevip derdlenen Necatî'ye öpül ömrüm kocul canım.

Dil özellikleri:

Kocul: sarıl, seviş, sarmaş dolaş ol.

Canum: sevgilim, canım.

Câvidan: uzun süre kalan, ölümsüz, sonsuz, sınırsız.

Öpül ömrüm: ey ömrüm olan, varlığım olan sevgili öpül, kendini öptür, öp-öpül... Sevilen bir kimseye "ömrüm", "canım" demek sevgide içtenliği, duygusallığı dile getiren birer sesleniş biçimidir.

Hidâyet: doğru yol, doğruluk yolu, yapılması uygun görülen. Anlam genişlemesiyle, mutluluk, kıvançlı olma durumu.

- 1- Sözi candan gelen yârun leb-i handânını buldum
Sözümü can ile dinlen ki sözün canını buldum
- 2- Gam-ı cânâneye can virmek ile kurtılır gönlüm
Bihamdillâh ki ölmedin gamun dermânını buldum
- 3- Belâ yolında Mecnun'un önine kim gelür amma
Becid sa'y eyledüm ardınca oldum yanını buldum
- 4- Bana ser-nâme-i ıskıyle ta'n itmen ki birkaç gün
Gönül eğlencesi mihr-ü vefâ destânını buldum
- 5- Nasihat-nâmeyi gördüm benüm derdümünden oy virmez
Necati'nün kara yazulı bir divânını buldum

Ölçü :

Sözi candan/gelen yârun/leb-i handâ/nını buldum
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1- Sözü candan gelen sevgilinin gülen dudağını buldum
Sözümü can ile dinleyin ki sözün canını buldum
- 2- Gönlüm sevgilinin üzüntüsü yolunda ölmekle kurtulur
Tanrıya şükür ki ölmeden bu üzüntüyü gidereni buldum
- 3- Büyük yıkım yolunda Mecnun'u geçecek kim olabilir
Oysa ben çok çalıştım ardınca gidip yanına vardım
- 4- Beni aşkın başlangıcında suçlamayın birkaç gün
Gönül eğlencesi sevgi ve sözünde durmanın destanını buldum
- 5- Öğüt kitabını gördüm benim derdime yaramaz
Ben, Necati'nin kara yazılı şiir dergisini buldum.

Dil özellikleri:

Leb-i handân: gülen dudak, gülümseyen dudak.

Can ile dinlen: can ile dinleysin, can kulağı ile dinleysin.

Dinlen: dinleyin, kulak verin.

Gam-ı cânâne: sevgiliyi özlemeden, ona kavuşmak isteğinden, onu sevmekten dolayı çekilen kaygı, acı, üzüntü, bunalımlı durum.

Bihamdillah: Tanrıya şükür, tanrı'ya şükürler olsun. Şükür sözcüğü, bir iyilik, bir yardım karşısında duyulan eğilimdir, günlük dilimizde geçen "teşekkür" de bundan türemiştir. Gerçek anlamı "borç" "ödünç" almak, birine borçlu olmaktır.

Ölmedin: ölmeden, ölmeden önce.

Belâ yolında: büyük acılara düşme konusunda, büyük yıkıma uğrama konusunda.

Mecnun: sevgi yolunda acı çekmeyi iş edinmiş, küçükken sevdiği Leylâ adlı kızla arasında geçen dayanılmaz acılara katlanmasıyla ün almış bir Arap genci. Bir Arap halk öyküsünün erkek kahramanı.

Becid: hızlı, çok durmaksızın.

Sa'y eyledüm: çalıştım, uğraştım.

Yanını buldum: yanına vardım, ona yaklaştım, onunla yanyana geldim, eşit oldum.

Ser-nâme-i ışk: sevgi kitabının başlığı, sevginin başlangıcı.

Ta'n itmen: kınamayın, suçlamayın.

Nasihat-nâme: öğüt kitabı, eğitim kurallarını konu edinen yazı.

- 1- Nice kâkûl nice mû sünbül-i hoş-budur bu
Dil-i uşşâkı perîşân edici budur bu
- 2- Ne gönül kodı ne göz zülf-ü ruh-ü ârız-ı yâr
Oda yanmaz suya batmaz nice câdudur bu
- 3- Umarın haşrde can oynadüğumdan duyalar
Mâh-rûlar diyeler birbirine odur bu
- 4- Gözümün pençerisin yapmağa hükm eyledi şer
Ki nigârun harem-i hüsnüne karşudur bu
- 5- Yüri yellerle yellersen yetemezsin ey dil
Anıniçün ki perî şivelü âhûdur bu
- 6- Tenüme ayru urur cânuma ayru sitemin
Tiğ-i hun-rîz-i cefâ-pişeden ayrudur bu
- 7- Yine sihr itdi Necâti nice söz nice gazel
Leb-i dilber sıfatında bir içim sudur bu

Ölçü :

Nice kâkûl/nice mu sün/bül-i hoş-bu/dur bu
feilâtün feilâtün feilâtün fe'lün

- 1- *Bu nasıl kâkûl nasıl saç güzel kokulu bir sünböldür bu
Sevenlerin gönlünü allak bullak eden işte budur bu*
- 2- *Sevgilinin yanağı, yüzü, saçı ne gönül bırktı ne göz
Ateşte yanmaz suda batmaz bir büyüçüdür bu*
- 3- *Umarım kalkım günü yoluna can koyduğumu duyarlar da
Ay yüzlü güzeller birbirine işte o'dur derler*
- 4- *Din yasası gözümlün pençeresini kapatmayı buyurdu
Sevgilinin güzelliğine karşı açılmıştı*
- 5- *Ey gönül yüri, yellerle gidersin de varamazsın
O güzel peri davranışlı bir ceylandır*
- 6- *Gövdemi ayrı canımı ayrı kakarsın
Acı çektirip kan döken kılıçtan ayırdır bu*
- 7- *Necati gene büyü yaptı nice söz nice gazel dedi
Güzelin dudağı gibi bir içim sudur bu.*

Dil özellikleri:

Nice: nasıl, ne biçim, ne nitelikte, nice.

Mû: saç, tüy, kıl. Muy da denir.

Sünbül-i hoş-bu: güzel kokuşlu sünbül.

Bu: koku.

Dil-i uşşâk: aşıkların gönlü, sevenlerin gönlü.

Zülf-ü ruh-u ârız-ı yâr: sevgilinin yanağı, yüzü, saçı.

Arız: yanak.

Ruh: yüz (yanak)

Oda yanmaz suya batmaz: ocakta, ateşte yanmaz, suda batmaz. Eski bir inanca göre cadılar ateşte yanmaz, suda batmaz türden yaratıklarmış.

Can oynamak: can vermek, canını ortaya koymak, yolunda canından geçmek, ölümü göze almak.

Mâh-rular: ay yüzlüler, güzeller. Dizenin yorumu: Kalkım günü (mahşerde, haşrde) ay yüzlü güllerin beni yoluna can koyduğumdan birbirine göstererek, işte odur, güzel yoluna can veren beden diyeceklerini umarım.

Gözümün penceresin yapmağa: gözümün pençeresini kapatmaya. "Yapmak" sözcüğü, XV. yy. Türkçesinde kapatmak, örtmek anlamında söylenirdi. Dizenin yorumu: din yasası, sevgilinin, bakmak, görmek suç sayılan, görülmemesi, bakılmaması gereken güzelliğinin karşı açılmış bir pencere gibi olan gözümün kapatılmasını buyurdu, sevgilinin güzelliğine bakmamı yasakladı.

Harem-i hüsn: güzelliğin saklı olduğu yer, kimsenin girmemesi, görmemesi gereken güzellik yeri.

Yellerle yellersen: esen yellere uyarak gidersen...

Tiğ-i hun-rîz-i cefâ-pîe: acı çektiren kan dökücü kılıç.

Hun-riz: kan döken, kan dökücü.

Cefâ-pîşe: acı çektiren, üzen.

Seçmeler

- 1- Hoş olur sohbet-i mey gicede mehtâb olıcak
Nur saç meclise gel kim dîmişiz mâh sana

Ölçü :

fâilâtün feilâtün feilâtün feilün

*

- 2- Zehi kemâl-i terakki zehi cemâl-i celâl
Ki hüsn sende garib oldu ışık bende garib

Ölçü :

mefâ'ilün feilâtün mefâ'ilün feilün

*

- 3- Dökeyin derd ile göz yaşını cânâ ko beni
İşün ağlatmak imiş seni candan seveni

Ölçü :

feilâtün feilâtün feilâtün feilün

Kaynak: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, *Necati Beğ Divanı*, 1963.

- 1- *İçkili toplantı, içkili söyleşi aylı gecede güzel olur
Gel toplantımıza ılık saç, biz sana ay demişiz.*

*

- 2- *Bu ne gelişme olgunluğu bu ne sarsıcı yüz güzelliği böyle
Güzellik sende sevgi bende şaşılacak duruma geldi.*

*

- 3- *Ey sevgili bırak beni acı çekip göz yaşımı dökeyim
Seni candan seveni ağlatmaya alışmışsın.*

İkinci Sultan Bayezid'in şiirlerinde kullandığı takma addır. 1448-1512 yılları arasında yaşamıştır. Şiirlerinin toplandığı küçük bir divan'ı vardır. Dili yer yer akıcı olmasına karşın seçtiği konular, geleneksel İslam yazgıcılığı içinde yeralır. Genellikle tasavvuf alanına eğilim gösteren şiirlerinde sevgi, tanrı, mutluluk, yeryüzünün geçiciliği, yaşamın süreksizliği yakınmalî bir dille anlatılır. Bütün şiirlerinin toplandığı küçük divan'ı basılmıştır.

- 1- Ey felek dâyim beni sen nâ-murâd itmek neden
Beni gamkin eyleyüb ağyârı şâd itmek neden
- 2- Dâd elünden ey felek her gün bana cevri eyleyüb
Ol rakib-i kâfir adlile dâd itmek neden
- 3- Câhilün virüb felek maksudun ehl-i dânişin
Nâ-murâd olmasını dâyim murâd itmek neden
- 4- Hure benzer ol sanem sûretde gerçi ey felek
Sen bu hüsn ile anı kâfir-nijâd itmek neden
- 5- Nî'met-i vaslî felek virüb rakibe zehrini
Kâsesini pür idüb Adlî'ye zâd itmek neden.

Ölçü :

Ey felek dâ/yim beni sen/nâ-murâd it/mek neden
fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Kaynak: Be. Kt. 0/2348

- 1- *Ey felek boyuna beni mutsuz etmen nedendir
Beni üzüntüye salıp yabancıları sevindirmek nedendir*
- 2- *Yandım elinden ey yazgı her gün beni sıkıntıya koyup
Benimle baş koşan dinsize doğrulukla davranmak nedendir*
- 3- *Bilgisizin dileğini yerine getirip bilginin
Mutsuz olmasını durmadan istemek nedendir*
- 4- *O dinsiz görünüşte cennet kızına benziyor
Peki o güzeli böyle dinsiz yaratılışlı yapmak nedendir*
- 5- *Kavuşmanın tadını karşı davranışlı çıkarırken
Ağu tasını doldurup Adli'ye vermek nedendir.*

Dil Özellikleri:

Felek: yazgı, alinyazısı, kişiyi yöneten doğaüstü gizli güç.

Nâ-murâd: mutsuz, isteği olmamış, dileğine ulaşamamış.

Gamkin: acılı, üzüntülü, sıkıntılı.

Şâd: sevinç, kıvanç, sevinçli, kıvançlı.

Rakib: baş koşan, karşıt düşüncede olan, karşıt davranışlı.

Dâd etmek: doğru davranmak, tüzeye aykırı gelmemek, gereğini yapmak, gereksiz yapmak, gereksiz, yersiz davranışta bulunmamak.

Dâyim: boyuna, daima, her zaman süreklince.

Kâfir-nijâd: kâfir yaratılışlı, dinsiz, inançsız (din anlayışına göre).

Maksud: dilek, istek, erek. ulaşılmak istenen, ele geçirilmesi dilen düşünce ya da nesne. Umuş.

Pür idüb: doldurup, doldurarak. *Pür etmek*: doldurmak.

Murâd etmek: istemek, dilemek, ummak.

Zâd: yiyecek, besin, yol azığı.

Gerçek adı İsa'dır, Priştine'de doğdu. Doğum yılı kesinlikle bilinmiyor. Genç yaşında İstanbul'a gelerek medrese öğrenimi gördü, İstanbul'da öldü (1512). Hadım Ali Paşa'nın "divan katibi" oldu, Paşa'nın ölümünden sonra görevinden uzaklaştırıldı, son yıllarını geçim sıkıntısı içinde geçirdi.

Mesihi, divan şiirinin öncülerinden sayılır. Yaşadığı dönemde, özellikle saray çevresinin, varlıklı kesimin İran ozanlarına, Arap aydınlarına duydukları aşırı sevgi yüzünden, Türk ozanlara pek önem verilmediği biliniyor. Osmanlı döneminde, İran'a, Arab'a duyulan aşırı bağlılığın yarattığı üzüntüyü, ezikliği duyan ilk ozan Mesihi'dir denebilir. Şiir gücü verimli, buluşları ilginç, söyleyişi etkili, duyuşları ince olan Mesihi kendinden sonra gelenleri etkilemiştir. Dili yumuşak, akıcıdır, söyleşinde ezgiye yaklaşan bir uyum vardır. Şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı, ayrıca "Şehrengiz", "Gül-i Sad-berk" adlı yapıtları vardır.

- 1- Gördükçe yüzünü n'ola artarsa hayretüm
Çün kim sna bu yüzden olubdur mahabbetüm
- 2- İksîr-i ışk kalbümü sâf itdi zer gibî
Ol seng-dil benüm dahi bilmez mi kıymetüm
- 3- İşkun şchidiyem ki bu dağ-ı siyâhlar
Güyâ ki zâğlardur üşer yimege etüm
- 4- Pirâhen-i visâlüne göz dikdüğüm bu kim
Heçrün bir ince iplige döndürdi kametüm
- 5- Dünyâyı berk-i âh ile ben ruşen cyclerüm
Ey âlîâtâb zerrece yok sana minnetüm
- 6- Hare itmedin bu nazmı ölürsem Meşihi ben
Cevherle topdolu ola sanduk-ı türbetüm.

Ölçü :

*Harc itme/din bu nazmı/ölürsem Me/sihi ben
mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün*

Kaynak: Sül. Kt. Lala. 483., Prof. Fahir İz, AGY.

- 1- *Yüzünü gördükçe şaşkınlığım artasa ne olur
Seni bu yüzden severim*
- 2- *Aşk iksiri gönlümü alun gibi sarı etti
O taş yürekli gene değerimi bilmez mi*
- 3- *Ben aşk yolunda can vermişim bu kara yaralar
Etimi yemek için üşüşmüş kargalardır*
- 4- *Sana kavuşma gömleğine göz dikmemin nedeni
Ayrılığın yüzünden boyumun bir ince ipliğe dönmesidir*
- 5- *Dünyayı ahımın yıldırımıyla aydınlatan benim
Ey güneş sana gereksindiğim yok artık*
- 6- *Ey Mesih bu şüri tüketmeden ölürsem
Türbemin sandukası inciyle dopdolu olsun.*

Bu yüzden olubdur: bundan dolayıdır, bu yüzden, bu nedendir.

İksîr-i işk: aşk iksiri, sevgiyi ölümsüz kılan sıvı. İksir, eski inançlara göre madenden altın çıkaran, içilen suya karışırsa içene ölümsüzlük kazandıran, bütün dilekleri yerine getiren özel bir nesnedir, doğaüstü bir varlıktır. Ancak bu nesnenin adı var kendi yoktur.

Sof: arınmış, içinde yabancı bir nesne, bir karışım olmayan.

Zer: altın.

Seng-dil: taş yürekli, acımasız, duygusuz. (*Seng:* taş, *dil:* yürek)

Dâğ-ı siyah: kara yara, yanık yarası, kabuğu çürüyüp iyice kararmış yara.

Zağ: karga.

Üşer: üşüşür, toplanır.

Üşer yimeğe etüm: etimi yemek için üşüşür.

Pirâhen-i visâl: kavuşma gömleği.

Pirâhen: gömlek.

Visâl: kavuşma, buluşma, ayrılığın sona ermesi. Dizenin yorumu şöyle: Ayrılıktan öylesine inceldim, eridim ki bir ince ipliğe döndüm, sana kavuşmanın gömleğini ören ipliklere karışmak, böylece gömleğinin dokumasına girmek isteğim var. Gömleğinin iplikleri arasına karışırsam gömleği giyince ben de sana kavuşurum.

Berk-i âh: ah yıldırımı, inilti yıldırımı.

Ruşen: aydınlık, parlak...

Afitâb: güneş.

Sanduk-ı türbetüm: türbemin sandukası. Sanduka, ölünün gömüldüğü yerin üstüne kurulan, genellikle üçgen damlı, yanları kapalı, sandık biçimli mezar üstüne denir.

- 1- Dinle bûlbûl kıssasın kim geldi eyyâm-ı bahâr
Kurdu her bir bâğda hengâme hengâm-ı bahâr
- 2- Oldı sim-efşân ana ezhâr-ı bâdâm-ı bahâr
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu cyyâm-ı bahâr
- 3- Yine envâ'ı şükûf ile bezendi bâğ ü râğ
Ayş içün kurdu çiçekler sahn-ı gülşende otağ
- 4- Kim bilür ol bir bahâra kim ölüb kim kala sağ
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu cyyâm-ı bahâr
- 5- Ruhları rengin güzellerdür gül ile lâleler
Kim kulaklarına dürlü cevher asmış jâleler
- 6- Aldanub sanma ki bunlar böyle bâki kaleler
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu cyyâm-ı bahâr
- 7- Gıtdi ol demler ki olub sebzeler sâhib-firâş
Gonca fikri gülşün olmuşıdı bağrında baş
- 8- Geldi bir dem kim kızardı lâle ile dağ ü taş
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu cyyâm-ı bahâr

- 9- Bûy-i gülzâr itdi şol denlû havâyı müşk-nâb
Kim yire inince olur katre-i şebnem gül-âb
- 10- Çarh otağ kurdı gülistân üstine günlük sahâb
Ayş ü nûş it kim geçer kalmaz bu eyyâm-ı bahâr

Ölçü :

Ayş ü nuş it/kim geçer kal/maz bu eyyâ/m-ı bahâr
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kaynak: Fehim Bayraktareviç, İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,
c. XXII. 1977. (Kimi sözcükler XV. yy. diline göre düzeltilmiş-
tir.)

- 1- *Bahar günleri geldi bülbülün öyküsünü dinle
Bahar dönemi her bağda otağını kurdu*
- 2- *Bahar bademinin çiçekleri ona gülmüş saçıyor
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer*
- 3- *Bağ, dağ eteği türlü türlü çiçekle bezendi
Çiçekler içip eğlenmek için gülbahçesinde otağ kurdu*
- 4- *Gelecek bahara kim ölür kim sağ kalır kim bilecek
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer*
- 5- *Gül ile lâleler yüzleri renkli güzellerdir ki
Çiylerden kulaklarına türlü türlü inciler asmış*
- 6- *Aldanıp bunların böyle sürüp gideceğini sanma
Ye iç ki bu bahar günle böyle kalmaz geçer*
- 7- *Yeşilliklerin yeri kapladığı günler gitti
Goncayı düşünme gülbahçesinde bağrında yara oldu*
- 8- *Bir gün geldi ki dağ taş lâle ile kızardı
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer*
- 9- *Gülbahçesinin kokusu havayı miskle doldurdu
Çiy damlası yere düşünce gülsuyuna dönüverdi*
- 10- *Gökyüzü gülbahçesinin üstüne otağ kurdu günlük bulutla
Ye iç ki bu bahar günleri böyle kalmaz geçer.*

Dil özellikleri:

Eyyâm-ı bahâr: bahar günleri, yazbaşı günleri.

Bülbül kıssasın: bülbül öyküsünü, bülbülün öyküsünü.

Hengâme: otağ, çadır.

Hengâm-ı bahâr: bahar dönemi, bahar süresi.

Sim-efşân: gümüş saçan, ortalığı gümüşe döndüren.

Ezhâr-ı bâdâm-ı bahâr: bahar bademinin çiçekleri.

Ayş ü nûş: yeyip içme, yeyip içerek eğlenme.

Envâ'ı şükufe: türlü türlü çiçek.

Bâğ ü râğ: bağ ve dağ eteği (râğ).

Sahn-ı gülşen: gülbahçesinin içindeki alan.

Rengin: renkli, renk renk

Kaleler: kalalar, kalacaklar, kalsınlar.

Sâhib-firâş: döşeyen, donatan, örten.

Bûy-i gülzâr: gül bahçesinin kokusu, gül bahçesinden yayılan gül kokuları.

Müşk-nâb: misk kokuşlu, misk özlü.

Gül-âb: gülsuyu.

Katre-i şebnem: çiy damlası.

Seçmeler

- III -

- 1- Mesîhî gökden insen sana yir yok
Yüri gel ya Arab'dan ya Acem'den

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feulün*

- 2- Yüzi ağ alnı açuk olmayanun
Gerek pek söylesün hiç yüzi yokdur

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feulün*

- 3- Nice terk idem ol İsâ deheni
Ki gökde istedüğüm yirde buldum

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feilün*

- 4- Yimegen kişi yâd elden tabanca
Demirdendir sanur kolında pençe

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün feulün*

- 1- *Ey Mesihî, İsa gibi gökten insen, sana yer yok
Ya Arap, ya Acem olmak gerek.*

(Osmanlı toplumunda Arab'a, Acem'e önem verilip
Türk'ün küçümsendiğini dile getiren bir söyleyiş.)

- 2- *Yüzü ak alnı açık olmayanın
Açık da konuşsa sözünün değeri yoktur..*

Öyle bir kimsenin toplumda ne kendine değer verilir, ne
de sözüne güvenilir.

- 3- *Ağız İsa Peygamber gibi ölüyü dirilten o sevgiyi nasıl
Bırakabilirim, Onu gökte ararken yerde buldum.*

(İslam inançlarına göre Peygamber İsa ölmemiş, gökkatla-
rında, bilinmeyen bir yerde yaşamaktadır.)

- 4- *Başkasından tokat yemeyen
Kendi tokatını demirden sanır.*

(1) *Dehan: ağız. İsa deheni: İsa ağızlığını, ağız İsa'nın ağız gibi ölüyü dirilti-
ci olan.*

Vasfi

Sultan İkinci Bayezid dönemi ozanlarındanr. O dönemde Osmanlı toprakları içinde bulunan Serez'in Temür-Hisar yöresinde doğmuştur. Doğum-ölüm yılları kesinlikle bilinmiyorsa da divan'ında bulunan "kaside"lerinin incelenmesinde 1516 yıllarında yaşadığı anlaşıyor. Bir Serez Kadılığı'nda bulunduğı da, kimi kaynaklarda söylenmektedir.

Vasfi, onbeşinci yüzyıl sonu ile onaltıncı yüzyıl başlarında yaşamış ara-dönem ozanlarındanr. Şiirinin önemi onaltıncı yüzyıl şiirinin oluşmasındaki etkisinden, dilinin özelliğinden dolayıdır. "Divan" 1980'de basılmıştır.

- 1- Zencîr-i zülf ile dili divâne eyledün
Şem'-i ruhunla cânımı pervâne eyledün
- 2- Mekk-ü füsûn ile aluban gönlümü şehâ
Halk içre hâlümü benüm efsâne eyledün
- 3- Mahmûr gözlerünle beni mest-i ışk idüb
Yirim müdâm guş-e-i meyhâne eyledün
- 4- Bir kerre âşinâlık idüb bana ey sanem
Benden bu hasta gönlümü bigâne eyledün
- 5- Ey düst hâne-i dil-i Vasfî'yi mihr ile
Ma'mur kıl ki cevâ ile vîrâne eyledün

Ölçü :

*Zencir-i/zülf ile di/li divâne/eyledün
mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün*

- 1- *Saçının zinciriyle gönüli deliye döndürdün
Yanağının ışığıyla canımı kelebeğe çevirdin*
- 2- *Ey sevgili tuzakla, büyüyle gönlümü alarak
Beni halk içinde bir masal varlığı yaptın*
- 3- *O baygın gözlerinle beni aşk sarhoşu kılıp
Yerimi meyhane köşesi eyledin*
- 4- *Ey sevgili benimle bir kez dostluk kurdun
Sonra hasta gönlümü bile bana yabancı ettin*
- 5- *Ey dost Vasfi'nin gönül evini sevginle
Bayındır kıl ki acı çektirerek yıkmıştın.*

Dil özellikleri:

Zencîr-i zûlf: saç bağı, sevenin gönlünü kendine çeken, bağlayan güç, sevgi gücü.

Şem'-i ruh: yüz ışığı, yanak parlaklığı, yüz parlaklığı, sevgilinin yüzü.

Mekr-ü füsûn: hile ile büyü, tuzakla büyü.

Mekr: tuzak, hile, aldatmaca, kandırma.

Füsûn: büyü, büyüleme.

Efsâne: söylence, masal varlığı.

Müdâm: sürekli, boyuna, daima.

Mest-i aşk: aşk sarhoşu, sevgiyle kendinden geçen.

Gûşe-i meyhâne: meyhane köşesi, içkievinin bir bucağı.

Sanem: put, şiir dilinde sevgili, dinde kendisine tapılan varlık (çoktanrılı dinlerde).

Bîgâne: yabancı, el, tanıdık olmayan.

Hâne-i dil-i Vasfi: Vasfi'nin gönül evi.

Mihr: sevgi, güneş, ışık, yardım, yakınlık.

Ma'mur: bayındır, imar edilmiş.

Cevr: acı çektirme, üzüntüye sokma, haksızlık etme.

Vîrâne: yıkıntı, yıkılmış yer, ıssız yer.

- 1- Ömrüm oldukça güzel sevmeyeyin dirdüm lik
N'ideyin bu dil-i şeydâ beni yalan itdi
- 2- Yine bir şûh-i cefâ-pîşe güzel cânânun
Uğrın uğrın bakışı gönlümü virân itdi

Ölçü :

Ömrüm olduk/ça güzel sev/meyeyin dir/düm lik
fâilâtün feilâtün fe'ilâtün fe'lün (feilün)

Kaynak: Divan, Vasfi, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1980:

- 1- Ömrüm oldukça güzel sevmeyeyim derdim
Oysa bu deli gönül beni yalancı çıkardı ne yapayım
- 2- Yine bir acı çektirici çapkın sevgilinin
Uğrın uğrın bakışı gönlümü yıktı.

Dil özellikleri:

Lik: oysa, lâkin.

Sevmeyeyin: sevmeyeyim(m/n seslerinin dönüşmesinde daha önceki açıklamalara bakıla).

Dil-i şeyda: deli gönül, çılgın gönül.

Beni yalan itdi: beni yalancı çıkardı.

Şûh-i cefâ-pîşe: acı çektirici çapkın, üzüntü verici çapkın, sevgili.

Uğrun. uğrun: yan yan, kapıp kaçarcasına, çalıp götürürcesine.

XVI. YÜZYIL

- 1- Ca'fer Çelebi, öl. 1515
- 2- Ahî, Benli Hasan, öl. 1517
- 3- Nihânî, öl. 1. Selim dönemi
- 4- Sürurî, öl. 1512-1520 arası
- 5- Revânî, öl. 1524
- 6- Amrî, öl. 1525 ten sonra
- 7- Hatayî, öl. 1524
- 8- Babür Şah, öl. 1530
- 9- Hayretî, öl. 1534
- 10- Kemalpaşazâde, öl. 1534
- 11- Usulî, öl. 1534
- 12 Zâtî, öl. 1546
- 13- Nazmî, Edirneli, öl. 1548
- 14- Fuzûlî, öl. 1555
- 15- Hayâlî Beğ, öl. 1557
- 16- Dukakinzâde Ahmed, öl. 1557
- 17- Nisâyî, öl. 1553 ten sonra
- 18- Sâmî, öl. Kanuni dönemi
- 19- Muhibbî Kanuni Süleyman, öl. 1566
- 20- Ubeydî, öl. 1573
- 21- Helâkî, öl. 1574?
- 22- Taşlıcalı Yahya Beğ, öl. 1582
- 23- Ali Beğ, öl. 1599
- 24- Nev'î, öl. 1599
- 25- Bâkî, öl. 1600
- 26- Ruhî, öl. 1605

Divan şiirinin, gelişim çizgisi üzerinde yürünönce, XVI.yy.ın son aşamama olduğu, yaratıcı gücün, buluşun, kavram üretiminin, aktarmaların doruğa vardığı görölür. XIII.yy. bir başlangıç, yol arayış dönemiydi. divanın şiiri bu çağda ne kesin bir biçime, ne de açık bir yapıya kavuşmuştu. Dış etkilerin ittiğı yol da pek açık seçik değildi. Bu emekleme döneminde değişik eğilimler belirmiş, ışıklar parlamaya başlamış, ancak kesin yön bütün olarak saptanamamıştı. XIV.yy. biçim, içerik bakımından belirli özelliğini kazanmış, XIII.yy.ın daha ötesinden geliyormuş gibi, birden bire önemli bir fıskırma göstermiştir. bunun en açık örneğı Nesimî'dir. Nesimî'nin şiirini ilgiyle inceleyen bir kimse, onun çok daha eşki bir şiir geleneğine bağılı olduğunu, XIII.yy. şiirinin çok çok ötelerine gittiğini anlar kolayca. Sözelili Ahmed Fakih'tan Nesimî'ye gelmek, şiiri böyle bir gelişim çizgisi üzerine izlemek, ya da XII.yy.lara geri gitmek Nesimî'yi Türk divan şiirinin ortamında anlayıp anlatmaya yetmez. Oysa Nesimî'den XV.yy., ya da XVI.yy. divan ozanına geçmek çok kolaydır, arada bir boşluk, sıçrama görölmez pek. Nesimî-Fuzûlî bağlantısı kolayca kurulur da Yusuf Has Hacib-Nesimî bağlantısı kurulamaz. kurulması düşünölen bağlantı yalnız bir inancın işlenmesi, benimsenmesi, ölçünün, biçimin özdeşliği yönünden olabilir.

XV.yy. divan şiirinde, beslenme kaynağı bakımından, çok daha olverişli bir durum vardı. Bu şiirin gelişme ortamını önceki, yy. yapmış, divan şiirinin yönünü çizdiği gibi, konularını, kavramlarını, yaratma olanaklarını da sağlamıştı. Ozana düşen iş, elinde bulunan gereci işlemek, ona kendi kişiliğinin damgasını vurmaktı. Kendi varlık ortamında ele alınırsa XV.yy. divan şiirinin bu alanda başarılı olduğu, bir bakıma doruğa ulaştığı görölür. Doğu'da Ali Şir Nevai, Anadolu'da Necati, Ahmed Paşa bu alanın geleceğı besleyen başlıca kaynaklardır. Bu kaynaklar, yalnız kendilerini ortaya koymakla kalmamış, sonraki dönemlere değişmeyen bir yön göstermiş, gidilecek yolda gereken aydınlığı sağlayacak ışıldağı vermiştir. Bundan dolayı XVI.yy. divan şiiri, XV.yy. şiirinin bir uzantısı olarak anlaşılabilir. Nitekim, XV.yy. ozanı olarak bilinenlerin bir bölümü XVI. yy. başlarında da yaşamış. Ölüm yıllarına baktığımızda Necati 1509, Mesihi 1512, Adli 1512 bg. olduğu görölür. Divanlarını XV.yy.da düzenlemeleri, kendilerine, divan şiirinde yer yapmaları XV.yy. içinde olduğundan, onları XVI.yy. öncesinden saymak yaygın bir kanı-

dir. Bu kanıyı değiştirme olanağı da pek yoktur. Birkaç kasidenin, "tarih"in dışında, şiirlerin hangi yıl şöyle dursun, ozanın hangi yaş dñneminde yazıldığını bile kestirme kolay değildir. Sözgeleři XIV.yy. ozanı olarak bilinen, öyle bellenen Nesimî'nin ölüm yılı XV.yy. içinde, çağın başlarındadır. Bu yılın 1404 ile 1412-18 arasında değiştiğini, birkaç yıl sonraya bile alındığını yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu yüzden, böyle çağın başında kısa bir süre yaşaması, bir ozanın o dñneme konmasını gerektirmez deniyor, yaşamın geçtiği büyük bölüm, kişilik, ün sağlayan ürünlerinin verildiği dñnem uygun görölüyor. Sözün kısıası, yaşamları böyle geçen ozanların son beş on yılına bakarak çağlarını saptama biraz görece bir tutumdur. Nesimî'nin XIV.yy. ozanı olduğu, XV.yy. başlarında bir süre yaşadığı olayı onun belli bir çağın içinde sakışıp kalmasını gerektirmez. Nesimî XIV.yy. ozanıdır, ancak XV.yy. şiirini yaratan, besleyen başlıca kaynaklardan biridir, bizce en önemlisidir.

VI.yy. divan şiiri, yolu yöntemi belirlenmiş, bütün dil varlıkları ortaya konuş, aradığını bulan, yararlanacağı olanakları arama gereğinde kalmayan bir uygarlık ürünüdür, XV.yy.ın çocuğudur. Bu nedenle, bu çağın şiirinde, görölmemiş bir yenilik, şaşırtıcı bir yaratış özğñnlüğü, buluş fışkırması aramanın gereği yoktur. Gidilen yol tepeye varmış, yavaş yavaş tepenin ötesine dönmeye başlamıştır. Bu dönüşü XVI.yy. ortalarından sonra, kolayca görmekteyiz. Bu dñnemde, Bâki'yi Ahmed Paşa, Necâti, Fuzulî'yi Ali şir Nevâi, Nesimî yolunda yürüyün birer ozan olarak görmemiz kaçınılmazdır. İster ağız ayrılığı, ister konu başkalığı olsun, ne Nevâi-Nesimî dışında bir Fuzuli, Hatayi, ne de Ahmed Paşa-Necâti dışında bir Zâti, bir Bâki görme olanağı vardır. Dil bakımından olaya yñnelindięinde Anadolu ağzı, aęatay-Azeri ağzı ile başlatılan ikilik kimi yerde birliğe yaklaşır, kimi yerde eski biçimini sürdürür. Bunda başlıca etken toplum ilişkilerinin, karşılıklı göçler sonucu karışıp kaynaşmaların sağladığı yakınlık, yaşama koşullarıdır. XVI.yy. şiirinde tasavvuf konuları yaygındır. Ancak, geçen yy. daki gibi değildir. Geçen yy.larda tasavvuf konularını işleyen ozanların çoğu bu akımın içindeydi, akımla yaşama arasında bir bütñnlük vardı. XVI.yy. şiirinde durum böyle değildir (kimi ozanların dışında), tasavvuf bir "yol", şiirde "tutulan yol" niteliğindedir. Ozan İslam dininin değişmez ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır, "şeriat" denen din yasasının dışına çıkmayı, ona aykırı davranışta bulunmayı büyük bir suç sayar. Öte yandan, iş şiire gelince, bu yasaklara aldırılmaz, bunu bir beğenme yolu (meşreb) olarak görür. şiirin akışına, tatlı esinlemelerine kapılan Fuzuli bir gazelinde;

*Ramazân ayı gerek açıla cennet kapusu
Ne revâ kim ola meyhâne kapusu bağlı*

*Feth-i meyhâne için okuyalım fâtiha
Ola kim yüzümüze açıla bir bağılu kapu*

olmaktan kendini alamaz. Ramazan ayında meyhanelerin açılmasını diler, daha da ileri giderek, kapatılan meyhanelerin açılması için "fâtiha" okunmasını ister. Ozan, burada şiirin akışındadır. Gönülün taşkınlığı içindedir, bunları şiirin esinlemeleri gereği söylemiştir denir, öyle yorumlanır. Öte yandan;

*Ey olub mi'râc burhân-ı ulüvv-i şan sana
Yüre inmiş gökden istikbâl için Kur'an sana*

diyerek, Peygamber'i över, Kur'an'ın onu karşılamak için gökten indiğini, indirildiğini söyler. Oysa içkiyi yasaklayan, ağır suç sayan (haram), bütün Müslümanların ondan kaçınmaları gerektiğini ileri süren de onun övdüğü Peygamber'dir. Ozanın bu davranışı, şiirine böyle bir özellik veriş ne kınanır, ne de suçlanır. Burada, üzerinde durulan, ozanın çelişkilerini sergilemek değil, XVI.yy. şiirindeki konuların bir yaşama kuralına değil de, şiir beğenisine, gönül uyarına dayandığını göstermektir. Bu tutumun daha ilginç örneklerini uzun süre "Şeyhülislam" olmak için dileklerde bulunan Bâki'de görürüz. Sultan Veled, tasavvuf konularını işleyen, onların dışında kalan olaylara pek ilgi göstermeyen bir ozandır. Ancak o bir inanç kurumunun başındadır, yöneticisidir. Onun tasavvufu konu edinmesi doğaldır. Oysa Bâki, tasavvufu bile yasaklayan, suçlayan, İslam inançlarıyla pek bağdaşmadığını ileri süren bir inanç kurumunun insanıdır.

*Zevrak-ı sahbâyı sâki sundı çün nuş eyledüm
İrdi bir hâlet ki deryâlar gibi cuş eyledüm*

dizelerinde, Bâki, içki dağıtan, destiyi, bardağı sundu içtim, öyle bir duruma geldim ki enginler gibi kaynayıp taşım, diyor, içkiyi, onun kişi üzerinde ki etkisini anlatıyor. Bâki, gerçekten içer miydi bilmiyoruz, "Şeyhülislam" olmak istediğine göre içmiyordu demek. Öyleyse neden bu dizeleri yazdı diyeceğiz. Karşılığı kolay, gönül yolu, beğeni yöntemi (meşrebi) böyleydi. İşte bu beğeni türü, şiirde bir tutumu, davranış biçimini gösteren anlayış XVI.yy. şiirinde çok geniş bir alana yayılır. Daha önceki yy. larda yaşama uygulanan, az çok gerçekle bağdaşan bu davranış türü, XVI.yy. divan şiirinde, belli bir kesimde, soyutlaşır, yalnız düşüncede yaşayan, bir gönül işi diye anlaşılır.

XVI.yy.divan şiirini daha iyi biliyoruz. Bu çağdan kalma yazılı kaynaklar, dergiler, divanlar çoktur elimizde. Oysa önceki yy.lar için bu olanak sınırlıdır, elimizde az yazılı kaynak, özellikle şiir dergisi vardır. Özellikle XII. yy. ile XIII. yy., bu konuda, çok dardır. Elmize geçebilen şiir dergileri birkaçı aşmaz. XVI. yy.ın bu özelliği, biraz da, Osmanlı toplumu-nun, yönetiminin yapısından kaynaklanıyor. Devlet görünüş bakımından güçlüdür, görkemlidir. Düşünce, bilim yönünden ise dağınıklık içinde-dir, tasavvufun, Mevlevilik dışında kalan, Ali'ye bağlı kolları kesin yasak-larla, ölüme, asılmaya varan işlemlerle karşı karşıyadır. İran şiirine duyulan aşırı bağlılık, özlem inanç alanında yoktur, İran'ın benimsediği "Şiilik" Osmanlı egemenliğinin kuşkuyla karşı karşıya olduğu inanç güçlerinden biridir. Özellikle XV.yy. sonlarında, XVI.yy. başlarında, Anadolu'nun Doğu kesimin-de yayılmaya başlayan "Şiilik", "Hatayî" takma adıyla şiirler söyleyen, Şah İsmail (İsmail Safevi)in girişimleriyle sakıncalı bir nitelik kazanmıştır, Padişah'a göre, başlangıçta bir inanç akımı niteliğinde olan bu kurum (Şiilik) sonraları şiiri de etkisi altına alarak, bir yönetim sorunu, toplu-mun iç yapısını değiştirecek yaşama anlayışına dönüştü. Bunun doğal sonucu olarak XVI.yy. divan şiirinde, örtülü-açık bir ikileşme eğilimi belir-di. Bu eğilim, çok dar sınırlar içinde de olsa, yaşama uygulanan, uygu-lanmak istenen inanç katılıklarını, değişmezliklerini yumuşatma, kimi yer-de giderme durumuna dönüştü. İmdi Nesimî-Hatayî-Fuzulî üçlüsünün yanında Ahmed Paşa-Necatî-Bâkî üçlüsü yeraldı. Bunun dışında, daha geniş bir alanı kaplayan, çoğunlukla tasavvuftan kaynaklanan bir de "halk şiiri" vardır. Divan şiiri dışında kalan, konu bakımından onun işle-diği kimi konuları işleyen bu şiirin Anadolu'da kurucusu Yunus Emre'dir. İşte XVI.yy. divan şiirinde bu ikileşmenin çizdiği girinti-çıkıntıları gör-mekteyiz. Ali sevgisini işleyen kanadın değişik kuruluşlardan beslendiği-ni görüyoruz. Bu kuruluşların en etkilileri Hurufilik, Bektaşilik'tir. Mevlevi-lik'in bir kolu da bu kanada konabilir. Ancak, Osmanlı yönetiminde, Mevlevilik'in kesin yasaklarla, ölüm yargılarıyla karşılaştığı pek görül-mez. Oysa Bektaşilik, Hurufilik sık sık yasaklanır, yakalanların kimi asılır, kimi kesilir. XVI.yy.ın ilginç özelliklerinden biri de budur, bu özellik di- van şiirini derinden derine etkilemiş, ozanların iki ayrı düşünce, davra-nış çatısı altında toplanmalarına yolaçmıştır. Bu ikileşmeyi kimi araştırmacı-lar, şiir bakımından önemli bir gelişme saymışlarsa da, konu şiirin ilerle-yişi, yaratıcılığı bakımından ele alındığında bambaşka bir durumla karşı-laşılır. Dış görünüş ayrılgının özü etkilemediği, şiirin tek doğrultulu, belli belirli içerikli olduğu kolayca anlaşılır.

XVI.yy. divan şiirinin, içeriği dışında, başka bir özelliği daha var ki o da dilde görülür. Osmanlı yönetiminin egemenliği altında bulunan geniş alanda birkaç Türk ağızı konuşuluyordu. Bu ağızların, kendi yapı-

ları gereği, düşünceleri de değişti. Özellikle Azeri ağızını konuşan topluluk, İslam inançları içinde Şii'liğ'e yaklaşık bir düzeyde bulunuyordu. İşin Fuzulî'de görülen ağız ayrılığı gibi, inanç değişikliği de bundan kaynaklanıyordu. Fuzulî, Anadolu dışında bir ülkede, Bağdat'ta yaşamış, yetmişiydi. Oysa onun çağdaşı Zâtî Anadolu insanıydı. İkisinde görülen ağız ayrılığının yanında bir de inanç başkalığı vardır. Öte yandan XV.yy. ünlü ozanı Nevâî'nin ağızı da başkadır. Fuzulî'ninkine benzeyen, benzemeyen yanları vardır. İşte bu değişik durumların oluşturduğu ortamda kendini sürdüren divan şiiri XVI.yy.da, Anadolu'da Bâkî ile yeni bir söyleyiş biçimi kazandı, konuşulan dil divan şiirine girdi. Kuşkusuz bunun bulucusu Bâkî değildi, bu akım ondan çok önce, Ahmed Paşa, Necâtî gibi ozanlarda yeterli örneklerini vermişti.

XVI.yy. divan şiirinin başka bir özelliği de, çağın ortalarında başlayan toplum sarsıntılarını, az da olsa yansıtması, bunların etkilerinden kurtulamayıdır. Bu konuda, ozanlarda, epeyce örnek vardır. İçki yasağı, içki yerlerinin kapatılışı, Kanuni döneminde başlayan saray çekişmeleri, özellikle halkça çok sevildiği anlaşılan Şehzade Mustafa'nın boğdurulması, devlet görevlilerinin yolsuzlukları, iyicilik toplumun ne denli bunalım içinde olduğunu gösteren kimi şiirlerde dile gelmektedir. Bu durum, divan şiirinin kesin gerçekçi olduğunu göstermez, ancak toplum etkilerinden büsbütün uzak kalmadığını da belirtir. Fuzulî'nin "selâm vir-düm rüşvet degüldür diyü almadılar, hüküm gösterdüm faidesüzdür diyü mültefit olmadılar" diye başlayan ünlü yakınması (Şikâyet-nâme) çağın durumunu anlatma bakımından tarih kaynaklarıyla bağdaşıyor, olayın doğruluğunu gösteriyor. Bâkî'nin;

*Reh-i meyhâneyi kat itdi tiğ-i kahır sultânın
Su gibi arasın kesdi İstanbul-u Kalata'nın*

dizeleri sultanın içkiyi yasaklayıp şarap fıçılarını Galata'dan denize döktürdüğünü dile getiriyor. Gene bu dönem ozanlarından Sâni'nin;

*Humlar şikeste câm tehi yok vücud-i mey
Kıldun esir-i kahve bizi hey zamâne hey*

dizeleri de içki yasağıyla, içki yerlerinin kapatılmasıyla ilgilidir. Bütün bu olup bitenler arasında en etkili, en sarsıcı olanı birtakım dedikodular, saray kadınları arasındaki çekişmeler yüzünden, Şehzade Mustafa'nın padişahın çadırı yanında boğduruluşudur. Taşlıcalı Yahya Bey'in;

*Meded meded bu cihanın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlileri aldı Mustafa Han'ı*

dizeleriyle başlayan ağıdı çağın durumunu yansıtır niteliktedir. Kadınlar arasında başlayan çekişmeler, kıskançlıklar, hangisinin oğlu gelecekte padişah olacak sorunu kısa süre içinde kanlı olaylara yolaçmıştır. Özellikle kadın ozanlardan Nisâî'nin dizeleri sarsıcıdır:

*Zulm idüib ol nev-cuvana eylediün cevri cefâ
Boynına dakdun kemendi cânına kıldun ezâ
Şefkat imândur bilürken kılmadun havf-i Hudâ
Merhametsüz şâh-ı âlem n'ildi Sultân Mustafa*

Bu dizeler, Nisâî'nin korkusuzluğu yanında, Kanuni Selüyman'ın niteliğini de gösteriyor. Çağın ortalarında toplum sarsıntıları saray kadınlarının çekişmelerine, Padişahı etkileri altına almalarına değin varmış, kurumlarda çözülme başlamış. Bu olay daha eskilere giden nitekim XV.yy. da, Fatih'in çıkardığı yasa, "saltanat için oğul öldürme" geleneğinin yasal dayanağı sayılmış, Cem Sultan bu yüzden ortadan kaldırılmıştır. Padişah, birtakım düşünce bunalımları içine yuvarlandıkça, çevrenin etkisi kolaylaşıyor, toplumda sarsıntı yaratacak olaylar daha elverişli bir gelişme ortamı buluyordu.

Cafer Çelebi

Amasya'da doğdu, İstanbul'da öldü (1515). Doğum yılı bilinmiyor, yazın alanında "tâcizade" diye anılır. İkinci Bayezid, Yavuz Selim dönemlerinde nişancılıkla görevlendirildi, Çaldıran savaşında kazaskerdi. Şah İsmail'in tutsak edilen eşi Tacılı Hatun ile evlendirildi. İstanbul'a dönüşünde, yolda Yeniçeriler'i ayaklandırdı suçlamasıyla boynu vuruldu.

Cafer Çelebi divan şiiri geleneğini sürdüren, bu şiirin gelişmesinde emeği olan bir ozandır. Gazellerinde ince buluşlar, içli söyleyişler, akıcılık bulunmasına karşın pek güçlü bir ozan sayılmaz. Kimi kaynaklar düzyazılı yapıtlarının daha üstün, daha başarılı olduğu kanısındadır. "Divan", "Münşeat", "Hevesname", "Fetihname-i İstanbul" gibi yapıtları vardır.

- 1- Yine segrür gözüm ol nergis-i şehlä mı gelür
Şâdlıklar görünür yâr-ı dil-ârâ mı gelür
- 2- Yine hoş-buyile pür oldu meşâm-ı dil-ü cân
Aceb ol ruhleri gül zülfi semen-sâ mı gelür
- 3- Cûş ider dil hum-i mey gibi safâdan niye ki
Görün ol lâ'l-leb-i câm-i musaffa mı gelür
- 4- Ruh-u zülfin görürem hubların düşde aceb
Bu bahâr içre başuma yine sevdâmı gelür
- 5- Kulağ urmaz nice kim ney gibi feryâd iderem
Yâre Yarab bu fîgan kuru temâşâ mı gelür
- 6- Hüsniün gülşenine medh-ü senâ cylemege
Daha Câ'fer gibi bir bülbül-i guyâmı gelür

Ölçü: *Yine segrür/gözüm ol ner/gis-i şehlä/mı gelür*
 fe'lâtün fe'lâtün fe'lâtün feilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz. AGY.)

- 1- *Yine gözüüm seğirir o şehla gözlü mü geliyor
Sevinçler görünüyor o gönül süsleyen sevgili mi geliyor*
- 2- *Yine canla gönül güzel genzi kokularla doldu
Yoksa o gül yanaklı, saçı yasemin kokuşlu mu geliyor*
- 3- *Neden gönül sevinçten şarap küpü gibi taşıyor
Bakın o pırl pırl kadehin dudağı yakutu mu geliyor*
- 4- *Düşte güzellerin yüzünü saçını görüyorum yoksa
Bu baharda başıma yeni bir sevda mı geliyor*
- 5- *Ney gibi çılgığı basarım da kulak asmaz, dinlemez
Ey tanrım bu çılgığım sevgiliye kuru güriüllü mü geliyor*
- 6- *Güzelliğinin gül bahçesine seni övmek, ululamak için
Ca'fer gibi söyleyen bir bülbül gelir mi daha.*

Dil Özellikleri:

Segrür: seğirir. "yine segrür gözüm /yine gözüm seğirir."

Gelür: gelir, geliyor.

Yâr-ı dil-ârâ: gönül süsleyen sevgili, gönül bezeyen sevgili, güzel.

Meşâm-ı dil-ü cân: can ve gönül genzi, can ve gönülün koku alma yeteneği.

Semen-sâ: yasemin gibi, yasemin kokulu.

Lâ'l-leb-i câm-ı musaffâ: pırıl pırıl kadehin kızıl dudağı, yorum yoluyla "o kızıl dudaklı sevgili" anlamında.

Hum-i mey: şarap küpü.

Kulağ urmaz: dinlemez, kulak vermez, aldırılmaz, kulak asmaz.

Kuru temâşâ: Boşuna gezme, başıboş dolaşma. Burada "kuru görültü" anlamındadır. Ney gibi inleme sevgiliye kuru görültü gibi geliyor. Temâşâ sözcüğünün gerçek anlamı "gezme", bir nesneyi "görme", gezintiye çıkarak çevreyi görme'dir.

Medh- senâ: övme ululama, övüp yüceleme.

Bülbül-i guyâ: öten bülbül, konuşan bülbül, söyleyen bülbül.

Âhî, Benli Hasan

Niğbolu'da doğdu, Karaferye'de öldü (1517). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. "Şir-ü Perviz" adlı yapıtının Yavuz Selim'ce beğenilmesi üzerine, Bursa'da müderrislikle (medrese öğretmenliği) görevlendirildi. Bu görevi istemeyince Karaferye'ye gitti, yaşamını orada bitirdi. Bir "divan"ı olduğu söylenen Ahî'nin elmizde pek az gazeli vardır. İran ozanlarının etkisi altında kaldığı, içli bir söyleyişi olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır.

- 1- Bağına taşlar basub ben hasteyiçün tağlar
Kabrum üzre saçların çözmüş bulhtar ağlar
- 2- Şol kerem itmiş ki cüy-i nevbahâr-ı hüsn-i döst
Deşt-ü sahralarda zencirin sürür ırmağlar
- 3- Nice bir kocsun seni altun beneklu câmeler
Nice bir yaksun beni bu kanlu kanlu dağlar
- 4- Ben bu gurbet-hâne-i firkatde eylerüm sefer
Yaşlarum kanlu sular gibi yolumi bağlar
- 5- Su gibi çağlar geçer ömrüm güzellik çağda
Sanma Ahi sen benim eşk-i revânüm çağlar

Ölçü: *Nice bir koc/sun seni al/tun beneklu/câmeler*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, AGY.s. 220)

- 1- *Dağlar, ben hasta için, bağına taşlar basar
Bulutlar mezarımın üstünde saçlarını çözmüş ağlar*
- 2- *Dost güzelliğinin ilkbahar ırmağı yardım etmiş de
Çölde kırlarda ırmaklar zencirlerini sürür gezer*
- 3- *Altın benekli giysiler neden böyle sarılsın sana
Neden böyle yaksın beni bu kanlı kanlı yaralar*
- 4- *Ben bu ayrılığın yabancı yuvasında yolcu olurum
Yaşlarımı kanlı sular gibi yollarımı bağlar*
- 5- *Bu güzellik çağında ömrüm su gibi çağlar geçer
Ey Ahi sen akan göz yaşım çağlıyor sanma..*

Dil özellikleri:

Ben hasteyiçün: ben hasta için, hasta olan benim için.

Cûy-i nevbahâr-ı hüsn-i dost: dost güzelliğinin ilkbahar ırmağı.

Deşt: çöl, kır.

Câme: giysi.

Altun beneklu câmeler: altın benekli giysiler. Eskiden üzeri sarı örgelerle süslü, ağır giysiye verilen ad, "altun beneklu".

Gurbet-hâne-i firkat: ayrılığın yabancı evi, gurbet evi, evinden ayrılıp uzaklara gidenlerin ayrılık süresince yatıp kalktıkları ev.

Yavuz Selim çağında öldüğüne göre XV.yy. sonları ile XVI.yy. başlarında yaşamıştır. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Şiirleri eski yazmalarda dağınık durumdadır. Elde bulunan şiirlerinin incelenmesinden etkili bir ozan olduğu anlaşılıyor. Şiirlerinde deyimler, öz Türkçe nözcükler, dil çalışmaları bakımından, ilgiye değer.

- 1- Sevme şehri güzeli ger meh: -i tâbân ise de
Virme hercâyiye dil mihr-i dırâhşân ise de
- 2- Sana serkeşlik idüb gayriye hâil olanın
Geç havâsından eger serv-i hırâmân ise de
- 3- Hâra hem-dem oluben bağrunı pür hun idenün
Gele bakma yüzüne bir gül-i handân ise de
- 4- Seni bimâr idüb il derdine timâr idenün
Hastesi olma sakın âfet-i devrân ise de
- 5- Ey Nihani ruhi her cem'i münevver kılanun
Olma pervânesi şem'-i şebistân ise de

Ölçü: *Sevme şehri/güzeli ger/meh-ie tâbân/ise de*
 fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün feilün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, AGY.)

- 1- İlde yaşayan güzeli parlak ay da olsa sevme
Kaypak güzele parlayan güneş de olsa gönül verme
- 2- Sana dikbaşlık edip başkasına engel olanın⁽¹⁾
Yürüyen bir servi boylu olsa da ardınca gitme
- 3- Dikenle arkadaşlık edenin bağrını kan dolduranın
Gel de bakma yüzüne gülen bir gül ise de
- 4- Seni hasta edip başkasının acısını giderenin
Hastası olma sakın çağın en güzeli ise de
- 5- Ey Nihâni yanağı her toplantıyı aydınlatanın
Işığına kelebek olma yatak odasının ısıldağı ise de...

(1) Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Şehri güzel: ilde yaşayan güzel, şehir güzeli.

Meh-i tâbân: parlak ay, ışıyan ay.

Mihr-i dırahşân: parlayan güneş, ılık saçan güneş.

Hercâyi: sözünde durmaz, kaypak, oynak, şıpsevdi.

Gayriye hâil olan: başkasına engel olan, başkasının tanınmasını, anlaşılmasını önleyen, başkasının eksikliklerini görmeyi engelleyen.

Gele: gel a, gel de.

Bimâr idüb: hasta edip, hasta ederek.

İl derdine timâr iden: başkasının acısını gideren, sağlığını koruyan.

Şem'-i şebistân: yatak odasını aydınlatan mum, ışıklık.

Yavuz Selim döneminde yaşamış, Şah İsmail'in yanına gitmiş, orada ölmüştür. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Bu adı taşıyan iki ozan daha vardır, biri XVI.yy. ortalarında, öteki XVIII.yy.da yaşamıştır. Bu Süruri Kızılbaş ozanlardandır. Şiirlerinde Hurufî, Bektaşî eğilimli olduğu, insan-tanrı birliğine inandığı anlaşılmaktadır. Kimi kaynaklar çok güçlü, etkili, başarılı bir ozan olduğunu söylerler. Şiirleri yazma dergilerde dağınık durumdadır. Özellikle Bektaşî ozanları üzerinde sürekli etkisi olmuştur.

- 1- Zâhid ki yüzünde göremez nûr-i tecelli
Yâ Rab ne ümid ile olur gönli teselli
- 2- Her suret-i zibâyâ sücûd olmasa vâcib
Mecnun'e kaçan kıble olurdu ruh-i Leyli
- 3- Çün tanrı cemilim didi meyl itdi cemâle
Pes ahsen-i takvime kimin olmaya meyli
- 4- Hüsn ile beşer olmasa makbûl-i ilâhi
Kevn ile mekân âdemin olmazdı tufeyli
- 5- Ya'ni ki Süruri'de vü sevdüğü güzeldi
Adem'dür iden sûret-i fazl ile tecelli

Ölçü: *Zâhid ki /yüzünde gö/remez nur-i/tecelli*
 mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün

(Kaynak: Bektaşî Şairleri ve Nefesleri, Sadeddin Nüzhet Ergun, c.1.
ayrıca Mil.Kt. Y. 667 Mecmua.)

- 1- *Softa yüzünde parlayan ışığı göremez
Ey tanrım daha hangi ümidle gönlünü avutur*
- 2- *Her güzel yüze secde etmek gerekli olmasa
Leylâ'nın yüzü Mecnun'a nasıl kible olurdu*
- 3- *Tanrı "güzelim" diyerek yüz güzelliğini beğendi
Artık yaratıkların en güzeline kim eğilim duymaz*
- 4- *İnsan güzellikle tanrı katında beğenilmese
Yaratılışla yaratılanın yerinde insanın ne işi vardı*
- 5- *Sözün doğrusu Süruri'de ve sevdiği güzelde
Erdemle görünüş alanına çıkan insandır.*

Zâhid: kaba sofu, softa, dinin yalnız görünüşüne, değişmez sandığı kurallarına bağlanan, özden yoksun kimse, görünüşü, gösterişi seven.

Nûr-i tecelli: görünen nûr, görünen ışık. tanrı'nın evrende ışık biçiminde, aydınlık niteliğinde görünüş alanına çıkan güzelliği, Tur dağında Peygamber Musa'ya görünen tanrısal ışık, tanrı nuru.

Teselli: avunma, kendini eğlendirme.

Suret-i zibâ: güzel yüz, güzel örnek, güzel görünüş.

Sücûd olmasa vâcib: secde etmek gerekli olmasa, tapma gerekliliği bulunmasa.

Sücûd: eğilme, secde etme, yüzünü yere koyma.

Vâcib: din bakımından yapılması gerekli olan (icab eden, kaçınılmaz olan).

Ahsen-i takvim: yaratılanların en güzeli, insan, yaratış olayının en güzel örneği, yaratıkların en güzeli.

Tasavvuf anlayışına göre, insan yaratılmış varlıkların en güzelidir, bu güzelliğin onun tanrısal özellik taşımasından dolayıdır.

Cemil: güzel, yüzü güzel olan. Tanrı, nitelik bakımından "en güzel" varlıktır, bu nedenle ona "cemil" denir.

Cemâl: yüz güzelliği, yüz. tasavvufta, insan yüzü tanrı ışığının parladığı yerdir.

Makbûl-i ilâhi: tanrının beğendiği, tanrının onayladığı, sevdiği.

Kevn ile mekân: oluşla oluşun gerçekleştiği yer, oluş eylemiyle evren (daha önce açıklandı, Nesimî'ye bakıla).

Tufeyli: eğreti olan, bu dizede "oluş ve evren insana bağlı eğreti birer varlık olmazdı" anlamı saklı. Tasavvufta göre, yaratılış olayı tanrı'nın kendi güzelliğine olan eğilimi yüzündendir, temel olan insandır, yer, evren insan nedeniyle yaratılmıştır.

Sûrurî'de vü sevdügi güzelde: Sûrurî'de ve sevdiği güzelde tanrı erdemiyle görünüş alanına çıkan insandır. İnsanda görünen tanrı'dır, tanrı'nın yüce erdemidir. Burada "fazl/erdem" sözcüğü ile "Hurufilik" denen inanç kurumunun öncüsü "Fazlullah" adlı kişi arasında bağlantı vardır. Ozan, bir insan olan "Fazlullah"ın tanrısal bir görünüş içinde bulunduğunu söylemektedir. Sözlük anlamı bakımından da "Fazlullah" "tanrı erdemi" demektir.

Revânî

Edirnelidir, gerçek adı Şüca'dır. İstanbulda öldü (1524). Çağının güçlü bir ozanı olduğu, saray çevresinde tutulduğu, yaşamın tadını çıkarmayı seven bir yaratılışta bulunduğu kimi kaynaklarda yazılıdır.

Revani'nin şiirlerinde övgü, yergi, alay öğeleri birbirine karışık durumdadır. Kimi şiirlerinde özlü bir söyleyiş, sağlam bir uyum, kimi şiirlerinde de dağınıklık, tutarsızlık vardır. Halk deyimlerine, öz Türkçe sözcüklere önem vermesi, özellikle yergilerinde halk sözleri kullanması dil bakımından ilgiye değer. Şiirleri eski yazmalarda dağınık bir durumdadır.

- 1- Güzel sevmek gönül çün sana hûdur
Cefâsın çek anun kim sâde-rûdur
- 2- Hatı erişmeden seyr cyle hüsnün
Tekâsül cyleme gün geccludur
- 3- Gönül vermişdürür zülfüne zâhid
Kara çullara koyan anı budur
- 4- Mahabbet meclisinde ay ile gün
Nigâr aşkına iki doludur
- 5- Revâni buscye ahd etdügince
Durub ağzında yârı öpmelüdür

Ölçü: *Durub ağzın/da yârıöp/melüdür*
 mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

- 1- *Güzel sevmek senin alışkanlığındır gönül
Sıkıntısına katlan onun yüzü pırl pırlıdır*
- 2- *Yüzünde tüy çıkmadan güzelliğini görüver
Üşenme gün gecelidir*
- 3- *Softa senin saçına gönül vermiş
Kara çullara bürünmesinin nedeni budur*
- 4- *Karşılıklı oturup söyleşmede ay ile güneş
Ey güzel senin sevginle iki doludur⁽¹⁾*
- 5- *Revâni bir öpücük almaya and içtiğine göre
Sevgili ağzından öpmelidir.*

(1) Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Gönül çün sana hudur: gönül çünkü senin alışkanlığındır, senin huyundur.

Çün: çünkü, için, bu yüzden, bu nedenle.

Hatı erişmeden: yüzünde tüy çıkmadan, sakalı bitmeden.

Tekâsül: üşenme, tembellik, işi yavaştan alma.

Kara çullara koyan: kara çullara sokan, kara çul giydiren. Bu dizede "kara çul" softanın giydiği "kara cübbe" anlamındadır.

Nigâr: sevgili

Dolu: içki kabı, kadeh. Türkçe olan bu sözcük, günümüz halk şiirinde de yaygındır.

- II -

- 1- Nâzeninün nâzı çok ammâ vefâsı az olur
Ey benüm çok sevdüğüm bu ne tükenmez nâz olur

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

- 2- Gerçi yok sana bedel şive vü nâz eylemede
Derd-ü gam çekmede olmaya benüm de bedelüm

Ölçü: *fâilâtün feilâtün feilâtün feilün*

- 3- Eline lâle almış yine câmı
Cihandan almağ için intikamı

Ölçü: *mefâ'ilün mefâilün fa'lün*

(Kaynak: Prof.Dr. Ali Nihad Tarlan, Divan Şiiri, fasikül 4, 1949)

XVI.yy.başlarında yaşamıştır, öl.1525 ten sonradır. Yaşamı konusunda, değişik kaynaklarda geçen bilgiler birbirini tutmuyor. Kimilerine göre Fatih ile İkinci Bayezid çağı bilginlerinden şeyhülislam Abdulkerim Efendi'nin satın alıp oğul edindiği bir kimsedir. İyi bir öğrenim görmüş, çağının bilimleriyle ilgilenmiş, bir süre kadılık görevinde bulunmuştur.

Bütün şiirlerinin toplandığı "divan"ı yeni yazılarla basılan Amrî'nin önemli yanı kullandığı Türkçe sözcüklerle, halk deyimleridir. Dili yer yer akıcı, yumuşak, söyleyişi kolaydır. Alaya kaçan bir anlatısı vardır. Pek etkili olduğu söylenemez.

- 1- Dîde kan oldı vâý efendicüğüm
Kandasın kanda hay efendicüğüm
- 2- Ayağun izidür yüzümde gözüm
Olmışam hâk-i pâý efendicüğüm
- 3- Sen güneşden irak yaşum gibi
Yılduzum düşdi ay efendicüğüm
- 4- Sînceme dâğ-ı mihnet ise murâd
Cânum üzre kolay efendicüğüm
- 5- Amri'yem derd ile delindi dilüm
İnlemez bunca nây efendicüğüm

Ölçü: *İnlemez bun/ca nây .efen/dicüğüm*
 fâ'ilâtün mefâ'ilün feilün

- 1- Gözüm kan oldu vay efendiciğim
Nerdesin nerde hey efendiciğim
- 2- Gözüm, yüzümde, senin ayağının izidir
Ayağının toprağı olmuşum efendiciğim
- 3- Senin gibi güneşten uzak kalınca gözyaşım
Gibi yıldızım da düştü ey efendiciğim
- 4- Dileğin göğsümü yakıp dağlamaksa
Canım üstünde kolaydır efendiciğim
- 5- Amri'yim acı ile gönlümü delindi
Benim gibi ney bile inlemez efendiciğim...

Dil özellikleri:

Dîde: göz.

Dîde kan oldu: göz kan 'doldu, gözüm kızardı ağlamaktan.

Kandasın kanda: nerdesin nerde.

Olmışam: olmuşum.

Hâk-i pâý: ayak toprağı, ayak altında ezilmé, ayak altında kalan toprak.

Dâğ-ı mihnet: üzüntü yarası, acı çektirerek gönülde sarsıntı, yıkım yaratma.

Amri'yem: Amri'yim.

- 1- Bir güler yüzlüye virdüm gönlümü
Bir şeker sözlüye virdüm gönlümü
- 2- N'eyleyem ben gönli gam yiter bana
Bir elâ gözlüye virdüm gönlümü

Ölçü: *Bir güler yüz/lüye virdüm/gönlümü*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Divan, Amri, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1979).

- 1- *Bir güzel yüzlüye verdim gönlümü*
Bir şeker sözlüye verdim gönlümü
- 2- *Ben gönlü ne yapayım kaygı yeter bana*
Bir elâ gözlüye verdim gönlümü..

Hatayi, Şah İsmail

İran'da Safevi devletinin kurucularındandır, soyca Türktür. 1486-1520 yılları arasında yaşamıştır. Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'le girdiği Çaldıran Savaşı'nda yenilmiş, İran'a çekilmiştir.

Hatayi, Şah İsmail'in yazdığı Türkçe şiirlerde kullandığı takma adıdır. Bu Türkçe şiirlerin divan geleneğinde, kimi halk şiiri türündedir. Bütün şiirlerinin konusu tasavvuf, özellikle Ali sevgisidir, Ali ile onun soyundan gelenlere bağlılıktır. Kimi şiirleri, anlam bakımından, oldukça derindir. Dili akıcı, söyleyişi etkilidir. Türkçe şiirlerinin toplandığı "divan"ında geçen öz Türkçe sözcükler yalnız yazın değil, dil araştırmaları bakımından önemlidir. Hatayi'nin, Anadolu Türk şiiri üzerinde, özellikle tasavvuf konuları işleyen halk şiirinde etkisi büyüktür. Bu etki halk şiirinde bir çılgır niteliğindedir. Yunus Emre'nin derinlemesine etkisi altında kalmasına karşılık özgün buluşları, yönlendirici bir şiir düzeni vardır. Türkçe şiirleri bir "divan"da toplanıp yeni yazılarla da basılmıştır.

- 1- Dilberâ hüsn-i ruhin gülzâr-i cennet bilmişem
Her ne kim senden gelürse ayn-i rahmet bilmişem
- 2- Her ne kim cev-r-ü cefâ kılsan bu mişkin gönlüme
Ben gamından ağrıman bu câna minnet bilmişem
- 3- Tende cân oldukça gitmen âstânundan senün
Hâk-i pâyin ey sanem başumda devlet bilmişem
- 4- Her ne kim senden gelürse haste cânım nuş ider
Kahrûni râhat senün cev-rünü hürmet bilmişem
- 5- Men Hatâyî bendeyem bir pâdişâh-ı vakte kim
Eşiğinde kulluğun sultanca izzet bilmişem

Ölçü: *Men Hatâyî/bendeyem bir/pâdişâh-ı/vakte kim*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Ey güzel, yüzünü, güzelliğini cennetin gül bahçesi bildim
Senden ne gelirse tanrısal yardım, acıma, bağış bildim*
- 2- *Bu uysal gönlüme ne türlü acı çektirsen, sıkıntı salsan
Ben üzüntüden yakınmam canla başla karşılarım*
- 3- *Gövdede can oldukça kapından gitmem senin
Ey güzel, ayağının toprağını başımda yücelik bildim*
- 4- *Senden ne gelse bu hasta canım içer
Baskını esenlik, acı çektirliğini saygı bildim*
- 5- *Ey Hatâyi, bir çağın sultanına kulum ki
Eşiğinde kulluğu sultana bir ululuk bildim.*

Dil özellikleri:

Dilberâ: ey güzel, ey sevgili, ey gönül alıcı.

Hüsn-i ruh: yüz güzelliği, görünüş güzelliği.

Gülzâr-ı cennet: cennet güllüğü, cennetin gülbahçesi.

Bilmişem: bildim, bilmiştim.

Ayn-ı rahmet: başış gibi, başışın özdeşi, tanrısal yardımın eşi, tanrısal başışın kaynağı, tanrısal korumanın kökeni. Dizelerin yorumu şöyle: "Ey sevgili, bana senden gelen ister acı, ister tatlı olsun, bence birdir, sevilesidir, sevindiricidir." Burada tasavvuf inançlarından biri olan "tanrıdan ne gelirse güzeldir, iyidir. Gerçekte birlik vardır, ayrılık görünüştür. Bu nedenle, görünüşte kötü sanılan bir olay, bir nesne bile, tanrı özünden çıktığı için güzeldir, iyidir " sözkonusudur.

Ağrıman: yakınmam, acı duymam, üzüntüye kapılmak, ağrı çekmem.

Pâdişâh-ı vakt: çağın sultanı, dönemin padişahı. Bu sözcükler de tasavvuf kavramlarıdır. Zamanla bağlantılı olmayan, çağları aşarak ölümsüzleşen, ölümsüz olan, tanrısal bir dirim gücü kazanan kimseye tasavvufta "sultan-ı vakt", "pâdişah-i vakt", "ibn-i vakt" bg. denir. Ozanın burada andığı kişi Halife Ali'dir.

- 1- Biz ezelden tâ ebed meydâne gelmişlerdenüz
Şâh-ı merdân aşkına merdâne gelmişlerdenüz
- 2- Yazmağa Hak'kın kelâmullah-ı nâtık şerhini
Bu beyanun ilmine Kur'an'a gelmişlerdenüz
- 3- Gayb-ı mutlak'dan temâşâ-yi ruh-i zibâ için
Bu şahâdet mülkine seyrâna gelmişlerdenüz
- 4- Kâinâtı sûret-i Rahmâna tebdîl eylerüz
Ruh-i kuds'ın ruhiyuz insân gelmişlerdenüz
- 5- Bir muanber turranun küfrine âmenna diyüb
Hak'ka teslim olmuşuz imâna gelmişlerdenüz
- 6- Sâki-i bâki elinden mest olub içmekteyüz
Katre-i mest olmuşuz mestâne gelmişlerdenüz
- 7- Ey Hatâyi iyd-i ekberdür cemâli dilberün
Biz.bu iyd-i ekbere kurbâna gelmişlerdenüz

Ölçü: *Biz ezelden/tâ ebed mey/dâne gelmiş/lerdenüz*
 fâ'lâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kaynak: Hatayi Divanı, Sadeddin Nüzhet Ergun, 1956. (Kimi sözcük-
 ler, dil bakımından, XVI.yy. Türkçesine göre değiştirilmiştir.)

- 1- *Biz yaratılış gününde ölümsüz olup ortaya çıkmışlardanız
"Şâh-ı merdân" aşkına yığıtçe gelmişlerdeniz⁽¹⁾*
- 2- *Tanrı'nın "konuşan tanrı sözü" deyişini açıklamak
İçin, bu bildirinin bilgisiyle Kur'an'a gelmişlerdeniz*
- 3- *Görünmez varlıktan, güzel yüzü görebilmek için,
Bu görünüş evrenine gezip görmeye gelmişlerdeniz*
- 4- *Evreni tanrı örneğinde dönüştürür, tanrı biçimine sokarız
Kutsal ruhun özüyüz, insan biçimine girenlerdeniz*
- 5- *Bir anber kokuşlu saçın dinsizliğine inandık diyerek
Özüümüzü tanrı'ya vermiş, inanmışlardanız*
- 6- *Ölümsüz içki dağıtıcının elinden içip esrimekteyiz
Esrimiş bir damla olmuşuz esriyip gelmişlerdeniz*
- 7- *Ey Hatâyî güzelin yüzü en büyük bayramdır
Biz bu bayarama kurban olmaya gelmişlerdeniz.*

(1) Önce, Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Ezelden: varlık türlerinin yaratılış gününden, tanrısal varlık evreninden.

Tâ ebed: sonsuzluğa dek, ölümsüz olarak.

Meydâna gelmek: ortaya çıkmak, var olmak, varlık alanına gelmek. Yokluktan varlığa dönüşmek. Ozan bu dizede, "biz tanrısal evrende vardık, ölümsüz bir evrenden varlık alanına, görünüş alanına çıktık, ölümsüz olarak kalacağız" diyor.

Şâh-ı merdân: erkekşiler sultanı, yiğitler şahı. Halife Ali'nin adlarından biri de "Şâh-ı merdân"dır. Savaşta, toplum içinde gösterdiği açık, korkusuz, doğru davranışlardan dolayı, yolunda gidenlerce ona verilen bir san.

Merdâne: erkekçe, yiğitçe, korkusuzca, açık sözlüce, çekinmeksiz.

Hak: Tanrı, doğruluk.

Kelâmullah-ı nâtık: konuşan tanrı sözü, dile gelip anlamı açıklayan tanrı sözü. İnsan. Tasavvûfta insana "konuşan tanrı sözü" anlamında "kelâmullah-ı nâtık" denir.

elâm: söz, kelâmullah: tanrı sözü...

Nâtık: konuşan, söyleyen, açıklayan, bildiren.

Dizelerin yorumu şöyle: biz, insan tanrının konuşan sözüdür, tünrîsal bir varlıktır bildirisini açıklamak, anlatmak, bildirmek için Kur'an biçimine bürünerek ortaya çıktık, görünen varlık evrenine geldik. İnsan konuşan tanrı, tanrı konuşan insandır. Bu nedenle, Kur'an tanrının sözüdür, ancak insanı içeren bir bütünlüğü, bir özelliği vardır. İnsan bir Kur'an'dır, Kur'an'da tanrısal söz olması nedeniyle insandır. Bizim varoluşumuzun nedeni tanrı'yı, bu görünen evrende açıklamak, yansıtmaktır.

Şahâdet mülki: görünüş evreni, görünen evren, içinde yaşadığımız somut varlık bütünü.

Gayb-i mutlak: görünmeyen yüce evren, tanrısal evren, duyularla algılanamayan yalnız düşünülebilen evren.

Mutlak: kesin, kuşkusuz, yüce.

Gayb: görünmeyen, bilinmeyen, duyularla algılanamayan.

Temâşâ-yi ruh-i zibâ: güzel yüzü görme, güzel yüzü gözlemle-

me. Tasavvufa göre, evren tanrı güzelliğinin görünüş alanıdır, yansımasıdır. Bu nedenle, insan bu evrene tanrı güzelliğini somut varlıklar üzerinde görmeğe gelmiştir, bu evren tanrı güzelliğini gezip görme yeridir.

Suret-i rahmân: tanrı örneği, tanrı yüzü, tanrı biçimi.

Tebdil: değiştirme, dönüştürme. Ozan, bu dizelerde, "biz görünmeyen tanrı'yı görünür biçime sokarak bu varlık evrenini oluştururuz, tanrıyı bu evrende görürüz" diyor.

Ruh-i kuds: kutsal ruh, tanrısal ruh, varlık evrenini yaratan tanrısal güç.

Ruh-i kudsin ruhiyuz: tanrısal özün özüyüz, tanrı özünde öz olarak varız. Sonradan insan biçimine girerek somut evrende görünür duruma geldik.

Amennâ: inandık.

Muanber turra: anber kokuşlu saç, alına dökülen saç.

Dizenin yorumu: güzelin alına dökülen, güzelin yüzünün parlaklığı karşısında karanlık bir varlık oluşturarak, inanışın önüne inanmaz gibi dikilen anber kokuşlu bir saçın inanmazlığına inandık. İnanmaz görünerek gerçek inancını gizleyenin özünü anladık. Biz inanmaz gibi görünmeyi de inanmış sayarız. Burada tasavvufa ilgili bir söyleyiş daha var: tasavvufta parlaklık inanmanın, karanlık inanmaz görünmenin simgesidir. Güzelin parlak yüzüne dökülen kara saçın inanmanın karşısına çıkan inanmama olarak niteleniyor. Gerçekte yalnız tanrı vardır, ayrılık görünüşüdür. Bu nedenle inanmaz görünmek de tanrısal bir özelliktir.

Hak'ka teslim olmuşuz: Tanrı'ya özümüzü vermiş, doğruluğa baş eğmişiz, bağlanmışız.

İmana gelmişlerdenüz: inanmışlardanız.

Sâki-i bâki: içki dağıtan ölümsüz kişi, ölümsüz içki dağıtıcı (ölümsüzlüğüm içki dağıtanın niteliğidir burada, içkinin değil.). Tanrı. Tasavvufta tanrı'ya "sâki-i bâki"de denir.

Katre-i mest: esrimiş damla, tanrısal içkiyle kendinden geçmiş kişi.

İyd-i ekber: en büyük bayram, kurban bayramı. Hacc döneminde Kâ'be'nin çevresinde düzenlenen tören cuma gününe denk gelirse buna "iyd-i ekber/en büyük bayram" ya da "hacc-ı ekber/en büyük hacc" denir.

Babür Şah

Çağatay ozanlarının en başarılılarından biri sayılır, 1483 de Ferghana'da doğdu, 1530 da Agra'da öldü. Büyük Hind-Türk İmparatorluğu'nun kurucusudur. Kâbil, Semerkand, Horasan, Buhara, Kandeher ile Hindistan'ın büyük bir bölümünü ele geçirip kurduğu imparatorluk çağının en görkemli devletiydi. Babür Şah, bütün yaşamı savaşlarla geçmesine karşılık, şiire ilgi duymuş, bütün şiirlerinin toplandığı bir "divan"dan başka, Çağatay düzyazısının en başarılı örneği sayılan "Babür-name" adlı yapıtı yazmıştır. Gerek şiirleri, gerekse düzyazıları eski yazılarla da, yeni yazılarla da basılmıştır. Babür Şah'ın şiirinde sevgi, içlilik, duygusal tutum egemendir. Kimi şiirlerinde yer yer derinleşme, kimi şiirlerinde duygusal eğilimlerin ağır bastığı bir genişleme görülür. Şiirlerinde bir bütünlük, bir tutarlılık vardır.

- 1 -

- 1- Yâd itmes imiş kişini gurbette kişi
Şâd itmes imiş könglüni mihnette kişi
- 2- Könglüm bu garibligten şâd olmadı âh
Gurbette sivünmesimiş elbette kişi

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilü fa'ulün fe'ilün*

- 2 -

- 1- Min nice cefâ vü cevrünge sabr itey
Bir zerre vefâ vü mihr yok sinde nitey
- 2- Çün başım ayağınga koyarga baramas
Başımni alıb ayağ yetence kitey

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilün fa'ulün fe'ilün*

- 1- Hüsning sıfatni işitüb zâr oldum
Körmey sini ıskınğa giriftâr oldum
- 2- Sorğıl ki lebing firâkı ni hâl itti
Körkil ki közüng hicride bimâr oldum

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ*

- 1- Her zülfidin ey köngül perişan bolma
Her yüzge hem esr-ü zâr-ü hayrân bolma
- 2- Min sanga dimen ki terk-i ısk it likin
Andak kılkil songra peşiman bolma

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilün mefâ'ilün fâ*

(Kaynak: Bâbü'r Şâh'ın Şiirleri, "Milli Tettebbular Mecmuası" ayrı basım, tarihi yok.)

Dörtlükler

- 1 -

- 1- *Kişi kişiyi gurbette anmazmış
Kişi gönlünü sıkıntıda mutlu kılmazmış*
- 2- *Gönlüm bu yoksuzluktan dolayı mutlu olmadı
Besbelli ki kişi gurbette sevinmezmiş*

- 2 -

- 1- *Senin acına sıkıntına nice katlanayım
Sende bir damla sevgi, yakınlık yok*
- 2- *Başımı ayağına koysam bile dileğim olmaz
En iyisi başımı alıp ayağım yettince gideyim.*

- 1- *Güzelliğinin niteliğini işitince düşkün oldum
Seni görmek için sevgine kapıldım*
- 2- *Sor bak dudağının ayrılığı beni ne duruma düşürdü
Gözünden uzak kalınca hastalandığımı gör*

- 1- *Ey gönül her saça tutulup yıkılma
Her yüze tutulma, inleyip kendinden geçme*
- 2- *Ben sana bu sevgiden geç demem
Önce düşün de sonra sözünden dönme*

Dil özellikleri:

Kişini: kişiyi. "Ni" eki "yi" karşılığıdır.

Yâd itmes imiş: anmazmış. İtmes sözcüğü kimi Doğu ağızlarında "itmez" karşılığıdır. Anadolu Türkçesinde "z" sesini Doğu Türkçesinde "s" ile karşılama bir ağız özelliğidir.

Sivünmes: sevinmez, mutlu olmaz, kıvanmaz.

Min: ben (Doğu Türkçesinde "men" biçiminde de söylenir.)

Cevrünge: cevrine (bana çektiirdiğın acıya).

Sabr itey: sabr edeyim, katlanayım, dayanayım.

İtey: ideyim, edeyim.

Nitey: nitekim (ne edeyim, ne yapayım bg. anlamlarda da söylenir).

Sinde: sende.

Baramas: varamaz, ulaşamaz, olmaz, gerçekleşmez.

Koyarga: koyarsa, korsa, koysa bile.

Başımni: Başımı.

Ayağ yetence: ayak yettiğince, ayak gittiğince.

Kitey: gideyim, gitsem.

Sıfatni: sıfatını, niteliğini.

Hüsnüng sıfatni: güzelliğinin niteliğini.

İşütüb: işitip, işitince, duyunca.

Işkın: aşkına, sevgine.

Sorğıl: sor, soruver, araştıır.

Ni hal itti: ne durume getirdi, ne yaptı.

Lebinğ firakı: dudağının ayrılığı, dudağının özlemi.

Körkil: gör, görüver.

Közüng hicride: gözünden uzak kalınca, gözünden ayrı düşünce.

Giriftâr oldum: tutuldum, yakalandım, kapıldım.

Bimâr oldum: hastalandım, sayrıldım.

Zülf din: zülüften, saçtan.

Ey kõngül: ey gönül.

Yüzge: yüze.

Esr-ü zâr-ü hayrân: tutsak ve ağlayıp inleyen ve kendinden geçen. Tutsak olup ağlayarak kendinden geçen, tutsak olup inleyerek şaşıp kalan.

Bolma: olma (bolmak/olmak).

Min sanga: ben sana.

Dimen ki: demem ki, söylemem ki.

Terh-i ışk: sevgiden geçme (terk-i ışk it/sevgiden geç, sevmeyi bırak).

Andak: önce önden, önceleyin.

Songra: sonra.

Hayreti

Vardar Yenicesi'nde doğmuştur; doğum yılı bilinmiyor. 1534 de gene Vardar Yenicesi'nde ölmüştür.

Bir süre Vezir İbrahim Paşa'nın ilgisini çekmiş, korunmuş, daha yüksek bir göreve getirilmek istenmişse de çağdaşı Hayali Beğ buna engel olmuştur, denir. Bütün şiirlerinin toplandığı büyükçe "divan"ı yeni yazılarla basılmıştır.

Şiirlerinin incelenmesinden, Hayreti'nin, çağına göre başarılı bir ozan olduğu anlaşılmaktadır. Kimi şiirlerinde akıcılık, açıklık, söyleyiş kolaylığı, kimi şiirlerinde yer yer tutukluk görülür. Halk deyimleri, atasözleri, öz Türkçe sözcükler gibi dil varlıkları şiirlerinde önemli bir yer tutar. Çağında birçok ozanı etkilediği, özellikle sevgi konularını işlemede yaşımdan izlenimler aldığı biliniyor.

- 1- Öpülse yâr ile yâr olsa dilber
Koculsa râm-ı dil-dâr olsa dilber
- 2- Söz anlamakda fettân olsa mahbûb
Yavuz şûh olsa ayyâr olsa dilber
- 3- Ne denlû ağlasa zâr olsa âşık
Açılsa gülse gül-zâr olsa dilber
- 4- Nedür âşıklarun hâlini bilse
Güzel sevse dil-ifgâr olsa dilber
- 5- Cefâyî az kılsa Hayreti'ye
Sözüm bu kim vefâ-dâr olsa dilber

Ölçü: Öpülse yâr/ ile yâr ol/ sa dilber
 mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

- 1- *Öpülse, seveni sevse güzel
Koculsa sevene bağlansa güzel*
- 2- *Söz anlamakta gönül çekici olsa sevgili
Aşın çapkın olsa, oynatıcı olsa güzel*
- 3- *Aşık ne denli ağlasa inlese
Öylesine açılsa, gülse, güllük olsa güzel*
- 4- *Sevenlerin durumu nedir bilse
Güzel sevse gönlü yaralı olsa güzel*
- 5- *Hayreti'ye az acı çektirse
Diyeceğim bu ki sevişli olsa güzel.*

Dil özellikleri:

Yâr ile yâr olsa: seveni sevse, kendisini seveni sevse, yakınlık gösterene yakınlık gösterse, dost ile dost olsa.

Koculsa: sarılıp sarmaşsa, sevenle sarmaş dolaş olsa, sevişse, kucaklaşsa.

Râm-ı dil-dâr: sevgiliye bağlanma, kendisini sevene yakınlık gösterme, güzele bağlı kalma.

Râm: bağlanma, boyun eğme, sözünü dinleme, buyruk altına girme. Türkçede daha çok "ram olmak" biçiminde bir deyim olarak söylenir ki "bağlanmak, boyun eğmek, buyruğu altına girmek" bg. anlamlarındadır.

Fettân: oynak, oyalayıcı, gönül çekici, aldatıcı.

Mahbub: sevgili, sevilen erkek, erkek sevgili. Bayan olursa mahbube denir.

Yavuz şuh: çok çapkın, acımasız çapkın, kolay kolay ele girmeyen çapkın.

Ayyâr: aldatıcı, kandırıcı, tuzağa düşürücü, oynatıp oyalayıcı.

Dil-ifgâr: gönlü yaralı, tutkun, sevmiş, birine gönül vermiş.

Vefâ-dar: yakınlık gösteren, seven, sevişli, yumuşak yürekli, vefâli.

- 1- Niçe bir virmeye el vuslat-ı cânân niçe bir
Niçe bir yana firâk âteşine cân niçe bir
- 2- Niçe bir kan yuda derd ile firâkunda gönül
Niçe bir yaş döke bû dide-i giryân niçe bir
- 3- Niçe bir bulmay cem'iyet-i hâtır dil-ü cân
Niçe bir ola saçun gibi perişân niçe bir
- 4- Niçe bir od urasın cân-ü gönül hırmenine
Niçe bir yaka beni âteş-i hırmân niçe bir
- 5- Niçe bir yaralaya tiğ-i firâk ile beni
O cefâlar kılıcı âfet-i devrân niçe bir
- 6- Niçe bir ben ten-i bi-cân gibi pejmürde olam
Eyleye kendüyi ol cân gibi pinhân niçe bir
- 7- Niçe bir toğmaya âlemde murâdum necmi
Bana göstermeye gün ol meh-i tâbân niçe bir
- 8- Niçe bir vâdi-i hicrâna düşüp ser-gerdân
Gazesin Hayretiyâ bi-ser-ü sâ mân niçe bir
- 9- Yâr çün kim okumaz mihr-ü vefâ destânın
Niçe bir yazıla bu defter-ü divân niçe bir

Ölçü: *Niçe bir vir/meye el vus/lat-ı cânân/niçe bir*
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: Divan, Dr.Mehmed Çavuşoğlu-M.Ali Tanyeri, 1981).

- 1- Nice bir sevgiliye kavuşma olanağı olmasın nice bir
Nice bir can ayrılık ateşine yansın nice bir
- 2- Nice bir gönül ayrılığıyla kan yutsun acı çekerek
Nice bir yaş döksün bu ağlayan göz nice bir
- 3- Nice bir can ve gönül derlenip toparlanmasın
Nice bir saçın gibi darmadağınık olsun nice bir
- 4- Nice bir can ve gönül harmanına ateş dökesin
Nice bir beni yoksunluk ateşi yaksın nice bir
- 5- Nice bir ayrılık kılıcıyla beni yaralasın
O acılar çektirici o eşsiz güzel nice bir
- 6- Nice bir ben cansız gövde gibi darmadağınık olayım
O da kendini can gibi gizlesin nice bir
- 7- Nice bir evrende dileğimin yıldızı doğmasın
O parlayan ay bana gün göstermesin nice bir
- 8- Nice bir üzüntü oylumuna düşüp başı dönmüş
Olarak gezesin ey Hayreti böyle yoksulca nice bir
- 9- Sevgi ve bağlılık destanını sevgili okumaz
Nice bir bu şiir dergisi yazılsın öyleyse nice bir.

Dil özellikleri:

Nice bir: niceye dek sürecek, daha ne kadar, niceye değin. Hep böyle mi gidecek, hep böyle mi sürecek.

Virmeye el: elvermesin, elverişli olmasın, olanak bulunmasın.

Vuslat-ı cânân: sevgiliye kavuşma, sevgiliyle buluşma.

Firâk ateşi: ayrılık ateşi.

Kan yuda: kan yutsun, kan içsin.

Yaş dökme: yaş döksün, ağlasın.

Dide-i giryân: ağlayan göz.

Cem'iyet-i hâtır: gönülün derlenip toparlanması, kendine gelme, dağınıklıktan kurtulma, mutlu olma.

Urasın: vurasın (od urasın/ ateş dökesin, yakasın).

Cân-ü gönül: can ve gönül.

Perişân: dağınık, düzensiz, mutsuz.

Ateş-i hirmân: umutsuzluk ateşi, üzüntü ateşi.

Hirmen: harman.

Hirmân: umutsuzluk, üzüntü.

Tiğ-i firâk: ayrılık kılıcı.

Afet-i devrân: eşsiz güzel, başa yıkım getiren güzel.

Teni bi-cân: cansız gövde, ölü gövde.

Pejmürde: dağınık, darmadağınık.

Eyleye kendüyi: kendisini eyleye (pinhân/gizli). Dizenin anlamı: kendisini gizlesin.

Meh-i tâbân: parlak ay, parlayan ay (sevgili, güzel) *Vâdi-i hicrân.* ayrılık, oylumu, üzüntü oylumu.

Ser-gerdân: başıdönmüş, kendinden geçmiş.

Biser-i sâ mân: yoksul, düşkün, kimsesiz.

Mihr-i vefâ: sevgi ve bağlılık, sevgi ve yakınlık gösterme, acıyıp ilgi gösterme.

Kemalpaşazade

İbn Kemal diye de anılır Tokatlı, ya da Amasyalı olduğu söylenir, doğduğu yıl kesinlikle bilinmiyor; kimi kaynaklar 1469 da doğduğunu bildirir. Ölümü 1534 tedir.

Kemalpaşazade şiirlerinden çok bilgin yanıyla, yaşadığı dönemin bütün bilim dallarıyla ilgilenmesiyle tanınmıştır. İran yazınından, tarihçilerinden çevirileri, kendi yazdığı bilimsel yapıtları yanında şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı vardır; eski yazılarla basılmıştır. Kemalpaşazade birçok devlet görevinde bulunmuş, yüksek aşamalara çıkmıştır. Şiir, düzyazı, çeviri olmak üzere yirmi dolaylarında yapıtı vardır. Şiirlerinde yer yer başarılı söyleyişler, buluşlar varsa da, bütün olarak üstün bir düzeyde değildir.

- 1- Câm-ı lâ'liyle gönül ayş-i müdâm olsun sana
Ol şarabı bensiz içersen harâm olsun sana
- 2- Yıllar oldu bir selâm ile bizi yâd itmedin
Bi-vefâlar çokdurur ammâ selâm olsun sana
- 3- Serv-ü sûsen kad-ü hatuna kul olsun ko ki tâ
Ne kadar âzâdeler varsa gulâm olsun sana
- 4- Sâye gibi hâk ol yolunda bir sev-kadun
Ger dilersen Ravza-ı rıdvan makâm olsun sana
- 5- Bi-riyâ taât gerekse gel tarik-i ıška gir
Mutribi vâ'iz idin sâki imâm olsun sana
- 6- Yidigin hun-i cigerdür içtigin gözyaşları
Bu safâ esbabı ey dil müstedâm olsun sana

Ölçü: Câm-ı lâ'liy/le gönül ay/şi müdâm ol/sun sana
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Kızıl dudacağının kadehiyle durmadan içesin ey gönül
O şarabı bensiz içersin sana haram olsun*
- 2- *Yıllar oldu bizi bir selâmla bile anmadın
Vefasızlar çoktur gene de selâm olsun sana*
- 3- *Selvi, susam, boyuna, saçına kul olsun bırak
Ne kadar özgür varsa senin kulun olsun*
- 4- *Bir selvi boylunun yolunda gölge gibi yere düş
İstersen oturduğun yer cennet olsun*
- 5- *İkiyüzlülükten uzak tapınma gerekse aşk yoluna gir
Çalgıcıyı vaiz edin içki dağıtan da sana imam olsun*
- 6- *Yediğin ciğer kanıdır içtiğin de gözyaşları
Ey gönül böylesi eğlence nedenleri sürüp gitsin..*

Dil Özellikleri:

Câm-ı lâ'î: kızıl dudağın kadehi, kızıl şarapla dolu kadeh, sevgilinin dudağı.

Ayş-ı müdâm: durmadan içme, sürekli içme.

Azâde: bağımsız, özgür, kendi başına buyruk.

Gulâm: kul, köle, birinin buyruğu altında bulunan kimse, genç, delikanlı.

Ravza-i rıdvan: cennet, İslam inançlarına göre sekiz cennetten biri, cennet bahçesi.

Bi-riyâ taât: ikiyüzlüce olmayan tapınma, gösteriş için yapılmayan tapınma, gösterişsiz ibadet.

Tarik-ı ışk: aşk yolu.

Mutrib: çalgıcı.

Vâiz: camide halka din konularını açıklamla görevli kimse.

İdin: edin, benimse, yap.

Hun-i ciğer: ciğer kanı.

Safâ esbabi: eğlence nedenleri..

Müstedâm: sürekli, kesintisiz, devamlı.

- 1- Âlemde gam kişiye demâdem gelir gider
Âdem mi var ki âleme hurrem gelir gider
- 2- Her kişiye belâ yükünü çekdirir felek
Kimdir ki bu cihâna müselleme gelir gider
- 3- Nergis meger ki bildi vefâsız durur cihân
Bağın yolunda gözleri pür-nem gelir gider
- 4- Göz yum cihândan aç gözünü kendi hâlüne
Sen göz yumub açınca bu âlem gelir gider
- 5- Gözüm evine hayl-i hayâlin dürür gelen
Kimim var andan özge dahi nem gelir gider
- 6- Hecrinle haste kûşe-i mihnetde zâr iken
Tenhâ komaz gamın beni herdem gelir gider
- 7- Cehd it ki hayr ile analar halk adını
Âlemde addır kalan âdem gelir gider⁽¹⁾

Ölçü: *Âlemde/gam kişiye/demâdem ge/lir gider*
 mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

(Kaynak: Kemalpaşazade Divanı, 1312 İstanbul.)

(1) XVI.yy. başlarında, daha çok, "gelür" biçiminde söylenen, yazmalarda da öyle görülen bu sözcük basmada nedense "gelir" diye geçiyor.

- 1- *Yeryüzünde üzüntü kişiye sık sık gelir gider
Bu evrene mutlu gelip mutlu giden insan var mı*
- 2- *Yazgı her kişiye yıkım yükünü çektirir
Bu evrene gelen giden ondan kurtulamaz*
- 3- *Nergis bu evrenin değer bilmez olduğunu anladı
Onun için bağ yolunda gözleri yaşlı gelir gider*
- 4- *Evrene önem verme yüzçevir, aç gözüne bak kendine
Sen göz yumup açıcaya değin çağ gelir geçer*
- 5- *Gözüm evine gelen senin görüntünün kalabalığıdır
Benim ondan başka yanıma gelin gidecek kimim var*
- 6- *Ayrılığınla hastalanıp sıkıntı köşesinde ağırlarken
Üzüntünün beni yalnız bırakmaz boyuna gelir gider*
- 7- *Çalış ki halk adını iyilikle ansın
İnsan gelir gider dünyada yalnız adı sanı kalır.*

Dil özellikleri:

Demâdem: sürekli, ardı arkası kesilmeden, boyuna.

Hurrem: mutlu, kıvançlı, sevinçli, dileğine ermiş.

Müsellem: benimsenmiş, onaylanmış, besbelli, anılmış, bilinen, tanınmış, ünlü.

Bu dizedeki anlamı: bu dünyaya gelip gittiği bilinen kim varsa sıkıntıdan, yıkımdan, acıdan kurtulamamıştır.

Pür-nem: nem dolu, yaş dolu, çok ıslak.

Hayl-i hayâl: görüntü kalabalığı, hayâl sürüsü.

Hayl: sürü, topluluk, kalabalık.

Kûşe-i mihnet: sıkıntı köşesi, üzüntü köşesi, bir kıyıya çekilip acıya, üzüntüye katlanma. Bu sözcüğün "guşe" biçiminde söylenişi de var.

Rumeli'de Yenicevardar yöresindendir. Ölüm yılı 1534 olmasına karşılık doğum yılı bilinmiyor. Bir ara Mısır'a gitmiş, İbrahim Gülşeni ile yakınlık sağlayarak kendini tasavvufa vermiştir. İbrahim Gülşeni'nin ölümünden sonra Rumeli'ye dönmüştür. Usuli'nin yaşamıyla ilgili bilgiler azdır. Bütün yaşamı boyunca Balkan ülkelerinde gezdiği, gönlünün uyarınca gün geçirdiği söylenir.

Usuli tasavvuf konuları başarıyla şiirleştiren, yer yer Seyyid Nesi-mi'nin etkisi altında kalmasına karşılık, özgün söyleyişi, derin bir düşünce yeteneği olan bir ozandır. Kendinden sonra gelen, tasavvuf konularını işleyen, ozanlar üzerinde etkisi büyüktür, sürekli-dir. Özellikle Hurufi, Bektaşî ozanları arasında saygınlığı yaygındır. Şiirlerinin toplandığı "divan"ı basılmamıştır.

Kanı şol gün kim cemâl-i yâr idi eğlencemiz
Devletinde her cihetle var idi eğlencemiz

Mürg-i dil ışk âyetin okurdu bûlbûller gibi
Hüsn bağında gül-i gülzâr idi eğlencemiz

Besler idi tatlu dillerle dili tûti gibi
Mısr-ı canda bir şeker-güftâr idi eğlencemiz

Cân-ü dil Musası gark idi tecelli nurine
Tur idi seyrânımız didâr idi eğlencemiz

Sohbetinde yoğ idi ağyardan hergiz melâl
Ey Usuli bir gül-i bi-hâr idi eğlencemiz

Kanı şol gün/kim cemâl-i/yâr idi eğ/lencemiz
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- Eğlencemizin sevgilinin güzelliği olduğu gün nerde
Onun yarattığı mutlulukla her bakımdan kıvançlıydık
- 2- Gönül kuşu bülbüller gibi sevgi ayetini okurdu
Güzellik bağında gül bahçesinin gülü eğlencemizdi
- 3- Papağan gibi tatlı dillerle beslerdi gönülü
Canın Mısır ülkesinde eğlencemiz bir şeker sözlüydü
- 4- Can ve gönül Musa'sı tanrının görünen ışığına batmıştı
Gezdiğimiz yer Tur dağı eğlencemiz sevgilinin yüzüydü
- 5- Tatlı tatlı konuşulan toplantında yabancı kaygısı yoktu
Ey Usuli, eğlencemiz bir dikensiz güldü.

Dil özellikleri:

Cemâl-i yâr: sevgilinin yüzü, şiir dilinde sevgilinin güzelliği anladır. "Cemâl" sözcüğü yüzle güzellik kavramlarını içeren bir anlam söylenir. Bu nedenle "cemâl-i yâr" birleşimi "sevgilinin yüzü" anlamı geldiği gibi "sevgilinin güzelliği" karşılığı da söylenir.

Devlet: mutluluk, ululuk, yücelik. Divan yazınında bu sözcük, da çok, bir kimsenin dilediği mutluluğa ulaşması, ereğine varması karşı söylenir. Kimi yerde yazgı, alinyazısı anlamında geçtiği de görülür.

Her cihetle: her bakımdan, her yönden.

Mürg-i dil: gönül kuşu, gönül.

Ayet: Kur'an'da geçen söz dizilerinin genel adı, tümce. Sözlük anlamıyla "âyet" gelenek, alışkanlık, belirti, damga, im bg. karşılığıdır. Araları Kur'an'da geçen her söz dizisinin, tümcenin adı oldu, "kutsal", "tanrı sözü" anlamında da söylenir.

Mısır-ı can: can Mısır'ı, canın Mısır ülkesi, can yurdu. Mısır sözcüğünün gerçek anlamı yurt, ülke'dir, Tevrat'ta geçen Yusuf-Zeliha öykü-nedeniyle yazın diline bilinen ülkenin adı olarak girdi. Bu dizede iki amı da geçerlidir.

Şeker-güftâr: şeker söyleyişli, tatlı dilli.

Musa: Peygamber Musa

Tecelli nuru: tur dağında, yalvarıp yakarması üzerine, Musa Pey-nber'e görünen tanrısal ışık (daha önce açıklandı).

Melâl: üzüntü, acı, gönül kırıklığı.

Gül-i bi-hâr: dikensiz gül.

- 1- Âlemde mey-i ışk ile mestâneleriz biz
Tâ'n eyleme zâhid bize divâneleriz biz
- 2- Dünyâ evini künc-i harâbâta değişmiş
Bir genc-i fenâ talibi virâneleriz biz
- 3- Aldanmamışız mansab-i câhına cihânun
Dervişleriz sâkin-i virâneleriz biz
- 4- Çün varlığımız hirmenini ateşe urduk
Bu mezraa-i dehrde bir daneleriz biz
- 5- Yer yoğ ise mescidde bize gam değil ey dil
Çün mu'tekil-i guşe-i meyhâneleriz biz
- 6- Bin ziynet ider sözünü pircen-i dehr
Baş eğmeziz ol kahlbeye merdâneleriz biz

Ölçü: Çün varlı/ęımız hırme/nini âte/şe urduk
 mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün

(Kaynak: Abdülbaki Gölpınarlı, Nesimi, Usuli. Ruhi, 19: İz. AGY. s.238)

- 1- Biz, evrende, aşk şarabıyla esrimişleriz
Ey softa bizi suçlama kendinizde değiliz biz
- 2- Dünya evini meyhane köşesine değişmiş
Yokluk gömüsünü isteyen yıkıntılarız biz
- 3- Yeryüzünün görevle yükselen aşamasına aldanmayız
Bir varlığa, gösterişe değer vermeyen, yıkıntılarda oturanlarız
- 4- Varlığımızın harmanını yaktık
Bu evren tarlasında bir taneyiz biz
- 5- Ey gönül camide bize yer yoksa üzülecek ne var
Biz meyhane köşesinde yalnızlığa çekilmişleriz
- 6- Bu kocalmış evren kendini ne denli süslerse süslesin
Biz erkekileriz bu döneğ kadına baş eğmeyiz.

Dil özellikleri:

Mestâne: esrik, esrimiş, sarhoş, kendinden geçmiş.

Mey-i aşk: aşk şarabı. Tasavvufta, sevginin, sevgilinin güzelliği karşısında kendinden geçiş, derin bir coşkuya kapılma.

Künc-i harâbât: meyhâne köşesi, meyhane bucağı.

Genc-i fenâ: yokluk gömüsü, yokluk hazinesi, gelip geçici varlık, kalıcı olmayan varlık.

Talib: dileyen, isteyen, uman, bekleyen, tasavvufta bir sevginin, bir sevgilin ardınca giden, "tarikat" denen kuruluşa girmek isteyen, istekli, eğilimli.

Virâne: yıkıntı, ıssız yer, yokluk ülkesi, kalıcı olmayan yer.

Mansab-ı câh: görev aşaması, görev yeri, görevde yükselme dayanağı. Bu dizede gösteriş, varlıkla, bulunduğu görev aşamasıyla övünme. Toplumda, görev bakımından, yüksek yer.

Derviş: görünüşe, gösterişe, yeryüzü varlığına önem vermeyen, alçakgönüllülüğü, kendi başına buyruk yaşamayı, gönül bilgisini seven kimse, kendini tasavvufa vermiş kimse.

Sâkin-i virâne: ıssız yerde oturan, yıkıntılar arasında yaşayan, görünüşe, gösterişe değer vermeyen.

Hirmen: harman, ekin savrulan yer.

Mezraa-i dehr: evren tarlası, yeryüzü tarlası, yeryüzünün tarım yeri, ekin ekip biçme yeri. İslam dinine göre yeryüzü öteevrenin (ahretin) tarlasıdır, kişi yeryüzünde ne ekerse (ne yaparsa) onu biçer (onun karşılığını görür).

Mu'tekif: kendi başına yaşayan, kıyıya çekilmiş, topluluktan uzak kalmış, ıssız yerde yaşayan.

Mu'tekif-i guşe-i meyhâne: meyhane köşesinde kendi başına yaşayan, yalnızlığa çekilen.

Pirezen-i dehr: evrenin kocalmış, evren kocakarı, evrenin yaşlı kadını, kocalmış evren, çağ geçmiş dünya. Bunamış kocakarı.

Merdâne: erkişi, erkekçe davranan, yiğitçe davranan.

Balıkesirlidir, sonradan gelip İstanbul'a yerleşmiş, yaşamını "rem-mal" denen bir türlü fala bakmakla, alınyazılarını okuyup yıldızların devin-mesinden anlam çıkarmakla kazanmaya çalışmıştı. Oldukça yoksul, sıkıntılı bir yaşam sürmüş, Bayazıt camii yanında, Fatih'te Sofular yöresinde açtığı ufak dükkanında geçimini sağlama olanakları aramıştı. Türk divanı yazısında, nicelik bakımından, en çok şiir söyleyen Zâtî'nin kalın bir divanı vardır. Şiirlerin çokluğuna karşılık derinliği, özgünlüğü azdır. Dili yer yer akıcı, yer yer buruktur. Şiirlerinde, sevgi konularının ağır bastığı, düzensiz, düzensiz bir yaşamdan yakınmaların geniş yer tuttuğu görülür. İstanbul Türkçesinin şiir dili olarak kullanılmasında, Bâkî'nin yetişmesinde önemli etkisi vardır.

- 1- Yakdı bağrum lâle-veş kâr itdi hicrânun bana
Dahi neyler bilmezem şol zahm-i peykânun bana
- 2- Her seher feryâd idüb bülbül gibi zâr ağlaram
Gül gibi n'eycün güler şol şûh-i handânun bana
- 3- Gamzen okı sinemi mecruh idelden hecr ile
Ey tabibüm ne acceb derd oldu dermânun bana
- 4- Dostum hâlüm gören rahm idüb ağlar zâr zâr
Sen dahi rahm cyle ger var ise dermânun bana
- 5- Buse cerr itmek diler Zâti lebünden ey sanem
Ger atâ kılsan demidür lütf-ü ihsanun bana.

Ölçü: *Yakdı bağrum/lâle-veş kâr/itdi hicrâ/nun bana*
 fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1- *Yaktı bağrımı lale gibi dokundu bana ayrılığın
Şu okunun yarası bana daha neler edecek bilmem*
- 2- *Her sabah çılgılığı basar bülbül gibi ağlarım
O güler yüzlü çapkın bana neden gülüyor*
- 3- *Süzgün bakışının oku ayrılıkla gönlümü yaralayalı
Ey tabibim şaşılalı bir dert oldu bana senin dermanın*
- 4- *Ey dostum durumumu gören bana üzülmür ağlar
Gücün varsa, elinden gelirse, sen de bana acı*
- 5- *Ey sevgili Zâti dudağından bir öpücük ister
Verirsen ver, bağışlama zamanıdır şimdi.*

Dil özellikleri:

Kâr itdi: dokundu, etkiledi.

Lâle-veş: Lâle gibi.

Hicrân: ayrılık acısı, ayrılık üzüntüsü; ayrılık.

Zahm-ı peykân: temren yarası, okun ucundaki eğik demirin açtığı yara.

N'eyçün: ne için, niçin.

Şûh-i handân: güler yüzlü çapkın.

Handân: gülen, güler yüzlü, sevimli.

Şuh: çapkın, oynak, gönül alıcı.

Şol: şu, o.

İdeliden: edeliden, ettiğinden beri.

Zâr zâr: acı acı, üzüntülü üzüntülü. *Cerr itmek:* toplamak, almak.

Lütf-ü ihsan: bağış, karşılık beklemeden bir nesne verme, yar-dım.

Ata kılmak: vermek.

Sanem: put, şür dilinde sevgili, güzel.

- 1- Bu âşiyân-ı dehre sanman karâra geldüm
Murg-i fezâ-yi kudsem bunda şikâra geldüm
- 2- Ma'bud-ı bî-zevâle kullukdurur murâdum
Sanman bu deyre seyr-i nakş-ü nigâra geldüm
- 3- Ol fahr-i cümle âlem dünyaya didi mezra
Niçün turam ben epsem tahsil-ü kâra geldüm
- 4- Ey şeyh-i şehr-i safvet iksir-i himmet ile
Bu kalbüm eyle hâlis sâhib-ayara geldüm
- 5- Mülk-i vücûd dirler gâyet mahall-i tahsil
Zâtî yem-i ademden ben bir kenara geldüm.

Ölçü: *Bu âşi/yân-i dehre/sanman ka/râra geldüm*
 mef'ulü fâilâtün mef'ulü fâilâtün

- 1- *Bu yeryüzü yuvasına oturmaya geldim sanmayın
Ben kutsal uzayın kuşuyum avlanmaya geldim*
- 2- *Sonsuz tanrıya kulluk etmektir dileğim
Bu manastıra resim, süs görmeye geldim sanmayın*
- 3- *Bütün evrenin övüncü yeryüzüne tarla dedi
Neden susayım ürün toplamaya, çıkar sağlamaya geldim*
- 4- *Ey arınmışlık ilinin önderi emeğinin iksiriyle
Gönlümü arındır ölçü ustasına geldim*
- 5- *Varlık ülkesi ürün toplama yeridir derler
Zâti, yokluk denizinden çıkıp kıyıya geldim.*

Dil özellikleri:

Aşiyân-ı dehr: evren yuvası, evren denen konaklama yeri, yeryüzü (clonen ev, dünya konağı).

Murg-i fezâ-yi kuds: kutsal uzayın kuşu, tanrısal evrenin kuşu, kutsal ruh. İnsan ruhu, tanrı'nın balçıktan yaratılan Adem'e üflediği kutsal soluktur, İslam dinine göre. Bundan dolayı insanın görünmeyen varlığı, ruhu kutsal sayılır. Ozan, "ben tanrısal ülkeden gelen bir kuşum, yeryüzünde avlanmak, eğlenmektir işim" diyor.

Ma'bud-i bî-zevâl: ölümsüz, sonu olmayan tanrı.

Bi-zevâl: batmayan, yokolmayan, sonsuz, ölümsüz.

Deyr: manastır, kilise. Bu dizede evren, yeryüzü, dünya bg. anlamında.

Nakş-ü nigâr: resim-süs. İslam dininde resim yasaktır, oysa manastırlarda, kiliselerde duvarları, tavanları kutsal sayılan varlıkların resimleriyle süsleme doğal sayılır, inançlara uygun görülür. Ozan, yeryüzünü içi resimlerle bezenmiş manastıra benzetiyor.

Fahr-i cümle-âlem: İslam dininde Peygamber Muhammed'e evrenin övündüğü varlık, evrenin övüncü anlamında "fahri âlem" denir.

Mezra: İslam inançlarına görea, yeryüzü bir tarladır. İnsanların ondan yararlanmaları, ekip biçmeleri, ürün almaları gerekir. Ancak, tanrı buyruklarını yerine getirme, yapılan işlerin, öteevrende (ahrette) karşılığını görme de var. İyilik eden de, kötülük eden de karşılığını görecektir, kişi ektiğini biçecek. Mezra sözcüğünün gerçek anlamı "ekin ekilen yer" demektir.

Epsen: suskun, sessiz, konuşmayan.

Şeyh-i şehîr-i safvet: arınmışlık ilinin önderi, şeyhi.

Safvet: arınmışlık, gönül temizliği, gönülde kötülük, eğrilik, yalan olmama durumu.

İksir-i himmet: emek iksiri, çalışıp çabalama iksiri.

İksir: Ortaçağda, madenden altın çıkarmaya yaradığı söylenen bir nesne (daha önceki açıklamalara bak.).

Mülk-i vücud: varlık ülkesi, evren, yeryüzü, dünya.

Yem-i adem: yokluk denizi, insanların yaratılışlarından önceki durum.

- 1- Seni bana melâhatde nazîri yok demişlerdi
Benüm çok sevdiğüm didüklerince var imişsin sen

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*

*

- 2- Âb-ı hayvân olsa sensüz mey gönül meyl eylemez
Yârsuz âşık hayât-ı câvidâni neylesün

Ölçü: *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*

*

- 3- Kıl gözlerünün câmların pâk-ü mücellâ
İt sâni'i mir'ât-ı vücudunda temâşâ

- 4- Dil böyle muhit olur iken çarh-i muhiti
İnsâna yiridür diseler âlem-i kübrâ

Ölçü: *mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün*

*

- 5- Kametün cy bustân-ı lâ-mekân pirâyesi
Nûrdan bir servdür düşmez zemine sâyesi

- 6- Yusufi gerçi görenler ellerini keddiler
Gün yüzün gördü senün şakk oldu bedrün âyesi

Ölçü: *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

(Kaynak: Divan, Sl. Kt. Fat. 3824 TY.)

- 1- *Güzellikte, seni benzeri yok demişlerdi bana
Ey benim çok sevdiğim, dediklerince varmışsın..*

*

- 2- *Şarap bengisu da olsa, sensiz gönül istemez onu
Sevgilisi olmayan aşık ölümsüz yaşamı neylesin..*

*

- 3- *Gözlerinin camlarını pırl pırl eyle de
Evreni yaratanı kendi gövdenin aynasında gör*

- 4- *Gönül evreni böylesine kuşatıp içerirken
İnsana en yüce evren dense yeridir*

*

- 5- *Ey tanrısal evren bahçesinin süsü olan, senin boyun
Işıktan bir servi olduğu için gölgesi yere düşmez*

- 6- *Yusuflu görenler ellerini keştiler
Ay senin gün yüzünü görünce ikiye ayrıldı⁽¹⁾*

(1) Önce Açıklamalar'a bakınız.

Dil özellikleri:

Melâhat: güzelliklik, tatlılık, yüz güzelliği.

Naziri: benzeri, bezeşiği, eşi, dengi.

Âb-i hayvan: bengisu, ölümsüzlük suyu, dirim suyu.

Hayât-i câvidân: ölümsüzlük, sonsuz yaşam.

Câm: cam (genellikle kadeh anlamında söylenen "câm" sözcüğü, burada bilinen "cam" karşılığıdır. Gözünün camlarını iyice sil, parlat ki gövdenin aynasında, kendi varlığında tanrı'yı göresin. Tasavvuf anlayışına göre, ermiş, gönül bilgisiyle olgunluğa ulaşmış kimse, kendi varlığında tanrı'yı görür.)

Mir'ât-ı vücud: gövdenin aynası, kişini, kendi varlığının, aynası, gövde aynası.

Temâşâ: görme, gözlemleme, gözlem.

Sâni: yaratıcı, yaratan, tanrı.

Muhit: kuşatan, çevreleyen, içeren, saran.

Çarh-i muhit: dünyayı kuşatan büyük evren, varlık evreninin bütünü (gönül, öylesine engindir ki, dünyayı kuşatan evren bütünü de içerir, kuşatır. Bundan dolayı insanı, en büyük evren, en yüce evren dense yeridir).

Bustan-ı lâmekân: tanrısal evrenin bahçesi (İslam inançlarına göre, tanrı için "mekân/yer" kavramı geçerli değildir, tanrı belli bir yerle/mekânla sınırlı değildir, bu nedenle onun için lâ-mekân/ yer-ötesi kavramı söylenir. Ozan burada, ey sevgili Muhammed, senin boyun tanrısal evrenin süsüdür, ışıktandır, bu yüzden gölgen yere düşmüyor, ışığın gölgesi olmaz. Gene İslam inançlarına göre Muhammed'in gölgesi yere düşmezmiş.)

Şakk: yarılma, ikiye ayrılma. (Mısırlı kadınlar, Yusuf'un güzelliği karşısında, elma soyarken ellerini kesmişler. Muhammed de elinin aya doğru uzatınca ay ikiye bölünmüş. Ozan, bu iki din olayı arasında bir bağlantı kurarak, Muhammed'in daha üstün bir nitelik taşıdığını dile getirmek istiyor.)

Bedr: ay, 'dolanay

Aye: el ayası.

Edirne'de doğdu, doğum yılı bilinmiyor, 1555 dolaylarında öldü-
ğü sanılır. Yavuz Selim'in, Kanuni Süleyman'ın savaşlarına "silahdar" ola-
rak katıldı. Aşağı yukarı ellibin ikiliği (beyiti) içeren büyük bir "divan"ı var-
dır. Şiirlerinde çağının önemli olayları, yaşam izlenimleri, toplum düzeni,
kişiler arasındaki karşılıklı ilişkiler geniş bir yer tutar. Edirneli Nazmi'nin
başlıca özelliği, öz Türkçe şiirler yazması, bunlara "Türki-i basit" adını
vererek Türk dili tarihi bakımından önemli bir kaynak olmasıdır. Kimi
araştırmacılarca "Türki-i basit"de denen bu şiirlerde yabancı sözcük yok-
tur, kullanılan ölçü "aruz"dur. Buna karşın şiirde sağlıklı bir uyum bulu-
nur. Bütün divan ozanlarının çok ağır, ağıdalı bir dil kullandıkları dönem-
de, Edirneli Nazmi'nin öz Türkçeyi şiir dili durumuna getirmesi yazın
alanında önemli bir olaydır.

- 1- Gönül her çağ ele ayağ alalum
İçüb bir hoş geçüb şence olalum
- 2- İçüb yindek geçüb uş kendümüzden
Yine her yana âvâze salalum
- 3- Gülüb açılmağa gül gibi her çağ
Gelin güllüğe toğru açılalum
- 4- Göze göz sevgü odına düşelüm
Anunla pes yanalum yakılalum
- 5- Geçüb Nazmi bu varlıktan gel imdi
Varalum yokluğa bir yol bulalum⁽¹⁾

Ölçü: *Gönül herçağ/ele âyağ/alâlum*
 mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(1) Edirneli Nazmi'nin dilinin güzelliği nedeniyle aldığımız iki şiirini günümüz Türkçesine aktarma gereği duymadık, söyleyişi öylesine açıktır.

- 1- Nice bir dünya kaygusunda kalam
Nice bir başıma gavgalar alam
- 2- Nice bir dünyaya gönül virüb âh
Düşüb kaygu denizi içre kalam
- 3- Olamı ol ki gönül çalgusını
Gönül hoşluğu birle yinc çalam
- 4- O çağlar kanı şenlik türkisiyle
Yinc her yanaya âvâze salam
- 5- Başımda yazı imiş Nazmi ol kim
Güzeller sevgüsi birle kocalam

Ölçü: *Güzeller sev/güsi birle/kocalam*
 mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ulün

(Kaynak: Köprülüzade Mahmud Fuad, Divân-i Türki-i Basit, 1928.)

Dil özellikleri:

- I -

Ayağ: kadeh, içki içilen kap, bardak.

Her çağ: her gün, her zaman, her saat.

Hoş geçüb şence olalum: iyi gün geçirip sevinçli olalım.

Yindek: hep, boyunca, sürekli olarak.

Uş: böylece, bu yolla, işte.

Avâze salalum: çağırıp çağırılım.

Pes: artık, böylece.

*

- II -

Nice bir: niye böyle, neden böyle, daha ne kadar.

Kalam: kalayım.

Alam: alayım. Neden böyle dünya kaygısını çekeyim, neden başıma gavgalar alayım.

İçre kalam: içinde kalayım.

Gönül hoşluğu birle yine çalam: Gönül hoşluğu ile yine çalayım.

Ola mı ol ki: öyle olabilir mi, öyle bir gün gelir mi, öyle olur mu, o olur mu.

Birle kocalam: ile kocalayım, yaşlanayım.

Bağdatlıdır, doğum yılı kesinlikle bilinmiyorsa da kimi kaynaklar 1485 ile 1495 arasında bir yıl ileri sürerler. Ölümü 1556 dadır.

Fuzûlî medrese öğrenimi görmüş, çağının bütün bilimlerine ilgi duymuş, özellikle tasavvuf konularını en ince ayrıntılarına değin incelemiş, işlemiştir. Ali'ye bağlılığı nedeniyle "şii mezhebi"nden olduğu söylenir. Şiirlerinde şii olduğunu açığa vuran pek çok belirti vardır. Şah İsmail'in Bağdat dolaylarını ele geçirmesi üzerine ona sunduğu "Beng-ü Bâde" adlı ufak yapıtı, Bağdat'ın Safevi valisi İbrahim Han'ın onu koruması, Kerbela olayıyla ilgili içli, dokunaklı ağıtları onun Ali ile çocuklarına olan derin sevgisinin kanıtlarıdır.

Fuzûlî'nin şiiri bir duyuş, bir duygu ürünüdür. Genel konu sevgi (aşk)dir. İnsandan tanrı'ya yükselen, tanrı'dan insana inen çalkantılı, derinlere varan bir sevgi. Dili Arapça, Farsça sözcüklerden oluşan bir karışımdır. Buna karşın söyleyişi etkili, akıcı, sezgileri derindir. Şiirinde uyumu sağlayan başlıca etken sestir, kavramların benzerliğinden kaynaklanan, söz oyunlarına çok elverişli olan bir ses. Fuzûlî en çok Ali Şir Nevai ile İran ozanı Hafız'ın etkisi altında kalmış, yer yer Necati'den esinlenmiştir. Kendinden sonra gelenler üzerindeki etkisiyse süreklidir, büyüktür. Arapça, Farsça, Türkçe (Osmanlıca) olmak üzere üç ayrı dilde şiir söylemiş birer "divan" düzenlemiştir. Yapıtları arasında en yaygını bir Arap halk öyküsünden kaynaklanan "Leylâ ile Mecnun"dur. "Divan'ı, "Leylâ ile Mecnun"u ile birkaç yapıtı basılmıştır.

- 1- Ey melek-sîmâ ki senden özge hayrandur sana
Hak bilür insan dimez her kim ki insandur sana
- 2- Virmeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidân
Zinde-i câvid ana dirler ki kurbandur sana
- 3- Alemi pervâne-i şem'-i cemâlün kıldı ışk
Cân-ı âlemsün fidâ her lâhza bin candur sana
- 4- Aşıka şevkînla can virmek igen âsân degül
Çün Mesih-i vaktın can virmek âsândur sana
- 5- Çıkma yârum giceler ağyâr ta'nından sakın
Sen meh-i evc-i melâhatsun bu noksandur sana
- 6- Pâdşâhum zulm idüb âşık seni zâlim dimiş
Hûb-rulardan yaman gelmez bu bühtandur sana
- 7- Ey Fuzuli hub-rulardan tegafüldür yaman
Ger cefâ gelse hem anlardan ki ihsandur sana

Ölçü: *Virmeyen câ/nın sana bul/maz hayât-i/câvidân*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Ey melek yüzlü senden başka kim varsa hayrandır sana
Tanrı bilir doğrusunu insan olan sana insan demez*
- 2- *Sana canını vermeyen ölümsüzlüğe ulaşamaz
Ölümsüz sana kurban olana derler ancak*
- 3- *Aşk, evreni yüzünün ışığına yanan kelebeğe döndürdü
Evrenin canısın her an yoluna bin can konur*
- 4- *Aşıka özleminle can vermek pek kolay değil
Ancak sen çağın İsa'sısın diriltmek kolaydır sence*
- 5- *Ey sevgili gece dışarı çıkma el kınamasından sakın
Sen güzellik göğünde ay'sın sana yaraşmaz bu*
- 6- *Sultanım, aşık haksızlık edip sana acımasız demiş
Güzel yüzlülerden kötülük gelmez, bu yalandır*
- 7- *Ey Fuzuli güzel yüzlülerden yüz çevirmek acıdır
Onlardan gelen üzüntü bile güzel bir bağıştır sana.*

Dil Özellikleri:

Melek-sîmâ: melek yüzlü, çok güzel, sevgili.

Özge: başka, ayrı. Senden özge: senden başkası.

Hak bilür: Tanrı bilir, doğrusu.

İnsan dimez her kim ki insandur sana: insan olan sana insan diyemez, sen insanüstü bir varlıksın, yücesin. Bu dizede iki anlam var, biri: Sen insanüstü bir varlık olduğundan, yüceliğinden dolayı insana benzemiyorsun, meleksin tanrısalsın. İkincisi: insan olan, hayvan olmayan, sana insan diyemez. İkinci anlamda, güzelin değerini bilmeyeni yeme, aşışılama var.

Hayât-i câvid: sonsuz yaşam, sonsuz dirilik, ölümsüzlük, ölümsüz diri.

Pervâne-i şem'-i cemâl: güzellik ışığının kelebeği, güzellik ışığı çevresinde uçan kelebek.

Fidâ: feda, adak, kendini adama, özveri.

İgen: pek, çok.

Asân: kolay (İgen âsân değil: pek kolay değil.)

Mesih-i vakt: çağın İsa'sı, dönemin İsa'sı. İsa Peygamberin ölülere diriltiği inancı nedeniyle sevgiliye böyle nitelik veriliyor.

Meh-i evc-i melâhat: güzellik göğünün en yüksek yerinde, doruğunda bulunan ay.

Hûb-ru: güzel yüzlü, güzel, sevgili.

Bühtan: gereksiz yere suçlama, suç yükleme, yalan.

- 1- Gönül tâ var elünde câ-m-i mey tesbihe el urma
Namâz ehline uyma anlarıyla durma oturma
- 2- Eğilüb secdeye salma feragat tacını başdan
Vuzu suyu bile râhat uykusu gözden uçurma
- 3- Sakın pâ-mâl olursun bûryâ tek mescide varma
Eger nâçâr girsen onda minber gibi çok durma
- 4- Müezzin nâlesin alma kulağa düşme teşvişçe
Cehennem kapusın açdurma vâizden haber sorma
- 5- Cemâat izdihâmı mescide saldı kudûretler
Kudûret üzre lûtfî bir kudureti hem sen arturma
- 6- Hatibin sanma sâdık müftinün kavline fi'l itme
İmâmın sanma âkıl ihtiyârın ana dabşurma
- 7- Fuzûlî behre virmez tâat-i nâkıs nedür cehdün
Kerem kıl zerkî tâat sûretinde haddi aşurma

Ölçü: Gönül tâ var/elünde câ/m-i mey tesbi/he el urma
 mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1- *Ey gönül elinde şarap kadehi varken tesbihe el sürme
Namaz kılana uyma onlarla durma oturma*
- 2- *Secdeye eğilip te esenlik tacını başından düşürme
Abdest suyuyla gözden uykuyu uçurup incinme*
- 3- *Hasır gibi ayak altında kalırsın mescide gitme
Elinde olmadan girersen minber gibi çok durma*
- 4- *Müezzin sesi dinleyip de içine kuşku düşürme
Vaizden haber sorup cehennem kapısını açtırma*
- 5- *Cemaat kalabalığı mescide soğukluklar saldı
Soğukluk üstüne soğukluk katma sen de*
- 6- *Hatibi doğru sanma, müftünün sözüne uyma,
İmamı akıllı sanıp da ona bağlanma*
- 7- *Ey Fuzuli ne uğraşsın eksik ibadetten yarar gelmez
İkiyüzlülüğü ibadet gibi göstermede çok ileri gitme..*

Gönül tâ var elünde: ey gönül elinde varken, elinde dururken, eline geçirmişken, bulmuşken.

Câm-ı mey: şarap bardağı, kadeh.

Tesbihe el urma: tesbihe el sürme, tesbihi tutma.

Tesbih: tanrı adını anmak için, zeytin çekirdeği ya da ona yakın büyüklükte, tanelerden oluşan, en küçüğü 33, en büyüğü 99 taneli, ipliğe geçirilmiş dizi. Kimi tarikatlarda bin bir tanelisi de vardır. Tesbih sözcüğünün kök anlamı "anmak, saygı göstermek, övmek"tir.

Namaz ehli: namaz kılan, namaz kılanlar. İslam dininin özüne değil de görünüşüne yönelik biçime bağlanan, dinin gerçeğine uymayan kimseleri yerme sözkonusudur bu dizede.

Eğilüb secdeye: öne doğru eğilerek, yüzünü yere koyarak.

Feragat tacı: esenlik tacı, gönül açıklığının sağladığı yücelik, olgunluk.

Salma... başdan: baştan düşürme.

Vuzu'suyı: abdest almada kullanılan su, abdest suyu.

Râhat yukuşu: rahat uykusu, dinlendirici uyku.

Pâ-mâl: ayak altı, ayak altında. *Pâ-mâl olmak:* ayak altında kalmak, alçalmak, soysuzlaşmak, yıpranmak, değerden düşmek.

Buryâ: hasır, üstünde oturulan yaygı, yer örtüsü.

Nâ-çâr: elinde olmadan, çaresiz.

Mescid: secde edilen yer, namaz kılınan yer, câmi.

Teşviş: düşüncede karışıklık, kuşkuya kapılma, doğruluktan ayrılma, anlam bulanıklığı.

Düşme teşvişe: kuşkuya kapılma, anlam bulanıklığıyla şaşırıp kalma, şaşkınlık gösterme.

Müezzin nâlesi: müezzin sesi, ezan, tapınmaya çağrı sesi.

Vâiz: din konularında açıklama yapan, bilgi veren, camide halka dini öğreten kimse.

Cemâat: topluluk, namaz kılmak için camide toplanan halk. Bir dine bağlananların oluşturduğu inanç topluluğu...

İzdihâm: kalabalık, sıkışıklık.

Kudûret: soğukluk, katılık, bıkkınlık, usandırıcılık. seilmeyen, istenmeyen bir kimsenin, bir nesnenin ortada bulunması sonucu doğan ağırlık, sıkıntı, iç darlığı.

Hatib: camide, belli günlerde, din konularında konuşma yapan görevli, din söylevcisi, hutbe okuyan kimse.

Müfti: din sorunlarını açıklamakla, yorumlamakla görevli yetkili, bir yörenin en yetkili din görevlisi.

Fîl itme: davranma, eylemde bulunma, uyma.

Kavline: sözüne. Dizenin yorumu: dini öz değil de gösteriş, biçim olarak anlayan yetkililerin, görevlilerin sözüne uyma, onları doğru, gerçek yolda sanıp aldanma, dinin özünü, gerçeğini kavra, görünüşe bakma.

İmam: namaz kıldırarak görevli kimse.

Sâdık: doğru, bağlı, sözünde duran, doğru yolda olan.

Dabşurmak: vermek, sunmak, teslim etmek.

İhtiyâr: istem, kendini yönetme yeteneği.

Akıl: akıllı, uslu, ne yaptığını bilen, yaptığının bilincine varan.

Tâat-ı nâkıs: eksik ibadet, gerçek olmayan din eylemi, gösteriş olsun diye yapılan din görevi.

Zerk: ikiyüzlülük, gösteriş olsun diye iş yapma, yaptığının inanmayıp başkalarına iyi görünme.

- 1- Gördüm ol horşîd hüsnin ihtiyârum kalmadı
Sâye tek bir yirde durmağa karârüm kalmadı
- 2- Bir gün olmaz tal'atın görmek müyesser âh kim
Zerrece ol gün yanında i'tibârum kalmadı
- 3- Pâk kıldı za'l-ı tenden levh-i dehr âyinesin
Eyle mahv oldum ki bir zerre gubârum kalmadı
- 4- Gam günü hem-demlerüm gark oldılar göz yaşına
Silmege göz yaşımı bir gam-güsârum kalmadı
- 5- Rûzgârum hoş geçerci âh kim devrân dönüb
Oldı ahvâlüm harâb-u rûzgârum kalmadı
- 6- Râh-ı ışk içre bana ancak fenâ maksud idi
Şükr kim maksuda yetdüm intizârum kalmadı
- 7- Ey Fuzûlî il kamu ağyârum oldu yâr için
Sûz-i dilden gayrı bir dil-sûz yârum kalmadı

Ölçü: *Ey Fuzûlî/il kamu ağ/yârum oldu/yâr için*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *O güneş gibi yüzünü görünce kendimden geçtim
Gölge gibi bir yerde duracak gücüm kalmadı*
- 2- *Yüzünün parlaklığını görme kolaylığı bulamadım
Bir gün bile, o güneşin yanında değerim kalmadı*
- 3- *Dünya levhası, aynasını gövde güçsüzlüğünden arttı
Öylesine yok oldum ki bir tozum bile kalmadı*
- 4- *Üzüntü günü arkadaşlarım göz yaşında boğuldu
Gözyaşını silecek bir dert ortağım kalmadı*
- 5- *Çağım güzel geçerci ne yazık ki yazgı değişti
Durumum bozuldu, çağım, yazgım kalmadı*
- 6- *Aşk yolunda ereğim yok olmaktı benim
Çok şükür ereğime vardım beklememe gerek kalmadı*
- 7- *Ey Fuzûlî bütün il bana yabancı oldu, dost diye
Gönül yanışımdan başka içi yanan kimsem kalmadı.*

Dil özellikleri:

İhtiyâr: istem, güç, erk. Bu dizede kendini tutma, ayakta durma (gücü anlamındadır).

İhtiyârım kalmadı: kendimden geçtim, ayakta duracak gücüm yok, yıkıldım.

Horşîd hüsînin: güneş gibi yüzünü, yüzünün güneşini.

Kararım kalmadı: gücüm kalmadı, dengem bozuldu, sarsıldım.

Müyesser: kolaylık, olanak, bir işin olmasını sağlayan neden. Sözcüğün kökeni Arapça "yüsr"dür ki kolaylık, varlıklılık, esenlik, iç açıklığı bg. anlamlara gelir. Osmanlıcada "müyesser" sözcüğü, daha çok, bir işin, bir isteğin gerçekleşmesi için bulunan uygunluk, olanak karşılığıdır. Bunu "nasib" anlamında söyleyenler de var. "Müyesser olmadı/nasib olmadı" deyiminde görüldü gibi.

Tal'at: parlaklık, güneşin doğuşunda evrene yayılan aydınlık, gün ışığı.

Za'f-ı ten: gövde güçsüzlüğü, gövde arıklığı, gövdenin yarattığı engel. Arap yazılarında, değişik bir yazış biçimiyle, "Za'f-ı ten" bileşimi "gövdenin ölümü, gövdenin ortadan kalkışı" anlamına da gelir.

Levh-i dehr: dünya levhası, evren yüzeyi, dünyanın düzlüğü, düz yüzeyi.

Dizelerin yorumu şöyle: Evren yüzeyinin aynası gövde varlığından artıldı, silindi, pırıl pırıl oldu, gövdemin engelinden, yükünden kurtuldum, öylesine yokoldum ki bu geçici evrende benden bir toz bile kalmadı, ölümsüz bir ruh oldum, yalnız ruhum kaldı, gerçek benliğime kavuştum.

Gam-güsâr: acıyı gideren, üzüntüden kurtaran, arkadaş, dert ortağı, avutucu.

Devrân dönüp: yazgı değişerek, zaman değişerek.

Rûzgâr: çağ, dönem, yazgı, alinyazısı, süre, dünya.

İntizârım kalmadı: beklememe gerek yok, beklememin gereği kalmadı.

Dil-sûz: gönlü yanmış, gönül yakan, **Sûz-i dil:** gönül yanışı.

- 1- Cânı kim cânânı içün sevse cânânın sever
Cânı içün kim ki cânânın sever cânın sever
- 2- Her kimin âlemde mikdarıncadır tab'ında meyl
Ben leb-i cânânımı Hızır âb-ı hayvânın sever
- 3- Başa dem düşdükçe taksir eylemez eyler meded
Ol sebebdan muttasıl çeşmüm ciğer kanın sever
- 4- Müşk-i Çin âvâre olmuşdur vatandan ben kimi
Kansı şuhun bilmezem zülf-ı perişânın sever
- 5- Su ki ser-gerdân gezer başında vardur bir hevâ
Galibâ bir gül-ruhın serv-i hırâmânın sever
- 6- Akıbet rüsvâ olub ben tek düşer il ağzına
Kim ki bir ser-mest sâki lâ'l-i handânın sever
- 7- Terk-i ısk itme Fuzûlî n'olacakdur vehm idüb
Gayeti dirler ola bir bende sultanın sever

Ölçü: *Gayeti dir/ler ola bir/bende sulta/nın sever*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Canını sevgilisi için seven sevgilisini sever*
Canı için sevgilisini seven de canını sever
- 2- *Yeryüzünde kişinin eğilimi özünün yapısı gereğidir*
Ben sevgilimin dudağını Hızır da bengisu'yu sever
- 3- *Kan başa vurdukça azaltma şöyle dursun acıyı çoğaltır*
Bu yüzden gözüm boyuna ciğer kanını sever
- 4- *Çin'in misk ceylanı yurdundan ayrılmış, benim gibi*
Hangi saçı dağınık sevgiliyi sever bilmem
- 5- *Su, başı dönmüş gezer, başında sevda var belli*
Öyle sanırım ki bir gül yüzlüyü servi salınışlıyı sever
- 6- *Sonunda değersiz olup el ağzına düşer benim gibi*
Kim başı dönmüş, gülen kızıl dudaklı içki dağıtıcıyı severse
- 7- *Fuzûlî sevgi yolunu bırakma, kuruntuya kapılıp*
Bir köle sultanını seviyor demişler ne çıkar.

Dil özellikleri:

Tab': yaratılış, öz, kişinin özelliğini oluşturan davranış ilkesi, kişilik.

Baş dem düştükçe: kan başa vurdukça. dizenin yorumu şöyle: kan başa vurdukça acı çoğalır, azalmaz, gözlerimin boyuna kızıl yaş dökmesi de bundan, kanımın başıma vuruşundandır.

Taksir: azaltma, kısaltma.

Meded: yardım, yarar sağlama. dizenin yorumu: başa kan vurdukça, kanın akışını hızlandırır, gözler kanlanır. Benim gözlerimin kanlanması, gözyaşımın kızıl akması da başıma vuran kan yüzündendir. Gözüm ciğer kanına susamış gibi boyuna kızarır, kanlı yaş döker.

Müşk-i Çin: göbeğinden güzel bir koku çıktığı söylenen Çin ceylanı. Fuzuli, bu dizelerinde, Çin ceylanı yürüdüğü ayrıldı, belli ki birini seviyor benim gibi, kim bilir onun sevdiği de dağınık saçlı, çapkın bir güzel midir... diyor.

Ser-gerdân: başı dönmüş, kendinden geçmiş.

Başında vardır bir hevâ: başında kavak yelleri esiyor, başında sevgi sorunu var, birini seviyor. Öyle sanırım ki bir gül yüzlü, gül yanaklı güzelin salınıp yürüyen servi gibi gidişini, bir gül yanaklı, servi salınışlı güzeli seviyor. "*Bir gül-ruhın serv-i hırâmânın*" sözcükleri dilin akışı uyarınca değişik biçimde yorumlanabilir. "Gül yüzlünün salınıp yürüyen selvi gibi boynunu sever", "gül yüzlüyü, salınıp yürüyen selvi boyluyu sever" bg.

Gayetî dirler ola: çok çok şunu derler, daha başka ne diyebilirler, demişler ne çıkar...

- 1- Halka ağzın sırrını her dem kılar izhâr söz
Bu ne sırdur kim ider her lâhza yokdan vâir söz
- 2- Arturan söz kadrini sıdk ile kadrin arturur
Kim ne mikdâr olsa ehlin eyler ol mikdâr söz
- 3- Vir söze ihyâ ki dutdukda seni hâb-i ecel
İde her saat seni ol yukudan bidâr söz
- 4- Bir nigâr-i anberin-hatdur gönüller almağa
Gösterür her dem nikaab-ı gaybden ruhsâr söz
- 5- Olmayan gavvâs-ı bahr-i ma'rifet ârif degül
Kim sadef terkeb-i tendür lü'lü-i şeh-vâr söz
- 6- Hâzin-i gencine-i esrârdur her dem çeker
Rişt-i izhâra bin bin gevher-i esrâr söz
- 7- Çünki istersün Fuzûlî izzetün az it sözi
Kim çok olmakdan kılubdur çok azizi hâr söz

Ölçü: Çünke ister/sün Fuzuli/izzetün az/it sözi
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Abdalbaki Gölpınarlı, Fuzûlî Divânı, 1961.)

- 1- Söz topluma ağzının sırrını açar açıklar boyuna
Bu ne bilinmez iştir söz yokluktan varlık çıkarıyor
- 2- Sözün değerini arttıran kendi değerini arttırır
Düpedüz, söylenen söz neyse onu söyleyen de odur
- 3- Sözüne can ver ki ölüm uykusuna yattığında
Söz de seni o derin uykudan uyandırsın
- 4- Gönüller almada saçı anber kokulu bir güzeldir
Bu nedenle her an gizlilik örtüsü altından yüzünü gösterir söz
- 5- Bilgi denizinde dalgıç olmayan bilgili değildir
Çünkü gövde sedefür söz de onun içindeki değerli inci
- 6- Gizlilikler gömüsünü elinde bulundurduğu için
Ortaya koyuş ipliğine binlerce gizlilik incisi dizer söz
- 7- Ey Fuzuli özünün yücelmesini isterser az söyle
Çünkü çok söz nice üstün kişiyi alçaltmaktadır.

Dil özellikleri:

Ağzın sırrını: söylenmemesi gerekeni, dilin altındakini, ağızda saklı kalanı.

Her dem kılar izhâr: her zaman açığa vurur, her an açıklar, ortaya koyar, topluma duyurur, halka bildirir.

Her lâhza yokdan var: her an yoktan var etmek, yokluktan varlık yaratmak. Söylenen sözde dilegelen anlam bilinmeyen bir konuyu bilinen duruma getirir.

Ozan bu olaya yoktan var etme diyor.

Vir söze ihyâ: söze can ver, söze dirilik ver, söze güç kazandır.
Vir: ver.

Hâb-ı ecel: ecel uykusu, ölüm uykusu, diriliğin bitişi, yaşamın sona erishi.

İde... yukudan bidâr: uykudan uyandırısın, seni uyarsın.

Nigâr-ı anberin-hat: saç anber kokuşlu güzel

Nikaab-ı gayb: gizlilik örtüsü, bilinmeyen, gizlilik, saklılık.

Nikaab/nikab: örtü, **gayb:** bilinmeyen, gizli, saklı.

Gavvâs-ı bahr-i ma'rifet: bilgi denizinin dalgıcı.

Gavvâs: dalgıç, **bahr:** deniz, **ma'rifet:** bilgi, biliş, gönül bilgi, sezgi yoluyla edinilen bilgi.

Arif: bilgili, bilen, gönül bilgisi edinen kimse, sezgi yoluyla bilgi edinip olgunluğa ulaşan kimse.

Terkib-i ten: gövdenin kuruluşu, gövde.

Lü'lü-i şeh-vâr: iri, çok değerli inci, çok değerli bir süs taşı.

Hâzin-i gencine-i esrâr: gizlilikler gömüsünün iyesi, gizliliklerin bulunduğu yerin koruyucusu, o yeri elinde bulunduran, "hazineci".

Hâzin: hazinesi olan, hazine sahibi, gömü iyesi.

Gencine: gömü, hazine.

Esrâr: gizlilikler, gizemler, sırlar, gizli varlıklar.

Rişte-i izhâr: açığa vurma ipliği. Ozan, söz dizisini bir ipliğe dizi-

l n incilere benzeterek konuşma düzenini açıklamaya  alışıyor. Ozan gizlilikten, söz biçiminde ağızdan çıkıp açığa vurulan sözcüklerin oluşturduğu sırayı, düzeni, gizliliklerin incisi olarak görüyor.

Gevher-i esrâr: gizlilikler incisi, gizemler incisi.

H r: aşağı, al al, değersiz,  nemsiz.

Aziz: yüce, üstün, saygın.

 zzet: yücelik, öz y celi i, saygınlık, de erlilik.

- 1- Bir gün ki bahâr-ı âlem-efruz
Virmişdi cihâna feyz-i nevrüz
- 2- Salmışdı nikab çehreden gül
Çekmişdi sürud-i nâle bülbül
- 3- Şebnem mey-i nâbı ile lâle
Doldurmuş idi kızıl piyâle
- 4- Olmışdı gül ile sebze-i ter
Fîrûze-fürûz ü lâ'l-perver
- 5- Bir nice musâhib-i vefâdâr
Mecnun-i şikeste yi görüb zâr
- 6- Her yan didiler ki ey belâ-keş
Gül çağıdır olmagıl müşevveş
- 7- Bu fasl da âdemi gerek şâd
Enduh ü belâ vü gamdan âzâd
- 8- Çün ebr değülsen olma giryân
Çün seyl değülsen itme efgân
- 9- Gül kimi bîrahma sineye çâk
Sebze kimi itme bisterün hâk

- 10- Ancak özünü esir-i gam kıl
Lutf eyle hırâma gel kerem kıl
- 11- Sahra dutalum mey içelüm şâd
Enduh ile olma beyle mu'tâd
- 12- Ey gonce-dehân ü serv-kamet
Gül oyna zamanı kıl ferâgat
- 13- Pâkize vücuda hayıf dur gam
Beyle dahi kalmaya bu âlem
- 14- Şâyed açıla gül-i murâdun
Muhkem kıl esâs-ı i'tikadun
- 15- Seyr üzre bu nevbahâr faslı
Şâyed bulına nigâr vaslı
- 16- Mecnun-i hazin ayağa durdı
Sahralara seyr için yüz urdı
- 17- Giryan giryan kılurdu scyran
Hayran hayran gezerdi her yan
- 18- Geh sebzeyle arz-ı râz iderdi
Geh lâleye min niyâz iderdi...

Ölçü: *Geh lâle/ye min niyâz/iderdi*
 mefulü mefâ'ilün feulün

(Kaynak: Leylâ ile Mecnun, Fuzuli, yay. Necmeddin Halil Onan, 1956,
 s. 81-83)

- 1- *Bir gündü eyreni aydınlatan bahar
Vermişti dünyaya yazbaşı bolluğunu*
- 2- *Gül yüzünden örtüyü kaldırmış
Bülbül inleyip ötmeye başlamıştı*
- 3- *Çiyin süzölmüş şarabı ile lâle
Kızıl kadehi doldurmuştu*
- 4- *Yeni yeşeren çemen gülle
Pırl pırl mavi, ısl ısl kızıldı*
- 5- *Birçok yakınlık sever arkadaş
Kendinden geçmiş Mecnun'u görüp üzülmüştü*
- 6- *Her yandan, ey acı çeken, dediler
Gül çağdır kendinden geçme böyle*
- 7- *Bu dönemde insanın sevinçli olması
Acıdan üzüntüden sıkıntıdan kurtulması gerek*
- 8- *Sen bulut değilsin ağlama
Sel de değilsin çağlama*
- 9- *Gül gibi bağrını yırtıp açma
Çemen gibi yatağını toprak etme*

- 10- *Özünü acının tutsağı etmekle yetin
Şöyle dolaş gez kendine gel*
- 11- *Kırda gezelim içelim sevinçli olalım
Böyle acı çekmeyi alışkanlık edinme*
- 12- *Ey gonca ağızlı ve selvi boylu
Gül oyna zamanı unutuver*
- 13- *Anınmış gövdeye üzüntü yakışmaz
Bu dünya da böyle kalıyacak*
- 14- *Ola ki dileğinin gülü açılıverir
İnancının temelini sağlamlaştır*
- 15- *İlkbahar dönemi sürüp gidiyor
Sevgiliye de kavuşma olanağı bulunabilir*
- 16- *Üzüntülü Mecnun ayağa kalktı
Gezmek için çöllere yöneldi*
- 17- *Ağlaya ağlaya gezerdi
Şaşkın şaşkın dolaşırdı her yanı*
- 18- *Bir olur içini çemene dökerdi
Bir olur lâleye binlerce yakarırdı.*

Dil özellikleri:

Bahâr-ı âlem-efruz: evreni aydınlatan bahar, evrene ışık saçan bahar, ortalığı ışıklandıran bahar.

Feyz-i nevrüz: yazbaşı bolluğu, ilkbahar başında bitkilerin yeşermesi, çiçeklerin açması, kuşların ötüşü, ekinlerin bitmesi gibi olaylarla ortaya çıkan verimlilik, bolluk.

Piyâle: kadeh, şarap bardağı, şarap kabı, içki kabı.

Zebze-i ter: yeni yeşillik, yeşil çimen, taze yeşillik.

Firuze-fürüz: mavimsi ışıklar saçan, ıslıl ıslıl mavi, pırlıl pırlıl mavilik. Firuze denen değerli, mavi süs taşı renginde.

Lâ'l-perver: kıpkızıl, yakut renginde, lal renginde.

Musâhib-i vefâdâr: vefalı dost, yakınlık sever arkadaş.

Mecnun-i şikesteyi: kendinden geçmiş Mecnun'u, üzüntüden kırılıp dökülmüş Mecnun'u.

Her yan: her yandan.

Belâ-keş: belaya uğramış, acı çeken, üzüntülü.

Olmagıl müşevveş: kendinden geçme. Darmadağınık olma.

Ademi: adama yaraşan, insana yakışan, insanca olan.

Enduh: acı, üzüntü, sıkıntı.

Enduh-ü belâ vü gam: acı, üzüntü, sıkıntı.

Ebr: bulut.

Giryân: ağlayan.

Seyl: sel, çağlayıp akan sular, görüldüyip akan taşkın su.

Birahma: bırakma.

Birahma sineye çâk: bağrını yırtıp açma, gömleğinin yakasını yırtıp göğsünü açma, üzülmeye.

Bister: yatak, döşek.

Esir-i gam: üzüntü tutsağı, üzüntüden kurtulamamak.

Sahra dutalum: çöle gidelim, kırdaki gezelim.

Beyle: böyle, bu durumda, böylesine.

Ey gonca-dehân: ey gonca ağızlı, vü: ve, serv-kamet: selvi boy.

Zamanı kıl feragat: zamana aldırma, zamanı unut.

Pakize vücud: arınmış gövde, temiz varlık.

Hayfdur: yaraşmaz, yakışmaz, uygun gelmez.

Gül-i murâd: istek gülü, dilek gülü.

Şâyed açıla: açılabilir, olaki açılır, açılsın.

Esâs-ı i'tikad: inancın temeli, inanışın tabanı, kaynağı.

Mecnun-i hazin: üzüntülü Mecnun.

Ayağa durdu: ayağa kalktı. Ayağa durmak: ayağa kalkmak.

Giryan giryan: ağlaya ağlaya.

Hayran hayran: şaşkın şaşkın, kendinden geçmişçesine.

Arz-ı râz: sırrını açma, içini dökme, sıkıntısını söyleme.

Min niyâz: bin yakarış.

Sebzeye: yeşilliğe, çemene.

Hayali Beğ

Vardar Yenicesinde doğdu, Edirne'de öldü 1557. Doğum yılı bilinmiyor. Gerçek adı Mehmed'tir, düzenli bir öğrenim görmeden kendi kondini yetiştirmiştir. Sonra İstanbul'a geldi, Sadrazam İbrahim Paşa'yla yakınlık gördü. Bir süre saray çevresine alındı, Kanuni Süleyman'ın ilgisini çekti. Sancak beyi oldu.

Dili yer yer akıcı, yer yer ağıdalı olan Hayali Beğ yaratıcı gücü verimli, düşkurma yeteneği geniş bir ozandır. İnce, duygulu buluşları, sevecen bir söyleyişi vardır. Kimi şiirlerinde tasavvuf eğiliminin ağır bastığı görülür. Divan şiiri geleneğini sürdürmesine karşılık, az çok, yeni buluşları vardır. Hayali Beğ kendinden sonra gelen, özellikle tasavvuf yolunu tutan, ozanlar üzerinde etkili olmuştur. Bütün şiirlerinin toplandığı "Divan"ı yeni yazılarla basılmıştır.

-Gonca kasidesi'nden-

- 1- Berg-i gülden edüb zebân gonca
Vasf-ı yâra açar dehân gonca
- 2- Bildi bülbül kimün helâkidür
Kef-i gülde görünce kan gonca
- 3- Bana sensüz çemende ey yüzü gül
Tiğdür sûsen-ü sinân gonca
- 4- Bâdeye lâ'lden düzüb sâgar
İçine kıldı zer-nişân gonca
- 6- Berg-i gülden yürüdü sikkesini
Hükmünü eyledi revân gonca
- 7- Çıkdı taht-ı zümüründe perini
Bülbülün kıldı sâyebân gonca
- 8- Bildi kim beğlere hazine gerek
Zerini eyledi nihân gonca
- 9- Elçi düzdü sabâyi gönderdi
Husrev-i Ruma armağan gonca
- 10- Bir nice dürc bi-bedel yâkut
Bir güzel sim sürmedân gonca

Ölçü: *Berg-i gülden/edüb zebân/gonca*
fâ'ilâtün mefâilün fa'lün

- 1- *Gül yaprağından söz edip gonca
Sevgiliyi nitelemek için ağız açar gonca*
- 2- *Bülbülün kimin yüzünden öldüğünü anladı
Gülün avucunda kan görünce gonca*
- 3- *Ey gül yüzlü sensiz çimende bana
Susam kılıçtır temren de gonca*
- 4- *Şaraba yakuttan kadeh yapıp
İçini altınla süsledi gonca*
- 5- *Her gün bülbüle hutbe okutup
Mutlu bir sultan oldu gonca*
- 6- *Gül yaprağından damga yaparak
Buyruğunu yürüttü gonca*
- 7- *Zümrüt bir tahta çıktı
Bülbülün kanadını gölgelik etti gonca*
- 8- *Beğlere hazine gerektiğini anladı da
Altınını gizledi gonca*
- 9- *Elçi atayıp tan yelini
Anadolu sultanına armağan gönderdi gonca*
- 10- *Sayırsız inci, değerli yakut
Gümüşten güzel bir siirmelik gonca.*

Berg-i gül: gül yaprağı.

Edüb zebân: söyleyip, konuşup, söyledip. Zebân etmek: söylemek, konuşmak, söz açmak.

Vasf-ı yâr: sevgilinin niteliği, sevgiliyi nitelemek, anlatmak, güzelliklerini sayıp dökmek.

Kimün helâkidür: kimin yüzünden ölmüştür, ölümüne yolaçan kimdir.

Kef-i gül: gülün avucu, gülün elinin içi, el ayası.

Susen-ü sinân: susam ve temren. Dizelerin açıklanışı şöyle: Ey sevgili, sen olmayınca, benim için çemendeki süsen kılıç, gonca da okun ucundaki temren gibidir, sessiz gülün de, çemenin de, goncanın da tadı yok.

Hutbe: cuma günleri camide, toplum olayları ya da belli bir din konusuyla ilgili konuşma. Eskiden padişah yönetimi eline alınca, bu konuyla ilgili bir konuşma yaptırır, egemenliğini din bakımından da onaylatırdı. Bu olaya "adına hutbe okutmak" denir.

Yürüttü sikkesini: damgasını egemen kıldı. sikke, eskiden padişahların adlarını kazdırdıkları özel damgaya denirdi, bu da egemenlik belirtisiydi. Padişah buyruklarına bu "sikke" basılır, mühürlenirdi ki bu işleme günümüzde "damgalamak" deniyor. Kimi tarikatlarda özel başlığa da "sikke" denir.

Beglere hazine gerek: bir kimsenin yönetimi pekiştirmesi, egemenliğini sağlaması için "hazine" adı verilen para, altın, değerli nesne birikimi olması gerekirdi.

Husrev-i Rum: Anadolu sultanı. Eskiden Anadolu'ya "Roma ülkesi" anlamında "Diyâr-ı Rum" denirdi.

Sim sürmedân: gümüşten yapılmış sürme kabı.

- 1- Bezm oldürür ki yâr içe mey sâki cân ola
Cismümde kanum ana mey-i ergavân ola
- 2- Tîr-i cefâsı deldügi her üstühanumun
Âh etdügümce ney gibi işi figan ola
- 3- Göz bu hayâl perdesini kurmadan gece
Cân bir visâl bezmine kandan revân ola
- 4- Hızr ile ey refik nice hcm-nişin olam
Ben cânı bezl edem o talcbkâr-ı can ola
- 5- Şi'ründe ey Hayâli nikât-i hakikat an
Tâ dûstâna her biri bir dâstân ola

Ölçü: *Cismümde/kanum ana/mey-i erga/vân ola*
 mef'lû fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- Şölen odur ki sevgili içsin, can şarap sunsun
Gövdemde kanım ona ergüven rengi şarap olsun
- 2- Üzüntü okunun deldiği her kemiğim
Ben inleyince ney gibi çığılığı koparsın
- 3- Göz, gece bu görüntü perdesini kumadan
Can oradan kavuşmayı sağlayan yere yürüsün
- 4- Ey arkadaş ben Hızır ile neden bir olacaktım
Ben can sunuyorum o can ardınca koşuyor
- 5- Ey Hayâli, şiirinde gerçek özdeyişleri söyle
Dostların için her biri bir destan olsun.

Dil özellikleri:

Bezm oldürür ki: toplantı yeri odur ki, şölen odur ki, toplanılan yer ona denir ki. *Bezm:* meclis, şölen toplanılan yer, toplanılıp konuşulan, birlikte içki içilen, yer, dernek.

Mey-i ergavan: erguvan renkli şarap, kızıl şarap.

Tir-i cefâ: cefa oku, üzüntü oku, sevgilinin yüreğe işleyen, delici bakışı.

Üstühan: kemik. Dizenin açıklanışı şöyle: sevgilinin delici bakışlarıyla' delinen her kemiğim, ben ah çektiğimde bir ney gibi inlesin.

Hayâl perdesi: gölge oyunu, düş kurma. Dizenin açıklanışı: göz derin düşlere dalmadan, sevgilinin görüntüsünü yansıtmadan önce, can oradan sevgiliye ulaşsın, sevgiliye kavuşmayı sağlayan toplantı yeri-ne varsın.

Hem-nişin: birlikte oturan, eş, denk, eşit. Dizenin açıklanışı: beni Hızır'la bir tutmayın, o ölümsüzlük ardında koşuyor, can arıyor, oysa ben sevgili yolunda can veriyorum.

Nikât-ı hakikat: gerçek nükteleri, gerçek özdeyişleri, doğru sözler.

- 1- Ey aşk-ı yâra bende-i fermân olan başum
Bi-taht-ü tâc âleme sultan olan başum
- 2- Kanı-ile ta'ne taşlarını lâ'l-reng edüb
Derd-ü belâ güherlerine kân olan başum
- 3- Ey bir gedügüne bu cihanun konulmayub
Gam ellerinde seng-i beyâban olan başum
- 4- Evvel benüm fîrâk ile ummân edüb yaşum
Sonra habâb-ı lücce-i ummân olan başum
- 5- Çevgânına iradet-i Hakkun rızâ verüb
Çün guy mihr-ü mâh ile galtan olan başum
- 6- Her gün Hayâli gibi edüb bir makamı seyr
Her gece bir vilâyete mihmân olan başum

Ölçü: *Ey aşk-ı/yâra bende/i fermân o/lan başum*
 mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- *Ey sevgili yolunda buyruğa köle olan başım
Tahsız, taçsız evrene sultan olan başım*
- 2- *Kınayış taşlarını kanı ile lale rengine boyayıp
Dert ve belâ incilerinin kaynağı olan başım*
- 3- *Ey bu yeryüzünün bir oyuğuna konulmayıp
Üzüntü illerinde çöl taşı olan başım*
- 4- *Göz yaşımı, önce, ayrılıkla engin denize döndürüp
Sonra engin denizde bir su kabarcığı olan başım*
- 5- *Tanrı isteğine baş eğerek ay ve güneşle
Düzenlenen cirit oyununda top gibi yuvarlanan başım*
- 6- *Her gün Hayâli gibi bir aşamayı dolaşıp
Her gece bir ermişliğe konuk olan başım..*

Dil özellikleri:

Bende-i fermân: buyrukla kul olma, buyrukla köle olma. Yüce bir kişinin buyruğu ile kul olma, buyruk kulu.

Bi-taht-ü tâc: tahtsız ve taçsız, tahtı ve tacı olmayan.

Ta'ne taşlarını: kınama taşlarını, birini sözle incitme. Acı söz, suçlama. Bu tür eylemleri taşın ağır etkisiyle bağlantılı kılma. Türkçede birini yermeye, suçlamaya, incitmeye de "taşlama" denir.

Derd-ü belâ güherlerine kân olan: acı, yıkım incilerinin, acının ve yıkımın değerli taşlarının çıkarıldığı yerdir" anlamında.

Seng-i beyâban: çöl taşı, çöllerde olan taş.

Gedük: gedik, oyuk, çukur, çeşit. Bu dünyada bir duvar deliğini tıkamayıp çöllerde taş olan, bir işe yaramayan başım.

Habâb-ı lücce-i ummân: engin denizde su kabarcığı.

Çevgân: cirit oyununda karşılıklı atılıp yakalanan yuvarlak nesneyi çelen ucu eğri araç.

İradet-i hak: tanrı isteği, tanrı buyruğu.

Rızâ verüb: uyarak.

Guy: top, cirit topu, yuvarlak nesne.

Galtan: yuvarlanan.

Vilâyet: velilik, ermişlik.

Makam: aşama, oturulan yer. Bu dizede, ermişlik bakımından, ulaşılan aşama, ermişlik katı.

- 1- Gülşen-i âlemde bir mevzun nihâli gözlerüz
Bakmazuz bir serve hadd-i i'tidâli gözlerüz
- 2- Sûret-i hûba nazar kıldukca biz ihlâs ile
Zâhidâ nur-u cemâl-i Zülcelâlî gözlerüz
- 3- Terk edüb bezm-i gururu olmuşuz chl-i sürur
Dürd ile âlûde bir sınımış sıfâli gözlerüz
- 4- Mû-miyânun vasf edelden nükte-dân-ı âlemüz
Dîde-i idrâk ile ince hayâli gözlerüz
- 5- Çâr yâra bende Şâhun bendesine bendeyüz
Biz Hayâli merdüm-ü sâhib-kemâli gözlerüz

Ölçü: *Gülşen-i â/lemde bir mev/zun nihâli/gözlerüz*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Evrenin gül bahçesinde düzgün bir fidanı gözleriz
Bir selviye bakmayız, ölçülü olmaya bakarız*
- 2- *Gönül arınmışlığıyla güzelin yüzüne baktıkça
Ey sofı biz onda tanrı yüzünün ışığını görürüz*
- 3- *Büyükleme topluluğunu bıraktık kıvançlı olduk
Tortuya bulanmış kırk bir çömleğe bakarız*
- 4- *İnce belini anlatalı beri evrenin ince düşüncelisi
Olduk, algı gözüyle ince düşünceleri görürüz*
- 5- *Dört halıfeye kul olan sultanın kulunun kuluyuz
Ey Hayâli biz olgun, bilgili kimseyi gözleriz.*

Dil özellikleri:

Gözlerüz: bakarız, görürüz, seyr ederiz, örnek alırız.

Mevzun nihâl: düzgün, biçimli fidan, ölçülü-uyumlu boy.

Hadd-i itidal: ölçülü, dengeli olma durumu.

Suret-i hub: güzel yüz, güzelin yüzü, güzel görünüş, güzelliğin görünüşü.

Nazar kıldukca: baktıkta, bakınca, baktıkça.

İhlâs: doğruluk, arınmışlık, gönülden gelen sevgi.

Nur-u cemâl-i zülcelâl: tanrı yüzünün ışığı, tanrı güzelliğinin parlaklığı.

Dizelerin yorumu: Ey kaba sofı, biz güzele baktıkça, güzelliğe baktıkça onda tanrıyı, tanrısal aydınlığı görürüz, güzellik tanrının görünüşüdür.

Bezm-i gurur: büyüklenme topluluğu, büyüklenmeye yolaçan toplantı, kendini beğenmişlik meclisi. Bezm sözcüğü; toplantı, topluluk, dernek, içip eğlenmek için düzenlenen toplantı, meclis bg. anlamlarda söylenir. Bu dizelerde, topluluk, toplantı karşılığıdır.

Ehl-i sürur: kıvançlı, sevinçli olan.

Dürd ile âlude: tortuya bulanmış.

Sınmış: kırılmış, kırık.

Sifâl: çömlek, saksı, testi, su kabı, kap. Dizelerin yorumu: biz büyülenme, kendini üstün görme topluluğundan ayrılmış, kıvançlı kimseleriz, dibi tortuya bulanmış kırık bir çömlekle yetinmeyi seven, alçakgönüllü kimseleriz.

Mu-miyan: kıl gibi ince bel.

Vasf edelden: anlatalıdan beri, nitelediğimizden beri.

Nükte-dân-ı âlem: evrenin ince, anlamlı söz söyleyeni, ince, derin düşüncelisi.

Dide-i idrâk: algı gözü, anlayış gözü, kavrayış gözü.

İnce hayâl: ince düşünce, derin düşünce; ince görüş.

Çâr yâr: dört dost, dört sevgili kimse. İslam inancılarına göre ilk dört halife olan Ebubekir, Ömer, Osman, Ali. Bunlara "dört seçkin dost"

anlamında "çâr yâr-i gûzin" de denir. Hayâli Beğ, bu dizelerde, dört halife'yi de sevdiğini, araya ayrılık sokmadığını, dördünün de yasal bir görev yaptığını dile getiriyor.

Merdüm-ü sâhib-kemâl: bilgili, olgun kişi.

Bende: kul, köle. *Bendesine bendeyiz*: kuluna kuluz, kulunun kuluyuz.

- 1- Nigâra bezm-i hüsnünde dil-i mestânemüz kaldı
Perin yakmış cemâlün şem'ine pervânemüz kaldı
- 2- Anı hoş tut garibündür efendi işte biz girdük
Gönül derler ser-i kuyunda bir divânemüz kaldı
- 3- Yürek kan oldu hicrandan vücudum çekdi el cândan
Fedâ oldu yoluna cümlesi zirâ nemüz kaldı
- 4- Başumdan akl ise gitdi dil ile cân revân oldu
Ten-i bî-i'tibâr adlu kuru virânemüz kaldı
- 5- Hayâli devlet-i bi-i'tibâra bakmadun girdün
Bize besdür bu kim dillerde bir efsânemüz kaldı

Ölçü: *Bize besdür/bu kim diller/de bir efsâ/nemüz kaldı*
 mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

(Kaynak: Hayali Beğ Divanı, Dr. Ali Nihad Tarlan, 1945. Divanda, XVI.yy. Türkçesine uyması gereği, "idüb", "virüb", "olduğu" biçiminde yazılması gereken sözcükler "olduğu", "edüp", "verüp" bg. gösterilmiş. Biz bu yazış türünü olduğu gibi bıraktık, ancak, bu dilin XVI.yy. Türkçesiyle bağdaşmadığını da belirtelim.)

- 1- *Ey sevgili güzelliğinin meclisinde esrik gönlümüz kaldı
Yüzün ışığında kanadı yanmış kelebeğimiz kaldı*
- 2- *Efendi işte biz gittik, ona iyi bak, senin yoksulundur
Sokağının başında gönül derler bir delimiz kaldı*
- 3- *Ayrılıktan yürek kan oldu gövdem candan el çekti
Bütün varlığımız yolunda giti daha nemiz kaldı*
- 4- *Usum başımdan gitti can ile gönül de göçtü
Değersiz gövde adlı kuru bir yıkıntımız kaldı*
- 5- *Ey Hayâli, değersiz yükselişlere bakmadın gittin
Bize bu yeter, dillerde bir efsanemiz kaldı.*

Dil özellikleri:

Bezm-i hüsnünde: güzelliğinin meclisinde. Sözlük anlamının dışına taşarak, bunu "güzelliğinin bir bütünlük içinde ortaya çıktığı yerde" diye yorumlamak daha uygundur. Öyle olunca, dizelerin anlamı: Ey güzel, ey sevgili, güzelliğinin bir bütünlük içinde ortaya çıktığı yerde, kanadını senin bu güzelliğinin ışığında yakmış bir kelebeğimiz (pervânemiz), gönlümüz kaldı" olur.

Ten-i bi-i'tibâr: değersiz gövde, önemsiz gövde.

Devlet-i bi-i'tibâr: değersiz yükseliş, değersiz yükselme.

Devlet: yükseliş, yükselme, geçici mutluluk, evrende geçici bir aşamaya yükselme, görünüşe aldanarak yüksek aşamalara çıkma, yer-yüzü mutluluğu, kalıcı olmayan kıvanç.

Dukakinzade Ahmed

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Doğum yılı bilinmiyor, 1557 de ölmüştür. Latifi'nin bildirdiğine göre sipahilerden olup sancak beyi aşamasında görev almış, sonra bir kıyıya çekilip kendi başına yaşamaya, toplum içine girmemeye başlamış. Şiirlerinde tasavvuf konularının ağır bastığı görülür. Kimi kaynaklarda halk diliyle koşuklar söylediği de bildirilir. Şiirlerinin toplandığı yazma "divan" basılmamıştır.

- 1- Işkunda senün âh-ü figan eylemek olmaz
Sırr-ı gamunı halka iyan eylemek olmaz
- 2- Hâl ehli bilür kim nicedür ışk rumuzi
Takrir ile bu hâli beyân eylemek olmaz
- 3- Korkar sakınursın beni şemşîr-i cefâdan
Aşık hakına böyle kemân eylemek olmaz
- 4- Mecnun dimedi sırrını nâ-mahremc ammâ
Bir kıssa ki fâş oldu nihân eylemek olmaz
- 5- Her kande ki bir huri degildür bana hemdem
Ger cennet ise anda mekân eylemek olmaz
- 6- Cân ister isen Ahmed'e bir buse bahâ vir
N'iyçün ki bu sudda ziyân eylemek olmaz

Ölçü: *Işkunda/senün âh-ü/figan eyle/mek olmaz*
 mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ulün

(Kaynak: Prof. Fahir İz, AGY. s. 281)

- 1- *Senin aşkınla ah etmek inlemek olmaz
Çektiğin acının nedenini halka duyurmak olmaz*
- 2- *Halden anlayan sevginin simgeleri nedir bilir
Bu durumu anlatmakla başkasına bildirmek olmaz*
- 3- *Beni, korkarak, acı çektilme kılıcından korursun
Aşık için böyle yay kurmak olmaz*
- 4- *Mecnun içini yabancılara açmadı ancak
Yaygın bir öyküyü gizlemek de olmaz*
- 5- *Nerde bana bir güzel arkadaş olmamışsa
Orası cennet de olsa durulacak yer değildir*
- 6- *Can ister ise değer olarak Ahmed'e bir öpücük ver
Çünkü bu alışverişte zarar eylemek olmaz.*

Dil özellikleri:

Işkunda: senin aşkın yüzünden, seni sevmek nedeniyle.

Ah-ü figan: ah çekip inleme.

İyan etmek: duyurmak, açığa vurmak.

Sırr-ı gamunı: çektiğin acının nedenini.

Hal ehli: durumun ne olduğunu, başkasının açıklamasına gerek görmeden, sezgiyle anlayan kimse. Özellikle tasavvuf alanında, kişinin içini, davranış biçiminden anlayan, sezgi gücü üstün düzeye varmış kimse.

Takrir: bir konuyu açıklayarak anlatmak. Arapça "karar"dan gelen bu sözcüğün gerçek anlamı pekiştirmek, sağlamlaştırmaktır.

Şemşir-i cefâ: acı çektirme kılıcı, üzme kılıcı, cefâ kılıcı. Dizelerin yorumu şöyledir: Sen, görünüşte beni acı çekmeye, üzülmeye karşı koruyor gibisin, oysa bunu yaparken gerçek düşüncen vurmadır ey sevgili. Sen başkasından korurken kendin öldürmeye kalkıyorsun.

Keman eylemek: oku atmak için yay kurmak.

Nâ-mahrem: yabancı, kendisine sır verilmeyen kimse.

Fâş oldu: yayıldı, duyuldu, açığa vuruldu.

Mekân eylemek: yerleşmek, oturmak, yer tutmak.

Bir buse bahâ vir: karşılık olarak bir öpücük ver.

N'iyçün: ne için, çünkü, bu yüzden, nedenden dolayı.

Sud: kazanç gelir, yarar. Özellikle alışveriş işlerinde sağlanan gelir.

Kanuni Süleyman döneminde yaşadığı, Şehzade Mustafa'nın boğdurulması üzerine yazdığı bir ağıttan anlaşılmaktadır. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Elimizde bulunan ağıtından çok başarılı, duygulu, içli bir kadın ozan olduğu anlaşılmaktadır. Kimi söylentilere, yorumlara bakılırsa, sarayla yakınlığı varmış, Şehzade Mustafa'nın anasının arkadaşlarındanmış.

-Şehzade Mustafa'ya ağıt-

- 1- Zulm idüb ol nev-cüvana eyledün cevri-cefâ
Boynına dokdun kemendi cânına kıldun ezâ
- 2- Şefkat imândur bilürken kılmadun havf-ı Hudâ
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 3- Bir Urus câdusunun sözün kulağına koyub
Mekr-ü âle aldanuban ol acuzaya uyub
- 4- Bâğ-ı ömrün hâsılı ol serv-i âzâda kıyub
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 5- Şâh-ı âlemsin veli halk dutdı senden nefreti
Kimsenün kalmadı hergiz sana meyl-i şefkati
- 6- Ba'is olan müftiye de irmesün Hak rahmeti
Merhametsüz şâh-ı âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 7- Nev-cüvan iken işüni adl ile dâd eyledün
Hâl-ü hâlince kamunun hâtırın şâd eyledün
- 8- Pirlikde şimdi n'içün zulm-i bidâd eyledün
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 9- Bi-güneh kan itmege pes nicesi gördün savâb
Bunu mı zann eyledün kim şâha olmaya hisâb
- 10- Ne yüz ile Hazret-i Hakka virisersin cevâb
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 11- Kimseye bâki degüldür bu fenâ bilmez misin
Öldürüben nev-cüvan oğlunu sen ölmez misin
12- Mülk idindün dünyeyi âhir fenâ olmaz mısın
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 13- Dest-giri Hak resuli gibi ulu şâh ola
Ol resulullah katında makbul-i dergâh ola
14- Yok mı havfün kamu yolu sana toğrı râh ola
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 15- Töhma-ü isnâd ile yıkıldı taht-u hânesi
Mazlum-u mâsum iken n'itdi ya ol dür-dânesi
16- Hazret-i Ya'kub-veş yandı firâka anesi
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 17- Sabr-ı Eyyub ile katlandı firâka ol hatun
Bu fenâ dârı içinde çekdi tamu mihnetin
18- Anı yakub yanduran görsün zebâni heybetin
Merhametsüz şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa

*

- 19- Bu Nisâyi derdmend feryâd idüb kan ağladı
Derd-i hasretten anun cismindeki can ağladı
20- Yidi kat gökde melekler yirde insan ağladı
Bi-terahhum şâh-i âlem n'itdi Sultan Mustafa..

Ölçü: *Bi-terahhum/şâh-i âlem/n'itdi sultan/Mustafa*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa'ilâtün fa'ilün

(Kaynak: Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 16.yy.da Yaşamış Bir Kadın Şair Nisâyi, Tarih Enstitüsü Dergisi, say. IX, 1978, ayrı basım.)

- 1- Kıydın o delikanlıya acı çektirdin
Boynuna ip taktın canını yaktın
- 2- Esirgemenin iman olduğunu bilirdin tanrıdan korkmadın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 3- Bir Urus cadısının sözüne kulak vererek
Yalana dolana aldandın o aşağılık karıya uydun
- 4- Yaşam bağının ürünü olan o selvi boyluya kıydın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 5- Evren padişahısın ancak halk senden öğreniyor
Sana sevgi duyan saygı gösteren kimse kalmadı
- 6- Bu işe yolaçan müftüye de tanrı rahmet etmesin
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 7- Gençken işini doğrulukla yürüttün
Durumuna göre herkese gerekeni yaptın, sevindirdin
- 8- Bu yaşlılığında neden acımasız işler yapar oldun
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 9- Suçsuz kanı dökmenin neresinde iyilik gördün
Sen günün birinde padişahıtan hesap sorulmaz mı sandın
- 10- Ne yüzle tanrı karşısına çıkacaksın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 11- Bu dünya kimseye kalmaz bilmez misin
Delikanlı oğlunu öldürdün de sen ölmeyecek misin
12- Dünyayı egemenliğin altına aldın sonun yokluk değil mi
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 13- Onun elinden tutan tanrı elçisi gibi ulu sultan olsun
O tanrı elçisinin katında beğenilsin sevilsin
14- Kamu yolunun doğru yol olduğundan, ondan sapmadan korkun
yok mu
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 15- Suçlamakla yalanla evi ocağı yıkıldı
Suçsuz ve sorumsuzken o inci tanesi ne yaptı
16- Hazret-i Ya'kub gibi ayrılık ateşine yandı anası
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 17- Eyyub gibi acıya üzüntüye katlandı o kadın
Bu geçici dünya evinde bütün acıları çekti
18- Onu yakıp yandıran da cehennem ateşine yansın
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı

*

- 19- Bu üzüntülü Nisâyi inleyip kan ağladı
Özlem üzüntüsünden gövdesindeki can ağladı
20- Yedi kat gökte melekler yerde insan ağladı
Ey evrenin acımasız padişahı Sultan Mustafa ne yaptı.

Dil özellikleri:

Kemend: ip, özellikle boğmada boyuna takılarak iki ucundan çekilen ip.

Kıldun ezâ: baskı yaptın, acı çektirdin, üzdün.

Havf-ı Hudâ: tanrı korkusu, tanrıdan korkma.

Şefkat imandur: İslam inançlarına göre, yardımseverlik, düşküne yakınlık göstermek, başkalarına iyilik etmek tanrı'nın beğendiği eylemlerdir.

Şâh-i âlem: evrenin padişahı, yeryüzünün sultanı.

N'itdi: ne yaptı, ne eyledi, ne suçu vardı, ne suç işledi (bu dize de "ne suçu vardı" anlamında).

Bir Urus câduşi: Kanuni Süleyman'ı etkisi altına alarak, kendi oğlu Sarı Selim'in gelecekte padişah olmasını sağlamak için, Sultan Mustafa'yı boğdurmada dedikodular düzenlediği söylenen Hürrem Sultan. Kimi tarihçiler Hürrem Sultan'ın bir Rus kızı olduğunu söylerler.

Sözün kulağuna koyub: sözünü kulağına koyarak, sözüne kulak vererek, sözünü dinleyerek.

Mekr-ü âl: yalan dolan, tuzak, hile, kandırma ve aldatma.

Acuza: kocakarı, aşâğılık karı, arabozucu kadın.

Bâğ-ı ömrün hâsılı: yaşam bağının ürünü.

Aldanuban: aldanarak, kanarak.

Halk dutdı senden nefreti: halk senden öğreniyor, senden tiksinti duyuyor.

Meyl-i şefkat: sevgi saygı eğilimi, yakınlık duyma, sevmek.

Ba'is: neden, yolaçan, olayı-yaratan.

İrmesün Hak rahmeti: tanrı rahmeti görmesin, tanrı ana acımasın, ona iyilik etmesin.

Adl ile dâd eyledin: doğrulukla yürüttün.

Hâl-ü hâlince: durumuna göre, durumu gereği.

Pirlikde: yaşlılıkta, kocalmış gününde (Kanuni Süleyman, oğlu Mustafa'yı boğdurttuğu dönemde, altmış yaşına geliyordu).

Zulm-i bidâd: gereksiz yere acı çektirme, haksızlık, doğru olmayan, İslam inançlarına aykırı gelen işi yapma.

Bi-güneh: suçsuz, günahsız.

Pes nicesi gördün savâb: nasıl bir doğruluk gördün, nasıl bir iyilik gördün (bu gereksiz işi yaparken neresinde iyilik, doğruluk buldun).

Bunı mı zanneyledün: bunu mı sandın, öyle mi sandın.

Şâha olmaya hisâb: padişahı hesap sorulmaz mı?

Virisersin cevâb: cevap vereceksin, karşılık vereceksin.

Bu fenâ: bu geçici, bu kalıcı olmayan (dünya).

Bâki degüldür: kalıcı değildir.

Öldürüben: öldürerek.

Sen ölmez misin: sen ölmeyecek misin...

Mülk idündün dünyeyi: dünyayı egemenliğin altına aldın, dünyaya bağlanıp kaldın, dünyadan başkasını düşünmez oldun.

Ahir fenâ bulmaz mısın: sonunda yok almayacak mısın.

Bi-terahhum: acımasız, merhametsiz, taş yürekli.

Dest-gir: elden tutan, yardımcı olan, yardım eden.

Makbul-i dergâh: birinin önünde güleryüz görme, iyilikle karşılaşma, ağırlanma (dergâh/oturulan yer, durulan yer, ev, bir kimsenin bulunduğu yer, kat). Tanrı katında iyilikle karşılaşma.

Töhmət-ü isnâd: suçlama ve kınama, gereksiz yere suç yükleme, suçlu gösterme, suç uydurma.

Taht-u hâne: ev bark, ev ocak, taht ve ev.

Mazlum-u mâsum: suçsuz ve sorumsuz, suçsuz ve haksızlığa uğramış, suçsuz ve yapmadığı bir işten dolayı suçlu sayılmış, boş yere suçlanmış.

Havf: korku.

Bu fenâ dâr: bu yokluk evi, bu gelip geçicilik ülkesi.

Zebâni heybetin: cehennem ateşine atıcının korku uyandıran görünüşü, cehennem korkusu.

Derdmend: acılı, üzüntülü, dertli.

Kanuni Süleyman dönemi ozanlarından, yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Şehzade Mustafa'nın boğdurulması üzerine yazdığı ağıtla üne kavuştu. Ağıtta, oğlunu gözleri önünde boğdurtan Kanuni Süleyman'ı acı, dokunaklı bir dille eleştirmesi ozanların ilgisini çekti. Elimizde bulunan ağıttan oldukça yetenekli, güçlü bir ozan olduğu anlaşılıyor.

-Şehzâde Mustafa'ya Ağıt'tan-

- 1- Şol güneş yüz ki dolundı ne içün oldı nihân
Yas tutub giyse karalar yiridür işbu cihân
- 2- Derilüb bir yire ağlaşsa n'ola pir-ü cuvân
Lâlenün hecr ile bağı demidür pür ola kan
- 3- Açılıb gül gibi ol şâh-i cihân soldı hemân
Ey gönül bülbülü gel cylecelüm âh-ü figân
- 4- Yapağın döksin ağaçlar bu cihân oldı hazân
Ata oğlına kıyar oldı aceb oldı zamân
- 5- "Öldürün anı" didün "virmen aman bir dem aman"
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişchim

*

- 6- Sen Selim oğlu olub asl ile Osman olasun
Yedi iklim bugün ilmün ile hân olasun
- 7- Hâtem-i emrün ile halka Süleyman olasun
Her işi fehmi idici âkıl-ü irfân olasun
- 8- Nuh-veş bin yıl olursa dahi bir an olasun
Dest-i hasretle çeküb çâk-i girâban olasun
- 9- Gide bu tâc-ü kabâ bir ten-i üryân olasun
Hây-ü hây itdügine sonra peşimân olasun
- 10- Acıyub oğlına çok derd ile giryân olasun
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişchim

*

- 11- Ey şeh-i kân-i kerem sende adalet bu mıdır
Şeh-i âli olasun sende inâyet bu mıdır
- 12- Pâdişahlar ki ezel itdüğü âdet bu mıdır
Ehl-i tedbir olana fehm-ü kiyâset bu mıdır
- 13- Sen "Muhibbi" olasun sende mahabbet bu mıdır
Mustafa gibi ciger-kuşene şefkat bu mıdır
- 14- Al ile kıydun ana kani hakikat bu mıdır
Kavl-i düşmen sana kâr itdi meveddet bu mıdır
- 15- Yok yire kan idesün yâ'ni hilâfet bu mıdır
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişehim

*

- 16- Gün gibi zâhir idi zerre günâhi yoğidi
Eşigünden dahi bir özge penâhi yoğidi
- 17- Sana ol toğrı idi eğri nigâhi yoğidi
Hak bilür gayri yere varmağa râhi yoğidi
- 18- Bende idi sana ol bir dahi şâhi yoğidi
.....
Hançer urdun da anın cismine âhi yoğidi
- 19- Yoğ idi cürmi bu Sâmi dir ilâhi yoğidi
Mustafa n'oldı kani n'eyledün a pâdişehim

Ölçü:

sana ol toğ/ri idi eğ/ri nigâhi/yoğidi
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: Kanuni Sultan Süleymana Kafa Tutan Şair, Haşim Nezihi Okay, Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi, Hilmi Yücebaş, 1976, s.25-28. Başka kaynak verilmiyor. Biz de, bu şiiri kütüphanelerde bulamadık. H.N. Okay, kendinde bulunan bir yazmanın kıyısına ekli olduğunu söylüyor.)

- 1- *Şu güneş yüz dolundu neden görünmez oldu
Dünya yas tutsa karalar giyse yeridir*
- 2- *Yaşlı genç bir yere toplanıp ağlaşa ne olur
Lâlenin ayrılık yüzünden bağı kan dolma günüdür*
- 3- *O evren sultanı gül gibi açılıp birden soldu
Ey gönül bülbülü gel ağlayıp inleyelim*
- 4- *Ağaçlar yaprağını döksiün dünya gize döndü
Şaşılasi bir döneme geldik baba oğluna kıyıyor*
- 5- *"Onu öldürün, aman vermeyin" dedin
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım*

*

- 6- *Sen Selim'in oğlusun Osman soyundansın
Bugün yedi tülkenin bilginle sultanısın*
- 7- *Buyruğunun damgasıyla halkın Süleymanı'sın
Her işi anlayan uslu, bilgili olman gerekir*
- 8- *Nuh gibi bin yıl yaşasın bile bir an demektir
Özlem eliyle yakarı yırtmalısın şimdi*
- 9- *Bu taç, bu giysi gider, bir gün gövden çıplak kalır
Hay huy ettiğinden dolayı sonra pişmanlık duyarsın*
- 10- *Oğluna acıyarak, üzülerek çok ağlamalısın
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım*

*

- 11- *Ey bağış kaynağının sultanı sende doğruluk bu mudur
Yüce bir sultan olasın da sende yardımseverlik bu mudur*
- 12- *Padişahların eskiden beri töresi bu mudur
Önünü gören için kavrayış anlayış bu mudur*
- 13- *Sen "seven" adını aldın sende sevgi bu mudur
Mustafa gibi ciğer parçana acıma bu mudur*
- 14- *Tuzağa düşürüp kıydın ona nerde doğruluk bu mudur
Düşman sözünün etkisinde kaldın sevgi bu mudur*
- 15- *Yok yere kan dökesin, halifelik bu mudur
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım*

*

- 16- *Gün gibi açıldı gerçek, hiç günahı yoktu
Eşiğinden başka bir sığınacak yeri de yoktu*
- 17- *Sana karşı doğrulukla davranırdı eğri bakışı yoktu
Tanrı bilir başka yere gidecek yolu yoktu*
- 18- *Sana kuldu başka bir sultanı yoktu
Gövdesine kılıcı indirdin sesi bile çıkmadı*
- 19- *Suçu yoktu, bu Sami, ey tanrı suçu yoktu diyor
Mustafa ne oldu nerde ne yaptın ey pâdişahım.*

Dil Özellikleri:

Dolundu: dolundu, yusuvarlak oldu, dolunay gibi. Anadolu halk ağzında dolunmak, dulunmak sözcükleri dönmek, batar gibi olmak anlamlarına da gelir: "gözleri dolundu nerdeyse boğulacaktı" alıntısında "dolunmak" gözün dönmesi, baygınlık geçirme karşılığıdır.

Ne için oldı nihân: neden görünmez oldu, yokoldu. (Şu güneş yüzlü Mustafa, ortaya çıktı, göründü, sonra neden görünmez oldu, ortalıkta yok, bunun nedeni nedir?)

Derilüb: derlenip toplanarak, derlenerek.

N'ola: ne olur, ne çıkar.

Pir-ü cuvân: yaşlı ve genç,

Ah-ü figan: ağlayıp inleme, bağırıp çağırma.

N'eyledün: ne eyledin, ne yaptın.

Hâtem-i amr: buyruk damgası, buyruğa vurulan damga, mühür.

Akıl-ü irfan: uslu ve bilgili, yaptığını iyi bilen ve gönül durumundan anlayan.

Nuh-veş: Nuh peygamber gibi (Nuh peygamber'in bin yıl yaşadığı söylenir).

Dest-i hasret: özlem eli.

Dest-i hasretle çâk-ı giribân: derin bir özleme kapılarak, üzüntüye düşerek yakasını eliyle yırtıp açmak, göğsünü açmak.

Tâc-ü kabâ: taç ve giysi, taç ve hırka.

Ten-i üryân: çıplak gövde, giysileri çıkarılmış gövde, giysileri çıkarılmış gövde, çıplak adam.

Hây-ü hây: hay hay diye bağırıp çağırma.

Giryân: ağlayan, gözyaşı dökten.

Şeh-i kân-ı kerem: bağış kaynağının sultanı, iyilik ocağının padişahı, iyilik sultanı.

Şeh-i âli: yüce padişah.

İnayet: yardım, koruma, esirgeme, yardımseverlik.

Adet: alışkanlık, gelenek, töre.

Ehl-i tedbir: önlem alıcı, işini bilen, ölçülü davranan, yaşaya uygun iş gören.

Fehm-ü kiyâset: kavrayış ve anlayış (*fehm*/kavrama, anlama, *kiyâset*/anlayış, anlama yeteneği).

Muhibbi: seven (Kanuni Süleyman'ın şiirlerinde kullandığı takma ad "Muhibbi" olup "seven", "esirgeyen" demektir. Ozan, padişahın takma adıyla sözlük anlamını yanyana getirerek çok ince bir yergiyi sergiliyor). **mahabbet:** sevgi (muhibbi sözcüğü ile mahabbet sözcüğü eşkönlüdür, ikisi de "sevgi" ile bağlantılıdır).

Ciger-kuşe: ciğer parçası, halk dilinde "ciğerpare" diye açıklanan, sevgi, duyarlık bildiren deyim. Bunu "ciğerimin köşesi" biçiminde kimi halk türkülerinde görürüz.

Şefkat: sevgi, ilgi, eğilim, koruyucu davranış, yardımseverce tutum.

Hakikat: doğruluk, gerçek, uygunluk, yaraşık.

Kavl-i düşmen: düşman sözü, aldatıcı söz, kötülüğe sürükleyici yalan söz.

Meveddet: sevgi, yakınlık, ilgi gösterme.

Hilâfet: halifelik, Peygamber Muhammed'ten sonra, toplumu onun adına yönetme görevi, peygamber adına yöneticilik.

Zâhir: açık, ortada, gizli saklı olmayan, besbelli, bilinen.

Penâh: koruyan, koruyucu, sığınak, sığınılan kişi ya da yer.

Nigâh: bakış, yöneliş.

Eğri nigâh: eğri bakış, kötü düşünceyle bakış, kötülük etmeyi içeren bakış.

Râh: yol, girilecek yer.

Gayri: başka, ayrı.

Hak: Tanrı.

Bende: kul, köle, buyruk altında bulunan.

Cürm: suç, ağır suç, büyük suç.

İlâhi: Ey tanrı.

Muhibbi

Kanuni Süleyman'ın takma adıdır. Bütün şiirleri bir "divan"da toplanıp biri eski, biri yeni yazılarla iki kez basılmıştır. Muhibbi çokluk İran ozanlarının, özellikle Nizami'nin etkisinde kalmıştır. Şiirlerinde sevgi konusuna ağırlık vermiştir. Kimi şiirlerinde tasavvuf, din düşünceleri görülür. Söyleyişi yer yer akıcı, başarılı, yer yer de sıkıcıdır. Çağının ünlü ozanı Bâki ile yakınlık kurmuş, onun gazellerine benzeriler yazmıştır. Muhibbi, bir divan ozanı olmasına karşılık, divan yazınında etkili değildir. Kimi dizeleri atasözü niteliği kazanmıştır.

-Kanuni Süleyman-

- 1- Bend itdi yine zülfine bir dil-rübâ bizi
Her kande ise aradı buldı belâ bizi
- 2- Gördük cemâli şem'ini düşdük ayağına
Pervâne gibi yakdı ol âteş-likâ bizi
- 3- Dermân yerine derdi alur mübtelâlarız
Bin ararise bulmıya hergiz devâ bizi
- 4- Her dem rakibi kendüzine yâ gibi çeker
Yâbanc atar ok gibi ol kaşı yâ bizi
- 5- Sevdâ-yi buy-i zülf ile dolu dimâğımız
Serden muhibbi çıkarıser bu hevâ bizi

Ölçü: *Bend itdi/yine zülfi/ne bir dil-rü/bâ bizi*
 mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

(Kaynak: Divân-i Muhibbi, 1308.)

- 1- *Bir gönül avlayıcı bizi gene saçına bağladı
Nerde olsa belâ bizi aradı buldu*
- 2- *Işıl ıslıl yüzünü gördük düştük ayağına
O ateş yüzlü bizi kelebek gibi yaktı*
- 3- *Biz, derman yerine dert alan aşıkınız
Deva bin kez arasa da bulamaz bizi*
- 4- *Karşıt görüşlüyü her zaman kendine doğru
Çeker yay gibi, o yay kaşlı bizi ok gibi uzağa atar*
- 5- *Saçının güzel kokusu sevgisiyle özüümüz dolu
Ey Muhibbi bu havâ (sevgi) bizi baştan çıkaracak.*

Dil özellikleri:

Bend itdi: bend etti, bağladı.

Dil-rübâ: gönül alan, gönül çeken, güzel, sevgili.

Cemâli şem'i: yüzün mumu, yüzün ısıllı ısıllı oluşu, yüzün parlaklığı.

Ateş-likâ: ateş yüzlü, yüzü ateş gibi parlak, ateş gibi yakıcı olan güzel.

Mübtelâ: tutkun, gönül vermiş, tutulmuş, sevmiş, aşık olmuş.

Hergiz: kesinlikle olamaz, asla, hiç bir zaman.

Rakib: karşıt görüşte olan, başkoşan, bir konuda atışmaya giren (daha önce açıklanmıştır).

Kendisine: Kendi özüne, kendine doğru.

Yâ: yay, ok yayı.

Yâbane: yabana, uzağa, dışarı.

Sevdâ-yi buy-i zülf: kokusu sevgisi, saçın kokusu nedeniyle güzele duyulan eğilim.

Ubeydi

Gerçek adı Abdurrahman'dır, Edirnelidir, ölüm yılı 1573 olmasına karşılık doğum yılı bilinmiyor. Bir süre Kanuni Süleyman'ın ilgisini çekti, sultana sunduğu bir övgü ile duagu (dua okuyucu) olarak görevlendirildi. Şiirlerinde din duyguları ağır basar. Dili yer yer akıcı, söyleyişi düzgündür. Pek etkili bir ozan olduğu söylenemez. Şiirlerinin toplandığı bir "divan"ı vardır.

- 1- Mey hoş tutarsa n'ola bizi nâtüvanlarız
Birkaç esir-i bâde-i rind-i cihanlarız
- 2- Bir tolı câm milkini Cemşide virmeziz
Bezm-i safâda beylik iden kâmrânlarız
- 3- Keyfiyyet-i cihânı güzel bilmiş anlamış
Gonca dehenlerle açar nüktedanlarız .
- 4- Dünya gamın çekenler ile sohbet itmeziz
Gam bilmeziz zamânede biz şâdmanlarız
- 5- Kimlersiniz diyü sorarisek Ubeydiyâ
Kûşe be kûşe âlem ider lâ-mekânlarız

Ölçü: *Gonca de/henlerle/açar nükte/danlarız*
 mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1- *Bize şarap iyi gelirse ne olur güçsüz kimseleriz
Dünyanın şaraba tutsak olmuş birkaç rindiyiz*
- 2- *Bir dolu kadeh sultanlığını Cemşid'e değişmeyiz
Mutluluk meclisinde beylik süren mutlularız*
- 3- *Dünyanın durumumu iyi bilmiş anlamış
Gonca ağızlılarla gül gibi açılan tatlı sözlüleriz*
- 4- *Dünyaya düşkün kimselerle oturup söyleşmeyiz
Üzüntü nedir bilmeyiz çağımızda kıvançlılarız*
- 5- *Ey Ubeydi kimlersiniz diye sorarsak
Bucak bucak eğlenen ölümsüz kimseleriz.*

Dil özellikleri:

Hoş tutmak: iyi gelmek yaramak.

Nâtüvân: güçsüz, arıklamış, yoksul, kimsesiz, bakımsız.

Esir-i bâde-i rind-i cihân: dünyanın şaraba tutsak rindi. Dünya rindinin şaraba tutsak olanı. Şaraba düşkün olan, evreni, çevreyi, gösterişi sevmeyen, kendi başına buyruk kimse.

Rind: gösteriştten uzak yaşayıp gönül olgunluğuna ulaşmış, dünya varlığında gözü olmayan kimse. Bütün baskı kurallarına karşı çıkıp gönlünün uyarınca yaşamayı seven, insan sevgisiyle dolu olan, senlik benlik savında bulunmayan, alçakgönüllüğünü bir yaşama kuralı olarak benimseyen olgun kimse.

Milk: mülk. Bu sözcüğün gerçek anlamı "yönetim", "yönetimi elde bulundurma", "sultanlık", "padişahlık" bg.dir. Dizenin açıklanışı şöyle: "Biz, dolu bir kadehin sağladığı mutluluğu, sultanlığı Cemşid'in padişahlığından daha üstün görürüz."

Kâmrân: mutlu, kıvançlı, dileğine ulaşmış.

Keyfiyyet-i cihân: dünyanın durumu, evrenin niteliği, dünyanın sağladığı iyi durum.

Nüktedan: tatlı tatlı konuşan, sözleri gönül okşayıcı olan, güzel söyleşen, tatlı dilli.

İtmeziz: etmeyiz, eylemeyiz.

Şâdman: kıvançlı, sevinçli, mutlu.

Lâ-mekân: belli bir yeri, belli bir yurdu olmayan, yerle, mekânla bağlantılı bulunmayan, ölümsüz olan. İslam dinine göre tanrı her yerde, her zaman var olduğundan belli bir yerle, belli bir zamanla bağlantılı değildir, ölümsüzdür, yücedir, sonsuzdur, başlangıcı, bitimi yoktur. Tasavvuf inançlarına göre insan tanrının görünüşü olduğundan o da belli bir yerle bağlantılı değil, ölümsüzdür.

Kuşe bu kuşe: bucak bucak, köşe köşe.

Konyalıdır, gerçek adı Mahmud'tur. Doğum yılı bilinmiyor, 1573-74 dolaylarında öldüğü kaynaklarda yazılıdır. Bir süre imamlık etmiş, sonra kendi gönlünce yaşamaya başlamıştır. Bir "divan"da toplanan şiirleri yeni yazılarla basılmıştır. Helâkî'nin şiirlerinde çağının özelliklerini, kimi olaylarla ilgili görüşleri yansıtmaktan başka ilgiye değer bir yan yoktur denebilir. Dili akıcıdır, söyleyişi kolaydır. Şiirlerinde atasözleri, deyimler, öz Türkçe sözcükler dil araştırmacılarına yararlı olabilir.

- 1- Gel ey gonca ne dirlik bana sensüz
Ki bülbül gülsüz olmaz gül dikensüz
- 2- Göreyin iki yaka ıssı olma
Beni sen kodun ey gül pirehensüz
- 3- Kara bahtum beni zülfünden ayru
Kara çullarda kor âhir kefensüz
- 4- Dil uzadur çemen susen çeker tiğ
Varursam gülşene ey serv sensüz
- 5- Geçer eyvâh ile ömrüm Helâki
Olursam bir dem ol sib-i zekansuz

Ölçü: *Geçer eyvâh/ile ömrüm/Helâki*
 mefâ'ilün mefâ'ilün feulün

(Kaynak: Divan, Helâki, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1982.)

- 1- *Ey gonca gel bana sensiz dirlik olmaz
Bülbül gülsüz olmaz gül de dikensiz olmaz*
- 2- *İki yakan biraraya gelmesin, göreyim
Ey gül beni gömleksiz bırakan sensin*
- 3- *Kara yazgım beni senin saçından ayrı bırakıp
Ey selvi boylu bahçeye sensiz varırsam*
- 5- *Ey Helâki yaşamum inlemekle geçer
Kısa bir süre o elma gibi çeneliden ayrı düşerim.*

Dil özellikleri:

İkinci dizede "dikensiz gül olmaz" atasözünden yararlanılmış.

Pirehen: gömlek.

Kodun: bıraktın.

Ahir: sonunda, en sonra.

Tiğ: kılıç.

Sib-i zekân: çenenin elması, elma gibi çene.

Olursam bir dem: kısa bir süre kalırsam.

Taşlıcalı Yahya

Taşlıca'da doğdu, doğum yılı kesinlikle bilinmiyor, İzvornik'te öldü (1582). Çağının ünlü, başarılı bir ozanıdır. Medrese öğrenimi gördü. Çağın geleneğine uyarak din bilimleri okudu. Şiirlerinde sevgi konusu ağır basar. Özellikle Kanuni'nin, oğlu Şehzade Mustafa'yı boğdurması üzerine yazdığı, bir ağıtla ün sağladı. Şiirlerinde ince duygular, özlemler geniş yer tutar. Dili yer yer açık, akıcı, yer yer de ağır, ağıdalıdır. Buna karşın duyuları etkilidir. Aruz ölçüsünü başarıyla kullanışı, şiirlerinde yaşanan olaylara yer verışı, özellikle toplumun bozuk, tutarsız düzenini acı bir dille eleştirmesi kimi kurumları tedirgin etmişti. Yahya'nın şiirinde egemen olan duygudan çok düşüncedir. Kimi şiirlerinde tasavvuf konularına ağırlık verir. Yahya'nın basılı bir "divan"ı, "Yusuf ve Züleyha"sı vardır.

- 1- Sevdüm ol âfitâb-ı cihântâbı cân gibi
Ansuz cihân gözüme görünmez cinân gibi
- 2- Başdan ayağa nâle olub ney gibi hemân
Vardum saray-ı yâra sadâ-yı figan gibi
- 3- Ol şchsüvârun atı önince yayan olub
Gıtdüm sabâ-yi âh ile berg-i hazân gibi
- 4- Hüsnine germ olıcı güzeller acceb midür
Gâhi bürüdet eylese devr-i zemân gibi
- 5- Gökden ne yağdı kim anı götürmeye zemin
Cânânc pür-cefâ ise ta'n mı cihân gibi
- 6- Efgân ile biri biri ardınca dud-i âh
Azm itdi şehr-i yâra bugün kârbân gibi
- 7- Yahyâ'ya akı yâr idi derdâ ki ol dahi
Dildâra uydı gitdi dil-i nâ-tüvân gibi

Ölçü: *Dildâra/uydı gitdi/dil-i nâtü/vân gibi*
me'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- 1- *O evreni aydınlatan güneşi can gibi sevdim
Onsuz evren gözüme görünmez cennet gibi*
- 2- *Baştan ayağa ney gibi inilti oldum birden
Sevgilinin konağına vardım bir çığlık gibi*
- 3- *O atlının atı önünce yaya olarak
Güz yaprağı gibi ah yeliyle gittim*
- 4- *Güzelliğine yanıcı güzeller şaşılır mı
Arada bir çağımız gibi soğukluk gösterse*
- 5- *Gökten ne yağdı da yer onu taşımadı sevgili de
Dünya gibi acılarla doluysa şaşılacak ne var*
- 6- *Alun dumanı çığlıkla birbiri ardınca
Bir kervan gibi sevgilinin iline yöneldi*
- 7- *Yahya'ya aklı elveriyordu ne yazık ki o da
Sevgiliye uydu gitti şu bitkin gönül gibi.*

Dil özellikleri:

Afitâb-i cihântâb: evreni aydınlatan güneş.

Afitâb: güneş, *cihântâb*: evreni aydınlatan.

Ansuz: onsuz, o olmaksızın.

Sadâ-yi figan: çığlık sesi, çığlığın yansımasıyla duyulan ses, çığlığın duyulması.

Şehsuvâr: atlıların önderi, binicilerin başı, en iyi at binen.

Sabâ-yi âh: ah yeli, inilti yeli. Gerçekte "sabâ" sözcüğü "tan yeli" demektir. Burada "ahın tan yeli", bir tan yeli gibi esip giden ah.

Berg-i hazan: güz yaprağı.

Hüsnine germ olıcı: güzelliğine yanıcı.

Germ olmak: ısınmak, şiir dilinde birine yakınlık duymak, sevmek, gönül vermek.

Pür-cefâ: acı dolu, çok acı çektirici, çok üzücü.

Cânâne: sevgili, sevilen.

Efgan: çığlık, "figan"ın başka bir söylenişi.

Dud-i âh: ah dumanı, ah tütünü.

Şehr-i yâr: sevgilinin ili, sevgilinin oturduğu il.

Azm itti: yöneldi, gitmeye başladı, yürüdü.

Kârbân: kervan, yolcu topluluğu, göç topluluğu, yük taşıyan hayvanlardan oluşan, yola dizilmiş, topluluk.

Derdâ ki: ne yazık ki.

Dil-i nâtüvan: güçsüz gönül, bitkin gönül, bitik gönül.

- 1- Tek sevdüğümün rızâsı olsun
Bin cân ile ten fedası olsun
- 2- Mehbubına âşık incinür mi
Farzâ nice bin cefâsı olsun
- 3- Dilberler anı n'ola severse
Sultanlar anun gedâsı olsun
- 4- Gül benzeyemez ana gerekse
Altunlu yeşil kabâsı olsun
- 5- Yahyâ'ya dinüz ki hâlet ile
Her bir sözün fenâsı olsun

Ölçü: *Tek sevdü/gümün rızâ/sı olsun*
 mef'ulü mefâ'ilün fe'ulün

- 1- *Sevgilimin gönlü olsun da
Bu gövde bin can ile yoluna gitsin*
- 2- *Seven sevdiğine gücenir mi
Sözgelişi binlerce acı çektirse bile*
- 3- *Güzeller onu severse ne çıkar
Sultanlar ona kul olsun*
- 4- *Ona gül benzeyemez isterse
Altın süslemeli yeşil giysisi olsun*
- 5- *Yahya'ya uygun bir dille söyleyin
Her sözü uzatmasın.*

Dil özellikleri:

Rızâ: onay, onaylama, uygun bulma, benimseme, gönlü olma.

Fedâsı olsun: yoluna gitsin, kurbanı olsun, ona adansın, ondan esirgenmesin.

Farzâ: sözgelişi, öyle varsayalım, şöyle ki, ola ki.

Kabâ: giysi, üste giyilen giysi, üstlük.

Fenâ: sonlu, geçici, kalıcı olmayan. Bu dizede, "bitiş", "sona eriş" anlamındadır. "Her bir sözün fenâsı olsun"dan anlaşılan "her bir sözünü çok uzatmasın, sözü bitirsin, kısa kessin"dir.

- 1- Güldün açıldun eller ile âlem eyledün
Bayramumı bu fürkat ile mâtem eyledün
- 2- Noksânımı cünûnuma haml itmedün benüm
Ey kaşları hilâl ziyâde kem eyledün
- 3- Seng-i cefâ vü cevri ile hâtırum yıkub
İşkun binâsını sanemâ muhkem eyledün
- 4- Bâb-ı ademden eylemek içün beni revân
Bâr-i firâkun ile belümi ham eyledün
- 5- Her lâhza terbiyetler idüb ışk-ı pâk ile
Yahyâ kulunı pâdişehüm âdem eyledün

Ölçü: *Her lâhza/terbiyetle/r idüb ışk-ı/pâk ile*
 mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- *Başkalarıyla eğlendin güldün açıldın*
Ayrılıkla bayramımı acı güne çevirdin
- 2- *Eksikliğimin çılgınlığımdan geldiğine aldırmadın*
Ey kaşları yeniaya benzeyen çok kötülük ettin
- 3- *Üzüntü ve acı taşlarıyla gönlümü yıkarak*
Aşkın temelini sağlamlaştırdın ey sevgili
- 4- *Beni yokluk kapısından yola koymak için*
Ayrılık yükünle belimi bütktün
- 5- *Arınmış bir sevgiyle boyuna eğiterek*
Ey sultanım Yahya kulunu adam eyledin.

Dil özellikleri:

Alem eyledün: eğlendin, eğlence düzenledin, toplantı oluşturarak gönül eğlendirdin.

Fürkat: ayrılık, uzak kalma, firkat.

Matem: üzüntü, acı, sevincin karşıtı.

Noksanımı cünunuma haml itmedün: eksikliğimin çılgınlığımdan, kendimde olmayışından geldiğini, elimde olmadan öyle davrandığımı anlamak istemedin.

Ziyâde kem eyledin: çok kötülük ettin, gereksiz yere çok yerdin, kötülerdin. *Seng-i cefâ vü cevır:* Acı çektirme ve üzüntüye salma taşı. dizenin yorumu: gönlümü, taş gibi ağır üzüntülerle, acılarla yıkarak aşkın yapısını sağlamlaştırdın. Üstüme taş atar gibi acılar, üzüntüler yağdırdın.

Bâb-i adem: yokluk kapısı, ölüm kapısı.

Revân eylemek: yollamak, göndermek, uğurlamak, akıtmak.

Dizenin yorumu: beni ölüm kapısından yolcu edip yokluk evrine göndermek için belimi büktün, bunu kapıdan kolay çıkayım diye yaptın.

Terbiyetler idüp: eğiterek, alıştırarak, uygun duruma getirerek.

İşk-ı pâk: arınmış sevgi, temiz aşk, katkısız sevgi.

- 1- Ey hilâl-ebrû gam-ı hecr ile hâk itdün beni
Âşık-ı divâne idüb sine-çâk itdün beni
- 2- Bir bakımda mübtelâ-yi ışk-ı pâk itdün beni
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

- 3- Bu levendâne sarılmış gün gibi destâr ile
Bu kemâl-i hüsn ile bu lezzet-i güftâr ile
- 4- Bu libâs-i âl ile bu şîve-i refâtâr ile
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

- 5- Âşık-ı şeydâ iden sensin beni bi-iştibâh
Âşık olmak bir günâh ise senündür ol günâh
- 6- Yaraşur bana idersem nâle vü feryâd-ü âh
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

- 7- Bunca yıllardur ki hergiz hâtırumdan gitmedün
Sormadun ahvâlümü bir gün beni söyletmedün
- 8- Bir cefâ mı kaldı kim anı bana sen itmedün
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

*

- 9- Ağladub inletme Yahyâ bendeni bülbül gibi
Kadrüni bilmezlere şâhum takılma gül gibi
- 10- Dest-i cevri ile benüm boynum burub kâkül gibi
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni

Ölçü: *Ey hilâl eb/ru gam-ı hecr/ile hâk it/dün beni*
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

(Kaynak: Divan, Yahyâ Bey, Dr. Mehmed Çavuşoğlu, 1977.)

- 1- *Ey yeniaay kaşlı, ayrılık acısıyla toprak ettin beni*
Çılgın aşık ettin, yakamı yırtıp bağımı açtım
2- *Bir bakıma arınmış sevgiye tutulmamı sağladın*
Kanuma girdin, behey acımasız yıktın beni

*

- 3- *Bu levendçe sarılmış güneş gibi sarkla⁽¹⁾*
Bu olgun güzellikle, bu tatlı sözlerle
4- *Bu kızıl giysiyle, bu oynak yürüyüşle*
Kanuma girdin behey acımasız yıktın beni

*

- 5- *Beni çılgın bir aşık eden kuşkusuz sensin*
Aşık olmak bir suçsa bu suç senindir
6- *İnlersem, çığlığı basarsam bana yaraşır*
Kanuma girdin behey acımasız yıktın beni

*

- 7- *Bunca yıllardır hiç gönlümden çıkmadın*
Durumumu sormadın, beni bir gün konuşturmadın
8- *Bana çektiğmediğin acı kaldı mı artık*
Kanuma girdin behey acımasız yıktın beni

*

(1) Levend: eskiden; deniz ordusunda görevli, uzun boylu, gösterişli er, denizeri. Levendâne: Levendçe, yiğitçe.

- 9- *Yahya kulunu bülbül gibi ağlatıp inletme*
Değerini bilmezlerin yakasına gül gibi takılma sultanım
- 10- *Haksızlık eliyle boynumu kâkül gibi bükerek*
Kanuma girdin behey acımasız yıktın beni.

Dil özellikleri:

Hilâl-eburu: yeniay kaşlı, kaşı yeniay gibi olan.

Hâk: toprak, yer

Hâk itmek: toprağa çevirmek, yoketmek, ortadan kaldırmak, öldürmek, aşağılamak, küçük düşürmek.

Sîne-çâk: yakası açık, göğsü açık, yakalarını yırtarak göğsünü bağrını açmış.

Âşık-ı divâne: çılgın aşık, kendinden geçmiş aşık, ne yaptığını bilmeyen aşık.

Mübtelâ-yi ışk-ı pâk: arınmış sevgiye tutulan, temiz aşk ile seven, sevgisinde kötülük-eğrilik olmayan.

Mübtelâ: tutulmuş, kapılmış, gönül vermiş, sevmiş.

Kemâl-i hüsn: güzellik olgunluk aşaması, olgunluk aşamasına varan güzellik.

Lezzet-i güftâr: sözün tadı, konuşmanın tadı, tatlı söz, tatlı konuşma, gönül okşayan söyleyiş.

Şive-i reftâr: yürüyüşte oynaklık, yürüyüş kıvraklığı, yürüyüş biçimi, davranış biçimi.

Libâs-ı al: kızıl giysi, al giysi, kırmızı giysi.

Helâk: yok olma, yıkılma, ortadan kalkma, yokolurcasına yıkım görme, sarsılma.

Dest-i cevr: haksızlık eli, acı çektirme eli, üzüntüye salan el, haksızlık eden el.

Galibolu'da doğdu (1541), görevli bulunduğu Cidde'de öldü (1599). Ozanlığından çok bilimsel yanıyla ün saldı, özellikle tarih alanında önemli bir kaynak sayılır. Şiirlerin toplandığı büyükçe "divan"ı vardır. Kırkı aşkın yapıtları arasında en önemlileri Künhü'l-Ahbar (Haberlerin Özü) adlı tarihi ile Menakıb-ı Hünerveran (Becerili Kimselerin Söylence-leri)dir. Çağının toplum özellikleri yansıtan yazıları, dizeleri bakımından ilginç bulunur. Şiir alanında etkili olmamıştır.

- 1- Dil-rübâlardan değildir böyle giryân olduğum
Devr elindendür benüm hâtır-perişân olduğum
- 2- Galibâ rahm itmeyüb cevritdüğindendür senün
Günde yüz bin kerre ışkundan peşiman olduğum
- 3- Ağlamaklar inlemekler yanmalar yakılmalar
Hep seninçündür benüm yolında kurban olduğum
- 4- İşk câmindan mıdır bilmem cünunumdan mıdır
Geh giribân çâk geh âlûdc-dâmân olduğum
- 5- Rind-i bi-bâk olduğumdandur hep ey Ali benüm
Halka rusvây olduğum âfâka destân olduğum

Ölçü: *Dil-rübâlar/den değildir/böyle giryân/olduğum*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Böyle ağladığım gönül alıcı güzellerden değildir
Gönlümün kırıklığı çağın, yazgının yüzündendir*
- 2- *Öyle sanırım ki bana acımayıp acı çektirdiğindendir
Günde yüz bin kez seni sevdiğimden bıkışım*
- 3- *Ağlamaklar inlemekler yanmalar yakılmalar
Ey yoluna kurban olduğum hep senin içindir*
- 4- *Sevgi kadehinden midir deliliğimden midir bilmem
Kimi yakamı yırtışım, kimi böyle değerden düşüşüm*
- 5- *Korkusuz derviş olduğumdan ey Ali dillere
Düşmüşüm, halk içinde alçalmış değersiz kalmışım.*

- II -

- 1- Yüri ey bana göz uciyla ırakdan bakıcı
Hey ne cvler yıkıcı hey ne yürekler yakıcı

Ölçü: *feilâtün feilâtün feilâtün feilün*

*

- 2- Eger derd-ü gamundan el çeküb cevründen ağlarsam
Beni sen gözlerüm yaşı gibi gözden bırak cânâ

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*

*

- 3- Cemâlün dîdeden gitdi hayâlün cân-i Ali'den

Ölçü: *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*

*

(Kaynak: Divân-i Ali, Sül. Kt. Ham. 1107, Y.)

- 1- *Ey bana göz ucuyla uzaktan bakan yürü git
Sen ne evler yıkıcı ne yürekler yakıcısın.*

*

- 2- *Senin üzüntünden, özleminden el çekip ağlarsam
Beni gözümün yaşı gibi gözünden düşür ey sevgili.*

*

- 3- *Yüzün gözden gitti, görüntün de Ali'nin canından
Irak olmak gönüldendir gözden neden olsun ey sevgili.*

*

,

Dil özellikleri:

- I -

Hâtır-perişan: gönlü kırık, gönlü incinmiş, gönlü dağınık, kendinden geçmiş.

Devr elindendür: alinyazısı yüzündendir, yazgıdan dolayıdır, çağın durumu nedeniyledir, çağın elindendir.

Alûde-dâmân: eteği bulaşık, değersiz, toplumda kötü olarak nitelenen.

Bi-bâk: korkusuz, çekinmeyen, aldırış etmeyen.

Rûsvay: alçalmış, gözden düşmüş, değersiz, dile düşmüş.

Afâka destân: halkın diline düşmüş, dillerde söylenen, yaygın, ünlü.

Cünun: çılgınlıklar, delilikler, kendini bilmeyişler.

- II -

Gözden bırak: gözden düşür, unut, bir daha anma.

Üçüncü dizede "gözden ırak olan gönülden de ırak olur" atasözünden yararlanılmıştır.

Nev'î

1533'te Malkara'da doğdu, 1599 da İstanbul'da öldü. Gerçek adı Yahya'dır. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Gelibolu, İstanbul medreselerinde İslam bilimleri okuttu. Bir süre Saray'da şehzadelerin öğretmeni oldu.

Nev'î'nin şiirlerinde duygudan çok düşünce egemendir. Çağdaşı Bâki gibi "gazel" türünde başarı sağlamıştır. Ancak dili, Bâki'ninki gibi açık, akıcı değildir. Sevgi konularını işlemesine karşılık, tasavvufî ilgili düşüncelere ağırlık vermiştir. "Divan"ı karşılaştırmalı bir çalışmayla basılmıştır(1977). Söz oyunlarına, yapmacıklı söyleyişlere pek yer vermeyen bir söyleyişi vardır. Nev'î benimsediği şiir tutumu, söyleyiş biçimi nedeniyle, kendinden sonra gelenler üzerinde pek etkili olamamışsa da, divan şiirinin gelişmesinde, özellikle, düşünceyle duygu arasında bağlantı kurmada, şiire böyle bir içerik kazandırmada öncü durumundadır.

- 1- Uşşâk ışk ile n'ola itse nevâları
Hüsnün bahârı kıldı mülâyim havâları
- 2- İzün tozını gözlerine kühl idüb şchâ
Asmaz cihânı kirpiğe kûyun gedâları
- 3- Âşıklarun niyâzını itsen n'ola kabul
Cânâ devâm-ı hüsnünedür hep du'âları
- 4- Bir vüs'at olsa pâyüne dökülse nakd-i eşk
Bir bir hikâyet itse geçen mâcerâları
- 5- Biz bir selâma değmeyevüz hiç revâ midur
İllerle dâ'im eyleyesin merhabâları
- 6- Makbul-i hazret olmağa yok çâre Nev'iyâ
Her gûşeden du'âlar ider mübtelâları

Ölçü: *Her gûşe/den du'âla/rider mübte/lâları*
 mef'ulü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- *Aşıklar aşk ile türküler çığrsa ne olur
Güzelliğinin baharı havaları yumuşattı*
- 2- *Ey sevgili izinin tozunu gözlerine sürme eden
Sokağının yoksulları dünyayı kirpiğe asmıyor*
- 3- *Aşıklarının dileklerini yerine getirsen ne olur
Ey sevgili yalvarışları güzelliğin sürsün diyedir*
- 4- *Bir kolaylık olsa ayağına dökülse gözyaşı akçası
Geçen serâvenleri bir bir anlatıverse*
- 5- *Doğru mudur biz bir selâma bile değmeyelim de
Yabancılarla merhabalar eylesin boyuna*
- 6- *Ey Nev'i sevgilinin katına varma olanağı yok
Ona tutulanlar her köşeden yakarıp duruyorlar.*

Dil özellikleri:

Nevâ: güzel ses, türkü, belli bir ölçüye göre türkü çıkırma. Alaturka musikide bir makam.

Nevâ etmek: türkü söylemek, şarkı söylemek.

Uşşâk: aşıklar, sevenler, Alaturka musikide bir makam.

Mülâyım: yumuşak, uygun, elverişli.

Asmaz cihanı kirpiğe: dünyaya önem vermez, dünyayı değersiz sayar. "Kirpiğe asmak" deyimini "göze almak" deyimiyile eşanlamlıdır.

Kühl: sürme.

Devâm-ı hüsnüne: güzelliğinin sürüp gitmesine, güzelliğinin sürekli olmasına.

Devâm-ı hüsn: güzellik süresi.

Vüs'at: genişlik, uygun durum, elverişlilik, kolaylık. *İllerle:* ellerle, yabancılarla.

Makbul-i hazret: huzura kabul edilme, katına çıkma.

Guşe: köşe, bucak, kıyı.

- 1- Sözüümüz tutmayub a'dâ sözün gûş itdügün bildük
Bizi yâd itmeyüb hergiz ferâmuş itdügün bildük
- 2- Onuldı yaramuz dilde ferâgat geldi bir'pâre
Senün varub a'dular gönlünü hoş itdügün bildük
- 3- Şarâb-ı ışk ile idüb bizi medhûş-u lâ-yâ'kıl
Varub vuslat meyin ağyâr ile nûş itdügün bildük
- 4- Hicâzi perdelerden kopdı uşşâk içre nâlişler
Hatunla Kâbe-i hüsnün siyâh-pûş itdügün bildük
- 5- Şikâyet gibi kasdun rûzgâr-ı bi-kararundan
Nedendür Nev'iyâ deryâ-sıfat cûş itdügün bildük

Ölçü: Sözüümüz tut/mayub a'dâ/sözün guş it/dügün bildük
 mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1- *Sözüümüzü tutmayıp düşman sözünü dinlediğini bildik
Bizi anmayıp boyuna unuttuğunu bildik*
- 2- *Yaramız onuldu gönülde bu işten el çektik
Senin gidip düşmanların gönlünü hoş ettiğini bildik*
- 3- *Aşk şarabıyla bizi kendimizden geçirip aklını aldın
Sonra kavuşma şarabını yabancılarla içtiğini bildik*
- 4- *Aşıklar arasında Hicaz perdesinden iniltiler çıktı
Saçınla güzelliğinin Kâ'be'sine kara örtü çektiğini bildik*
- 5- *Yakınır gibi bir durumun var düzensiz yazgından
Ey Nev'i deniz gibi neden coştuğunu bildik.*

Dil özellikleri:

A'dâ sözün guş itdügün: düşman sözünü dinlediğini.

Bildük: bildik, anladık, öğrendik.

Ferâmuş: unutma, unutmak.

Yâd itmek: anmak, anımsamak, unutmamak.

Feragat: el çekmek, bırakmak, vazgeçmek.

Medhûş-u lâya'kıl: kendinden geçmiş, akı gitmiş.

Lâ-ya'kıl: akı gitmiş, kendini bilemez olmuş.

Medhuş: kendinden geçmiş.

Vuslat meyin: kavuşma şarabı, vuslat şarabı, sevgiliye kavuşmanın verdiği kıvançla kendinden geçme durumu.

Hicâzi perde: alaturka musikide bir makamın perdesi, hicaz perdesi.

Rûzgâr-ı bi-karar: düzensiz yazgı, dengesiz çağ. Bu dizede "rûzgâr sözcüğü çağ değil, "yazgı", "alın yazısı" anlamındadır.

Deryâ-sıfat: deniz gibi, denizce.

- 1- Sâgar âsâ dem-be-dem hun-pâşdur gönlüm gözüm
Zümre-i erbâb-ı derde başdur gönlüm gözüm
- 2- Hânesinün hâk-i divârın mücellâ eyleyüb
Yâr aksin gösteren nakkâşdur gönlüm gözüm
- 3- Lâ-mekân seyrân-gehi kûy-i adem ser-menzili
Şeş cihâta sığmayan evbâşdur gönlüm gözüm
- 4- Zevrak-ı câm-u leb-i deryâ vü seyr-i cûybâr
Cümlesin tertib iden ayyâşdur gönlüm gözüm
- 5- Nev'iyâ kuy-i harâbât içre dürd-âşâm olub
Sırr-ı ışkî fâş iden kallâşdur gönlüm gözüm

Ölçü: Sâgar âsâ/dem-bedem hun/pâşdur gön/lüm gözüm
Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

(Kaynak: Divan, Sül. Kt. Lala İsmail, 447, TY.)

- 1- *Kadeh gibi durmadan kan döker gönlüm gözüüm
Üzülenler topluluğunun önderidir gönlüm gözüüm*
- 2- *Evinin duvarı toprağını pırl pırl eyleyip
Sevgilinin görüntüsünü yansıtan nakışçıdır gönlüm gözüüm*
- 3- *Belli bir yeri olmayan, yokluk yöresini erek edinen
Evrene sığmayan başıboşun biridir gönlüm gözüüm*
- 4- *Kadehin testisi, deniz kıyısı, akarsuya bakış
Bütün bunları düzenleyen bir içki düşküniüdür gönlüm gözüüm*
- 5- *Ey Nev'i meyhane sokağında son damlayı içen
Aşkın sırrını açığa vuran güvenilmez bir kimsedir
gönlüm gözüüm.*

Sâgar âsâ: kadeh gibi.

Dem-be-dem: aralıksız, durmadan, boyuna, sürekli.

Hun-paş: kan döken, kan saçan.

Zümre-i erbâb-ı derd: dertliler topluluğu, üzülenler topluluğu.

Mücellâ: cilâlanmış, parlak, pırıl pırıl.

Nakkâş: nakışçı, süsleyici, bezeyici, ressam. Doğu yazınında, dört yandan sevgilinin yüzü görünsün diye, evinin duvarlarını aynalarla süsleyip karşılıklı görüntüler sağladığı söyleyen bir sanatçı.

Lâ-mekân: belli bir yerle bağlantılı olmayan, yer kaplamayan, duyu evreninin üstünde bulunduğu inanılan sonsuzluk ülkesi.

Seyrân-geh: dolaşma yeri, gezme yeri.

Kûy-i adem: yokluk sokağı, yokluk yöresi, yokluk ülkesi.

Şeş cihât: altı yön. Doğu, batı, güney, kuzey, alt, üst. Başka bir söyleyişle: sağ, sol, ön, arka, alt, üst.

Evbâş: ayak takımı, başıboş kimseler. Dizelerin yorumu şöyledir: Benim gönlüm gözüm, bu evrene sığmayan, doğaüstü, sonsuzluk ülkesinde dolaşan, belli bir yerle bağlantısı olmayan, zamanla mekânı aşmış, sonsuzluğa ulaşmış birer başıboş kimsedir. Daha doğrusu, ben tanrısal ülkede yaşayan, ölümsüz, evrenüstü bir varlığım.

Zevrak-ı câm: içinden kadehe içki dökülen testi.

Leb-i deryâ: deniz kıyısı.

Seyr-i cûybâr: akarsuya bakma, akarsuyu seyretme.

Dizelerin yorumu: kadehe, içki dökülen testi yapan, deniz kıyısında, akarsuyun yanında gezen, eğlenen, bütün bunları da düzenleyen bir içki düşkünüdür gönlüm gözüm.

Dürd-âşâm: tortu içen, küpün, testinin dibinde kalan son şarabı içen, son damlayı içen, içki yerinden en son çıkan.

Dürd: tortu.

Aşâm: içen. İkisinden kurulu dürd-âşâm ise son damlayı içen demektir.

Fâş: açığa vurma, gizliyi açıklama, gizli kalması gerekeni söyleme.

Kallaş: sözüne güvenilmeyen kimse, kalleş, döneke, kaypak.

Ozan bu şiirinde, tasavvufun belli bir anlayışına dayanarak, insanının bütün varlık türlerinde görünen, tanrısal bir nitelik taşıyan, belli bir varlıkla bağlantılı olmayan yüce bir yaratık olduğunu ileri sürüyor.

İstanbul'ludur. Babası Fatih camii müezzinlerinden Mehmed Efendi'dir. Çok yoksul bir ailenin çocuğu olması nedeniyle, bir süre saray işlerinde çalıştı, sonra medreseye girdi, çağının ünlü bilginlerinden öğrenim gördü. Çok erken yaşlarda şiir yazmaya başladı. İlk şiirlerini o dönemin ünlü ozanlarından Zâtî'ye gösterir önerilerini alırdı. Kısa bir süre içinde, o dönemin en ünlü ozanları arasına katıldı, adını "Muhibbi" takma adıyla şiirler söyleyen Kanuni Süleyman duyunca, Bâki ile ilgilen-di, onu korudu, saraya aldı. Yüksek görevlere getirdi. Gerek hocası, gerekse padişah için yazdığı övgülerle, özellikle "Sünbül kasidesi"yle ünü bir kat daha arttı. Kanuni'nin ölümü üzerine yazdığı ağıtla çağının en ilgi çeken ozanı oldu. O dönemin en yüksek görev aşamalarından olan "kazaskerlik"e değin yükseldi.

Bâki dilinin akıcılığı, söyleyişin kolaylığı, İstanbul Türkçesini şiire sokmanın başarısıyla divan yazınında özel bir yer kazanmıştır. Daha çok "gazel" türünde başarı sağlamış, kendisinden sonra gelenleri etkilemiştir. Şiirleri bir "divan"da toplanmış, yeni yazılarla basılmıştır.

- 1- Sabr eyle dilâ derdini cânâna duyurma
Cân içre nihân eyle veli cânâ duyurma
- 2- Zinhâr sakın mey yerine kanın içerler
Keyfiyettin ol gözleri mestâna duyurma
- 3- Esrârını keşf eyleme tahsil-i mizâc it
Nûş eyle mey-i nâbı hakimâne duyurma
- 4- Sofî gelicek açma sakın ışk hadîsin
Dânâ dil isen sırrını nâdâna duyurma
- 5- Ya'kub sıfat Bâki'yi ol Yusuf-i sâni
Hûn içre komaz kıssa-i ihvâna duyurma.

Ölçü: *Sabr eyle/dilâ derdi/ni cânâne/duyurma*
 mef'ulü mefâ'ilü mefâ'ilü feulün

- 1- *Ey gönül katlan çektiğini sevgiliye duyurma
Can içinde gizle de sevgiliye duyurma*
- 2- *Kolla kendini, sakın, içki yerine kanını içerler
Durumunu o baygın gözlere duyurma*
- 3- *Sırrını kimseye açma, kendini taşı
Arınmış şarabı bilgece iç kimseye duyurma*
- 4- *Softa gelince aşk konusunu açma
Bilge kişiysen sırrını bilgisize duyurma*
- 5- *O ikinci Yusuf, Bâki'yi Yakub gibi
Kan içinde bırakmaz, sakın kardeşlerine duyurma.*

Dil Özellikleri:

Tahsil-i mizâc: kendi kendini tanı, kendini taşı, içinde ne varsa yalnız kendin bil.

Hakimâne: bilgece, ağırbaşlılıkla.

Dâna dil: bilge, gönlü bilgiyle dolu, olgun, ağırbaşlı, saygın, bilgîn.

Nâdân: bilgisiz, tutarsız, dengesiz.

Ya'kub: Tevrat'a, Kur'an'a göre adı, oğlu Yusuf, yüzünden acıklı olaylara karışmış bir peygamber. Oğlu Yusuf'u güzelliğinden dolayı kardeşleri kuyuya atmış, sonra tutsak olarak satılmasını sağlamış; Ya'kub'a da oğlunu kurt yedi, işte kanlı gömleği diyerek, yalandan kana buladıkları bir gömlek göstermişler. Ya'kub bu olaya inanmamış, yıllarca ağlamış, gözleri görmez olmuş (Bk. Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha).

Kıssa-ı ihvân: kardeşler öyküsü. Yusuf ile kardeşleri arasında geçen olay.

İçre: içinde, içine.

Yûsuf-i sâni: ikinci Yusuf, ozanın sevgilisi. Ozan, sevdiği kimseyi, güzelliği bakımından "ikinci Yusuf" diye niteliyor.

- 1- Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf
Gûyya cenge girer nize-güzâran saf saf
- 2- Seni seyr itmek için rehgüzer-i gülşende
İki cânibde durur serv-i hirâman saf saf
- 3- Leşker-i eşk-i firâvân ile ceng cylemeğe
Gönderir mevelerin lücce-i ummân saf saf
- 4- Gökde efgan iderek sanma geçer hayl-i güleng
Çekilür kûyine mürgân-ı dil-ü can saf saf
- 5- Câmî' içre göre tâ kimlere hem-zânusun
Şekl-i sakkada gezer dîde-i giryân saf saf
- 6- Ehl-i dil derd-ü gamın ni' metine müstağrak
Dizilürler keremin hânına mihmân saf saf
- 7- Vâsf-ı kaddinle hirâm itse alem gibi kalem
Leşker-i satrı çeker defter-ü divân saf saf
- 8- Kûyin etrâfına uşşâk dizilmiş guyâ
Harem-i Kâ'be'de her cânibe erkân saf saf
- 9- Kadrini seng-i musallada bilüb ey Bâki
Durub el bağlayalar karşuna yârân saf saf.

Ölçü: Müje haylin/dizer ol gam/ze-i fettân/saf saf
feilâtün feilâtün feilâtün fe'lün

- 1- *Oynak, süzgün bakışın kirpiklerini düzerler dizi dizi
Sanırsın okçular bir savaşa girer dizi dizi*
- 2- *Gül bahçesinin geçiş yolunda seni görmek için
Salınan serviler iki yanda durur dizi dizi*
- 3- *Taşın gözyaşı erleriyle savaşmak için
Engin deniz dalgalarını gönderir dizi dizi*
- 4- *Gökte çığlığı basarak geçen turna sürüsüdür sanma
Can ile gönül kuşları sokağında toplanır dizi dizi*
- 5- *Cami'de kimlerle dizdize olduğunu görsün diye
Ağlayan göz bir su dağıtıcı gibi dolaşır dizi dizi*
- 6- *Gönül eri acının, üzüntünün bolluğuna batmış
Konuklar da bağış sofrasına dizilir dizi dizi*
- 7- *Boyunun nitelenişiyle kalem sancak direği gibi salınsa.
Yazı dizisinin erlerini sıralar defter, divan dizi dizi*
- 8- *Sokağının çevresinde dizilmiş aşıklar
Kâ'be'de her yana sıralananlar gibi dizi dizi*
- 9- *Ey Bâki değerini musalla taşında bilerek
Dostların karşında durup el bağlar dizi dizi.*

Dil özellikleri:

Müje haylin: kirpik topluluğu, kirpiklerin oluşturduğu karşılıklı iker dizi.

Müje: kirpik, hayl: sürü, topluluk, dizi.

Gamze-i fattan: süzgün bakış, baygın bakış, oynak bakış. Güzelin yürek oynatan, gönül çeken bakışı. Gamze, yanakta, çenede bulunan yumuşak çukura da denir, ancak bu dize bakış, karşısındakini süzerek yan yan bakma anlamındadır.

Nize-güzâran: savaşçılar, okçular.

Nize: ok.

Güzâran: geçen, geçici. nize-güzâran ise ok taşıyanlar, ok taşıyıp yürüyenler, okçuların geçişi. Bu dizede, savaş okçuları. Ozan, güzelin kirpiklerini, karşılıklı dizilerek savaşa giren okçulara benzetiyor.

Rehgüzer-i gülşen: gül bahçesinin geçiş yolu, gül bahçesinde dolaşmaya, güllerin arasında gezmeye yarayan yol.

Cânib: yan, iki cânibde: iki yanda, karşılıklı olarak.

Leşker-i eşk-i firâvân: taşan gözyaşı askeri, taşan gözyaşı damlalarından oluşan dizi.

Mevclerin: dalgalarını.

Lücce-i ummân: engin deniz, engin.

Hayl-i güleng: turna sürüsü, turna kuşlarının oluşturduğu topluluk.

Mürgân-ı dil-ü can: can ve gönül kuşları.

Hem-zânu: diz dize.

Şekl-i sakka: su dağıtıcı kılığında, su dağıtıcı gibi, su dağıtıcı biçiminde.

Dîde-i giryân: ağlayan göz.

Ehl-i dil: gönül eri, gönül insanı, gönülden anlayan.

Mûstağrak: batmış, gömülmüş, boğulmuş.

Nî'met: iyilik, bağış, bolluk, azık, yiyecek.

Mihmân: konuk.

Hân: sofa, yemek topluluğu.

Keremin hânı: başış sofrası, yardım sofrası, iyilik sofrası.

Hirâm itse: salınıp yürüse.

Leşker-i satr: yazı dizisi askeri, satır eri, yazının sayfa üzerinde sıralanışı. Ozan, yazı dizisini yanyana sıralanan erlere benzetiyor.

Harem-i Kâ'be: Kurban bayramında, hacılar dizi dizi olup Kâ'be'nin gezilmesi, görülmesi gereken yerlerini dolaşırlar. Sevgilinin sokağı çevresinde toplanan aşıklar Kâ'be'de kutsal yerleri gezmeye giden hacı dizilerine benzetiliyor.

- 1- Aşık ki sûz-i ışk ile üryân olub gezer
Abdâldır ki âlemi hayrân olub gezer
- 2- Eşkim döker sitâre gibi cevır ile o mâh
Horşîd gibi hurrem-ü handân olub gezer
- 3- Dün doğdı mâh-i nev gibi ol şûh-i meh-lika
Şehr içre şimdi âfet-i devrân olub gezer
- 4- Dilber başından öğrenür oldı salınmağı
Her tıll-i nâreside hıramân olub gezer
- 5- Sultâna kayd-ı saltanat-ı dehr pâ-y-bend
Dervîş kendü başına sultân olub gezer
- 6- Fasl-ı hazânı gör ki gelür ayağına zer
Ebr-i bahâr âlemi giryân olub gezer
- 7- Evrâk-ı bağa n'eyledi bâd-ı hazânı gör
Bâki gamında şöyle perişân olub gezer.

Ölçü: *Aşık ki/suz-i ışk i/le üryân o/lub gezer*
 mef'ulü fâilâtü mefâ'ilü fâilün

- 1- *Seven sevgi ateşiyle yanar soyunur gezer
Gönül eridir evreni şaşkın şaşkın gezer*
- 2- *O ay yüzlü sevgili beni üzerek gözyaşını yıldız gibi döker
Kendi de güneş gibi sevinçli kıvançlı gezer*
- 3- *O ay yüzlü çapkın daha dün doğdu yeniay gibi
Şimdi ilde güzelliğiyle ortalığı alt üst eder gezer*
- 4- *Güzel daha baştan öğrenir salınmayı
Her körpe çocuk daha emeklerken salınıp gezer*
- 5- *Sultan için dünya saltanatı bir ayak bağıdır
Gönülleri de kendi başına sultan olur gezer*
- 6- *Bir gör güz dönemini ayağına altın gelir
Bahar bulutu da evreni ağlayarak gezer*
- 7- *Güz yellerine bak bağın yapraklarına neler etti
Bâki de senin özleminle öyle kaygılanmış gezer.*

Dil özellikleri:

Sûz-i ışk: aşk ateşi, aşkın yakıcılığı.

Üryân: soyunmuş, çıplak. Dizenin yorumu: aşkın aşırı sıcaklığından bunalan aşık soyunur, giysilerini atar, çıplak gezer.

Abdâl: gösterişten, süsten uzak kalan. Osmanlı imparatorluğun kuruluşundan önce, Anadolu'da yöre yöre dolaşan, belde kılıç, baş açık yalın ayak kimseler. Anlam genişlemesiyle, kendini sevgiye vermiş, evrenin yüceliğine, evreni dolduran varlıkların güzelliğine şaşıp kalan kimse.

Hurrem-ü hândan: sevinçli kıvançlı, sevinen gülen.

Mâh-ı nev: yeniay, yeni doğan ay, ilk ay.

Şûh-i meh-lika: ay yüzlü çapkın, ay yüzlü güzel

Meh: ay, lika: yüz, meh-lika: ay yüzlü, Sevgili, güzel.

Şehr içre: şehrin içinde, ilde, kentte.

Tıfl-ı nâ-reside: küçük çocuk, emekleyerek, sağa sola yalpalayarak yürümeye başlayan çocuk, körpe çocuk.

Kayd-ı saltanat-ı dehr: yeryüzü egemenliğini elinde bulundurma kaygısı. Bütün evrene egemen olma tutkusu.

Yeryüzünde üstünlük sağlama eğilimi.

Pây-bend: ayak bağı. *Pây*: ayak, *bend*:bağ.

Fasl-ı hazân: güz dönemi.

Gelür ayağına zer: ayağına altın gibi sarı yapraklar gelir. Sular, dökülen yaprakları sürükler. *Zer*: altın. *Ebr-i bahâr*: bahar bulutu, yazbaşı yağmur taşıyan bulut.

Evrâk-ı bağ: bağın yaprakları, bahçedeki ağaçların yaprakları.

Bâd-i hazân: güz rüzgarı, güzün esip yaprakları uçuran yel.

- 1- Hattım hisâbın bil didün gavgâlara saldun beni
Zülfüm hayâlin kıl didün sevdâlara saldun beni
- 2- Geh ebr veş giryân idüb geh bâd veş pûyân idüb
Mecnun-i ser-gerdân idüb sahrâlara saldun beni
- 3- Vaslum dilersün çün didün lütf ideyin olsun didün
Yarın didün bir gün didün ferdâlara saldun beni
- 4- Yusuf gibi izzetde sen Yâkub veş mihnetde ben
Dil sâkin-i beytü'l-hazen tenhâlara saldun beni
- 5- Bâki sıfat virdün elem itdün gözüm yaşını yem
Kıldun garik-i bahr-ı gam deryâlara saldun beni.

Ölçü: *Hattım hisâ/bın bil didün/gavgâlara/saldun beni*
müstef'ilün müstef'ilün müstaf'ilün müstef'ilün

- 1- *Yüzümde ne kadar tüy çıktı say dedin gavgalara saldın beni
Ziülfümü düşün göz önüne getir dedin sevdalara saldın beni*
- 2- *Gün oldu bulut gibi ağılattın, gün oldu yel gibi estirdin,
Başı dönmüş Mecnun'a çevirdin, çöllere saldın beni*
- 3- *Bana kavuşmak istiyorsun dedin, dileğini yerine getireyim dedin,
Yarın dedin öbür gün dedin yarınlara saldın beni*
- 4- *Sen Yusuf gibi yücelerde, ben Ya'kub gibi sıkıntıda,
Gönül üzüntüler içinde, tenhalara saldın beni*
- 5- *Bâki gibi acı çektirdin, gözümün yaşını denize döndürdün,
Üzüntü denizine baturdın boğdun enginlere saldın beni.*

Dil özellikleri:

Hatt: çizgi, yazı, buyruk, yüzde çıkan tüy, saç, zülf, sakal, bıyık. Özellikle ergenlik çağında delikanlıların yüzlerinde çıkan ince tüyler. (Yüzümde çıkan tüylerin sayısını bil, hesabını yap dedin, bu içinden çıkılmaz iş yüzünden başımı sıkıntıya soktun.)

Gavgâlara saldun beni: dirliğimi, düzenimi bozdun, işlerimi alt üst edip karıştırdın.

Ebr veş: bulut gibi, Ebr: bulut, veş: gibi.

Giryân: ağlayan.

Puyân: koşan. bu dizede, "Bâd veş puyân", sözcükleri yel gibi esen anlamındadır. Yel gibi esen, yel gibi koşan.

Mecnun-i ser-gerdan: başı dönmüş Mecnun, başı dönmüş çılgın. Dizede, Leylâ ile Mecnun öyküsü sözkonusudur.

Ferdâlara saldun: işimi yarınlara bıraktın, geleceğe bıraktın.

Yusuf gibi izzetde sen: sen Yusuf peygamber gibi yücelerdesin, mutluluğu eriştin.

Ya'kub gibi mihnetde ben: ben Ya'kub peygamber gibi Yusuf'un özlemiyle sıkıntı çekiyor, ağlıyorum (bk. Yusuf ile Zeliha).

Sâkin-i beytül'-hazen: üzüntü evinde oturan, üzüntülü, üzüntü içinde olan.

Tenhâlara saldun beni: beni yalnızlık içinde bıraktın, yalnız kaldım, kimsesiz oldum.

Garik-i bahr-ı gam: üzüntü denizine batmış, üzüntü denizinde boğulmuş.

Garik: batmış, boğulmuş suya gömülmüş.

- 1- Müheyyâ oldı meclis sâkıyâ peymâneler dönsün
Bu bezm-i ruh-bahşın şevkına mestâneler dönsün
- 2- Dilâ câm-ı şerâb-ı ışk-ı yârı şöyle nûş it kim
Felekler güm ötsün başına humhâneler dönsün
- 3- Hayâl-i şem'-i ruhsârun ko yansun hâne-i dilde
Perin ol şem'a yakub şevkile pervânceler dönsün
- 4- Sen ağyâr ile devr itdün şehâ peymâneyi dâim
Ser-i kuyin dolanub âşık-ı piçâneler dönsün
- 5- Bu bezm-i dil-küşâyâ mahrem olmaz Bâki'yâ herkes
Di gelsün chl-i diller gelmesün bigânceler dönsün.

Ölçü: Müheyyâ ol/du meclis sâ/kıyâ peymâ/neler dönsün
 mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1- *Ey içki dağıtan toplantı düzenlendi kadehler dönsün
Bu can bağışlayan toplantı coşkusuyla esriyenler dönsün*
- 2- *Ey gönül sevilenin sevgi şarabıyla dolu kadehi öyle çek ki
Gökler güm güm ötsün, içki küplerinin bulunduğu yer
dönüyormuş gibi başı dönsün*
- 3- *Yanağının ışıldağının görüntüsü bırak yansın gönülde
Kelebekler o ışıldaakta kanadını özlemle yakıp dönsün*
- 4- *Ey sultanım sen kadehi boyuna yabancılarla döndürdün
Sokağının başını dolansın beli bükiülmüş aşıklar dönsün*
- 5- *Bu gönül açıcı topluluğa herkes katılamaz ey Bâki
Söyle gönül erleri gelsin yabancılar geri dönsün..*

Dil özellikleri:

Müheyyâ: hazırlanmış donatılmış, canlandırılmış, düzenlemiş.

Müheyyâ oldı meclis: toplantı düzenlendi, meclis kuruldu.

Sakıyâ: ey sâki, ey içki dağıtan.

Peymâne: kadeh, bardak, içki bardağı.

Bezm-i ruh-bahş: can bağışlayan toplantı, cana can katan meclis, eğlence.

Mestâne: esrik, içip kendinden geçen, içmiş, sarhoş.

Dilâ: ey gönül.

Câm-ı şerâb-ı ışk-ı yâr: sevilenin sevgi şarabının kadehi, sevgilinin aşk şarabının kadehi.

Nûş it: iç, kadehi çek.

Humhâne: şarap küplerinin bulunduğu yer, şarap mahzeni.

Hayâl-i şem'i ruhsâr: yanak mumunun görüntüsü, bir mum, bir ışıldak gibi parlayan yanağın yansıması, hayâli.

Dizenin yorumu şöyle: ey sevgili, yanağının bir mum gibi ışık saçan parlaklığı gönülde görünsün, hayal edilsin.

Hâne-i dil: gönül evi.

Per: kanat.

Şem'a: mum konan yer, şamdan, kandil, ışıldak.

Pervâne: ışığın çevresinde uçuşan kelebek.

Ağyâr: yabancılar, yakın ya da tanıdık olmayanlar.

Devr itdün: döndürdün.

Şehâ: ey sultan, ey pâdişah, ey sevgili.

Dâim: boyuna, sürekli, daima, her zaman. Dizenin yorumu şöyle: Ey sevgili, sen daima yabancılarla içtin.

Ser-i kuyin: sokağının başını, sokağının girişini.

Aşık-ı piçâne: beli bükülmüş âşık.

Piçân: bükülmüş, kıvrılmış, eğilmiş.

Bezm-i dil-küşâ: gönül açan, kıvanç veren toplantı.

Mahrem: sırdaş, kendisinden kaçınıp saklanılmayan, gönüldeş.

Ehl-i dil: gönül eri, gönüldeş.

Bigâne: yabancı, başkası, anlamayan, bilmeyen.

-Sünbül Kasidesi'nden-

- 1- Urunub farkına bir tâc-ı mücevher sünbül
Oldı iklim-i çemen tahtına server sünbül
- 2- Şehlevendâne şikest eyledi taraf-ı külehin
Göğsünün tügmelerin çözdü serâser sünbül
- 3- Oldı gülşen yine bir dilber-i müşgin mergul
Şol kadar virdi ana zînet-ü zîver sünbül
- 4- Çehre gül sîne semen çeşm-i mükchhal nergis
Hat çemen gonca dehen ca'd-i muanber sünbül
- 5- Yazdırub müşg ile boynına hamâil takdı
Kendüye itmek için halkı müsehhâr sünbül
- 6- Sahn-ı gülzâra gelüb cyledi arz-i didâr
Jâlelerden takınub gûşına gevher sünbül
- 7- Benzer ol bûy-i dil-âviz ile mûy-i yâre
Başlar üzre n'ola ger eyler ise yer sünbül
- 8- Yine gömgök dere batmış çıka geldi çemene
Nevbahâr irdi diyu virdi haberler sünbül
- 9- Beden-i pâki neden böyle olırdı hoş-bû
Olmasa müşg-ü gülâb ile muhammer sünbül

10- Var ise bencileyin âşık-ı zâr olmuşdur
Gök gök itmiş döğünüb cismini yer yer sünbül

11- Aşk sevdalarına uğramasa kılmaz idi
Muy-i jülide ile bir ten-i lâger sünbül

.....

12- Nev-arus-i çemene mâşitadur fasl-ı bahâr
Kim anın hâne-i müşginine benzer sünbül

13- Sâkıyâ zevrakı sür bâd-ı bahâr esdi yine
Sebzecâr oldu yem-i ahdar-ü lenger sünbül

14- Sahn-ı gülşende yatubdur gice var ise meger
Ki takınmış seheri başına güller sünbül

15- Bürüdi kendünün etrâfını bâl-ü per ile
Yine tâvus sıfat cilveler cyler sünbül.

Ölçü: *Urub far/kına bir tâ/c-ı mücevher/sünbül*
 feilâtün feilâtün feilâtün fe'lün

(Kaynak: Bâki Divanı, Sadeddin Nüzhet, 1935.)

- 1- İncilerle süslü bir taç giydi başına sünbül
Çemen ülkesinin tahtında önder oldu sünbül
- 2- Şehlevend gibi başlığının ucunu yana eğdi
Göğsünün düğmelerini baştan başa çözdi sünbül
- 3- Gülbahçesi gene saçları kıvrık misk kokulu güzele döndü
Bahçeyi öylesine süsledi donattı sünbül
- 4- Yüz gül, göğüs yasemin, gözler sürmeli nergis
Çemen yüzdeki tüyler, ağız gonca, anber kokulu kıvrık
saç sünbül
- 5- Misk ile hamâil yazdırıp taktı boynuna
Halkı büyülemek için yaptı bunu sünbül
- 6- Gülbahçesi alanına gelip gösterdi yüzünü
Çiylere kulağına küpe takındı sünbül
- 7- O gönül çeken kokuyla sevgilinin saçına benzer
Başlar üstünde yer eylerse ne olur sünbül
- 8- Yine gömgök tere batmış çıkageldi çemene
İlkbahar geldi diye haberler verdi sünbül
- 9- Tertemiz gövdesi böyle güzel kokulu olur muydu
Misk ve gülsuyu ile yoğrulmasa sünbül

10- Gene benim gibi inleyen bir aşık olmuştur sanırım
Döğünüp gövdesini yer yer morartmış sünbül

11- Kara sevdalara tutulmasa kılmazdı
O dağınık saçlarla gövdesini cılız sünbül

12- Bahar dönemi çemenin yeni gelinini süsleyicidir
O yeni gelinin güzel kokulu evine benzer sünbül

13- Ey içki dağıtıcı bahar yeli esdi kadehi sun
Çemen yemyeşil bir deniz oldu üstünde lenger de sünbül

14- Gece gül bahçesi alanında yatmış olmalı ki
Sabahtan başına güller takınmış sünbül

15- Çevresini kanatlarla bürüdü kendi kendine
Gene tavuş gibi cilveler ediyor sünbül.

Dil özellikleri:

Tâc-ı mücevher: incilerle donatılmış taç, incili taç, değerli süs taşlarıyla süslenmiş taç.

Urunub farkına: başına koyarak, giyerek.

Levend: Osmanlı donanmasında görevli, özellikle uzun boylu, gösterişli gençlerden seçilmiş, savaşçılar, deniz erleri.

Şehlevend: uzun boylu, gösterişli, alımlı.

Şehlevendâne: şehlevend gibi, şehlevendçe.

Göğsünün tügmelerin: göğsünün düğmelerini. Levendler, genellikle, göğüsleri açık gezen erlerdi. Ozañ, sünbülün açılıp gelişmesini göğsü açık şehlevendlere benzeyior.

Dilber-i müşgin-mergul: Saçları kıvrıcık misk kokulu güzel, kıvrıcık saçları misk kokan güzel.

Zînet-ü ziver: süsleme ve donatma, alımlı çalımlı, süslü gösterişli.

Çeşm-i mükehhal: sürmelenmiş göz, sürme çekilmiş göz, sürmeli göz.

Çehre gül: yüz gül gibi.

Sîne semen: göğüs yasemin gibi.

Hat çemen: yüzde çıkan tüyler çemen gibi. Gonca dehen: ağız gonca gibi.

Ca'd-ı muanber: misk kokulu kıvrıcık saç.

Müsehhar: büyülenmiş.

Arz-ı didâr: yüzünü gösterme.

Buy-i dil-âviz: gönül çeken güzel koku, insanın içini açan güzel koku.

Muy-i yâr: sevgilinin saçı.

Müşg-ü gülâb: misk ve gülsuyu.

Muhammer: yoğrulmuş, hamur edilmiş.

Hoş-bu: güzel koku.

Gök gök: mor mor, morarmış morarmış.

Muy-i jülide: dağınık saç.

Ten-i lâger: ince gövde, cılız gövde, zayıf gövde.

Nev-arûs: yeni gelin.

Nev-arûs-i çemen: çemenin yeni gelini.

Mâşıta: yeni gelini süsleyen kadın.

Fasl-ı bahar: bahar dönemi.

Hâne-i müşgin: misk kokulu ev, gelini süsleyen kadının evi (bu dizede).

Zevrak: içki kapı, şarap testisi.

Bâd-ı bahâr: bahar yeli.

Yem-i ahdar: yeşil deniz.

Bâl-u per: kanat.

Bağdad'ta doğdu, doğum yılı bilinmiyor, Şam'da öldü (1605). Gerçek adının Osman, Rumeli'den göçen Mehmed adlı bir kişinin oğlu olduğunu kaynaklar bildiriyor. Şiirlerinin incelenmesinden iyi bir öğrenim gördüğü ya da kendi kendini çok iyi yetiştirdiği anlaşıyor.

Ruhi, yazın alanında, "Terkib-i bend" diye anılan şiiri ile üne kavuşmuş, Tanzimat dönemine değin birçok ozanı etkilemiştir. Kimi şiirlerinde, bütün toplum baskılarının dışına çıkan, gönlünün uyarınca yaşam süren bir kimse olduğu seziliyor. Dili yer yer akıcı, sürükleyici, yer yer de ağırdır, sıkıcıdır. Ruhi'nin en önemli yanı çağının toplum bunalımlarını, yönetim düzensizliğini, görevlerin, yetkilerin kötüye kullanılmasını etkili, açık bir dile ortaya koymasında, bu tür kimseleri çekinmeden yermesindedir. Kimi gazellerinde seven, kimilerinde içip eğlenen, kimilerinde de yeren, alaya alan bir söyleyiş biçimi egemendir. Ruhi bir gönül insanıdır, üzüntüsü, kıvancı, öfkesi şiirlerinde açıkça görülür. Şiirlerinin pek derinliği yoksa da etkisi çoktur. O daha çok kural dinlemeyen, gördüğünü söylemekten çekinmeyen, özellikle ikiyüzlü dincilerden, yöneticilerden, bilgisizlerden yakınan bir ozandır. Bütün şiirlerinin toplandığı "divan" eski yazılarla basılmıştır.

- 1- Başda zahm-i hançerin devlet nişânidir bana
Dilde dâğ-ı mihnetin lütf-i nihânidir bana
- 2- Geldi cânım ağzıma lâ'lin gamıyle dostum
Cevri ko lütf itmenin şimdi zamânidir bana
- 3- Sözlerinden anladım uşşâka lütfi oldığın
Sırr-ı gaybi keşf iden yârın dehânidir bana
- 4- Gayriler görüb vefâsın ben cefâsın çektiğim
Hep belâ-yi derd-i ısk-ı nagehânidir bana
- 5- Yanmayub Ruhi ne çâre eyleyin kim ol mehin
İşk-ı cansûz-i belâ-yi nâgehânidir bana

Ölçü: *Başda zahm-i/hançerin dev/let nişâni/dir bana*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- *Başımda kılıcın yarası bana yücelik damgasıdır
Gönülde açtığın üzüntü yarası bana gizli bağışındır*
- 2- *Ey dostum kızıl dudağının özlemiyle canım ağzuma geldi
Acı çektişme bırak şimdi bana yardım edecek zamandır*
- 3- *Aşıklara bağıştta bulunduğunu sözlerinden ánladım
Bana gizliliğı açıklayan sevgilinin ağzıdır*
- 4- *Başkaları tadını çıkarır ben acısını çekerim
Bunlar bana aşkın birdenbire gelen yıkımlarıdır*
- 5- *Yanmayıp da ne yapayım ey Ruhu o ay yüzölünün
Yakıcı sevgisi bana gizli bir yıkımdır.*

Dil özellikleri:

Zahm-i hançer: kılıç yarası, sevgilinin kılıca benzeyen kaşlarının gönülde açtığı yara.

Devlet nişanı: yücelik damgası, yücelik belirtisi, mutluluk simgesi.

Dağ-ı mihnet: sıkıntı yarası, üzüntü yarası, sevgiliye karşı duyulan özlemde doğan derin üzüntü.

Lütf-i nihâni: gizli bağış, görünmeyen bağış, gizli iyilik.

Sırr-ı gayb: gizlilik, bilinmeyen evrenin gizemi.

Keşf iden: açan, aydınlığa çıkaran, bildiren, açıklayan.

Belâ-yi derd-i ışk-i nâgehâni: birdenbire doğan aşkın yarattığı üzüntünün yıkımı, beklenmeyen aşk acısı.

İşk-ı can-sûz: can yakan sevgi, gönlü kavuran sevgi.

Belâ-yi nagehâni: beklenmeyen yıkım, birdenbire gelen büyük acı, umulmadık yıkım.

- 1- O hâl-i anber-efşânlar ki var yârin cemâlinde
Alurlar âdemin aklın komazlar kendü halinde
- 2- Dahi bundan ziyâde niçe olsun şûhluk şenlik
Letafetse yerinde hüsn ise ayn-i kemâlinde
- 3- Dil-ü cânın sorarsan kuşe-i firkatde ahvâlin
Geçinmekde gam-ı ıskınla herkes kendü hâlinde
- 4- Bu âlemden hemân bir zevkdir maksudumuz yoksa
Bizi sofî sen anın sanma mâlinde menâlinde
- 5- Bugün lütf adın andın Ruhi'ye ömrün mezid olsun
Bu lütf anın ne fikrindeydi şâhım ne hayâlinde

Ölçü: *Bu lütf anın/ne fikrindeydi/di şâhım ne/hayâlinde*
 mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1- Sevgilinin yüzünde bulunan o anber kokulu benler
İnsanın aklını alırlar kendi kendine bırakmazlar
- 2- Bundan çok çapkınlığın oynaklığın gereği kalmadı artık
İncelik tatlılıkta yerinde güzellikse son aşamasında
- 3- Gönülle canın durumunu sorarsan ayrılık köşesinde
Aşkının özlemiyle geçinmekte herkes kendi başına
- 4- Bizim dileğimiz bu evrenin tadını çıkarmaktır yoksa
Ey sohta bizi kazanç, çıkar, varlık ardında koşar sanma
- 5- Ömrün çok olsun, bugün Ruhi'ninin adını andın
Böyle bir bağıştı ne düşünmüş ne de gönlünden geçirmişti.

Dil özellikleri:

Hâl-i anber-efşân: anber kokuşlu ben, anbare benzeyen ben, anber kokusu saçan ben.

Cemâl: yüz, yüz güzelliği. Bu dizede yüz, sevgilinin yüzü.

Alurlar âdemin aklın: alırlar insanın aklını.

Komazlar: bırakmazlar.

Şûhluk şenlik: çapkınlık, oynaklık, kıvançlılık.

Ayn-i kemâl: olgunluk kaynağı, olgunluk aşaması, olgunluğun son aşaması.

Kuşe-i firkat: ayrılık bucağı, ayrılık köşesi, ıssızlık.

Ahvâlin: ahvalini, durumlarını, hallerini.

Mâlinde menâlinde: varında yoğunda, elinde bulunanda.

Menâl: ele geçirilen, elde edilen, varlık, nesne, bir kimsenin iyeliği altında bulunan nesneler.

Mezid: uzun. *Ömrün mezid olsun:* çok yaşayasın, çok yaşa.

- 1- Çıkdı cânım tenden ol rûh-i revânım gelmedi
Gitdi ârâmım meded ârâm-ı cânım gelmedi
- 2- Gönlümi şemşîr-i enduh-i firâk itdi figâr
Dilfigârı olduğum nâ-mihribânım gelmedi
- 3- Tir-i firkat cânıma kâr itdi bilmem neyleyem
Ah o kurban olduğum ebru kemânım gelmedi
- 4- Mihnet-i hecri beni civân iken pir cyledi
Âh kim geldi eccl ol bi-amânım gelmedi
- 5- Ruhiyâ bilmem n'olur hâlim belâ-yi hecr ile
İşve-bâzım şive-kârım nev-civânım gelmedi

Ölçü: *İşve-bâzım/şive-kârım/nev-civânım/gelmedi*
 fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- Gövdeden canım çıktı da o yürüyen ruhi gelmedi
Esenliğim gitti yardım edin canımın esenliği gelmedi
- 2- Ayrılık acısının kılıcı gönlümü yaraladı
Gönlümü yaralayan o acımasız sevgilim gelmedi
- 3- Ayrılık oku canuma işledi ne yapacağım bilmem
Ah o kurban olduğum yay kaşım gelmedi
- 4- Ayrılığın üzüntüsü beni gençken kocaltı
Ecel geldi de o yardıma koşmayanım gelmedi
- 5- Ey Ruhi bu ayrılık acısıyla durumum ne olacak bilmem
O tatlı davranışlım güzel salınışlım genceciğim gelmedi

Dil özellikleri:

Rûh-i revân: akan ruh, yürüyen ruh, akan can, yürüyen can, sevgili. Sevene can bağışlaması, dirilik kazandırması nedeniyle sevilene, sevgiliye ruh-i revân demek eski şiirde bir gelenek olmuştur.

Arâm: dinlenme, esenlik, gönül genişliği, iç açıklığı. kişinin bütün acılardan üzüntülerden, sıkıntılardan uzak kaldığı kıvançlı durum.

Arâm-ı can: cana esenlik veren, gönüle kıvanç getiren, sevgili, güzel.

Şemşîr-i enduh-i firak: ayrılık acısının kılıcı, ayrılığın kılıç gibi kesen, üzüntü veren acısı.

Figâr: yara, üzüntü, acı, ağrı.

Dil-figâr: gönlü yaralı, yaralı gönül, acılı, üzüntülü.

Nâ-mihribân: (sevgilisine, kendisini sevene) acımayan, yakınlık göstermeyen, ilgisiz davranan, soğuk davranan.

Tir-i firakat: ayrılık oku, ayrılığın bir ok gibi içe işleyişi.

Ebru keman: yay kaşlı, kaşı yay.

Mihnet-i hecr: ayrılık üzüntüsü, ayrılık acısı, ayrılık yükü.

Civân: genç, delikanlı.

Pir: yaşlı, kocalmış.

N'olur: ne olur, ne olacak, neye varacak.

İşve-bâz: tatlı davranışlı, davranışlarıyla insanı etkileyip gönlünü çelen.

Şive-kâr: güzel salınışlı, oynak yürüyüşlü, gönül çekici. Gerçekte işve ile şive eşanlamlıdır. Divan şiirinde bu sözcüğü işve, şive biçiminde iki ayrı sözcük gibi kullanma geleneği yaygındır.

Nev-civan: yeni yetme delikanlı, erginlik çağını yeni aşmış genç.

-Hasan Bey Mersiyesi'nden-

- 1- Ey gönül ömre bakâ yok devlet-i dünyâyı ko
Hâkdir âhir makamın pâye-yi â'lâyı ko
- 2- Dost düşman diyü itme halk ile ceng-ü cidâl
Câhil olma iki günlük ömr için gavgayı ko
- 3- Gayret-i akrâna düşme cyleme dünyâya meyl
Hâsıl olmaz nesne dünyâdan kuru sevdâyı ko
- 4- Hak söze ağmâz-ı ayn itme tecâhülден gelüb
Fâni hayret yiridir biçâre istihzâyı ko
- 5- Râh-ı hakda cehd kıl dur itmesün şeytan seni
Aç gözün ey bî-haber illâya yapış lâyı ko...

Ölçü: *Ey gönül öm/re baka yok/devlet-i dün/yâyı ko*
 fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Kaynak: Külliyyat-i Eş'âr-i Ruhi-i Bağdadi, 1287.)

- 1- *Ey gönül yaşam sonsuz değil dünyada yükselmeyi bırak
Sonunda yerin topraktır gözüün yükseklerde olmasın*
- 2- *Dost düşmün diyerek halkla döğüşü çekişi bırak
Bilmezlik etme iki günlük yaşayış için kavgaya girme*
- 3- *Senin dengin olanlara bakıp da dünyaya bağlanma
Dünyadan önemli bir kazanç gelmez bırak kuru gürültüyü*
- 4- *Bilmezlikten gelip doğru söze göz yumma
Bu geçici dünya şaşılası yerdir boşuna alay etme*
- 5- *Doğruluk yolunda çalış şeytan seni aldatmasın
Aç gözüünü ey kendini bilmez olmaz deme olur deyiver.*

Dil özellikleri:

Devlet-i dünya: dünya mutluluğu, dünyada yüksek aşamalara çıkma, yüksek görevlerde bulunma, yükselme.

Ko: bırak, bir kıyıya at, önem verme.

Pâye-yi a'lâ: yüksek aşama, yüksek görev, yüksek san.

Hâk: toprak, yer.

Ahir makamın: sonunda yerin, son yerin, son durağın.

Ceng-ü cidâl: döğüş-çekiş.

Gayret-i akran: eşit durumda olanlara imrenme, kendi dengi olanlar gibi olma eğilimi, arkadaşlara bakarak yükselme tutkusu.

Akran: yakınlar, denk durumdaki olanlar, arkadaşlar.

Meyl: eğilim, imrenme (bu dizede) yönelme.

Hasıl olmaz: sonuç çıkmaz, ürün alınmaz, kazanç sağlanmaz.

Ağmaz-ı ayn: göz yumma, görmezlikten gelme, görmeme.

Ağmaz: yumma (göz için), kapama.

Ayn: göz (bu dizede), kaynak.

Tecâhül: bilmez görünme, anlamaz görünme.

Fâni: geçici, sonu olmayan, iğreti, geçersiz.

İstihzâ: alaya alma, küçümseme, biriyle eğlenme.

Râh-ı hak: doğru yol, hak yol, tanrı yolu.

Cehd kıl: çalış, çabala, emek tüket.

Dur itmesün: ayırmasın, uzaklaştırmasın, kandırmasın, aldatmasın.

Dûr: uzak (bu dizede, ayırma, aldatma anlamındadır). *İllâya yapış:* olur de, olacak olanın ardınca git, evet söyle (illâ Arap dilinde onaylama, evet anlamındadır).

Lâyı ko: olmazı bırak, olmaz deme, olmazın ardınca gitme. Bu dizede "sen olacak işe bak, olmazın ardına düşme" anlamı saklıdır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
DİVAN ŞİİRİNDEN ÖNCE	25
Divan Şiirinden Önce Türk Şiiri	27
XI.-XII. YÜZYILLAR	53
Yusuf Has Hacıp	55
Edip Ahmed bin Yuknaki	64
DİVAN ŞİİRİ	73
Divan Şiirinin Yapısı	75
Divan Şiirinde Ölçü	103
Divan Sanatının Genel Kavramları	108
XIII. YÜZYIL	149
Divan Şiirinin İlk Ürünleri	151
Ahmed Fakih	156
Şeyyad Hamza	162
Sulı Fakih	174
Hoca Dehhani	178
Sultan Veled	187
Yunus Emre	195
XIV. YÜZYIL	213
Gülşehri	218
	755

Aşık Paşa	227
Mes'ud bin Ahmed	234
Mustafa Darir	238
Yusufi	242
Şeyhoğlu Mustafa.....	246
Elvan Çelebi	257
Kadı Burhaneddin.....	261
Mehmed	280
Ahmed Harâmi	300
Seyyid Nesimi	305
Ahmedi	333
XV. YÜZYIL.....	341
Ahmed-i Dai	347
Süleyman Çelebi.....	357
Muhsin	362
Namusi	367
Şemsi	371
Hassan	375
Şeyhi	382
Atayi	389
Abdurrahim	400
Adni, Mahmut Paşa	404
Eşrefoğlu	410
Zeyneb Hatun	416
Sarıca Kemal	420
Avnî (Fatih Mehmed)	427
Cem Sultan	431
Ahmed Paşa.....	436
Nizami	453
Kıvamî	457
Ali Şir Nevayi	464
Hamdi	481
Mihri Hatun	485
Necati	489
Adlî (Sultan II. Bayezid)	511
Mesihi	515
Vasfi	525

XVI. YÜZYIL	531
Cafer Çelebi	539
Âhî, Benli Hasan.....	543
Nihânî	547
Sürûrî	551
Revânî	555
Amrî.....	560
Hatayi, Şah İsmail	565
Babür Şah	573
Hayreti	580
Kemalpaşazâde	587
Usulî.....	594
Zâtî	601
Nazmî, Edirneli	611
Fuzûlî	615
Hayalî Beğ	639
Dukakinzâde Ahmed	656
Nisâyi.....	660
Sâmî.....	667
Muhibbî	674
Ubeydî	678
Helâkî	682
Taşlıcalı Yahya.....	686
Ali Beğ.....	701
Nevî.....	707
Bâkî, Abdûlbâki Mahmud	718
Bağdatlı Ruhi	741

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU
(1925 - MAÇKA / TRABZON)

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nü bitirdikten sonra (1952) girdiği basın hayatında çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı inceleme, deneme, makale, vb., özellikle de Anadolu ve Anadolu Türkçesi üzerine araştırmalarıyla tanındı. Yazar, "Edebiyat, yalnız belli yazıların, şiirlerin, sanat yaratmalarının açıklanması, yorumlanması niteliğinde bir dal değildir... Edebiyat toplumun sorunlarına eğilmeli, toplumun gelişmesinde belli bir görev yüklenmesinin bilincine varıp kolları sıvamalıdır" savından hareketle günümüze kadar elliden fazla yapıt verdi. İki ciltlik bu "Divan Şiiri" derlemesinde, İ.Z. Eyuboğlu, bu şiir türünün, Türklerin anayurdu Asya'ya ve Anadolu uygarlığının başlangıç çağlarına giden iki kökten kaynaklandığını dikkate alarak, onu belli bir topluluğun salt buluşu gibi göstermenin yanlış olduğunu ispatlıyor. Buna göre, divan şiiri atalarımızın düşünsel ürünlerinden beslenmiş, kanşıp kaynaşmış bir birikimdir ve Türk dilinin gelişim çizgisi üzerinde Asya'dan doğarak, Türk yurdu Anadolu'daki uygarlığın bağında olgunluğa erişir. Kısacası, divan şiiri Türk insanının olağanüstü tarihiyle bir bütündür; geniş bir evrenin yaşama bakışını, beğenisini, düşünsel biçimlenişini gösterir.